

огоновекій

ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ РУССКОЙ

Таб. № 845

ИСТОРИЯ 1378 III₂

ЛИТЕРАТУРЫ РУССКОЙ.

Написавъ

ОМЕЛЯНЪ ОГОНОВСКІЙ.

ЧАСТЬ III.

2. вѣдѣль.

Накладомъ научоваго Товариства имени Шевченка.

Зъ друкарнѣ научоваго Товариства имени Шевченка
пѣдъ зарядомъ К. Беднарскаго.

Наб. франкознавця
ЛДУ ім. Ів. Франка
Том. № 245

372603

Б. ПРОЗА.

а) Повѣсти.

(Рѣчь дальша.)

13. Панаєъ Мирный.¹⁾

Пишучи єю исторію рускои литературы подавали мы доси біографію вѣхъ важнѣйшихъ писемениковъ. Уже-жъ житєпись є неначе засновкомъ до оцѣненя просвѣтного змаганя дѣяча литературного. Всякій бо лучшій писеменикъ уважає ся неначе деревомъ, що родить вкуснїи овочѣ. Хоча-жъ для чужого чоловѣка, що бачить тїи овочѣ, зовсѣмъ байдужно, яка є стать сего дерева, то для своего хозяина се рѣчь чи-мало важна, и вѣдтакъ зберегає вѣнъ ту окрасу своего саду вѣдъ загибєли. Не диво отже, що всякій тямущїи чоловѣкъ радъ бы дѣзнатисъ про жите того писеменика, що выдає вдатнїи словеснїи творы: уже-жъ бо вѣ житєписи выражає ся духове обличє автора, котре кождому громадянину повинно бути дорогимъ. Та отъ, мѣжь нашими писемениками є одинъ, котрый на Руси-Украинѣ славно звѣстнїи своими творами, дарма, що годѣ побачити духового его обличья. Годѣ подати біографію сего писеменика, що вкрыває ся псевдонимомъ „Панаєъ Мирный“! Уже-жъ вѣнъ самъ не бажає, щобъ свѣтъ довѣдавъ ся про его фамилію та про его по-

¹⁾ Н. П. Петровъ, „Очерки исторїи украинской литературы XIX столѣтїа“. Кїєвъ, 1884; стор. 412—416.

буть, и тому-то до автора сей історіѣ писавъ вѣнъ ось-що : „Про своє життя не подаю Вамъ нѣякои звѣстки, бо думаю, що не въ йому вага й сила, а въ моїхъ працяхъ, що до сего часу появили ся у свѣтъ, або ще коли-небудь по-ляляця. Лермонтовъ про се гараздъ колись сказавъ: „По-этъ! что въ имени твоёмъ!“ — Та й нѣгде правды дѣти, сей письменникъ и не може собѣ бажати, щобъ надруковано его біографію. Живучи бо въ Россіи Панасъ Мирный мѣгъ бы за деякі свої писаня зазнати въ житію чи-малого лихолѣтя. Тому-то й пише вѣнъ свои повѣсти такъ обережно, що зъ нихъ нѣякихъ натяковъ на жизнь автора выдобути не можемо. Тѣлько въ етнографичноі статьи „Подорѣжжя одъ Полтавы до Гадячого“ подавъ Мирный кѣлька загальнихъ звѣстокъ про себе тогдѣ, коли въ писаню не проявлявъ ще такихъ думокъ, изъ-за котрыхъ мѣгъ бы ввійти въ коллизію зъ администраційными порядками въ Россіи. Въ тѣй-то статьи пише вѣнъ мѣжъ иншимъ ось-що! „Не промѣняю я своєї землѣ на ясне небо. Воно хочъ и ясне й безкрає, та пустѣєньке, холодне, — а земля така любя, хочъ и чорна, такъ гарно розмальована ланами, лѣсами, быстрыми та ясними рѣчками. Вона мене споила своїми слезами, згодувала тяжкими зѣтханнями, колыхала мене — солодкими голосами своихъ пѣсень любыхъ, купала мене у вѣтрѣ буйнобъ“ (стор. 438 — 439)¹⁾... „Збираючись у дорогу, мавъ я умову-думку, роздивити ся на народній побуть, познайомити ся зъ народньою таємною думкою, якою вѣнъ живе, — зъ його „случнымъ часомъ“, якимъ вѣнъ себе тѣшить и береже за-для свого сына, або онука, — зъ його вдачами й невдачами, зъ його злигоднями й щасною долею“ (стор.

¹⁾ „Правда“. VII. 1874. — Подѣбні думки, тѣлько яснѣйше сформуловані, высказавъ Мирный въ апострофѣ до музи („Збираници зъ рідного поля“. Київ, 1886. „Замість передмови. До Музи).

441)... Та й въ загальнѣ цѣла та статья є нѣбы-то причинокъ до біографіѣ Мирного, тѣлько-жъ крѣмъ розмови его зъ почтовыми машталѣрами не знаходимо тамъ иншихъ звѣстокъ, що послужили-бъ до его характеристики. Такъ отже поки-що треба намъ вдоволитись псевдонимомъ „Панасъ Мирный“, по-за-якъ и назвы фамиліѣ сего письменника годѣ намъ подати въ сѣмъ оглядѣ літературнобъ.

Коли-жъ не вѣльно намъ бачити духового облича письменника, що жие пѣдъ кормогою єусѣднои державы, то чей-же нѣхто намъ не заборонить подати поглядъ на его словеснѣ творы, котрѣ въ психичныхъ студіяхъ уважають ся подекуды зеркаломъ вдачѣ самого-жъ автора.

Словеснѣ творы Панаса Мирного явились въ ось-якѣмъ порядку хронологичнобъ :

1. „Украина“. Вѣршь въ „Правдѣ“, V. 1872; стор. 209 — 210. *Литературна (дѣти медаль)*

2. „Лихій попутавъ“. Оповѣданє въ „Правдѣ“, V. 1872; стор. 356 — 373; 410 — 422. Друге выданє въ „Збираници зъ рідного поля“. Київъ, 1886; стор. 7 — 56. Въ сѣмъ другѣмъ выданю надруковано по-переду ще вѣршь п. з. „Замѣсть передмовы. До музи.“

3. „Подорѣжжя одъ Полтавы до Гадячого“ въ „Правдѣ“, VII. 1874; стор. 438 — 445; 464 — 471; 500 — 506; 544 — 549.

4. „Пяниця“. Повѣсть въ „Правдѣ“, VII. 1874; стор. 649 — 661; 689 — 702; 729 — 738; 777 — 780. Друге выданє въ „Збираници зъ рідного поля“. Київъ, 1886; стор. 57 — 124.

5. „Лихій люде“ (Les malicieux). Повѣсть зъ выдання „Громада“. Женева, 1877.

6. „Хиба ревуть волю, якъ ясла повнѣ?“ (Les chevaux se battent, quand il n'y a pas de foin dans le rate-

іег). Романъ зъ народногo життя П. Мирногo та І. Бѣлика. Женева, 1880.

7. „Повѣя“. Романъ зъ народногo життя. Частина перша въ „Радѣ“, украинськѣмъ альманаху на 1883. рѣкъ; стор. 109 — 172. Частина друга въ тѣмъ-же альманаху на 1884. рѣкъ; стор. 41 — 122. (Нескѣчено.)

8. „Якъ ведетця, такъ и живетця“. Образки зъ життя въ „Радѣ“, украинськѣмъ альманаху на 1884. рѣкъ; стор. 135 — 198 (Нескѣчено).

9. „Перемудривъ“. Комедія въ пяти справахъ. Кієвъ, 1886.

10. „Ловы“. Оповѣданє въ „Ватрѣ“. Въ Стрѣно, 1887; стор. 39—45.

11. „Казка про Правду та Кривду“ въ „Правдѣ“, 1889., (сѣчень, лютый, марець); стор. 233 — 254.

Зъ-помѣжъ сихъ творѣвъ выданій анонимно: 1. етнографична статья „Подорѣжжя одъ Полтавы до Гадачого; 2. повѣсть „Лихій люде“. Иншій-жъ творы підписано псевдонимомъ „Панасъ Мирный“.!) Хоча бо повѣсти „Лихій попутавъ“ и „Пяниця“ напечатано въ „Правдѣ“ безъ підпису псевдонима, то въ другѣмъ выданю сихъ творѣвъ названо ихъ авторомъ Панаса Мирногo.

* * *

Свѣтъ литературный дѣзнавъ ся про Панаса Мирногo въперве въ 1872. р., коли въ „Правдѣ“ надруковано єго вѣршь п. з. „Украинѣ“. Въ сѣмъ коротенькѣмъ стихотворѣ зъявивъ вѣнъ себе тямущимъ патріотомъ, щѣ щиро полюбивъ народній святощѣ. Въ апострофѣ до Украины каже вѣнъ, щѣ любить сю свою неньку не тою любовою сына покѣрного, щѣ радѣе до всего своего, чи то добре, чи лихо то, а любить готово, — не горячимъ своимъ сердцемъ, щѣ єго мати доглядала й любити й пращати въ самотѣ навчала,

1) Въ І. частинѣ „Рады“ автора „Повѣя“ названо І. Мирнымъ.

— а думкою кипучою, якъ синєе море, — безкраєю, якъ те небо широке й просторе, — безмѣрною, безвѣчною и примолодою, — радостями життя свого, душею живою... Вѣдтакъ промовляє вѣнъ ось-якъ до матери-Украины:

— Ты першая
Хорогву підняла
За святее право въ свѣтѣ, —
На ворогѣвъ встала,
За воленьку братѣвъ меншихъ,
За правду, за вѣру!...

Въ кѣнци-жъ сєи апострофы поетъ бажає Украинѣ, щѣбъ на єи нивѣ зацвили ще й святі квѣты науки й любви.

Коли-жъ Мирный высказавъ тутъ неначе свою національну програму, то въ апострофѣ „до Музы“¹⁾ проявивъ вѣнъ думки просвѣтно-соціальній. Ось каже вѣнъ про Музу, щѣ она була провѣдною зорьою въ непривѣтнѣмъ єго життю, щѣ чарувала єго своими чарѣвными казками, коли вѣнъ ще бувъ невеличкою дитиною, — щѣ она вчила єго, якъ повинно людей тутъ любити. А якъ вѣнъ хлопцемъ піднявъ ся на ноги, то Муза знову на помѣчь прийшла, зъ Кобзаремъ прилетѣла до него, кажучи: „Читай и учись!“ Опѣсля Муза вѣдкрыла єму „рѣдну мову наболѣлого сердца, тихій гомѣнъ душъ одинокон, — слезы, муки и страждання нелюдськеє.“ Вѣдтакъ каже поетъ про себе мѣжъ иншимъ ось-щѣ:

— Мы чесно свѣй вѣкъ прожили,
Все найвыще носили въ души и найкраще грѣли у сердца.
Наші слезы гѣркѣй перелили мы въ сумній приповѣстки,
Наші муки нелюдськѣй звязали изъ муками миру, —

¹⁾ „Збираниця з рѣдного поля“. Приповістки, оповѣданія и драматичні твори. І. Київ, 1886. — „Замість передмови. До Музи“.

Коли ми й помилялись в чому, — помилялись ся чесно. За душею не скрили нічого, про що думали й знали...

Коли-ж Мирний звязав свої муки неподєжкі із муками миру, то вже в першій повісті „Лихій попутав“ вказав він на гірку сирітську долю, на тяжкі невгоди бідної дівчини, що не найшовши захисту в хаті свого дядька на селі, стала служити в м'єстї, де занашено є дівочій талант. — Автор розказує про Варку Луценкову з Лазарівки, що зб'євши малою в'єд батька та матери, зросла у дядька, р'єдного брата батька свого. Та не зазнала в него добра, бо дядина була злоща-призлюща й орудовала своим чоловіком. В'єдтак б'єдна Варка „даремно робила на чужу с'ємью“, — служила як наймичка жид'євека. П'єшов в'єй уже в'єсімнадцятий р'єк, а в неї не було ще нічого с'єнько, — доношувала т'єлько дядинні рамя. Тому-то надумавшись покинула дядька й п'єшла в м'єсто найматись. Она зайшла до тої переп'єчайки, у якої давн'єйше перазь заночовувала з дядьком и дядиною, коли они в'єздили на ярмарок. Звали ту переп'єчайку Мотрею. Була она вдова и т'єлько й дитини у неї, що чотирнацятил'єтня д'євчина Галя. Тепер Варка вже не дурно служила, бо хозяйка давала в'єй п'єтнацят карбованц'єв на р'єк и одєжу. Мотря була як р'єдна мати до Варки, та й Галя с'єй полюбила. Жилос'є отже Варц'євесело, и робота не була тяжка, хиб на ярмарок, коли раз'єв по два треба було на день пекти хл'єбы. И подумала она соб'є, що „поки не знаєшь добра у с'єв'єт'є, то й лихобромя стає, а як погуляєшь хоч раз на сво'єй волї, та тод'є вже н'єяким колачем не заманишь у неволю“ (стор. 15)¹⁾. Аж ось став до Варки лицят'є гарний

¹⁾ „Збираниця...“

городяньскій парубок, що служив у кравця. Звали его Василем, — в него не було ні роду, ні приплуду, як у Варки. Коли-ж Мотря побачила, що Варка перазь за довго з парубками гуляє, то остерегала с'єй, щоб не в'єрила „халамидникам“, кажучи: „В'єн з тобою и день и н'єч буде стояти, поки з ума не зведе, а там и кине“ (стор. 28). Але Варка розсердилася, бо думала, що хозяйка дивить ся заздро на те, що б'єдний наймит ходить у празников'єй одєжи.

Варка в'єрила Василеві, — вже-ж він об'єцяв, що в'є осені з нею одружить ся. М'єж-т'єм вимановав він в'єд Варки карбованц'єв и потай неї гуляв соб'є за єї грош'є. Трохи-перегодя побачила она, що Василь сид'єв п'єд млын'єм з якимсь парубком. Оба були п'єний-п'єний. П'єд'єшовиши-ж тихо п'єд млын'є почувала Варка, що Василь хвалив ся перазь т'єм парубком своєю д'євчиною. „В'є мене, брат'є, д'євчина, як зоря та ясна!“ озвав ся він, — „хочеш, перепродаю тоб'є!... Ц'єлу весну, як один'є час'є, проваландав ся я з нею. Н'єч у н'єч у неї — поки добив ся!...“ (стор. 32 — 33). Почувши таку мову нещасна Варка стала нишком проклинати нев'єрного Василя и свою долю. От, и дослужила ся у людей! — от, и заробила добра на свою голову! Коли-ж Мотря про лих Варки д'єзналася, то сказала в'єй, що Василь п'єниця, волоцюга, проїд'єв'єт. И жила Варка п'єд важкими та гіркими думками, поки не знайшла сына Ивася.

Незабаром в'єдв'єдали свою небогу дядько та дядина и дор'єкали в'єй, що не слухала их та що соб'є наробила такого лиха. В'єдтак дядина п'єдмовила Мотрю, щоб она розчитала Варку и порадила в'єй вертат'єс до дому. И от, Варка, вислуживши два роки в переп'єчайки, вернула ся справд'є до дядини. В'єшовиши з го-

рода, пригорнула она до лона своєю дитину й проклала те мѣсце, де єи молода доля занастилася. Прийшла-жъ она до дому въ лиху та нещасливу годину, коли п'яний дядько лаявъ ся зъ дядиною. Вже-жъ тогдѣ сказавъ дядько, що Варка принесла єму гостинець зъ мѣста, се-бѣ-то „крикливцѣвъ“, а незабаромъ дядина гримала на неѣ, що єи дитина нѣкому не дає покою. Такожъ дѣти дядини одно по другому коверзували зъ маленького Ивася и проzywали єго „проклятымъ байстримъ“. Бѣдна-жъ Варка въ роботѣ рукъ и нѣгъ не чула, спины не розгнала, а перегодомъ занедужала, що пролежала два тижнѣ. Та не дали їй спокою дядько и дядина; — ба, дядько прийшовши разъ въ ночи п'янимъ въ хату, назвавъ Варку сякою-такою, — волоцюгою, и казавъ їй, ити собѣ геть зъ хаты, щобъ не безчестила єго двору. Перебувши нѣчь у сусѣдки Марусѣ пошла Варка другого дня зъ дитиною до волости¹⁾, жалѣтись на дядька и дядину, що не хотѣли выдати нѣ одежѣ єи, нѣ чобѣтъ. Зъ того-жъ села, де живъ дядько, було до волости зъ п'ятнацять верстѣвъ. Осѣнь стояла вже глибока, вѣтеръ вѣявъ холодный, а бѣдна Варка, тѣлько-що очунявши зъ недуги, ступала на силу. Та ще забула и хлѣба взяти. Перейшла верстѣвъ зъ десять, та хоче ся вѣти, ажъ шкура болить! Та и дитина, видно, голодна, бо въ-одно кричить и не втихає.

Вже наближувала ся Варка до села, де була волость, ажъ ось їй щось пѣдъ серцемъ запекло, запалало въ нѣмъ та и розлилось некучимъ огнемъ по всему тѣлу. Вже она прийшла на греблю, вже вѣйшла на мѣсть, та отъ, закрутилась єи голова, захитали ся ноги, — трохи-не впала она. Мерщій притулилась до боку мосту и стала

¹⁾ Волость — сѣльска управа. До волости належить кѣлька сѣль; — нею управляє старшина, щѣ стоить пѣдъ мировымъ посередникомъ.

вѣдпочивати. Голову єи забили памороки, — вѣдтакъ єѣ неначе щѣ осіяло. Ъй здавалось, що се музика грає на єи весѣлю. Осъ и Василь сидить коло неи, а она показує єму квѣточку-дитиночку. Подививъ ся вѣнъ на дитя и протягає руки, щобъ єго подержати. Варка дає єму сына, и саме-тогдѣ непроглядна темнота крыє єи очи. Она внала и бѣльшь нѣчого не памятала. Бѣдна мати очунялась уже въ тюрмѣ, куды єѣ всадили за те, що буцѣмъ дитину въ рѣчку кинула. Держали єѣ цѣлый рѣкъ, а потѣмъ вѣдправили ще въ манастырѣ, де она пѣвъ-року поробила. Тутъ сказала їй игуменя: „Зробила ты грѣхъ тяжкій, якъ бы рѣдного батька, або матѣрь на той свѣтъ звезда. То тебе лихій попутавъ; то вѣнъ на все зло и навѣвъ, и буде тебе ажъ до сорока лѣтъ усе стерегти. Гляди! молнсь, одмолуй ся! одъ його тѣлько молитвою и одѣбеш ся, а бѣльшь нѣчимъ!“

И минуло Варцѣ и за сорокъ лѣтъ, а она все служить, на людей робить. А щѣ заробила? — щѣ на нѣй, — те и за нею! Хочъ и молитъ ся, та, видно, єи молитва така, або-жъ Господь єи не приймає.

Въ сѣмъ оповѣданю авторъ придержувавъ ся манеры Марка Вовчка, тѣлько-жъ писавъ вѣнъ бѣльшь реально, и зъображаючи типъ Варки Луценковой зладивъ такожъ подекуды студію психологичну. Такъ отже звершивъ вѣнъ ту манеру такими прикметами, якѣ въ оповѣданяхъ Вовчковыхъ ще не проявляють ся. Идучи слѣдомъ за сѣмъ своимъ прототипомъ авторъ вложивъ свою повѣсть въ уста Варки и намагавъ придержуватись щиро-сердечного и наивного оповѣданя сего письменника. Коли-жъ картинки Вовчкови суть бѣльшь стереотипными, — коли они въ зъображеню крѣпакон недолѣ вважають ся теперъ подекуды здобуткомъ антикварскимъ, то се оповѣдане Мирного є неначе такимъ образомъ, щѣ не такъ швидко

втрать природного свого кольориту й плястичнон характеристики сучасного побуту суспільного.

Про се оповѣданє пише Борисъ Познанскій въ „Кіевскій Старинѣ“, що про долю Варки розказано по-майстерски до найменшихъ подробиць. По словамъ критика авторъ не пропустивъ нѣ одной прикметы въ характеристицѣ Варки й писавъ живо та реально пѣсля плану обдуманого.¹⁾ — Ширше оцѣнивъ се оповѣданє Б. Вѣльхѣвскій въ „Зорѣ“. Осъ и его слова: „Сюжетъ повѣсти зовѣмъ простой и звычайный: дѣвчина-сирота йде въ наймы до мѣста, закохуєть ся у мѣйского парубка, котрый єъ зводить и покидає; — сюжетъ такій не одного разу обробляли й нашій й росейскій письмовцѣ. Але-жъ не вважаючи на се, вѣдь повѣсти не вѣдѣрвешъ ся, поки єъ не дочитаєшь, и духъ захоплює у читача, якъ передъ нимъ проходятъ повній образности, плястичности, вѣрности житю и великого артизму смутній картины нерадѣсного житя дѣвчины-наймички. Въ повѣсти нема нѣ одного мѣста, де була-бъ претенсія на ефектъ, — оповѣданє зъ устъ героинѣ повѣсти просте, навѣть скупе на всякій прикрасы, — немовъ чуєшь тѣльки щирю сновѣдь простон дѣвчон душѣ, а не читаєшь книжки. Але не вважаючи на сию простоту, образы, картины говорятъ самій за себе й говорятъ такъ, якъ не зможе загомонѣти нѣяка ефектибѣсть, нѣякій штучній прикрасы, сплетеній авторомъ. Зъ другого боку мы не знайдемо тутъ и той сентиментальной слезовитости, котра таки частенько трапляєть ся у Марка Вовчка, що оббравъ собѣ такій саме способъ оповѣданъ зъ устъ селянъ. Тутъ нема причепуренон рукою письмовца чулості черезъ-ладъ, тутъ — проста, безштучна оповѣдь, але-жъ у нѣ далеко бѣльшь чулості справжньон, котра

¹⁾ „Кіевская Старина“. XV. 1886; стор. 544 — 545.

выникає зъ самого стану оповѣданон речи, нѣжъ тамъ, де ся чулѣть плыве зъ бажаня автора — неодмѣнно знайти єъ. И черезъ те повѣсть Мирного робить вражѣне не картины и не фотографіѣ зъ житя, а самого житя, котре хвилюєть ся, проходить передъ очима й вражає зъ-глибока. Одно хѣба здалось намъ трохи немовъ-бы самовѣльнымъ, — се конецъ повѣсти, котрый трохи несподѣванный и випадковий, хоча, звѣсно, єть вповнѣ можливый. Але не вважаючи на се, твѣрть робить вражѣне чогось чистого, якъ вода погожа, и гарного, якъ врода.“¹⁾

Такожъ намъ выдає ся подѣя утопленя дитини трохи неимѣрною, дарма, що авторъ закрасивъ сию картинку сяєвомъ романтизму. Уже-жъ Варка оповѣдає, що черезъ тыждень пѣсля того, якъ она злягла, въ ночи хотѣла свою дитину задушити (стор. 51). Въ дальшій конеквенціи могло про-те легко статись, що бѣдна Варка, прогнана дядькомъ зъ хаты, въ однаю душѣ кинула дитину въ воду. Але-жъ авторови хотѣлось вказати на неправду людску, по-за-якъ безневинна Варка, опустивши въ нестямѣ дитину зъ рукъ, опинила ся въ тюрмѣ й опѣсля каралась ще въ манастырѣ за те, що буцѣмъ-то дитину въ рѣчку вкинула. Хочъ отже кѣнець оповѣданя є чимало сензаційный, то все-жъ сумнѣваемо ся, чи та романтична подѣя на мостѣ вѣдповѣдала-бъ реальної дѣйстности. — Опроче легко запримѣтити, що характеристика перепѣчайки Мотрѣ є трохи блѣда, та що єи дочка Галя въ сѣмъ оповѣданю є особливо злишньою.

Психологичною студією вважає ся оповѣданє „Пяниця“. Осъ и змѣеть сего твору: Въ козачѣмъ селѣ Недогаркахъ живъ панъ, Микита Ивановичъ Ливадный зъ жѣнкою Мариною Костянтиновною. Були у нихъ три сыны,

¹⁾ „Зоря“. VII. 1886; стор. 290—291.

— старшій вмеръ, а середульшій „осѣвшисъ на теплому мѣсци, панувавъ собѣ“. Тому-то бажавъ батько вывести въ люде такожъ менчого сына Ивася. Сей бувъ зъ-малечку болѣзний та хирый, и про-те вѣдали его въ школу на одинацятomu роцѣ. Зъ-першу вчивъ ся дуже погано, а на чотырнацятomu роцѣ мовъ переродивъ ся: почавъ учитись краще всѣхъ, та ще до того бувъ тихий и привѣтливый, однаково любязный и вчителямъ и товариству. Скъбичивъ вѣнъ школу сѣмнацятого року й вѣдтакъ деякй вчитель раяли ему йти далѣ — въ гимназію, въ университетъ. И вѣнъ бувъ не вѣдъ того. Ему подобала ся наука, тиха та щира праця надъ нею. Вѣнъ любувавъ ся въ мрѣяхъ, и вѣдтакъ здавалось ему, що оес его духъ лѣтае по свѣту й все бачить, все озирае, чуе людекй розмовы, снѣрки, згоды, — що однимъ вѣнъ засылае свою дяку, другимъ шле проклонь... Одначе, не довго тѣшивъ ся вѣнъ рожевими надѣями: житѣ круто повернуло его на иншу путь. Батько бо, выкохавшисъ у чиновныхъ звичаяхъ, нѣчого кращого не бажавъ у свѣтѣ, якъ бачити своихъ дѣтей такими-жъ чиновниками, якъ и вѣнъ самъ. Коли-жъ почувъ вѣдъ Ивася про его жаданя, то обѣзавъ ихъ дурницею-нѣкчемницею й добре вылаявъ сына, щобъ и думокъ такихъ не мавъ у головѣ. Опѣсла нашавъ у мѣсто до знайомого секретаря, чи не можна-бъ прийняти сына пѣдъ его протекцію. Секретарь, якъ давный товаришь Микиты Ивановича, близько принявъ те прохане до своего сердца и ставъ пѣклуватись долею хирлявого Ивася. Але-жъ списуване бумагъ зовсѣмъ не вдовѣляло молодой жаги Ивасевого розуму, збудженого шкѣльною наукою. Вѣнъ сумувавъ и туживъ за школою та за шкѣльнымъ своимъ товариствомъ. Не находячи втѣхи на службѣ вѣнъ почавъ шукати ея по-за нею, на квартирѣ, де вѣнъ живъ своими думками й мрѣями. Трохи-перегодомъ вѣнъ

добувъ скрипки й самъ навчивъ ся грати. Слабый тѣломъ, боязкій поровомъ вѣнъ виявивъ велику силу въ грѣ й коривъ нею самй запеклы души, закаменѣлы сердца. Хоть-отже товаришь по службѣ прозвали Ивана Микитовича „зѣнскимъ щенямъ“, хоть старшй зъ него глузували, то ставъ вѣнъ потрібнымъ чоловѣкомъ при кождому бенкетѣ, при кождой гулянкѣ, — вѣнъ ставъ дивовижною, турботною всѣхъ панянокъ, котры бажали то симъ, то тымъ догодити любому скрипачеву. Але Иванъ Микитовичъ не злюбивъ тыхъ бенкетѣвъ, не злюбивъ товаришьствъ и старшихъ: они що-дня приносили тугу та жалъ до его сердца, тѣлько кололи его гѣркими глазами та посмѣхами, — нѣхто его не пѣддержувавъ, нѣхто не хотѣвъ пораяти нѣчого, хоча всѣ въ часы гулянки й хвалили его гру.

Иванъ Микитовичъ стоявъ на квартирѣ у мѣщанки Настѣ Барабашихи, що торгували въ лѣтѣ рѣзными овощами, а зимою солоною рыбою та насѣнємъ. Она вела безпутне житѣ, — пила, и вѣдтакъ ея дочка Наталя жила по своей воли. Зъ Иваномъ Наталя держала себе просто, якъ дѣвчина зъ парубкомъ: жартувала зъ нимъ, грала ся. Дивуючись, якй вѣнъ боязкій та несмѣлый, она перша зачѣпала его; — задивляючись на его сумну постать, болѣзне обличѣ — она хотѣла розгадати й розбѣгнати той сумъ. Такъ отже обоє були радй, якъ зѣшлись до купы: тогдѣ они спорили, жартували, борюкались. Иногда просила Ивана Наталя, щобъ загравъ що-небудъ. Вѣнъ вволявъ ея волю й тогдѣ було примѣтно по личку ея, якъ та гра вражала глубоко ея сердце. Незабаромъ ставъ Иванъ учити Наталю читати. Она виявляла цѣкавость и дотепнѣсть. Уже бѣльшу половину азбуки пройшли, доходили вже до-ы. — „Сры, яры?“ запытала Наталя; — „якй яры? Ты, що глины зъ ихъ берутъ? — Се тй яры, що

у глинищахъ весняна вода повыкручувала! — глибокі! — такі глибокі!⁴ сумно якось замовила дівчина.

Та отъ, той тихій рай занапастивъ ся, коли Івана навѣдавъ старшій его братъ Петро. Вѣнь приѣхавъ до суду по дѣлу: розказувавъ брату, що женихавъ ся зъ богатою помѣщицею Красовскою, що була вдовою. Коли-жъ она тяжко занедужала, то намовивъ єѣ, щобъ єму дала вексель на 20.000. Одержавши той вексель, Петро вѣдѣхавъ, а Красовска вмерла щось на третій день. Вѣдтакъ єи сынъ дѣзнавшись, що Петро Ливадный домагає ся грошей, розпочавъ тяганину про вексель, але справникъ заступивъ ся за Петра. — Іванъ мовчки слухавъ и сумно поглядавъ на брата. — „Не вже вѣнь братъ мѣй?“ мелькало у него въ думцѣ, и ажъ морозъ пробѣгавъ у него по-за спиною. И той-то гульвѣса вподобавъ собѣ Наталю: вже того дня, якъ приѣхавъ, ставъ до неї лицятись. Бѣдний Іванъ прийшовши изъ службы до дому, побачивъ, що Наталя сидѣла на колѣнахъ у брата, котрый пускавъ їй бѣсикѣвъ. И такъ Петро сполохнувъ тихе щастє свого брата, — привѣзъ зъ собою тугу та горе. Іванъ сумувавъ, що вдавъ ся такій нещасливый. Осѣ живѣ вѣнь у сѣй квартирѣ бѣльше нѣжъ три роки и не змѣгъ привернути Наталѣ до себе, — тогдѣ, якъ Петро всего день, — и она вже обнимала и цѣлувала его...

Черезъ тыждень, скѣнчивши своє дѣло, поѣхавъ Петро Микитовичъ, а тымъ часомъ суєды понесли на Наталю недобру славу. Коли про се дѣзнавъ ся Іванъ вѣдѣи матери, то ходивъ мовъ зачумлений. Ажъ осѣ вѣдѣбравъ вѣнь листъ вѣдѣ брата. Петро писавъ, що дѣло его пѣшло, якъ по маслу; просивъ вѣдтакъ Івана, щобъ кидавъ службу и приѣхавъ до него зъ Наталею — „Скажи!“ писавъ Петро, „коли приѣде, панією заживе! Коли-бъ ты знавъ, брате, якъ вона сподобала ся мнѣ! Якъ щиро

пригортає, горяче цѣлує!“ Іванъ не скѣнчивъ читати листа. Голова въ него закрутилася, въ очахъ заходили кружала, въ ухахъ забило у дзвони. Якъ на смерть обречений вставъ вѣнь зъ-за стола, за котрымъ на службѣ сидѣвъ та писавъ, — вхопивъ чужу шапку и прямо потѣлѣнавъ ся до дому, несучи листъ у рукахъ, якъ своє лихо. На квартирѣ писавъ вѣнь до брата листъ, виявляючи мѣжъ иншими осѣ-які докоры: „Є на свѣтѣ люде, що дивлятця на життя, якъ на черѣдку святокъ — гулянокъ... Имъ нѣколи и на думки не зѣйде людське лихо, слезы, нужда та безталання... И такимъ людемъ завжде везе, завжде удача. За молоду гуляють, на старѣсть багатѣють, каютця... А ти безталанний, що вѣддали имъ свое добро? Ти — або зъ голоду пухнуть, або пѣдъ землею тлѣють, зарыті, якъ небудь, не оплаканий, а обляяний... Отакій ты, брате! У тебе тѣлько и думки, що про гулянки... Ты приѣхавъ до мене и квіточку рожеву, що розпускала ся у закинутому городѣ, немилосердно зѣрвавъ и кинувъ на поталу лихимъ людемъ!... Нехристе! людоѣде!... Зъ тихого куточку мого щастя ты хочешъ вытягти мене у роскошній палаты, добути зрадою, — облити мене роскошами, выдавлеными зъ людськихъ слѣзъ та крови! Знай же, що сему нѣколи не бути! Не заманишь ты мене, якъ и тѣ до себе нѣколи-нѣколи!“ (стор. 109 — 112).¹⁾

Опѣсля пытавъ ся Іванъ Наталѣ: „Було що мѣжъ вами? Кажѣть! було?“ — А коли Наталя стала плакати-рыдати, то добряга Іванъ пытавъ ся єи, чи пѣшла-бъ она за него за-мужъ. Але Наталя, припадаючи до Івана и цѣлуючи его, вѣдповѣла, що не пѣде нѣ за него, нѣ за кого; — она втеряла своє щастє и про-те не хоче завя-

¹⁾ „Збиральниця з рідного поля“. I.

зувати очей и другимъ. — Саме-тогдѣ Барабашиха вѣдхилила двери и стрибнувши въ хату стала кричати, зовучи дочку сучкою, безстыдницею, срамотницею зъ-за того, що паничамъ на шию вѣшае ся. Потѣмъ вхопивши Наталю за косы почала єѣ бити, а якъ Иванъ кинувъ ся розбороняти, то мати потягла дочку за косы у свою хату, де єѣ зновъ била-побивала...

Бѣдный Иванъ три днѣ не выходивъ зъ хаты, нѣ допускавъ до себе нѣкого. Коли Барабашиха намагала силою вѣдчинити двери, то на порозѣ стоявъ Иванъ и хитавъ ся. На долбвцѣ и по столу валяли ся порожній пляшки, — зъ хаты несло горѣлкою. Иванъ Микитовичъ почавъ пити. Того-жъ листу не пѣславъ вѣнъ до брата: зѣбгавъ єго и кинувъ пѣдъ лѣжку. — На службѣ терпѣли єго якійсь часъ, а вѣдтакъ прогнали. Приѣздили батько-мати, щѣбъ взяти єго до дому, та вѣнъ не захотѣвъ, а коли до него пристали, то вѣнъ въ одну нѣчь зникъ кудись, взявши зъ собою одну тѣлько скрипку. Вѣдтакъ батько-мати побивались за нимъ до самой смерти. Вмираючи передали они свое майно Петрови, котрый оженивъ ся зъ богачкою и заживъ великимъ паномъ.

Опѣсля упило багато часу. Горопаха Иванъ тинявъ ся довго по свѣту, поки прибивъ ся у губернію, де знову ставъ на службу. Хочъ и знали вѣѣ єго пороки, то держали єго на службѣ, якъ старого чоловѣка, та ще и скрипача, котрый пияну кумпанію часто тѣшивъ своею игрою. Отже разъ гуляли паничѣ-чиновники въ гостинниці, а найбѣльшь всего вязли до пиянького Ливадного: одинъ высоченный и чорнявый паничъ ухопивъ єго за вязы, такъ що той ажъ посинѣвъ, а якійсь молоденькій чиновникъ стрибнувъ єму на спину, зъ-за чого старенькій упавъ до долу. Вѣдтакъ чорнявый паничъ заявивъ товаришамъ, що та стара собака не пише *єры*, тому-що вчивъ дѣвчину

грамоты и єры прорыло яры. Смѣхъ и регѣтъ знявъ ся тогдѣ несамовитый. Ажъ ось пияне чиновництво посѣдало на возы, котры мовъ навѣженіи несли ся зъ горы. Одна-жъ изъ брыкъ круто повернула на бѣкъ, — и вѣѣ плюснули въ калюжу. Де-хто вставъ, де-хто метушивъ ся въ болѣтъ. Тѣлько старенькій Иванъ Ливадный лежавъ, пѣдгорнувши голову пѣдъ себе и вхопившись рукою за вязы стогнавъ. Паничѣ кинулись до него, вхопили, пѣдвели, але вѣнъ не мѣгъ держати головы прямо, — укрученіи були вязы. Єго вѣдвезли у шпиталь, де вѣнъ третього дня и Богови душу вѣддавъ. — Нѣ одна слеза не впала на єго могилу на чужѣй чужинѣ. Тѣлько Наталя кожного свята и недѣлѣ подавала въ церквѣ на частку за раба божого Ивана. Єи мати вмерла, а она розшла ся, розволочила ся...

Про „Пяницю“ запримѣтивъ Борисъ Познаньскій въ „Кіевскѣй Старинѣ“, що гѣрка повѣсть розбитого и запашеного жита розказана авторомъ зъ великимъ талантомъ. По думцѣ критика є се вже объективно оповѣдане, въ котрѣмъ авторъ проявивъ хистъ художницкій.¹⁾ А вже-жъ по нашѣй думцѣ сей твѣръ не є объективнымъ оповѣданемъ, а радше вдатнымъ психичнымъ романомъ. Объективнымъ назвавъ Познаньскій се оповѣдане мабутъ зъ поглядомъ на повѣсть „Лихій попутавъ“, де Варка Луценкова розказує сама про гѣрку свою долю. Хоча-жъ Иванъ являє ся въ тѣмъ оповѣданю сентиментальнымъ страдальцемъ, то все-жъ єго поглядъ на правду и кривду є неначе зеркаломъ справжньои дѣйстности. Авторъ пишучи сей психичный романъ умѣвъ у своѣмъ твѣрѣ сентиментальный напрямъ литературный погодити зъ напрямомъ реальнымъ, бо вже-жъ Наталя и єи мати явля-

¹⁾ „Кіевская Старина“. Томъ XV. 1886; стор. 545—546.

ють ся типами реальними, ба й въ зображеню Ивана Ливадного не добачаємо сентиментальности вѣдъ того часу, якъ вѣнъ дѣзнавъ ся про моральний упадокъ Наталѣ. — Вѣдтакъ годить ся спѣмнути про поглядъ Б. Вѣльхѣвского на се оповѣдане; „Повѣсть Пяниця“, пише сей критикъ, — „се исторія чоловіка зъ поетичною душею, зъ ясными почуванями, але-жъ кволого, нестойного духомъ и черезъ те задавленого житємъ... Пѣдъ впливомъ тяжкого лиха вѣнъ почавъ пѣчати. Дуже шкода, що Мирный проминувъ и не намалювавъ у повѣсти картину моральнои борнѣ й перелому въ души бѣдолашньої людини; — се робить таке вражѣне, немовъ въ оповѣданю чогось не стае.“¹⁾ — Але-жъ по нашѣй думцѣ авторъ не потребувавъ зображати просторого психичного процесу зъ того часу, коли Иванъ Ливадный у своихъ тяжкихъ злидняхъ ставъ пѣчати. Ба, намъ здае ся, що моральна борня въ души Ивана Ливадного й не могла довго вѣдбуватись, тому-що великѣ проломы й катастрофы въ житю являють ся неждано, а не пѣсля довшои рефлексѣ, або пѣсля тяжкои борнѣ въ души нещасного страдальця. — Вѣдтакъ пише Вѣльхѣвскѣй ось-що про литературну стѣйностъ сего оповѣданя: „Характеры самого Ивана Микитовича й Наталѣ найкращѣ въ оповѣданю, и такъ и вырѣзують ся передъ читачемъ. Гарно обмальований и братъ Ивана Микитовича, — джунджуристый панокъ, котрый зъ одного боку граеть ся зъ дѣвчатами для власной вѣтхи й кидаетъ ихъ зганьбленими, а зъ другого стае полюбовникомъ удовы, щобъ вымантачити у неи навѣтъ въ часъ еи смерти грошѣ. Загаломъ зъ погляду обмальованя характерѣвъ можна сказати, що у Мирного въ обохъ оповѣданяхъ („Лихѣй попутавъ“ и „Пяниця“) нема постатей

¹⁾ „Зоря“, VII. 1886; стор. 291.

тѣльки для декорацій; вѣсь его фигуры — живѣ люде, и навѣтъ найнезначѣйшѣй зъ нихъ выступають зъ своею власною вѣдачею.“¹⁾ — Вѣдбици можна тутъ се запримѣтити, що Конисьского „Музыка Павло Дортусъ“ своею сентиментально-музыкальною вѣдачею пригадае Ивана Ливадного, котрый въ психичномъ змаганю може подекуды вважатись прототипомъ того страдальця въ повѣсти Конисьского.²⁾

* * *

Уже въ попереднихъ двохъ повѣстяхъ Мирный выживъ себе великимъ филантропомъ супроти людскои недолѣ й кривды. Одначе тѣ неодоладнѣй суспѣльнѣй вѣдносини истнували на Украинѣ вѣдъ давныхъ давенѣ, будши наслѣдкомъ невзгоднѣвъ въ людскѣмъ житю. А вже-жъ въ повѣсти „Лихѣй люде“ доторкнувъ ся авторъ сучасного пытаня економичного, яке пѣдносять найпаче тѣ люде, що ихъ зовуть соціялистами. Головнымъ страдальцемъ въ сѣй повѣсти є Петро Хведоровичъ Телепенъ, що за свои либеральнѣй думки й людянѣй змаганя попавъ ся въ тюрьму. Сидячи въ сѣй страшнѣй схованцѣ, де „царювало зло“, Петро видѣвъ у своѣй уявѣ вѣсь важнѣйшѣй картинки зъ житя своего вѣдъ дитячихъ лѣтъ ажъ до того часу, коли занашащено его долю. Ему привидѣлась добра мати, що выряжала своего Петруся до школы. Хлопчикъ сказавъ тогдѣ матери, що буде вчитись, а якъ вывчить ся, то стане батькови въ службѣ помагати. Вѣдтакъ зъявивъ ся Петрови привидъ школы й першої науки, а тамъ далѣ привидъ кватиры, де вѣнъ живѣ зъ Жукомъ, изъ Шестѣрнымъ и зъ бурсакомъ Гришею Поненкомъ. Телепенъ пригадавъ собѣ, якъ вѣнъ бувъ неду-

¹⁾ *ibid.*

²⁾ Про повѣсть „Музыка Павло Дортусъ“ гляди „Исторію литературы руской“, III. 1; стор. 488—490.

жимъ, та якъ Шестёрный чѣнавъ ся его, кажучи, що вѣнъ притворяє ся слабымъ. Але Жукъ боронивъ Петруся вѣдъ такои напасти, бувши щиримъ его товаришемъ. Коли-жь Жукъ бувъ тямущій молодикъ, то Попенко й Шестёрный проявляли вѣдчу гидку. Попенко любивъ красти й бувъ не-абы-якій прожора, а Шестёрный лащивъ ся до надзирателя й допѣвъ ему, що Жукъ курить люльку. — Опѣсля пригадавъ собѣ Телепень въ тюрмѣ розмову Жука зъ Попенкомъ. Коли Жукъ натякнувъ сему бурсакови на тее, що вѣнъ будучи попомъ стане близько до народу, и коли ему радивъ, щобъ тогдѣ завѣвъ школу и вчивъ людей уму-розуму, — то вѣдповѣвъ Попенко: „Ту-у-ды! Ради чого я буду це все робити? Що воно минѣ хлѣба дасть? грошей дасть? Мужикъ ще поки темный, то й у Бога вѣрує, — а вивчить ся, вѣнъ и церкву твою забуде, и про батюшку — поминай, якъ звали! Прийдець ся йому коли не зъ голоду здохати, то надъ сухаремъ давити ся!“ (стор. 43)¹⁾ Опѣсля сказавъ Жукъ Шестёрному, що краще-бъ було на свѣтѣ, якъ бы були веѣ рѣвнѣи... „Я кажу тѣлько“, мовивъ Жукъ дальше, „що громадѣ нѣчого вѣдъ старшихъ добра ждати! Коли сама вона не придбає, то даремнѣи ѣи надѣѣ!... По мойому, всякій, хто хочъ трохи выще ставъ одъ сѣрон массы народу, — не лѣзь у паны, не высекай зъ народу крови, а вѣддай йому й те, що черезъ народъ придбавъ!“... (стор. 44). Але Шестёрному не сподобалась така проповѣдь Жука, — ему заблаглось полѣсти въ управителѣи й пойти високо въ гору.

И зновъ бачивъ Телепень въ тюрмѣ нову ману. Стоявъ цѣлый збѣръ ученикѣвъ, учителѣвъ, инспекторъ, директоръ. На столѣ лежала та сама книжка, котру часто

читавъ Петрови Жукъ, и котру въ него взявъ бувъ надзиратель... Жука прогнали зъ гимназіѣи. Не було ему доступу въ университетъ, — вѣнъ пѣшовъ мѣжь народѣи. — Коли-жь Петро скѣнчивъ гимназію, то вѣдучи до дому побачивъ вѣнъ розлогѣи нивы жита и иншого збѣжса. И дѣзнавшисъ вѣдъ вѣзника, що се грапове поле, подумавъ вѣнъ собѣ ось-що: „Чи грапѣи то його оброблює? чи копають ся його бѣлѣи руки у сѣи чорибѣи земли?“ — „Нѣ! грапѣи у столицѣ гуляє“... (стор. 49).

Дома заявивъ Петро батькови, що хоче перейти въ университетъ, але мати сказала ему, що теперъ небезпечно по тыхъ „неверситетахъ“, — що зъ ученыхъ усе лихо буває. Она натякнула про Шестёрного и про Жука: Шестёрный учить ся въ столицѣи, и, якъ кажуть, черезъ рѣкъ буде великимъ паномъ, а Жукъ пѣшовъ десь на заробѣтки... Коли-жь Петро пѣсля вакаціѣи збиривъ ся вѣхати до Кієва, то мати наказувала его, щобъ стерѣгъ себе, не дававъ ся въ руки „лихимъ людямъ“, котрыхъ теперъ стѣлько розвело ся, що хотять въ достачахъ усеѣхъ зрѣвнѣати, що зрѣкають ся своего добра, своего роду, и йдуть на неминучу погибѣль“ (стор. 52).

Въ Кієвѣ товариство обгорнуло Петра, якъ доброго товариша, — привитало, якъ своего безбезданного писаку. Оно-жь сказало Петрови, що вѣнъ малює тѣлько своихъ хлѣборобѣвъ та орачѣвъ, — порадило ему про-те, подивитисъ на рыбалокъ та на иншихъ робочихъ людей. И отъ, другого дня пѣшли товаришѣи до рыбалокъ, мѣжь котрыми зустрѣлисъ зъ Жукомъ. Вѣнъ не жахавъ ся тяжкои работы: косивъ по Катеринославскихъ степахъ, нагружавъ судна на Дѣврянѣекому лиманѣи, бувавъ по всякихъ фабрикахъ, поки опинивъ ся ось-тутъ мѣжь рыбалками. Та трудне-жь було жите рыбалокъ! Погибли давнѣи рыбальскѣи громады, а коли було сказано, щобъ

¹⁾ „Лихѣи люде.“ Повѣсть зъ вѣданьѣи „Громади“. Женева, 1877.

рыбалки платили за воду, то чи-мало зъ нихъ вмирало зъ голоду. Жукови сказавъ вѣдтакъ Петро, що хоче стати писателемъ, що обертає людскіи очи на страшніи картины нужды та горя. Та не годивъ ся радикаль Жукъ зъ такою гуманною думкою Петра; вѣнъ попрѣкнувъ своего товариша, що такимъ благимъ окомъ та добрымъ сердцемъ поглядає на дѣла сего миру. Жукъ не хотѣвъ дожидати того, що черезъ вѣкъ буде, — вѣнъ хотѣвъ швидкого порѣшення сучасного економичного питаня. Опѣсля Петро часто ходивъ до Жука въ гостѣ, — приходивъ и Жукъ до него. Петро писавъ страшну драму рыбалякого голоду, а Жукъ робивъ на неѣ и свои закиды, зъ-за чого Петро бувъ за нихъ вдячний Жукови. Живіи люде, живіи ихъ муки заставили й самого Жука здивуватись не-абы-якому таланови Петровому. Та отъ, на послѣдній свои каникулы (вакаціѣ) зупинивъ ся Петро въ мѣстѣ Н. въ тюрмѣ.

Зчезла вся мана й зъ грикомъ та зыкомъ розчинились тюремніи двери. Въ хату вступило два чоловѣка: одинъ военный, а другій молодой чиновникъ. Се бувъ Шестѣрный, що ставъ правовѣдомъ. Вѣнъ прийшовъ допытувати колишнього товариша „по этому дѣлу, по которому ему пришлось съ нимъ въ такомъ печальномъ мѣстѣ встрѣтити ся.“ Але Петро лѣгъ на кровати й не хотѣвъ нѣчого сказати...

Коли Петро сидѣвъ въ тюрмѣ, то приѣхала стара мати, побачити нещасного сына. Та не хотѣвъ пустити еѣ смотритель въ тюрьму: сказавъ ѣй, що опѣзнила ся, бо прийомъ тѣлько до обѣду буває. Смотритель велѣвъ ѣй, выхлопотати „разрѣшеніе“ у полковника. Але хочъ бѣдна мати дѣстала бумагу, що можна видѣти ся зъ сыномъ, то часовый не хотѣвъ еѣ пустити, бо було вже пѣзно. — „Не пѣду-жь я вѣдъ тебе, лихе мѣсце, що скрыло моего сына!“ плачучи промовила сама собѣ мати. „Буду я тутъ

цѣлу нѣчь бѣлого свѣта выглядати, — того нещасливого часу дожидати, коли побачу тебе, мѣи сыну, моя едина дитино!“ (стор. 72). Потѣмъ пѣшла она до своего вѣзка. Та не чувъ й не бачивъ нѣчого того Петро. Середъ темной хмары чорныхъ думокъ почувавъ ся ему крикъ и лементъ голодныхъ, холодныхъ людей... Въ головѣ его все пѣшло колѣсомъ, наче пѣсля чаду та дыму... „Хочъ неприступній, чорній муры приняли „бродягъ“ у своѣи захистъ, — хочъ пропали паростки, та не пропавъ корѣнь!“ Петрови мовъ-то снилось, що настане часъ, и выростуть новіи паростки, — выростуть и вразять... Вѣдтакъ думка его забѣгла впередъ: вѣнъ бачивъ веселыхъ людей, у котрыхъ було поле родюче й будынки веселіи, „бо вже-жь сонце свѣтитъ нарѣвно для всѣхъ, бо и для всѣхъ земля родить“...

Рано впустили сердешну матѣрь до смотрителя. Вѣнъ велѣвъ привести Телення. — „Сыну мѣи! дитино моя!“ скрикнула мати углядѣвши сына й кинулась до него. Але Петро виявивъ себе въ мовѣ божевольнымъ. Вѣнъ сказавъ, що були въ него хорошіи думки, широкіи надѣѣ, та ихъ теперъ нема! Нещасный сынъ не пѣзнавъ матери та промовивъ: „Вона въ мене добра, учила любити. Я послухавъ, а теперъ караю ся за те!“ (стор. 78). — Не здержало старе материне сердце: упило ся сыновымъ горемъ, и якъ сиѣпъ повалила ся она до долу... Петро-жь, ускочивши у свою хату, заразъ кинувъ ся на постѣль. Вѣнъ увесь тремтѣвъ, якъ у трясци. Ажь ось изъ сусѣдней комнаты зъ-за стѣны выразно доносивъ ся чѣйсь важкій, журливый спѣвъ. Петро зъ-разу пѣзнавъ и той голосъ и ту пѣсню. — „Товаришу ширый!“ крикнувъ Петро. „И якимъ тебе побытомъ сюды занесло?!... Ты кажешъ, поѣдемо гуляти по Днѣпру? Добре, поѣдемо!“... Петро схопивъ ся, забѣгавъ по хатѣ й озвавъ

ся: „Поѣдемо, поѣдемо! Тільки отъ-же: теперь Днѣ-про такий сердитый! а въ тебе човенъ хисткий! Одиаче не бѣда! Я привяжу себе, щобъ не хитатись!“... Петро кинувъ ся до постелѣ, ухопивъ простирало въ руки, розкرويدъ его въ-подовжъ и выдеръ стяжку за-вширшки въ долоню. Потѣмъ закинувъ стяжку за стовпчикъ кровати — й повѣсивъ ся, падаючи на колѣна... Кривоногий сторожъ тюремный самъ его й ховавъ и поминавъ. — Въ ночи того дня на майданѣ біля церкви йшовъ тюремный батюшка Григорій Попенко зъ трьома товаришами, записаными картежниками. Попенко розказувавъ, що колишній шкѣльний его товаришъ пѣймався у тюрму. „Одного позавчора зловили й веселый — знай спѣвае,“ говоривъ вѣнъ шуткуючи. „А другій два днѣ якъ повѣсивъ ся. Дурный! Коли вже наваживъ ся вмрвати, то такъ бы й вмрвавъ! Отъ бы и менѣ перенало рублѣвъ зо три за похоронъ. Було-бъ на пулечку!“...

Бѣдна-жъ мати Телешнева горювала дома разомъ зъ батькомъ (котрого скинули зъ мѣста) по своему безталанному Петрусеви. Сумуючи, шептали они таємно себѣ: „Лихі люде!... лихі люде!“ А мѣжъ-тымъ товаришъ прокурора, Шестѣрный, сидѣвъ у пышній, роскѣдній хатѣ и разбираючи Телешневѣ бумага, писавъ. Коли на акій часъ вѣдрывавъ ся вѣнъ вѣдъ писаня, щобъ передохнути, то передъ его очима носились ордены, выше мѣсце — й усмѣхалась чудовна постать богачки-жѣнки... А въ тюрмѣ одно тужила, одно голосила сумна Жукова пѣсня...

Сю повѣсть написавъ авторъ пѣсля пляну добре обдуманого. Про жите Петра Телешнева до того часу, коли его всадили въ тюрму, довѣдуємо ся зъ тыхъ образѣвъ, котрѣ пересувались передъ его душею въ тѣй страшній схованцѣ. Правда, що тѣ образы витворювали ся въ горячковой уявѣ страдальця, и що про-те деякі зъ нихъ

мусять бути неясні, або тільки въ головныхъ начеркахъ нарисовані; — все-жъ таки ефектъ, який викликае ся такимъ писанемъ, є справдѣ великій, и вѣдтакъ дальше оповѣданє про долю Петра та его матери навязує ся зовсѣмъ складно до попереднього фантастичного писаня. Хоча-жъ авторъ хотѣвъ поставити Петра Телешнева головною особою въ сѣй повѣсти, то все-жъ побѣчь дѣяльною своєю матери являє ся вѣнъ типомъ пассивнымъ, справдѣшнимъ мрѣйникомъ, котрого тямущій и енергичный Жукъ нахилявъ до яснѣйшихъ думокъ про пытанє соціальне. Такъ отже репрезентантами „лихихъ людей“ уважають ся тутъ Петро Телешень и Жукъ, супроти котрыхъ поставивъ авторъ Шестѣрный и Попенка, людей гидкою наживы. Вже мати Петрова наказувала своего сына, коли бувъ студентомъ, щобъ стерѣгъ себе, не дававъ ся въ руки „лихимъ людамъ“, що хотять въ достачахъ усѣхъ зрѣвнати, що зрѣкають ся своего добра, своего роду, и йдутъ на неминучу погибѣль. И не догадувалась бѣдна мати, що й ен сынъ за-для невѣдрадныхъ вѣдносинъ въ суспѣльности попаде ся мѣжъ небезпечныхъ людей, котрыхъ такий Шестѣрный и Попенки звали „лихими“. Такъ отже доторкнувъ ся Мирный въ сѣмъ своемъ творѣ болючои раны въ сучасній суспѣльности, одиаче не показавъ ще грозы ен въ реальный дѣйстности.

* * *

Коли-жъ въ сѣй повѣсти авторъ зъобразивъ лихихъ людей бѣльшь изъ боку теоретичного, то въ типѣ Чипки Варениченка змалювавъ вѣнъ репрезентанта тыхъ людей уже зъ боку практичного. Той-то Чипка є головнымъ дѣячемъ въ романѣ зъ народнього жита „Хиба ре-вуть волю, якъ ясла повній?“ Ось и змѣсть сего сензаційного романа:

Въ селѣ Пѣскахъ жила бѣдна вдова Оришка Жучиха зъ дочкою Мотрею. Въ се село пришовъ пройди-свѣтъ, що прозавъ себе Остапомъ Хрущемъ. Вѣнъ выявивъ себе въ волости небожемъ Окуня й сказавъ, що лѣтъ може пятьнацять, якъ пшовъ на Дѣнь. Вѣнъ про-сивъ ся въ Пѣщаньску громаду, а коли его приняли, то послуживши въ городѣ у жида, за рѣкъ купивъ ґрунтъ и хату на-край села й вѣдтакъ оженивъ ся зъ Мотрею, дочкою вдовицѣ Оришки. Але-жъ вѣнъ бувъ двужонъ, бо въ Донщинѣ кинувъ жѣнку й трое дѣтей та й опинивъ ся въ Пѣскахъ. Въ Донщинѣ прозывавъ ся вѣнъ Притыкою. Але се не бувъ нѣ Хрущъ, нѣ Притыка, а Иванъ Вареникъ, колишній крепакъ пана польского въ Пѣскахъ. Въ сѣмъ-то селѣ панъ Василь Семеновичъ бувъ вподобавъ собѣ дѣвчину Уляну, що служила въ его дворѣ й трохизъ-годомъ казавъ їй ити за мужъ за своего лакея Петра Вареника. Вѣдтакъ черезъ три мѣсяцѣ вродивъ ся Петрови сынъ Иванъ. Опѣсля-жъ той панъ хотѣвъ Улянѣ ласку зробити, и якъ Иванъ подрѣсѣ, приставивъ его до своего сына. Але лакейчукъ не стерпѣвъ, щобъ паничъ надъ нимъ глузувавъ ся, и разъ вдаривъ его по щцѣ. Тому-то по приказу пана лакеѣ выбили Ивана на стайнѣ, що не мѣгъ нѣ лягти, нѣ сѣсти. Тогдѣ ему вже й нѣкому було пожалѣти ся, бо батько въ винницѣ скинѣвъ въ казанѣ, а мати вмерла зъ холеры. Коли вѣдтакъ кучеръ двѣрскій Шамрай мандрувавъ, то й Иванъ потягъ за нимъ ажъ у Донцину. Зъ ними поплентавъ ся на Дѣнь такожъ небѣжъ Окуня Хрущъ, козачий сынъ, и перегодомъ умеръ тамъ. Мѣжь-тымъ Иванъ Вареникъ vyrѣсѣ въ чужинѣ, оженивъ ся й оселивъ ся. По смерти Хруща Вареникъ роздобувъ его пашпортъ, покинувъ свою жѣнку й дѣтей и приплѣвъ ся въ Пѣски, де, якъ уже сказано, одруживъ ся зъ Мотрею Жукѣвною. Поживши лѣтъ зо

двое вѣнъ зновъ потягъ на Дѣнь, але его тамъ зловили й привели въ Пѣски. Тутъ вѣдали его въ москалѣ та й незабаромъ его кудысь погнали. Опѣсля вѣнъ бѣльшь нѣ вертавъ ся, нѣ озывавъ ся.

Мѣжь-тымъ Мотря завагѣтиѣла й перегодя породила сына. Роды були тяжко труднѣ. Жѣнки назвали дитину „чортенямъ“, бо й батька еи, Вареника, вважали люде самѣсѣнькимъ куцымъ. Прийшлося кумѣвъ брати, — нѣхто не хотѣвъ. Та отъ, на той часъ лучилсь въ селѣ перехожій москалѣ. Оришка, мати Мотрина, купила имъ горѣлки, й тогдѣ одинъ якоє згодивъ ся: москалѣ ставъ за кума, а сама Оришка була за куму. Понесли дитину до батюшки, а вѣнъ и собѣ сказавъ: „Якъ його такого выродка въ хрестъ уводити?“ Та зглянулася попадя, котрої обѣцяла Оришка то сього то того. Охрестивъ дитину батюшка, — назвавъ Неципоромъ (Чипкою).

Та й опѣсля люде цурали ся Мотрѣ й еи матери Оришки, — навѣтъ те мѣсце, де они жили, зробило ся jakimъ страшнымъ: стали его оббѣгати; — казали, що до Мотрѣ кождої ночи змѣй у дымарь лѣтає. Бѣдолашну Мотрю боялись приймати на роботу, — говорено, що въ кого она жне, вся нива закрутнями унизує ся. Проте була въ неи бѣдота несказана, злиднѣ невылазнѣ...

Зъ-годомъ-перегодомъ Чипка ставъ повновидымъ, розумнымъ, але невеселымъ. Мотря не любила его за се, що повагомъ усе робивъ. Она его неразъ била, зъ-за чого Чипка не любивъ и не слухавъ матери. А вже-жъ Оришка душѣ не чула въ Чипцѣ, — такъ его любила й жалувала! Коли-жъ вѣнъ выбѣгавъ зъ хаты на выгѣнъ та зъ дѣтворю хотѣвъ бавитись, то дѣти не приймали его до себе: зъ него глузували, прозывали его выродкомъ, за-порткомъ, байстриюкомъ. Бѣдний Чипка жалѣвъ ся тогдѣ бабѣ, и она, бажаючи его втихомирити, розказувала ему

вєблякихъ казокъ. Коли вѣнъ наслухавъ ся тыхъ казокъ, то весь свѣтъ здавъ ся єму живимъ, балакучимъ. Та отъ, по єго думцѣ, люде и въ травцѣ, и въ пташки, и въ ху-добы вѣдѣбрали людску мову. Тому-то люде здавали ся єму лихими, недобрыми. И прокидала ся невеличка злѣсть въ єго невеличкому серцю, росла, выростала, — и вѣнъ сторонивъ ся людей та живъ собѣ самотою.

Якъ минуло Чицѣ дванацять лѣтъ, то Мотря найшла єму мѣсце у богатого козака Бородаю, щѣ шукавъ хлопця до скоту. Але Чипка не слухавъ хозяина, и хотѣвъ єго пѣдпалити, коли той розсердившись єго выбивъ. Прогнавъ Чипку Бородаю, и вѣнъ пѣшовъ до дому, несучи въ серци гѣрке почуте ненависти на долю, „щѣ пѣдѣлила людей на хазяина й на наймита“. Незабаромъ заходами Мотрѣ принявъ Чипку дѣдъ Уласъ, щѣ бувъ громадскимъ чабаномъ. У него бувъ и другій пѣдпасачъ, козачій сынъ, Грицько Чупруненко, щѣ бувъ бѣднымъ сиротою. Дѣдъ розказувавъ Чицѣ про Бога, про святыхъ въ небѣ, про грѣшныхъ людей. Хлопецъ слухавъ и подумавъ собѣ, щѣ мати єго грѣшна, а баба негрѣшна. Коли-жъ Чипка лежавъ на спинѣ й дививъ ся въ блакитне небо, то Грицько ѣздивъ верхи на баранѣ, або надиравъ воробенятъ въ вербахъ. И жилось добре Чицѣ у дѣда пѣдпасачемъ. Робота була не важка, саме припала єму до вподобы. Та й не була она й безъ корыети, бо дѣдъ дѣливъ ся зъ обома пѣдпасачами тымъ добромъ, якого придбавъ вѣдъ громадянъ. И зрадѣла Оришка зъ Мотрею, щѣ Чипка ставъ трудящимъ, та щѣ они черезъ него хочъ трохи втекли вѣдъ важкихъ злиднѣвъ, вѣдъ нужды та горя. А тутъ ще пѣсля смерти якогось бездѣтного, далекого Мотриногo родича достало ся имъ днѣвъ на десять поля. Вѣдтакъ пѣсля судѣвъ та пересудѣвъ вѣдсудили Мотри ту землю громадою. Мотря ажъ помолод-

шала, стала весела й сказала Чицѣ: „Хай теперъ нашѣ вороги смѣють ся! — нехай цурають ся, минають!“ (стор. 47)¹⁾. Але не довго колыхали Чипку такій щасливій та ясній днѣ! Въ пятнадцатому роцѣ житя вмерла єго баба Оришка. Чипка задумавшись про люту смерть доброй бабусѣ, пытавъ ся самъ себе: „И вѣдъ кого се? — кажутъ, вѣдъ Бога!... Смерть вѣдъ Бога? — темна нѣмота... черви... все вѣдъ Бога?! (стор. 48).

Чипка зробивъ ся ажъ страшный, помариѣвъ, похилюивъ ся и занемѣгъ пропащенцею. На велику силу одходила єго Мотря. Але хочъ вѣнъ одужавъ и зъ лѣтами убиравъ ся въ силу, та вже нѣколи не тративъ своего сумного погляду, понурого виду. Бабина смерть загадала єму загадку, котрой вѣнъ нѣякъ не мѣгъ розгадати.

Коли Чицѣ минуло сѣмнацять лѣтъ, то того самого року розбили ся „вѣковѣчнѣй крѣпацкѣй кайданы“. Та отъ, дѣдъ Уласъ бувъ вѣльний, поки волѣ не було; теперъ же казали єму платити 10 карбованцѣвъ на рѣкъ, мовъ-то-бѣ вѣнъ пасучи громадеку отару рублѣвъ зъ пѣвѣ сотнѣ зароблявъ. Тому-жъ, щѣ въ дѣда не було 10 карбованцѣвъ, то потягли єго до пана польского въ двѣрѣ, щѣбъ тамъ коротавъ въ неволи свѣй вѣкъ. Опѣсля заблагосѣ Чицѣ, пасти громадеку отару. Хочъ мати радѣла єму, щѣбъ покинувъ вѣвѣцѣ и приймавъ ся краще коло землѣ, та вѣнъ не слухавъ тои рады: степъ, воля, — отъ, щѣ єму снилось. Але громада не приняла єго послуги. „Молодѣй ще, ненадежный“... сказали громадяне. „Намъ треба вѣвчаря старого, щѣбъ овецъ не розгублювавъ!“ — Тяжко образѣла Чипку громадека неправда. — „И де правда?“ пытавъ ся вѣнъ, — „де вона? И громада, бачу, живе кривдою... Скрѣзь однаково!“ (стор. 59).

¹⁾ „Хѣба ревуть воли, якъ ясла повнѣ?“ Роман з народнього життя П. Мирного та І. Білика Женева, 1880.

И закипѣла въ Чипки рукахъ работа: вѣнъ неначе закохавъ ся въ поле. Коли вѣнъ разъ на весну вийшовъ розглядати зелене жито, то почувъ голосъ тонкій, гнучкій, дзвѣнкій, — вѣнъ стоявъ, якъ зачарованый. Ажъ ось зъ жита заманячилась дѣвоча постать. Чорнява дѣвчина, заквѣтчана польовыми квѣтками, знялась якъ перепелка й помчалась въ-повдовжъ нивы. Чипка зъ-першу принявъ єѣ за польову царѣвну, бо стоявъ, якъ укопаний. Она вѣдбѣгла трохи й станувши наче манила єго своєю дивною красою. Чипка пѣдѣйшовъ до неї и запытавъ ся єї, чого она тутъ ходитъ и хлѣбъ єго толочитъ? И вѣдповѣла дѣвчина, що вѣнъ єѣ злякавъ, а коли Чипка єї запытавъ ся, хто она така й зъ-вѣдкѣля сюды прийшла, то довѣдавъ ся тѣлько, що она недалечко живе. Вѣдтакъ хотѣвъ Чипка зъ нею довше побалакати, але она сплеснула въ долонѣ, зареготала ся та й помчала буйными житами. Чипка стоявъ нѣ въ сихъ, нѣ въ тыхъ и не мѣгъ нѣякъ дѣзнатись, чия се дѣвчина. Ажъ ось въ недѣлю пѣшовъ вѣнъ въ поле й зновъ почувъ той самый голосъ. Постоявъ вѣнъ трохи, послухавъ, та приєѣвши въ борозну тихо порачкувавъ на голосъ. Дѣвчина сидѣла на обнѣжку на зеленѣй травѣ та плела вѣнокъ зъ квѣтокъ. Хоча-жъ Чипка налюбовавъ ся довшою розмовою зъ дѣвчиною, то все-жъ не мѣгъ дѣзнатись, хто она? Ажъ ось почувъ вѣнъ голосъ жѣночій, що гукавъ: „Галю! Галю!“ — Дѣвчина вѣдскочила вѣдъ Чипки й майнула подовжъ жита. Вѣнъ побѣгъ пѣдтюпцемъ за нею и побачивъ, що недалечко коло хутора стояла товста, натоптувана жѣника, що дожидала своєї Галѣ. Се була дружина москаля Максима Гудзя.

Той Максимъ бувъ онукомъ захожого сѣчовика Мирона Гудзя. Мирѣнъ пришовъ сюды, коли Пѣски були ще вѣльний, й оженивъ ся зъ Мариною Зайцѣвною, коза-

чою дочкою. Та не стало вже рѣвности, не стало братства мѣжъ козаками. Кругомъ Украинну облегло панство, позалазило въ саме сердце, й якъ те гайвороня шматувало єи „полумертве“ тѣло. Люде бажали позбутись панѣвъ не чужихъ, а своихъ уже, крѣвныхъ панѣвъ, бо старшина повернула въ-нѣвець козацтво, изъ-за чого Мирѣнъ говоривъ: „Насъ нашою старшиною побито, у неволю повернено!“ (стор. 87). Зъ-перегодомъ попались Пѣщане въ неволю: ихъ вѣддали польскому панови, — генералови. Такои наруги не мѣгъ выдержати Мирѣнъ Гудзь и сказавъ громадянамъ: „Легше въ бусурманскѣй земли зогнити, нѣжъ у себе дома въ панскѣй неволи пропасти!“ (стор. 95). Вѣдтакъ налетѣла Москва на Пѣски, якъ сарана на зелене поле, та й кинулась усе жерти, все троцити.

Коли-жъ Максимъ бувъ справдѣйшній козарлюга, то сынъ єго Ивась ставъ тихимъ хлѣборобомъ: впливъ матери бувъ такъ сильный, що въ нѣмъ завмерла лицарска вдача. А вже-жъ батько не стерпѣвъ, щобъ єго сынъ бувъ крепакомъ. поки генераль переписувавъ свое добро, Мирѣнъ зникъ десь безъ вѣсти й черезъ два тыжнѣ прийѣсъ сынови бумагу, що є вѣльнымъ козакомъ.

Коли-жъ въ сынѣ старого сѣчовика завмерла лицарска вдача, то втѣшавъ ся вѣнъ найстаршимъ своимъ онукомъ Максимомъ. Сѣчови оповѣдана про запорожску волю западали въ горяче сердце онукове, — живи картины зъ по-за-давнього-давня выступали въ хлопчѣй голѣвъ. Макенмови хотѣлось самому битись-рубатись. Якъ дѣйшовъ вѣнъ до лѣтъ та вбравъ ся въ силу, то молодѣжъ любила єго за єго вдачу, за веселый, безбоязний норовъ, усѣ єму корили ся. Але въ него бувъ языкъ, якъ остра бритва: самъ бывало зведе дѣвчину, — самъ потѣмъ першій и насмѣхає ся. Не одна мати плакала на

„Махамеда“, якъ его прозвали старіи бабы. Не одинъ парубокъ або й чоловѣкъ покоштувавши Махамедовыхъ кулакѣвъ, похирѣвъ та опѣсля й на той свѣтъ переступивъ. Вѣдтакъ Махамедъ дававъ привѣдъ усѣмъ пяногамъ: бувало позаливають очи та роблять людямъ шкоду, пакости... Нѣ батькова грѣзба, нѣ материна умова нѣчого не подѣляла зъ такою гульвѣсою. Мучивъ ся отакъ зъ нимъ батько та й вкѣнци порѣшивъ, вѣдати Максима въ москаль. — Бувши москалемъ-гвардійцемъ Максимъ не позбувъ ся своєї поганой вдачѣ и зъ своими товаришами ходивъ инѣгдѣ на „прокормленіе“¹⁾. Але незабаромъ зробили его унтеръ-офицеромъ. Въ 1848. р. пішовъ вѣнъ зъ московскими полками въ Угорщину, туди пожежу, котра прокидала ся по цѣсарщинѣ. Коли вѣнъ въ бою вѣдборонивъ знамено, то поставили его фельдфеблемъ и незабаромъ почепили ему Георгія. Повернувши въ Россію, покинувъ вѣнъ пати й назбиравши трохи грошей одруживъ ся зъ Явдошкою, пустою й злодѣйкуватою дѣвчиною, до котрой лабузнили ся москаль. И вийшла зъ Явдошки справжня московка, — не страшнїи їй нѣ походы, нѣ переходы: все она моторна, весела, до гулянокъ вдатна. Пѣсля десяти лѣтъ безпутного житя оханулась она, й черезъ рѣкъ гойдала дѣвчинку Галю. Вѣдтакъ Максимъ и Явдоха бажали дочку виростити въ богацтвѣ та роскоши, и про-те обоє клопотали ся объ однімъ, — надъ поживою. Явдоха принялась зновъ за крадѣжку, та й Максимъ добувавъ грошей и иншого добра „прокормленіемъ“. А якъ вертали ся москаль зъ „прокормленія“, они заносили до Явдохи накрадене добро, и за схованку доставалась їй половина

¹⁾ Москаль задобривши фельдфебля й ротного, ходили веразъ на „прокормленіе“ по мѣсту и по селамъ, щобъ добути доброй поживы (стор. 147—156).

всього. — Трохи-зъ-годомъ почала ся Крымска вѣйна зъ Турками: погнали Максима пѣдъ Силистрію, а потѣмъ перевели въ Крымъ. Явдоха зъ маленькою Галею й собѣ повѣяла ся за полкомъ зѣ своимъ крамомъ. Тамъ она добре заробила, бо не одніи простіи москаль, а й небогатіи офицеры купували въ неи всячину. Максимъ теперъ уже знавъ цѣну житю, — не кидавъ ся такъ якъ замолоду въ саме, мовлявъ, пекло. Тѣлько всего, що его ранено въ руку. Максимъ полежавъ въ лазаретѣ й опѣсля дали ему „чисту“, — почепили ще нову медаль та й пустили. Вѣнъ забравъ жѣнку зъ дочкою и потягъ на рѣдну сторону; — вѣдтакъ оселивъ ся на батькѣвщинѣ. Явдоха крамарувала дома, а Максимъ ѣздивъ по ярмаркахъ. И ставъ Максимъ Ивановичъ поважнимъ, богатимъ чоловѣкомъ: батюшка, волоснїи завертали до него, „чайку“ попити та пропустити чарочку „живицѣ-водицѣ“, — ба, самъ становий Ларченко¹⁾, коли ѣхавъ черезъ Пѣски, завертавъ до Максима въ двѣрѣ. Шанували его й простіи люде, хочъ вѣнъ геть-высоко деръ голову проти „нетесаного мужича“. — Отакъ проживъ Максимъ рокѣвъ зъ чотыри въ Пѣскахъ, коли ось продавъ вѣнъ дворище й будынокъ, забравъ ся та й выселивъ ся на хутѣрѣ, на батькѣвску землю. Тутъ двинувъ вѣнъ гарный дѣмъ, мовъ паньскїи хоромы, й обплѣвъ ся высочезною густою лѣсою зъ острѣшкомъ. Вѣдтакъ нѣхто не знавъ и не бачивъ, якъ Максимъ живъ на хутѣрѣ...

Дочку того-то чоловѣка бачивъ Чипка вже двѣчи на своімъ поли й вподобавъ собѣ еѣ чи-мало. Та отъ, чя осени, тѣлько-що позвозивъ вѣнъ хлѣбъ зъ поля, ставъ вѣнъ собѣ мѣркувати, якъ тепереньки бачити ся зъ Галею, — коли ось зъ-нечева вскочило до него лихо. Се

¹⁾ Становой — комисарь городскїи.

дѣзнавъ ся вѣнъ въ волости, що прийшовъ зъ Дону якійсь чоловѣкъ, Луценкѣвъ небѣжъ, та що хоче вѣдѣбрати ему й матери землю. На Мотрю, матѣрь Чипчину, прийшла вже разъ зъ Дону лиха година, котра перевернула все єи жите та й кинула бѣдувати на старѣсть, — тому-то теперь одно невеличке слѣвце „Дѣнъ“ якъ молоткомъ ударило єѣ въ голову. Але Чипка ставъ заспокоювати матѣрь кажучи: „Хай позыває!... Намъ громада присудила землю!... Землѣ не дамъ! Зубами держати-му, не пущу!“ (стор. 171). Та отъ, тыжнѣвъ може черезъ два сказали Чипцѣ въ волости, що судъ вѣдсудивъ матери его й ему землю и велѣвъ вѣддати єѣ Луценковому небожеви.

Проти такого засуду пѣшовъ Чипка въ гѣродъ позыватись. „И щѣ я безъ землѣ?“ думавъ вѣнъ собѣ, — „людскѣй поньхачъ, наймитъ!... Безъ землѣ нема волѣ! Земля тебе годує, — земля хозяйномъ робить. А безъ землѣ — все пропало й моя надѣя пропала!“ (стор. 174). Саме тогдѣ йшовъ вѣнъ мимо хутора Максимового. И оє побачила его Галя та почула, якъ вѣнъ проклинавъ лихихъ людей. Коли-жъ Чипка на неѣ сердито зиркнувъ, то она скочила въ двѣръ. И вымовивъ гѣрко Чипка: „И вона втекла, — не пѣдождала, — не побалакала!“

Въ гѣродѣ зустрѣвъ ся вѣнъ зъ ябедникомъ Василемъ Порохомъ, щѣ сутяжнимъ писавъ „прошенѣя“ до суду. Порохъ обѣцявъ ему дурно написати „прошенѣя“ та казавъ Чипцѣ принести зъ шинку гѣрѣлки. Вѣдтакъ ябедникъ вѣвѣвъ его у свою хату. Хоча-жъ Чипка заявивъ, що доси не пивъ ще гѣрѣлки, то все-жъ теперъ напивъ ся, бо чувъ давно, буцѣмъ гѣрѣлка робить полегкѣсть. Незабаромъ стали въ него темнѣ думки прояснятись, стала прокидатись вѣра, взяло его завзяте. И ему стало такъ весело, неначе-бъ земля була вже его й мовъ-то вѣнъ вертавъ ся до дому забезпечений. Тогдѣ довѣдавъ

єи вѣнъ вѣдъ Пороха, що на свѣтѣ тѣлько й правды, поки повна пляшка. Опѣсля Чипка спавъ-не-спавъ, вставъ въ ранцѣ зъ досадою въ серци й пѣшовъ у судъ. Тутъ довѣдавъ ся вѣнъ вѣдъ секретаря Чижика, що зъ прошенѣя его „нѣчого не буде,“ дармá, що громада ему землю одсудила. Вѣдтакъ Чижикъ натякнувъ Чипцѣ, що дѣло можна поправити, якъ бы було пятьдесятъ рублѣвъ. Почувши таке, Чипка здивувавъ ся й сказавъ: „А де-жъ та правда, коли такъ?“ Кровь приплыла ему въ голову, сердце затѣбалось, — на виду зблѣдъ вѣнъ, а очи свѣтили, якъ у вовка. Вѣнъ потягъ на-прямки до Пороха. Розказавши старому ябедникови про свое лихо, запытавъ ся его: „А гѣрѣлка є?“ А коли дѣзнавъ ся, що нема нѣ капельки, то кинувъ на стѣлъ карбованця, а вѣдтакъ ходивъ по хатѣ хмурый якъ нѣчь, нѣмый якъ домовина. Небавомъ опѣсля гѣрѣлка змѣшала ся зѣ страшною злѣстью й запалила сердце Чипки. Ажъ знемѣгъ ся вѣнъ... Коли-жъ заснувъ, то Порохъ вытягъ ему зъ кешєѣ тихенько кесєтъ зъ тютюномъ та гѣрѣшми... Прокинувшись другого дня въ обѣдню пору Чипка розпращавъ ся зъ Порохомъ и пѣшовъ до дому. Понѣвъ вѣнъ у Шѣски задурманєну голову, ще дужче помучєне сердце. Одна неправда та втрата, — втрата всего наймилѣйшого пекла его сердце... Надъ вечѣръ доволѣкъ ся до Максимового хутора, до своєи землѣ, — вѣнъ и не глянувъ на неѣ, а повернувъ до шинку. Тутъ побачивъ вѣнъ, що въ него нема нѣ кесєта, нѣ грошей, — тому-то скинувъ вѣнъ свиту й швиргонувъ єѣ жидѣвцѣ, котра здивувалась великимъ дивомъ, побачивши Чипку вѣ-перве въ шинку. Посходились деякѣ люди й засѣли кругомъ столу коло Чипчиной гѣрѣлки. И заявивъ Чипка, що теперъ буде пити й гуляти, бо нѣгде немає правды, немає добра, й земля его пропала.

Ажъ передъ свѣтомъ приплѣвъ ся вѣнъ до дому, —

п'яний-п'яний, п'янійшій землѣ. Якъ глянула Мотря на него, то й перелякала ся. Материне єи серце мовъ хто въ жмени здавивъ. И стала Мотря умовляти сына, кажучи мѣжь иншимъ: „Плюнь ты на ту землю! Що-жь робити? Жили-жь безъ землѣ кѣлька лѣтъ, та хлѣбъ ѣли,... и теперъ не сидѣти-мемо безъ його!“... Але Чипка сказавъ сердито: „Етѣ, толкуй!... Немає теперъ у мене нѣчого — а нѣ-нѣ!... Пропало — все пропало! И добро й душа пропала, бо немає правды на свѣтѣ!“ (стор. 198—199).

П'ючи та гуляючи пѣдобравъ собѣ Чипка трьохъ товаришѣвъ, Лушню, Матню та Пацюка. Се були пѣдтоптаний парубки, — п'яницѣ, волоцюги, злодѣѣ. Бѣдна мати зъ-першу дивила ся на безпутне жите Чипки, — плакала та вговорювала єго, — потѣмъ лаяла-ганьбила та й жалѣлась людямъ, що єи сынъ звѣвъ ся нѣ-на-що та ходити въ одиѣй сорочцѣ якъ харциза, якъ махамедъ якій! И порадили люде Мотри, йти въ волость. Мотря послушала людской рады, — пожалѣла ся въ волости. Проте взяли Чипку п'яного й силомѣць посадили „въ чорну“. Але надъ вечѣръ товаришѣ продрали „чорну“, бо була вже лихенька й выпустили Чипку. Мовъ бѣсноватый полетѣвъ вѣнъ до дому: повибивавъ вѣкна, выломивъ двери й кинувъ ся зъ мокрымъ рядомъ на бѣдну матѣрь, що зъ переляку залѣзла на печи ажъ у кутѣкъ. Довго Чипка гукавъ, довго кричавъ, а опѣсля вытягнувши зъ скринѣ материну нову свиту, майнувъ зъ товариствомъ до шинку. Тогдѣ Мотря проклявши сына, звязала останнє своє добро въ клунучокъ и пѣшла до сусѣды, старон бабы-пупорѣзки.

И не було Чипцѣ в'шину, не було заборони, бо й въ хатѣ не було нѣкого: вѣнъ пропивъ усю свою одежу й зѣстало ся тѣлько те, що на йому: босый, трѣхи-не голый, безъ шапки, ходивъ вѣнъ по селу вѣдъ шинку до шинку. Лишили ся тѣлько стѣжки недомолоченого хлѣба

на току, та й тѣ радивъ Лушня продати жидови. Але Чипка вѣдказавъ, що не вѣддасть жидови свого збѣжа. — „Пѣйду завтра до Грицька“, мовивъ вѣнъ товаришамъ, — „коли йому не продамъ, то хочъ такъ вѣддамъ!“ (стор. 212).

Мѣжь-тымъ Грицько Чуруненко ставъ тямущимъ хоз'яиномъ. Покинувши дѣда Уласа ходивъ на заробѣтки й опинивъ ся ажъ въ Херсонѣ надъ лиманомъ. Грицько робивъ, якъ той вѣлъ цѣлый день, а въ осени двѣ сотнѣ карбованцѣвъ зъ лишкою лежали въ єго кешени. Зимою косивъ вѣнъ очереты, а на весну закипѣла зновъ работа то на пристани, то въ поли. Вернувшись въ Пѣски купивъ вѣнъ великій огородь зъ новою хатою й вже горнувъ ся до богатырѣвъ. Незабаромъ сватавъ ся вѣнъ до дочки богатого козака Лозы, а коли той не хотѣвъ выдати дочки за простого козака, то Грицько оженивъ ся зъ веселою, моторною й робочою сиротою, що єѣ звали Христею. Трохи зъ-годомъ вѣдобравъ Грицько въ дядька Христѣ єи землю й заживъ тихимъ пахарекимъ житемъ.

И прийшовъ Чипка до Грицька, продавати свѣй хлѣбъ. Простора хатина, тепла та ясна, вѣйнула на него якимъ теплымъ духомъ. На серци въ него стало такъ любязно: думки єго повернули ся назадъ до старого дѣда Уласа й до швидкого Грицька, що на баранѣ ѣздивъ. Вѣдтакъ глянувъ Чипка на Христю й понесли єго думки на поле мѣжь зеленѣ жита, де вѣнъ перше зустрѣвъ ся зъ Галею. Жаль єму стало свого бувалого жита, котре пестило єго надѣѣ, и єму забажало ся щиро, вѣдъ серця побалакати зъ Грицькомъ и Христею, якъ зъ рѣдними. Коли-жь вѣнъ спѣмнувъ про своє лихо, то оббѣзвалась Христя: „Хто-жь винуватый у вашому лихови? Мабуть чи не самѣй наибѣльше?“ — „Та трѣхи й я самѣй виненъ,“ вѣдповѣвъ Чипка задумуючись, „а то таки й люде неправдою своєю!...“ (стор. 218). „Коли-бъ земля була въ

мене, я-бъ нѣколи не ставъ такимъ, якимъ вы мене ба-
чите!... Я може краціій вѣдъ людей, та лиха доля моя!“
(221). — А вже-жъ Грицько не хотѣвъ купити збѣжа,
сказавши, що не треба ему хлѣба. — „Ну, коли-жъ не
купишь, то такъ вѣзьми!“... промовивъ Чипка до Грицька.
„Вѣзьми! Я тебе люблю й твою жѣнку люблю... Увѣйшовъ
я до васъ у хату, — якъ у рай уступивъ.“ — „Про
мене!“ одказавъ мовъ не-хотя Грицько. „Коли вже такъ
хочеться, то й забери!“

Якъ Чипка пѣшовъ, то Христа думала про розмову
зъ нимъ. И здававъ ся їй Чипка не такимъ гольфѣпа-
кою та волоцюгою, якимъ его люде вzywали; — она ду-
мала собѣ, що въ него й серце добре й душа чесна, вѣд-
такъ сказала Грицькови, що немає мѣжь людми правды
що живутъ они не по закону. И гукнувъ Грицько: „Хри-
сте! що це зъ тобою! Чи не закохалась бува въ Чип-
чиній голі пята?“ Тогдѣ Христине блѣде лице зъ-разу
покрыло ся червонимъ заревомъ, — она сама не знала, що
се зъ нею стало ся. А коли Грицько пѣшовъ зъ хаты,
затягла она сумну та журливу пѣсню.

Дивнымъ дивомъ Чипка забувъ швидко про свою
еповѣдь, яку зъявивъ передъ Грицькомъ та Христею,
и зъ товаришами своїми кожнѣсенній день пивъ-гу-
лявъ: зовсѣмъ пустивъ ся берега. Допивъ ся до того, що
нѣ зъ-на двору, нѣ въ хатѣ не було нѣчого. Та поки хо-
зяйствечко було, було й за що пити, а якъ забравъ
Грицько жито до себе, то жидѣвка безъ грошей не хо-
тѣла дати горѣлки. Тогдѣ сказавъ Чипцѣ Пацюкъ, що
вже краще пѣднати, де легко лежить. Та й Лушня озвавъ
ся, що краще своїми руками добути та погрѣти ся, чимъ
услковуватись та просити парха. Почувши таку раду,
Чипка стоявъ зъ-першу якъ зачумленный, — думки его
ходоромъ заходили: Отъ и въ него вкрали землю, —

вкрали его щастѣ, его долю! Передъ Чипкою встала цѣла
паньска облава на правду. „А справдѣ!“ думавъ вѣнъ
собѣ. — „Онъ вони що роблять!... То имъ и можна?...
Чому-жъ намъ не можна? Гидко тѣльки: злодіюга, ска-
жуть. Господи! де-жъ твоя правда?“ (стор. 237).

И пѣшовъ Чипка въ ночи зъ товаришами до пана
въ гостѣ. Вѣнъ спустивъ ся въ комору зъ пашнею, —
попоравъ ся, якъ знавъ, а вертаючись наткнувъ ся на
сторожа. Але Чипка не такои натуры, щобъ звертавъ
кому зъ дороги. Не звернувъ вѣнъ и сторожеви Дерка-
чеви, а прибивши кинувъ его харчати пѣдъ коморою
ледве живого. Вкрадену пшеницю переймивъ опѣсля жидъ
Гершко. А якъ сонце встало, то скрѣзь по селу якъ
у дзвони задзвонили про крадѣжку, про сторожа. Неза-
баромъ у хату Чипки ввѣйшовъ голова зъ пятама соць-
кими: его звязали й повели въ волость. Тамъ заставъ
вѣнъ уже свое товариство. Зѣбравши вѣхъ до купы го-
лова позапиравъ ихъ у чорну. Коли-жъ Мотря довѣдалась,
що пана оббкрадено й сторожа прибито, та що еи сына
повели въ волость, то забула она обиду, яку заподѣявъ
їй Чипка, и пѣшла въ волость, бо хотѣла его побачити,
— хочъ одно слово вѣдъ него почути. Та не пустивъ еи
соцькій; — вѣдтакъ жалѣла она на голову, й на пана,
й на соцького, — жалѣла на весь миръ: на панѣвъ, що
давлять мужикѣвъ, — на мужикѣвъ, що пруть ся въ
паны. А Чипцѣ зъ товаришами байдуже! — въ чорнѣй
завели они жарты. И заявивъ Чипка товаришамъ, що якъ
тѣлько розвяжуть ся зъ симъ дѣломъ, се-бъ-то якъ тѣлько
выпустять ихъ зъ чорнои, то въ першу нѣчь треба имъ
обшакрати голову Савку, котрый наздиравъ зъ бѣдного й
дукачемъ ставъ. И справдѣ, якъ ихъ черезъ тыждень вы-
пустили, то на другій день голосила по селу чутка, що

якісь страшила въ ночи звязали головѣ руки й ноги, та й забрали велику силу грошей.

Мѣжь-тымъ Чипка запаливъ рай тихого щастя въ Грицьковій хатѣ. Христя пригадуючи собѣ палку розмову Чипки, коли вѣнь прийшовъ до нихъ за-для продажи свого хлѣба, неразъ собѣ думала: „Чому люде не живутъ правдою?“ — Она стала зовеѣмъ инша до Грицька, и вѣнь помѣчавъ, якъ Христя мовъ нехотя прихилилася до него, и якъ она чогось ховала ся зѣ своїми слѣзами, неначе соромлячись его. Коли-жъ она довѣдалась, що Чипка пана обѣкравъ та прибивъ сторожа, то сказала Грицькови, чи не вѣддати-бѣ Чици его жито, бо мѣгъ бы коли-небудь въ ночи прийти пьяный та ихъ зарѣзати за свое жито. Але Грицько вѣдповѣвъ, що Чипка не такій уже, щобъ за те, що самъ вѣдавъ, ще й зарѣзавъ.

Того часу объявили людямъ волю: Пѣщане заму-мѣли, якъ окрѣпъ у горшку. Крѣпаки кидали роботу та йшли въ шинокъ — „волю женити“. Та отъ, казали имъ ще два роки робити для пана, дарма, що царъ давъ волю. Коли-жъ громада прийшла до пана Василя Семеновича за грѣшми, що ще два роки служили, то вѣнь назвавъ ихъ дураками, що повинні були тѣ два роки служити. И вчинивъ ся на дворѣ великій крикъ и гукъ мѣжь громадою, зъ-за чого Василь Семеновичъ сховавъ ся въ горниці. Але громада не розходилась цѣлый день: выгукувала та выкрикувала ажъ до самого вечера. Коли-жъ порозходились Пѣщане, то Василь Семеновичъ зъ жѣнкою поѣхавъ въ Гетьманьске, и отъ, уже на другій день становый и посередникъ¹⁾ намагали вгамувати громаду, але не вдѣляли нѣчого; — тѣлько дармо накричали ся та зъ

¹⁾ Мировый посередникъ стоить надъ волостнымъ старшиною.

тымъ и поѣхали. Вѣдтакъ приѣхали въ Пѣски справникъ, стряпчій¹⁾, становый и посередникъ, а незабаромъ за ними вступила москальвѣ сила, — сказано, прийшли бунтѣ громады тушити. Але громада не вжахнулася: стала напирати на москальвѣ, — зчепила ся бѣйка зъ москалями. И тогдѣ-то дѣдъ Уласъ не выдержавъ натовпу, — впавъ. Якъ се побачивъ Чипка, закинуло его сердце, заболѣла душа; — вѣнь ставъ бѣгати по-мѣжь козакѣвъ и кричавъ: „Братця! не даймо глумити ся надъ нами!“ Але козакѣ поѣшли въ розтѣчь, — утѣкъ и Грицько въ чужій огородъ та й приѣвъ за лѣсоу. Тогдѣ кинувъ ся Чипка до крѣпакѣвъ, скликуючи ихъ на оборону, та тутъ его й схопили, а коли вѣнь боровъ ся, то стали его бити. Вѣнь вставъ, неначе зъ хреста знятый, — повѣвъ страшными очима по всѣй громадѣ, глянувъ хижо на панство, на москальвѣ и побѣгъ до дому. Качаючись по полу Чипка проклинавъ громадянъ, що они слова доброго, смѣтнини послѣдньої не стоять. — Мѣжь-тымъ Грицько прийшовши до дому, выгукувавъ на бѣсовыхъ крѣпакѣвъ, а коли Христя жалѣлася, що тамъ мабутъ на той свѣтъ позабывали сердешныхъ, то вѣдповѣвъ Грицько: „Такъ имъ и треба, злодѣямъ!... На цепь ихъ, а не на волю!“

А вже-жъ товариство Чипчине, якъ побачило, що-за баталія пѣднимае ся въ Пѣскахъ, втекло до жида Оврама въ шинокъ въ Крутой Ярѣ. Тымъ часомъ снивъ ся Чици дивный сонъ. (Вѣнь видѣвъ паньского сторожа, котрого вѣнь прибивъ, — видѣвъ свою Галю, що ему дорѣкала зъ-за безпутного его житя. Чипка не мѣгъ выдержати гѣркихъ еи докорѣвъ.) Вѣнь вставъ и вийшовъ посередъ двору. Душа его бажала подѣлитись зъ кимъ-небудь сво-

¹⁾ Справникъ — те що у насъ староста повѣтовый; — стряпчій — прокуроръ.

имъ лихомъ, — сердце бажало вылити накипаючі слёзы, — такъ же кругомъ не було ні духа. Вѣнь вернувъ ся до хаты й станувши на вколѣшки моливъ ся. Ажъ ось пѣдъ вѣнкомъ зареготавъ ся товаришъ Чипка Душня й запытавъ ся его, що-то вѣнь вѣдмолюе слёзами. Тогдѣ Чипка вхопивши макогѣнь выбѣгъ зъ хаты, покликуючи, що убѣ Душню. Коли-жъ той станувши вѣддалѣкъ, запытавъ ся Чипки, чи вѣнь не здурѣвъ? чи не збожеволѣвъ? то почувъ вѣнь ось-яку вѣдповѣдь: „Я черезъ васъ сорому набравъ ся!... мене черезъ васъ нѣвечено... Вонъ! Товариша бють, а вы по шинкахъ гуляете, та ще й смѣетесь?“... Коли-жъ Душня ввѣйшовъ у хату й намагавъ задобрити Чипку, то той сказавъ сердито: „За тѣ слёзы, за ту кровь, що сьогодні безневинно пролито, будуть вони (нашѣ вороги) до вѣку мучити ся, до суду мордувати ся!... Поки вони мене не займали, я бувъ до нихъ, якъ усѣ люде... А зробили таке зѣ мною!... стережѣть ся-жъ теперь!... Коли-бъ у насъ такѣ достатки, — и мы-бъ были такими, або ще й кращими! Та лихо наше, що вони все прибрали до своихъ рукъ, запрягли насъ у плугъ,... навели на насъ москалѣвъ, били насъ, нѣвечили, знущали ся передъ усѣмъ свѣтомъ. Такъ оце правда? — коли такъ, — не дашь ласкою, оддаси силою! — Темна нѣчь покаже, де мое, де твоѣ!“ (стор. 279—280). — Душня слухавъ, духъ притаивши, — боявъ ся поворухнути ся, здыхнути,... зовсѣмъ оторопѣвъ. Вѣнь зъ-роду не чувъ, щобъ хто казавъ про се, та ще зъ такимъ страшнымъ завзятемъ. — И мовивъ Чипка далѣ ось-що: „Одъ сьогодні шабашъ пити! — годѣ гуляти! Станьмо й мы такими, якъ люде!... Знайдемо роботу, — рукъ не позычати... Коли є правда, то для всѣхъ хай буде рѣвна: — коли нема, то всѣмъ нема!... Усѣ налягли на нашу шию! — всѣмъ бажається повздити на ѣй. Панъ, якъ панъ:

вѣнь тѣльки свое дѣло знае, — паньке!... Коли-бъ до насъ старшѣ надъ панями правдивѣ були, и панъ бы бувъ не той... И панъ и старшѣ -- одна бѣда!... И своѣй братъ-богатырь на насъ!... И паницѣ мы, й злодѣѣ, й волоцюги!... Станьмо краще такими людьми, якъ усѣ, приймемось за роботу, — въ день будемо працювати, а нѣчь-матѣнка й научить и скаже, де наше лежить! (стор. 280—281).

Душня притакнувъ Чипцѣ й заявивъ, що скаже про се обомъ товаришамъ, Матни й Пацокови. Вѣдтакъ сказавъ Чипка, що помиритъ ся зъ матѣрю та перевезе еѣ до себе. Незабаромъ товаришѣ Чипки пѣшли до жида й стали на винници, а вѣнь самъ перепросивъ матѣрь, и послухавши ея рады не наймавъ ся въ винници, а станувъ въ Крутоярскѣй окономѣн въ току, заробляти хлѣба. И якѣй ставъ зъ него робѣтникъ! — золотѣ руки! А поки-що Мотря доживала зими въ „довгонятон“ бабы, та ажъ на весну стала зъ сыномъ поратись коло хаты. — Мѣжъ-тымъ крѣпаки вѣдгуляли мясницю, коли ось посередникъ приѣхавъ, уставну вводивъ, землю надѣлявъ. Та перелякали ся крѣпаки, щобъ зъ землею не надѣливъ вѣнь ще чимъ, — другою неволею. И загула громада: „Не хочемо землѣ! не треба!... До слушного часу!“ — Громада сподѣвалася того слушного часу, поки землю вернуть имъ даромъ, безъ грошей. Они думали, що царъ волю давъ и землю подарувавъ, та що вже самѣ паны выдумали якусь плату. И вѣдтакъ не въ однихъ Пѣскахъ, — гукали про той слушний часъ скрѣзь по Украинѣ. А вже-жъ не стерпѣло начальство такои волѣ: почало еѣ силою вгамовувати.

Чипка принявъ ся за свое хозяйство: полагодивъ хату, — купивъ овечать, а въ косовицю придбавъ щось зъ пятнадцать коницъ сѣна. Тому-то радѣла Мотря, хва-

лила ся людямъ, не нахвалила ся своимъ синомъ. Теперъ заживъ Чипка зъ Грицькомъ душа въ душу. И запыталась разъ Мотрѣ Христя, чому она свого сына не оженила? Та вѣдповѣла Мотря, що Чипка не хоче. Тогдѣ Христя озвалась смѣючи ся: „И чому я теперъ, матусю, не дѣвка! — отъ бы вашому синові й пара була!“ Чипка-жъ бачивъ Грицькове щастє, та оно єго не грѣло, а ще дужче жалю єму завдавало. Вѣнъ де-далѣ робивъ ся все смутнѣйшій, — ставъ часто пропадати на цѣлу нѣчь. И незабаромъ понеслась скрѣзь чутка про лихѣ вчинки: тутъ Нѣмця-вправителя пѣдголено, тамъ жидъ обдрано, тамъ церкву обдѣкрадено... Се поравъ ся въ ночи зъ своею ватагою Чипка, котрого поставлено атаманомъ за те, що разъ вѣдъ одного замаху вложивъ кацапа въ Гершка й добувъ велику силу грошей. Ватага верталась зъ полономъ до москаля Максима Гудзя, и въ него паювала на рѣвнѣй части, що хто здобувъ. Тутъ бачивъ Чипка Галю, „розбишацьку дочку“, зъ котрою давнѣйшо зустрѣвъ ся двѣчи на своїхъ поли.

Коли Чипка въ-перве приѣхавъ зъ ватагою въ двѣрѣ Максима, то Галя зустрѣвшись зъ нимъ въ ночи въ сѣняхъ, поцѣлувала єго, що вѣнъ зъ товаришами рѣже людей, якъ курей. И вѣдповѣвъ Чипка: „Хиба мы рѣжемо? — мы тѣльки рѣвняємо богатыхъ зъ бѣднѣми!“ А вже-жъ горнулаась Галя до Чипки, якъ любя ясочка, и опѣсля дарувала єму кесеть, гарно вышитѣй червонѣми квѣтками. И задумавъ Чипка одружитись зъ Галею. Та отъ, она єму разъ заявила, що вже засватана за москаля Сидора.¹⁾ Коли-жъ Чипка тяжко зажуривъ ся, то сказала єму Галя, що може ще не все пропало, кобы вѣнъ тѣлько кинувъ таке житє, чуже добро грабувати,

¹⁾ Той-то Сидѣръ належавъ такожъ до ватаги розбишацкои.

людей убивати. И вѣдповѣвъ Чипка, що нѣхто на свѣтѣ не скаже, щобъ вѣнъ кого вѣнѣвъ, хиба що обороняючись руки не здержавъ. А коли Галя дорѣкала Чипцѣ, що вѣнъ лѣзе въ чужу хату красти, — що вѣнъ злодюга, то вѣдповѣвъ вѣнъ: „А вони?... вони хиба кращѣ? — нажили ся зъ нашої працѣ та й панують!... Мы свое одбираємо!“ (стор. 320—321). Тогдѣ сказала Галя, що й єму буде зъ чого жити, — коли вѣнъ стане робити чесо, працювати щиро. А все-жъ обѣцявъ вѣнъ Гали, покинути свое товариство, покинути таке житє. Опѣсля задовбивъ вѣнъ Сидора грѣшми й посватавъ Галю. Богато добра всякого та худобы навезла Галя зъ собою въ хату Чипчину.

Хоча-жъ Чипка живъ теперъ мовъ въ раю, то не позбувъ ся своихъ сумовитыхъ думокъ, дарма, що Галя все була весела. Незабаромъ ставъ вѣнъ опять свое говорити, що, мовлявъ, кривда кругомъ, скрѣзь неправда, — одначе Галя вмѣла якось втихомирити зворушенѣй змаганя єго палкою душѣ. Коли вѣдтакъ три товаришѣ, Лушня, Матня й Пацюкъ, прийшли до Чипки, то не пустивъ ихъ у хату. Теперъ Грицько зъ Христею приравъ єму до душѣ, и незабаромъ Галя була хрещеною матѣрю другого сына Христѣ. Вѣдтакъ Чипка розжившись переставъ хлѣба робити, а ставъ по ярмаркахъ полотна скуповати та перепродувати. Люде стали єго знати, поважати й шанувати. „Нема чоловіка добрѣйшого, якъ у насъ Чипка!“ хвалили ся Пѣщане. Тому-то Чипка подобавъ ся й становому Дмитренкови, и той приѣхавъ до него въ гостѣ, коли привѣзъ земство¹⁾ въ Пѣски. И отъ, другого дня на майданѣ коло козацкои волости Дмитренко прочитавъ указъ, — розказавъ, кого выбирати въ земство, за-

¹⁾ Земство въ Россіи є похоже на нашу раду повѣтгову.

боронювавъ „сѣре мужичя“ въ гласній²⁾ перти, й радивъ панѡвъ, котрї „все знаютъ и все, що треба, зроблять.“

Въ Чипчинѡмъ серци вже ворушило ся бажанє верховодити въ громадѣ: ему хотѣло ся, щобъ громада его послухала. Давнє забуло ся, мовъ его й не було нѣколи: вѡнъ думавъ, що вже отаманує въ громадѣ. — Трохи зъ-годомъ выбрали Чипку въ управу земства. И радѣвъ Чипка зъ жѡбною, що заробивъ людеку шану-повагу. Тѡлько Мотря сказала ему журливо: „И на-що воно тобѣ, сыну, зъ панами водитись? Ще, не дай, Боже, пѡдведуть якъ... Самї-жъ поховають ся, а тобѣ — буде“. — И отъ, незабаромъ выбѡръ его въ управу, зроблений пѡдъ горячїй часъ, безъ порады, безъ розмыслу, нѣкому не бувъ милый. Козацка старшина дивила ся на Чипку зъ-коса, а паны оханули ся, якъ уже выбрали „хама“. Неприятель его вышукали въ бумагахъ, що вѡнъ судивъ ся за те, що кравъ пшеницю въ коморахъ паньскихъ, та що прибѣвъ сторожа Деркача. Коли вѡдтакъ Дмитренко радивъ Чипцѣ, самому тѣкати зъ управы, то той сказавъ: „Я людамъ служу, — мене люде выбрали, — мене люде й скинуть!“ (стор. 380). А вже-жъ на другїй день прийшовъ вѡдъ предводителя приказъ, „устранить гласнаго Варениченка!“ — Упала ся вѣтка якъ грѡмъ на Чипчину голову. — „Ще гѡрше крадѣжки, розбою!“ подумавъ вѡнъ. Поѣхавъ вѡдтакъ у Гетьманьске, де старый ябеда Порохъ написавъ ему жалобу на панѡвъ. Коли-жъ вернувъ ся Чипка до дому, то дѡзнавъ ся вѡдъ матери, що Галя поѣхала до недужого-перебитого батька. Мотря натякнула на те, що на Красногорку, де живъ панъ польскїй, назвали розбишаки, та що сторожѣ ихъ вѡдбили. Вѡдтакъ

²⁾ Гласный — той, що на зборѣ дає свѡй голосъ, — депутатный.

на другїй день поѣхавъ и Чипка до тестя, котрый ханавъ ся за спину й у страшныхъ боляхъ умеръ.

Мѣжь-тымъ паны въ Гетьманьскому радѣли, що по ихъ волѣ стало ся, а на Чипчину жалобу черезъ справника пѡслали одказъ. Про те свое лихо довѣдавъ ся Чипка, коли бувъ на ярмарцѣ въ Гетьманьскому; — тогдѣ ставъ вѡнъ выгукувати на панѡвъ, зовучи ихъ чортами, а не людьми. На его крикъ нахопивъ ся Дмитренко й сказавъ, що вѡнъ людей бунтує. Вѡдтакъ надъ вечѡръ вертавъ ся Чипка до дому вкупѣ зъ Грицькомъ. Вѡнъ бувъ сумный, — мовчавъ цѣлу дорогу. Грицькови ажъ моторошно стало; — вѡнъ сказавъ Чипцѣ, щобъ плонувъ на панѡвъ, — на ихъ земство й управу, а коли Чипка натякнувъ на те, що его громада выбрала, то озвавъ ся Грицько: „То й на громаду плонь!“ — Чипка ажъ позеленѣвъ вѡдъ такого слова й нѣчого не вѡдказавъ. Якъ прийшовъ домѡвъ, то лежачи мовчки шептавъ вѡнъ: „Куды не глянь, де не кинь, — усюды кривда та й кривда!.. Коли-бъ можна, — весь бы цей свѣтъ выполонивъ, а выростивъ новый!.. Тодѣ-бъ може й правда настала!“ (стор. 389).

Поховавши Макенма Явдоха спродала дворниче й перебрала ся до дѣтей. Та разомъ зъ нею вступило й новое лихо въ Чипчину хату, бо обѣ матери не могли помиритись. Явдоха хотѣла верховодити, зъ-за чого въ хатѣ бувала лайка та сварка. Чипка радивъ матери, щобъ покорилась, але она не слухала сына. Тогдѣ ему остогидла хата: вѡнъ почавъ згадувати старе товариство та говоривъ, що дома гѡрше, нѣжъ у пеклѣ. — Трохи-перегода почавъ вѡнъ перекидати лишню, се-бѣ-то пити, й тогдѣ сердивъ ся вѡнъ на вѣхъ. А коли Галя журливымъ голосомъ его голубила й ему докоряла, то мовивъ вѡнъ: „Тяжко менѣ, важко! Самъ не знаю, де-бѣ я дѣвъ ся,

куды-бъ себе запровадивъ!... Хочь бы дѣти були!... Може-бъ вони розважили мою тугу!“ И порадила Галя Чипцѣ, щобъ кликнувъ до себе товаришѣвъ, та погулявъ зъ ними. Була-жь у неѣ така думка, щобъ навчити тѣ запеклѣ харцизяцкѣ души, пьянѣ головы — любви до людей, до ихъ мирныхъ звычаѣвъ, до разъ заведеного мирного житя... Але хочь Галя побивала ся, сумувала, плакала, то Чипка того вже нѣ чувъ, нѣ бачивъ. Вѣнъ ставъ бенкетувати зъ крѣпаками, та выкрикувавъ, що часъ бы ѣ покарати! Чипчина хата стала притономъ гульнѣ пьянон, несамовитыхъ реготѣвъ, сѣвѣвъ... Тому-то Грицько переставъ ходити до Чипки, хочь сей подарувавъ ему сто рублѣвъ на хрещеника.

И робивъ ся Чипка що-день все хижѣйшимъ: якъ той звѣрь кидавъ ся вѣнъ на кожного заможного чоловіка. Перше „каравъ“ вѣнъ тѣлько пана та жида, а вже ставъ „одбирати своє“ ѣ у свого брата, — заможного козака; — обдере бувало якъ лишку, — тѣлько живу душу на свѣтъ пустити. — Мотря видячи безпутне жите свого сына, обливала ся горячими сльозами, а бѣдна Галя не мала силы, що-небудь подѣяти. Ажь ось умерла несподѣвано Явдоха. Пѣсля поминокъ не було Чипки два днѣ, а на третю нѣчь привѣзъ повнѣ вozy всякого добра. Ажь скрикнула Мотря, якъ се побачила. Она стала корити, ганьбити ѣ сына ѣ товаришѣвъ. Тѣ на докоры не змовчали, загрызли ся зъ Мотрею. Приставъ и Чипка; — зчиила ся въ нихъ лайка, буча, — а Лушня такъ розпаливъ ся, що збѣвъ Мотри зъ головы очѣпокъ. Вѣдтакъ въ-ранцѣ пѣшла она въ волость, жалѣти ся за те, що єѣ „волоцюга“ побивъ. Опѣсля Чипка розпаливъ ся якъ огонь, и пьянѣй налаявъ матѣрь та хотѣвъ побити. Лушня-жь ставъ кричати, що Мотря мабутъ Явдоху зъ свѣта звела,

— струпла. Вѣдъ такои зневаги Мотря занедужала. Ледве-ледве одходила єѣ Галя!

Ажь ось показалося, яка се правда, котрой добивавъ ся Чипка! Зѣ своєю ватагою напавъ вѣнъ въ ночи на хутѣръ Хоменка, а досвѣта вернувъ ся зъ товаришами до дому. Засвѣтили свѣтло. Мотря, лежачи на печи, выглянула зъ-за комины ѣ затрусила ся. На каждомъ видно було слѣды свѣжон крови. Далѣ она почувла, якъ стали въ печи огонь розводити, — одежу палити. Упоравшись, якъ слѣдъ, повмывавшись, розбишаки погасили свѣтло въ хатѣ ѣ побрались у свѣтлицю. Тогдѣ Мотря злѣзла зъ печи ѣ почала молитися передъ образами. Вѣдъ щирои молитвы вѣдѣрвавъ єѣ несамовитѣй крикъ та стукъ у вѣкно. Мотря кинулась до вѣкна ѣ выйшла на двѣръ. Передъ нею стояла лѣтъ десяти дѣвчинка, боса, въ однѣй сорочцѣ, обюшенѣй кровю. Дѣвчинка сказала, що розбишаки запалили хату, всѣхъ порѣзавши ѣ пострѣлявши, — тѣлько она одна зѣстала ся, — однѣи єѣ не знайшли, — и вѣдтакъ она втекла. Мотря пѣшла зъ нею въ волость. Незабаромъ прибѣгли волостнѣй, — назбиралося народу повиѣсенекѣй двѣръ, — обступили кругомъ хату. Нѣ однѣи души не выпустили: всѣхъ побрали, повязали. — Вѣдъ крику прокинулась Галя, що спала у своѣй хатинѣ. Якъ глянула она на Чипку, якъ углядѣла обюшену кровю дѣвчинку, то скрикнула не своимъ голосомъ: „Такъ оце та правда?!... Оце вона!“ — ѣ несамовито залилась божевѣльнымъ смѣхомъ. Трохи-перегода она повѣсилась; — Чипку-жь и єго товариство погнали на Сибирь. Мотрю взявъ Грицько, догодувати до смерти, але она швидко пѣсля того вмерла.

* * *

Сей романъ зъ народного житя оцѣнивъ широко Володимиръ Барвѣнскѣй въ „Дѣлѣ“, 1882. р. (ч. 11—12

14. 21—24). Про головного д'яча пише в'нъ м'ѣжъ иншимъ ось-що: „Чипка являє ся яко чоловікъ чутливый и вразливый на свою й чужу кривду. Въ его души жив'йше озыває ся бажанє правды й волѣ, якъ у звичайныхъ людей его роду; — его душа б'льше палка, его воля менше податлива. Такихъ людей, зъ такою вдачею буває не-мало середъ народа. Се оправдувало-бъ, для чого въ романѣ виведений Чипка яко герой и яко типъ такихъ людей. В'нъ творить контрастъ до Грицька (типа нашого звичайного чоловіка). И Грицько бачить людску кривду, та в'нъ не хоче розбивати муру своєю головою; — в'нъ розум'є, що н'чого не вд'є противъ великои сили“... „Чипка се тв'р'ь того бурливого д'ѣда Запорожця, того запорожского духа, щ'о въ н'мъ мимо вс'хъ високо-к'бъ и блуд'бъ, зродженихъ нещасною й неправдивою сусп'блностію, все-таки горить праведна искра правды й волѣ. Такимъ бодай, думаємо, хот'в'в намъ авторъ, чи автори сего роману, вывести Чипку. Т'лько-жъ на д'ѣл' не такъ склало ся, и Чипка не выдержує той типичности и консеквенц'й свого характеру въ переведеню ц'лого роману. Вже самъ першій ступень до лиха, перша розпука зъ окликомъ „нема земл'!“ — першій початокъ сего п'яного бурлакованя — не выдає ся намъ достаточнo умотивований и психологично оправданий. — Мы не бачимо, а нав'т'ь не знаємо на-певно, чи справд' єму ту землю в'добрали, чи може судова постанова осталась на папер'ѣ. Мы зове'мъ не бачимо того Чипчиного суперника, Луценкового небожа, и не знаємо, чи в'нъ справд' пос'євъ землю Чипки“...¹⁾.

В'дтакъ каже критикъ, що Чипка все-таки остає ся въ т'ой-сам'ой хат'ѣ, — що мало зм'няє ся его маєтковый

¹⁾ „Д'яло“, 1882; ч. 22 — въ критичн'ой розв'дц'ѣ: „Незам'чена пов'сть зъ украинського жита“.

станъ. Коли стара Мотря на просьбу Чипки назадъ вернулає до опуст'лои хаты, то они зновъ могли зажити въ гаразд' безъ великихъ клопот'бъ... „И чого покинувъ в'нъ чесну працю й кинувъ ся въ п'яństwo и злод'йство?“ И в'дпов'дає критикъ, що причина такой наглои перем'бны жита є неясна, — що такой перем'бны не можна психологично оправдати. Тому-то вважає в'нъ такій упадокъ у пропасть незвычайнымъ¹⁾.

Дальше заявляє Барв'н'ьскій, що посл'днього повороту Чипки въ розбишацтво вже н'якъ не можна оправдати. Ось и слова критика: „Чипка по сов'єти не має чого вражуватись тымъ, що его усунено зъ земства, бо-жъ в'нъ, коли у него єсть сов'єть, мусить себе признати виннимъ и въ крад'ѣжи пшениц'ѣ й въ иншихъ ще б'льше непочесныхъ д'ѣлахъ, ба й въ розбояхъ. А що в'нъ оженивъ ся зъ Галею и п'дъ еи впливомъ покинувъ свое давн'йше погане жите, се ще не дає ему права, вважати себе чеснимъ и правымъ чоловікомъ, а вже щ'о найменше не дає ему права, тыкати другимъ „неправдою“ въ очи, коли хто нагадає ему его недавн'й д'ѣла, за котр'й в'нъ н'чимъ не в'дпокутувавъ. Вже черезъ те одно не може мати Чипка за собою симпат'й читателя... А въ конець, коли в'нъ все кличе „де правда?“ и н'б'бы-то являє ся якимсь незвычайнымъ поборникомъ той правды²⁾, въ ту саму пору, коли в'нъ на другихъ метить за „неправду“, в'нъ самъ на д'ѣл' являє ся найб'бльшимъ кривдителемъ не т'лько на тыхъ безчисленныхъ жертвахъ своихъ розб'б'въ и крад'ѣжей, але й на р'дн'й матери, — и, що найогидн'йше, на сам'ой Гали... В'нъ

¹⁾ „Д'яло“, 1882; ч. 22.

²⁾ Критикъ каже, що Чипка кличе за правдою всюды такъ, якъ-бы бувъ справд' якимъ деклямуючимъ доктринеромъ, у котрого слова н'коли не сходятъ ся зъ д'ѣлами.

єсть убійцею тои щирои душѣ! Се не тѣлько пѣдрыває вже всяку симпатію для него, але просто будить вѣдразу до него... Чипка такъ якъ вѣнъ змалъвованый въ романѣ, се перестушникъ зъ власнои волѣ, а не зъ лихои волѣ другихъ людей“...¹⁾.

Такожъ и по нашѣй думцѣ Чипка не будить симпатіѣ въ души читача. Авторъ хотѣвъ поставити єго речникомъ занашащенихъ правъ людей робочихъ, та въ зѣображеню єго характеристики мабутъ не змѣркувавъ, що той герой ставъ патетичнымъ декляматоромъ, зъявивши вже въ дитячѣмъ вѣцѣ думки соціялистичнѣи. Ледве бо минуло єму дванацять лѣтъ, а вже ненавидѣвъ вѣнъ долю, „що подѣлила людей на хазяинна й на наймита“ (стор. 36). Коли трохи-зѣ-годомъ дѣдъ Уласъ розказавъ Чипцѣ исторію житя єго батька, то кликнувъ вѣнъ сердито: „Чомъ батько не вырѣзавъ, не выпаливъ панѣвъ!“ (55), а якъ опѣсєля громада не хотѣла поставити єго вѣвчаремъ, то вразившиє „громадскою неправдою“, сказавъ вѣнъ собѣ: „И громада жиє кривдою! Скрѣзь однаково!“ (59). Вѣд-такъ на тему людскои неправды деклямувавъ вѣнъ щоразъ бѣльшь патетичнѣи тирады, ба, разъ сказавъ вѣнъ ось-що: „Коли-бѣ можна, весь бы цей свѣтъ выполнивъ, а выростивъ новыи! Тодѣ-бѣ може й правда настала!“ (389). Не диво про-те, що Барвѣвскій про тенденцію сєго роману ось-що сказавъ: „Всѣ злѣи поступки Чипки старають ся авторы мотивувати якоюєь кривдою й неправдою, заподѣяною Чипцѣ черезъ другихъ людей, черезъ громаду, черезъ пана, становыхъ та волостныхъ, черезъ земство... Мы бачимо, що тѣи мотива злыхъ поступкѣвъ Чипки не все оправданѣи, а бодай слабо навязанѣи до єго поганыхъ учинкѣвъ, та що въ добѣ пѣсєля

подружя зъ Галею тѣи мотива — та причинова звязъ мѣжь заподѣяною кривдою, а розбишацкимъ житѣмъ — вже зовсѣмъ не годять ся зъ собою. Выказана тенденція ломити ся въ самѣмъ найголовнѣйшѣмъ єи представителю; — поставлена теорія не оправдує ся на дѣлѣ“¹⁾.

Але-жъ авторъ не вдоволивъ ся тымъ, що Чипка ставъ речникомъ „правды“, — вѣнъ вложивъ и въ уста Мотрѣ та Христѣ реторичнѣи оклики на сию тему. И такъ Мотря дѣзнавшиє, що москалѣ єи сына побили до крови, кликнула въ розпущѣ: „Боже, Боже! де-жъ твоя правда святая?“ (286). Христѣ-жъ довѣдавши ся вѣдъ Чипки про причину єго недолѣ, озвалася до сєго чоловіка: „Правду казавъ Чипка, що немає мѣжь людьми правды, — що живуть вони не по закону!“ (223).

Той-то патетичный декляматоръ пѣдносить безъ вини протестъ противъ истнующихъ порядкѣвъ и не хоче вдоволитиє долею хлѣбороба. Правда, що тогдѣ, коли єму землю вѣдобрали, годѣ було єму бути байдужнымъ супроти такого безталаня, але-жъ и така недоля не могла бути причиною, щѣбъ той, котрый дотѣль не пивъ горѣлки, вѣдъ-разу ставъ нестямнымъ пьяницею. Уже-жъ сама мати вговорювала Чипку, щѣбъ не зживавъ самъ себе зъ свѣта. „Жили-жъ безъ землѣ кѣлька лѣтъ та хлѣбъ ѣли,“ мовила она, „и теперъ не сидѣти-мемо безъ його“ (198). Але Чипка думавъ собѣ, що безъ землѣ нема волѣ, що земля чоловіка годує. Тому-то оповѣдаючи Грицькови й Христѣ про сєвою лиху долю сказавъ вѣнъ: „Коли-бѣ земля була въ мене, я-бѣ нѣколи не ставъ такимъ, якимъ вы мене бачите!“ (221). — А уже-жъ допустѣмъ, що палкѣи Чипка зъ важнои причины „пустивъ ся берега“, — допустѣмъ, що вѣнъ бувши пьянымъ мѣгъ

¹⁾ „Дѣло“, 1882; ч. 22.

¹⁾ *ibid.*, ч. 23. и 24.

забажати разомъ зъ товаришами погуляти, се-бъ-то красти, тому-що й въ него „землю вкрали“, — але-жь годѣ его выправдати, що вѣнъ вбивъ безвинного сторожа, на-ткнувшись на него пѣдъ паньскою коморою. Вѣдтакъ не диво, що Чипка самохѣтъ летѣвъ стрѣмголовъ у пропасть моральной руины. Отъ, ледве сказавъ вѣнъ Душни, що годѣ пити й гуляти, що треба й имъ стати такими, якъ люде, то й сейчасъ заявивъ вѣнъ ось-яку волю: „Приймемось за роботу, въ день будемо працювати, — а нѣчь-матѣника й научить и скаже, де наше лежить!“ (281). Коли-жь вѣнъ опбеля помиривъ ся зъ матѣрю и заживъ зъ Грицькомъ душа въ душу, коли люде дивували ся такому робѣтничкови, що въ него золотѣ руки, — то вѣнъ, нѣ сѣло нѣ пало, робивъ ся все смутнѣйшій та ставъ часто пропадати на цѣлу нѣчь. Вѣдтакъ кругомъ Пѣсокъ рознеслась чутка про крадѣжи. Чипка приставъ до розбишацкой ватаги Максима Гудзя. — А вже-жь оженивъ ся вѣнъ зъ Галею, дочкою богатого сего москаля. И отъ, той-то Чипка, щѣ дотѣль пѣдносивъ протестъ противъ кормиги панѣвъ и богачѣвъ, щѣ бажавъ зрѣвняти бѣдныхъ зъ богатыми, ставъ самъ заможнымъ и поважаннымъ чоловѣкомъ, ба й незабаромъ бажавъ верховодити въ громадѣ. Та отъ, де вѣнъ знайшовъ шану, тамъ згубивъ спокой и долю. Паны оханули ся, коли вже выбрали Чипку въ управу земства; — вѣдтакъ теѣ земство нагадало ему неправду людску, — „завернуло его до старого“. — А вже-жь обида, яку заподѣяно Чипцѣ, могла-бъ подекуды выправдати его, що оная берега пустивъ ся, коли-бъ тѣлько сеся подѣя була имовѣрною. По нашѣй думцѣ въ Пѣскахъ и въ городѣ люде чей не могли ще забути про безпутне житѣ Чипки, хоча-бъ минуло й кѣлька лѣтъ до сего часу, коли Чипка ставъ кандидатомъ до управы земскон. Коли-жь справжнѣй Чипка не

могъ бы бувъ доступити такой чести, то й Чипка Мирного та Бѣлика не повиненъ бувъ увѣйти въ управу земства. Изъ сего-жь видно, що конецъ роману написако на засновку хибныхъ премисѣвъ.

Чипка вразившись тою обидою, яку ему въ земствѣ заподѣяно, робивъ ся щѣдень все хижѣйшій. Вѣнъ ставъ говорити, що панъ зъ людей надравъ, то й въ пана свое вѣдбери! (396). Вѣдтакъ каже авторъ, що безъ гульбѣ было Чипцѣ нудно, сумно. Дотѣль „каравъ“ вѣнъ пана та жиды, а то вже ставъ вѣдбирати свое й у своего брата, заможного козака. Не помогло нѣчого, що Галя вговорювала своего чоловѣка. Коли пѣдъ добру годину прокидало ся въ его серци добро, то подумала она собѣ: „Нѣ! ...мѣй Чипка не розбишака, — вѣнъ караѣ неправду!“ (402). А вже-жь самъ авторъ пытаѣ ся въ останнѣй главѣ своего твору: „Такъ оце та правда?“ И ось розказавъ вѣнъ, що Чипка зъ ватагою Максима Гудзя вырѣзавъ и пострѣлявъ вѣсѣхъ у хуторѣ Хоменка крѣмъ одной дѣвчинки.

Супроти такого „страшного чоловѣка“ поставивъ авторъ дружину Чипчину, Галю. Чи справдѣ могла въ заразливѣй сферѣ побуту розбишаки Максима й злодѣйкуватои Явдохи вырости така гарна квѣтка, — се пытанѣ, на котре досвѣдъ житя не такъ легко дасть вѣдповѣдъ притакуючу. А вже-жь вдача Галѣ являѣ ся въ сѣмъ романѣ справдѣ идеальною. Еи натура була вельми мягка, похила до спокою, до тихого щастя. Своими сердечными словами спонукала она разъ Чипку, що обѣцявъ покинути погане житѣ, — тѣлько въ него не было силы, разомъ всего покинути! Мабуть хотѣвъ авторъ контрастомъ вдахъ Чипки й Галѣ влагодити те потрясающее вражѣне, яке въ души читача выкликуѣ ся останними змаганями того страшного речника „правды“! Тѣль-

ко-жъ нещасна Галя пала сама жертвою дивовижныхъ забаганокъ Чипчиныхъ, — она збожеволѣла й повѣсилась.

Коли Чипка, „рѣвняючи“ людей, у своѣмъ змаганю суспѣльно-радикальнѣмъ доборовъ ся до самого краю, то его товаришь зъ дитячихъ лѣтъ, Грицько Чупруненко, живъ собѣ тихо й щасливо зѣ своею дружиною Христею. Чесною працею надбавъ вѣнъ те, що мавъ въ господѣ. „Своимъ на прибутокъ напрямленимъ розумомъ“ не змогъ вѣнъ зрозумѣти тыхъ палкихъ порывѣвъ, котрѣ проявлявъ Чипка въ злиденнѣмъ своѣмъ побутѣ. Вѣнъ не хотѣвъ ити поручь и зъ громадою, коли она „бунтувалася“ противъ новыхъ порядкѣвъ, а волѣвъ сховатись за лѣсою въ чужбѣмъ огородѣ, нѣжъ постоати вразъ изъ громадою за єи правду. Хоча-жъ вѣнъ такимъ чиномъ виявивъ себе самолюбомъ, то все-жъ годѣ вѣдказати ему назвы чесного й трудящого хозяина. Се характеръ зовсѣмъ природный.

Зъ меншою консеквенцією зъобразивъ авторъ дружину Грицькову, Христею. Вѣнъ розказує, що гольтѣпака Чипка, зайшовши въ хату Грицька, оповѣданемъ про свои злидиѣ вразивъ сердце Христь такъ глубоко, що она перенявшись думками Чипки стала голосити: „Нема мѣжь людьми правды!“ Зъ-за того мѣгъ єѣ Грицько запытатись, чи не закохалася она въ Чипчинѣ голѣ пята?“ Чипка запаливъ рай тихого щастя въ Грицьковѣй хатѣ! Але-жъ небавомъ опбѣся Христя, довѣдавшись, що Чипка краде й вбивъ сторожа Деркача, вжахнулася и сказала Грицькови про Чипку, що вѣнъ ще коли-небудь въ ночи прийде та й зарѣже ихъ за свое жито! — А вже-жъ по нашѣй думцѣ се зовсѣмъ неимовѣрно, чтобы пяниця, що ходивъ босый и трохи-не голый, мѣгъ подобатись тихѣй и запопадливѣй хозайцѣ. Вѣдтакъ не є имовѣрно, чтобы Христя опбѣся, коли Чипка ставъ газдувати, до его ма-

тери ось-якъ озвалася: „Чому я теперь не дѣвка? Отъ бы вашому сынови й пара була!“...

Ще наибѣльше консеквентною вважає ся характеристика Мотрѣ, матери Чипчиной, котра не потурала вже малому, палкому сынови, а коли вѣнъ дорѣсь, пѣшла жалѣтись на него въ волость, тому-що вѣнъ не хотѣвъ кинути безпутного жита. А коли Чипка всю Хоменкову сѣмью выполонивъ, то зъ дѣвчиною, котрой розбишаки не знайшли, пѣшла Мотря опять у волость, изъ-за чого єи сына зъ розбишацкою ватагою схопили й повязали.

Хоча-жъ въ сѣмъ творѣ є чи-мало дѣвѣвыхъ особѣвъ, то все-жъ уступають они на другѣй, або й на третѣй плянѣ величю картины, мѣжь-тымъ коли постать Чипчину зъображено такими искравыми красками, що супроти неѣ малюнки майже вѣсѣхъ иншихъ особѣвъ уважають ся подекуды млавыми, або лишь миниатурными. Вѣдтакъ думаемо, що характеристика Чипки була-бъ бѣльшь вдоволяючою, коли-бъ сей романъ не бувъ закѣнчивъ ся такою катастрофою, въ котрѣй Чипка виявивъ себе простымъ розбишакою. Чому-жъ авторъ окѣнчивъ свѣй творъ такою катастрофою, годѣ на се подати вѣдповѣдь вдоволяючу. Вже-жъ годѣ думати, щобъ Мирный хотѣвъ показати, що крайнѣй соціалистичнѣй змаганя новѣтнихъ протестантѣвъ можуть повести до розбишацтва! Радше мусимо допустити єю думку, що авторъ, зъображаючи Чипку, корыстувавъ ся оповѣданемъ молоденького почтового машталѣра Темохвѣя, зъ котрымъ ѣхавъ до Полтавы. Той-то Темохвѣй розказавъ ему про Гнидку, що трохи-чи-не на всю Полтавщину бувъ звѣтнѣй розбишака. Осѣ и слова Мирного: „На мѣй поглядъ Гнидка безталанна дитина своего вѣку, скалѣченный выводокъ своего побуту, пригнѣченого усякимъ панствомъ, зъубоженного жидовою, — де все стало и стоитъ нерухомо на

однѣмъ мѣсци, стояло, поки зачало гнити у самому корени... И отъ, починає вона боротьбу за своє мѣсто, за своє право на жите, — почина розшукувати шляху. Де-ж ты знайдеш його безъ освѣты, де ты знайдеш його у тому непроглядному мороцѣ, якій сповива усе й усѣхъ? А тутъ устає таке питанє: не я задавлю, мене задавлять. ...И кидаєть ся чоловѣкъ, якъ звѣрина, на все, купаєть ся у крови людськѣй и знаходить въ тѣмъ свою утѣху-пораду для свого сердца. Коли щѣ кохає, то кохає усею силою свои мочи (якъ Гнидка жѣнку), — щѣ зненавидить, — якъ вѣтеръ змете зъ своего шляху, й дивує людей своими божевѣльными вчинками“...¹⁾.

Мабуть хотѣла отже й фантазія автора обвити своего героя хочъ грѣбнымъ, а все-жъ поетичнымъ словомъ, — мабуть бажавъ Мирный поставити Чипку побѣчъ Гаркушѣ й иншихъ розбишакъ пѣсля-гайдамацкои поры, „ко-трѣй уславили ся по всѣй Украинѣ яко боронителѣ убогихъ и безталанныхъ вѣдъ задрости и пригнѣту богатыхъ и щасливыхъ“²⁾.

Сей романъ складає ся зъ чотырьохъ частинъ. Въ першѣй частинѣ розказує авторъ про Хруща-Вареника, батька Чипчиного, про дитячій вѣкъ героя и про мирне его жите, коли ставъ хозяиномъ и коли побачивъ польову царѣвну. Вѣдтакъ довѣдуємо ся тутъ про хозяина Грицка. — Друга частина є епизодомъ въ повѣсти: тутъ читаємо оповѣданє про сѣчовика Мирона Гудзя, про его сына Ивана й онука Максима, и такожъ исторію села Пѣсокъ. — Въ третѣй частинѣ розказує авторъ, якъ Чипка пустивъ ся берега, коли ему вѣдобрали землю, и якъ покинувъ слизьку дорогу та й ставъ

¹⁾ „Правда“. VII. 1874. р. въ статья: „Подорѣже одъ Полтавы до Г адячого“; стор. 505.

²⁾ *ibid.*, стор. 506.

опять тямущимъ чоловѣкомъ. Тѣлько-жъ не довго сподобалось ему таке жите: трохи-перегодя приставъ вѣнъ до розбишаккои ватаги Максима Гудзя. — Въ чертвѣртѣй частинѣ читаємо оповѣданє про розбишацку дочку й про новый вѣкъ Чипки на своѣмъ добрѣ. Але старе лихо незабаромъ поновилось и Чипка ставъ розбишакою.

На заголовнѣмъ листѣ авторами сего роману поставляютъ ся два письменники П. Мирный та І. Бѣликъ. Про се авторство двохъ письменникѣвъ пише В. Барвѣньскій ось-що: „Дуже рѣдко коли при рѣвноряднѣй праці двохъ людей, хочъ-бы й рѣвного таланту, може выйти одноцѣльный творѣнь... Можна однакъ ще й инакше собѣ зъобразити ту спѣльну творчѣсть. Одинъ подає плянъ, зарисовує въ головныхъ чертахъ характеры, покладає щѣ-найважнѣйшу обетанову, — другій переводить сей плянъ вѣ всѣхъ его подрѣбностяхъ. А може ще й такъ бути, щѣ одинъ єсть властивымъ творцемъ, а другій робить тѣлько свои поправки й доповненя, справляє и выгладжує. Такъ коли сей романъ и справдѣ написаный двома авторами, то мы можемо хиба припустити сей послѣдній способъ спѣвъ-участи двохъ авторѣвъ. Правда, въ романѣ „Хиба ревутъ волю, якъ ясла повнѣ?“ мы стрѣчаємо много частинъ не однаково обробленихъ, — не одна важна подѣя, не одна сторона характеру декотрыхъ особъ сего роману описана тѣлько побѣжно, мовъ-бы по-хроникареки, а зновъ другі подѣй й особы, або ихъ характеристичный стороны, хочъ о богато меншой ваги, описані дуже подрѣбно. Тѣлько-жъ се, здає ся намъ, не выходить изъ-за авторства въ двѣйзѣ, а таки зъ самого способу писаня цѣлого роману“¹⁾.

По нашѣй думцѣ плянъ сего роману подавъ Панасъ Мирный, и вѣнъ самъ написавъ важнѣйшій его частинны.

¹⁾ „Дѣло“, 1882; ч. 11.

Ось и переглядь тыхъ главъ, якi вѣнъ мѡгъ написати:

1. Польова царѣвна (стор. 3—10).
2. Двужонъ (11—23).
3. Дитячi лѣта (24—34).
4. Живъ-живъ! (35—45)¹⁾.
5. Тайна-невтайна (46—56).
6. Дознавъ ся! (57—66).
7. Сѣчовикъ (79—90).
8. У москаляхъ (139—156).
9. Нема землѣ! (169—187).
10. Зъ легкой руки (188—199).
11. Сповѣдъ и покута (213—230).
12. Сонъ у руку (269—282).
13. Невзначай свои (297—312).
14. Розбишацька дочка (313—323).
15. Козакъ не безъ щастя, дѣвка не безъ долѣ (324—338).
16. На своѣмъ добрѣ (339—355).
17. Старе та поновлене (372—389).
18. Лихо не мовчить (390—406).
19. Такъ оце та правда?! (407—418).

Вѡдтакъ Бѣликъ мѡгъ зладити ось-якi главы сего роману:

1. Хазяинъ (стор. 67—78).
2. Пѣски въ неволи (91—101).
3. Паны польскi (102—124).
4. Махамедъ (125—138).
5. Максимъ старшимъ (157—168).
6. Першiй ступѣнь (231—240).
7. Слизька дорога (241—254).
8. На воли (255—268).
9. Новый вѣкъ (356—371)²⁾.

— Опроче въ деякихъ главахъ добачаемо зразки пера Мирного i Бѣлика. Сюды належать именно ось-якi главы роману:

1. Товариство (200—212).
2. Наука не йде до бука (283—296).

Въ загалѣ проявляє ся въ писаню Мирного реализмъ, гарна плястика въ характеристцѣ i жива драматичнѡсть. Въ писаню-жъ Бѣлика бачимо историчнi образки зъ минувшини, философичнi рефлексiѣ i зразки прозаичного оповѣданя. А по-за-якъ деякi картинки въ сѣмъ творѣ малювали два художники, то нема въ нихъ

¹⁾ Грицько надравши горобенятъ, коли зъ Чипкою бувъ пѡдначемъ дѣда Уласа, сказавъ своему товаришеви, що не грѣхъ, побивъти ту погань, бо, якъ жида Христа мучили, кричали горобцѣ: „Живъ-живъ!“ (стор. 42).

²⁾ Про писани I. Бѣлика скажемо дещо въ кѡнци литературнои розвѣдки про Панаса Мирного.

одноцѣльного выкѡнченя, та i въ загалѣ въ сѣмъ романѣ видимо двоюке писанє, одно бѡльшь художницко-поетичне, друге исторично-прозаичне. Тому-то пише В. Барвѣньскi въ сѣй справѣ ось-що: „Цѣлый образъ роману не мае того, щоъ звычайно розумѣе ся пѡдъ артистичнымъ заокругленємъ, — вѣнъ не мае повнои цѣлости, въ котрѡй бы гармонiѣно сплывалась цѣла богата рѡжнороднѡсть представленого житя. Та мимо того єсть въ нѣмъ жите правдиве, єсть люде живi, єсть свѣтъ, надъ котрымъ можна i треба задуматись, — єсть навѣтъ и сила правды, щоъ прихиляє до доброго, а вѡдражує вѡдъ злого. Єсть се студiя нашего житя, надъ котрою можна робити богато i рѡжнихъ выводѡвъ, на котру можна дивитись и зъ сего i зъ того боку, — студiя, котра не тратить своєи вартости, хочъ єи конецъ розчаровує тi надѣѣ, якi будивъ початокъ“¹⁾.

Хоча-жъ така складана праця не може зватись зовсѣмъ вдоволяючою, то все-жъ деякi картинки мають високу литературну стѡйнѡсть и вважають ся дорогоцѣннымъ здобуткомъ для просвѣтного нашего пантеона. Такими красшими картинами суть ось-якi: 1. Польова царѣвна. 2. Дитячi лѣта²⁾. 3. Чипка i Галя въ главѣ „Дознавъ ся!“ (стор. 60—66). 4. Прокормленiє въ главѣ „У москаляхъ“ (147—156). 5. Сповѣдъ и покута. 6. Чипка i Галя въ главѣ „Невзначай свои“ (304—308).

Вѡкѡнци годить ся ще дещо сказати про заголовекъ роману „Хиба ревутъ волы, якъ ясла повнi?“ Барвѣнь-

¹⁾ „Дѣло“, ч. 23. и 24.

²⁾ Въ главѣ „Дитячi лѣта“ змалювавъ авторъ дуже гарный образъ старого вѡвчара Уласа. Сей образъ є мабуть прототипомъ чудовой картинки въ оповѣданю Ганны Барвѣнокъ „Русалка“, де старый дѣдусъ розказує малѡй Оленѣ про сонце, мѣсяць и про зорѣ. (Порѡвн. „Исторiю литературы рускои“, III, 1; стор. 303—304).

скій каже, що сей заголовокъ являє ся дуже загадочнымъ. Вѣдтакъ замѣчає вѣнъ ось-що: „Вже-жъ що не ревають, хиба що имъ може не дѣстає воды? А приложивши се питає до людей, до народного житя, треба, здає ся, пѣдъ тымъ розумѣти таке питає: Чи бувають на свѣтѣ лихѣ люде, коли имъ добре живе ся? Анальогична вѣдповѣдь выходила-бъ тогдѣ така, що не бувають люде лихими, якъ имъ добре живе ся, — або иншими словами, що само горе житя, нужда, недоля, неприязнѣ обставины, лихѣ люде й приятель выроджують лихихъ, злыхъ людей, — лихо на свѣтѣ, — що отже чоловікъ стає лихимъ не самъ черезъ себе, не своєю волею и своєю виною, а силою самои конечности. Не свободна воля, а фатумъ робить чоловіка тымъ, чимъ вѣнъ єсть на дѣлѣ, и такимъ, якимъ вѣнъ єсть“¹⁾.

А вже-жъ по нашѣй думцѣ Барвѣньскій сими словами не розъяснивъ загадочного того заголовка. Авторъ хотѣвъ мабуть се сказати: Воли не ревають, якъ ясла повнѣ, — такъ и люде не ворущать ся, коли имъ веде ся гараздѣ. Бѣднѣй люде були-бъ вдоволенѣ своєю долею, коли-бъ зрѣвнялись зъ богатыми землею й добромъ. Коли-жъ однѣ панують, а другѣ гѣрко бѣдують, то мусить зворущитись всяка сѣрома, и тогдѣ въ оборонѣ „правды“ выступаютъ такѣ Чипки, що пѣдносять протестъ противъ мучителѣвъ. Таку ачей думку мавъ Мирный, поклавши той заголовокъ у своѣмъ романѣ. Чи-жъ одначе розвязка того загадочного питања може вважатись вдоволяющею, старались мы показати въ ось-той нашѣй розвѣдцѣ.

* * *

Вже въ романѣ „Хиба ревають воли, якъ ясла повнѣ?“ натякнувъ авторъ на дукѣвъ-козакѣвъ, котрыхъ Чипка

¹⁾ „Дѣло“, ч. 11.

намагавъ „покарати“. Тѣлько-жъ въ тѣмъ романѣ являє ся Чипка найпаче борцемъ противъ „неправды паньскои“. Вѣдтакъ контрастъ мѣжь сѣромою, а дуками-богатырями зъобразивъ Мирный въ повѣсти „Повѣя“.

Головною особою въ сѣй повѣсти є Христя, дочка Пилипа й Приськи Притыкѣвъ, що були крѣпаками въ Маряновцѣ. Приська була козака дочка; коли-жъ она малою зѣстала ся вѣдъ батька та матери й родичѣ померли, то жила въ чужихъ людей и пасла громадскѣ гуся, телята... Опѣсля служила она по своихъ, служила по жидахъ, а вѣдтакъ по купцяхъ. Єѣ приняла богата купчиха, що вештала ся по бѣльшихъ мѣстахъ. Тому-то й Приська ѣздила всюды за панею. Коли-жъ разъ въ дорозѣ до Києва занедужала, то купчиха лишила єѣ въ Маряновцѣ въ хатѣ Грицька Супруна, що бувъ прикащикомъ у пана. Вычунявши Приська все дожидала господынѣ, але та не верталась туды. Вѣдтакъ хотѣла Приська нанятись у кого зъ козакѣвъ, але Грицько не пускавъ, — казавъ перше вѣделужити той хлѣбъ, що она лежачи переѣла. И стрѣла ся она зъ Пилипомъ Притыкою, що бувъ робѣтникомъ у Грицька Супруна. Одна доля, одно лихо звело Пилипа й Приську до купы, бо й тяжка була ихъ служба: Грицько бувъ сердитый и крикливый, а жѣнка єго Хивря — уѣдлива й злоща. Приська не злякала ся крѣпацтва й одружилась зъ Пилипомъ. Але управитель-Нѣмецъ не давъ имъ города й хаты, якъ обѣцявъ, та велѣвъ жити суѣдами зъ Грицькомъ. И жили они собѣ въ двохъ тихо та мирно. Черезъ рѣкъ уродивъ ся имъ сынъ Ивасъ, але швидко вмеръ, а на другѣй рѣкъ уродила ся дочка Христя. Вѣдтакъ прошло тринацять лѣтъ, а на чотырнацятomu звеселила ихъ чутка про волю. Трохи зѣ-годомъ дали Пилипови грунтъ, — двѣ десятины поля, й незабаромъ поставивъ вѣнъ собѣ хату. Але зѣ го-

домъ жило ся имъ тяжко та гѣрко. Хочъ купили корову, не можна було заплатити подушного, на що натякавъ уже неразъ зборщикъ Грицько Супрунь. Тому-то передъ Миколою взявъ Пилипъ трохи хлѣба й упросивъ ся до Карпа Здора, сусѣда й кума. Скинувъ до него на сани дещо збѣжа та на Варвары рашенько оба поѣхали въ гѣродъ. Та отъ, якъ обѣду зворушилась страшна повѣя: не стало видно нѣ неба, нѣ землѣ. Такъ було зъ пѣв-дня на Варвары й цѣлый день на Савы. По дворахъ понавертало такій кучугуры, що страшно було дивитись; — деякі хаты зовсѣмъ позаносило. Вѣдтакъ на Миколы перестало снѣгомъ вѣяти, за-те ушкваривъ такій морозъ, що галки на деревахъ замерзали.

Уже третій день минувъ пѣсля Миколы, а Пилипа все не було. Карпо Здѣръ приѣхавъ и казавъ, що Пилипъ продавши збѣже пѣшовъ вѣдъ него, и бѣльшь ему не доводило ся бачити свого сусѣда. Хто видѣвъ Пилипа въ шинку, хто бачивъ его, якъ водивъ ся зъ Загнибѣдою, що давнѣйше бувъ писаремъ въ Маряновцѣ, а хто казавъ, що видѣвъ Пилипа, якъ вѣиъ на Миколы выходивъ зъ мѣста. Де-хто-жъ натякнувъ на те, що багато народу померзло въ дорозѣ. Мѣжь-тымъ Грицько ходивъ що-дня до Пилипики, правити подушне й заганявъ голки Христѣ, все плещучи ѣи про хлопцѣвъ. Сынъ бо сего богатыря, Хведѣръ, подобавъ собѣ дочку Притыки, дарма, що батько сватавъ еѣ на богачцѣ, Рябченковѣи Хиврѣ. Вѣдтакъ Грицько хваливъ ся, що вѣиъ Притыку зъ сѣмьею жене зъ свѣта. Знавъ вѣиъ, коли Христи вѣддячити: ходячи по подушне попрѣкавъ вѣиъ Присѣку, що она чарѣвница зъ дочкою, — що они знаютъ тѣлько хлопцѣвъ замановати та чарувати. — Ажъ ось еказавъ Грицько Присѣцѣ, щобъ збирала ся въ гѣродъ за чоловѣкомъ.

Знайшли его въ снѣгу замерзлого, и билия него знайшли й чоботы новѣи й ще щось.

Якъ выйшовъ Грицько, то слѣдомъ за нимъ, неначе докѣръ, вырвавъ ся нестямный крикъ Христѣ, — она дивила ся на матѣрь своими заплакаными очима, а мати на неѣ сухими, якъ огонь палючими. И незабаромъ страшный, охрыпый крикъ вырвавъ ся зъ Присѣчиныхъ грудей и розливъ ся божевѣльнымъ плачемъ... До самого смерку голосили дочка й мати. Одарка Здориха, почувши зъ своего двору ихъ страшный лементъ, прийшла провѣдати, що тамъ таке? и на силу вѣдъ Христѣ добила ся, що то по батьковѣи тужать. Она кинула ся була розважати Присѣку, що то може ще й брехня, та ще гѣрше розразила еи сердце, — ще бѣльшь выточила слѣзъ изъ еи очей.

Не пѣшла Присѣка до мѣста. Ажъ ось на третій день прийшовъ староста й приѣзъ зъ волости новѣи чоботы, клунокъ соли й платокъ. Вѣиъ еказавъ, що й грошей було пять рублѣвъ, та що тѣи грошѣи зѣставили въ волости за подушне. Коли-жъ Присѣка згадала про се, що тамъ щось три рублѣ тѣлько слѣдувало, то вѣдповѣвъ староста: „То не мое дѣло! — у волости зоставили. Пѣйди сама та й довѣдай ся!“ Якъ пѣшовъ староста, Христѣ оглядала гарнѣи чоботы й выняла зъ клунка щось заверченого въ папѣръ. Она почала розгортати, й очѣи еи розгорѣли ся, коли она наглядѣла ажъ три шовковѣи стѣожки й невеличкѣи сережки зъ хрестиками. Се-жъ все було для неѣ куплено! — она зрадѣла, але Присѣцѣ гѣрко було дивити ся на ту куплю.

Наближало ся свято: Багата кутя, Рѣздо. Гѣрко прийшлось Присѣцѣ подумати про те свято. Она згадала про тѣи два карбованцѣ, що въ волости зѣстали ся, й на другѣи день пѣшла за тыми грошима. Вѣдъ старшины до-

вѣдалась она, що грошѣ взявъ Грицько, сказавши, що такъ и слѣдує. Ажъ ось прийшовъ у волость Грицько. Вѣнъ мовивъ старшинѣ, що ему дали п'ятирубльову бумажку, та здачѣ не було, зъ-за чого въ него два рублѣ зѣстало ся. А якъ Приська спытала Грицька, коли вѣддасть їй грошѣ, то огрызнувъ ся вѣнъ кажучи, що она чѣнає ся єго, якъ собака; вѣдтакъ заявивъ, що грошей те перь не має, — нехай прийде до него на празникахъ, або пѣсля святѣ. Приська повернула до дому сумна та нерадѣсна. Грицько тяжко єѣ вразивъ, и то за те, що свое стала правити, — сказано — кровопѣй людскій! Она не хотѣла ждати й допытуватись, коли прийти за своимъ, — пообѣдавши подыбалася до зборщика. Грицько саме обѣдавъ, тому-то велѣвъ вѣнъ Присьцѣ пождати. Опѣсля дразнивъ єѣ, що хоче ще выспатись. Бѣдна Приська не выдержала, — слѣзы градомъ полили ся зъ очей, — она стала дорѣкати Грицькови, що зъ нихъ знущавъ ся не тѣлько за житя покѣйного, а кепкує-глузує зъ удовы нещаснои, зъ сироты безталаннои. Просила вѣдтакъ сего богатыря, щобъ теперъ давъ хочъ карбованця, а другого вже пѣсля святѣ, але вѣнъ вѣдказавъ, що не знати ще, чи й пѣсля святѣ вѣддасть. И вѣдповѣла Приська Грицькови, що буде позывати, якъ вѣнъ не вѣддасть. Коли-жъ и Хивря на неѣ напосѣлася лайкою, то бѣдна вдова втираючи слѣзы сказала: „Господь зъ вами! — Не даєте, самі позывайте! Вамъ бѣльше треба! Куды вже минѣ позывати васѣ!“ — И похилившись вийшла зъ хаты.

Розважила єѣ трохи Одарка Здориха, весела молодниця. На Багатый вечѣръ позычила она Присьцѣ грошѣ на рыбу й дала узвару, хвасоль та гороху. Зрадѣла Приська, зъ сердца неначе хто камѣнь знявъ, слѣзы вгамували ся, легенькѣ думки плутали ся въ головѣ. — Настало Рѣздво. Радѣли за другими Приська й Христа, и вѣдтакъ зъ по-

другою Горпиною и зъ иншими дѣвчатами Христа пѣшла колядувати. Та й Приська бажала подивитись на людей: пѣшла до Здорѣвъ, бо й щирѣ були се люде: — Карпо въ громадѣ все одстоювавъ Приську, за неѣ розпинавъ ся зъ-за того, що Грицько Супрунъ хотѣвъ вѣдъ Приськи вѣдѣбрати землю.

Карпо розказавъ Присьцѣ, що Грицько разъ въ шинку сидѣвъ изъ єѣльскими дукачами, Горобцемъ, Вербою та Маленькимъ. Грицько запытавъ ся тогдѣ Карпа, чи не взявъ бы вѣнъ на себе Присьчину землю, бо коли вѣдъ неи не вѣдѣбрати землю, то й земля буде за нею, и платити будуть за неѣ другі. Тогдѣ сказавъ Грицькови Карпо, що коли вѣдъ Приськи вѣдѣбрати землю, то їй хиба въ старцѣ йти. Та отъ, Грицько розсердивъ ся й сказавъ, що вѣнъ самъ возьме, коли Здѣръ не хоче. Якъ же на-такнувъ Карпо на тее, що ще не знати, якъ миръ скаже, то гукнувъ Грицько: „Ты знаєшь, що твѣй миръ у насѣ у рукахъ? — отутъ у жмени сидить?! Схочемо, пустимо жити, схочемо, задавимо! Щѣ твѣй миръ?!“ (стор. 141)¹⁾. — Коли Приська вѣдъ Карпа про се дѣзналась, то тяжкѣ й нерадѣснѣ думки снували ся по єи головѣ, бо вже-жъ Грицько могучій чоловікъ, — якъ захоче, такъ и поверне дѣло. Якъ смерть та жовта, якъ тѣнь темна, Приська встала зъ-за столу, попрощала ся й пѣшла до дому.

Мѣжь-тымъ Христа була рада, що вырвала ся зъ хаты. Дѣвчата пѣшли колядувати по селу, и не минали й Супруновои хаты. Ледве-жъ вскочили у двѣръ, щобъ заколядувати, якъ єѣнешній двери розчинились и высунулась кочерга. Грицько ставъ на дѣвчата сварити й спустивъ Рябка зъ цепу. Они-жъ, а найпаче Христа, шуткували собѣ зъ Супруна: нестямный крикъ реготу зѣрвавъ ся

¹⁾ „Рада“. Український альманахъ на 1883. рокъ. Частина перша. Київъ.

и якъ буря помчавъ ся по всѣй улицѣ. Незабаромъ зъ противной улицѣ доносивъ ся парубочій гомѣнъ: показала ся чи-мала валка парубкѣвъ, — дѣвчата вдарились въ-ростѣчь. Та отъ, парубки стали балакати зъ дѣвчатами, а Хведѣръ такъ и кинувъ ся до Христа. Трохи-перегода дѣвчата стали вертати домѣвъ: кождый парубокъ ишовъ зѣ своею дѣвчиною. Горпина й Христа повертали одна биля другою: коло нихъ ишли зъ обохъ бокѣвъ хлопцѣ Ониско й Хведѣръ. Якъ дѣйшли до церкви, то Горпина вже була й дома, а Христа треба було ще майданомъ ити. Христа й Хведѣръ зѣстали ся у двохъ. Де-кѣльки часу ишли мовчки, ажъ ось запытавъ ся Христѣ Хведѣръ, чи не змерзла она? Коли-жъ побачивъ, що єѣ неначе тряця трясе, то прикрывъ єѣ полою своего кожуха. Христа дѣзналась, що Хведѣръ єѣ щиро кохає. Коли дѣйшли до хвѣртки, то Хведѣръ обхопивъ єѣ и хотѣвъ поцѣлувати, але она мотнула ся и въ одну мить опинила ся за хвѣрткою.

А вже-жъ довгій рѣздвянй ночи приносили Присѣцѣ думки неодаднй: „Щѣ? коли справдѣ одберуть вѣдъ неи землю?... Безъ землѣ — голодна смерть!... Господи! якъ же безъ землѣ бути? Добре тымъ панамъ, — у ихъ фѣ не орано, не мѣряно, а въ насъ той невеличкій шматочокъ, а скѣльки-то очей заздритця на його? Скѣльки рукъ тягнетця за нею? Кожному хочетця схопити, бо въ земли хлѣборобѣска сила!“ (стор. 153).

На третій день нового року сказавъ Карпо Присѣцѣ, що пѣсля Водосвята буде збѣрка, — що може й про неѣ будуть балакати. И справдѣ, того дня на майданѣ коло волости збѣралась громада. Пѣшла туды й Присѣска. Незабаромъ крикнувъ Грицько, щобъ вѣдобрати землю Притыки, — за нимъ озвавъ ся хтось другій, третій, — але бѣльша половина громады ревнула, що земля має бути

ва вдовою. И гукнувъ Грицько: „А податки хто буде платити? хто выкупне давати?“ — „Податки, звѣсно, на громаду, а выкупне — на землю!“ вѣдказавъ Карпо Здѣръ. И отъ, громада схилила ся на ручъ Карпову. Тодѣ розсердивъ ся Грицько й бурчавъ собѣ пѣдъ нѣсѣ, що теперъ все пропало, коли голодрабѣ почнуть верховодити громадою. За те Карпо несказано зрадѣвъ. А Присѣска низько вклонившись громадѣ, промовила тихо: „Спасибѣ вамъ, добрй люде, — а тобѣ, Карпе, найбѣльше!“

Вернувшись до дому Грицько лютувавъ и сказавъ собѣ, що Присѣску треба выпхнути зъ села, бо зовеѣмъ пропаде Хведѣръ. Пообѣдавши запытавъ ся вѣнъ Хиврѣ, де є сынъ, а коли той незабаромъ увѣйшовъ у хату, то Грицько тремтячи зѣ злости озвавъ ся до него: „Пѣйди минѣ заразъ... пѣйди до своєї тещѣ!... знаєшь? Скажи вѣдъ мене... скажи: „Я фѣ цього не забуду!“ Хай вона це запише собѣ на лобѣ! — Чувъ?“... И отъ, ледве розказала Присѣска дома своѣй дочцѣ, що земля за ними зѣстала ся, якъ ось прийшовъ Хведѣръ. Вѣнъ зиркнувъ по хатѣ и похнюпивъ ся, — ставъ говорити, але голосъ его обѣрвавъ ся; — вкѣнци крѣзь слѣзозы сказавъ ось-що: „Батько прислали, — батько сердитй прийшли до дому, — напали на мене, — хотѣли бити, а далѣ: пѣди до... скажи: я фѣ цього не забуду!“ Дочка й мати ззирнули ся, — пройшла хвилиня мовчаня, — неначе сонъ найшовъ на всѣхъ, — а коли Присѣска й Христа прийшли въ себе, Хведѣра вже не було.

Хведѣръ вернувъ ся до дому безъ шапки, лишивши єѣ коло брамы церковной. Вѣнъ станувъ противъ батька блѣдй, зъ мутными очима, и трусивъ ся. — „Чого-жъ вѣнъ не при собѣ? Хиба обкурили, або обпоили чимъ, вражй дочки?“ не то понуро, не то боязко сказавъ Грицько. Сынъ его занедужавъ такъ, що треба було кликати

щеп'я и знахурку... Грицько мовчавъ, ходивъ якъ нѣчь смутный, якъ скеля нѣмый. Ђму хотѣлось дѣзнати ся, чи ходивъ Хведѣръ до Приськи, що казавъ и якъ его приймали тамъ? А коли Грицько плѣвъ на Приську й Христю нѣсенѣтницѣ, коли вѣдтакъ по селу говорили, що буцѣмъ Приська напоила Хведѣра кошечимъ мѣзкомъ, то она, послухавши Карпа, пѣшла до суду, жалѣти ся на Грицька. Хоча-жъ на судѣ виявилось, що Грицько плѣвъ тѣ нѣсенѣтницѣ, то таки его не обвинуватили. Ходила чутка, що вѣнъ вечерявъ зъ судьями въ шинку.

Опѣсля шукавъ Грицько випадку, якъ бы Присьцѣ вѣддячити. Вѣнъ поѣхавъ до мѣста на ярмарокъ, и зъ вѣдтамъ вернувъ ся дуже веселый. Незабаромъ соцькій Карпенко покликавъ Приську въ волость. Тамъ сказавъ ѣй старшина, що на неѣ жалѣ ся Петро Загнибѣда, що въ Маряновцѣ бувъ колись писаремъ, а теперъ въ городѣ живе. Коли-жъ Приська не могла второпати мовы старшины, то писарь ставъ ѣй читати ось-що: Загнибѣда ще обѣ Миколѣ договоривъ ся зъ Пилипомъ Притыкою, наняти у него, Притыки, дочку Христю за десять рублѣвъ у рѣкъ на его, Загнибѣды, одежи. Притыка, вельми нуждаючись у грошѣхъ, взявъ у него пять рублѣвъ за пѣвъ-року впередъ, выдавши розписку не якъ за наймы, а якъ за позыку. Вѣдтакъ довѣдавшись обѣ Притычинѣй смерти, вѣнъ, Загнибѣда, просить теперъ волость, заставити Притыковну Христю, або грошѣ за пѣвъ-року одслужити, або-жъ вѣддати сѣмъ рублѣвъ, бо вѣдъ часу позыки пройшло вже бѣльшь трѣохъ мѣсяцѣвъ, и вѣнъ, Загнибѣда, яко крамовый чоловѣкъ, позбувъ ся росту не менче, якъ на два карбованцѣ.

Приська слухала й нѣчого не розбѣрала, а коли сказала, що въ неѣ немає грошей нѣ шеляга, то старшина давъ ѣй ось-якій рѣшенецъ: „Тѣ грошѣ, що твѣй чоловѣкъ

визычивъ у Загнибѣды, хай дочка одслужить!“ — Бѣдна Приська опам'яталась уже дома. Надъ нею стояла Христя й ламаючи руки тужила, а Одарка намагала влагодити еѣ горячку. — Вѣдтакъ въ ночи Грицько розказувавъ своѣй жѣнцѣ, якъ вѣнъ побачивъ въ мѣстѣ Загнибѣду, якъ зъ нимъ таки добре пѣдпили й почали хвалити ся своими вѣдачами й невѣдачами, — якъ вѣнъ розказавъ за Хведѣра й прохавъ порады, якъ его запомогти, — якъ Загнибѣда, довѣдавшись, що Притыка змерзъ, и що пѣсля него пять рублѣвъ зѣстало ся, сказавъ: „Гараздѣ! усе гараздѣ буде! Я напишу вѣдъ його розписку, що вѣнъ зазычивъ буцѣмъ у мене. Приставимо у судѣ. Якъ заплачати нѣчимъ буде, судѣ и накаже одслужити дочцѣ. Отъ, ты такъ и здыхаєшь ся, поки сынъ одужає!“ (стор. 172) Коли-жъ Грицько се жѣнцѣ розказавъ, важке зѣтхане й ще важчѣй плачь роздавъ ся по хатѣ. То, слухаючи страшный батьковѣй пересказы, заплакавъ Хведѣръ, що на печи буцѣмъ-то спавъ, и розмову батьковѣй пѣделухавъ.

Будо у Приськи одно добро, за-дѣя котрого она й досѣ робила-працювала, рукъ не поклала. Теперъ и те добро одняли вѣдъ неѣ! Прийшли, силомѣць взяли Христю, щобъ повести еѣ и вѣддати чужимъ людемъ на працю важку та невѣльну, на гѣрку догану та лайку. — Не сама Христя йшла. Соцького Кирила прислано зъ волости за нею, щобъ провѣвъ и оберѣгъ еѣ въ дорозѣ та й доставивъ на мѣсце. То вже Грицько Супрунъ такъ старавъ ся для неѣ! А вже-жъ той Кирило бувъ собѣ добряга, що Притыцѣ неразъ у злидняхъ дававъ ширѣ пораду.

Христя зробило ся страшно, коли побачила мѣсто. Оно здало ся ѣй хижимъ звѣремъ, що притаившись у ямѣ роззявивъ свого крѣвавого рота зъ бѣлыми гострыми зубами, намѣряючись кинутись на неѣ. Саме тогдѣ, якъ Христя прийшла до Загнибѣды, вѣйшовъ вѣнъ у хату хму-

рый и злющій, бо ось поість на сходи, а въ его крамѣ одной шуки цѣлый вѣзъ не розпродано, а чехонѣ двѣ бочки, та вѣдъ неи гнилятиною несе. У Христѣ ажъ у пальцахъ похолонуло, якъ его вздрѣла. — „А це хто такій, Олено?“ спытавъ ся вѣнъ своєї жѣнки, молодон змарнѣлон молодицѣ, и кинувъ на Христю, неначе жаромъ, быстрыми очима. — „Се-жѣ наймичка!“ одказала она тихимъ та привѣтнымъ голосомъ. Загнибѣда станувъ середъ хаты, скинувъ поглядъ на жѣнку, глянувъ на Христю, щѣ похнюпившиє стояла у порога, потѣмъ знову на жѣнку й знову на Христю. Такъ орель зъ высокости задивляе ся на свою здобычь, — выбирае, яка смаковитѣйша... У Загнибѣды ажъ очи загорѣлись, якъ глянувъ на круглый станъ Христѣ.

Жите въ-перше повертало ся до Христѣ своимъ суворымъ бокомъ, она въ-перше почувла на собѣ его важке ярмо. Бѣ тягло до матери, до своєї рѣдненькѣи жалѣбницѣ, до своєї единой порадицѣ... „Немае щастя й талану бѣднымъ на сему свѣтѣ й не буде нѣколи!“ рѣшила Христѣ (стор. 53)¹⁾. Ъй пригадали ся Кириловѣ слова, щѣ ихъ сказавъ про Загнибѣду: „Пявка не чоловікъ!“ А ѣй приїде ся тутъ цѣлого пѣвъ-року бути, пѣвъ-року слухати доѣдливыхъ рѣчей, ехидного реготу Загнибѣды.

На другій день великодныхъ святъ було у Загнибѣды вельми весело. Въ хатахъ и просунути ся нѣкуды: кѣмната й свѣтлиця повнымъ повий. Прийшли батюшка и дѣяконъ, секретаръ зъ думы Рубецъ, Книшъ зъ полицѣи, крамаръ Колѣеникъ и багато иншихъ, чоловікѣвъ и жѣнокѣ. Звѣстно — Загнибѣда зъ панамѣи водить ся! Коли гостѣ забавляли ся въ свѣтлицѣи й кѣмнатѣи, то дехто й лабузничъ ся въ кухнѣи до Христѣ. Тутъ стоявъ несамо-

¹⁾ „Рада“. Частина друга. Кѣивъ, 1884.

витый регѣтъ. Смѣялись зъ паламарѣи, Тимохвѣи, щѣ любовенько заглядывъ Христѣи въ очи. Незабаромъ зайшовъ въ кухню й отецъ Миколай и зирнувъ на дѣвчину, щѣ якъ та макѣвка ажъ горѣла. Ажъ ось обнявъ еѣ Колѣеникъ и ставъ зъ нею христосуватись, вѣдтакъ кинувъ ся до неи и товстый крамаръ, — бѣдна Христѣи повертала ся то сюды, то туды, соромила ся, млѣла. Опѣбеля въ свѣтлицѣи вчинилась справдѣшная оргѣи. Христѣи почувши нестямный галасъ, пѣдѣйшла до дверей, подивити ся. Она зъ роду-вѣку не бачила нѣчого такого. — „Це подурѣли люде, показали ся! Одинъ на одного лѣзе, одинъ другого не бачить. И це богатырѣ-дуки гуляють-бенкетують! Зѣ жиру не знають, щѣ робити, та казятця!“ подумала Христѣи и мерщѣи проскочила поузъ двери до столу, щѣбъ хто не примѣтивъ: взяла шматочокъ паски и почала жувати. Она ще сегоднѣи не ѣла... Ажъ ось страшный грюкъ злякавъ еѣ. Она кинулась до свѣтлицѣи. Тамъ середъ хаты копицею лежавъ товстый крамаръ, а двѣ жѣнки, кума Колѣеникова и Загнибѣдина, кинулись до Колѣеника и стали его цѣлувати. Загнибѣда сидѣвъ и похмуро дививъ ся на Колѣеника: досада щипала его за серце. Але Колѣеникови було байдуже про его гнѣвъ; — пѣднйавъ жѣнокѣ ажъ пѣдъ стелю, звѣвъ до купы и зѣ-разу опуствивъ на землю. Оно-бѣ може тымъ и скѣнчило ся, коли-бѣ Колѣеникова кума незарошнѣи не збила зѣ Загнибѣдиной кумы очѣпка. — „За що ты, сучко, збила зѣ мене очѣпокъ?“ скрикнула кума Загнибѣдина, впиваючись въ волосе своєї товаришки, — и въ єю мить другій очѣпокъ полетѣвъ до долу. Вѣдтакъ обѣ єи жѣнки стали одна одну мотлошити. Тогдѣ Загнибѣда, мотаючи пѣною головою, насваривъ на Колѣеника, щѣ то вѣнъ всему виною! — „Такъ це ты до мене прийшовъ бучу збивати?! — Вѣнъ зѣ мои хаты, щѣбъ и твѣи духъ, поганый, не вонявъ!“ крикнувъ неса-

мовито Загнибѣда. Въ колотнечи пригадавъ вѣтъ Кольсени-
кови уговоръ за рыбу передъ Рѣздомъ. — „Що-жь ты
узявъ єѣ въ мене? узявъ?“ кричавъ Загнибѣда. О-о-о,
ехида! Абы пѣдвести чоловѣка, абы шкоды другому на-
робити!“ Тогдѣ Кольсеникъ, указуючи на Христю, натяк-
нувъ на розписки й скрикнувъ: „Крамаруєшь на тысячѣ,
а на пять рублѣвъ бѣднои дѣвчины полестивъ ся!... Васъ
за се у тюрьму посадити слѣдъ! Пѣвъ-року службы чу-
жои закортѣло?! Знаємо мы, на що ся служба! — до-
гадуємо ся!... Нога моя не буде пѣсля сего у твоѣй хатѣ!“
(стор. 71). — Гостѣ почувши тѣ змаганя й думуючи, що
до бѣйки дѣйде, всѣ повтѣкали.

Христя була въ кухни, якъ змагавъ ся Кольсеникъ
зъ Загнибѣдою. Зъ-першу она не розбѣрала, про кого та
рѣчь веде ся, — теперъ вѣй якъ у день стало видно. То
єѣ зъ матѣрю оплутали, — онъ, якъ обѣйшли єѣ дуки-
богатырѣ!

Въ ночи Загнибѣда вставъ, выпивъ чарку й на паль-
цахъ покравъ ся въ кухне. Тутъ ставъ вѣтъ цѣлувати
Христю, дарма, що она єго вѣдъ себе вѣдпыхала. Вѣдтакъ
сказавъ до неѣ: „Я тобѣ заплачу тѣ грошѣ, що батько
зачычивъ у мене... Хочешъ бути багачкою, ходити у шов-
кахъ, у золотѣ?... Щѣ твоя душа забажас, — все тобѣ
буде!... Ты бачила оту здохляку!“ ткнувши пальцемъ на
кѣмнату, спытавъ ся Загнибѣда. — „Вѣй день вѣку, та й
того я ще укоротити маю... Стыдка-бридка! а ты мнѣ
якъ-разъ пѣдъ порозѣ пѣдѣйшла!“ — Ажъ ось на порозѣ
показала ся Загнибѣдиха, блѣда, розпатлана. — „Вонъ!
воночя!“ скрикнувъ Загнибѣда й знову кинувъ ся до Хри-
стѣ. — „Тѣкай, Христе!“ гукнула Загнибѣдиха... Христя,
якъ стрѣла, кинула ся на двѣръ; — Загнибѣда за нею
та спѣткнувъ ся на порозѣ, — упавъ... Христя зъ-нестямки
дѣбѣгла ажъ до коморы. И ось донѣсь ся до неѣ нестям-

ный крикъ Загнибѣды, гулъ важкихъ кулаковъ, зѣтханя
и плачь Загнибѣдихи.

Загнибѣдиха жалѣла ся опѣсля Христи на свое без-
таланѣ. Мѣжь ними обома наставъ ладъ, сказати бы то-
вариство, коли-бъ Христя була рѣвна, а то она все дер-
жала себе гѣть одеторонъ, якъ наймичка. За те Загни-
бѣдиха ходила за Христею, якъ за своею менчою се-
строю. Коли хозяйка дѣзнала ся про рѣдъ Христѣ и про
напасти Супруновѣ, то сказала вѣй, щобъ пѣшла въ село й
провѣдала матѣрь, бо ось въ середу выѣде Загнибѣда, й
не буде єго ажъ до понедѣлка. Христя зрадѣла й стала
де-що поприбирати, щобъ выйти въ пятницу раненько.
Коли ось приѣхавъ Карпо Здѣръ та сказавъ Христи, що
мати плаче, дуже журить ся за нею, по-за-якъ не має
нѣякои чутки про неѣ. Вѣдъ Карпа довѣдалась Христя,
що Супрунъ все налазитъ на матѣрь за подушне, що сынъ
єго, Хведѣръ, ходитъ якъ дурный, та що задумавъ ки-
дати батька й пѣйти на заробѣтки въ городъ. А вже-жъ
батькови соромно, єдинця въ наймы пускати: додавъ Кар-
по; — вѣтъ хваливъ ся, либонъ пѣянькѣй, що, якъ бы
знавъ таку своєю лиху родину, — не боронивъ бы єму
брати Христѣ. -- Хоча-жъ Христя сю вѣстку про Хве-
дора байдужно приняла, то по вечерѣ стало вѣй чогось
важко на души. Вѣй неначе було шкода Хведора, а якъ
згадала про похвалки Грицьковѣй, то досада такъ и вѣпя-
лась въ сердце. Якъ она выѣзжала зъ Карпомъ, то Загни-
бѣдиха дала вѣй гостинець для матери й велѣла сказати, що
грошѣ за службу не пропадутъ.

Приѣхала Христя до дому й розказала матери, що
добре вѣй живе ся въ городѣ, що хозяйинъ трохи крутень-
кѣй, за те хозяйка добра людина. Сумно було вѣй слухати
важку розмову матери зъ Одаркою Здорихою. Хиба она
приѣхала до дому, згадувати те, що було колѣсь? — она

приїхала, щобъ его забути! Тому-то пішла Христа, вѣдати подругу Горпину. А вже-жъ Приську й Одарку вразило се, що Христа такъ швидко втекла. „Приїхала до матери въ гостѣ“, думала Одарка, „и побѣгла до чужихъ!“

Ишла на часокъ Христа, а прийшло вертати ся ажъ у вечерѣ, такъ забалакала ся зъ подругою! Идучи до дому запримѣтила она коло цвинтаря парубочу постать. Се бувъ Хведѣръ. Вѣнь не познавъ Христѣ: подививъ ся на неѣ и похнюпившиє знову повагомъ почвалавъ улицею. Бѣдний парубокъ змарнѣвъ, опустивъ ся. Вѣдтакъ цѣлу дорогу клопотали Хриєчину голову думки про Хведора. Въ хатѣ стало їй ще сумнѣйше. Мати скѣлько разъ зачинала розмову, та розмова плутала ся — рвалася. Христи здавало ся чуднимъ, що она дома, — она скучала за хозяйкою. Тѣсною и смутною здавала ся їй своя хата, — рѣдне село наче принизшало, помиршавѣло. Она була раднѣйша, кинути его заразъ и полетѣти назадъ у мѣсто. А ще-жъ тѣлько сегодня субота, — до завтрѣшнього пѣсля обѣду їй бути! Така журба розбирала єѣ, — такъ їй було важко та трудно! Їй здавалось, що хозяйинъ вернувъ ся. И отъ, въ недѣлю ще до свѣта встала она, зѣбрала ся, попрощала ся зъ матѣрю и пішла. — „Прибѣгла, наче огню вхопила, и якъ дымъ той зникла, — втекла!“ думала мати, обливаючи старе лице гѣркими слезами.

Якїє сумнї та нерадѣснї почуваня тягли Христю у-передѣ. Приходить до мѣста, — бачить — крамниця хозяйска вѣдчинена, — видно, що Загнибѣда вернувъ ся вже до дому. Морозъ подравъ єѣ по-за сииною, — сердце трудно заколотило ся. — Що-жъ то теперъ вѣнь їй заспѣває? подумала Христа. Не перейшла, — перелетѣла она базаръ и мерщѣй повернула у свою улицу. Осъ и дворище! Тихо въ йому, — ажъ глухо, — нѣгде живого невидно. Зъ не-

спокѣйнимъ сердцемъ она мерщѣй вскочила въ сѣни, а черезъ хвилину знову выскочила блѣда и трусячись изъ страху: хозяйка лежала така страшна! — на шиѣ, на рукахъ видно було чорнї плямы; — зѣтханѣ було важке, хрыпуче, — се були послѣднї змаганя житя зѣ смертю. Трохи-перегода вернулась Христа въ хату зъ дячихою. Въ кухни они застали Загнибѣду; — побачивши Христю посваривъ вѣнь на неѣ кулакомъ. Трохи-не о-пѣвночи положили покѣйну на столѣ. Мовъ пьяна выйшла Христа на двѣръ и сѣла на рундуцѣ, коли осъ передѣ нею станувъ Загнибѣда. — „Чуєшь! тѣлько слово кому, — не животѣти-мєшь!“ прошептавъ вѣнь и пѣшовъ зъ двору. Христя мерщѣй втекла пѣдъ комору. Думки про послѣдню страшну пѣдѣю ходили въ єи головѣ ходоромъ. Блѣднїй, вранѣшнїй свѣтъ стоявъ уже надъ землею, коли она прокинулась-опамяталася. — „А ты тутъ спала?“ роздалосъ коло неѣ!“ — то пытавъ ся Загнибѣда. „Знаєшь що?“ почавъ вѣнь далѣ. „За те, що ты вѣрно служила, добре робила, — на тобѣ, та йди зъ Богомъ!“ — и ткнувъ їй у руки якуєь бумажку (стор. 101).

Христя вернулась до матери та нѣякъ не позбулася своего неспокою. Смерть хозяйки марою стояла передѣ єи очима. Трохи-перегода Приська понуждала ся въ грошѣхъ и прохала Карпа, розмѣняти їй ту бумажку, що принєсла Христа. — „Та се ажъ пѣвъ-сотнѣ рублѣвъ!“ скрикнувъ Карпо. — „Пѣвъ-сотнѣ?“ здивувалася Приська, — „пѣвъ-сотнѣ?! Се великї грошѣ! Де такї грошѣ Христи узяти?“ И важкї почутя обняли єи сердце. Она не хотѣла вѣрити, щобъ хозяйинъ давъ Христи тї грошѣ. Їй здавало ся, що хозяйинъ помиливъ ся, тому-то сховала она бумажку въ скриню. Але Карпо не вытерпѣвъ и въ шинку похваливъ ся, якї-то добрї заробѣтки въ городѣ! Люде зъ-разу пѣдхопили ту чутку, и полетѣла она стрѣлою

вѣдъ хаты до хаты. Пѣшли-заходили по селу дивнѣ вѣсти, — а Грицько сказавъ, що Христа мабуть тѣ грошѣ вкрала, — а коли жѣнки запримѣтили, що Христа смутна чогось и побивае ся за хозяйкою, то Грицько пѣдструнчувавъ усмѣхаючись: „Чи не помагала лишъ и вмирати?!“ Вѣдтакъ Одарка почала вѣдъ Присѣки сторонитисъ, та й дѣвчата вѣ селѣ не забѣгали вже до Христа.

Минувъ ще тыждень, — хтось бувъ у городѣ и привѣзъ новину: Загнибѣду взяли вѣ тюрму за те, що жѣнку задавивъ. Тогдѣ Христа подумала собѣ: що то-жъ и плата була йъ така велика за те, щобъ мовчала! Ледве-жъ лягли Присѣка й Христа спати, якъ ось увѣйшли у хату становый, писарь, Грицько Супрунъ и два соцькѣ, Кирило й Панько. Становой пытавъ ся Христѣ про се, якъ вмерла Загнибѣдиха, и вѣдки она, се-бѣ-то Христа, взяла тѣ грошѣ? Вѣдтакъ казавъ вѣнъ еѣ взяти вѣ волость, а при Присѣцѣ поставити соцькихъ.

Грицько сказавъ Христи, щобъ швидко збирала ся, и вже й гукнувъ у-друге: „Бачъ, яка несмѣла, а людей давити знаешъ?“ — Присѣка, що досе стояла наче громомъ пририта, при тѣмъ словѣ Грицьковѣмъ вся затѣпала ся и крикнула, що вѣнъ бреше. Очи еи горѣли, — страшна стала она, якъ звѣрь дикѣй! Опѣсля Грицько велѣвъ Панькови вязати Христа, щобъ вѣ ночи куды не втекла. Соцькѣй скрутивъ йъ назадъ руки своимъ поясомъ и выйшовъ за нею зъ хаты. Бѣдна мати лежала середъ хаты неначе нежива. При пѣй зѣставъ ся Кирило.

Таки ще тон ночи прийшовъ Панько до Присѣки й сказавъ йъ, що станового писарь розказувавъ, мабуть то хтось бачивъ, якъ Загнибѣда жѣнку давивъ. „Его либонъ и вѣ тюрму вже засажено“, говоривъ Панько, „такъ вѣнъ почавъ ото крутити. Я, каже, не давивъ, а може хто другѣй. Може наймичка, бо тыхъ грошей, що я давъ йъ за

день передъ смертю до схову, не стало! Ну, звѣсно, кинулись грошей шукати.“ — „Христа-жъ божила ся, що вѣнъ самъ давъ йъ тѣ грошѣ!“ перебила Присѣка и залилася гѣркими слезами... „Де смерть моя ходить? де вона подѣла ся?“ — одно голосила Присѣка. — На другѣй день погнали Христа вѣ мѣсто, а зъ Присѣки тѣлько дозоръ аняли, бо не знайшли нѣчого такого, щобъ и еѣ до того дѣла вязати, хочъ Грицько й гукавъ: „та й стара не безъ грѣха! — певне сама й пѣдеунула дочцѣ такого зѣля, та мовчить, запекла!“ (стор. 111).

Минуло три днѣ, — три днѣ Присѣчинныхъ слѣзъ та лементу, невѣшного горя й плакучои скорботы. Прийшла Одарка до Присѣки й бачила, якъ вѣ еи очахъ послѣдня искорка жита вгасала. Вмираючи сказала Присѣка Одарцѣ: „Коли побачишь дочку, Христа, скажи йъ, — скажи: я прощаю йъ... Я не вѣрю, щобъ вона таке зробила“... (стор. 114).

Карло пѣшовъ у волость, заявити, що Присѣка вмерла, та отъ, старшина сказавъ: „Може вона сама на себе руки положила? Треба писати становому!“ Мѣжь-тымъ староста занедужавъ, а Грицькови довело ся бути за старосту. А вже-жъ четвертого дня становый казавъ Присѣку ховати. Стару нарядили й положили на столѣ. Вѣ хатѣ тихо, нѣхто не читае надъ покѣйницею... А на дворѣ рай: сонце наче панна вѣ пышному одязѣ, розгулялось-розъиграло ся. Пташки ляцать, теркотять, епѣвають. Все живе-радѣе... Не додивлялись до свѣтовои красы Панько й Карло, працюючи надъ домовиною¹⁾, мѣжь-тымъ коли Кирило ладивъ труну. Коли-жъ на другѣй день шѣсть чоловѣка несли мары зъ труною по-узъ церкву, зѣялася Христи, котра припала до труны й плачучи голосила:

¹⁾ Домовина — грѣбъ, яма.

„О, моя матїно! моя голубонько!“ Довго силкувались люди, поки Христю вѣдѣвали вѣдѣ труны. Повернули вѣ улицю. Якъ-разъ треба було йти по-узѣ Грицькову хату. Выбѣгла Хивря, выбѣгъ и Хведѣръ та глянувши подравъ мерщїй кудысь огородомъ; — вийшовъ и Грицько, та й причепивъ ся до Христвъ, пытаючись, вѣдѣкъля она тутъ взяла ся. Та вступилось за неѣ кѣлька чоловѣкѣвъ кажучи, щобъ давъ їй хочъ матѣрь провести. И оханувъ ся Грицько та мовчки вѣдѣйшовъ вѣдѣ труны.

Якъ Христа поховала матѣрь, то прийшла у волость бумага, що єѣ зовсѣмъ пущено. — „Такъ выкрутилась!“ мовивъ Грицько, чухаючи себе по-за ухомъ. А вже-жъ Христа не хотѣла жити вѣ Маряївѣцѣ. — „Не зостану ся нѣ-за-що тут!“ сказала она до Одарки. „Дало ся минѣ се село у знаки, — провались воно крѣзь сыру землю, окрома божого дому та людей добрыхъ! Пѣду шукати десь кращого мѣця!“ „Хочъ кращого, а хочъ гѣршого, абы иншого!“ — не то сама собѣ, не то Христи, одказала глухо Одарка. — Христа-жъ гѣрко-гѣрко заплакала.

Тутъ кѣнчить ся друга частина „Повѣѣ“. Вѣ третїй частинѣ, котрой доси не надруковано, зѣобразить отже авторъ побутъ Христвъ мѣжь людьми чужими, и єи вѣдносины до Грицька та Хведѣра Супруненка.

* * *

Критично-литературну оповѣстку про „Повѣю“ написавъ В. Г(орлен)ко вѣ „Кїевскѣй Старинѣ“ (VI. 1883; стор. 366—370). Вѣнъ читавъ лишъ першу частину сєи повѣсти, по-за-якъ другу єи частину надруковано вѣ 1884. р. Критикъ сєй запримѣтивъ навпередъ, що вѣ новѣйшихъ росїйскихъ повѣстяхъ зѣ побуту мужицкого нема знаня народного житя, — що вѣ зѣображеню того побуту не видно чоловѣка, нема вѣрного вѣдчуваня єго внутрѣшнього свѣта, єго душѣ, єго характера, — що вѣдтакъ и талано-

внїтї письменники, примѣромъ Златовратскїй, оболѣкають вѣ простонароднїй формѣ свои гуманнї идеалы и про те у своихъ творахъ не проявляють найважнѣйшого елементу художницкого, се-бѣ-то правды. Вѣдтакъ каже критикъ, що украиньска литература вѣ такихъ повѣстяхъ стоить выше вѣдѣ росїйской. Будучи простонародною єя литература ставить конечнымъ услѣвемъ своего розвою вѣдомѣсть народного побуту. Хочъ она не охоронилась вѣдѣ впливу часу, — вѣдѣ сентиментальности и вѣдѣ иншихъ подобныхъ литературныхъ напрямѣвъ, то все-жъ головнї єи репрезентанты держали високо знамя правды. — Про Мирного каже В. Г—ко, що простонароднїй побутъ єму звѣстнїй у всѣхъ подробицяхъ. Тому-то вѣ „Повѣи“ нема нѣгде неприродной ситуацїѣ: вѣ мовахъ, вѣ описахъ, вѣ акцессорїяхъ — все являє ся само собою на своѣмъ мѣсци и вѣ своѣмъ часѣ. Долю Присѣки и єи дочки може дехто вважати выимковою, — краски письменника-художника можуть здаватись темнявыми. Але-жъ вѣ такѣмъ малюнку критикъ не добачає нѣ одной черты, нѣ одной подробицѣ, котра не була-бѣ природною, — реальною. Авторъ не каже и не хоче казати, щобъ такъ жили всѣ жѣбки вѣ народѣ. Изъ массы типичныхъ проявѣ вѣнъ бере таку, яка є потрѣбна для задуманой романтичной коллизїѣ. Побѣчь побуту тыхъ двохъ женщинѣ (пише критикъ далѣ) зѣображено вѣ сѣй картинѣ рѣзнїй фїгуры мужицтва вѣдѣ злющого сутяги Грицька Супруна, того справдѣшнього демона Присѣки, до простодушного, доброго Карпа и єго жѣнки, — тон-то чесной пары, котра своєю явою влагоджує сумовите вражѣне зѣ-за трагичной подѣѣ. — Всюды бачимо живїи особы, чи то вѣ волостнѣмъ судѣ, чи вѣ зборѣ мужикѣвъ. Але-жъ осередкомъ дѣѣ являє ся все бѣдна нїзенька хатина зѣ безнастанными трудами и клопатами, якъ се буває вѣ житю. Тѣлько разъ вѣ одной главѣ по-

вѣсти щезає подекуды та сумовита мрака, коли въ рѣдвянѣй ночи Христа зъ дѣвчатами йдуть колядувати. Малюючи таку картинку, мѣгъ бы якій шабляновыи письменникъ при сѣй нагодѣ блиснути легенькою ерудицією, добутою зъ полиць библиотеки, але у Мирного на першѣмъ плянѣ являють ся люде, а не обычаѣ, и про-те въ писаню наблюдає вѣнъ всеюды мѣру, малюючи жите природне. По думцѣ критика та пята глава повѣсти, въ котрой зъображає ся сцена любовна, визначає ся глубокою и непорочною поезією, мовъ той мѣсяченько, що освѣчує зимову нѣчь. — Такъ отже, якъ каже критикъ, бачимо въ сѣй повѣсти людей зъ прикметами реальными. Найпаче-жь страждуща Приська зъображена авторомъ зъ такою силою правды, яка є доказомъ не тѣлько великого таланту, але й високои душѣ. Въ сценахъ самыхъ простыхъ простыми словами авторъ досягає глубокого трагизму. Така-то сила справжняго художника, така сила таланту, коли вѣнъ прямує до добра людского!...

Коли-жь В. Г.—ко добачає въ „Повѣи“ високу литературну стѣйность, то иншій критикъ каже, що въ художницѣмъ зъображеню видно въ сѣмъ романѣ „немаловажний недостатокъ“. По думцѣ критика сей творъ є розтяглый, найпаче-жь въ начатку до звѣтки про смерть Пилипа Притыки: тутъ бо чи-мало мѣсяца визначено жалоощамъ Приськи про гѣрку єи доло, а по-за-якъ дѣйстность являє ся наглядно сумовитою, то не треба було авторови корыстуватись риторичными прикрасами, щобъ єѣ по правдѣ зъобразити. Вѣдтакъ каже критикъ, що въ сѣмъ романѣ є немало мѣсяць, назначеныхъ до опнеу подробности, котрѣ понятнѣй самѣ собою¹⁾.

¹⁾ „Заря“, 1883; № 117. — Порѣвн. „Очерки исторіи украинской литературы XIX. столѣтїя“. Н. П. Петрова. Кієвъ, 1884; стор. 415.

Нашъ судъ про литературну стѣйность сего роману не є такъ перебѣрчивый, якъ судъ ось-того письменника, що якось не добачавъ справжнихъ окрасъ сего твору. Правда, що свѣтоглядъ автора являє ся переважно пессимистичнымъ, та що Приську зъображено вельми понурою, ба й плаксивою, — правда й се, що початокъ роману є розвильнуватый, та що описъ деякихъ подробности є подекуды злишній, — але сѣй и деякѣ иншѣ недочаѣ въ сѣмъ писаню вважають ся дробными супроти величезного ефекту, якій витворює ся цѣлымъ образомъ за-для художницкого малюнку и зъ-за вдатной характеристики головныхъ дѣевыхъ особѣ. Авторъ умѣе сильно вражати нашу душу контрастами тѣни и свѣтла у своихъ картинахъ, и вѣдтакъ не диво, що поодинокѣ картины суть справдѣ мистецкими. Вже-жь и сумовита вдача Приськи влагоджує ся чи-мало дружними єи вѣдносинами до сѣмѣ Карпа Здора, котрого дѣтвора несказано радѣла бабуси Присьцѣ (I., стор. 139—140; II., 85—86). А найпаче картинка колядокъ на Рѣдво Христове є миленькимъ зразкомъ въ цѣлѣмъ творѣ, заснованѣмъ на тлѣ темнявѣмъ.

Авторъ хотѣвъ зъобразити тяжкѣй злиднѣ Приськи и єи дочки Христа супроти злющого зборщика Грицька Супруна, котрый злигавши ся зъ кѣлькама иншими дуками-богатырями ставъ людскимъ кровопоемъ. Тѣлько-жь не зовсѣмъ намъ яєно, чому Приська бѣдувала гѣрко, коли ще живѣ єи чоловікѣ Пилипъ. Та-жь у нихъ була своя хата и двѣ десятины поля, а вкупѣ зъ моторною дочкою могли они собѣ такожь дещо заробити. А однако були у нихъ такѣй злиднѣ, що не було чимъ заплатити подушного. Може бути, що тее домашне лихо пѣшло и зъ-вѣдти, що Пилипъ бувъ „макухою“, що не вѣдстоювавъ своего, та що иногдѣ трохи напивавъ ся (I., 123), — все-жь таки авторъ мѣгъ

вказати на важнѣйшій причини, зъ-за котрыхъ Притыкамъ тяжко жилось на свѣтѣ. Вѣдтакъ сила Грицька въ громадѣ не являє ся въ дѣйствости такою великою, якою авторъ хотѣвъ єѣ зъобразити. Хочъ вѣнъ сказавъ згѣрдно Карпови Здорови: „Твѣй миръ у насъ у рукахъ, отуть у жмени сидить!“ (I, 141), — то все-жь громада не дала вѣдѣбрати землю Присѣць, и таки показалоєь, що „голодрабѣць верховодили громадою!“ — Вже зъ сихъ двохъ прикладѣвъ можна дѣзнатись, що причинова звязъ мѣжъ попередними й послѣдующими подѣями вважає ся денекуды не зовѣмъ консеквентною й виправданою.

Въ першій частинѣ сего твору стоить Приська на першѣмъ плянѣ, и ажъ въ другій частинѣ высуває ся напередъ Христа, хочъ и тутъ въ кѣнци уступає ся Христа на задній плянѣ образа супроти сумной катастрофы, се-бѣ-то супроти смерти матери. Приська своєю вдачею нагадує намъ подекуды Мотрю въ романѣ „Хиба ревуть волю, якъ ясла повнѣ?“ Тѣлько-жь на характеристику Приськи налягъ пессимизмъ автора зѣ всякими прикметами сумовитого свѣтогляду. Такожъ въ головѣ Приськи снують ся высокѣ думки про пытаня суспѣльно-економичнѣй, ба, можна сказати, що она деякими реторичными окликами перевершила Мотрю. Ось и зразокъ єи патетичного горюваня: „Безъ землѣ — голодна смерть!... Господи! якъ же безъ землѣ бути? Добре тымъ панамъ, — у ихъ фѣ не орано, не мѣряно, а въ насъ той невеличкѣй шматочокъ, а скѣлько-то очей заздритця на його! скѣлько рукъ тягнетця за нею? Кожному хочетця схопити, бо въ земли хлѣборобська сила!“ (I, 152—153). — Все-жь таки Приська — се типъ симпатичный, и окроме кѣлькохъ штучныхъ чертѣвъ въ єи характеристичѣ видимо малюнокъ природный и доволѣ выкѣнченый.

Про характеристику Христа годѣ теперъ выдати рѣшучѣй судѣ, по-за-якъ ся героинѣ выступить дѣяльно ажъ въ третѣй частинѣ роману. Хоча-жь она въ звѣстныхъ намъ двохъ частинахъ сего твору являє ся особою бѣльшь пассивною, то все-жь можна пѣзнати, що въ неї чи-мало енергѣй духа. Неяснѣ суть тѣлько єи взаимны до Хведора Супруненка, бо зъ-першу „не такъ дуже припадала до него“, вѣдтакъ прихилилась до него сердцемъ, коли вѣнъ зъ колядокъ проводивъ єѣ до дому, а опѣсля сказала она своѣй подружѣ Горпинѣ, щобъ та выходила за Хведора (II, 91). Такожъ не можна виправдати єи байдужности до рѣдної матери, коли зъ мѣста приѣхала, єѣ провѣдати. По-переду, коли єѣ силомѣць взяли на службу до Загнибѣды, то тягло єѣ, рвало туды, до своєи рѣдненькои жалбѣницѣ, до своєи єдиної порадициѣ. Опѣсля-жь, ледве пробула въ мѣстѣ кѣлька мѣсяцѣвъ, вернувшись на кѣлька день до матери, скучала она въ рѣдної хатѣ. Она сказала, що добре фѣ на службѣ: хозяйнѣ трохи крутенькѣй, за те хозяйка добра людина. Фѣ було сумно слухати важку розмову матери зъ Одаркою, тому-то покинула она матѣрь и побѣгла до Горпины. Такъ отже авторъ и не запримѣтивъ, що такѣ наглѣ перемѣны въ процесѣ психичѣмъ можуть явитись неимѣвѣрными. А вже-жь характеристика Загнибѣдихи є справдѣ млава й бѣда, дарма, що авторъ хотѣвъ зъобразити єѣ тихою страдальницею. Коли Загнибѣда въ ночи покравъ ся въ кухню и Христа ставъ цѣдувати, то бѣдна єго жѣнка показала ся на порозѣ и гукнула: „Тѣкай, Христе!“ (II, 74). Такой резигнациѣ супроти своєго безталаня не могла ачѣй проявити жѣнщина, въ котрой жилахъ кружляла ще тепла кровь. Тому-то й здає ся намъ се неимѣвѣрнымъ, що Загнибѣдиха, жалѣючиєь на своєю гѣрку долю, просила Хри-

стѣ, щобъ не втаювала вѣдъ неѣ того, щѣ Загнибѣда буде ѣй казати (II, 75).

Въ загалѣ въ писаню Мирного менше вдатными бувають такіи типи, щѣ натякають на вдачу идеальну, мѣжъ-тымъ коли зъображене реального житя вважае ся тамъ природнымъ и мистецкимъ. А вже-жъ, нѣгде правды дѣти, найбільше вдатною є характеристика осѣбъ, стоячихъ на другѣмъ, або й на третѣмъ плянѣ сего образа. Се суть типы Карпа й Одарки Здорѣвъ та й соцького Кирила.

Про Грицька Супруна й про Петра Загнибѣду можна-бъ се запримѣтити, щѣ ихъ характеристика вподобала-бъ ся далеко бѣльше, коли-бъ въ нихъ було трохи менше натуры злющѣи и демоньскои.

Найбѣльшою стѣйностію литературною визначають ся ось-якѣ картинки въ сѣмъ творѣ: 1. Христя зъ дѣвчатами била церкви (I, стор. 137—138). — 2. Присѣка й дѣтворѣ Здорѣвъ (I. 139—140). — 3. Сѣльскѣ дѣвчата у старѣи Вовчихи, досвѣтчанѣи матери (I. 143—144). — 4. Колядки дѣвчатъ (I. 145—150). — 5. Присѣка у Здорихи, коли дѣти єи купають ся (II. 85—86). — 6. Христю вяжуть и вѣдуть у волость (II. 106—107). — 7. Смерть Присѣки (II. 112—115). — 8. Одарка варить вечеру й розказує дѣтямъ про смерть бабушѣи Присѣки (II. 116—117). — 9. Присѣка неживѣа лежить на столѣ, а на дворѣ рай (II. 119—120).

Въ сѣму романѣ є такожь одинъ гарный и просторный эпизодъ, котрый же легко можна пропустити, не нарушаючи звязку оповѣданя. Симъ эпизодомъ уважае ся оповѣдане про Йосипенковѣи хуторѣ, куды вѣступавъ соцькѣи Кирило, вѣдучи Христю на службу до Загнибѣды (II. 45—49; 84. 95—96).

*

*

*

Зъображаючи лихолѣте робучого люду авторъ вказавъ на невзгодины въ сѣльскѣи сѣмѣи, коли въ неѣ ввѣйде паньске байстря, й стане по-своему коверзувати та запашувати тихѣи таланъ хлѣборобского побуту. Тѣи невзгодины змалъвовано въ образахъ зъ житя п. з. „Якъ вѣдеця, такъ и живѣеця“.

Ось розказує Мирный про князя Батѣева, котрый збудувавъ собѣ двѣръ у степу, мовъ крѣпость проти мѣста. Вѣиъ бувъ вередливый и страшный, а коли вмеръ, то зъ нимъ умерла й Батѣвщина. Люде, щѣ тамъ жили, одинъ по одному розтеклись-розбрѣлись, — зѣоставъ одинъ старый сторожь Грицько. Вѣиъ дожидавъ молодого панничѣа изъ столицѣи, та отъ, роки минали, а панничѣа не було. Вѣд-такъ двѣръ зарѣсѣ буряномъ, палаць опуствѣвъ, а садъ розрѣсѣ ся мовъ лѣсѣ. У того-то Батѣева була гарна ключницѣа — звали єѣ Оришкою. Трохи зъ-годомъ казавъ вѣиъ своему дворецькому Остапови, одружитись зъ тою ключницѣою. Та не жилось гараздъ старому дѣдови зъ молодѣою Оришкою, — вѣиъ ставъ пити та й не проживъ и року въ парѣ зъ дружиною. А черезъ пѣвтора року пѣсля єго смерти вродилась Оришцѣи дочка. Добре-жъ було Оришцѣи й маленкѣи Парасцѣи, доки живѣи Батѣи. Параска выховалась до десяти лѣтъ, якъ панна, — она не знала, де щѣ й якъ бере ся, она знала одно — дай! и те, щѣго тѣлько душа єи забажала, було ѣи дано. Старый князь пѣстивъ єѣ мовъ свою рѣдну дитину: всяке єи вередливе бажане зъ-далека бачилось, або й пригадувалось. Коли-жъ Батѣи умеръ, то Оришка дѣстала стару хату и зъ дочкою гѣрко бѣдувала. Все-жъ въ мужичихъ жилахъ єи дочкѣи кровь панова голосно обзывала ся; тому-то мати не зробила зъ неѣ працьовитѣи крѣпачкѣи, невѣщучѣи хозяйкѣи, хочъ неразъ на неѣ сварила за єи ледачу вдачу. На панщинѣи Параска не робила, якъ другѣи, а бѣльше ба-

вилась, заводила смѣхи й реготы. Она вже стала дѣвкою вродливою, а приходило ся свою красу дрантемъ прикрывати. А вже-жъ хочъ хлопцѣ липли до неи, то не посылали старостѣвъ. Та й Параска не дивилась на крѣпацкихъ парубкѣвъ, — вѣ хотѣлось мати коли не панича, то купця, а вже найменше мѣщанина. И ось по смерти Оришки найшовъ ся судовый паничъ, Иванъ Трохимовичъ, щѣ почавъ до Параски приставати. Та не довго ходила она зъ тымъ паничемъ гуляти до Батѣвского саду, — засѣли парубки й спѣймали ихъ обоихъ на ровѣ, а коли про нихъ всѣ Батѣвцѣ загомонѣли, то паничъ переставъ ходити въ садъ и не хотѣвъ бачитись зъ Параскою. Про-те вѣдъ сорому й горя бѣгала она по полю, по Довгоселѣвцѣ й плакала-рыдала. И треба було Йосипови Грицаевкови стрѣнути ся въ той часъ зъ Параскою. Вѣнъ бувъ сынъ казака Ониська Грицяя, щѣ зъ жѣнкою Явдохою живъ на Довгоселѣвцѣ. Крѣмъ Йосипа бувъ въ Ониська ще сынъ Якѣвъ. Якова, якъ старшого, батько призывчаювавъ до господарства, а про меншого говоривъ, щѣ се буде москаль.

Йосипъ обѣцявъ Парасцѣ, щѣ она его буде, щѣ вѣнъ вызволить еѣ зъ-пѣдъ крѣпацтва. Коли-жъ Параска помѣтила, щѣ зъ нею дѣе ся щѣсь-то не-абы-яке, то насѣдала она на Йосипа своими жалощами. Ажъ ось за тыждень передъ всеѣлемъ Якова Йосипъ взявъ тайкомъ изъ скринѣ батькѣвекѣи бѣльшь сотиѣ грошей, и въ Чорному Яру звѣнчавъ ся зъ Параскою. Дѣзнавши ся про се лихо, батьки его тяжко зажурились. Вѣдтакъ Йосипъ вернувъ ся ажъ обѣ Рѣздвѣ, нанявъ на Прилиницѣ бѣдну хатину й оселивъ ся зъ жѣнкою. Стара-жъ Явдоха почала черезъ людей переказувати, щѣбъ сынъ прийшовъ та й повинивъ ся батьковѣи, але Йосипъ не приходивъ, не показувавъ ся, — ходивъ по работахъ. Та кобы дома мавъ вѣнъ вѣдраду въ злидняхъ! — а то Параска не жалѣла его, ворочала

нимъ на всѣ боки. Передъ жнивнами найшлась у него дитина. И отъ, Явдоха не выдержала, пѣшла побачити онука й провѣдати сына. Та засумувалась она тяжко: нужда, недостача, неохайнѣсть глибоко вразили сердце матери, а непривѣтливѣсть невѣстки выгнали еѣ зъ хаты. Коли-жъ при наборѣ рекрутскѣмъ Йосипъ перемѣнивъ Якова, щѣ якъ старшій стоявъ на черѣ, то батько примиривъ ся зъ нимъ и привѣвъ его до дому. Такъ отже Йосипъ живъ зъ Параскою въ другѣи половинѣ хаты батькѣвекѣи. Та дѣзнавъ ся старый Онисько зъ Явдохою, щѣ Йосипови недобре жилось зъ Параскою. Вже-жъ самъ Йосипъ черезъ мѣсяць, якъ зъ Параскою побрались, побачивъ, якъ гѣрко вѣнъ помиливъ ся, та все тавъ на своѣи души, гнѣтивъ на своему сердци, — ажъ въ батькѣвекѣи домѣ не стерпѣвъ вѣнъ разъ вередливыхъ забаганокъ своѣи дружины и ставъ на неѣ гримати, такъ щѣ вѣдъ бѣйки вздержавъ его лишь старый отецъ. И дивнымъ дивомъ сказавъ Йосипъ незабаромъ братовѣ Якову, щѣ вѣнъ все-таки любить Параску, хочъ она й вѣдьма!

Якъ батько выражавъ Йосипа до службы вѣйсковѣи, то сказавъ: „Оця хата, де живу, половина левады, половина землѣ, скоту й инчого добра — все на Йосипа, друга половина — на Якова“ (стор. 185)¹⁾. Коли-жъ Йосипъ пѣшовъ у москаль, то на Грицаевѣи дворици стало глухо-пусто-темно, неначе чорнѣи хмары налягли надъ нимъ, сповили его. Явдоха не выдержала, — злягла та бѣльше не вставала. Пѣсля еи смерти Онисько ходивъ мовъ прибитый, а до того вѣдъ Йосипа приходили нерадѣснѣи вѣсти: то занедужавъ, то жите ему остогидло. И пѣшовъ Онисько за Явдохою. Тогдѣ выребенькамъ Параски не було вшину. Она перейшла въ нову хату й зажила собѣ

¹⁾ „Рада“. Частина друга. 1884.

панею: що-дня у неї гульня, що-дня бенкетъ. Про свого сына Василя говорила, що вінъ буде паничъ, бо й заводу паньского. Незабаромъ причепилась она до Ивана Трохимовича, давнього знаємого зъ Батіївщини, що бувъ батькомъ єи Василя. Мѣжь-тымъ почула она себе матѣрю вѣдъ москаля Йосипа. А вже-жъ Йосипа она нѣколи не любила, — вінъ бувъ їй потрібнимъ, щобъ вызволити єѣ зъ неволѣ, зъ неславы. Коли-жъ Параска запросила разъ того панича до себе на пирѣ, то Якѣвъ вскочивъ у хату лютый якъ звѣрь, почавъ виганяти жбнокъ и взявъ ся до панича, що женихавъ ся до Параски. Якѣвъ хотѣвъ навчити Параску, якъ поважати брата, але не вдѣявъ нѣчого, — паничъ утѣкъ за-здалегѣдъ, а вінъ зъ пересердя занедужавъ. Та отъ, Параска задумала новий бенкетъ, тѣлько-жъ не поведася їй та забаганка, бо панич не хотѣвъ уже прийти до „череватої сучки“. И справдѣ трохи-перегода родилася у Параски дочка, що назвали єѣ Галею. Та не злюбила мати дочки, бо батько єи бувъ „мужикъ-неотеса“.

Коли-жъ Галя пѣдросла, то Василь згнуцавъ ся надъ нею и мучивъ єѣ своими вытребеньками. Параска-жъ радѣла тѣлько свому сынови: коли не вдалось їй панувати, то бажала, щобъ сынъ бувъ паномъ. Тому-то казала она Василеви вчитись, але вінъ не любивъ книжки и завидувавъ Грицькови и Ивасеву, сынамъ Якова Грицаєнка, котрѣ бѣгали собѣ на воли.

Се оповѣданє назвавъ авторъ образками зъ житя. Досѣдъ списавъ вінъ тѣлько два такѣ образки: 1. День на пастѣвнику. 2. Батьки.

Въ першѣмъ образку бачимо трѣохъ хлопцѣвъ на пастѣвнику: Грицька, Ивася и Василя. Хлопецъ грались въ пѣжмурки, а вѣдтакъ Ивасъ переймавъ свого бычка, що якъ вѣтеръ поперѣ вповдовжъ поля. Мѣжь-тымъ Ва-

силь пѣшовъ въ Батіївщину, въ садъ, и сидячи на окопѣ поровъ ножикомъ ящѣрку. Незабаромъ счинилась мѣжь Василемъ и Грицькомъ ворожнеча томѣ, що оба браты (Грицько и Ивасъ) напоили свѣй товаръ, а Василевого товару не гнали до воды. Опѣсля Василь вѣдлучивъ своихъ овечать, зайнявъ руденьке телятко и погнавъ до водопою. Вінъ довго не вертавъ ся, вже и Грицько заснувъ, и Ивасъ прокинувъ ся, а єго все не було. Ажъ ось учули оба браты, що щось десь грає. Якъ же погнали они овечать до озера, то побачили Василя, що сидѣвъ на берегу и гравъ на дудцѣ. Ивасъ першій побѣгъ до него и взявши дудку Василеву, зрадѣвъ вельми, коли дудка и въ него заграла. Вѣдтакъ оба браты взяли ножика у Василя и зробили собѣ дудки. „Разомъ три дудки ускочили въ хлопчѣй роты, роздули ся широко щокы, мовъ хто туды кулаки попѣдкладавъ, выпялись очи и три голоса, пискучѣй, тонкѣй и товщѣй, зычно пронеслись у вогкому повѣтрѣ надъ озеромъ. То була не мистецька гра майстрѣвъ-музикъ, а певне и їй не зрадѣли-бъ такъ хлопцѣ, якъ своему незьумѣлому выграваню. Вони нѣчого не грали, та и не вмѣли що-небудь грати, а такъ дудили-деренчали, той своє, а той своє“... (стор. 153)¹⁾. Про спѣрку, про змаганя де и споминка дѣлася, все те забулось!

Сей першій образокъ змалювавъ Мирный такъ гарно, що красшого нема мѣжь картинами сего талановитого художника. Побѣчь сего образка, що-до стѣйности артистичнон, вызначає ся ще тѣлько картинка п. з. „Польова царѣвна“ въ романѣ „Хиба режуть волю, якъ ясла повнѣ?“ Та и нѣгде правды дѣти, Мирный є не-абы-якѣй мистецъ въ зьображеню сценъ идилличныхъ.

¹⁾ ibid.

Вже въ першомъ образку описавъ авторъ Батієвщину й спомнувъ про чудного того князя Батієва. Водтакъ въ другомъ образку („Батьки“) змалювавъ вѣнъ побуть сѣмьѣ Ониська Грицяя, котрого сынъ Йосипъ одруживъ ся зъ Параскою, дочкою Оришки, що жила колиес на дворѣ князя Батієва. Сей другій образокъ проявляє справдѣшню трагедію сѣльскои сѣмьѣ, и водтакъ темнявий его кольоритъ справляє въ души нашѣй сильне вражѣне найпаче за-для того, що вважає ся контрастомъ до ясныхъ красокъ, якими визначає ся першій образокъ. Та й характеристика Ониська й Явдохи, батькѣвъ Якова й Йосипа Грицаєнкѣвъ є природна й вельми вдатна, мѣжъ тымъ коли постать Параски змалювано красками не-въ-мѣру искравыми.

* * *

Въ попереднихъ повѣстяхъ зобразивъ Мирный понайбѣльше сумовиті картины реального житя. Въ оповѣданю-жъ „Ловы“ хотѣвъ вѣнъ зладити ескизъ гумористичный зъ побуту полицейского пристава, котрый ловивъ злочинцѣвъ, та вкѣнци пошивъ ся въ дураки, бо замѣсць двоухъ злочинцѣвъ зловивъ вѣнъ въ гостиници свою молоду дружину зъ офицерѣмъ-артилеристомъ¹⁾.

Головнымъ дѣячемъ въ сѣмъ оповѣданю є Гриць Костенько, попенко, що зъ-першу бувъ попыхачемъ, ходивъ у москаль, а водтакъ ставъ служити въ полициі въ однѣмъ великѣмъ мѣстѣ. Незабаромъ усмиривъ вѣнъ робочихъ на цегольни одной барынѣ и ставъ у полицмайстра першій

¹⁾ Въ письмѣ до автора сеи исторіѣ литературы вычисливъ Мирный всѣ свои творы, але не спомнувъ нѣчого про „Ловы“. Одначе мы вважаємо се оповѣдане творомъ Мирного не тѣлько за-для того, що въ „Ватрѣ“ (де се оповѣдане надруковано) авторомъ его названо Панаса Мирного, але й тому, що способъ писани вказує на хистъ автора повѣсти „Лихі люди“.

на щоту. Коли-жъ перша его жѣнка вмерла на чаотки, то черезъ два тыжднѣ одруживъ ся вѣнъ зъ гарною институткою Орисею Гирѣвною. А вѣй всего другій мѣсяць минавъ, якъ выйшла зъ институту, де въ глухихъ, нѣмыхъ стѣнахъ самотня думка малювала вѣй срѣбній райтузы й брязкучій шпоры. А вже-жъ Костенько бувъ вельми щасливый. Коли вѣнчавъ ся зъ Орисею, то думавъ собѣ: „Держѣть ся теперь, глупои ночи дѣти! Не сховаєтесь вѣдъ мене и пѣдъ землю; — такого звѣря заповонивши всѣхъ васъ заповоню!“¹⁾ — А она, якъ та голубочка полѣхлива стояла била него, и тѣлько коли-не-коли зъ-коса стрѣляла очима на офицера-артилериста.

Минувъ тыждень, тыждень солодкихъ поцѣлункѣвъ, палкихъ обѣймѣвъ, нестямного весѣльного щастя. Та зъ той тыждень неразъ вѣдрывали Костенька вѣдъ Орисѣ для якихъ-осѣ таємныхъ дѣлъ, тихого шушуканя та зазговорѣвъ. Ажъ осѣ хотѣвъ вѣнъ зловити одного великого злочинця, — ему забаглоєсь бути полицмайстромъ. Водтакъ сказавъ жѣнцѣ, що она може зъ тыждень сама поживе. Тогдѣ-жъ заявила она, що хоче вѣхати до подруги на село. А вже-жъ вѣнъ збрехавъ, сказавши Орисѣ, що тыждень не буде его дома. И подумавъ вѣнъ собѣ: „Добре, що не допытується, куды вѣду? чого вѣду? На-що вѣй те знати! Молода та жалѣслива, вона певне пройметься жалемъ до тыхъ, на кого мы тенета розоставляємо; — почне заступати ся, прохати... Якъ передъ нею выстояти? Краще, що не допытується!“ — У вечерѣ провѣвъ Костенько свою жѣнку на „чавунку“²⁾, а зъ-вѣдтамъ вернувъ ся „у часть“ не голубонькомъ тихенькимъ, якъ вы-

¹⁾ „Ватра“. Литературный Збѣрнигъ. Выдавъ Василь Луличъ-Въ Стрыю, 1887; стор. 42.

²⁾ „Чавунка“ — желѣзница, дворець желѣзницѣ.

дававъ себе била Ориєъ, а крукомъ хижимъ. И ось оповѣстивъ его десятникъ, що въ гостинницю Хвольсона приѣхали якійсь два пасажеры, — заперлись и не хотятъ себе назвати. Очи Костенька загорѣли ся. „Слава Богу!“ подумавъ вѣнъ собѣ. Черезъ пѣвъ години бувъ вѣнъ уже въ гостинници. Зъ жандармскимъ адъютантомъ пѣдѣйшовъ вѣнъ до дверей и крикнувъ: „отворѣть!“ — але зъ-за дверей почувъ ся глухий голосъ: „иди до чорта! — не отворю!“ Тогдѣ Костенько казавъ десятникови розбити двери; — они розскочили ся пѣдъ ударомъ дубовои дощкѣ. Въ хатѣ було темно. Принесли свѣчку, — посередѣ хаты стоявъ высокій та бравый чоловѣкъ въ офицерекѣй одежи, а била него неначе лебѣдонька бѣла — Ориєа! Жандармекій адъютантъ глянувъ на Ориєа, мугикнувъ и промовивъ: „Ну, съ такімі преестунніками мне нічево делать! Вручаю ихъ вамъ!... До свиданія!“ — „Бачъ який! дуривъ мене: казавъ, зъ гѣрода поѣду, та й збрехавъ!“ граючи очима, промовила до Костенька Ориєа. — А вѣнъ, якъ стоявъ, такъ и посунувъ ся. Якъ бы не пѣддержавъ его десятникъ зъ-заду, певне розбѣвъ бы обѣ долѣвку голову.

На другій день по всему городу, наче въ барабанѣ били, гомонѣли люде про тѣ ловы. Однѣ насмѣхали ся, другѣ жалкували. Ажъ ось мѣжь купою людей, на стежцѣ до двѣрця, показавъ ся Костенько пѣдъ руку зѣ своею Ориєею. Вѣнъ бувъ чогось трохи блѣдый, а она склонивши на его плече, обводила приязно вѣрхъ очима... Вѣдъ того часу Костенько бѣльше не ходивъ на ловы. Незабаромъ его зробили полицмайстромъ.

Се гумористичне оповѣданѣ кидае ярке свѣтло на полицейскій порядки въ Россіи и подае важку науку, що, хто ловить людей, нѣбы-то якихъ-ось злочинцѣвъ, може самъ попасти въ тенета химернои долѣ. А вже-жъ про литературну стѣйнибѣть сего короткого оповѣданія можна

се запримѣтити, що се тѣлько невыкѣиченый ескизъ, дарма, що въ писаню бачимо хистъ знатного художника. Дещо остае ся тутъ таки неяенымъ, а дечого треба догадуватись. Такъ не знаемо, чи Костенько справдѣ любивъ Ориєа, чи тѣлько удававъ коханѣ до неи, а вѣдтакъ догадуемо ся, що вѣнъ не вѣривъ ѣй, мабуть-то она ѣде на село до своєї подруги.

* * *

Въ житю бувае таке, що крайности зъ собою стыкають ся. Не зберѣгъ ся екстремѣвъ въ писаню й Панасъ Мирный, по-за-якъ придержуючись реального напрямую литературного зладивъ такожь мистично-символичну казку „про Правду та Кривду“¹⁾. Сю казку вложивъ вѣнъ въ уста старои бабуся, котра бувало якъ розпустить свои „казы та переказы“, то й не переслухаешъ нѣякъ.

„Отъ, одного разу“, каже Панасъ, „зѣбрали ся мы коло неи: я, Ивасъ бѣлоголовый, Прися мгласта та Грицько меткій, и напали ся раптомъ: кажѣтъ та й кажѣтъ, бабуся, казки!“ — Тымъ-то дѣтямъ розказала отже стара бабуся ось-яку казку про Правду та Кривду:

Давно-давно за царя Гороха та за соломяного бога, та за князя Хмеля, коли людей було жменя, або ще й людей тогдѣ не було, — якъ появили ся на свѣтъ двоє дѣвчатокъ-близнятокъ. На земли тогдѣ нѣ былиночки не росло, анѣ травиночка не красила си чорнои коры... Стрѣй туманы снували по земли, темнѣ та непрогляднѣ хмары огортали й крыли вѣдъ ясного Сонця... Саме тогдѣ

¹⁾ Казку про „Правду та Кривду“ присвятивъ Мирный „своимъ дорогимъ небожатамъ“: Петрусеви, Паси й Олютьѣ. — Ёвъ надруковано у Львѣвекѣй „Правдѣ“, томъ II. (сѣчень, лютый, марець) 1889. р., стор. 233 - 254.

родились ті дівчатка-близнятка. Зачало ихъ ясне Сонечко, поливали й ростили дощові води, напували свѣжій росы, буйні вѣтры гойдали ихъ на своихъ легесенькихъ крылахъ, а блѣдолицый Мѣсяць и зорѣ ясноокій доглядали ихъ тихого спокою. — И выросли они всему свѣтови на диво; они не знали, що таке ворожнеча й згода, що добро, що лихо, що мое, що твоє, бо все було ихъ недѣлене, нешматоване. Не маючи чоловѣчої облуды, якъ ті янгелята, носили ся они по-надъ землею, поринали въ темныхъ хмарахъ, хапали блискавиць руками й граючись кидали одна на одну... Красне Сонечко стояло середъ неба й усмѣхаючись прыскало на нихъ золотыми искорками, — они хапали ті искорки у жменѣ й розсѣвали ихъ по всему свѣту.

Минуло чи-мало часу... Ажъ ось одного разу ясне Сонечко натовившись свѣтити за цѣлый день, плыло до спокою... „На добра-ночь, мамо!“ сказали дѣти. „Спочивайте собѣ, намъ и пань-отець Мѣсяченько посвѣтитъ. Але Сонце вѣдказало, що сегодня не пустить вѣдъ себе Мѣсяченька, — нѣкому буде дѣтямъ свѣтити¹⁾, — вѣд-такъ оно буркнуло: „Хай лишень хочъ одну нѣчку та всегосвѣтня повѣя попоникає, дожидаючи старого перелееника!“²⁾ Дівчатка глянули на матѣрь гнѣвну, червону, переглянули ся мѣжь собою й усмѣхнули ся. Они лягли спочивати посередъ чорной хмары, а коли непроглядна темнота обняла весь свѣтъ, вечѣрняя Зѣрка выринула на краю неба, а за нею посунули зорѣ, спѣваючи та граючись.

¹⁾ Въ руско-украинскихъ колядкахъ зъображає ся Сонце богинею, жоною Мѣсяця.

²⁾ Тутъ натягнуло Сонце на вечѣрню Зѣроньку, до котрой лицявь ся Мѣсяченько.

Дівчата-близняточка не спали; они запримѣтили невеличкогo червячка, що підкравшись ущипнувъ ихъ зъ-легенька. Червячокъ розказавъ имъ, що вѣнь — Сумъ, его батько — Гнѣвъ, а мати — Темнота. Се були вороги свѣта. Колись они жили зъ нимъ въ миру, поки Сонце, бажаючи вѣдма старшинувати, не завапастило того спокою. Ажъ ось Мѣсяченько ставъ лицятись до вечѣрньої Зѣроньки. Сонце побачивши се, розсердило ся вельми й гукнуло до Мѣсяченька: „А ты, стара лыса собако! Ты-жъ боживъ ся, ты-жъ присягавъ ся, що окрѣмъ мене у тебе другої немає!“ И выхопивши зъ-за себе здоровенного меча, зъ усего маху вдарило оно Мѣсяченька по головѣ...¹⁾ Бѣльша половинна мѣсяцевої головы плюснула за гору, а невеличкій серпockъ, перекотившись черезъ усе небо, зависъ на другому краю. — Якъ се побачили дівчаточка-близняточка, отетерѣли они. Имъ уже давно-бъ пора встати, ранньою россою умыти ся, на добры-день матери сказати, а они й не рушались. Имъ було страшно своєї матери, така она сердита та люта имъ здала ся. Припавши до хмары, они бояли ся й глянути на неѣ.

А тымъ часомъ и она повила ся хмарами... Цѣлый день носивъ ся надъ свѣтомъ братъ Темноты Морокъ, а Сумъ плазавъ за нимъ, та точивъ свѣтове сердце. Темнота передъ тымъ ходила важкою и якъ-разъ на той часъ породила дівчинку, болѣзну та плакучу. Гнѣвъ, батько, назвавъ еѣ Слезою. Она зъ-разу заповонила весь свѣтъ. И отъ, свѣтова слѣза запала якось до одного дівчатка-близнятка въ сердце й неначе огнемъ опекла. Се була Журба, що не хотѣла вже вѣдступити вѣдъ дівчатка. Тогдѣ стало оно передъ сестрою жалкуватись про таку

¹⁾ Такий переказъ про долю Мѣсяця зустрічаємо такожъ въ литовской митольогіи.

всесвѣтню неправду, яку заподѣяло Сонце, караючи Мѣсяця... За слезами оно й не побачило, якъ зъ-за хмари вышло Сонце, котре гѣрко промовило: „До чого я дожила ся — до чого? Своя кровь устає проти рѣднои матери й якъ чужу судить! Будьте-жъ вы, мои дѣточки, проклятї одъ сего часу и до вѣку! Хай не буде мѣжь вами нѣ миру, нѣ ладу нѣколи! Ото вамъ у низу земля чорнѣе, — идѣть на неѣ и володѣйте нею. Ты (каже на першу), котра на мене такъ нарѣкала, за правду кричишь, и зови ся ты Правдою, — а ты (повернула ся до другои), за те, що посмѣла зъ сестрою про мене базѣкати, зови ся Кривдою!“ (стор. 242)¹⁾. — И се сказавши, якъ стрепенуло хмару, такъ тї дѣвчаточка неначе грушѣ й впали на землю.

Отъ, якъ скинуло Сонце Правду та Кривду на землю, то й стали они володѣти нею. Та нема мѣжь ними нѣякои згоды: що-денна сварка та лайка, що-деннї шкоды та перешкоды. Не рѣднї сестры, а вороги лютї! Трохи зъ-годомъ подѣлились они всѣмъ, що є на земли, щобъ уже не сперечатись та собѣ не шкодити. И стали они володѣти: Правда землею и повѣтрѣмъ, а Кривда — водою, туманами сивыми, хмарами чорными, вѣтрами буйными. Коли-жъ Кривда пакостила Правдѣ найпаче своими вѣтрами, то гѣрко-тяжко стало Правдѣ: Сумъ у сердце впивъ ся, Журба душу опанувала. Заплакала Правда й всю долину, де жила, змочила своими слезами, мовъ дрѣбнымъ дощемъ. Рыдаючи не бачила она, що, де слеза впала, тамъ трава росла, де крапелька осѣдала, тамъ квѣточка розцвѣтала... Углядѣло ясне Сонечко, й єму такъ подобала ся та краса на земли, що оно часто спускало ся на тї долины спочити, покачати ся, розправити на шовковѣй травицѣ свои кѣсточки натомленї, надыхати ся пахощами запашныхъ квѣточокъ.

¹⁾ „Правда“. Томъ II. Сѣчень, лютий, марець. 1889.

Якъ не шкодила Кривда Правдѣ, та нѣчого не вдѣяла. Тому-то задрѣсть люта щипала Кривду за сердце, ѣла поѣдомъ, спокою не давала. Вѣдтакъ почала она до Правды хитрощами пѣходити. — „Гарно“, каже Правдѣ, „гарно у тебе, якъ у раю тому. Отъ, тѣлько чого тобѣ не стає? — нема въ тебе нѣчого живого?“ И порадила Кривда Правдѣ, намножити-наплодити животна при помочи Огневика. Той-то Огневикъ бувъ рѣднымъ братомъ Сонця; єго запроторено на вѣки пѣдъ землю за те, що въ сѣбрцѣ Сонця зъ Сумомъ вѣнъ выпѣкъ Темнотѣ очи. Ажъ ось Кривда прикликала Чорторыя, и той докрутивъ ся до тои пронорины, де сидѣвъ Огневикъ. Якъ же Кривда допомогла єму побачити свѣта, то казавъ вѣнъ ѣй взяти грудку глею. Вѣдтакъ Кривда розплескала ту грудку, а Огневикъ дыхнувъ на неѣ. И зъ тои грудки вчинилась рыбонька, що стала въ водѣ гратись. Коли-жъ Правда побачила рыбоньку, то озвалася до Кривды: „Сестро! що хочь бери, тѣлько намножь минѣ життя на земли!“ И одказала Кривда: „Нѣчого минѣ, сестро, не треба. Дозвѣль тѣлько минѣ купно зъ тобою тымъ, що намножимо, володѣти, надъ усѣмъ живымъ и своєю волю мати“.

Отъ згодили ся они й почали зъ землѣ всяку всячину лѣпити. Правда лѣпила метеликѣвъ цвѣтныхъ, пчѣлокъ та комашокъ усякихъ, а Кривда пташокъ-полетушокъ, звѣрѣвъ-грызунѣвъ, кротѣвъ-вертунѣвъ и п. Незабаромъ дядько Огневикъ удмухнувъ кождому житя. Вѣдтакъ все те розтекло ся по всѣй землї. Правдине сотворѣне игралось по травници, по квѣточкахъ, а Кривдине сотворѣне понѣвечило, попсувало все, на що тѣлько накинудось. Дѣйшло ся до того, що й ѣти вже не стало нѣчого. Тогдѣ нараяла Кривда одно одного ѣти. Розпочала ся мѣжь усѣмъ живымъ вѣнна страшенна; — наплодили ся всякї бойовики: котики, лисицѣ, вовки-сѣро-

манць, медведь... Почало ся таке, що вже й не розберешь, хто правый, хто винуватый. Той правый, хто кого здолавъ, а той винуватый, що подавъ ся.

Саме тогдѣ знайшовъ ся и Чоловѣкъ. Правда, якъ углядѣла его, такъ и сказала Кривдѣ: „Теперь, лукава сестро, все тобѣ вѣддаю, — одного тѣлько его не вѣддамъ. Выховаю його та выгляжу, напою його серце чаромъ-любовою, натопчу його голову розумомъ добрымъ, натхну въ його душу правду святую и настановлю царемъ на земли. Хай усѣмъ заправляе, надъ усѣмъ володѣе!“ — Отъ и почавъ Чоловѣкъ порядкувати на земли; — заразы наказавъ, щобъ нѣхто нѣкого не зъобижавъ, щобъ усѣ въ миру жили. Та ба, нѣхто не хотѣвъ его слухати. Медвѣдь коня розбравъ, вовкъ вѣвцю задравъ, лисиця курей поѣла... Привели винуватыхъ на судъ. И повинили ся злочинцѣ передъ чоловѣкомъ, просячи, щобъ ихъ розсудивъ по правдѣ, по закону. — „Якъ намъ жити? чимъ годуватись?“ говорили они. „Мы-жь усѣ зъ голоду помремо, — а якъ намъ зъ голоду помирати, то краще повели намъ головы повѣдтинати!“... Чоловѣкъ подумавъ-погадавъ, — звелѣвъ усѣхъ выпустити, й не сказавъ нѣкому нѣчого. Вѣнъ взявъ тѣлько всѣхъ грызунѣвъ та щипунѣвъ, що травою годувались, пѣдъ свѣй призоръ, — боронивъ ихъ вѣдъ хижакѣвъ, що одно другого ѣли. Намноживъ вѣнъ чередъ усякихъ, — самъ ставъ пастухомъ. Заживъ першій чоловѣкъ паномъ, — скотину множивъ и самъ множивъ ся. Дѣждавъ вѣнъ багато сынѣвъ и дочокъ, онукѣвъ и правнукѣвъ, та доживъ до старости. Вмираючи не лишивъ вѣнъ нѣякого распорядку, тому-то самый старшій хотѣвъ старшинувати, але другіи не хотѣли ему корити ся. Они домагались, щобъ усѣхъ по-рѣвну дѣлити, — щобъ нѣкому не було завидно. Почали дѣлитись. Лѣчать, дѣлять, та отъ, одно збѣтае ся лишне, або кому одного не достае.

Не могли помиритись: зъ-першу змагались на словахъ, а далѣ дѣйшло дѣло и до бѣйки. Уставъ рѣдъ на рѣдъ, колѣно на колѣно; — розпочали сѣчу душоубну, выбили народу чи-мало, выгубили цѣли роды, выполонили цѣли колѣна. Зѣстало ся не багато нащадкѣвъ, що розтаскали на-чисто добро батькѣвске й порозтѣкались мерщѣй одно вѣдъ одного въ рѣзніи краѣ, несучи въ своему серци ненависть люту та ворожнечу тяжку на тыхъ, вѣдъ кого вѣдрѣзнили ся.

Такъ то Кривда знайшла притычину, приступити й до чоловѣка, и черезъ него вже опанувала всѣмъ свѣтомъ. — Зъ того часу прошло багато лѣтъ, минуло чи-мало вѣкѣвъ; — розкорѣнили ся люде, вскрыли всю землю собою, наробили царствъ и царѣвъ, паньствъ и панѣвъ, та Правды не залучили до себе. Чимъ далѣ, то все та Кривда розкорѣняе ся та ширить ся, старшинуе та пануе на земли, а Правда, голодна та холодна, сновидае по свѣту, горемъ сыта, слезами полита...

Якъ скѣнчила бабуся ею казку, то спытавъ ся еи бѣлолицый Ивасъ: „Бабуся! а настане коли такій часъ, що Правда одолѣе Кривду и почне на земли панувати?“ — Але бабуся не одказала, тѣлько низько-низько склонила голову и та стара голова еи на тонкихъ вязахъ чогось дуже хитала ся.

Сю казку написавъ Мирный въ вѣщѣмъ вѣтхеню, проявляючи великій таланъ поетичный. По нашѣй думцѣ хотѣвъ тутъ авторъ доказати, що братерство братне й рѣвноѣсть людей въ посѣданю землѣ та майна не дасть ся нѣколи въ житю осуцити. Не запануе мѣжь людьми Правда, бо чимъ далѣ, то все бѣльшь Кривда ширить ся та старшинуе на земли. — Хоча-жь ся казка справдѣ гарна, то проявляе она прикметы вченого, художницкого писаня; про-те лучше зробивъ бы авторъ, якъ бы самъ еѣ бувъ

розказавъ, бо вже-жъ старенька бабуся, щó грѣла ся на печи въ теплѣмъ просѣ або житѣ, не зъумѣла-бъ въ мистично-символичнѣй казцѣ зъявити своихъ поглядѣвъ на сучасный побуть суспѣльный.

* * *

Уже въ повѣстяхъ Мирного бачимо діяльнѣй й живу драматичнѣсть въ зъображеню важнѣйшихъ дѣй; тому-то не диво, щó вѣнъ зъумѣвъ такожъ мѣжъ украинскими драматургами заняты поважне мѣсце. Досе написавъ вѣнъ комедію „Перемудривъ“ и драму „Лимерѣвна“, одначе надруковано тѣлько ту комедію „въ пяти справахъ“ (Київъ, 1886)¹⁾.

Головний дѣячъ въ комедіи „Перемудривъ“ є Василь Трохимовичъ Храпко, драпѣга-аблокать (адвокатъ), щó тѣлько въ грошахъ добачає й силу й правду. Се справдѣшний кровопѣй людскій, щó не жахає ся обижати вдовиць и сирѣтъ та руйнувати ихъ побуть, щобѣ тѣлько напхати свою пасть чужимъ добромъ. Живучи чужою кривдою и дбаючи лишъ про наживу, вѣнъ бажавъ, щобѣ и дѣти були ему корыстію. А було въ него троє дѣтей, Петро, Галя и Явдоха (Дуня). Петро вчивъ ся на университетѣ въ Одессѣ, Галя була въ гимназіи, а Явдоха „до науки не придала ся“ та займала ся хозяйствомъ. Якъ Галя скѣнчила гимназію зъ медалею золотою, то спытавъ ся єи батько: „Багато-жъ тамъ того золота?“ И вѣдповѣла Галя: „Хто його знає! Тамъ знакомѣ хвалили ся, щó, якъ продати жидамъ, то рублѣвъ тридцять дадутъ“. Тогдѣ-жъ озвалася Явдоха: „На-щó фѣ продавати? Боже храни! Краще зробити зъ нею сережки, або браселету на руку, або замѣсть дукача на шифъ носити“. А вже-жъ Храпко не похвалявъ науки, сказавши Гали: „Щó зъ ва-

¹⁾ Комедію „Перемудривъ“ написавъ Мирный въ 1884. р.

шої науки?! якъ зъ козла молока!“ (стор. 39). Тому-то не вподобалось ему, щó Петро хотѣвъ бути учителемъ; — задумавшись сказавъ собѣ Храпко: „Дурный та й годѣ! Велика, бачъ, цяця учитель той, або прохвесоръ, — куды пакъ!“ Коли-жъ Петро приѣхавъ зъ Одессы до дому, то здивувавъ ся батько, якъ побачивъ сына въ мужичѣй одежи. Глузуючи зъ него мовивъ вѣнъ: „Ачь, якій мальований та цяцькований, — наче та синиця!... Хиба на те тебе вчено, щобѣ ты нарядивъ ся въ мужичу одужу?... Хто тебе у благородный дѣмъ пустилъ?“ — Але Петро не потуравъ глумливому батькови й сказавъ: „А отъ же приймають та ще й дивуютця тѣй не-абы-якѣй краєфъ, щобѣ невчений народъ зъумѣвъ додати... Всякому звѣсно, щó й мужикъ такій-же чоловѣкъ, якъ и панъ, щó и въ його душа така, якъ и въ другого. Отъ, тѣлько йому освѣты не достає, — про освѣту його кращѣ люде й пильнують!“ (стор. 49—50). — „Мужикъ, та се падло, щó йому й назвы не пѣдберешъ!“ крикнувъ сердитый Храпко. „Сама поговѣрка каже, щó мужикъ дурнѣйшій вороны, а хитрѣйшій чорта!“

Не выдержавъ Петро такого глузования зъ мужика и сказавъ батькови: „Мужикъ, якъ и кожному, хочетця жити; вѣнъ же повиненъ чимсь оберегати свое життя, — и туды гнутись, и сюды хилитись, — по неволи почне хитрувати“. Тогдѣ Храпко, тремтячи зъ гнѣву гукнувъ: „А, щобѣ я тебе не родивъ, або родивши своими руками задавивъ, нѣжъ минѣ вѣдъ тебе отаке чути! Вѣнъ заразъ зъ-передъ моихъ очей, щобѣ мои очи тебе не бачили, и мои уха твого голосу не чули!“ (50). — И выгнавъ вѣнъ геть свого сына, дарма, щó Явдоха намагала влагодити гнѣвъ батька. Вѣнъ сказавъ мѣжъ иншимъ ось-щó: „Я обѣ тѣмъ тѣлько й бю ся, обѣ тѣмъ и клопочу ся, якъ бы выше у гору пѣйти, далѣ вѣдъ того мужичья стати, —

а вѣнь, бачь, зъ мужичьямъ за пани-брата, його одежу на себе нацупивъ!... Хай живе отамъ на кухни, або въ людськѣй хатѣ! Мужикомъ же ставъ, хай зъ мужиками й панькаецця! — а минѣ щобъ на очи не попадавъ ся!“ (52—53).

Вже по-переду злигавъ ся Храпка зъ мѣщаниномъ Передерѣмъ, провозою не-абы-якимъ, щѣ хотѣвъ захопити у свои руки землю козачою вдовы Тхорихи. Си-то чоловікъ, купуючи собѣ луку, заычивъ бувъ у козака Перепадѣ тысячу рублѣвъ на десять лѣтъ, и замѣць проценту давъ вѣнь Перепадѣ ту луку, щобъ той нею володѣвъ, поки бы вѣнь грошей не виплативъ. А вже-жъ Перепадѣ живъ за спасибѣмъ у Передерѣя и про-те позычивъ вѣнь Тхорови грошѣ Передерѣвѣй. Такъ отже Перепадѣ володѣвъ лукою два роки. Коли-жъ Тхѣръ умеръ, то его дружина зъ сынами вѣддали Перепадѣ грошѣ, але Передерѣй пѣдмовивъ своего полигача Перепадѣю, щобъ не вѣддававъ луки. Зъ-за того сказавъ Перепадѣ Тхорисѣ: „Грошѣ грошима, а лука лукою; — що ранѣйше вѣддали, то то добре, а лучкою до десяти лѣтъ володѣти буду!“ Якъ же Перепадѣ ту луку покосивъ, то вдова зъ сынами не попускали ему сѣно брати. Про-те искавъ вѣнь на Тхорахъ 400 рублѣвъ. Половину-жъ сихъ грошей хотѣвъ собѣ взяти аблокать Храпка. Трохи-перегодомъ прикликавъ Храпка тайкомъ до себе Тхориху и си сына та й сказавъ, що мировой судъ вѣдсудитъ ихъ лучку Перепадѣ, хочъ у нихъ є й „купчая“. Вѣдтакъ радивъ Тхорамъ, щобъ жалѣли ся й искъ подавали въ окружный судъ. И сказала бѣдна Тхориха: „Хто-жъ намъ те прошеніє нанише? Мы-жъ люде темній, — не знаємо, не бачимо нѣчого. Може бы вы, добродѣю, взяли ся?“ (124). — „Я? Минѣ теперъ, голубко, не можна!“ вѣдповѣвъ хитрый Храпка. „Я-жъ тобѣ кажу, що пообѣцявъ Передерѣвѣи за се дѣло взяти

ся... Отъ, щѣ голубко! У мене є одинъ чоловікъ на при-мѣтъ: певный чоловікъ. Коли хочъ, я зъ нимъ побалакаю, — може вѣнь вѣзметця?“

Симъ-то чоловікомъ бувъ Лука Семеновичъ Печариця, учитель народнои школы. Вѣнь бажавъ заволодѣти майномъ Храпка й намагавъ вѣдвернути сердце его вѣдъ рѣднихъ дѣтей, сказавши клеветливо, що ось-то дѣти судили своего батька. Опѣсля пѣделухавъ Печариця розмову Храпка зъ Тхорихою и зъ си сыномъ, и дѣзнавъ ся, за яке-то дѣло той драпѣга бере ся. — „Треба въ окружный (судъ) жалѣтись!“ мовивъ тогдѣ Храпка Тхорисѣ. „А туды треба грошей, — сотень зо три треба! То ты, коли хочъ, щобъ лука зостала ся за вами, розстарай ся на тѣ грошѣ! — а я, опять же таки, коли хочъ, побалакаю зъ тымъ чоловікомъ, — може вѣнь и дешевше возьметця!“ — И подумавъ собѣ Печариця: „Ичь, стара лисиця! якъ орудує! и нашимъ и вашимъ! Онъ воно щѣ!... Кого-жъ то вѣнь на пѣдставу за себе вѣзьме? Щѣ, якъ бы мене? Отъ бы добро! Зачепити можна чи-мало грошей!... Або нѣ, щѣ грошѣ? Отъ, якъ бы вѣнь свою дочку вѣддавъ за мене, — тодѣ грошва сама прииде!“ (132).

И захотѣлось Печарици бути „аблокатомъ“. Тогдѣ подумавъ вѣнь собѣ: „У мене и гортань добра, и рѣчь плавка; одно тѣлько, — законѣвъ я не знаю. Законѣвъ мене навчи, то я и тебе старого, за поясъ заткну!“ (132). Вѣд-такъ Храпка сказавъ Печарици, що возьме его собѣ за помѣчника: „Думавъ я“, мовивъ вѣнь, „сынъ помѣчникомъ буде, батькови пѣдмоги дасть, а вѣнь не туды, бачь, гне, не тѣи спѣває! Дурный сынъ, та й годѣ! Зъ великого ума за розумъ зайшовъ!“ И заявивъ Храпка Печарици, що ему все розкаже й напише, щѣ треба, а вѣнь тѣлько перепише, та вѣдъ себе подасть на пошту. За тее обѣщавъ драпѣга своему помѣчникови заплатити четвертну.

Але хитрий Печариця виявивъ Храпкови, що не хоче плати, — вже-жъ вѣнъ любить Галю и радъ бы бути зятемъ Храпка! И зрадѣвъ аблокать та й сказавъ: „Я согласенъ, — кращого зятя мнѣ не треба!“ Та ба! Галя сказала батькови рѣшучо, що за кого схоче, за того й поїде, а за такого дурня не поїде!“

Коли-жъ Петро довѣдавъ ся, що батько силує Галю ити за-мужъ за Печарицю, то сказавъ ему, щобъ не топивъ дочки, але Храпка назвавъ сына блазнемъ, гадиною, и гнавъ его изъ своего двору. И озвавъ ся Петро, що поїде и бѣльше не верне ся, — а вже-жъ Гали нѣколи не бути за Печарицею! Тогдѣ гукнувъ Храпка, що якъ Галя не схоче, то вѣнъ єѣ проклене, а коли Петро пошовъ собѣ геть, то Храпка подумавъ собѣ, що не дбає про своихъ дѣтей, — ось у него є молода наймичка, Приська... „Приську возьму!“ мѣркувавъ вѣнъ собѣ, „грошима єѣ закидаю, золотомъ окую... Не поможе, — за жѣнку вѣзьму, а все куплю!“

И живъ Петро нахлѣбникомъ въ хатѣ Вовка, богатого щетинника, проти котрого Храпка вже довѣй часъ изъ-за гордынѣ свои ворогувавъ. Грицько, сынъ Вовка, ставъ другомъ Петра, — вѣнъ покохавъ его сестру Явдоху. Того-то Грицька назвавъ Петро своимъ побратимомъ и признавъ ся ему, що полюбивъ Приську, батькову наймичку. Уже-жъ добряга Грицько хотѣвъ дати Петрови грошѣ на дальшу науку, а про Приську казавъ, щобъ она въ ихъ хатѣ пожила, поки вѣнъ не вивчить ся. Якъ же Галя дѣзналась, що Петро полюбивъ Приську, то поцѣлувалась зъ нею, а потѣмъ заявила братови, що батько силувавъ єѣ ити за Печарицю, а коли не хотѣла его слухати, то прогнавъ єѣ зъ хаты. И спытавъ ся єи Петро, чи подумала она, чимъ жити буде, та отъ, Галя вѣдповѣла, що стане гувернанткою. Тогдѣ сказавъ Петро, що

ѣи зможе Грицько зазычити грошей, чтобы здала экзаментъ на учительку. А поки-що просивъ вѣнъ Галѣ, щобъ написала Приськи грамоты. Ажъ ось оповѣстила ихъ обоихъ Явдоху, що она йде за-мужъ за Грицька. Она бажала по-тайно звѣнчати ся зъ Грицькомъ, та й тогдѣ сказати батькови. Але Петро бувъ противный таємнымъ замѣрамъ, бо, мовлявъ, зъ правдою нѣчого крыти ся. Все-жъ зрадѣвъ вѣнъ, що Явдоху думає про Грицька, бо чоловіка зъ такою доброю душею та теплымъ сердцемъ вѣнъ ще не стрѣчавъ. Вѣдтакъ Вовкъ поблагословивъ Грицька та Явдоху и пошовъ до Храпка, щобъ помиритись зъ чоловікомъ, зъ котрымъ живъ давнѣйше по-приятельському. Але Храпка вѣдповѣвъ ему гордо: „Добре замиряєшь! Онъ — сына, шибеника, до себе принявъ, дочку зъ пуття збивъ!“ (194). Коли-жъ той драпѣга дѣзнавъ ся, що Грицько женить ся зъ Явдохою, то ставъ вѣнъ зъ Вовка глузувати, мабуть-то сей его ворогъ усю сѣмью проти батька наструнчивъ, и вѣдтакъ крикнувъ вѣнъ заздѣтно: „Я ще на тебе позовъ подамъ, я тебе на судъ потягну! Вѣнъ вѣдъ мене, стара лисце! — вѣнъ зъ моєи хаты, лиходѣю!“ (196). А якъ Вовкъ вѣдѣшовъ, то Храпка розлютившись, що ѣи слухняна Явдоху проти батька пошла, сказавъ собѣ: „Нема въ мене дѣтей, и не треба! И безъ васъ обѣйду ся! Вѣнъ зъ мого сердца, — зъ моєи памяти! — Думаєте, безъ васъ не знайду утѣхи? — знайду! Онъ у мене є ще вѣрна слуга — Приська! У наймички бѣльше сердца знайду. Озолочу ѣѣ, въ шовки наряжу, — зъ наймички панею зроблю!... Стѣй! врагъ ѣого возьми! — заразъ Присьцѣ скажу, щобъ збирала ся до шлюбу!“ — Та ба! незабаромъ довѣдавъ ся Храпка, що Приськи вже нема, що пошла зъ Явдохою, та що обое вѣнчають ся.

Коли-жъ зъ вини Храпка порвались вѣѣ нитки, якѣ вязали его зъ дѣтьми, то на кровопоя людского прийшла

ще кара вѣдъ власти судовои. Якъ вѣнъ лише злигавъ ся зъ Печарицею, то сей крутѣй придбавши собѣ „довѣреннѣсть“ Тхорѣвъ, запродувавъ ихъ луку Перепади, щѣ стоявъ пѣдъ рукою Передерѣя. Та отъ, про таке погане дѣло довѣдавъ ся вѣдъ Тхорихи Петро й написавъ про тее судебному слѣдователеви. Незабаромъ приѣхавъ слѣдователь и звавъ до себе Храпка „въ качествѣ участника къ дѣлу Печарицы зъ Тхорами за мошенство“. Не помагало нѣчого, щѣ Храпка удававъ недужого й не хотѣвъ ити на судъ, — слѣдователь пѣславъ по него заефдателя зъ трѣма десятниками, котрѣ звязали драпѣгу, дарма, щѣ вѣнъ пручавъ ся и замахувавъ ся на нихъ кулаками. На крикъ его збѣгли ся люде й стали корити крутѣя, щѣ вѣнъ доволѣ нашивъ ся ихъ слѣзъ и наточивъ ся ихъ крови; — та отъ, вѣнъ крутивъ, поки й самъ закрутивъ ся, мудривъ, поки перемудривъ. Тогдѣ просивъ вѣнъ, щѣбъ привели до него дѣтей, кажучи: „На кого я хату покину? худобу? Дайте менѣ хочъ дѣтей монхъ! — сына минѣ дайте!“ И незабаромъ прибѣгъ Петро, а за нимъ прийшли Галя, Явдоха, Присѣка, Грицько й Вовкъ. Храпка побачивши дѣтей, просивъ ихъ, щѣбъ его простили. „Обижавъ я васъ!“ мовивъ вѣнъ, „розѣгнавъ усѣхъ! Гордыня въ минѣ сидѣла. — Не кидайте вы мене, не зоставляйте у напасти! Отъ вамъ усе мое — грошѣ, худоба!“... Опѣсля казавъ вѣнъ Присѣцѣ, щѣбъ она сынови его такъ щиро послужила, якъ ему самому робила. Вѣдтакъ просивъ Грицька, щѣбъ берѣгъ его дочки й любивъ еѣ, — ба й до своего свата Вовка озвавъ ся вѣнъ молячи, щѣбъ навчавъ дѣтей на все добре, — захищавъ ихъ вѣдъ усею лихого. Вкѣнци розкаивъ ся старый драпѣга й промовивъ: „Охъ, тяжко минѣ! Не те тяжко, щѣ кара мене жде: катюзѣ по заслузѣ! А те минѣ гѣрко, щѣ я добра не знавъ, — а гадавъ тѣлько, якъ бы кому щѣ лихе заподѣяти, кого обѣйти,

окрутити, чужу худобу посѣсти, зъ кожного бѣльше зѣдрати... Простѣть мене, добрѣй люде!... А щѣбъ вы знали, щѣ не лукаво я каю ся, то отъ, передъ усѣма кажу, передъ усѣмъ свѣтомъ хвалю ся: оддѣляю я 20 тысячъ изъ своего добра и опредѣляю на помѣчь бѣднымъ, на пѣдмогу немощнымъ!“... И озвавъ ся Петро: „Не журѣтця, батьку! Таке каяття стане спасѣнья!“ А звернувшись до десятникѣвъ промовивъ вѣнъ: „Розвяжѣть його! Я пѣйду разомъ зъ батькомъ до слѣдователя!“

Отъ и комедія „Перемудривъ“, пересказана коротко. Она мѣстить въ собѣ злуку элементу комичного зъ трагично-драматичнымъ¹⁾, и въ завязцѣ драматичного узла проявляє прикметы справдѣщѣи драмы. Головного дѣяча, драпѣгу-аблоката Храпка зъобразивъ авторъ доволѣ вдатно, поставивши его типомъ кровопоя людского, щѣ перъ ся въ паны й зананащувавъ домашній таланъ хлѣборѣбѣвъ та мѣщанъ. Се фарисей не-абы-якій, щѣ лукави свои дѣла покрывавъ лицемѣрствомъ святошѣ, й домагавъ ся слѣпного послуху вѣдъ своихъ дѣтей, котрымъ вѣнъ не оказувавъ нѣ крѣхты батькѣвекѣи любви. И була-бъ его характеристика зовѣмъ вдоволяючою, коли-бъ вкѣнци авторъ не бувъ перетворивъ безсердечного нелюда въ трусливого добрягу, щѣ въ одну мить помиривъ ся зѣ своими дѣтьми й зъ ворогомъ своимъ Вовкомъ, та ще чи-мало грошей вѣддѣливъ изъ своего добра на помѣчь бѣднымъ, на пѣдмогу немощнымъ²⁾.

Другий важный дѣячъ въ сѣй комедіи є Петро, сынъ Храпка. Про него запримѣтивъ Б. Вѣльхѣвекій ось-що:

¹⁾ „Дѣло“, 1888; ч. 62.

²⁾ Конецъ комедіи подобавъ ся критикови Б. Вѣльхѣвекѣи („Зоря“, VII. 1886; стор. 420). Отъ и его слова: „Останни дѣя робить глибокій впливъ, и торжество правды, котре выразилось не въ тому, щѣ Храпка карає законъ, а въ тому, щѣ його карає голосъ власной совѣсти, надає

„У свойому Петрови хотѣвъ Мирный змалювати позитивный типъ, але-жь мы мусимо зауважати, що се типъ не нашего часу: тѣ-жь вышивані сорочки й широкі штаны, зъ-за котрыхъ виходить суперечка про-мѣжь батькомъ и сынѣмъ, те-жь безпредметне народолюбство — зовеѣмъ Сагайдачный або Радюкъ¹⁾, и черезъ те постать блѣда, невыразна. А тымъ часомъ, якъ бы Мирный не становивъ собѣ меты намалювати „цяцю-хлопця“, а звернувъ бы увагу на те, що справдѣ теперь робить украиньска интеллигенція, то вѣнъ хоча й не знайшовъ бы може „цяцѣ-хлопця“, але-жь за те побачивъ бы важливе духове прямованѣ до самопѣзнаня й самоопредѣленя, и його Петро бувъ бы бѣльшь живымъ, бѣльшь выразнымъ. Правда, повне змалюванѣ сього нового напряму не йде якось до того сюжету, якій обѣбравъ собѣ авторъ, — се-бѣ-то се прямованѣ wymagaє особливон картины, але усе-жь показанѣ признакѣвъ сего напряму въ Петрови оживило-бѣ сей типъ“²⁾. — А вже-жь мы въ постати Петра добачаємо не тѣлько самого „цяцю-хлопця“. Словомъ своимъ ставъ вѣнъ въ оборонѣ бѣдного мужицтва й каже батькови, що й „мужикъ такій же чоловікъ, якъ и панъ!“ (стор. 50). Вѣдтакъ въ розмовѣ зъ Печарицею зъявляє вѣнъ новѣтні думки соціальный, кажучи ось-що: „Життя справдѣ — змаганя одного зъ другимъ... Коли коженъ тѣлько й думає що про себе, та дбає про свое гнѣздо, а не про громад-

творови серіозне значѣня по його идеи, и впливає на читача примирючимъ способѣмъ“.

¹⁾ Сагайдачный е важнымъ типомъ въ Кульшевѣй повѣсти „Майоръ“ („Исторія литер. рус.“, III. 1; стор. 167—170). Про Радюка, героя повѣсти Ивана Левицкого-Печуя п. з. „Хмары“, гледи розвѣдку въ „Исторія литер. рус.“, III. 1; стор. 639—641.

²⁾ Львѣвска „Зоря“. VII. 1886; стор. 419. (Критичный оглядъ комедіи „Перемудривъ“).

ське добро, то й життя — змаганя. А отъ, якъ упорядкується воно на ничихъ постановвахъ, то тодѣ вже инчарѣчь буде!“ (73). А коли дѣвка Приська змагалась бути жѣнокю панича Петра, то сказавъ вѣнъ: „Я на панноцѣ нѣколи не оженоу ся! Я чоловікъ робочій, — миѣ й жѣнку треба таку, а не панночку, щобъ глядѣла мое злиденне добро!“ (177). Та й въ розмовѣ зъ Явдохоу зъявивъ вѣнъ себе прихильникомъ братерства братнього, коли ось-таке деклямувавъ: „Пора вже намъ позбути ся сего тяжкого грѣха, — думати тѣлько про себе, абы, мовъ, намъ було добре, а про другихъ байдуже. То брехня! Якъ усѣмъ буде добре, то й собѣ не погано!“ (184). Тѣлько-жь сего не можемо зрозумѣти, якъ мѣгъ тямущій Петро въ розмовѣ про змаганѣ-борюканѣ въ суспѣльнѣмъ життю притакнути Печарици, котрого Галя вважала дурнемъ. Хоча-жь вѣнъ высказувавъ гуманні думки про суспѣльнѣй справы, то все-жь не спромѣгъ ся вѣнъ на справжнѣ дѣло, а зѣставъ ся лишъ декляматорѣмъ гарныхъ фразъ, изъ-за чого типъ Петра пригадує намъ справдѣ Радюка въ Печуевѣй повѣсти „Хмары“.

Въ типѣ Галѣ хотѣвъ авторъ змалювати панну „еманциповану“, мѣжь-тымъ коли вѣнъ въ характеристицѣ Явдохи зъобразивъ домонтарку. Хоча-жь оба тѣ типы подекуды блѣдѣ, то все-жь таки не суть они неприродні, мѣжь-тымъ коли Приська являє ся особою романтичною, дарма, що она наймичка. Вѣдтакъ треба ще запримѣтити, що Грицька зъобразивъ авторъ добрягою несосвѣтенымъ, справдѣшнымъ идеаломъ саможертвы, та що й батько Грицька, щетинникъ Вовкъ, являє ся типомъ праведника зъ часѣвъ патріархальныхъ. Тому-то мѣгъ Вѣльховскій про обѣ сѣ особы ось-що написати: „Характеры Вовкѣвъ, батька й сына — чи не черезъ ладъ обидва „гарносердешній“? Хоть вони й багаті люде, хочъ сынъ и кохає

Петрову сестру, але-жь Вовкъ не бувъ бы купцемъ, якъ бы такъ легко розкидавъ тысячами, котрѣ вѣдъ предлагавъ Петрови й Гали пѣсля того, якъ ихъ вигнавъ батько¹⁾.

А по-за-якъ въ писаняхъ Мирного екстремы зъ собою неразъ стыкають ся, то й побѣчь идеальныхъ типѣвъ Вовка й его сына Грицька бачимо гидкѣ характеры Храпка й Печарицѣ. Тѣлько-жь проноза Храпка зъ-нечева розкавѣ ся у своѣмъ безпутнѣмъ житю, мѣжь-тымъ коли Печарица, перевершивши свого учителя въ его лукавствѣ и хитроцахъ, проявлявъ стѣйно вѣдчу гидку и ставъ типомъ справдѣ антипатичнымъ.

Мѣжь особами, щѣ въ сѣй драматичнѣй картинѣ стоять на третѣмъ планѣ, визначують ся дѣдъ Кирило, пасѣшникъ у Храпка, й козака вдова Тхориха. Кирило живѣ у Храпка лѣтъ зъ пятнадцать, и хочъ служивъ ему вѣрно, то „аблокать“ говоривъ, щѣ зъ дѣда не має корысти, та щѣ тѣлько его хлѣбъ переводить. Сего-то пасѣшника пѣславъ Храпка до Тхорихи, щѣбъ прийшла до него тайкомъ, бо въ тягиннѣ той вдовы про свою луку хотѣвъ аблокать захопити двѣйну корысть. Вѣдтакъ годить ся заявити, щѣ оба типы, Кирила й Тхорихи, суть природнѣй и вельми вѣдатнѣй.

Комедія „Перемудривъ“ не може про-те вважатись творомъ выкнѣченымъ и зовсѣмъ вдоволяющимъ. Ё въ нѣй деякѣ вѣдатнѣй типы й деякѣ сцены вельми драматичнѣй, але й добачаемо въ нѣй подекуды такожь злишню балаканину, а про саму суть процесу Тхорихи зъ Перепадаю до вѣдуемо ся ажъ въ пятѣй явѣ дѣѣ четвертон, дарма, щѣ Перепада, Передерѣй и Тхориха зъ сыномъ про сю справу по-переду чи-мало наговорились. — Опроче въ сему творѣ драматичнѣмъ ё мало акцѣй, а головнѣй дѣячь,

¹⁾ „Зоря“, VII. 1886; стор. 420.

Храпка, спинає сѣ ще своими довгими, балакучими монольогами.

Лучшою вѣдъ сѣи комедѣй ё драма въ пяти дѣячь п. з. „Лимерѣвна“, щѣ въ нѣй Мирнѣй зъобразивъ трагичну картину зъ родинного побуту селянѣй правобережнои Украйны въ половинѣ XVIII. вѣку. Ба, можна сказати, щѣ ся драма ё въ загалѣ однимъ зъ найлучшихъ творѣвъ украиньскои письменности напрямую реального. Хоча-жь въ галицкѣй Руси выставляють сю драму на сценѣ руско-народного театру (п. з. „Дѣти недолѣ“), то годѣ пѣддати сѣ тутъ критично-литературному розбору, по-за-якъ сѣ досѣль не надруковано. Оцѣнили-жь „Лимерѣвну“ въ литературныхъ своихъ оповѣткахъ Евгенѣй Олесницкѣй¹⁾ и Володимирѣ Коцовскѣй²⁾.

* * *

Помѣжь украиньскими письменниками проявляють Панасъ Мирнѣй та Иванъ Левицкѣй-Нечуй справдѣшнѣй хистъ до реального писаня. Коли-жь творы Нечуя визначують ся не тѣлько природною правдою, але й горячою любовою до рѣднои батькѣвщины та й всякими прикметами народнои поезѣй, то въ писаняхъ Мирного бачимо такѣй реализмъ, щѣ подекуды нахилѣ ся до позитивного свѣтогляду й до пессимизму, зъ-за чого народна поезія, щѣ засновкомъ своимъ ё романтично-реальна, меншѣй впливѣ мала на Мирного, нѣжь на Нечуя. Нечуй ё неначе артистѣ-малѣрь, щѣ свои образы оживляє вельми вѣдатнымъ кольоритомъ, Мирнѣй же — се мовъ той художникъ-рѣзбѣрь, щѣ плястичнѣй свои типы выконує зъ мрамору. Чи-жь творы мають вышчу стѣйностъ, — чи творы Нечуя, чи може Мирного, годѣ нынѣ рѣшити вдоволяючо: прихильники напрямую нацѣонально-реального цѣнять вышче писаня Не-

¹⁾ „Дѣло“, 1889; число 257.

²⁾ „Зоря“, X. 1889; стор. 380.

чуя, мѣжь-тымъ коли радикаламъ бѣльше подобають ся творы Мирного. Вышимъ поетичнымъ таланомъ вызначуе ся Мирный, одначе у Нечуя є лучша инвенція предмету, вправнѣйша анализа психичного процесу, бѣльше вдатный розвитокъ основнои думки. А вже-жъ у Мирного є бѣльша сила слова, живнѣйша драматичнѣсть мовы, за-для чого творы єго душу читача сильнѣйше вражають, нѣжъ повѣсти Нечуя. Тому-то Б. Вѣльхѣвскій, оцѣнюючи повѣсти „Лихій попутавъ“ и „Пяниця“, написавъ ось-що про хосенну литературну дѣяльнѣсть Мирного: „Мирный має всѣ задатки для того, щобъ зробитись великимъ поетомъ нашего часу. Вымовна мова, плястичнѣсть, образнѣсть, не-бажане ганягнись за дешевыми ефектами, умнѣне розгорнути велику картину, досконало єѣ скомбинувати й обробити деталъ, знанє свого народа, — все те обѣцую намъ у ньому письменця, котрый обновить наше письменство и стане у лавахъ великихъ письменцѣвъ европейскыхъ, якъ що тѣлько для будущего розвитку його талану веть и будутъ сприяючій обставины“¹⁾.

Найпаче-жъ мова въ повѣстяхъ Мирного є прегарна, дармá, що вѣнь часто хѣснує ся провинциялизмами. Ба, не минемо ся зъ правдою, коли скажемо, що мовы украиньскои найлучше можна навчитись, читаючи повѣсти й романы Мирного. Кажуть, що писаня Мирного выгладжувавъ Бѣликъ, — се дотыкає ся хѣба лише провинциялизмѣвъ въ выговорѣ, котрї Бѣликъ выкидувавъ изъ роману „Хѣба ревуць волю, якъ ясла повнї?“ Бо вже-жъ годѣ справляти тее, що є правильне й гарне; — Бѣликъ мѣгъ подекуды повѣдрѣзувати злишнї паростки зъ буйнои ростины, але не надавъ ѣй животворнои силы, якою она красує ся.

*

*

*

¹⁾ „Зоря“. VIII. 1886; стор. 291.

Иванъ Бѣликъ, великїй знавецъ народнои поезїѣ, подававъ ачѣй Мирному зразки творѣвъ устнои словесности до прикрасѣ поетичныхъ въ єго повѣстяхъ. У двѣй-зѣ-жъ изъ нимъ написавъ Мирный своїй романъ „Хѣба ревуць волю, якъ ясла повнї?“ Можна сказати, що историчнї образки зъ минувшини, фильософичнї рефлексїѣ и зразки прозаичного оповѣданя выйшли зъ-пѣдъ пера Бѣлика, котрый и самъ писавъ дещо въ мовѣ украиньскои.

И. Бѣликъ, подаючи въ перекладѣ деякї частини зъ „Записѣвъ Охотника“ Ивана Сергїевича Тургенева, зладивъ коротку житєпись сего славного письменника росейского и сказавъ кѣлька слѣвъ про тї єго писаня. Вѣд-такъ подавъ вѣнь въ украиньскѣмъ перекладѣ отъ-єй два оповѣданя изъ „Записѣвъ Охотника“: 1. „Тхѣръ и Калиновичъ“ („Правда“. VI. 1873; стор. 2—19). — 2. „Бѣжинь лугъ“ (ibid., стор. 51—68).

Опѣсла надруковано въ „Правдѣ“ деякї єго критичнї оцѣнки украиньскихъ творѣвъ. Сюды належать ось-якї статьи Бѣлика: 1. „Переглядъ литературныхъ новинъ“ („Правда“. VI. 1873; стор. 72—77). — а) „Первоцвѣтъ Грицька Кохнѣвченка“. Книжка перша. Одесса. 1871. Критика (ibid., стор. 110—114). — б) „Починокъ Ивана Подушки“. С.-Пб. 1871. Критика (ibid., стор. 519—528). — в) „Зѣрка. Компонування Катерины Соколовскои“. С.-Пб. 1871. Критика (ibid., стор. 581—590). — 2. „Литературнї злочинства: Бычокъ, або бездѣтнї люде. Стрыкованне Прохора Данилевскогo“. Тифлиє. 1875. Критика („Правда“. VIII. 1875; стор. 931—933).

14. Федѣръ Заревичъ¹⁾.

Вѣнь родивъ ся 1835. р. у Славску, селѣ Стрыкского повѣту въ Галичинѣ, де батько єго бувъ священн-

¹⁾ Порѣвн. статью Тита Реваковича п. з. „До исторїѣ украиньско-

комь. Федѣръ учивъ ся въ гимназіи Станиславѣвскѣй, де скѣничивъ шесту клясу, вѣдтакъ перейшовъ до гимназіи Самбѣрской, та не докѣничивъ тамъ наукъ, тому-що въ другѣмъ пѣвруку осьмой клясы выгнали его и чотырохъ его товаришѣвъ, Русинѣвъ, за якѣсь „аспіраціѣ рускѣ“¹⁾. Тодѣ-то батько загнѣвавъ ся на сына й не хотѣвъ посылати его до шкѣль. Про-те Федѣръ бувъ зъ-першу кѣлька лѣтъ діорнистомъ при судѣ повѣтовѣмъ въ Долинѣ, а потѣмъ ставъ практикантомъ при камеральнѣмъ лѣсництвѣ въ Долинщинѣ. Въ 1862. р. громада молодыхъ Русинѣвъ Львѣвскихъ покликала его на редактора литературной часописи „Вечерницѣ“. Про сю подѣю пише ось-що біографъ Заревича, Титъ Реваковичъ²⁾: „Выдаванемъ Вечерницѣ поклавъ Федѣръ Заревичъ вразѣ зъ громадкою, щѣ коло Вечерницѣ працювала, велику заслугу для литературного розвитку рѣдного нашого слова въ Галичинѣ, и для освѣ-

русского письменства“. Споминки про Федора Заревича („Правда“. Томъ II. Сѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 281—287). Деякѣ звѣстки про жите Заревича подавъ авторови сеи исторіѣ литературы дръ Илїрій Бачинскій, адвокатъ краевый въ Стрию.

¹⁾ Ось-що пише дръ Бачинскій про сю подѣю: „Въ семѣй клясѣ гимназіальнѣй майже всѣ ученики жили зъ собою въ гармоніѣ та згодѣ, и щѣ-тыжня сходили ся въ среду й въ субботу на двѣ або три години, щѣбы вправити ся въ музицѣ або свѣвъ. Ту гармонію намагавъ занастити В. Л. (щѣ познѣйше бувъ письменникомъ польскимъ), котрый сатирою и сарказмомъ докучавъ своимъ товаришамъ. Тому-то сѣ рѣшили внести на него жалобу до дирекціѣ, и въ тѣй цѣли зѣйшли ся кѣлька разѣвъ. Таки сходилинны вважало намѣстництво наклонѣмъ до ассоціаціѣ, котру В. Л. передъ комиссією представивъ яко ассоціацію (аспірацію) руску. Вѣдтакъ выключено зъ Самбѣрской гимназіѣ пятьохъ ученикѣвъ, Русинѣвъ, мѣжь ними й Заревича та Бачинского, теперѣшнього адвоката въ Стрию. Але-жь и того В. Л.—го выгнали зѣ всѣхъ середнихъ шкѣль цѣлой Австріѣ“.

²⁾ Титъ Реваковичъ е теперъ начальникомъ повѣтового суду въ Подбужи, повѣту Дрогобицкогю.

домленя національного межѣ молодѣжею.... Вечерницѣ мѣли ще й ту заслугу, щѣ они перші мѣли вѣдвагу выступити противъ тодѣшнихъ повагъ въ нашѣй молоденькѣй литературѣ, а то противъ профессора Якова Головацкѣго, и редактора „Слова“ Богдана Дѣдицкѣго, передъ котрыми вся Русь галицѣкка клонила ся... Якъ же мы наразѣ почули чисту рѣдну нашу бесѣду въ Вечерницяхъ, тодѣ теплымъ духомъ повѣяло на насъ, тодѣ мы дивували ся, якъ-то можна въ нашѣй бесѣдѣ всѣ хоть бы й найвыщѣ гадки красно й докладно выразити, — тодѣ мы полюбили рѣдну нашу бесѣду“¹⁾. — И справдѣ вѣджило руске слово, коли въ Вечерницяхъ, крѣмъ редактора Заревича, помѣщували свои творы Йосипъ Федьковичъ²⁾, Володимиръ Шашкевичъ, Ксенофонтъ Климовичъ, Евгеній Згарекій, и другі.

Въ передѣмъ словѣ до першого числа „Вечерницѣ“ (1. лютого, 1862) заявила редакція мѣжь иншимъ ось-що: „Мы загадали выдавати письмо для образованя руского народного языка въ письменности, котора повинна якъ найблизша бути живому народному слову“. — А коли мѣжь числами 34. и 35. сеи часописи зайшла пяти-тыжднева перерва въ издаваннѣ, то редакторъ Заревичъ прибравъ собѣ головного робѣтника, Володимира Шашкевича, и въ числѣ 35. озвавъ ся ось-якимъ словомъ до передплатникѣвъ Вечерницѣ: „Вечерницѣ не упали! Мы замовкли лишень на часѣ короткѣй по тѣй причинѣ, щѣ видѣлось намъ конечностію, скупити ся бѣльше за-для взаимной пѣдмоги дѣлу, яке мы уже зъ-разу загадали, а котре означили мы ясно въ передѣмъ словѣ (ч. 1.). Коли приступили мы до

¹⁾ „Правда“. II. Сѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 282—283.

²⁾ Мѣжь творами Федьковича, надруковаными въ „Вечерницяхъ“, выважувъ ся повѣсть „Штефанъ Славичъ“, щѣ вважѣе ся причинкомъ до автобіографіѣ поета (1863; число 13—16).

редакціѣ, була насъ горстка невеличка: ледви кѣлькохъ молодыхъ людей загрѣлось було гадкою, розвивати нашу словеснѣсть на чисто-народнѣй основѣ, або инакше, не дѣлитись писемомъ вѣдъ нашихъ надднѣпрянськихъ братѣвъ, зъ котрыми становимо одну народню цѣлѣсть. Ледви сотнѣй зъ читающей громады знавъ децо про нашу рѣдну Украинну, про батька Тараса, Основяненка, Кулѣша, Костомарова, Марка Вовчка и т. д., а нашѣ подкарпатскѣй народнѣй спѣваки стали чимъ-разъ рѣдше вѣдзыватьсь до насъ тымъ солоденькимъ матернимъ словомъ, що насъ збудило дожитя и загрѣло до дѣлѣ, котрѣ нашѣй мовѣ отворили дорогу до катедръ университетскихъ, зъ-вѣдки за трудомъ нашихъ землякѣвъ, дасть Богъ, розбѣльсь просвѣта тымъ-же самымъ словомъ южноруськимъ, за котре мы веѣ спѣльно боролись, та й до нынѣ ще боремъ ся на-супротивъ виѣшнихъ недругѣвъ нашої народнѣй идеѣ. Ледви девять мѣсяцѣвъ писали мы нашѣ Вечерницѣ, а зъ невеличкою молодою громадкою стала громада поважна; — не самѣ молодѣ, але й сивѣ головы берутъ ся щиро за наше дѣло¹⁾, а такъ мы нынѣ уже не изольованѣ, бо дѣло наше не дѣло кѣлькохъ, а дѣло громадскѣ! Знаемъ мы добре, що не такъ нашѣ Вечерницѣ, якъ бѣльше та идея, котру вони заступали, зробили те, що нынѣ у кождѣмъ закутку Галича учуєшь вже про нашу Украину, а далѣ на кождѣмъ майже попѣвствѣ побачишь портретъ великого Тараса межи портретами нашихъ подкарпатскихъ литератѣвъ“ (стор. 297).

А вже-жъ въ другѣмъ рѣчнику „Вечерницѣ“ зъ осымымъ числомъ (21. лютого, 1863) наступила змѣна въ редакціи, по-за-якъ одвѣчальнымъ редакторомъ сего литературного письма ставъ Володимиръ Шашкевичъ, котрый

¹⁾ Въ „Вечерницѣхъ“ 1862. р. надруковано вѣршь Никола Устѣяновича п. з. „Славянскѣя колыбель“ (ч. 5).

цѣле 17. число зладивъ въ правописи фонетичнѣй, мѣжъ-тымъ коли по-переду въ другѣмъ рѣчнику сего часописи тѣлько деякѣ статѣ бѣллетристичнѣй въ сѣй правописи надруковано. — Вѣдтакъ зъ числомъ 17. переставъ Шашкевичъ выдавати „Вечерницѣ“¹⁾.

Титъ Реваковичъ подає причину, для якою занашащено выдаване литературного письма „Вечерницѣ“. Ось-що пише вѣнъ въ сѣй справѣ: „Интеллигентнѣй Русины приходили лишень о тѣлько до свѣдомости своєй народности, що знали, що вони не Поляки... Вея робота патриѣтѣвъ польскихъ и руськихъ въ часы настаня конституціѣ обмежала ся на тѣмъ, що однѣй й другѣй убирали ся въ манифестацінѣй народнѣй убраня, що выгукували, що вони Русины або Поляки, — що кричали, шумѣли, и о скѣлько можна було — якъ то кажуть — добре жили²⁾. Роботы реальнѣй, пожиточнѣй для загалу руського або польского мало було. Такою була тодѣ и молодѣжь университетскѣя руська й польскѣя вѣ Львовѣ, де жите крикливе національне руське й польске найбѣльше шумѣло... Отже-жъ свѣбоду конституцінѣй выхѣсновували Русины и Поляки въ цѣлѣмъ краю, а особливо-жъ вѣ Львовѣ въ той спѣсѣбѣ, що однѣй й другѣй убравши ся въ народнѣй убраня йшли на побѣвище, се-бѣ-то на поле попису до кавярнѣ, де стародавнымъ спѣсѣбомъ войованя герцѣ выправляли, се-бѣ-то, де выгукували, кричали, шумѣли, сварили ся, а неразъ и побили ся. Та громадкѣ Русинѣвъ, котра брала участь въ тыхъ герцѣяхъ, а до котрой належала живѣйша молодѣжь университетскѣя руська й молодѣй литераты й публициеты руськѣй, що громадили ся коло „Вечерницѣ“, назвали себе „старою Сѣчею“, — бу-

¹⁾ Про Володимира Шашкевича гляди „Исторію литературы руськой“, II. 2; стор. 661—680.

²⁾ Сѣ слова дотыкають ся молодыхъ патриѣтѣвъ руськихъ.

цѣмъ то вони такъ боронили підъупалыхъ, але не затраченихъ правъ руського народу, якъ колісь славні завзятцѣ-Запорожцѣ. Те гуляще житє молодои нашої громады зъ рокѣвъ 1861. и 1862. и початку 1863. р. було причиною, що „Вечерницѣ“, котрї зъ-першу мали 600 пренумерантѣвъ, черезъ нерегулярне видаванє и черезъ легководушнѣсть ихъ редакторѣвъ въ половинѣ 1863. р. впали. Помимо того не вѣдмовляю обомъ тымъ редакторамъ (Заревичеви и Шашкевичу), якъ и ихъ ровесникамъ, патріотизму. Вони були горячі патріоты, а молодѣжь тодѣшня руська университетьска вѣдзначала ся въ загалѣ такимъ горячимъ руськимъ патріотизмомъ, що дай Боже, щобы все горѣвъ въ нашій молодѣжи той огонь любви до рѣдного народу, якъ у тодѣшній молодѣжи. Згадаю тутъ лише пару именъ тогочасныхъ студентѣвъ университету, котрї вѣдтакъ або своєю ученою, або суспѣльною дѣяльностію широку славу собѣ здобули, або яко люде на становищахъ своимъ чистымъ характеромъ и громадськими заслугами високе поважанє въ товариствѣ займають, щобы оцѣнити, якї перлы були межи тодѣшною молодѣжею университетською вѣ Львовѣ. Ось вони: покійный Корнило Сушкевичъ, Омелянъ Партицькій, Данило Тянячкевичъ, Остапъ Левицькій, Кость Горбаль, Юліянъ Целевичъ, Олександръ Борковський, Григорій Кузьма, Олексій Слюсарчукъ и др.“

Въ 1863. р. виѣхавъ Заревичъ изъ Львова въ Скѣльску верховину, де живъ у свого шурина, Степана Михайловича, священника въ Головецьку. Титъ Реваковичъ згадує про тє, що въ тѣй гарній верховинѣ пѣзнавъ ся вѣнъ зъ Федоромъ Заревичемъ зимою 1864. р. въ домѣ своихъ родителейъ въ Волосянцѣ. Вѣдтакъ пише Реваковичъ ось-що: „Дуже полюбивъ я его за его нѣчимъ незрушый веселый гуморъ, за его все цѣкаві дотепы, его свѣ-

тлый розумъ, и за его гарный спѣвъ. Его першого я почувъ въ моѣмъ житю, якъ вѣнъ гарно й докладно спѣвавъ найрѣзнодорожійшій народній нашій руській спѣванки, — я не мѣгъ начудувати ся розмантѣй мелодійности тыхъ спѣвѣвъ и не мѣгъ ся ихъ наслухати, й доконувавъ ся тодѣ, що наша народна музыка є то зовсѣмъ вѣдрубный музыкальный свѣтъ вѣдъ знаномъ намъ музики италіянськой, нѣмецькой и инчихъ“¹⁾.

Въ 1867. р. намѣстникъ Галичины, графъ Агеноръ Голуховекій, покликавъ Заревича до видаваня газеты руськой, котру хотѣвъ піддержувати урядовыми грѣшми. Заревичъ прибравъ собѣ до помочи Остапа Левицького, Костя Горбала²⁾ й Олександра Могильницького, та й почавъ выдавати политичну часопись „Русь“. Въ першѣмъ єи числѣ поставивъ вѣнъ програму издавництва, высказавши мѣжь иншими ось-якї провѣднї думки редакціѣ: „Най-уперш сповѣдуємо, що мы выступаємо за дѣло й рѣчь нашего народа руського (а лучче означаючи, народа малоруського), и того-жъ права и справедливї желаня боронити мы постали, зарѣвно противъ всѣмъ, которї яко вороги й суперники його заявляють ся. Зъ однакою невсипущою бачностію будемо уважати всѣхъ за ворогѣвъ русько-народной идеѣ, которї на те имя заслужать ся. — Положенє наше таке, що лише самї въ собѣ глядати маємо нашу будучнѣсть и нашу силу, — лише мы самї, народъ свѣдомый нашего житя, можемо зробити те, чога яко народъ бажати намъ треба, — лише мы самї можемо, коли схочемо, уладнати по вымогамъ свое народне хозяйство и поставити себе въ чергу народѣвъ поважа-

¹⁾ Порѣвн. важну розвѣдку Порфирія Бажаньского п. з. „Малоруській музыкальный народный тонъ“. Львѣвъ 1891.

²⁾ Кость Горбаль ставъ „издателемъ и властителемъ Руси“, мѣжь-тѣмъ коли Федѣръ Заревичъ бувъ одвѣчальнымъ єи редакторомъ.

нихъ всемирно. — Найзавзятѣйшими ворогами народа нашего були й суть усе одні — славянскій племенць — Ляхи й Москаль. Оба суперники помѣжъ собою до одной замѣряють цѣли, оба Малоруси одмавляють самостайнѣсть народню, и той народъ до своего причисляють. Саме теперъ лѣтъ 200, якъ оба тїи приятель нашї роздерли мѣжъ собою нашу вѣтчину Андрусѣвськимъ уговоромъ, користуючи, оба, на свѣй хосенъ. — Польща на вутлыхъ ногахъ своихъ и теперъ еще силується загарбати нашу Русь, — та годѣ! воно смѣшне! — нехай собѣ передше поможе та стане на ноги сама, коли годна, — розвоеви єи политичному або соціальному въ своихъ границяхъ народнихъ мы не перепонуємъ, — але на Руси Польщу ставити, то таки й бѣльше, якъ смѣшне. Пятьсотъ лѣтъ держала вона Русь у своѣй батькѣвськѣй опѣцѣ, — пятьсотъ лѣтъ силою и перевагою не змогла нагнути Русь на своє; а теперъ, коли сама роздрана й упокорена, нехай и не силується на пуге! — Польща на Руси вже пропала, Польща на Руси бути не може! Польща для насъ вже тою силою, которой мы не боїмося давно вже!“

Хочъ отже гр. Голуховскій мабуть бажавъ, щобъ Заревичъ редагувавъ „Русь“ въ дуєхъ польскѣмъ, то вѣнь выступивъ противъ системы польскон, котру той намѣтникъ бувъ тогдѣ занігуrowавъ въ управѣ рускои части Галичины, и тому-то конфисковано „Русь“ кѣлька разѣвъ, ба, Заревичеви выточено й процесъ прасовый. Вѣд-такъ Голуховскій помѣтивъ, що Заревичъ не той чоловікъ, якого вѣнь до редакціѣ глядавъ, и про-те зъ єго волѣ „Русь“ перестала виходити, не дѣждавши й року своего выдаваня.)

Хоча-жъ „Русь“ забатанкамъ Полякѣвъ въ нѣчѣмъ не потурала, то все-жъ метою єи було: парализувати

впливъ часописи „Слово“, котра пѣсля нещаснои битвы аветрійского вѣйска зъ Пруссаками пѣдъ Садовою въ 1866. р. заявила свѣтови, що Русины й Москаль — се одинъ и той-самый народъ¹⁾. Очевидячки надѣялась тогдѣ редакція „Слова“, що Россія ось-ось займе Русь галицку, и про-те думала она, що вже не треба зберегати святощїй рѣднои батькѣвщины.

Федѣръ Заревичъ ставъ опѣсля урядникомъ при асекураціи (Azienda Assicuratrice) у Львовѣ. По кѣлькохъ рокахъ стративши ту посаду вернувъ назадъ у Скѣльску верховину, де зновъ живъ у своего шурина Михайловича, котрый перенѣсь ся зъ Головецька до Славска. Тогдѣ втерывъ Заревичъ свою веселу вдачу, вѣнь ставъ сумовитымъ, по-за-якъ не мѣгъ добитись до якогось пристановища въ свѣтѣ; а коли дѣзнавъ ся, що громадске жите Львѣвскихъ молодыхъ Русинѣвъ стало подекуды занапщуватись, то почавъ тратити надѣю на лучшу долю батькѣвщины. Ось-що писавъ Заревичъ до своего приятеля, Тита Реваковича: „Розбрили ся мы по свѣту, якъ тотї прошаки за куснемъ хлѣба; кѣлькохъ ледве остало при згарицахъ народнои ватры, що такъ ясно и жарко горѣла, — та й тыхъ кѣлькохъ оставшихъ у Львовѣ крышати силы на маловажнїй публичнїй перепалки, то здеяткованїй борбою за добро загалу, утомлять ся дальше. — „Бесѣду руську“, котору ледве перестроили нашї, выгнано зъ „Народного Дома“, — театръ, скощавѣлый и зѣйшовшїй на кумедїантѣвъ-волокитѣвъ, не знать, чи й животѣе ще, — а тымъ часомъ Москалики гораздують и поступають у Вѣдень по ордеры... Прикро дивити ся на те, якъ хоромъ той, де й чоловікъ може якїй камѣньчикъ докинувъ, безверхїй ще, а вже зачинає труп-

¹⁾ „Зоря“. VIII. 1887; стор. 48.

шфти й обломувати ся, — здається, що за каждою порошиною, опадающею зъ него, и скочується зъ скирты памятокъ жизни жемчужина, обсыпается листе навитон дожитками китиць, — прикро й дивно й жалко й чудно, а прець-жь не зовсѣмъ ненадѣнно прийшло воно. — Наша молода, тѣлько-що зъ пѣря виростаюча громада, за радою и проводомъ людей, своимъ путемъ идучихъ, и своихъ цѣлей достигаючихъ, пустила ся на дорогу таку, на якѣй и силачъ падають за найменшою похибкою. Наша молода Русь, здобувши ледве першій пороги до палаты народнои словесности, обмилила себе и природный хѣдъ своего розвою, и ченила ся напрасно политики. „Нѣ вола, нѣ рала, а захотѣла ся рѣля“. Отъ такъ, такъ и мы, пане брате, голоручъ пошли до незнакомаго дѣла, та занехали все тее, чога найупершъ було доглядати. — Ото-жь и жалко, дивно й чудно дивити ся, якъ облѣтають листочки засохлї зъ нашої китиць, — якъ малѣе кружокъ людей, которї розсыпокъ здержати, заморожити годнїй й охотнїй. — Прочитавши того, счудуете ся може моѣй сумнои бесѣдѣ, та спытаете, куды-жь се веде? Вело-бъ воно мене й повело-бъ ще й не одного за мною, а завело бы знова на рѣдню ниву, зъ которой рѣбѣтники повтѣкали, — та годѣ! вже притямилла ся менѣ неудача жизни щоденнои, запоморочила жура о завтѣршнє лихо, — станула передъ очима горою скирта лѣтъ уже сорокъ! — Отъ такъ, бачить ся тому, що пошовъ я у золоторолї краѣ, грѣбъ и поровъ за золотомъ и закрѣвавивъ нѣгтѣ, и загрѣбъ дещо такий и выпоровъ изъ землѣ, а самъ обставъ голый! — Такъ, пане брате, лучше пѣдъ гнѣй землю пороти!⁽¹⁾...

Матеріальне положенє Заревича ставало що-разъ гѣрше. Вѣнъ покинувъ писарку громадску въ Славску,

¹⁾ „Правда“. П. Свѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 295—296.

де не мѣгъ выжити, и переселивъ ся до Скольного. И тамъ перебувавъ ся зъ покутнои писарки та бѣдувавъ гѣрко. Вѣнъ умеръ у Сколѣмъ на запаленє легкихъ 12. сѣчня 1879. р.

Федѣръ Заревичъ почавъ свою литературну дѣяльнѣсть въ 1862. р., коли ставъ редакторомъ „Вечерницѣ“⁽¹⁾. Осѣ и поглядъ на его беллетристичнїй писаня, надрукованї въ галицко-рускихъ часописяхъ:

1. „Хлопська дитина“. Повѣсть („Вечерницѣ“. Львѣвъ. 1862; число 1—18). — 2. „У страха великї очи“. Повѣстка зъ правдивои пригоды (ibid., ч. 12). — 3. „Опирь“. Пригода (ibid. ч. 14). — 4. „Родина“. Оповѣданє взяте зъ житя (ibid. ч. 16—17). — 5. „Чудный цвѣтъ“. Казка (ibid. ч. 18—19). — 6. „Хто не любивъ?“. Розказанє (ibid. ч. 21—24). — 7. „Двѣ матери“. Образецъ изъ житя (ibid. ч. 32—33). — 8. „Сынъ опришка“. Повѣсть взята зъ правдивои пригоды (ibid. ч. 34—42). — 9. „Двѣ сестры“. Повѣстка („Русалка“. Львѣвъ, 1866; число 1. 2.). — 10. „Нѣма“. Оповѣданє (ibid. ч. 3). — 11. „Землячка“. Повѣстка („Русь“. Львѣвъ. 1867. ч. 3). — 12. „Загубидушъ“. Повѣсть (ibid. ч. 27—37). — 13. „Вѣтреница“. Оповѣданє („Правда“. 1868; ч. 14). — 14. „Боднарѣвна“. Драматъ народнїй въ трехъ дѣяхъ, основанї на пѣсни народнѣй („Правда“. 1872; стор. 26—39; 75—88; 111—122).

Заревичъ писавъ першї свои повѣсти пѣдъ псевдонимомъ „Юрко Ворона“ (Ю. В.); опѣсля пѣдписувавъ вѣнъ себе буквами Ф. З., або буквою З., и ажъ въ оповѣданю „Вѣтреница“ та й въ драмѣ народнѣй „Боднарѣвна“ пѣдписавъ себе повнымъ своимъ именемъ и прѣзвищемъ.

Першою его й наибѣльше просторою є повѣсть „Хлопська дитина“, въ котрѣй змалювавъ картину

¹⁾ Въ „Зорѣ галицкѣй“ (альбумѣ на годъ 1860) надруковано два стишки Заревича: „Рускїй борець“ и „Пересторога другу“ (стор. 84—85), але они не мають литературнои стѣйности.

народного вѣдродженя Русинѣвъ въ 1848. р. Героѣмъ сѣи повѣсти є Стефанъ, сынъ бѣднои вдовицѣ-комѣрницѣ Василичи. Коли мати вмерла, то шестилѣтній сиротюкъ пошовъ по хатахъ за хлѣбомъ жебрущимъ, та незабаромъ найшовъ пристановище въ хатѣ священника Евстахія. Тутъ стала нимъ пѣкловатись панна Анастася, сирота, що була сестрою покѣйнои жѣнки Евстахія. Той-то панъ-отець бувъ зъ роду шляхтичъ, чоловікъ зъ пересудами, котрый бувало говоривъ: „Хлопъ все хлопомъ — не дай, Боже, зъ хлона пана!“ Коли Стефанъ тѣломъ и душею ставъ гарно розвиватись; то Анастася бажала пѣслати єго до школы, але отець Евстахій зъ-першу протививъ ся тому, щоби хлопська дитина вчилась, и ажъ перегода вволивъ вѣнѣ волю доброй дѣвчини. Ажъ ось вийшла Анастася за-мужъ, а братъ єи, Константъ, урядникъ вѣ Львовѣ, взявъ Стефана до себе. Маючи захистъ у Константа, Стефанъ учивъ ся вельми добре й своимъ таланомъ та гарною статью визначувавъ ся межи своимъ товаришами. Трохи зъ-годомъ умеръ мужъ Анастасѣ, и она зѣ своею дочкою Ганею стала жити зновъ у отця Евстахія. Коли опѣсля Константъ и Стефанъ приѣхали на великодній свята до Евстахія, то десятилѣтня Ганя бавилась изъ Стефаномъ мовъ зъ рѣднимъ братомъ. Минуло кѣлька лѣтъ, и межи Стефаномъ та Ганею завязались вѣдносинны сердечній: Стефанъ писавъ неразъ листы до вдовицѣ и єи дочки. Коли-жъ Евстахій дѣзнавъ ся про любовь Стефана до Ганѣ, то загорѣвъ ся вѣнѣ гнѣвомъ изъ-за того, що хлопська дитина, не зважаючи на рѣзницю станѣвъ, смѣє братати ся зъ єго родомъ.

Недовго опѣсля забавло ся пану мандаторови¹⁾ оженились, и єго гайдукъ Тимко порадивъ єму одружити ся

¹⁾ Мандаторы поставлялись панами, се-бѣ-то властителями дѣбрь земскихъ; затверджували-жъ той выбѣръ власти циркулярнѣи. Мандаторы

зъ Ганею. Вѣдтакъ пѣдстаркуватый мандаторъ внадивъ ся до хаты Евстахія, дарма, що Ганя не хотѣла й показувати ся, коли вѣнѣ прийшовъ. Коли-жъ вѣнѣ вѣдъ Тимка довѣдавъ ся, що хлопський сиротюкъ Стефанъ, покѣичивши „великѣи школы“, має женити ся зъ Ганею, то задумавъ вѣддати єго въ рекруты. Потому прийшовши до священника ставъ вѣнѣ выхвалювати давнѣи часы, коли-то молодѣжь вѣмѣла шанувати все, що святе й поважне. Єго мова була по-нутру Евстахію, котрый пригадавши собѣ шляхоцкѣи переказы ось-такъ до мандатора озвавъ ся: „Ну, та що поможе говорити, коли нынѣ свѣтъ дивный, — у нихъ все одно, чи-то зъ простого, чи зъ лѣпшого стану хто вийшовъ, — одною мѣрою они його мѣрять... Прошу васъ, якѣи-то свѣту ладъ! Коли нынѣ леда хлопський першѣи лѣпшѣи сынъ, якъ лише лизнувъ школы, тои новои, бѣсноватои, уже й не знає, и забуває, вѣдки вѣнѣ вийшовъ! То така просвѣта! Все нынѣ рѣвно!“ (стор. 67)¹⁾. Вѣдъ того часу пѣпъ полюбивъ мандатора, котрый, по єго думцѣ, „мавъ здоровѣи понятя о людяхъ и о свѣтѣ“.

Трохи зъ-годомъ умеръ Константъ, вѣдказавши свое майно въ части своѣи сестрѣ и єи дочцѣ, а въ части Стефанови. Сердечный добряга не мѣгъ дѣждатись осущення своєи думки, се-бѣ-то подружя Стефана зъ Ганею. Коли-жъ сиротюкъ, приѣхавши зѣ Львова до Евстахія, справу своєо подружя хотѣвъ довести до-пуця, то сказавъ єму священникъ, що вѣнѣ нѣколи не призволить,

справували власть полиційно-судову, и выконували въ загалѣ приказы правительства: стягали податки, вѣдставляли рекрутѣвъ и т. и. Коли заведено конституцію, власть мандаторѣвъ перейшла въ части на рады громадскѣи, а въ части на староства и рады повѣтовѣи.

¹⁾ „Вечерницѣ“. Литературне письмо для забавы и науки. Львовъ, 1862.

щобы хлопська дитина одружилась зъ дѣвчиною, що є по́дъ єго опѣкою.

Ажъ ось настала весна 1848. р. Въ Галичинѣ залунала весела вѣсть про наданє свободы конституційнои. И дивнымъ дивомъ Евстахій въ млѣ ока позбувъ ся своихъ пересудѣвъ аристократичныхъ, и сказавъ ось-що Анастаси и єи дочцѣ: „Якъ то мило чути, що миръ божій такъ любитъ ся, що одинъ надъ другимъ не стає горою, що одинъ другому радъ бы зробити, що лише може. Отъ, добре, що я доживъ такожь той поры!“ (стор. 83). Вѣд-такъ самъ авторъ ось-якъ старає ся выправдати таку перемѣну вдачѣ Евстахія: „Чоловѣкъ самъ въ собѣ то дивный неразъ и непонятый. Хотъ то говорятъ много а премного о тѣмъ, що твердый характеръ нѣколи не змѣнить ся, а прецѣ въ житю оно неразъ приходитъ инакше. Казавъ бысь, то чоловѣкъ такій, якъ той барометеръ. Куды буря або дощ, або й красне веремя, туды и вѣнъ!“ (83).

А вже-жъ мандаторъ не мѣгъ якось второпати такои метаморфозы въ души старого шляхтича-попа. Вѣнъ не надѣявъ ся, що отецъ Евстахій наразъ мѣгъ такъ змѣнити ся и прилягнути до той хлопської идеї бѣноватой. Незабаромъ Евстахій поѣхавъ зъ Анастасею и Ганею въ окружне мѣсто, де мало вѣдбутись свято народне. Въ середниѣ ринку мѣжъ товпою народу стоявъ гарный молодець, прибранный въ мужицку одежу, и говоривъ зъ якимсь старымъ вѣйтомъ про свободу й про будущу долю народу. Вѣнъ бувъ уже докторомъ правъ, адвокатомъ и великимъ заступникомъ хлопѣвъ. Про него говорили, що вѣнъ за-для того пошовъ на адвоката, щобы хлопѣвъ боронити супроти панѣвъ. Евстахій побачивши Стефана, сордечно повитавъ єго и ставъ зъ нимъ балакати про нынѣшне братерство мѣжъ людьми. Тогдѣ сказавъ вѣнъ

мѣжъ иншимъ ось-такє: „Такій радъ я, якъ може й нѣколи въ житю не бувъ, що мы подыбали ся въ добѣ иншѣй и лѣпшѣй, и що вы мене иншого нынѣ видите, якъ тогды“... (стор. 91). Коли вѣдтакъ Евстахій изъ Стефаномъ увѣйшли въ гостинницю, то сказавъ панъ-отець до Ганѣ: „Но, доню, щожь? якъ ти ся подобало народне свято? А окрѣмъ свята чи еще може що веселитъ тебе? — О! я знаю, що тобѣ, ласичко, на думцѣ! — Я те добре знаю!“ — та й указавъ пальцемъ на Стефана. И спаленѣло личко щасливон Ганѣ, котра дѣзналась, що єи опѣкунъ полюбивъ Стефана.

Здавало ся, що Стефанъ уже незабаромъ одружить ся зъ Ганею, — та не такъ склало ся, якъ ждало ся! Паны, почувши звѣстку про змаганя хлопського адвоката въ хосєнь люду, вжахнули ся й старали ся розбити женитьбу єго зъ попадянкою. Ось-що они говорили мѣжъ собою: „Єго конче треба для насъ переробити; — сли вѣнъ колисє насупротивъ насъ у хлопськихъ справахъ стане, то не много мы выиграємо зъ нашими старосвѣтськими адвокатами!“ (стор. 100). — Тому-то Северинъ графъ Ш. запросивъ Стефана до себе въ гостину. Зѣвхало ся багато шляхты. При обѣдѣ посадивъ вѣнъ Стефана коло своєи дочки, Ядвинѣ, думаючи, що того хлопського адвоката голова ще не такъ сильна, щобъ могла оперти ся очиямъ красавицѣ паньскои, коли єму такъ завернула голову попадянка. Та отъ, паниѣ Ядвини самѣй завернуло ся въ головѣ, якъ стала бесѣдувати зъ гарнымъ адвокатомъ хлопськимъ.

Небавомъ опѣсля бувъ храмъ на Спаса въ селѣ, де живъ Евстахій. Приѣхавъ и дѣдичъ зъ мандаторомъ, а по Службѣ божѣй заявивъ вѣнъ Стефанови, що хотѣвъ бы зъ селянами своими въ мирѣ жити та погодити ся зъ ними о пасовнище й лѣсѣ. Якъ же дѣдичъ побачивъ, що

годъ хлопського адвоката зъєднати зъ панами, то порѣшивъ его погубити.

Вже-жь громада, користуючись радою хлопського адвоката, стала правувати ся зъ паномъ за тев, що вѣнъ вѣдбравъ пасовище й заборонивъ лѣсъ. Про-те дѣдичъ злигавъ ся зъ мандаторомъ и спонукавъ его, подати тайкомъ на Стефана жалобу до суду, мабуть то вѣнъ ворохобить людей, щобы панѣвъ прогнали та не платили податкѣвъ. Вѣдтакъ мандаторъ розповѣвъ отцю Евстахію, що хтось подавъ на Стефана отъ-таку жалобу до суду, — опѣсля-жь сказавъ вѣнъ, що судъ домагає ся вѣдъ священника свѣдоцтва моральности для Стефана. Евстахія такъ тяжко вразила та сумна новина, що сказавъ мандаторови, щобъ взявъ папѣръ и написавъ самъ, якъ можь найлѣпше. Потѣмъ пѣдписавъ вѣнъ свѣдоцтво, не читавши его.

А вже-жь Ганя не хотѣла вѣрити, щобы Стефанъ заподѣявъ таке лихо. Въ тяжкѣмъ смутку пригадала она собѣ, що наймичку еи опѣкуна, Олену, любити Тимко, гайдукъ мандаторскій, котрый бувъ вѣрникомъ свого пана. И справдѣ розказавъ Оленѣ Тимко, що дѣдичъ просивъ мандатора, щобъ ему порадивъ въ его клопотѣ, по-за-якъ громада хоче его позывати за пасовище й лѣсъ, — та що мандаторъ пѣшовъ въ канцелярію и тамъ написавъ щось недоброго на Стефана. Якъ же про се довѣдалась Ганя, то написала листъ до своего милото й оповѣстила его, що мандаторъ зъ дѣдичемъ выдумали на него тоту клевету. Та небавомъ правда выйшла якъ олива на верхъ: показало ся въ судѣ, що Стефанъ зовсѣмъ безневинный. Але-жь лукавому мандаторови не хотѣвъ вѣнъ метитись, кажучи: „Отъ, поганый чоловікъ! най иде бѣда на чужі руки!“ Вѣдтакъ мандатора нагнавъ дѣдичъ, бо громада выграла вѣсь свои права. Сте-

фанъ же одруживъ ся зъ Ганею; обоє були щасливі, а громадяне горнулись за-любки коло щирога своего заступника.

Повѣсть „Хлопська дитина“ має тѣлько зъ-за того своєю вагу, що вважає ся картиною суспѣльного побуту въ галицкѣй Руси въ добѣ вѣдродженя народнога. А вже-жь „Хлопська дитина“ є першимъ повѣстярскимъ творомъ автора, и про-те въ писаню могли проявитись деякі похибки супроти психологичнои правды. Найперше запримѣчаємо, що Заревичъ писавъ сю повѣсть частинками для поодинокихъ чисель „Вечерницъ“, и тому-то сей твѣръ не мѣгъ бути выкѣиченымъ нѣ въ подробицяхъ, нѣ въ цѣлости. Вѣдтакъ молодой авторъ велѣвъ отцю Евстахію вѣдбувати такі наглі метаморфозы душевнѣй, які въ дѣйности ачей не можуть проявитись. Той бо чоловікъ изъ застарѣлыми шляхоцкими пересудами, щѣ не мѣгъ стерпѣти хлопскѣи дитини, дѣзнавши ся про рѣвнѣсть и братерство братне, яке въ Галичинѣ 1848. р. выкликало ся конституцією, ставъ наразъ демократомъ, и нахиливъ ся сердцемъ не тѣлько до Стефана, але й до всякого хлопа, котрымъ дѣтѣль гордувавъ. Осъ-що сказавъ вѣнъ Стефанови про метаморфозу своєи душѣ: „Я вже не нынѣшній! я vyrѣсь на иншихъ часѣвъ... За насъ було, шляхтичъ то бувъ идеаль одинъ, до котрого кождый зѣтхавъ. Тому-то й не дивно, що шляхта держала себе за найлѣпшихъ у свѣтѣ, и все инше уважала за нѣчо. Але отъ, давъ Богъ, що наставъ инній свѣтъ, свѣтъ правдивый, христіанскій; — нынѣ миръ цѣлый, одинъ другому, помѣжь себе брата, — та й я старый нынѣ о много щасливѣйшій, бо якось Богъ милосерный навернувъ мене до тои загальнои идеѣ!“ (стор. 91). — Тѣлько-жь бѣда, що Евстахій, навернувшись до тои загальнои идеѣ, зновъ вѣдкаснувъ ся вѣдъ неи, коли мандаторъ наговоривъ ему, Богъ-зна-що, на хлопського адвоката.

Зь-помѣжъ иншихъ типѣвъ еси повѣсти визначае ся ще найбѣльше Стефанъ, дарма, що его вдача вважае ся идеальною, — все-жь инші типы суть або блѣдї (Анастася, Ганя, Константъ), або нарисованї лише въ головныхъ контурахъ (дѣдичъ, мандаторъ, Тимко, Олена). Вѣд-такъ конецъ повѣсти є подекуды недоладный, по-за-якъ авторови забавло ся, до оповѣданя про весѣле Стефана й Галѣ пристѣбнути ще епизодъ про долю Олены, котра не хотѣла й чути про женихане гайдука Тимка, а зь-нечевя вѣддала ся за вѣйтового сына Гриня.

Сю свою повѣсть писавъ авторъ зь молодечимъ запаломъ и вмѣвъ єѣ закрасити горячими патріотичными фразами. Деякі-жь частини сего твору мають литературну єтѣйностъ, примѣромъ оповѣдане про побуть Стефана въ домѣ Евстахїя на великоднїи свята (стор. 18—21) и про народне свято въ окружнѣмъ мѣстѣ въ добѣ вѣдродженя галицкихъ Русинѣвъ (89—92), — розмова Тимка зь Оленою про лукавство мандатора й дѣдича (115—116; 122—123)... Коли-бъ въ повѣсти „Хлопська дитина“ було менше злишнього балаканя мѣжъ важнѣйшими особами, и коли-бъ характеристика Евстахїя була бѣльше консеквентна, то се писане могло-бъ бути найлучшимъ творомъ Заревича. Та отъ, сей твѣръ, що бувъ имовѣрно наймилѣйшимъ дитятемъ автора, за-для згаданныхъ похибокъ має тѣлько значѣне культурно-историчне, мѣжъ-тымъ коли деякі зь пѣзнѣйшихъ дрѣбныхъ повѣстокъ Заревича стали бѣльше цѣнными писанями беллетристичными, якї подекуды пригадують намъ манѣру оповѣданя Федьковича, Особливо-жь оповѣдане „Родина“ вказуе на стихотвѣръ Федьковича „Товаришѣ“¹⁾, въ котрѣмъ поетъ спѣває про долю двохъ жовнярѣвъ на побоєвищи.

До лучшихъ творѣвъ Заревича належить повѣсть „взята зь правдивои пригоды“, написана пѣдъ заголовкомъ „Сынъ опришка“. Авторъ малюе тутъ живыми красками карпатску верховину, и на першїи плянѣ своего образа высуває гарного леґиня Гриня, котрый полюбивъ молоду паню, жѣнку камерального лѣсничого. Пасучи вѣвцѣ на полонинѣ заговоривъ вѣнъ разъ самъ до себе: „Шкода єи для нього, старого! Кобъ вона моя — Господи!“ та й зѣтхнувъ. „Завтра недѣля, — зѣйду зь полонины, та чей єю хоть у церквѣ побачу!... Та що-жь ми зъ того? — вона панѣ, а я бѣдный вѣвчаръ!“ — И стало єму якось тяжко на думцѣ, вытягъ руку зь пистолетомъ, стрѣливъ на дѣль, та слухаючи, якъ гомѣнѣ вѣдкликавъ ся по зворахъ та верхахъ, знову сказавъ самъ до себе: „Вона вчуе мое пистоля, а чи знати-ме, що вѣвчаръ Гринь згодошуе ся такъ до неї?... Пуста думка твоя, Гриню!“ — Сховавъ пистоля въ ремѣнь, та й пустивъ ся долѣ горою. Ажъ ось явивъ ся лѣсничїи-Нѣмецъ зь бережниками та псами. — „А хто-то стрѣлявъ?“ спытавъ ся вѣнъ грѣзно. — „Я, паноньку!“ смѣливо вѣдказавъ леґинь. — „А, на-що ты стрѣлявъ? га?“ — „Отъ, звычайне, панцю, абы пропудити, сли може де лукавецъ-вовчище пѣдокравъ ся“. — „А ты-жь, собачїи бойку, не знаєшь, що ты не вѣльно стрѣляти, коли я полюю? Ты минѣ звѣрину прополохавъ. Вѣддай-но, небоже, тоту твою рунничку!“ — Та ба! вѣвчаръ не хотѣвъ вѣддати пѣстоляти лѣсничому, котрый вельми розсердивъ ся и назвалъ бойку собачимъ сыномъ. Почувши таке згѣрдне слово Гринь не стерпѣвъ, а озвавъ ся гнѣвный: „Пане, я не собачїи сынъ, — мене хрещена мати родила, — минѣ за матѣрь не доганяйте!“ (стор. 290)¹⁾. И накрывъ вѣнъ голову

¹⁾ „Вечерницѣ“. 1862.

¹⁾ „Поєзїи Юсифа Федьковича“. Львѣвъ, 1862; стор. 52—57.

крысанею, та й подививъ ся на пана такъ гордо, що тому здобило ся страшно. Коли-жь лѣсничій звелѣвъ двомъ побережникамъ, щобъ Гриня взяли й завели на лѣсничѡвку, то лѣсникъ гукнувъ сердито: „Пане! коли у васъ мѡцъ та правда, то карайте, якъ хто виненъ, а не прозывайте! Мы въ Господа всѣ однаковї! — мы всѣ люде!“ — Вѡдтакъ не пручавъ ся Гриньо, а вѡддавъ ся въ руки побережникамъ. И радъ бувъ лѣсничій, що вже разъ схопивъ сего лѣсника, котрый ему чогось каменемъ лежавъ на серци. Вѡнъ порѣшивъ, вѡддати гарного лѣсника въ рекруты.

Привели Гриня до двора, и ось выбѣгла панѣ, та дивно, чогось спаленѣла, якъ єго побачила. — „А що ты зробивъ, Гриню?“ спыталась добра панѣ. — „А що-жь бы? — нѣчо!“ — сказавъ вѡвчарь, та дивлячись на красну паню забувъ сирота, що зъ нимъ стало ся.

Розказавши сю подѣю, авторъ проявивъ ось-яку свою рефлексію: „Шкода красного верховинського лѣсника, що пустои чепивъ ся гадки! Вѡнъ мѡгъ бувъ нынѣ бути першимъ женихомъ у селѣ: дѣвчата найкрасшїй й найбогатшїй ажъ пропадали за нимъ, складали спѣванки на його дрѡбнїй кучерѣ, на його тереновї очї, рожевї лицѣ, называли його оленемъ, князевичемъ, — а йому отъ-що въ головѣ!“

Коли Стефанъ сидѣвъ въ арештѣ, то верзлось ему въ думцѣ, що вѡнъ мусить мати красну паню, хоча-бъ и пришлось наложити головою. „Ой, кобы лишъ на годинку мене пустили!“ забажалось ему, — „а я-бъ вже кѡнца дѣлу довѣвъ!“ И отъ рано прийшовъ до арешту побережникъ и сказавъ, що панѣ-лѣсничїй позволївъ, щобъ Гриньо зладивъ для панѣ якусь роботу. И зрадѣвъ лѣсникъ, що позбувъ ся неволѣ хочъ на короткїй часъ; — въ одну мить блисло ему въ думцѣ, не вернути бѡльше до арешту, та свободы самому шукати. Пѡдъ доглядомъ побережника тесавъ вѡнъ тыче на фасолю и позиравъ

на паню, що стояла въ вѡкнѣ. Пана не було дома: вѡнъ бавивъ ся ловами въ сусѣднѣмъ селѣ, а вѡдтакъ ночувавъ у побережника, що мавъ гарну жѡнку. Коли-жь панѣ-лѣсничїй залицявъ ся до побережнички, то молода єго жѡнка сидѣла самотна пѡдъ вѡкномъ и чогось задумала ся. Передъ хатою на приспѣ сидѣвъ побережникъ, що стерѣгъ арештанта, курячи люльку, а побѡчъ него — молодой вѡвчарь. Побережникъ розказувавъ ему якусь пригуду, але вѡнъ мало слухавъ оповѣданя, та дививъ ся на полонины. „Богъ зна“, мовивъ вѡнъ, „чи коли доведе ся минѣ погуляти на тыхъ горахъ, чи коли ще потужу я на сопѣлцѣ тыми пляями!“¹⁾ — „Еге, брате!“ вѡдповѣвъ побережникъ, „ты-бъ загравъ що, я тобѣ дамъ сопѣлку!“ — И схопивъ ся вѡнъ та пѡшовъ по сопѣлку. Сейчасъ отворило ся вѡкно, и зъявила ся красна панѣ въ бѣлѡмъ убраню. Гриньо, подививши ся на неѣ вже й забувъ за полонину, — станувъ якъ вкопаний, не знавъ, що зъ нимъ дѣяло ся. И вѡвчареви й краснѡй пани тяжко було почати розмову. Ажъ ось перервавъ мовчанку вѡвчарь кажучи: „Дивите, добра панѣ, на мене! Шкода вашихъ очїй, глядѣти на невольного й забраного молодця!“ — „И я невольна, бѣднїй вѡвчарю“, одказала панѣ, — „жию самотна, — мѡй мужъ де инде бавить ся!“

Вѡвчареви полекшало на души й хотѣвъ ближе пѡдѣйти до вѡкна, але ось вернувъ ся вже побережникъ изъ сопѣлкою. И загравъ Гриньо, — въ него ажъ душа вступила, — здавало ся, що сопѣлка невченого вѡвчаря говорить наче сердешнїй слова закоханого лѣсника. А она слухала не наслухалась того чудного голосу, що єго неразъ чула въ верховинѣ. — Незабаромъ пѡшовъ Гриньо ночувати въ арештѣ. Цѣлу нѡчь пересидѣвъ вѡнъ дума-

¹⁾ Плай — лѣсова дорога

ючи всяко, — самъ незнавъ, що зъ собою зробити: вѣнъ бажавъ волѣ-свободы. Ажъ ось прийшли ему на гадку опришки: якъ-стѣй рѣшивъ ся вѣнъ стати опришкомъ, злетѣти колієсь яструбомъ зъ верховини, укарати пана, а паню забрати зъ собою та занести въ Бескиды. Рано поглянувъ вѣнъ на двери, — бачить, они отвертї. Необавци Гриньо ишовъ уже горѣ полонинами, самъ не знаючи, куды впередъ повернути ся. Якъ же лѣсничїй вернувъ ся домѡвъ зъ гостини у гарнои побережнички и довѣдавъ ся, що вѡвчаръ утѣкъ зъ арешту, то кинувъ ся вѣнъ зъ мокрымъ рядномъ найпаче на свою жѡнку, погукуючи, що се еи работа. А вкѡнци сказавъ до неї: „Скажи но мнѣ, квѣтоньку ты мѡї, чому ты зъ нимъ разомъ не пошла? Я-бъ и слова не сказавъ.“

Трохи-перегода Гриньо опинивъ ся на верховинѣ при граници угорекѡї мѣжъ опришками. Они напали на жидѡвъ и богачѣвъ, щобъ добути грошей, але Гриневи було про се байдуже, — ему було свое на думцѣ. Дѡзнавъ ся про тугу его найстаршїй зъ опришкѡвъ и велѣвъ ему вести ватагу до лѣсничого. И справдѣ, въ ночи, коли лѣсничїй гулявъ собѣ на другѡмъ селѣ у побережнички, напали опришки на его двѡръ, забрали рушницѣ и грошѣ, а Гриньо захопивши гарну паню кинувъ своихъ товаришѣвъ и завѣвъ еѣ за Бескиды въ одно село, що лежало найближе границѣ угорекѡи по тѡмъ боцѣ. Тамъ жили они обоє въ хатѣ колишнього опришка. Гриня не було иногдѣ й довше въ хатѣ, а тогдѣ молода панѣ плакала й тужила за милымъ. Она бѣдкалась неразъ и зъ-за того, що може Богъ не простить їй грѣха. Ажъ ось нашли на ту хату катуны (жовнярѣ) саме тогдѣ, коли Гриньо выбѣгъ зъ обѡйстя, пиренувши, якъ тота некра изъ смеречини, — вже й не знати, куды за нимъ дивити ся. За двѣ години вже поѣхало два возы зъ села: на

однѡмъ сидѣла молода панѣ, а коло неї офицеръ, на другѡмъ іазда зъ двома слугами, а побѡчь воза ѣхало шѣсть гусарѡвъ на коняхъ.

Ось и змѣсть повѣсти, котра очевидячки не доведена авторомъ до кѡнца. Уже-жъ сыномъ опришка є чей самъ Гриньо, головный дѣячъ въ повѣсти, дармá, що авторъ не сказавъ нѣчого про его батька. Але-жъ мы не знаємо нѣчого про дальшу долю Гриня, про котрого сказано тѡльке те, що вѣнъ пѡсля розмовы зъ тужною жѡнкою лѣсничого задумавъ ся, самъ не знаючи, якїй конецъ буде тому дѣлу, а потѡмъ зчезъ десь безъ слѣду.

Въ сѣй повѣсти авторъ найкрасше зъобразивъ стрѣчу лѣсния Гриня зъ паномъ-лѣсничимъ. Въ загалѣ-жъ являє ся той вѡвчаръ героємъ романтичнымъ, що ставши й опришкомъ не позбувъ ся думокъ сентиментальныхъ. Его-жъ любка, жѡнка лѣсничого, є якимеь идеальнымъ типомъ. Авторъ зъобразивъ еѣ такъ доброю й тихою, що мѡгъ бы хто вважати еѣ якоюсь етеричною проявою, а не людиною, що въ еи жилахъ кружляє тепла кровь. За те характеристика камерального лѣсничого є зовсѣмъ вдатна; — видно, що авторѡи навѣривъ ся справдѣ живый лѣсничїй, коли зъумѣвъ змаловати такїй образъ, якїй може вважатись фотографїєю зъ природы.

Въ повѣстяхъ своихъ зъявляє ся авторъ идеалистомъ, що подекуды любує ся въ свѣтоглядѣ романтичнѡмъ. А вже-жъ въ образку зъ житя „Двѣ матери“ намагавъ вѣнъ нахилитись до реализму й писати ладомъ бѡльше природнымъ. Вѡнъ вводить насъ въ палату паньску, де єдинный сынъ дѣдички-вдовы вмирає. Коли-жъ панѣ въ великѡмъ смутку тяжко горює, то въ переднихъ покояхъ бавлять ся весело слуги: пють добре вино й грають въ карты. А побѡчь палаты стоить хатинка бѣдной вдовы, матери одного сынка. Поглядаючи рано на пань-

скій двѣрь зѣтхнула она важко й промовила сумовито: „Ясні паны!... богаті зъ чужою кривды! Вони теперъ у пухахъ вылежують ся, а я отъ пропадаю, бо кусничка хлѣба, або хотъ пушку муки найти годѣ!... Боже, Боже! чи вже такъ суджено мнѣ зъ голоду вмерти?“ (стор. 286)¹⁾. — Колись жило ся бѣдной вдовѣ гараздъ, але еи чоловічка вѣдавъ панъ въ жовнярѣ, а молодицю зѣгнавъ изъ ґрунту та давъ їй отъ-сю стару хатину. Жниочи въ тяжкихъ невгодинахъ, сподѣвалася она пѣльги, якъ поверне еи чоловікъ изъ вѣсека, але вѣнь загибѣ десь у чужихъ краяхъ, а она лишилася зъ пятилѣтнимъ дѣтвомъ безъ всякои помочи. „Нѣхто й не спытавъ еи, якъ и щѣ ты небого? якъ живешъ? бо люде лишъ собѣ радѣ, а за бѣдного ледви тямлять“ (стор. 287). Якъ же довѣдалася нещасна вдова про смерть панича, то подумала она собѣ: „И статокъ Господь давъ и всего, чого душа забagne, коли не давъ вѣку!“ А потому прийшло їй ось-таке на гадку: „Чи не мои слезы та клятьбы лиха набавили?— Хорони, Господи! и въ мене е дитина!“

И пошла она зъ дѣтвомъ до двора помолитись за душу ясного панича. Гарну хлопську дитину побачила панѣ й дѣзналася вѣдъ слуги двѣрского, що еи батька зѣгнали зъ ґрунту й вѣдали въ жовнярѣ, та що бѣдна вдова жне теперъ въ поневѣркахъ. Ясна панѣ була тогдѣ сама въ нещастю, то й чужа кривда заболѣла еѣ може першій разъ на еи вѣку. Тому-то хотѣла она нагородити вдову за ту кривду, яку заподѣявъ їй покѣйный панъ. Она взяла хлопського дѣтвача и его матѣрь у своѣй двѣрь и посылала его въ школу. Бѣдну вдову вважала она своею подругою й ходила зъ нею въ село, подаючи помѣчь убогимъ и недужимъ. Разомъ зъ мужичкою вѣдила

¹⁾ „Вечерниця“. 1862.

панѣ иногдѣ й въ городъ, щобъ вѣдѣдати еи сына. Коли-жъ обоє вертали ся разъ до дому, то панѣ сказала своѣй товаришцѣ: „Такъ, такъ, небого! — двѣ насъ есть матери, а сына маемъ лишъ одного!“ — Хоча-жъ авторъ хотѣвъ тутъ змалювати картинку зъ дѣйстнаго житя, то вкѣпци не зберѣгъ ся вѣнь вѣдъ своен манеры въ писаню, се-бѣ-то вѣдъ наклону до идеализму.

Колѣ-жъ въ повѣсти „Двѣ матери“ натякнувъ авторъ на пана, котрый своему мужикови вѣдобравъ землю и занастивъ его долю, то въ повѣсти „Загубидушь“ зѣобразивъ вѣнь такого пана, щѣ погубивъ дѣвочу честь сироты й зруйнувавъ моральный еи талантъ. Авторъ розказуе, що дѣвчинка Павля жила въ дворѣ паньскѣмъ, по-за-якъ жѣнка дѣдича приняла до себе бѣдну сироту. Зъ нею любивъ бавитись Мильо, сынокъ паньскій. Якъ же выросла Павля, то дѣдичъ подобавъ собѣ еѣ и ставъ до неѣ лицятись саме-тогдѣ, коли его сынъ покохавъ щиро гарну сироту. И отъ, старый гульвѣса занастивъ на-сильно чудову квѣтку, — нещасна Павля втопила ся въ Дѣвѣстрѣ, а за нею порнувъ въ воду й Мильо, коли хотѣвъ еѣ ратувати.

Вже изъ сего погляду на повѣсти Заревича можна дѣзнатись, що въ него бувъ чи-малый талантъ до змалюваня побутовыхъ картинъ изъ житя сучаснон суспѣльности. Его образки вызначують ся смѣлымъ и вдатнымъ рисункомъ, тѣлько-жъ они по-найбѣльше невыкѣченѣ, по-за-якъ авторъ зладивъ ихъ на-прихапци, та не зѣумѣвъ ихъ закрасити природнымъ кольоритомъ. Въ его образкахъ е за-багато свѣтла, за-для чого характеристика деякихъ типѣвъ являє ся идеализована, а подекуды й блѣда. Коли-бъ Заревичъ бувъ уважавъ бѣльше на форму писаня, то его творы мали-бъ вышу стѣйнобѣсть литера-

турну, и вінъ мѣгъ-бы бувъ заняты побѣчь Федьковича вельми поважне мѣсце въ исторіи нашої літературы¹⁾.

* * *

На засновку пѣсенъ народной написавъ Заревичъ одну драму въ трьохъ дѣяхъ п. з. „Боднарѣвна“. Крѣмъ боднарѣвны й старосты Канѣвского (Потоцкого) вводить вінъ на сцену ще вдову боднариху, се-бѣ-то матѣрь Марцѣ боднарѣвны, Амброза жениха, й Онуфрїя опѣкуна и стрія боднарѣвны, та й Антипу, повѣрного козака старосты. Рѣчь дѣе ся въ другій половинѣ XVIII. вѣку въ малѣмъ мѣсточку. Авторъ каже, що пѣселя народной пѣснѣ пригода зъ боднарѣвною стала ся въ мѣсточку Гусятинѣ въ Галичинѣ, але варїянты пѣсенъ визначають тѣй дѣи мѣсце то въ Бучачи, то въ Богуславѣ, то въ Берестечку²⁾.

Въ драмѣ Заревича Марцѣ боднарѣвна являє ся трохи не кокеткою сѣльскою, що прибравши ся гарно дивить ся въ зеркальце й каже: „Сегодня то певно вже хлопцѣ подурѣють: я прибрана, якъ та краля!“ Еѣ хоче посватати Амбросъ, сынъ богацькій, „гарный, чудный женихъ“, що бачить ся зъ нею майже день-у-день, та отъ, про любовь не промовить вінъ нѣ слова, и тому-то каже Марцѣ своѣй матери, що Амбросъ гонорный, що сироту за нѣ-що не буде вважати. Вѣдтакъ покликуе она патетично: „Багацька дожидае ручникѣвъ, а бѣдна сердца!“ (стор. 30)³⁾.

¹⁾ Заревичъ написавъ ще шутливе оповѣдане „Хлоповичъ Жоржъ Мотозо“ (Календаръ товариства „Просвѣта“ на рѣкъ 1872). Вінъ е авторомъ такожъ деякихъ повѣтокъ и казокъ, що надруковано ихъ анонимно. Сюды належить „пригода справдешня“ п. з. „Повѣнь“, („Русь“, 1867; ч. 19).

²⁾ Бучачъ — повѣтове мѣсто въ Галичинѣ. Богуславъ — мѣсто повѣту Канѣвского, губерніи Кіевской. Берестечко — мѣстечко повѣту Дубенского, губерніи Волынской.

³⁾ „Правда“. V. 1872.

Еѣ не вподобав ся се, що Амбросъ не спытавши еи, вже посылавъ людей зъ ручниками, про-те каже она, що не хоче его, — нехай выбачить! И дѣзнавъ ся незабаромъ Амбросъ, що у боднарихи дочка верховодить, та що у „бабиной дѣвки“ молодой ще розумъ. Марцѣ пѣшла въ село гуляти, хочъ Амбросъ еѣ просивъ, щобъ остала ся дома, бо староста Канѣвскій гуляє й „полное“, то й могла-бъ она попасти ся въ яку бѣду. — Ось грае вже музика, а сердечный Амбросъ признае ся боднарѣвнѣ, що еѣ любить, и довѣдуе ся вѣдъ нен, що й она прихиляе ся до него сердцемъ. Одинае годъ ему намовити свою любку, щобъ покинула танецъ и пѣшла до дому. Марцѣ захотѣло ся гуляти, и отъ, староста углядѣвъ боднарѣвну й сказавъ еѣ, що она такъ ладна, якои вінъ ще не бачивъ. Вѣдтакъ велѣвъ Антипѣ гуляти зъ боднарѣвною и въ танци запроторити еѣ ажъ въ паньскій кѣмнаты. Козакъ сповнивъ вѣрно приказъ свого пана. Марцѣ опинила ся въ палатѣ старосты Канѣвского. Тутъ сумовала она, що нема руки помѣчнои, щобъ еѣ высвободила зъ тои паньскои неволь; вѣдтакъ дорѣкала собѣ, що не послухала доброго слова Амброза и скочила наче въ пагубу. Мѣжь тымъ хитрый Антипа заявивъ боднарѣвнѣ, що еѣ выпустить изъ клѣтки, коли она схоче бути его любкою. Але Марцѣ посмѣяла ся старому слузѣ-дворакови, що хотѣвъ женихатисъ до мѣщаньскои дѣвчины. Незабаромъ пришовъ до неи и самъ староста и спытавъ ся еѣ, чи не схотѣла-бъ бути панею и жити въ сихъ красныхъ покояхъ. Але Марцѣ вѣдповѣла, що не родила ся на паню, и що еѣ тутъ не бути. Те-жь сказала старостѣ й боднариха, котра прийшла просити, щобъ панъ пустивъ еи дочку до дому. Та отъ, староста нагнавъ стару геть; — коли-жь потому причепивъ ся до Марцѣ своими любощами, то она пручаючи ся вдарила его въ лице, зъ-за

чого панъ Канѣвскій, розлютившись вельми, крикнувъ: „Гадина проклята! хамська душа! — вона мене — мене, пана надъ панами поемѣла... Га, чекай! хлопська жидло!... научу!“ Побрвавъ пистолеть и стрѣливши до боднарѣвны гукнувъ зъ пересердя: „Та гъ, такъ, теперъ останешъ!“ Въ сю мить отворились зъ лопотомъ замкненій двери и въ паньску кѣмнату вскочили парубки-мѣщане зъ Амбросомъ, хочъ Антипа зъ козаками двѣреками намагали ихъ вѣдперти. Незабаромъ явивъ ся й Онуфрій, опѣкунъ Марцѣ, й зупинивъ розборкану молодѣжь кажучи: „Чекайте! утихомирѣть ся!... Погодѣть! приїде часъ, коли верхомъ правда стане, — свята истина помститъ ся за народъ терпennyй!“

Опѣсля въ коротенькѣмъ епильогу бачимо образъ: Марця лежить на присѣ передъ хатою боднарихи, побѣчь неи стоить мати й Амбросъ, трохи далѣ Онуфрій, а вѣддалеки на боцѣ — староста задуманный. Дѣвчата-подружки переходять сценою, кидаючи на мерця квѣты, и зъ-тиха спѣвають сумовиту пѣсню:

На молодѣй боднарѣвнѣ шовкова мережка,
Куды везли боднарѣвну кровавая стежка.

Се драматизованѣ народнои пѣснѣ не може звати ся вдатнымъ. Не добачаемо въ сему творѣ годящои характеристики головныхъ дѣвехъ особѣ, та й нема тутъ завязки узла драматичного, за-для чого конецъ драмы вважає ся катастрофою, котра заподѣялась вытребеньками паньскими. Все-жь таки деякі сцены (II, 3. 4. 7; III, 4) проявляють справжню драматичность и служатъ доказомъ, що авторъ мѣгъ зъ переходомъ стати й добрымъ драматургомъ, коли-бъ не бувъ зломивъ пера й не залишивъ дальшой дѣяльности литературнои.

15. Володимиръ Барвѣньскій¹⁾.

Въ кождѣмъ народѣ, щѣ въ житю политичнѣмъ и культурнѣмъ перебувъ довгѣ невзгодины й тяжкѣ лихолѣтя, появляють ся часъ вѣдъ часу такі величнѣ патриоты, котрѣ своихъ землякѣвъ, приголомшенихъ долею, або й розѣединенихъ домашними перевертнями, вмѣють побудити до просвѣтного й національного вѣдродженя, до спѣльнои запопадливои дѣяльности въ хосенъ занапашеннои батькѣвщины. Такимъ тямущимъ дѣячемъ въ галицко-рускѣмъ народѣ бувъ незабутный Володимиръ Барвѣньскій.

Вѣнь уродивъ ся 13. (25.) лютого 1850. р. въ Шляхтинцяхъ, селѣ повѣту Тернопѣльского, де батько его Григорій бувъ священникомъ. Володимиръ бувъ наймолодшимъ изъ-помѣжь пятохъ братѣвъ и трѣохъ сестеръ. Хоча-жь въ побутѣ дѣтей Григорія проявлялась найбѣльша гармонія и любовь, то все-жь зъ-помѣжь свои рѣднѣ Володимиръ найтѣснѣйше зживъ ся зъ двома старшими братьями, Осипомъ и Олександромъ²⁾.

Родителѣ заходились запопадливо коло своихъ дѣтей, особливо-жь пѣклувались выхованѣмъ наймолодшого своего сына. Батько, сынъ Ярчовецкого хлѣбороба, бувъ суворый и поважный, а мати, попадянка, котрой батьки вийшли зъ Тернопѣльского мѣщаньского роду, визначувала ся мягкою и чуливою вдачею. — Першѣ науки пе-

¹⁾ „Споминки про жите и дѣяльнѣсть Володимира Барвѣньского“. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“ (78. книжочка). У Львовѣ, 1884. — Порѣвн. „Дѣло“. 1883; число 9. 10.

²⁾ Осипъ Барвѣньскій, священникъ въ Сервирахъ, повѣту Золочѣвского, авторъ трагедіѣ „Павло Полуботокъ“, умеръ 6. лютого 1889. р. Олександръ Барвѣньскій є профессоромъ учительскои семинаріѣ у Львовѣ й посломъ до Рады державнои. Про Осипа, а найпаче про Олександра скажемо дещо въ четвертѣй части сеи исторіѣ рускои литературы.

реймивъ Володимиръ у Шляхтинецкѣй школъ народнѣй, а два роки опѣсля дали его до народной школы въ Тернополи. Тутъ учивъ ся вѣнь вѣдъ 1859—1860 р. Вѣдтакъ перейшовъ вѣнь въ гимназію Тернопѣльску, де й скѣнчивъ сему клясу.

Вже зъ-малку заявлявъ Володимиръ велику охоту и справдѣшній хистъ до науки й все бувъ однимъ зъ передовцѣвъ помѣжъ своими товаришами. Та хочъ вѣнь пробувавъ въ мѣстѣ, то не бувъ вѣдорваный вѣдъ сѣльско-го житя народно-го. Батько бо, посылаючи ему й двомъ старшимъ сынамъ потрѣбный харчъ на прожитокъ, давъ имъ до прислуги наймичку. Она-жъ знала багато казокъ, щѣ ихъ до-пѣзна въ ночи розказувала школярикамъ. Тому-то й пѣдчасъ побуту въ мѣстѣ народнѣй казки та пѣснѣ пѣддержували ту звязъ, щѣ сполучала Володимира зъ сѣльскимъ людомъ. Зъ Тернополя-жъ усе приѣзжавъ вѣнь вразъ зъ Осипомъ и Олександромъ до Шляхтинецъ на свята й на вакаціѣ. Тутъ дѣзнавъ ся вѣнь про народнѣй звычаѣ й обряды, прислухувавъ ся пѣснямъ та казкамъ, выучувавъ рѣдну мову, и зъ устной словесности переймавъ тѣ природнѣй окрасы, котрѣй скрѣзь проявляють ся въ его письменныхъ творахъ.

Нещасна пригода, яка постигла Володимира мабуть въ 14. роцѣ житя, вплинула чи-мало на его вдачу. Спавши изъ сполоханого коня на поли, зломивъ вѣнь собѣ руку й тогдѣ мабуть звихнувъ хребетъ. Вѣдъ того часу пѣдорвалося его здоровѣ, котре й перше не было крѣпке. Его не приманювали вже веселощѣ товариеского житя, — вѣнь потонувъ весь въ науцѣ, добачаючи въ нѣй свою забаву. Саме-тогдѣ молодѣжъ гимназіальна жила идеями Тараса Шевченка. Далеко за мѣстомъ въ тихѣй, неприступнѣй хатѣ збиралася она громадою. Тамъ вѣдбувала ся друга школа, — школа молодого идеализму. Незабаромъ

ставъ Володимиръ душею молодои громады. Любо було дивити ся на него, коли вѣнь середѣ молодыхъ товаришѣвъ голосивъ слова любви до матери-Украины, деклямувавъ народнѣй думы про славнѣй походы Богдана Хмельницкого, або поетичными барвами розкрашавъ дѣѣ свои батькѣвщины. А коли вѣнь по школьныхъ трудахъ вертавъ на вакаціѣ до рѣдного дому, то й тутъ не кидавъ своихъ думокъ, — розказувавъ батькамъ про украинську старовину, сѣѣвавъ имъ козацкѣй пѣснѣ, або й деклямувавъ деякѣй думы кобзарскѣй. Вже тогдѣ забажавъ вѣнь просвѣтити темныхъ братѣвъ. Про-те читавъ вѣнь часто украинскѣй книжки сѣльскимъ парубкамъ и дѣвчатамъ, щѣ не могли надивуватися нѣ своему „паничевѣ“, прибраному „по-просту“, нѣ чудовымъ словамъ, щѣ глубоко займали душу.

Пѣсля вакаціѣй 1867. р. введено въ Тернопѣльску гимназію, якъ и въ иншѣй гимназіѣ Галичины, польску мову выкладову. Та отъ, Володимиръ, учившись доси въ нѣмецкѣй мовѣ, не хотѣвъ марнувати часу на те, щѣбъ переучуватися всѣхъ предметѣвъ школьныхъ въ послѣднѣмъ роцѣ гимназіальной науки мовою польскою, яка ему доси мало была звѣтна. По-за-якъ тогдѣ не було ще руской гимназіѣ у Львовѣ¹⁾, то вписавъ ся вѣнь въ нѣ-мецку.

Скѣнчивши науки гимназіальнѣй у Львовѣ 1868. р., опинивъ ся Володимиръ на роздорожу, и мавъ вызначити собѣ цѣль житя, щѣбъ добити ся до становища въ суспѣльности и зъ хѣномъ послужити рускому народовѣ, Хочъ якъ радѣ-бъ були родителѣ бачити его въ духов-

¹⁾ Въ гимназіи академичнѣй у Львовѣ розпочалися рускѣй выклады 1864. р. въ I. класѣ, та вѣдтакъ посувала ся наука що-рѣкъ выше о одну клясу въ гимназіи низшѣй, и ажъ уставою зъ д. 31. мая 1874. р. розширено рускѣй языкъ выкладовый на всѣ вѣсьмь класѣ той гимназіѣ.

номъ станѣ, якому посвятили ся найстарші сыны, однако не дуже противились бажаню Володимира, стати чоловікомъ свѣтскимъ, по-за-якъ уже старшій его братъ Олександръ выбравъ собѣ станъ професорскій. Такъ отже перейшовъ Володимиръ на Львівскій университетъ и ставъ слухати лекцій на выдѣлѣ правничомъ. Бачивши, скільки-то кривды дѣе ся простому народови за-для невѣдомости своихъ правъ, якъ то всѣлякй мантѣвъ вихоеновують его темноту й непорядиоеть, забажавъ Володимиръ стати правникомъ, щобъ мѣгъ колисъ наукою, радою й обороною подавати помѣчь дорогимъ своимъ землякамъ.

Саме въ ту пору, коли Володимиръ перейшовъ на университетъ у Львовѣ, мѣжь рускою молодѣжею почалося нове житє просвѣтно-національне. Львівска молода громада скрѣпила ся що-найкрасшими молодими силами. Зъ Бережанцѣвъ прибули Евгений Желехѣвскій и Олександръ Огоновскій, изъ Станиславцѣвъ Володимиръ Навроцкій и Мелитонъ Бучинскій, зъ Тернопѣльцѣвъ Андрій Сѣчинскій, Олександръ Барвѣнскій, Володимиръ Ганкевичъ и инші. Середъ тои молодои громады зродилася думка, выдавати руску часопись для науки й забавы, якои не було тогдѣ въ Галичинѣ. Такъ новими, ще не вправними силами й дробными грошевыми датками молодыхъ громадянъ повстало письмо наукове й литературне „Правда“, котре пѣдъ редакцією Лонгина Лукашевича стало виходити вѣдъ 1. цвѣтня 1867. р. тричи въ мѣсяци¹⁾. Вже въ першомъ роцѣ свого именованя зъявила ся „Правда“ доволѣ цѣннымъ литературнымъ збѣрникомъ, по-за-якъ надруковано въ нѣй деякй словеснй

¹⁾ До року 1884. вышло тринацать рочникѣвъ „Правды“. Вѣдъ р. 1888. выдае ся „Правда“ въ новѣй серіи.

творы Тараса Шевченка, Олексы Стороженка, Данила Млаки, Олександра Кониського, Йосипа Федьковича¹⁾ и и.

Оцѣнюючи дотеперѣшнй змаганя народнй Русинѣвъ, молодй громадяне дѣйшли до тои думки, що не дѣждатисъ намъ красшой долѣ, поки нашъ нарѣдъ не просвѣтитъ ся й не подвигне ся зъ нужды та не стане свѣдомымъ свои правды, силы й волѣ. Они пѣзнали, що треба передовѣмъ звернути бачиоеть на темный и бѣднй людѣ, нести свѣтло науки пѣдъ стрѣхи сѣльскихъ хатъ и такъ прямувати до розбудженя й вѣдродженя низшой веретвы землякѣвъ. Заходомъ сеи молодои громады й деякихъ старшихъ народовцѣвъ въ осени 1868. р. завязалось товариство „Просвѣта“²⁾, а мѣжь основателями бачимо крѣмъ названыхъ уже молодыхъ патриѣтѣвъ такожь Володимира Барвѣнського. Хоча наймолодшій може вѣкомъ зъ основателѣвъ, ставъ Барвѣнскій небавомъ однимъ изъ найдѣяльнѣйшихъ членѣвъ товариства „Просвѣта“. Вже въ V. и VI. книжочцѣ „Зорѣ“ (1871. и 1872. р.) и въ Календарѣ „Просвѣты“ на рѣкѣ 1872. появились першй его творы, котрй вѣнъ пѣдписувавъ або криптонимомъ „Василь Барвѣнокъ“, або своимъ именемъ и прѣзвищемъ. Зъ того часу бувъ вѣнъ черезъ кѣлька лѣтъ членомъ выдѣлу „Просвѣты“, и въ хосенѣ членѣвъ сего товариства написавъ двѣ цѣннй книжочки „Вексель и лихва, наша бѣда“ (1875), и оповѣдане „Трицять лѣтъ тверезости“ (1876), а въ „Писмѣ зъ Просвѣты“ подавъ пояснене деякихъ новыхъ уставѣ³⁾ та й правничй порады на запытаня зъ рѣзныхъ сторѣнъ краю.

¹⁾ Въ „Правдѣ“ 1867. р. надруковано въ-перве оповѣдане Федьковича „Опришокъ“ (ч. 1) и его-жь повѣстку „Безталанне закоханне“ (ч. 4).

²⁾ Про засноване товариства „Просвѣта“ гляди „Исторію литературы руской“, II. 1; стор. 80.

³⁾ Порѣвн. „Уставу противъ пиянства“ („Письмо зъ Просвѣты“, 1877; число 1).

Скінчивши науки правничі въ университетѣ Львів-екѣмъ (1872) загадавъ Барвѣнській посвятити ся адвокату-рѣ. Тому-то вѣдбувши однорѣчну судову практику въ Львовѣ бувъ вѣнъ конципіентомъ адвокатскимъ. Уже въ 1875. р. выголосивъ вѣнъ першу свою бесѣду въ XIV. роковини смерти Тараса Шевченка¹⁾. Сею промовою здо-бувъ вѣнъ собѣ признане у своихъ и чужихъ, — краснорѣчи-вѣсть и широкой поглядъ на руску справу зъєднали ему славу знаменитого бесѣдника. Опбеля промовлявъ вѣнъ въ роковини Шевченковѣ въ р. 1876. 1878. 1881. и 1882²⁾.

А вже-жъ осередкомъ письменныхъ трудѣвъ молодыхъ патріотѣвъ було вѣдъ р. 1867. письмо наукове й литературне „Правда“. Помѣчникомъ въ редакціѣ сего часописи ставъ Барвѣнській уже въ 1868. р. Редакція „Правды“ переходила зъ рукъ до рукъ, а въ 1876. р. обиявъ еѣ Барвѣнській и выдававъ черезъ пять лѣтъ, ба, можна сказати, що зъ того часу стояла она творами его-жъ пера. Хоча-жъ Володимиръ працювавъ безъ винну, будши редакторомъ „Правды“ и конципіентомъ адвокатскимъ, то все-жъ рвавъ ся вѣнъ ще на нове якесь дѣло, и про-те 2. марта 1876. р. писавъ вѣнъ до брата Олександра: „Десять рукъ, десять головъ не завадило-бъ. Обростаю па-перомъ, пересыкаю атраментомъ, — другій мѣсяць не бувъ я на проходѣ! А сповняю ледви десяту часть того, що бымъ хотѣвъ вчинити!“³⁾ А дбавъ вѣнъ не тѣлько про розвѣй нашего письменства и про народну просвѣту, але й не спускавъ зъ ока рускои молодѣжи. Бажаючи,

¹⁾ Порѣвн. „Правду“, VIII., 1875; стор. 196.

²⁾ „Правда“, IX., 1876 (Додатокъ до 6. числа); стор. 1—16; — „Правда“. Часть литературно-наукова. XI., 1878, том I., стор. 213—230. — Порѣвн. „Дѣло“, 1881., число 16; 1882., ч. 17.

³⁾ „Споминки про жите и дѣяльність Володимира Барвѣнского“. У Львовѣ, 1884; стор. 35.

щобъ наша молодѣжь перенялась идеалами національными, ставъ вѣнъ на неѣ впливати своимъ мовами й письмами. Незабаромъ же добачавъ вѣнъ орлинымъ своимъ окомъ, що не досыть ще пѣкнутись рѣднымъ письменствомъ, просвѣчувати молодѣжь въ напрямѣ національнѣмъ и нести свѣтло науки мѣжь селянъ и мѣщанъ. Вѣнъ пѣзнавъ, що наше жите ажъ тогдѣ стане народнымъ, коли рускѣ сѣмѣя переймутъ ся щирою й горячою любовою до рѣд-ныхъ святощѣй, коли руске жѣноцтво буде берети ватру невгасаемого патріотизму. Тому-то переписувавъ ся вѣнъ зъ деякими патріотичными женщинами. Мѣжь сими пись-мами вызначувались листы до горячои патріотки, панны Ольги Гузарѣвны (нынѣ подруги Володимира Лукича Ле-вицкого)¹⁾.

Саме-тогдѣ запалало его сердце тихою любовою до панны Ольги С., котроѣ присвятивъ вѣнъ гарный стишокъ на споминъ 19. лютого 1878. Ось-яку вѣдповѣдь давъ ѣй Володимиръ, коли она сказала, що бажає свѣту, — що жите еи стелить ся мовъ рожами:

Ты свѣту бажаєшь? Такъ добре — пѣдемо!
Лишь разомъ въ двѣйзѣ, и край свѣтъ полинемо!
Я буду збирати тернистѣ тѣ рождѣ,
Зъ широкого свѣту для тебе пригождѣ, —
Собѣ заховаю тернистѣи вѣты,
Тобѣ-жъ я устелю рожеви цвѣты!²⁾

Ользѣ * * * присвятивъ Барвѣнській 1877. р. наилуч-шу свою повѣсть „Скошенный цвѣтъ“. Вѣдтакъ именемъ Оль-ги пѣдписавъ вѣнъ одну свою статью п. з. „Про руске жѣноцтво. Листъ Галичанки до редакціѣ „Правды“²⁾. Изъ сего-жъ видно, що въ котроѣ-то изъ тыхъ обохъ Ольгѣ

¹⁾ *ibid.*, стор. 43—46.

²⁾ „Правда“, XI., 1878., том I., стор. 233—234.

добачавъ вѣнъ идеаль своихъ думокъ зъ поглядомъ на ту миссію, яку мало-бъ сповнити наше жѣноцтво.

А вже-жъ, нѣгде правды дѣти, пѣдъ конецъ сѣмдесятихъ рокѣвъ упало мѣжъ Русинами жите суспѣльне и просвѣтно-національне. Рускї селяне, вызыскуванї у своѣй неспѣдомости лихварями, збѣднѣли дуже и тратили зъ кождымъ днемъ що-разъ бѣльше батькѣвскои землѣ лицитаціями. Рускї товариства й институці, заснованї дробными складками народу, або проявляли слабе жите, або попались таки въ мертвоту. Коли-жъ людѣ очевидячки впадавъ въ экономичну руйну, то руска интеллигенція ворогувала мѣжъ собою й спорила про мову та правопись, ставши байдужною супроти народного лихолѣтя. Щобъ отже вѣдновити хосенну дѣяльнѣсть, яку галицкї Русини були розпочали въ 1848. р., — щобъ розборкати землякѣвъ въ ихъ апатїи до рѣшучого дѣла, задумавъ Барвѣньскїй выдавати политичну часопись, въ котрѣй мѣгъ бы стати речникомъ занашащенихъ правъ руского народу. Бажаючи своѣй намѣрѣ довести до-пути, покинувъ вѣнъ практику адвокатску, рѣшивъ ся своєю любови думки стати професоромъ экономїѣ въ университетѣ, и кинувъ ся зъ цѣлымъ жаромъ до заснованя новои часописи. Та отъ, деякї приятелѣ Володимира, выслушавши плянъ задуманого издавництва, въ невѣрѣ своѣй похитували лишъ головами, иншї-жъ были таки впрѣсть противнїй такѣй думцѣ, и такому смѣливому почину не вѣщували щасливои будучности. Щобъ вѣдтакъ загрѣти молодшихъ, щобъ зъєднати собѣ недовѣркуватыхъ старшихъ, заявивъ вѣнъ, що дотѣль издавати-ме нову газету безплатно, докѣль не збере ся триста передплатникѣвъ. Такою саможертвою зъумѣвъ вѣнъ здѣйснити свои бажаня.

Барвѣньскїй ставъ издавати „Дѣло“ зъ новымъ рокомъ 1880., намагаючи покласти засновокъ до примиреня

Русинѣвъ, щобъ вѣдтакъ зъєдинеными силами працювати для добра народу. Ось-що пише Иванъ Франко про те змаганє Барвѣньского въ издаваню сєи политичнои часописи: „Була сє задушевна, давно лелѣяна думка покѣйного В. Барвѣньского, и головно єго невтомимою працею здвигнулася нова велика часопись, котра въ трехъ лѣтахъ свого именованя здужала вже зрѣбити великїй поворотъ въ думкахъ и погледахъ усеи нашої суспѣльности“¹⁾. Узнаючи вѣдтакъ заслуги Барвѣньского въ справѣ вѣдродженя просвѣтно-суспѣльного й народнои житея въ галицкѣй Руси, Франко назвавъ єго „дорогосказомъ нашимъ на розстайнѣй пути“ и заявивъ, що вѣнъ „огненнымъ словомъ кликавъ насъ до труда для поступу, для волѣ й щастя люду“²⁾.

Що-жъ Барвѣньскїй пѣднявъ ся великого дѣла не для марнои славы, доказує найлучше сє, що вѣнъ цѣлый рѣкъ не виявлявъ ся передъ свѣтомъ яко редакторъ „Дѣла“, та що номинальнымъ редакторомъ бувъ Михайло

¹⁾ „Правда“. Дополненє XIII. рѣчника сєи часописи. 1884; стор. 273.

²⁾ „На смерть Володимира Барвѣньского“. Сей стихотвѣръ передруковано въ „Дѣлѣ“, 1883; число 9. и 10. — Коли-жъ Иванъ Франко хвалить напрямъ Барвѣньского въ издаваню политичнои часописи „Дѣло“, коли зове єго дорогосказомъ нашимъ на розстайнѣй пути, то молоденькїй критикъ Евгенийъ Левицкїй закидує редакторѣи „Правды“ и „Дѣла“ безпрограмовѣсть, пишуци въ „Народѣ“ мѣжъ иншимъ ось-що: „Зъ Правдою 1877. р. входимо въ часы диктатуры В. Барвѣньского. — Вѣнъ належававъ до того рода людей, котрї не вибѣють, якъ слѣдъ, перевести консеквентно свои думки, и черезъ те попадають въ неяснѣсть, путанину, або таки й прямо въ противорѣчнѣсть. Хоть чоловікъ безпечно бѣльше образованный, нѣжъ пересѣчний галицкїй народовець, В. Барвѣньскїй не мавъ тои острѣты розуму, тои смѣливости и ясности думки, того тонкого розумѣня и вѣдчуваня потреби мѣцныхъ теоретичныхъ основъ въ роботѣ народнѣй, — словомъ, не мавъ тыхъ способностей, котрї суть потрібнї для всякого публициста“. („Народ“, 1890; стор. 293.)

Коссаць, котрый въ 1850. р. выдававъ „Зорю галицку“ (число 64—90).

Ажъ ось на самъ новый рѣкъ (1880), зъ котрымъ почала ся нова доба въ дѣяльности Барвѣньского, постигъ его тяжкій ударъ долѣ. Ледви выдавъ вѣнь перше число „Дѣла“, дѣставъ вѣнь телеграфичну вѣсть про несподѣвану смерть своего батька¹⁾. Але-жъ въ тяжкѣмъ горю не подавъ ся Володимиръ, — въ невыспущѣмъ трудѣ глядѣвъ вѣнь лѣку для зболѣлого своего сердца. Незабаромъ дѣзнавъ ся вѣнь, що кругъ передплатникѣвъ „Дѣла“ ширшае, — що вже въ першѣмъ чвертьроцѣ число пре-нумерантѣвъ перевышило шѣсть сотокъ. Тому-то вдоволивъ ся вѣнь чи-мало, побачивши, що зерно, яке вѣнь засѣявъ, не заснѣтило ся въ зародѣ, а стало гарно про-зябати²⁾. Уже тогдѣ носивъ ся вѣнь зъ гадкою, скликати народне вѣче, щобы свѣтъ довѣдавъ ся, що нарѣдъ рускій жне, — що вмѣе дѣбати про свои животнѣи справы. На такѣмъ зборѣ всѣхъ верствъ суспѣльности руской порушено бы по его думцѣ ось-якѣ питаня: 1. про засноване рускихъ бурей; 2. про банкъ народный, а найпаче про выкупъ селянъ зъ довгѣвъ; 3. про завязане политичного товариства; 4. про розбуджене руского мѣщанства, котре треба чымъ-скорше ратувати вѣдъ загину. И отъ, въ осени 1880. р. лучилась одвѣтна нагода до скликаня руско-народного вѣча. На день 18. (30.) падолиста т. р. припадали столѣтнѣи роковины вступленя на тронъ цѣсаря Йосифа II., котрый подавъ Русинамъ сприможибѣсть до развою ихъ народности въ Австрѣи. Заходомъ Володимира

¹⁾ Въ пѣвтора року по смерти батька, 15. (27.) липня 1881. р. вмерла и мати Володимира Барвѣньского.

²⁾ В. Барвѣньскій займавъ ся тогдѣ не тѣлько редакцією „Дѣла“, але й дописувавъ до заграничныхъ часописей про нашѣ справы, та й бравъ дѣяльну участь въ житю руско-народныхъ товариствъ.

Барвѣньского завязавъ ся комитетъ, котрый мавъ приладити все потрѣбне до обходу того юбилею и до першого народного вѣча руского. Тому-то комитетови подавъ Барвѣньскій чотыри резолюціѣ, якѣ вѣнь самъ выробивъ. Резолюціѣ тѣ обѣмали всѣ найважнѣйшѣ справы, щѣ дотыкались руского народу въ Австрѣи. И такъ въ першѣй резолюціи, про державно-правне становище Русинѣвъ, высказано домагане вѣдъ правительства, щѣбы переведено повне рѣвноуправлене руской мовы и письма вѣ всѣхъ судахъ и урядахъ руской части Галичины, — щѣбы Русинамъ на дѣлѣ призначено й обезпечено всѣ права самостѣйного народу. — Въ другѣй резолюціи, щѣ обѣмала справы економичнѣи, поставлено домагане, щѣбы правительство якъ-найскорше повздержало приневолене вывлащене рускихъ селянъ и мало-мѣщанъ зъ ихъ прадѣднои землѣ, — щѣбы податки й додатки до податкѣвъ по можности зменшено. — Въ третѣй резолюціи, про справы шкѣльнѣи, высказано домагане, щѣбы змѣнено дотеперѣшне шкѣльництво въ дусѣ повной рѣвноправности руского народу вѣ всѣхъ народныхъ, середнихъ и высшихъ школахъ схѣднои Галичины. — Въ четвѣртѣй резолюціи зывано всѣхъ Русинѣвъ, щѣбы неустрашимо стояли на сторожи до-теперь уже признаныхъ имъ правъ и свободъ конституційныхъ, щѣбы сполучеными силами розвивали живу дѣяльнѣсть для добра й подвиженя руского народу, и всѣми законными дорогами добивали ся до того становища, яке рускому народови належить ся въ краю й державѣ¹⁾.

И отъ, на першѣмъ народнѣмъ вѣчу вѣ Львовѣ 18. (30.) падолиста 1880. р. зѣбрало ся около пѣвтретя тысячи Русинѣвъ: селянъ, мѣщанъ, священникѣвъ, учителѣвъ

¹⁾ „Дѣло“, 1880; ч. 8—9.

та урядникѣвъ. На вечерницяхъ, устроєныхъ въ передодни вѣча, выголосивъ Барвѣньскій гарну бесѣду про „значенє Йосифа П. для Русинѣвъ“¹⁾, а слѣдующого дня обговорювавъ вѣнѣ другу резолюцію про економичный станъ руского народу²⁾. Въ знаменитѣй промовѣ доторкнувъ ся вѣнѣ самой пекучої справы, подвигненія народу зъ нужды и вказавъ на способы, якъ ратувати наше селянство и мѣщанство зъ бѣды и руины, якъ розвивати краєве ремесло и промысль.

Володимиръ Барвѣньскій бувъ справдѣ героємъ того збору. Глубокій правничій вѣдомости, незвычайный даръ слова, горяча любовь до своего народу и несхитна вѣра въ его лучшу будучиость, — се прикметы, котрѣ вже на першѣмъ вѣчу звернули увагу народу на Барвѣньского, изъ-за чого его слава рознеслась у всея закутки галицкои Руси. Перше народне вѣче було найкрасшою дниною въ житію Барвѣньского. Все чотыри резолюціѣ, котрыхъ вѣнѣ бувъ авторомъ, принято зъ великимъ энтузіазмомъ. — Хоча-жь трохи-не все домагаия, высказані першимъ народнымъ вѣчемъ рускимъ, остались поки-що бажаніями незреализоваными, то вже-жь Русины, доси розъединеніи безхосенными спорами, стали вѣдъ тогдѣ у всехъ важныхъ справахъ выступати згѣдно и солидарно.

Коли-жь вѣдъ того вѣча симпатія всехъ Русинѣвъ звернула ся до Барвѣньского, то на весну 1881. р. передъ доповняючими выборами до рады державной зъ округа Львѣвъ-Городокъ-Яворѣвъ чутно було голоса зъ народу, щѣбъ кандидатомъ на посла поставлено Володимира Барвѣньского. Однако вѣнѣ зрѣкъ ся тогдѣ кандидатуры въ корысть крилошанина Якова Шведицкого, бо въ тѣмъ

¹⁾ „Въ столѣтній роковины вступленія на австрійскій престолъ цесари Йосифа П.“ У Львовѣ, 1880.

²⁾ „Дѣло“, 1880; ч. 93—95.

часѣ волѣвъ працювати коло розбудженія и подвигненія народу, нѣжь займати ся високою политикою.

Зъ перегадомъ рознеслась въ Галичинѣ чутка, щѣ селяне въ Гниличкахъ, Збаражского повѣту, рѣшились перейти на православіє. Ся справа довела до того, щѣ деякихъ Русинѣвъ арештовано, а незабаромъ галицка и буковиньска Русь занепокоилась процесомъ Ольги Грабарь и еи десяти товаришѣвъ. Барвѣньскій, выступаючи смѣло противъ поганыхъ клеветъ, киданыхъ зъ той причины на всехъ Русинѣвъ, заявивъ въ статьѣ „Блудній дороги“ („Дѣло“, 1882, число 5), щѣ всеяке вытяганє спорѣвъ релігійныхъ е для нашего народу не тѣлько безхосенне, але и впрѣсть шкѣдне, по-за-якъ роздѣлює и розрыває нашѣ силы народнѣ; Русинамъ же треба займатись поважнымъ трудомъ коло здвигненія народу зъ упадку, а не бавитись пустыми и крикливыми демонстраціями. — Той-то процесъ Ольги Грабарь и еи товаришѣвъ приперивъ Барвѣньскому дуже багато роботы. Бажаяючи подавати въ „Дѣлѣ“ найповнѣйше и найвѣрнѣйше справозданє, просиджувавъ вѣнѣ цѣлыми днями въ сали судовыхъ розправъ и робивъ собѣ записки, котрѣ вѣнѣ оцѣля до друку приладжувавъ. Такъ отже въ тѣмъ часѣ черезъ два мѣсяцѣ выходило „Дѣло“ въ подвѣйнѣмъ, а иногдѣ и въ потрѣйнѣмъ обѣмѣ, а мало хто знавъ, щѣ Барвѣньскій цѣлыми ночами сидѣвъ при роботѣ, щѣбы крѣмъ звычайныхъ редакційныхъ статей подавати просторѣ и вѣрнѣй справозданія зъ того процесу. И отъ, до сихъ безконечныхъ трудѣвъ прилучила ся ще одна тяганина. Се бо въ 2. числѣ „Дѣла“ зъ р. 1882. замѣстивъ Барвѣньскій статью славного патриѣта Степана Качалы, п. з. „Справа православія въ Гниличкахъ“. Въ той-то статьѣ заявивъ Качала на подставѣ зѣзнанъ Гниличкиныхъ селянь передъ духовною комиссією, щѣ властитель Гниличокъ,

графъ Делля-Скала, самъ выкликавъ сю сумну справу. Вѣдтакъ вказуючи на пана графа запримѣтивъ той патріотъ ось-що: „Отъ, вамъ и агитаторъ, за якими надармо межи Русинами шукають!“ Вѣдтакъ графъ Делля-Скала выточивъ процесъ Качалѣ й Барвѣньскому, за-для чого Барвѣньскій мусѣвъ ще ставати передъ судомъ присяжныхъ.

А вже-жъ працюючи безнастанно надѣрвавъ вѣнь своє крѣпке здорове и за порадою лѣкарскою рѣшивъ ся въ серпни 1882. р. поѣхати до минеральныхъ водъ въ Карльсбадъ въ Чехахъ. Але й тамъ не мѣгъ Барвѣньскій вендѣти безъ дѣла. Вѣнь приглядавъ ся пильно житю народному Чехѣвъ, котрї за самостѣйностъ народну тяжку боротьбу мусѣять вести зѣ своими еусѣдами-Нѣмцями. Тому-то писавъ вѣнь зъ Карльсбаду 6. вересня 1882. р. до брата Олександра, що „намъ Русинамъ треба взятись до працѣ надъ народомъ на взѣръ Чехѣвъ“¹⁾. Якъ же намъ взятись до такой работы, на те подавъ вѣнь въ листѣ до Олександра (9. вересня) ось-яку свою раду: „Я думаю надъ такою спеціальною програмою працѣ для Русинѣвъ, щобъ зъ нею каждый Русинъ знавъ, щѣ маѣ робити, чи-то самъ своєю силою, чи гуртомъ зъ иншими, щобъ подвинути нашу народностъ: зберегати й поддерживать въ народѣ народнї звичаѣ, народну одежу, научати й ширити просвѣту, наводити нарѣдъ до доброго господарства, закладати читальнї, господарскї спѣлки и т. д.“²⁾ — Володимиръ не спочивавъ, хоча выѣхавъ въ Карльсбадъ для поратованя здоровья. Вѣнь живъ лишъ для свого народу, а для себе не бажавъ раю на земли. Ось-що писавъ вѣнь (10. вересня 1882. р.) до Володимира Лукича Левицкого: „Не було менѣ раю зъ-малку, не буде й

¹⁾ „Споминки про жите и дѣяльностъ В. Барвѣньского“; стор. 75.

²⁾ *ibid.*, стор. 75—76.

до останку! То-жъ, якъ знаѣте, нѣколи я не дороживъ нѣ своєю особою, нѣ своєю жизнїю. А отъ, хотѣлось бы ще якъ простому воиновѣ выстояти у тї тяжкї часы нашої народной жизни на своѣй стѣпцѣ, та пѣсля силъ и змоги вѣддати свою прислугу народнѣй справѣ“¹⁾.

Въ кѣнци вересня 1882. р. вернувъ ся Володимиръ опять до Львова, покрѣпивши свое здорове въ Карльсбадѣ. И зновъ кинувъ ся вѣнь зъ давнымъ жаромъ до працѣ въ хосенъ своихъ землякѣвъ. Тѣлько-жъ не судило ся ему, дѣждатись плодѣвъ зъ тыхъ зерѣнь здоровыхъ, якї вѣнь засѣявъ въ рѣдну ниву. Въ пѣзнѣй осени, на св. Микхаила, выбравъ ся вѣнь на весѣле свого сестрѣнця до Тинковець коло Городенки. Въ дорозѣ простудивъ ся вѣнь изъ-за снѣговицѣ, и вернувши до Львова попавъ въ тяжку невральнїю. Хоча-жъ вѣнь нездужавъ тѣломъ, то не перестававъ выдавати „Дѣло“. Вѣнь бажавъ сердечно зъєднити всѣхъ тямущихъ Русинѣвъ до працѣ для добра народу. Ще въ жовтнї т. р. розпочавъ вѣнь, яко заступникъ „молодшихъ“ Русинѣвъ, переговоры изъ „старшими“, щобъ у всѣхъ справахъ, спѣльныхъ веѣмъ Русинамъ, и въ справахъ, щѣ дотыкались интересѣвъ цѣлого руского народу, всяку дѣяльностъ провадивъ спѣльный комитетъ, зложеный въ рѣвнѣй половинѣ зъ заступникѣвъ Русинѣвъ „молодшихъ“ и „старшихъ“. Крѣмъ того домагавъ ся вѣнь, щѣбы для подвигненя жита руского народу рускї институцї, якъ „Народный Дѣмъ“, „Ставропигїя“, стали осередкомъ жита всѣхъ Русинѣвъ, — щѣбы перегодомъ рускї „партїѣ“ зліялись въ одну органичну цѣлѣстъ. Тому-то домагавъ ся вѣнь, щѣбы до тыхъ институцїй приямали такожъ Русинѣвъ „молодшихъ“. Однако деякї „старшї“ Русины не заявляли горячому патріотови того

¹⁾ *ibid.*, стор. 77.

довѣря, яке вѣнъ собѣ здобувъ всюды мѣжь селянами й мѣщанами. Коли Сокальщина й Жовкѣвщина домагались вѣдъ спѣльного комитету Русинѣвъ, щобъ Барвѣньского поставлено кандидатомъ на посла до рады державной, то „старшій“ Русины того комитету пошпирали кандидатуру Перемыского крилошанина, Антона Юзичиньского. Барвѣньскій страдавъ тогдѣ не тѣлько физично, але й морально; — вѣнъ бажавъ тихого сѣльского жита, щобъ позбувши ся клекоту городекого мѣгъ зладити „не роботу ефемеричну, газетарску“, але такі литературні творы, котрї проявляли-бъ вышу стѣйнобѣсть наукову¹⁾. Та отъ, пѣсля нового року 1883. недуга звалила Барвѣньского на постелю, зъ котрой вже не подвигнувъ ся. Нервова недуга сама собою не була-бъ грѣзйна, коли-бъ у Володимира не було вродженого блуда сердца. На ударъ сердца вѣнъ и вмеръ 22. сѣчня (3. лютого) 1883. р. въ 33. роцѣ свого жита. Вмираючи поставивъ вѣнъ своего товариша й приятеля Антона Горбачевского властителемъ и редакторомъ часописи „Дѣло“. Вѣдтакъ Горбачевскій переймаючи редакцію замѣстивъ въ „Дѣлѣ“ ось-яке свое заявленє: „Найвѣрнѣйшій сынъ матери-Руси, найцирѣйшій патріотъ, найгорячѣйшій защитникъ здоптаныхъ правъ народныхъ — умеръ въ самѣмъ розцвѣтѣ мужеской силы, упавши жертвою посвященя для идеѣ, котрѣй вѣддавъ цѣле свое жите. — Знамя реальнои працѣ для добра й культурного, самостѣйного розвою руского народу, горяча людовь, обнимаюча „наименого брата“, и сполученє роздробленыхъ братньою межнусобицею интеллигентныхъ силъ нашихъ — се найдорожша спадщина великого покѣйника, котру завѣщавъ своимъ товаришамъ працѣ“ (ч. 9).

Не стало проводыра галицко-русскихъ народовцѣвъ, и тяжкій смутокъ по втратѣ такого великого патріота

¹⁾ ibid., стор. 86.

огорнувъ сердце всякого, кому лишь доля батькѣвщины дорога. Мати-Украина затужила надъ могилою найдорожшого сына, а вагу народного горюваня высказавъ професоръ Олександръ Огоновскій въ отъ-сѣй промовѣ, выголошенѣй на Личакѣвскѣмъ кладовищи надъ домовиною покѣйника: „Товаришѣ! Нашъ похѣдъ сумный кѣнчить ся; передъ нами отъ-се могила розкрыта, котра за дрѣбну хвилю прикрые, похолѣне „скошений цвѣтъ“. — Не роскѣшний той зѣльничокъ, щѣ то выкохавъ собѣ окрасу такъ чудовой барвы, — то убога земля руска, злиднями придавлена, буюто побратима-воладаря власти захваченои розтратована, а пѣдмыта ще й невзгодинами ѣдкими самыхъ рѣдныхъ братѣвъ. — Треба було руки твердои, щобы привести ладъ въ розгарищи, — и руку тую простягъ вѣнъ, покѣйникъ сердечный, тѣломъ слабый, великанъ духа! Вы чули вже про дѣла его, бачили вы ихъ и живымъ окомъ, я-жъ зазначу, щѣ пѣднявши прапоръ працѣ желѣзной зъ нехтованѣмъ всѣхъ потребъ и принадъ особистого жита, посвятивъ вѣнъ цѣлу силу свою молодечу на одно те, щобы выдвинути народну святыню занашащєну. „Працѣ!“ кликавъ вѣнъ неутомимо, а на мѣсце дармого проплакуваня недолѣ пѣднѣвъ ся за дѣло. И коли поваливъ ся сердечный пѣдъ тягаромъ его, то лишивъ намъ неоцѣненїй плоды посвященя своего въ тѣмъ, щѣ добре загрѣвъ та розжививъ братѣвъ другихъ, зъединивъ силы роздертїй, и ясно зазначивъ дорогу добуваня правды, — положивъ отже основу головну надѣйнѣйшои будучности. — Высоко заслуживъ ся покѣйникъ своѣй вѣтчынѣ, и чоломъ великому патріотизмови сему, щѣ не завагувавъ житемъ наложити за добро обдиранои матери! — Покѣй праведникови, а намъ его спадщина, кровю мученика здвигнена: праця, тверда праця и покликъ, проспѣванный вже вѣщимъ Кобзаремъ :

Оби́мѣте-жь, браты мон,
 Найменшого брата!
 Нехай мати усмѣхнется,
 Заплакана мати!⁽¹⁾

И справдѣ, Володимиръ Барвѣньскій положивъ „основу головну надѣйни́йшою будучности“, переказавши намъ неначе въ заповѣтѣй найкрасшій идеалы житя суспѣльно-національного, котрыхъ старшій Русины-народовцѣ вѣрно придерживують ся. Та чей и теперѣшне „молоде поколѣнне“ по́йде слѣдомъ за дорогимъ Покѣйникомъ, коли Иванъ Франко ось-якъ зъ нимъ розпроцавъ ся:

„Прощай, прощай, нашъ батьку, друже, брате!
 Товаришу по дѣлу и любвѣ!
 У цвѣтѣхъ лѣтъ, мовъ дерево по́дъяте,
 Ты впавъ въ тяжкѣй, нерѣвнѣй боротьбѣ.
 Но дѣло, щѣ тобою розпочате,
 Не вмере зъ тобовъ, — кленемо ся Тобѣ!
 Примѣръ тво́й и слова твои грѣмкѣи
 Намъ додадутъ и силы и надѣѣ!⁽²⁾

Чей и „молоде поколѣнне“ не вѣдверне ся вѣдъ тыхъ идеалѣвъ, коли въ имени рускои молодѣжи академичнои Иларіонъ Грабовичъ стихотворну свою промову надъ могилою В. Барвѣньского закончивъ отъ-сими словами:

И тутъ присягу вѣрну складаемъ:
 Мы за твоими йти-мемъ слѣдами!⁽³⁾

* * *

Володимиръ Барвѣньскій бувъ не тѣлько знаменитый публицистъ, але й быстроумный критикъ и талановитый

¹⁾ *ibid.*, стор. 100—101.

²⁾ „На смерть Володимира Барвѣньского“ (Передруковано въ „Дѣла“, 1883; ч. 9. 10.)

³⁾ Порѣви. „Споминки...“, стор. 103.

авторъ кѣлькохъ повѣстей. За перо литератцке взявъ ся вѣнъ уже въ 1868. р., коли було ему вѣсѣмнацять роковъ вѣдъ роду. Тогдѣ подавъ вѣнъ въ „Правдѣ“ (II. рочн., стор. 28—34) „Оглядъ исторіѣ рускои литературы“, — перекладъ статей А. Пыпина, надрукованой 1865. р. въ „Обзорѣ исторіѣ славянскихъ литературъ“ п. з. „Малоруссы“ (стор. 206—231) и „Галицкіе Русины“ (стор. 232—241).

Въ „Правдѣ“ надруковано звышъ сотки всѣлякихъ его писемъ, почѣмъ въ „Дѣлѣ“ около двѣстѣ трицять его статей и розвѣдокъ замѣщено. Деякіе его писаня вызначують ся глубокою студією про пытаня политичнѣй, просвѣтнѣй и суспѣльно-національнѣй. Сюды належать найпаче ось-якіе статьи: 1. Рѣкъ 1775. Столѣтня рѣчница зруйнованя Сѣчи запорожескои („Правда“, VIII., ч. 15). — 2. Державно-правне становиско Русинѣвъ въ Австріѣ (*ibid.* XII., ч. 11—12). — 3. Доля Украины, — еи значѣнне (*ibid.* XIII., ч. 1.) — 4. Клеветникамъ Руси („Дѣло“, I., 63—66). — 5. Нашѣ десперанты (*ibid.* II., ч. 24). — 6. Просвѣтѣмъ ся (*ibid.* II., 29. 32. 46—48). — 7. Задачы рускои интеллигенціѣ на Украинѣ (*ibid.* II. ч. 32—34. 36—37. 39). — 8. Яка може бути згода межѣ Русинами? (*ibid.* II., 92—96). — 9. Хто має перевести згodu межѣ Русинами? (*ibid.* II., ч. 97). — 10. Противникамъ згоды Русинѣвъ (*ibid.* III., ч. 1). — 11. Блуднѣй дороги (*ibid.* III. ч. 5). — 12. Станъ нашого селянства (*ibid.* III., ч. 9). — 13. По процесѣ о головну зраду (*ibid.* III., ч. 57—59; 65—66). — 14. Поляки а Русины въ Галичинѣ (*ibid.* III., ч. 95). — 15. Коли-жь прояснить ся? (*ibid.* III., ч. 99.) и и.

А вже-жь до исторіѣ рускои литературы належать найпаче повѣстки и оповѣданя Барвѣньского. Ось и переглядъ сихъ беллетристичныхъ творѣвъ: 1. „Мужикъ и панъ“. Повѣстка („Зоря“. Книжочка VI. товариства

„Просвѣта“ на р. 1872., стор. 18—31). — 2. „Химернй любощь“. Конець нерозпочатои повѣсти (Календарь „Просвѣты“ на р. 1872). — 3. „Трицять лѣтъ тверезости“. Оповѣданє про те, щѣ треба робити, щѣбы стати ся тверезымъ чоловѣкомъ. Книжочка 42. товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1876. р. — 4. „Скошенный цвѣтъ“. Выимокъ зъ галицькихъ образковъ („Правда“, рочн. X. 1877, число 1—18)¹⁾. — 5. „Соннй мары молодого питомця“. Выимокъ зъ галицькихъ образковъ („Правда“, рочн. XII. 1879. р., выпускъ II. IV. V. VII. VIII.²⁾ — 6. „Безталанне сватанє“. Образокъ зъ галицького житя. („Дѣло“, рочн. I., 1880; число 63—64; 66—67; 69—71; 79—81; 97; — II. 1881; ч. 1. 2. 10—12; 58—64; 66—70; 72—74; 77—79; 83—84; 89—92)³⁾.

Вже въ першѣй своѣй повѣсти „Мужикъ и панъ“ вступивъ ся Барвѣньскій за права мужикѣвъ супроти самоволь панѣвъ, коли въ уста выслуженого вояка, Василя Заболотного, ось-якй слова вложивъ: „Вже-жь мужикъ не скотина, а панъ не Богъ. Адже-жь чи мужикъ, чи панъ, — веѣ мы одного Бога дѣти; окремо панѣвъ, а окремо мужикѣвъ Богъ не творивъ. А чи мало є такихъ, що нынѣ панъ, а завтра пропавѣ!“⁴⁾ Опѣсля въ повѣсти „Скошенный цвѣтъ“ пѣднйавъ вѣнъ голосъ докору противъ тыхъ, щѣ безкарно топтали дѣвочу красу, — щѣ глумились надъ

¹⁾ Окрема вѣдбитка повѣсти „Скошенный цвѣтъ“, надрукованои въ „Правдѣ“, явилась у Львовѣ, 1877. р. Авторъ поклавъ тутъ ще „передне словце“.

²⁾ Повѣсть „Соннй мары молодого питомця“ надруковано другимъ выданємъ въ „Руско-украинскѣй библиотекѣ“ (№ 2) у Львовѣ, 1884. р. (накладомъ Евгенія (Олесницкого).

³⁾ Повѣсть „Безталанне сватанє“ передруковано 1881. р. изъ „Дѣла“ окремою вѣдбиткою.

⁴⁾ „Зоря“. VI. книжочка товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1872; стор. 21.

неволею жѣнки. Мѣжь-тымъ въ повѣстцѣ „Химернй любощь“ зъобразивъ авторъ трагедію въ сѣмьи зъ-за нерѣвности станѣвъ. Ось бо козакъ-сѣчовикъ полюбивъ Ольгу, дочку князя, котра линула до своего орла сизого, якъ тѣлько почула голосъ флюяры. Та довѣдавъ ся гордый князь вѣдъ старого гайдука про тй любощь, и сердце его забажало пѣмсты для того „гайдамаки“. Коли вѣд-такъ Ольга выйшла разъ до козака на любу розмовоньку, то князь узявши рушницю пѣшовъ зъ гайдукомъ тайкомъ за молодятами й застрѣливъ козака. Яеный мѣсяць свѣтивъ тогдѣ на блѣде лице князя: зъ-пѣдъ темныхъ брѣвъ блищали его быстрой очи, вдоволенй пѣмстою за свою зневагу... Вѣдтакъ Ольга въ одчаю душѣ втопила ся въ рѣцѣ, а ен батько, погубивши едину доню, ставъ тяжко горювати; — запаливъ своѣй замокъ и самъ погибъ въ огни.

„Химернй любощь“ назвавъ Барвѣньскій „кѣнцемъ нерозпочатои повѣсти“. Є се фантастичный твѣръ молодого автора, котрый станувши въ литературнѣмъ змаганю на засновку національнѣмъ, хотѣвъ показати, щѣ козакви-сѣчовикови годѣ братати ся зъ панами.

Три роки опѣсля авторъ зладивъ „выимокъ зъ галицькихъ образковъ“ п. з. „Скошенный цвѣтъ“. Епиграфомъ своего писаня поставивъ вѣнъ вѣршѣ Адама Мицкевича, въ котрыхъ польскѣй поетъ заявляє, щѣ гордуючи земскими любощами глядавъ въ горѣ такои коханки, якѣ не бывало на сѣмъ свѣтѣ¹⁾. Зъображаючи вѣдтакъ безталанну долю „дѣвочѣи красы“ звернувъ ся авторъ напередъ до сего своего идеалу ось-якими словами: „Цвѣточка наша мила, дѣвоча красо несповита, мовъ маковый цвѣтъ процвитаєшь, красою пышаєшь ся середъ нашего, буряномъ

¹⁾ Тй слова находятъ ся къ творѣ Мицкевича „Dziady“, część IV. (Pisma Adama Mickiewicza. Tom III. Lipsk, 1862; str. 57). — Сей епиграфъ поклавъ авторъ на заголовнѣмъ листѣ окремои вѣдбитки своего твору.

зарослого городу! Нїхто тебе не пестує, не доглядає, — нїхто не виполе буряну, щó глушить тебе, раниць твоїй цвїть, твою красу, та до землї тебе прибиває... Можна безкарно топтати дївочу красу, вь шматки роздирати жбноче серце, глумитись надь неволею жбнки! Можна, — бо нїхто не здбймає голосу вь твоїмь имени, а тобф вбдбрали голось у нашбй сусббльности, завязали уста, не дали змоги зняти ся изь власной невольї й недолф, и власными силами стояти вь житю!“ (стор. 1)¹⁾.

Станувши отже вь оборонф здоптаного жбноцтва авторь подавь намь до огляду ось-якій выимокь изь сумовитыхъ галицькихъ образкбв:

Сирота Маланя жила на ласцф у далекихъ своякбв, — она не зазнала вь житю тои нїжної материньскои любви, щó грфе теплїше самого сонца. Тыми-то опфкунами сироты по священнику бувь отець Мартинь Рожницкій зб своєю дружиною. Они обоє гордувались своимь богацтвомь, своимь шляхоцкимь родомь, ба й своєю ласкою, щó прийали до себе бфдну Маланю. И справдф бувь Рожницкій аристократомь мфжь попами й народомь. Ему вбддавали поклони й ббдленцувались духовники та свфтекї люде, — вже-жь самь староста повфтовый залюбки прифзжавь до него на празники й вбдпусты, а двбрскї паны, провфтривши повну калиту, радо гостили у бездфтного „плбана“. Коли-жь жбнка того аристократа не нахилалась до Маланф теплымь материньскимь серцемь, то сею сиротою пфклувала ся щиро стара Пилипиха, котра давнїше служила у єи батькбв, а теперь впросила ся вь службу у Рожницкихъ, щобф тблько бути „нянькою“ Маланф. — И выросла Маланя мовь чудова квїтка, красуючись середь городу, зарослого буряномь. Она стала по-

¹⁾ „Скошений цвїт“ (Вимок з галицьких образкв). Написав Василь Барвінок. У Львові, 1877; стор. 1.

другою Ольги, дочки священника Михайла, щó бувь удбвцемь и вь дочцф свофй добачавь єдину вбдраду невеселого свого побуту. Той-то Михайло бувь своякомь Григорїя, священника вельми поважаного, щó бувь справдешнимь отцемь громадянф. Вь него були двф дочки й три сыны. Дочки повбддавались уже давно за-мужь, а два старшї сыны були священниками. Тблько Степанф, наймолодшїй, не хотфв ити слфдомь за старшими братьми, а „пустивь ся на свфтского чоловфка“. Скбнчивши науки правничї прифхавь вбнф до о. Михайла. И сказала єму Ольга, щó вь сусфдствф на весфлю, куды они пофдуть, буде дружка така гарненька, щó, якь бы живь Кобзарь, то й про неф зложивь бы пфсно. Тою-то дружкою була Маланя. Бф побачивь Степанф у-перве вь церквф, и вже тамь причарували козаченька чорнї бровы, карї очы, гнучкїй стань дївочїй. Незабаромь загорфлось єго сердце щирою любовою до гарної Маланф, котра зь-за идеальной своєи вdach вельми єму вподобалась. Правда, щó вже попередь ставь вбнф нахилатись сердцемь до богатон, молодон, красной панны Емилиф, дочки тои господыф, щó вь неї наймавь вбнф свою хату. Емилия намагала займити Степана вь свбй полонф принадою мфйскои кокетки, але чого не доказала єи штука, те вдфявь чарбвний образь тихон, смирної селянки.

Пбсле того весфля почавь Степанф бувати вь домф опфкунбв Маланф. Вь тихбй свофй мовф розкрывавь вбнф свофй любцф якась нове, гарне житє, щó она єго доси не знала й нфгде не бачила. Она слухала єго якь учителя, переймала кожде єго слово, росла єго духомь. И вже здавалось, щó Степанф одружить ся зь Маланею, по-за-якь и Рожницкій радо видфв у свофмь домф горячого народця, и поважавь єго за-для єго просвфты й чесной vdach, хоча при свофмь аристократизмф не мбгь погодити єя

зъ деякими думками молодого демократа. Ажъ ось внадивъ ся въ дѣмъ Рожницькихъ Порфиръ, що скѣничивъ науку богословія въ Вѣденскѣмъ университетѣ. Маланя, полюбивши Степана, не могла ему зъявляти нѣякои симпатіѣ, ба, она жахалась влѣзливого жениха, — она благала его, щобъ покинувъ єѣ, вже не ради неѣ, але за-для самого себе, за-для свого добра й щастя... Порфиръ не відступавъ вѣдъ Маланѣ, а она бажала геть вѣдъ него втѣкати, хоча-бъ на край свѣта! Она бачила, якимъ завістнимъ окомъ глядѣвъ вѣнъ на „мѣщуга“, се-бъ-то на Степана, и вѣдтакъ не могла повѣрити словамъ того жениха, що вѣнъ єѣ надъ жите любитъ и обожає. Коли-жъ Порфиръ не змѣгъ зъєднати собѣ любви Маланѣ, коли вѣнъ бачивъ, що й єи опѣкунѣ хвалять и поважають Степана, то старавъ ся вѣнъ вѣдступомъ и гидкою клеветою вѣдвернути вѣдъ свого суперника прихильність Рожницькихъ и любовь Маланѣ. Щобъ дѣйти тымъ певнѣйше до цѣли своихъ бажанъ, похѣснубавъ ся вѣнъ помѣчу якоисъ цокотухи, Гофманови. Се-жъ була баба, якъ то кажуть, єѣмъ милъ зъ-за пекла, — самъ чортъ подававъ бы єѣ чоботы на маховыхъ вилахъ.

И обѣцявъ Порфиръ тѣй бабѣ, що, якъ поможе єму до подружя зъ Маланею, вѣнъ єи дочку за одного порядного чоловіка высватає и посагъ єѣ заплатитъ, та що й другѣй дочцѣ Гофманови буде помагати... Просивъ вѣдтакъ Гофманову, щобъ написала листъ до опѣкунѣвъ Маланѣ, въ котрѣмъ назвала-бъ Степана пройдисвѣтомъ, туманомъ та пѣдлымъ чоловікомъ, по-за-якъ обѣцывавъ женити ся зъ єи дочкою, а потѣмъ полшивъ єѣ въ неславѣ. Такій-то листъ зладивъ вѣнъ самъ, ба й скомпоновавъ листы любовнѣй, котрѣй, мовлявъ, Степанъ писавъ до дочки Гофманови. Вѣдтакъ Порфиръ домагавъ ся ще, щобъ Гофманѣвна поѣхала до опѣкунѣвъ Маланѣ й про-

сила ихъ, абы не вѣдбирали єѣ любого Степана. — И отъ, незабаромъ опѣкунѣ Маланѣ не хотѣли нѣчого й чути про городяньского панича, — не допустили єго бѣльше до свого дому, называючи єго пѣдлымъ негѣдникомъ, та й заказали дѣвчинѣ й згадувати про него.

Вѣдна Маланя вѣдпрошувала ся вѣдъ замужя, але Порфиръ не вѣдступавъ вѣдъ неѣ, а опѣкунѣ вговорывали въ неѣ, що она навикне, що теперъ не розумѣє ще своего щастя, кидає євѣй таланъ. Такъ отже стала она жѣнкою студеного єгоиста, котрый оженивъ ся зъ нею тѣлько зъ-за того, щобъ загарбати єи посагъ у євѣй хосенѣ. Маланя терпѣла мовчки вѣѣ єго примхи, одначе годѣ було байдужною бути супроти єго ледачого жита. Вѣнъ-то, ставши попомъ въ Лисогорахъ, злигавъ ся зъ панамы и пѣдпанками, перенявъ ся ихъ поглядами на єѣльске жите, на єѣльскѣй народъ: ганявъ ся за дѣвчатами и женихавъ ся до молодиць, гравъ пристрасно въ карты, а по-за-якъ швидко проциндривъ жѣноче придане, то ставъ здирати своихъ овечокъ-парохіянъ, щобъ лишъ здобути собѣ наживы. И соромилась нещасна Маланя за-для такого безпутного жита Порфира, котрого громадыне проклинали тяжкими проклонами.

Для неѣ не було просвѣтку въ житю, — она стала круглою сиротою, бо и опѣкунѣ єи спочивали вже въ могилѣ. Въ тяжкихъ своихъ злидняхъ тужила она неразъ за Степаномъ, котрый розбудивъ єи сердце, ожививъ єи душу. Вѣнъ казавъ єѣ колисъ, що годить ся єѣ бути щасливою на свѣтѣ та працювати для добра людей. Пѣзнавши-жъ єго чесну вдачу, не вѣрила она нѣколи тымъ пѣдлымъ клеветамъ, котрыми заподѣяно єму такъ тяжку обиду. Ажъ ось поѣхала она зъ Порфиромъ на празникѣ до Вербовець, бо єи своякъ, семинариєтъ Петро, хотѣвъ тамъ женити ся зъ пристаркуватою дочкою богатого свя-

щеника Лавра. Тамъ-то побачила Маланя Степана й довѣдалась вѣдъ него, що ему еказано, мабуть-то она вѣдла ему зборонити приступу, — замкнути передъ нимъ двери. Якъ се почувла нещасна сирота, то въ еи очахъ затьмило ся, мовъ бы весь свѣтъ западавъ ся, въ грудяхъ завмиравъ голосъ, неначе каменемъ придавилось еи сердце. — „Пропало на вѣки!“ промовила Маланя, неначе-бъ пробудилась изъ важкого сну. „Теперь вже намъ и згадувати не можна про те, що стало ся!... Видко, що вже такъ судилось, щобъ лихій люде станули промѣжъ нами! Забудьте, що стало ся, и покиньте сумувати! Вы свободній, молодій, передъ вами свѣтъ просторомъ. Будьте хоть вы щасливій! Най свѣтъ вкрашається вашими гарными думками, здѣймається вашими добрыми дѣлами!... Най добрій дѣла будуть свѣдками вашои высокои душѣ, вашого доброго сердца! И я буду радуватись, коли почую про ваше щастє. Може й я буду щаслива вашими думками, мыслию про ваше щастє.... Не забувайте моихъ слѣвъ и прощайте на вѣки!“ (стор. 119—120). — Степанъ стоявъ мовъ громомъ прибитый. „Такъ, мое жите теперь свободне, але на вѣки зломане!“ прошептавъ вѣнъ самъ до себе.

Мѣжъ-тымъ одинъ бѣдній парубокъ, Иванъ, оженивъ ся зъ Парашкою, котрой дѣвочу честь занапастивъ Порфиръ. Та не добре жилось ему зъ такою дружиною. Разъ побивъ вѣнъ еъ такъ тяжко, що она Богу душу вѣдала. Коли-жъ вѣдтакъ душоубецъ явно голосивъ, що пѣметить ся попови за себе й за Парашку, то Порфиръ дѣзнавши ся про страшну его ярѣсть, справдѣ налякавъ ся и въ великій четверъ поѣхавъ до мѣста, щобъ позбутись лютотогo ворога. Маланя осталась дома сама, — она заходилась приготавливати вѣлячину на великдень. Ажъ ось увѣйшла въ хату якась стара баба жебруца. Се була Гофманова. Она стала жалкуватись на Порфира, кажучи мѣжъ

нишимъ ось-що: „Дочки мои у розсыпцѣ пошли тынятись по свѣтъ въ бѣдѣ, въ нуждѣ, въ неславѣ, а я сама на старій лѣта безъ помочи, безъ приюту, безъ кавалка хлѣба, — а все черезъ вашого Порфирка!“ (стор. 128). И выявила она, що се Порфиръ спонукавъ еъ, щобъ его высватала за Маланю, а Степана оклеветала передъ еи опѣкунами. Коли-жъ про се довѣдалась Маланя, то бажалось їй теперь остатись на самотѣ, одной-однѣсенкѣй розважити свою душу. — Крѣмъ Гофмановой була тогдѣ въ хатѣ ще малá дѣвчина. Маланя выправила еъ провести старуху, — кажучи, щобъ опѣсля пошла собѣ на горѣдъ гуляти. Остала ся въ хатѣ сама Маланя, и мовъ громомъ пририта похилила голову, — потонула въ сумныхъ думкахъ. Въ тяжкѣмъ горюваню впала она на землю, и саме тогдѣ нѣжъ злетѣвши изъ стола шторцомъ вбивъ ся въ помѣсть. Нещасна страдальница не довго побивала ся муками душѣ. Коли дѣвчинка вернулась у хату, то страхъ перенявъ еъ, — слѣзы хлынули зъ очей: Маланя лежала нежива, — біля неи нѣжъ закервлений.

Тиха нѣчь розпростерла свои темнї крыла надъ Лысогорами.... Темнѣйша вѣдъ темной ночи чорнѣла свѣжо высыпана могила на цвинтарѣ, а въ селѣ було тихо, сумно, неначе-бъ жалоба вкрыла цѣле село.... Середъ тои темноти вѣдбывала попѣвека хата ясно освѣченными вѣкнами, зъ-вѣдкѣля було чути гамѣръ, веселу розмову, крики, брѣнкѣтъ тарѣлокъ та скляныхъ посудѣ. Се гаморили позѣсталї гостѣ похороннї, що забавлялись игрою въ карты. Нѣмымъ свѣдкомъ тои сцены бувъ Иванъ, що вѣивъ Парашку: вѣнъ стоявъ пѣдъ вѣкномъ, а коли мѣжъ картярами побачивъ Порфира, то гуторивъ вѣнъ: „Нинѣ Христосъ у грѣбѣ, — черезъ нѣчь будемо святкувати великдень, — а ся нѣчь буде велика нѣчь!“ (стор. 136). — Коло пѣвночи луна пожежѣ вдарила до вѣконъ попѣвства й спо-

лохала гостей. Цѣла хата стояла въ полумяхъ; тому-жь, що тогдѣ не було вѣтру, стрѣха поѣвской хаты горѣла мовь свѣчка, що до кѣнця допалоє ся. На сходѣ вже займало ся на день, якъ придушено огонь, а люде все ще стояли, то порали ся біля пожарища, то тихо говорили про несподѣванный огонь. Коли-жь люде про причины огню всѣляко толкували, то Порфирь сказавъ рѣшучо, що се дѣло Ивана. И чимъ скорше пошовъ вѣнъ зъ вѣйтомъ до Иванової хаты, а за ними потягнулось багато людей. Въ хатѣ було ще темно. Порфирь вагувавъ ся вступити въ сю пустку, въ котрѣй зъ-за печи щось стогнало. Якъ-же вѣнъ за вѣйтомъ и присяжнымъ туды ввѣйшовъ, то Иванъ, почувши голосъ попа, крикнувъ мовь несамовитый: „Парашко, Парашко! я тебе не забивъ, а люциперъ, — той проклятый люциперъ.... вѣнъ тебе зъ свѣта звѣвъ! Берѣть мене! берѣть його!.... ведѣть на судъ!.... завтра Христосъ воскресне.... насъ розсудить!“ — Порфирь подавъ ся вѣ-задъ и чимъ скорше выйшовъ зъ хаты. Присяжний запаливъ клапотъ соломы й посвѣтивъ на запѣчокъ. Иванъ лежавъ на-вѣ-знакъ, трясъ ся на всему тѣлѣ, — горячка палила его, а очи стояли стовпомъ.... Смерть заглядала до его очей передъ великоднымъ сонцемъ.

Зладивши окрему вѣдбитку сєи повѣсти зъ „Правды“ авторъ заявивъ про неѣ ось-що въ „переднѣмъ слѣвци“: „...Докопаній подѣвъ нашего житя зббраніи тутъ невинною рукою въ сумовитый образъ. Подѣвъ не сучаснѣ, не новѣ, а давно могилою прикритѣ, тѣлько живою памятью збереженѣ. Бажалось отряети ихъ зъ пылу, зберегти вѣдъ забутя и вывести передъ очи нового свѣту, нѣкого не дотыкаючи, нѣкому не докоряючи. Отже-жь озвались новѣ люде за давныхъ, почали глядѣти своего образу, своихъ дѣлъ, себе самыхъ въ приспаному, забутому свѣтѣ! Не такъ ждало ся, да такъ склало ся! — скажу тымъ, що

доглядѣли святотацтва своихъ тайнъ въ сихъ образкахъ. Та невѣдрано отсе, що богато було докоряючихъ. Видко, не можна доторкнути перебутого житя, щобъ не розъя-трити новыхъ ранъ сучасности. Не выповнились недостатѣ, не поправились хибы, не уеунулось лихо, що розточували наше житѣ, притоптали не одинъ цвѣтъ самородный, звялиди не одну силу, и въ нашѣй громадѣ зацѣпили нехтуване моральной стѣйности чоловѣка. Та горяча, чиста, свята любовь своєи рѣдної кранны, своего убогого, а чесного, дорогого народу, тои на весь свѣтъ славной и найкращѣй бувальщины народної, того споконвѣчного змаганя до правды й волѣ, — та любовь, здається, тѣлько на хвилю озолотила нашъ виднокругъ, тѣлько въ молодости озвалася стоголосыми пѣснями й разомъ зъ молодостью затихла, улетѣла въ безвѣсти. И осталось наше житѣ непересточене, а всяке праведне змагане уявилося гороижнымъ идеализмомъ. Не ожила наша народня правда въ нашихъ родинахъ, бо хочъ слухалось кобзарєвого рыдани надъ дѣвчою недолею, та нѣкто не подумавъ про те, щобъ и въ нашому громадському житю не дати марнѣти сему дорогому цвѣтову, а довести його до повного процвѣту, до свѣтла нашей народної правды, що такою сердечною, нѣжною и гарною мовою проговорила за нашихъ жѣноцтвомъ народними пѣснями жѣночими, — тымъ найкращимъ плодомъ народної лирики нашей. А безъ того цвѣту чарующого не причарувати намъ людського сердца для своего народу, не выкохати чистыхъ душъ материнською любовью, до своего народу привязанныхъ, — и выйде на те, що „bez sere, bez ducha, — to szkieleców ludy!“...¹⁾

Изъ сего „передного слѣвца“ можна дѣзнатись, що авторъ бажавъ навпередъ выправдати себе супроти напа-

¹⁾ Сѣ слова взявъ авторъ изъ стихотвору Мицкевича „Oda do młodości“.

стей и докорѣвъ, якими були напосѣдись на него деякі свѣчній Русины, найпаче-жь духовники, за-для того, що вѣнъ поваживъ ся розкрити болючу рану въ домашнѣмъ и суспѣльнѣмъ побутѣ галицко-русского духовенства. Щобы-жь втихомирити зворушенихъ землякѣвъ, заявивъ авторъ, що тѣ подѣѣ, якѣ вѣнъ зъобразивъ, не сучаснѣ, не новѣ, а давно могилою прикритѣ, тѣлько живою памятью збереженѣ. А вже-жь, нѣгде правды дѣти, тѣ подѣѣ не такъ дуже давнѣ, по-за-якъ прототицы Порфира, Маланѣ й иншихъ деякихъ особѣ сеи повѣсти жили таки дѣйстви въ шѣдесятихъ рокахъ, — тѣлько-жь Барвѣньскій не подавъ намъ справжнихъ портретѣвъ, а зладивъ такѣ картинки, въ котрыхъ деякі особы являють ся не-въ-мѣру идеализованѣ, мѣжь-тымъ коли иншѣ вважають ся справдѣшними недолюдками. — Авторъ каже вѣдтакъ въ томъ „переднѣмъ слѣвци“, що не ожила наша народня правда въ нашихъ родинахъ, що въ нашому громадському житю мариѣе дорогій цвѣтъ дѣвочои красы, бо нѣхто не подумавъ про те, щобъ той цвѣтъ довести до свѣтла народнои правды....

Очевидячки авторъ не говорить тутъ ясно про еманципацію женщинѣ, а пѣдносить тѣлько голосъ въ оборонѣ занапащеного жѣноцтва, котре не може ще дѣйти до свѣтла нашої народнои правды, зъ-за чого та правда, се-бѣ-то идея національна, не проявляє годящои силы. А вже-жь, по нашѣй думцѣ, авторъ хотѣвъ найпаче пѣднести протестъ противъ силованого подружя, и вѣдтакъ станувъ въ оборонѣ Маланѣ, котра могла-бъ справдѣ выкохати чистѣ душѣ, привязанѣ материнською любовою до своего народу, коли-бъ була одружилась зъ тямущимъ народовцемъ Степаномъ. Та отъ, сей чудовый цвѣтъ скосивъ Порфиръ, справдѣшній люциперъ въ людскѣмъ тѣлѣ, и вѣдтакъ авторъ поставивъ его неначе репрезентантомъ тыхъ

недолюдкѣвъ, котрѣ безкарно смѣють топтати права жѣноцтва въ житю домашнѣмъ, суспѣльнѣмъ и народнѣмъ.

Авторъ назвавши своѣй творѣ „выимкомъ зъ галицкихъ образкѣвъ“, не гадавъ писати одноцѣльною, выкѣченон повѣсти. Тому-то въ сѣмъ его творѣ бачимо тѣлько характеры стѣйности позитивнои и негативнои, а деякі картинки зъ суспѣльного побуту служатъ тѣлько закрасою тыхъ образкѣвъ, щѣ въ нихъ авторъ зладивъ неначе портреты головныхъ особѣ своего оповѣданя. И годить ся признати, що характеристика Маланѣ й Степана є вдатна, дармá, що идеалистъ-авторъ оба сѣи типы зъобразивъ идеально. Вже-жь Маланя не тѣлько выеказує гарными фразами свои думки патріотичнѣ, але й проявляє досыть яеный поглядъ на суспѣльный побуть жѣноцтва. Осъ-що каже она про се пытанє: „Доки жѣнка не зможе стояти своєю силою и працею у свѣтѣ, доки буде замкнений свѣтъ передъ нею, доти все будемо мати безлѣчь слѣзъ и нещастя мѣжь нами. Безъ того все-таки буде жѣнка невольницею. За лихимъ чоловѣкомъ муенъ погибати въ поганѣй поневѣрцѣ, а въ сирѣтствѣ муенъ гинути зъ жебручимъ патыкомъ въ руцѣ. А най бы вона мала належне образованє й выхованє, тодѣ дала-бъ вона собѣ раду въ свѣтѣ!“ (стор. 91—92). Ставши дружиною Порфира, Маланя довго не вгиналась пѣдъ тягаромъ недолѣ, ба, намагала повздержати своего чоловѣка на ховзкѣй дорозѣ, котрою вѣнъ стрѣмголовъ летѣвъ у пропасть. Коли-жь довѣдала ся, що безпутнѣй Порфиръ своєю пѣдлою интригою зъумѣвъ спинити єи подружє изъ Степаномъ, — щѣ-то вѣнъ занапастивъ єи таланъ, то годѣ було їй довше жити въ тяжкѣй неволи зъ такимъ чоловѣкомъ, котрый ставъ „убійцею єи щастя“. Тому-то въ одчаю душѣ сказала сама собѣ: „Нѣ, нема минѣ житя на сьому свѣтѣ! Най лучше усе мое горе вѣдъ-разу вѣпть ся симъ го-

стрымъ, блискучимъ ножемъ въ мои груди, розб'орве мое сердце, зак'очичить на в'ьки мою муку!" (стор. 135). — Вже зъ сего короткого огляду видно, що Маланя въ опов'даню Володимира Барв'ицького не є типомъ сентиментальнымъ, — не є проявою етеричною супроти реальної д'їйности, — се справд'їшня страдальниця, котру-жь авторъ з'образивъ подекуды зъ прикметами патетичної героїні.

З'ображаючи идеальну вдачу Степана, Барв'ицькій зладивъ частину автобіографіи зъ молодого свого в'ьку. Авторъ назвавъ Степана дитиною нового часу, що була сповита й викохана н'їжною, родительскою любовою, напоєна новими гадками й перенята новимъ духомъ нового житя (стор. 28). Осє якъ змалювавъ в'онъ картинку патріотичныхъ змагань молодої рускої громади, коли той герой ставъ перейматись новими ідеями свого часу: „Степанови було вже пятнайцять л'їтъ, якъ по Галичин'ї пов'їяло новимъ духомъ, новимъ, жив'їшимъ и повн'їшимъ житємъ. Спадали пута народ'ївъ, ширшала воля мысли, слова й чину. Недавно ще спок'ойна земляця струсла ся наче в'одъ вулькану, — люде захитались, зъ просоня зд'їмали ся до нового житя. Старі люде молод'їли, горячили ся, в'їрили въ идеї, гнали за идеалами, а молоді, запалені патріотизмомъ рвали ся до чин'ївъ; — и старі й молоді писали поезіи, якъ залюблені школяр'ї, усє сп'ївало и рвало ся до нового, молодечого житя. Малий св'їтъ наче въ-друге перетворювавъ ся, перероджувавъ, самъ себе не п'ознаючи. — А вже-жь н'їде такъ не розбуявъ новий цв'їтъ, якъ м'їжь молод'їжою, що досє не бачила иншихъ идеал'ївъ надъ „ма'ївки“, „пилки“ и збираня хрущ'ївъ. — Наче нова зоря, в'їщунка великихъ под'їй, появилась невелика книжка „Кобзарь“, що дивне диво спод'їяла. С'ї читали й не начитались, переписували, на-изусть

вчили ся, зъ рукъ до рукъ подавали, а скр'їзь лишала вона свои незатерті сл'їды въ молодыхъ сердцахъ, въ св'їжихъ умахъ. Се пов'їявъ першій в'їтерець изъ далекои Украины новимъ, веснянимъ духомъ, — се ринула на галицьку ниву нова живуца и сц'їлюца вода, що зрешала й оживляла изсушені поля, повалені первоцв'їты, — и п'осля несталои, хочь инод'ї дуже блискучои марцовиць, розпочиналась теперъ правдива весна, весела, сонячна, животворна. — И розкрыло ся замулене жерело споконв'їчної сили нашої, — ожила громада! Выхопившись изъ школы збирала ся потай миру тиха, молода громада мовъ въ другу школу, щобъ почути свого великого учителя й батька. — Одже й засягнуло се нове житє нашого Степана своимъ огнемъ. Зъ запаломъ кинувъ в'онъ до новыхъ книжокъ, по ночахъ читавъ, учивъ ся и не м'огъ налюбуватись красою своєї мовы, поетичностю свого народу, своєї р'одної Украины. Зъ роду вже маячливый, буйный думками, непосидючий и за надзвычайностями западаливый — прилинувъ в'онъ до сего нового, досє йому незнамого св'їту, мовъ та пчела до весняного повного первоцв'їту. Кобзарський п'єн'ї не то що вс'ї були въ його гарно переписані, але й твердо въ памяти выр'їтї, глибоко въ серцю заховані. — Оттакъ наповнившись новимъ духомъ украинського житя, скоро понавъ Степанъ въ ту молоду громаду выбранихъ молодц'ївъ, зъ-в'одк'їля дальше ринуло нове житє, новий духъ м'їжь молод'їжь.... Кождый с'їчовикъ и кождый молодой громадянинъ перебувавъ своіи новиц'їятъ. Доп'їро перебута проба вводила молодика въ святиню громадської праць въ святочний по-своему торжественный способъ. — Отся хвиля переходу у громадське житє молод'їжи незатертымъ сл'їдомъ остала ся въ памяти Степана и дала йому ще сильн'їшу п'одвалину його идеализму. — Була нед'їля, день школяр-

ського вѣдпочинку. Степанъ, захвавшись въ кутокъ своєї невеличкої станційки, пильно зачитавъ ся въ Гоголевѣмъ „Тарасѣ-Бульбѣ“. Вѣнь забувъ на свѣтъ, на хуртовину, що сумно гудѣла біля вѣконъ и якъ зъ решета сыпала снѣгомъ, — а въ його головѣ шумѣвъ шумъ козацького табору, крикъ бойовый, хряскѣтъ збруѣ и зойки раненихъ; — кровь його бурилася и запалаяла ся козацькимъ завзятемъ, його душа злинула далеко на далеку Украину, въ давній часи козацької шляхоцької боротьбы. И задумавъ ся Степанъ надъ розкритою книжкою, що розгорячила його буйну фантазію. — У тѣй задумѣ заставъ його новый товаришъ, що мавъ ввести його въ молоду громаду молодыхъ ученикѣвъ нового свѣту. Бесѣда легко навязалася у такѣмъ настрою до патріотичного дѣла. Мѣжь молодими серцями не треба було багато слѣвъ, бо ихъ душѣ скоро почувилсь, скоро й пѣзнались и зъєдинили ся. — Далекко за мѣстомъ, въ тихѣй, неприступнѣй хатинѣ зѣбралася молода громада повитати свого нового товариша. И якъ-же-жъ смѣло, якъ торжественно ступавъ вѣнь мѣжь нихъ, якъ смѣло выголошувавъ свои слова присяги для науки й щирої любви матери-Украины! якъ росло його серце, коли мовъ новый сѣчовикъ вступавъ у нову Сѣчь науки, працѣ, патріотичной любви! Щиро витали Степана його товаришѣ, хочъ йому знаній, але тутъ наче въ-друге обновленій, — щиро загула въ його привѣтъ пѣсня: „Ще не вмерла Украина!“ — а Степанъ мовъ въ другій свѣтъ перенесеный, зачарований слухавъ слѣвъ Кобзаря, що выголошувались зъ ряду молодими декламаторами, та оповѣданя исторій, що розказувавъ найпершій зъ молодцѣвъ. Се була та друга школа молодого идеализму. Зъ-вѣдтѣля выходили проповѣдники Кобзаревыхъ идей, смѣло зѣдѣмали свѣй голосъ про нові идеѣ передъ старшими людьми на забавахъ, празникахъ, середъ на-

роду и середъ приснѣтѣлыхъ братѣвъ и сестеръ своихъ“... (стор. 29—33).

Коли опѣсля Степанъ покохавъ Маланю, то розкрывавъ вѣнь и въ еи души свѣтъ новый: будивъ въ нѣй любовь до народныхъ пѣсень, до батьковскихъ святощѣй, изъ-за чого она стала щирою патріоткою. А вже-жъ Степанъ хотѣвъ погодити идеаль національный зъ братерствомъ братнимъ до простого люду. Тому-то сказавъ вѣнь разъ Рожницкому ось-що: „Мы не хочемо цуратись найубожшого брата нашего, бо чимъ бѣльша рѣвность въ народѣ, чимъ менше мѣжь нимъ убогихъ и темныхъ, тымъ потужнѣйша його сила и певнѣйше його жите“. Одначе его поглядъ на вѣдносини суспѣльный бувъ красный и людяный тѣлько въ теоріи: своєї любви до найубожшого брата не заявлявъ вѣнь дѣломъ, и думавъ, що нерѣвность станѣвъ усуне ся патріотично-національными змаганями. Ось-що сказавъ вѣнь у свѣй справѣ: „Тому й не цураемось нашої мовы, гарной своєю простотою, а живої и могучої тымъ, що зрозумѣла дѣлому народови. Такъ коли силою тої мовы пробереться свѣтло правды й науки въ найширшій круги, то потуга наша буде величнѣйшою вѣдѣ княжѣи силы!“ (стор. 58).

Хоча-жъ вѣнь говоривъ, що намъ треба йти „дорогою всесвѣтного поступу“, то ще не виробивъ собѣ ясного погляду на суть сего поступу, тому-що въ шѣтьдесятихъ рокахъ до идеѣ національной не доторкались ще у насъ змаганя соціально-економичнѣй. Про те можемо сказати, що характеристика Степана є зовѣмъ вдатна: се типъ горячого народовця, якій въ шѣтьдесятихъ рокахъ уважавъ ся свѣточемъ и наилучшимъ громадянномъ Руси-Украины.

Въ свѣй повѣсти бачимо вѣдтакъ кѣлька типѣвъ рускихъ побѣвъ и одинъ типъ семинариста-богослова. А вже-жъ,

нїгде правды дїти, авторъ змалювавъ искривленими барвами кѣлька образкѣвъ зъ побуту тої свѣчної веретви нашої суспѣльности. Справдѣ, мѣгъ бы дехто попрѣкнути его за-для антипатїї до руского духовенства, коли-бъ вѣнъ здоймавъ фотографїї зъ суспѣльного побуту. Але-жъ авторъ „Скошеного цвѣта“ бувъ идеалистъ, щѣ вражавъ ся й звычайними похибками людского товариства. Вже-жъ вѣнъ, будши горячимъ патріотомъ, бажавъ цѣлымъ сердцемъ, щѣбъ найпаче рускїи духовники визначувались чистымъ характеромъ, по-за-якъ они въ добѣ нашого національного вѣдродженя були першими просвѣтителами галицко-руского народу. Вѣнъ бажавъ поправити похибки й усеунути лихо, щѣ розточували наше жите. Тому-то розкрывъ вѣнъ тутъ болючу рану нашої суспѣльности, щѣбъ подати цѣлющїй лѣкъ поважанымъ своимъ братамъ въ небезпечной недузѣ. Якимъ же бажавъ авторъ видѣти тиць нашого духовенства, показавъ вѣнъ въ характеристцѣ о. Григорїя, батька Степанового.

Отець Григорїй належавъ мало-що не до попѣвъ „antiquae educationis“, хочъ скѣпчивъ всѣ студїї, якї домагають ся вѣдъ сучасныхъ кандидатѣвъ духовного стану. Тѣлько-жъ его погляды на жите рѣзнились вѣдъ вихованцѣвъ „novae educationis“. Вѣнъ бувъ справдѣшнимъ отцемъ и добродѣємъ громадянъ, добачаючи въ мужику свого брата, котрому вѣнъ нїсѣ свѣтло правды й науки. Се бувъ старосвѣцкїи консерватистъ, щѣ жалкувавъ ся часто на мудрощѣ нового свѣта, поступового жита, тому-що они псували людей, робили „яїця мудрѣйшими вѣдъ курей“ та не давали жита людямъ спокѣйно на свѣтѣ.

Менше симпатичнымъ типомъ є Михайло, батько Ольги й близькїи родичъ Степана. Зъ-роду веселый, забавный, якъ соловейко спѣвучїи, перемѣнивъ ся вѣнъ пѣсля смерти своєї любѣи жѣнки, — мовъ переломивъ ся. Вѣдѣство за-

было пѣсеню на его устахъ, звялило свѣжѣсть его духа и зморщинами поорало его сумовите лице. Вѣнъ живѣ тѣлько для Ольги житемъ трудящого батька, и въ щастю ви добачавъ вѣдраду въ невеселѣмъ своимъ побутѣ. Кѣбы той о. Михайло бувъ бѣльшь дѣяльнымъ, кѣбы своимъ сердцемъ нахиливъ ся ще й до народу, то мѣгъ бы наблизитись до тыхъ кѣлькохъ идеальныхъ типѣвъ, якими авторъ бажавъ закрасити галицкїи образки.

А вже-жъ бѣльша часть типѣвъ зъ побуту галицко-руского духовенства являє ся намъ у тьмавѣи перспективѣ. Ось уже Мартинъ Рожницкїи не вважає ся отцемъ бѣдныхъ мужикѣвъ, по-за-якъ вѣнъ аристократъ, щѣ братає ся зъ панами. У своѣи канцелярїи надъ бюркомъ прибывъ вѣнъ „родословну картину рускихъ князѣвъ“, и нїчого бѣльшь такъ не любивъ, якъ розправляти про князѣвъ. Вѣнъ не мѣгъ зрозумѣти, куды йшло нове жите молодыхъ патріотѣвъ, вѣдъ чого мертвыми остались пѣсенї про рускихъ князѣвъ, и чого теперъ бажалось пращурамъ рускихъ „смердѣвъ“. Вѣнъ здивувавъ ся чи-мало, коли Степанъ, попавши у „свѣчнину“, не-то що не позабувъ рѣдного слова, але й горячо вступавъ ся за долю свого народу, — зъ жаромъ говоривъ про его будучнѣсть, и поетичными барвами розкрывавъ таку исторїю сего народу, про котру ще о. Мартинъ нїколи не чувавъ. — „А, та се-жъ мрѣѣ, неподѣбнїи рѣчи!“ говоривъ Рожницкїи, почувши широку рѣчь Степана. „Вамъ хочеться якогось козацтва, — вы нехтуєте нашимъ обрядомъ, нашимъ церковнымъ языкомъ, — вы зрываєте зъ исторїєю, зъ традицїєю, изъ славянѣствомъ! — Хѣба-жъ вы думаете ту простонародню мову здѣяти до высоты нашої церковщины и поставити Русь своєю силою безъ князѣвъ, не вважаючи на те, чого навчила насъ тысячлѣтня исторїя?“... (стор. 57).

Въ галеріи галицко-руських образівъ Василя Барвінка може поббч Рожницкого заняти годяще мѣсце ще отець „дзеканъ“, що своєю товстою особою звеличивъ празникъ въ Вербвцяхъ у о. Лавра. Хоча-жь сї типы не будять ще вбдразы въ нашбй души, то все-жь не лицюють они евангельскбй простотѣ, якою повиннї выначуватисѣ духовники.

Вже-жь Юрїй Павутиньскїй, своякъ Маланѣ, бувъ собѣ легкодухомъ не-абы-якимъ, дарма, що въ него бувъ сынъ Петро, котрый скбичивъ уже науку богословія. Вбнъ поглядавъ зъ презирствомъ на Лавра, скупуна й доробкевича. Осъ якъ чванивъ ся вбнъ своимъ родомъ: „Рбдъ Павутиньскихъ зъ-давенъ-давна знаменитый. Нашїй антенаты сидѣли по великихъ парохїяхъ, мбй дѣдо великїй домы мавъ у мѣстѣ, а грошѣ таки чвертками мѣрявъ.... Нѣхто минѣ не посмѣ тыкнути пбдъ нбсѣ нѣ шиломъ, нѣ дѣгтемъ! Я самъ доходивъ нашего шляхоцтва й въ старыхъ паперахъ дошукавъ ся, що нашъ рбдъ Павутиньскихъ прастарый!“ (стор. 87). — Передъ двацяти роками бувъ собѣ о. Юрїй паномъ: купивъ село, ѣздивъ четвѣрнею. Тодѣ-то люде говорили про знайденый скарбъ, що бувъ закопаны десь въ церквѣ, чи біля церкви. Та отъ, шумне панство черезъ чотыри роки перешумѣло, не лишивши й доброй славы за собою. Роскошувавъ хочъ чотыри роки, а мбгъ панувати до смерти. Все-жь въ его головѣ роилось новыми плянами. Втерявши своє панство, кинувъ ся до господарства, ставлявъ будинки, валивъ, переставлявъ, перебудовувавъ и задовжувавъ ся, а замѣсць нового ладу змагавъ ся що-разъ бблшїй безладъ. Не велось господарство, такъ кинувъ ся до промыслу. Вбнъ хотѣвъ збрати капиталы цѣлои родины, щобъ розвести велику шпекуляцію. Всѣхъ манивъ надѣєю великихъ зыскбвъ, — хваливъ ся, що закупить лѣсы, пбдбнявъ ся доставы порогбвъ

до желѣзницѣ, сѣна для вбйека, прядива для заграничныхъ фабрикъ полотна. Та все те розвѣялось зъ вѣтромъ. Лѣсбвъ не було кому рубати, народъ ставъ безбожнимъ и не приѣсѣ доволѣ повѣсемъ на вбдпусты, а посуха высушила сѣно. „Усе було-бъ вдало ся“, говоривъ о. Юрїй, „тблько смерть моеи жбнки повернула усе комбтъ головою! Нещасте, нещасте мене постигло передъ доступомъ щастя!“ — Повдовѣвши ставъ вбнъ завзятушимъ курцемъ. „Вбдкурюється вбдъ голоду“ говорили насмѣшкувато про него деякї сусѣды, бо й справдѣ опустѣла була его хата пбсля жбнчиной смерти. Сынъ Петро бувъ тогдѣ у школахъ, а про малу дочку Ганю не багато було батькови журбы. Доводило ся до того, що часто за его недоглядомъ не було й кусника хлѣба въ хатѣ, хочъ парохїя була добра, и поля було багато й приносбвъ изъ трьохъ церкбвъ.

Ажь осъ кинувъ ся Юрїй на нову шпекуляцію. Саме-тогдѣ кбичивъ Петро науку богословія и незадовго мало порѣшитисѣ пытанѣ его женитьбы! Юрїй якъ-разъ хопивъ ся пляну, оженити своего сына „шпекулятивно“. Се могло-бъ его ще выдобути зъ упадку и поставити на ноги. — „Можна посплачувати довги, й тодѣ на сильнбй пбдставѣ розпочати фруктификацію посагу“, мовлявъ вбнъ самъ до себе. „Добробыть буде пбдставою ихъ щастя; — серцемъ не насытишь ся, а красы на тарѣлцѣ не подаси!“ (стор. 82). И отъ, Петро якъ-разъ надававъ ся до батькбвскихъ плянбвъ. Коли его товаришѣ-семинаристы залюбившись писали сонеты й оды, то вбнъ клеивъ пуделка, выроблявъ обойчики й проташльовувавъ ихъ „шпекулятивно“ мѣжъ своими товаришами. Була-жь у него тблько одна пристрасть, — пристрасть до картъ. По ночахъ пересиджувавъ вбнъ въ дормитарѣ за столикомъ и довѣвъ свою „штуку“ до вправы не-абы-якои. Крбмъ того утворивъ вбнъ въ семинаріи клубъ статистичного уряду, ко-

трый удерживавъ въ „евиденціи“ всѣ посажнїи панны. — „Що-жь гадаєшь, сыну, зъ собою робити?“ спытавъ ся разъ Юрій своего сына, побачивши, що вѣтъ якоє не може знайти собѣ пристановища. — „А що-жь? треба женитись!“ вѣдповѣвъ Петро. — „А де-жь думаєшь?“ — „Та хїба у Лаврѣвъ, татуно!“ — „Панна не молода, слабовита, пѣвъ копы лѣтъ!“ говоривъ зъ-протягомъ хитрый о. Юрій, неначе-бъ розважаючи своего сына. — „Але вѣсѣмъ тысячъ посагу!“ холодно вѣдкававъ Петро, — „а въ надѣи ще гарна реальность въ самѣмъ мѣстѣ!“ — „А, воля твоя, воля твоя, Петре!“ — „И вамъ, татусю, здасться пѣдмога, а Лавры можуть пѣдмогти“.... Сынъ и батько згодились вѣдтакъ спорѣднити ся зъ Лаврами, а трѣхи-перегода старый Лавро залевнивъ Петрови посагъ и згодивъ ся на всѣле.

Картяремъ завзятуцимъ зъобразивъ авторъ такожь о. Миколая, приятеля Порфириного. „Вѣтъ не таньв своєи неохоты до духовного стану. Се була комедїя його житя. Вдовецъ вѣдъ двайцяти лѣтъ, зъ-роду невтомный любитель товариства и потѣшитель всѣхъ, що слабують на нуды часу, рвавъ ся и трѣпавъ ся у чорныхъ ризахъ, якъ рыба на суши. Веселый, гвѣоркїй, безжурный, якъ евангельска птиця, лѣтавъ чи вѣздивъ вѣтъ вѣдъ дому до дому, де тѣлько курило ся зъ комина, и не сѣючи, нѣ орючи, коли не збиравъ мамоны сего свѣта, то вдоволявъ свою „плоть“, котрой не все знала годити недовчена кухарка господыня. То-жь въ дома бувъ гостемъ, а въ гостяхъ домовымъ. Выхудѣла пара коней, розтарахкана, болотомъ обросла брычка и заспаный, до холоду й голоду навиклый парубокъ — були въ його все на поготовлю“ (стор. 15).

Коли-жь тї дѣєвї особи въ „Скошенѣмъ цвѣтѣ“ вважають ся ще людьми, то Порфирь, мужъ Маланѣ, являє ся недолюдкою, справдѣшнымъ „люциперомъ“. Вѣтъ бувъ

гордовитый, пышавъ ся Вѣденскимъ богословіємъ. На перекѣръ своѣй жѣнцѣ понехувавъ вѣтъ щирыхъ и чесныхъ людей, неначе-бъ бажавъ, щобъ она зовсѣмъ осамотѣла. За-те прихильявъ ся душею й житємъ до пѣдпанкѣвъ, двораковѣвъ, до безжурныхъ та гулящихъ „птиць“, якъ о. Миколай, и зъ ними заводивъ щирю приязнь. И отъ, незабаромъ прошептували сусѣды про ледаче житѣ Порфира, дехто й голосно озвавъ ся недобримъ словомъ, а сусѣдки жалкували за пропащимъ житємъ нещасной Маланѣ. Вѣтъ зруйнувавъ людске добро въ Лысогорахъ, и скосивъ прегарный цвѣтъ, занапастивши долю своєи дружины. Вѣтъ не соромивъ ся, сейчасъ пѣсля похорону своєи жѣнки, розвеселятись зъ товаришами по-своему, не зважаючи на те, що черезъ кѣлька годинъ на великдень сѣввати-ме въ церквѣ „Христосъ воскрес!“ Ба, коли дѣмъ парохїяльный взявъ ся поломямъ, пѣшовъ вѣтъ у хату Ивана зъ дякыми людьми, чтобы звязати того, котрый по єго думцѣ скоивъ пожежу. — Правда, що вѣдтакъ повѣсть кѣнчить ся вельми сензациѣно, але-жь авторъ мабуть не добачавъ сего, що ворожнеча мѣжь Иваномъ и Порфиромъ не є имовѣрна. Сей бо мужикъ знавъ про моральный упадокъ Парашки, коли зъ нею женивъ ся, тому-то не було опѣсля причины, щобъ вѣтъ метивъ ся Порфирови за себе й за Парашку.

Вѣдтакъ завважаємо, що въ сѣй повѣсти немає кѣнца. Всякїй бо, хто побачить передъ собою такого недолюдка, стане бажати єму кары за безпутне єго житѣ. Тутъ же не знаємо, чи катюзѣ-Порфирови сталоє по єго заслує. Опроче годѣ порозумѣти вѣдноєиє єго до Гофманової. Она высватала єго за Маланю, дарма, що вѣтъ передше обѣцывавъ оженитись зъ єи дочкою, котру-жь пустивъ зъ неславою.

Поминувши-жъ пересаду въ характеристиць Порфира, бачимо въ „Скошенѣмъ цвѣтѣ“ по-найбѣльше образки, взятї зъ житя реального. А вже-жъ мѣжъ ними визначають ся найпаче отъ-сї картинки: 1. Картярѣ въ хатѣ Порфира (стор. 12—15). — 2. Петро зъявляє Малани, що хоче женити ся зъ Галею Лаврѣвною (16—18). — 3. Рожницькій и Степанъ бесѣднують про суспѣльно-національнї справи въ галицькѣй Руси (57—59). — 4. Гостина Юрїя Павутиньского и его сына Петра у Порфира (78—80; 86—97). — 5. Празникъ въ Вербѣвцяхъ (105—115).

Коли-жъ у „Скошенѣмъ цвѣтѣ“ деякї духовники доглядѣли „святотатства“ своихъ тайнъ, — коли декотрымъ семинаристамъ характеристика Петра не була до вподобы, то Василь Барвѣнокъ, побачивши, що „розъятривъ новї раны сучасности“, бажавъ ачей влагодити зворушене, яке заподѣялось мѣжъ рускими священниками й кандидатами духовного стану, та й зладивъ новий „выимокъ зъ галицькихъ образкѣвъ“ п. з. „Соннї мари молодого питомця“. Правда, що житя въ духовнѣй семинарїи не зобразивъ вѣнъ тутъ въ яенѣмъ свѣтлѣ, — правда й те, що настоятель сеи институцїи являє ся чоловѣкомъ зъ дивовижными поглядами на патріотичнї змаганя Русинѣвъ-народовцѣвъ, — але герой сеи повѣсти, семинаристъ Улянъ, уважае ся типомъ вельми симпатичнымъ, репрезентантомъ тямущихъ молодыхъ людей въ духовнѣй институцїи. Коли вѣнъ пѣшовъ до настоятеля въ депутацїи, щобъ той позволивъ слухати фильософичныхъ выкладѣвъ въ университетѣ, то почувъ тяжкїй докѣръ про якїсь „бунтъ“, изъза чого вѣнъ ось-якъ промовивъ до „его высокопреподобїа“: „Бажати науки, се-жъ думаю, нѣяка провинна! На насъ настае теперъ свѣтъ, вдираеться въ нашї святоцѣ, а мы беззорожнї. Навкруги насъ душнѣсть матерїализму, а мы не въ силѣ розсвѣтити високого простору святости.

На насъ зглядають ся убогї й нищї духомъ, а мы самї нидѣмо на духу. Нарѣдъ гине за-для непорадности, а мы самї непораднѣйшї дѣтей!“... (стор. 85—86)¹⁾. Але настоятель попрѣкнувъ его наклономъ до соціализму, нигилизму, матерїализму й загрозивъ ему „ексклюзією“. — „Ты займаешъ ся политикою, а не славою Божою, — тобѣ залязла до головы украинщина!“ озвавъ ся вѣнъ зъ-персердя до Уляна. „Тобѣ хочеться лѣтати по-пѣдъ небеса, въ поезїяхъ розпливатись, за козацтвомъ плакати! Ты бунтуешъ своихъ товаришѣвъ, заносишь незгоду въ нашї муры! О-у, сыну, ты небезпечный, дуже небезпечный чоловѣкъ!“

Улянъ бувъ сыномъ священника й здавши экзамень зрѣлости бажавъ стати такожъ проповѣдникомъ христїаньской любви. Ось-якъ зъображае Василь Барвѣнокъ тогдѣшнїй идеаль героя своєї повѣсти: „Въ нѣмъ будилась охота пѣти слѣдомъ своего батька... То-жъ коли опѣся прийшло „выбирати станъ“, вѣнъ повѣривъ въ високе посланництво священника. Правда, вѣнъ дочувавъ ся про деякї негарнї рѣчи, про невольне житя въ духовныхъ мурахъ, про нехристїаньскї поведѣнки Христїанъ, — вѣнъ бачивъ, якъ житя Христїанъ-учителѣвъ часто вѣдѣбгало вѣдъ христїаньства, якъ мѣло було у свѣтѣ правдивои любви й щирости, якъ люде самохѣтъ вѣддалялись вѣдъ того „царства небесного“ на земли. Серце його рвалося за тымъ свѣтомъ евангельской простоты й щасливости, а бурилось надъ споганенымъ свѣтомъ теперѣшнимъ...“ (стор. 85)²⁾.

¹⁾ „Соннї мари молодого питомця“. Выимокъ зъ галицькихъ образкѣвъ. („Правда“. Мїсячникъ для словесности, науки и полїтики. Рочникъ XII. У Львовѣ, 1879).

²⁾ *ibid.*

Коли-жъ Улянъ учувъ гѣркій докоры свого настоятеля зъ-за того, що полюбивъ свѣтло науки, то въ першій хвили хотѣвъ покинути тѣ сумніи муры, що тяжкимъ камѣнемъ давили его душу. А вже-жъ вѣнъ такъ щиро дѣлявъ идеалы свои молодости, такъ твердо вѣривъ въ ихъ правду, и неразъ бажавъ стати въ ихъ оборонѣ! Теперъ же померкли святіи идеалы, — кругомъ него не наче розляглась непроглядна пѣтьма.

Вѣнъ стягнувъ ся ажъ на коритарѣ, коли почувъ, що въ рукахъ державъ листъ, якій приславъ ему батько на руки настоятеля. Въ довгѣмъ тѣмъ листѣ прочитавъ Улянъ мѣжъ иншимъ ось-що: „...Вчера неожидано навѣстивъ насъ нашъ всечесный сусѣдъ о. Мартинъ и привѣзъ зъ собою якійсь листъ, писанный до него видимо зъ семинаріѣ вѣдъ невѣдомой особы. Невѣдомый менторъ выкидає о. Мартинови, якъ мѣгъ вѣнъ дозволити своѣй Настаси, „призвонтої единацѣ“, вѣйти въ такъ близьке знаомство, а навѣтъ въ „формальній заручини“ зъ молодикомъ безъ всякон будучности, укѣнченимъ имназіястомъ, котрый знанный зъ свои сѣраковои ворохобиѣ хоче теперъ своими авантурами перевернути цѣлу семинарію, збирає около себе рѣвныхъ собѣ козакѣвъ, зносить ся зъ свѣтовыми польноманами, и нынѣ-завтра буде выключеный зъ семинаріѣ и опинитъ ся на бруку якъ простый бурлака. Незнакомецъ прикладає тобѣ якъ найгѣршій власности й каже, що вже й ректоратъ семинаріѣ поаваши на слѣды твого авантурничого новаторства задекретувавъ твою ексеклюзію...“ (стор. 246).

Прочитавши листъ батька Улянъ пригадавъ собѣ, що тогдѣ, якъ хотѣвъ входити въ кѣмнату ректорску, розтворились дверѣ, и якась закутана людина мало-що не ввалилась на него. Се-жъ бувъ шпѣгунъ, що доносивъ ректорови на Уляна поганіи рѣчи й мабутъ бувъ супер-

никомъ свого товариша за-для того, що вѣнъ хотѣвъ свататись зъ единачкою Настасею. — Вѣдтакъ Улянъ похнюпившисъ повернувъ у „дормитарѣ“. Деякимъ моторнымъ семинаристамъ не хотѣло ся ще спати и про-те говорили они вѣлякій нѣсенѣтницѣ та точили комичній балаандрасы. Дехто напосѣвъ ся на Украинцѣвъ, — ба, одинъ гукнувъ собѣ, що вѣнъ той „гадючій накорѣнокъ“ прогнавъ бы геть изъ семинаріѣ. Коли тымъ весельчакамъ уже навкучилося выправляти пустіи теревенѣ, то стали они кластись до спочинку. Въ dormитари погасало свѣтло й ставало що-разъ темнѣйше. Ще тѣлько свѣтилось въ кутнику, де забавляла ся громадка питомцѣвъ, а біля вѣкна гомонѣла цитра тужливими тонами, одныхъ розжалуючи, другихъ до сну вкollyсуючи.

Уляна не бравъ ся сонъ: вѣнъ чувъ себе чужимъ середъ того гурту. Теперъ бажавъ вѣнъ знайти щире сердце, бажавъ подѣлитись думками зъ жаркими, буйными побратимами, що рвутъ ся до идеального житя, — а бачивъ передъ собою безжурныхъ, байдужныхъ людей. Тѣ, що були ему сердцемъ и думками близшіи, сидѣли самотніи, мовчазніи... И задумавъ ся Улянъ, а въ его уявѣ замеркотѣли ясніи образы зъ недалекои минувшини. Вѣнъ пригадавъ собѣ Настасю, якъ она сѣльскихъ дѣвчатъ вчила въ недѣлю, — пригадавъ собѣ, що разъ промаинула ему думка, якъ бы вѣнъ бувъ щасливый, коли-бъ разомъ зъ Настасею, любою подругою, мѣгъ працювати на селѣ, выдобувати людей зъ темноты, наводити ихъ на дорогу до правдивого добра й щастя людского. Згадавъ и ту хвилю останнього прощаня передъ вѣдѣздомъ до семинаріѣ, коли Настася зъ тихою сльозою въ очахъ подала ему руку и промовила до него: „Дай Боже, щобъ мы скоро побачились, щобъ нашѣ сны-думки сповнились!“... И успокоювалась его душа, якъ по бурѣ повертала до тихон

погоды. Передъ нимъ неначе ширшавъ свѣтъ тихій, ясный, — и середъ того свѣтла заяснила Настася. И здавалось ему, що она велѣла ему йти за собою. И видѣвъ Улянъ убогу хатинку, де вбога мати заколысувала любу дитинку, шукаючи вѣхи й надѣвъ въ ея невинному личку; — вѣдтакъ видѣвъ зеленій розлогій ланы, тихій села, оживленій трудящими та щасливими людьми. — Ажъ ось побачивъ вѣнъ величный золотый храмъ, повный живыхъ и мертвыхъ людей, освѣченный яркимъ свѣтломъ, оживленый гремучою музикою, здвигнений на пановане надъ цѣлымъ свѣтомъ. Се-жъ бувъ инший свѣтъ вѣдъ того, що розкрывъ ся ему въ убогѣй хатинѣ въ тихихъ и щасливыхъ селахъ. Се були два свѣты вѣдмѣнний, несхожий мѣжь собою. Тутъ въ богатѣй материн панувала сила, що прибывала духа до землѣ, — тамъ духъ оживлявъ людей тихимъ щастемъ, свобѣднымъ, веселымъ житемъ. Вѣдтакъ въ Уляновѣй души будилась охота, зняти ся до боротьбы за правду того смирного, тихого й трудящего свѣта евангельского.

Але-жъ се були тѣлько привиды, соннѣй мары молодого питомця!... Другого дня въ-ранцѣ горяча уява Улянова прохолодилась подѣєю реальнои дѣйстности. Коли вѣнъ выходивъ зъ церкви, то коло ворѣтъ семинариѣ вчинивъ ся заколотъ: дверникъ не впускавъ въ семинарию якогось обдертого й божевольного чоловіка, зовучи его драбугою й волоцюгою. Хоча той бѣдолаха товкмачивъ, що вѣнъ не волоцюга, що колись ось-тутъ учивъ ся герменевтики, гебреики, догматики, та спѣвавъ въ сѣй церквѣ, то дверникъ схопивъ его своими медвежими лабами й не перестававъ сѣпати „драбугу“. Улянови стало жалъ того бѣдного чоловіка й вѣдтакъ запомѣгъ его малымъ даткомъ. Ажъ ось надѣйшовъ ректоръ и велѣвши тому бѣдоласѣ геть йти звернувъ ся до Уляна: „О, и ты

вже тутъ?“ сказавъ вѣнъ пронично. „Може тебе кортить на свѣтъ? Видишь, що значить свѣтъ!“ — Улянъ почувши сѣ слова, спашнувъ подумямъ вѣдъ гнѣву, на его устахъ завертѣлось острѣ слово, але швидко вгамувавъ вѣнъ себе... Коли настоятель скорою ходою пѣшовъ дальше, дверникъ зѣ всеи силы сѣгнувъ бѣдолаху й вышхавъ его за ворота.

Улянъ спогадавъ собѣ тогдѣ, якимъ-то мусить бути те жите безъ приюту въ холодѣ и голодѣ, — згадавъ вчорашнѣй слова ректора й листъ вѣдъ батька, его просьбы й перестороги, згадавъ и Настасю, — и сердце въ него завяло, душа засмутилась, тяжке зѣтхане вырвалось зъ его грудей....

Ось и конецъ повѣсти „Соннѣй мары молодого питомця!“ Авторъ зѣобразивъ тутъ доволѣ гарно типъ Уляна, — все-жъ иншѣй типѣ начертавъ вѣнъ тѣлько въ головныхъ контурахъ, за-для чого назвавъ вѣнъ свѣй твѣрѣ по-правдѣ „выимкомъ зъ галицькихъ образкѣвъ“. Хоча-жъ Василь Барвѣнокъ бажавъ подати вѣрну характеристику идеалиста-семинариста, то все-жъ не довѣвъ вѣнъ своего намѣру до-пути, по-за-якъ вкѣнці велѣвъ Улянови зѣ-нечевя, погодитись зѣ своею долею въ мурахъ семинарицькихъ. Дивнымъ дивомъ одна тѣлько ява божевольного бѣдолахи, колишнього семинариста, охолодила Уляна въ его горячихъ мрѣяхъ, — вѣнъ неначе вѣдкаснувъ ся наразъ вѣдъ вышнихъ змаганъ духа, бо спогадавъ собѣ, що тяжко жити на свѣтѣ безъ захисту въ холодѣ й голодѣ... Идеалистъ Улянъ не пѣдносивъ уже протесту супроти змаганъ материализму!

Менше вдатнымъ уважае ся образокъ зъ галицького жита п. з. „Безталанне сватанѣ“. Головнымъ дѣячемъ змалювавъ тутъ авторъ Семена Квашиньского, учителя школы въ селѣ Голопятахъ. Сей-то герой бажавъ оженити ся зѣ панною Севериною, дочкою мѣсцевого свя-

щеника Дамяна, але дѣставъ гарбуза й тому-то задумавъ пѣмститись за свою обиду. Саме-тогдѣ вертали люде зъ вѣдпусту у Збаражскихъ Бернадивѣвъ, и ось увѣйшовъ у школу жидѣ-арендарь Мошко й заявивъ „професорови“, що приводить ему велике панѣство, що имъ въ дорозѣ зломалось колесо. Симъ великимъ панѣствомъ бувъ шляхтичъ Зиґмундъ на Корытахъ Гуляйпольскій зѣ своими двома сестрами, старыми паннами-кокетами. Они обѣ стали любими словами пѣдлещуватись „пану професорови“, а коли вѣнъ натякнувъ на свое житѣ самотне, то озвалася старша панна, Уршуля: „О, самотне житѣ дуже важке! Але якъ бы у васъ була любя жбночка, якъ бы то тогдѣ Вамъ мило й весело проходилъ часъ! Она бы вашъ дѣмъ звеселила, ваше житѣ украсила!“ (стор. 46)¹⁾. Вѣдтакъ молодша, Дульця (Кордуля), стала Квашиньского манити солодкими словами, зѣ-за чого ему промайнула гадка, що тѣ панночки сподобали собѣ его. — Якъ вѣдѣхали гостѣ, прийшовъ арендарь Мошко и еказавъ „пану професорови“, що вѣнъ въ чещи вродивъ ся, що такі панночки, якъ смажені ягоди солодкі, липнуть до него, якъ мухи до меду; — про-те спонукувавъ его поѣхати до Корытъ та женихатись до старшої панночки. Вѣдтакъ сей Юда озвавъ ся до Квашиньского ось-якъ: „Я кажу вамъ, що та панночка старша зъ тыми чорными, якъ аксамитъ, льоками, то ваша!“

На другій день написавъ Квашиньскій любовный листъ и пѣславъ его до Корытъ. И отъ, Уршуля вѣдписала ему, що не перестае молитись до св. Антонія, щобъ сповнились еи й его бажаня, а въ доказъ щирои приязни посилае ему въ дарунку маленького товариша своего, пѣсика Зефирця, котрый облегчить ему самоту й недостачу

¹⁾ „Безталанне сватаньє“. Образокъ зъ галицького житя. Львѣвъ, 1880. р.

веселого товариства. — Опѣсля порадивъ Мошко Квашиньскому, зѣеднати собѣ ласку въ пана Бжушковекого, дѣдича Голопятъ, щобъ вѣнъ въ хосенъ „професора“ написавъ листъ до пана Гуляйпольского. — „Треба щось такого найти, чтобы панови (Бжушковекому) приподобати ся!“ говоривъ хитрый жидюга. И пригадавъ вѣнъ Семенови Квашиньскому, що громада Голопятъ процесуе ся зъ дворомъ, та додавъ, що то пѣпъ бунтуе громадянъ. Порадивъ вѣдтакъ Семенови, поговорити на розумъ зъ деякими господарями й заявити имъ, яка-то бѣда ихъ дожидае, коли пѣдутъ за попомъ.

И послухавъ Квашиньскій Мошка, та ставъ ворожо выступати проти чесного священника Дамяна, чимъ хотѣвъ пѣмститись ему за-те, що вѣнъ руку своєї дочки Северины вѣдказавъ сѣльскому професорови. Мѣжь-тымъ забавло ся старымъ паннамъ въ Корытахъ забавитись весело, и наклонили своего брата, выправити великій балъ; думали бо, що чей при тѣй нагодѣ захоплять де-кого зъ молодыхъ панчѣвъ у свѣй полонъ. И отъ, на той балъ запросили они такожь сѣльского „Донъ-Жуана“, се-бѣ-то Квашиньского. Приѣхавъ Семенъ на балъ, та прибувъ на свою бѣду, бо бувъ посмѣховискомъ молодон компаніѣ. Але ему завернуло ся въ головѣ, — вѣнъ бувъ щасливъ, що довелось ему побувати середъ пышногo товариства паньского. Трохи-перегода захотѣлось ему, поѣхати въ Корыта на именины Уршуль й Кордуль. Взявъ вѣдтакъ поровнистого коня вѣдъ одного господаря, и не лякаючи ся слоты поѣхавъ до Гуляйпольскихъ. Зъ собою вѣзъ вѣнъ вѣслякій гостинцѣ для панночекъ въ подарунку на именины. Але зѣ-нечевя кѣнь скинувъ зъ себе невмѣлого ѣздця й волочивъ его за собою, поки слабій стремена розвязались; — трохи-що неживого занесли его пастухи до двора Гуляйпольскихъ. Тутъ очунавъ вѣнъ незабаромъ

та й заснувъ солодкимъ сномъ. Мѣжь-тымъ Гуляйпольскій сидѣвъ зъ Уршулею и побивавъ ся у здогадахъ, що такого могло Квашиньского завести въ тѣ стороны въ такую погану пору. Гуляйпольскому и черезъ голову не пришло, щобъ Семень звѣвъ свои очи на котру зъ его сестеръ, — а Уршуля, хочъ и догадувалась, не говорила нічого. Она радувалась въ души, що причарувала до себе Квашиньского. И ось мовъ тихоного ласичка всунулась она въ кѣмнату, де спавъ Семень. На підлозѣ коло него побачила два листочки рожевого паперу. Се були вѣршѣ „до Уршуль и до Кордуль“. Уршуля тѣлько на силу здержувалась вѣдъ смѣху, читаючи поетичну оду Семена. Ажъ ось пробудивъ ся вѣнъ и побачивши Уршулю, збравъ ся зъ постелѣ и ставъ сѣй панночкѣ виявляти свою любовь. Але Уршуля посмѣялась ему, а Гуляйпольскій, дѣзнавшись, що вѣнъ хоче сватати Уршулю, велѣвъ своему Грицькови-Жоржови выправити Квашиньского геть изъ двора. И крикнувъ вѣнъ зъ персердя: „А безстыднику! ты смѣєшь зривати очи на нашъ панскій коровай?... Знаєшь, що Гуляйпольскій? Гуляйпольскій Потоцькимъ рѣвня! А твоѣй гербъ, моспаненьку, де? Кваша, азбука на хлопськихъ дѣтяхъ!... А диви ся, що за импертиненція!“ (стор. 307—308).

Семень, соромлячись людей изъ-за свого сватаня, у своѣй самотѣ пригадавъ собѣ чесного о. Дамяна, котрому вѣнъ заподѣявъ чи-малу пакѣсть, зворохобивши противъ него деякихъ громадянъ. Ажъ ось довѣдавъ ся, що сей праведный священникъ тяжко занедужавъ. Скоро свѣтъ послано до мѣста по лѣкаря, та годѣ було его дѣждатись. Семень поглядавъ на нещасный дѣмъ, и ему стало жаль сѣй страждущої родини. Наразъ побачивъ вѣнъ заплакану Северину, що стояла на выгонѣ и дивилась на шляхъ, чи не ѣде лѣкаръ? Въ одну мить

станувъ Семень передъ Севериною и спытавъ ся еѣ, чи не треба ѣй чого? И вѣдповѣла она, що дома ждуть-не-ждуть ся лѣкаря вѣдъ самого ранку. Тогдѣ заявивъ вѣнъ ѣй свою готовѣсть, поѣхати до мѣста и швидко привезти лѣкаря. Северина подякувала ему за его добротѣ, и отъ ледви звернулось сонце до полудня, ѣхавъ Семень зъ лѣкаремъ на поѣвство. — Вѣдъ сѣй першої стрѣчѣ зъ Севериною Семень часто опѣсла заходивъ въ дѣмъ о. Дамяна, котрый перегода одужавъ. И отъ, сердце Квашиньского запалало давнюю любовью до Северины, хоча знавъ, що она не може бути его дружиною. Северина-жъ витала его радо въ дому свого батька и любила его якъ широго приятеля.

Въ „Безталаниѣмъ сватаню“ вважають ся лучшими отъ-сѣ чотыри картинки: 1. Панѣство Гуляйпольскѣй въ хатѣ „професора“ Квашиньского (стор. 37—55). — 2. Арендаръ Мошко спонукує „професора“, посватати одну зъ панночокъ Гуляйпольскихъ (57—66). — 3. Шляхта гне теревенѣ про выкупно права пропниацѣй (113—128). — 4. Балъ въ Корытахъ (146—247). А вже-жъ характеристика головного дѣяча неконче є вдоволяюча, тому-що наконецна метаморфоза душѣ сего неповоротного и недоброго чоловіка не може вважатись имовѣрною. Злощѣй ворогъ праведника Дамяна стає вкѣбци щиримъ прихильникомъ его и Северины, дарма, що по-переду, піднявши гарбуза, сказавъ про нихъ: „Дай, Боже, вамъ до сивої косы дожидати иншого жениха!“ (стор. 16). Въ загалѣ въ повѣстяхъ Барвѣньского вдатно зъображенѣ тѣлько типы идеальний, мѣжь-тымъ коли типы реальний не можуть называтись природными. Головною окрасою беллетристичныхъ творѣвъ сего автора суть вельми живѣ дѣяльоги¹⁾, — саме-жъ опо-

¹⁾ У Володимира Барвѣньского бувъ очевидячки талантъ до дра-
56*

вѣданє являє ся часто розтяглымъ, а въ описѣ деякихъ драстичныхъ ситуацій добачаємо таки пересаду. Все-жь таки повѣсти Барвѣньского суть цѣннымъ здобуткомъ нашої літератури за-для тенденціѣ вельми патріотичнои.

Вкѣбци згадуємо ще про популярне оповѣданє „Трийцять лѣтъ тверѣзости“. Авторъ хотѣвъ тутъ показати нашимъ селянамъ и мѣщанамъ, що не треба имъ нѣ жидѣвскои, нѣ банковои пѣдмоги, та що они можуть самі своєю тверезостію, ошадностію и працею зарадити собѣ у своѣй бѣдѣ. Щобъ же выдобутись изъ нужды, треба имъ дбати й про просвѣту, бо „просвѣта се наше спасенє!“

* * *

Володимиръ Барвѣньскій писавъ такожь деякі літературно-критичні статьи¹⁾. Найпаче цѣнными вважають ся отъ-сѣ розвѣдки; 1. „Незамѣчена повѣсть зъ украиньского житя“. Розбѣръ и выемки зъ повѣсти „Хиба ревуть волы, якъ ясла повий?“ (Дѣло, 1882, ч. 11—14; 21—24). 2. „Крашанка П. Кульша Руеннамъ и Полякамъ на великдень“ 1882. року (ibid., ч. 25—26). — Опроче оцѣнивъ Барвѣньскій літературну дѣяльнѣсть Володимира Навроцкого въ знаменитѣй статьи: „Памяти наилучшого друга“ (ibid., ч. 40—41; 73—76; 85—88; 95—99).

Великою заслугою Барвѣньского є заснованє „додатку до Дѣла“ п. з. „Библиотека найзнаменитшихъ повѣстей“, котру редакція „Дѣла“ довела доси до сорокового тому. Вѣнь самъ переклавъ (1881) третю часть нѣмецкои повѣсти Раймунда п. з. „Въ оборонѣ чести“ (томъ I—III. „Библиотеки“) и повѣсть Октава Фейльета (зъ французкого) п. з. „Любовь убогого молодця“ (томъ VII).

матургів. Вѣнь зладивъ короткій начеркъ плану до трагедіѣ „Павло Полуботокъ“, котру написавъ опѣбля братъ его, Йосипъ.

¹⁾ Деякі статьи, примѣромъ „Сучасну лѣтопись“, писавъ Володи-

16. Анатоль Вахнянинъ.

Вѣнь родивъ ся 7. (н. ст.) вересня 1841. р. въ Сѣнявѣ Ярославского повѣту въ Галичинѣ, де батько его, Климиъ, є священникомъ вѣдъ р. 1839. Климиъ Вахнянинъ є поповичемъ, але дѣдъ его бувъ мѣщаниномъ Любачева, де рѣдъ Вахнянинѣвъ доси ще проживає. Мати Анатоля була дочкою австрійского капитана Игната Veith-а и Тересы Нарцъ. Обое-жь походили зъ Хрудиму въ Чехахъ.

Сѣнява лежить на захѣдныхъ окраинахъ червеньской Руси, де народъ говорить спольщено по-руски, — тому-то зъ-малку не чувъ Анатоль чистои рускои мовы. Та не навчивъ ся єи анѣ въ школахъ елементарныхъ въ Перемышли, куды его пѣслано въ 1847. р., анѣ въ гимназіи Перемыскѣй, де вчивъ ся вѣдъ 1852—1859. р. Тогдѣ бо въ гимназіи мало вчили живои рускои мовы, — читали механично читанку Василя Ковальского въ низшѣй, а староруску хрестоматію Якова Головацкого въ высшѣй гимназіи.

Въ 1859. р. ставъ Анатоль питомцемъ духовнои семинаріѣ и слухачемъ богословія у Львовѣ. Тогдѣ-жь въ семинаріи дѣлилась молодѣжь на два окремі таборы, польскій и рускій; — патріотизму руского зъ-разу не мѣгъ вѣнь добачити. Ажь въ 1861. р. повѣяло иншимъ духомъ и въ мурахъ семинаріѣ: идеъ Шевченковѣ зворушили духа молодикѣвъ, щѣ незабаромъ полюбили святощѣ народній. Вѣдтакъ рускои мовы ставъ Анатоль учитись вѣдъ своихъ товаришѣвъ изъ схѣднои части Галичины, а ще бѣльше зъ „метеликѣвъ“, — маленькихъ книжочокъ, въ котрыхъ надруковано поетичній творы Шевченка й другихъ письменникѣвъ украиньскихъ. Тѣ книжочки питомцѣ переписували, а змѣту ихъ учились на память.

миръ Барвѣньскій такожь пѣдъ криптонимомъ „Римидоловъ“ (се-жь є вѣдворотне читанє имени „Володимиръ“).

Въ 1861. р. ставъ Вахнянинъ выдавати въ семинаріи гумористичну газетку, перомъ иллюстровану, п. з. „Клепало“. Въ сѣмъ видавництвѣ бувъ ему найбільше помічникомъ товаришъ его, Йосипъ Савчинскій, що теперъ є парохомъ въ Гермаківцѣ Борщівського повіту. Коли пізнійше (1863) почавъ у Вѣдин виходити „Страхопудъ“, то редакторъ сего гумористичної газети, Йосипъ Ливчакъ, забравъ у Вахнянина вѣсьмъ чисель писаного „Клепала“, и трохи-не вѣсь статѣвъ зъ-вѣдтамъ репродукувавъ у своѣмъ „Страхопудъ“.

Въ 1862. р. появилось у Львовѣ литературне письмо для забавы и науки п. з. „Вечерницѣ“ подъ редакціею Федора Заревича. Въ редакціи помагали Заревичу Данило Танячевичъ, Володимиръ Шашкевичъ, Ксенофонтъ Климовичъ и деякіи иншіи. Такожъ Вахнянинъ пішовъ въ таборъ сихъ народовцѣвъ, и подъ криптонимомъ „Н. (Наталь) зъ-надъ Сяну“ написавъ въ 1862. р. критику поемы Микола Лєсикевича п. з. „Гостина на Украинѣ“ („Вечерницѣ“, 1862; ч. 18—20)¹⁾.

Того (1862) року Вахнянинъ бравъ участь въ работѣ надъ Словаремъ нѣмецко-рускимъ, до котрой забралось девятьохъ питомцѣвъ, мѣжь ними Омелянъ Партицкій, Данило Танячевичъ, Петро Товарницкій, Корнило Яворовскій. На выставенє такого Словаря була вызначена (мабуть покойнымъ Омеляномъ Коссакомъ, Василянномъ) премія 100 зол. р. Доручивъ же сю премію питомцямъ Юліанъ Лаврѣвскій²⁾.

¹⁾ Микола Лєсикевичъ бувъ опѣсля авторомъ статѣвъ „Поглядъ на будущность“, надрукованой 1866. р. въ 59. числѣ „Слова“, въ котрій сказано, що галицкій Русины суть однимъ народомъ зъ Россіянами (Москалями). (Порѣвн. „Исторію литературы русской“, II. 1; стор. 43.)

²⁾ Сими матеріялами до Словаря, що ихъ призибали питомцѣвъ руской семинаріи, користувавъ ся опѣсля Омелянъ Партицкій, якъ бувъ

Въ 1863. р. бувъ Вахнянинъ въ Перемышли на четвертомъ роцѣ богословія. Тутъ написавъ вѣнь до календаря „Перемышлянинъ“ статью п. з. „Денешо за музу Шевченкову и розбѣръ думы передсмертнои“, що починає ся словами: „Чи не покинуть намъ, небого?“ (стор. 49—57). Для „Вечерницѣ“ же зладивъ вѣнь (подъ криптонимомъ „Н. зъ-надъ Сяну“) оповѣданє п. з. „Три недолѣ“ (1863; стор. 42—44; 50—51), до котрого тему подавъ ему Мурдза, старій селянинъ зъ Манастирка подъ Лѣськомъ¹⁾. Коли Вахнянинъ бувъ питомцемъ семинаріи Перемыскои, то крилошанинъ Григорій Гинилевичъ сприявъ рухови молодыхъ Русинѣвъ-народовцѣвъ, а гимназіяльній катихитъ Юстинъ Желехѣвскій займавъ ся ширенємъ украиньскихъ выдвинцѣвъ. Вѣдъ професора-жь Михайла Полянського дѣставъ Анатоль историчнїи думы Мих. Максимовича и поезїи Амвросія Метлинського.

Таборъ народовцѣвъ, що его „Слово“ недовго опѣсля охрестило таборомъ хлопоманьскимъ, змагавъ ся и зъєднавъ собѣ прихильникѣвъ. До сего-то табору належала тогдѣ вся руска молодѣжь, мѣжь иншими — молодїи правники Иванъ Добрянскій, Денись Кулачковскій, Юліанъ Геровскій. Трохи-не вѣсь носились по-народному и залюбки переписували собѣ поезїи „Кобзаря“. Мѣжь старшими а молодшими Русинами була тогдѣ хита та рѣзниця, що старшіи старались слова народнїи заступити церковно-славянськими або и російскими, що ихъ брали изъ словаря Шмидта. Але подъ кѣнець 1863. р. вчинивъ ся наразъ заколотъ. Се бо пришеъ тогдѣ въ Галичину Василяннїи дръ Володимиръ Терлецкій гадку объєдиненія

учителямъ въ Тернополи. Вѣнь-то выдавъ 1867. р. у Львовѣ „Словарь нѣмецко-русскїи“.

¹⁾ Подъ Лѣськомъ збиравъ Вахнянинъ въ часѣ ферїи народнїи пѣснѣ лемковскїи.

літературного. Вбнъ першій, заѣхавши (1863) до Пере-
мышля, ставъ питомцямъ говорити про грозу роз'єднаня
славянського, яке вийде тогдѣ, коли кождый славянскій
народъ стане плекати рѣдну свою мову, а не промѣняє
єѣ за мову російську. И отъ, деякі питомцѣ Перемышскої
семинаріѣ вѣдступили вѣдъ народної програми. Народов-
цѣвъ названо тогдѣ вѣ Галичинѣ не тѣлько хлопоманами,
але й сепаратистами, т. є. таборомъ, котрый стремить до
вѣдворяня украинської Руси вѣдъ Россіѣ.

Щобы себе пѣддержати, молоді рускі патріоты вы-
давали 1863. р. літературно-политичну часопись „Мету“,
до котрої и Вахнянинъ дописувавъ. Вѣдтакъ Кость Гор-
баль выдававъ (1865) „Ниву“, опѣсля-жь Володимиръ
Шашкевичъ (1866) — „Русалку“. Коли-жь „Слово“ при-
зналось (1866) до народної єдности Руси зъ Москвою, то
таборъ народовцѣвъ ставъ меншати. Слабеньку громаду
у Львовѣ пѣддержувавъ найпаче дръ Корнило Сущкевичъ.

Мѣжь-тымъ (вѣдъ грудня 1863. до жовтня 1865. р.)
Вахнянинъ учивъ руского языка вѣ гимназіѣ Перемышкѣй.
Не хочачи бути священникомъ задумавъ вѣнъ стати про-
фесоромъ гимназіяльнимъ. Тому-жь, що єго ученики пи-
сали шкѣльній задачѣ фонетикою, то тогдѣшній инспек-
торъ гимназіяльній дръ Амврозій Яновскій бравъ єго за
такій починъ до протоколу.

Въ 1864. р., вѣ часѣ своєї суплентуры вѣ гимназіѣ
Перемышкѣй, одержавъ Вахнянинъ зъ рукъ Йосипа Кру-
шинського (нынѣшнього пароха Селискѣ вѣ Яворѣвскѣмъ
повѣтѣ, а тогдѣшнього питомця духовної семинаріѣ) „Сло-
во о полку Игоревѣмъ“ вѣ перекладѣ Маркіяна Шашке-
вича. Бувъ се рускій перекладъ вѣрний и рѣвно поетич-
ный, якъ и самъ оригіналь. Трохи-перегода звернувъ
Вахнянинъ рукопись сєго перекладу Крушинському, и
вѣ сѣмдесятихъ рокахъ подавъ вѣсть про истнованє єго

выдавцямъ „Рускої Библіотеки“ Игн. Онишкевича. Вы-
давцѣ просили вѣдтакъ Крушинського, щобъ имъ позво-
лить похѣнуватися тымъ перекладомъ, але не дѣждались
вѣдповѣди. Мабуть рукопись або запропастилась, або по-
горѣла, коли хата Крушинського взялась поломямъ¹⁾.

Въ 1865. р. поѣхавъ Вахнянинъ до Вѣдни, щобъ пѣд-
готовитись до экзамену зъ исторіѣ. Тамъ у-перве зѣткнувъ
єя вѣнъ изъ славянскими студентами рѣзныхъ народно-
стѣй, — тамъ пѣзнавъ ихъ змаганя національній, якъ-разъ
противній „панрусскимъ“ змаганямъ Михайла Раевского,
протопопа при російскѣй амбасадѣ вѣ Вѣдни. Тогдѣ-то
вѣ славянскі студенты мѣли вѣ Вѣдни своє окремі то-
вариства, тѣлько одні Русины ходили само-пасѣ, та тѣль-
ко деякі зъ нихъ гостили радо на сальонахъ Раевского.
Вѣдтакъ у декотрыхъ молодыхъ патріотѣвъ зародилась
гадка, сполучити Вѣденскихъ Русинѣвъ такожъ вѣ окреме
товариство. И отъ, вѣ мартѣ 1867. р. засновано товари-
ство „Сѣчь“, а першимъ єго головою выбрано Анатоля
Вахнянина. Бувши головою Вахнянинъ говоривъ неразъ
на сходинахъ студентѣвъ-Славянъ про Русь и єи значѣнє
вѣ Славянщинѣ.

По экзаменѣ (вѣ мартѣ 1868. р.) повернувъ вѣнъ
вѣ Галичину и одержавъ суплентуру при польскѣй гим-
назіѣ имени Францъ-Йосифа у Львовѣ. Тогдѣ-то патріотич-
ный рухъ народовцѣвъ ставъ опять змагатись и шир-
шати. Старанємъ Омеляна Партицкого, щѣ бувъ суплен-
томъ вѣ гимназіѣ Тернопольскѣй, стало вѣдъ 1867. р. вы-
ходити письмо наукове й літературне „Правда“. Єго вы-
дававъ зъ-разу (1867) Лонгинъ Лукашевичъ, а вѣ 1868. р.
вѣдповѣдавъ за редакцію Иванъ Микита, хоча вѣдъ ве-

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 384. — Вѣ 1862. р. попалась щасливо вѣ
руки Вахнянина рукопись розвѣдки Маркіяна Шашкевича „О Запорож-
цѣхъ и йхъ Сѣчи“. Єѣ надруковано вѣ „Зорѣ“, 1882. р., вѣ числѣ 10.

ресня того року фактичним редакторомъ „Правды“ бувъ Вахнянинъ. Водтакъ редагувавъ вінъ єв въ 1869. и 1870. р., а поббчъ трудбвъ редакційныхъ займавъ ся (1869) такожъ виданємъ „Пяти книгъ Мушевыхъ“ въ українськомъ перекладѣ Кулѣша. Хоча-жъ сей перекладъ попавъ ся пбдъ анатему прихильникбвъ „Слова“, — хоча „объединителѣ“ стали зананащувати святощѣ народнїй, то народовцѣ не впали духомъ, навпаки громада ихъ що-разъ ббльше змагалась, по-за-якъ до неї належали ось-якї тямущї патріоты: Корнило Сушкевичъ, Андрѣй Сѣчинскїй, Евгений Желехбвскїй (Соколикъ), Олександръ Огоновскїй, Омелянъ Партицкїй, Володимиръ Навроцкїй (Бузько), Володимиръ Лучаковскїй, Олександръ Барвѣнскїй, Мелитонъ Бучинскїй, Евгений Згарскїй и и.

Коли въ 1868. р. засновано товариство „Просвѣта“, то Вахнянина выбрано першимъ его головою. Водтакъ 1870. р. увбйшовъ вінъ въ „угодову анкету“, зложену видѣломъ краєвымъ за-для нарадъ надъ тымъ проєктомъ до закону о рбвноуправненю Русинбвъ, що его вибѣс (1869) въ соймѣ Юліанъ Лаврбвскїй¹⁾. Въ 1871. р. бравъ Вахнянинъ участь въ редакціи политической часописи „Основа“, написавши мѣжъ иншими цѣнну статью: „До чого мы доборолись?“ (число 41—60)²⁾. Мѣжъ-тымъ працювавъ вінъ щиро въ хосенъ товариства „Просвѣта“ и въ 1871. р. зладивъ книжочку п. з. „Якъ ярмаркували Та-

¹⁾ Про угодову акцію Юліана Лаврбвского гляди „Исторію литературы русской“, П. 1; стор. 46—47.

²⁾ Въ „Основѣ“ 1871. р. (ч. 47) надруковано вдатный вѣршь Вахнянина п. з. „Лементъ побожного кацапского люду. Р. Б. 1871, 20. червня“. Сей „Лементъ“ скомпопувавъ авторъ тогдѣ, коли Богданъ Дѣдицкїй передававъ редакцію „Слова“ Венедикту Площаньскому. Се-жъ є травестїя народнои думы про смерть Богдана Хмельницкого, котра починає ся словами: „Зажурила ся Хмельницкого сѣдая голова, || що при йому нѣ сотникбвъ, нѣ полковникбвъ нема“...

расъ зъ Мотрею⁴⁾, котру надруковано въ-друге въ 1874. р.

Въ 1870. р. краєва Рада шкбльна перенесла Вахнянина до рускои гимназїи у Львовѣ, а въ 1872. р. именувала его дѣйственнымъ учителемъ. Водтакъ водъ 1870—1887. р. бувъ вінъ членомъ комисїи, що уклалада и справляла учебники для гимназїи и шкблъ народныхъ. Въ 1870. р. пбддавъ вінъ своимъ землякамъ гадку, засновати политичне товариство „Руска Рада“, але народовцямъ не було хбсна зъ того товариства, тому-що Руссофилы стали небавомъ въ нѣмъ верховодити. Того-жъ (1870) року засновавъ Вахнянинъ спбвоче товариство „Теорбанъ“ у Львовѣ, але оно швидко впало, по-за-якъ ширшї круги рускїи не пбдшпирали его въ змаганяхъ музикальныхъ. А вже-жъ для Вахнянина вийшовъ зъ того сей хосенъ, що вінъ водъ того часу ставъ щиро займатись музикою и спбвомъ. Незабаромъ почавъ вінъ компопувати оперу „Купало“, котрой деякї частини продуковано на вечеркахъ деклямаціино-музикальныхъ. Опбсла пбдраблявъ вінъ музику до деякихъ творбвъ сценичныхъ, якъ до „Боднарбвны“, драмы Федора Заревича, и до „Назара Стодолѣ“ Тараса Шевченка.

Въ 1873. р. переклавъ вінъ географію Беллинтера зъ мовы нѣмецкои на руску въ хосенъ низшихъ класѣ шкблъ середнихъ. Водтакъ въ „Справозданю дирекціи ц. к. гимназїи академичнои (рускои)“ у Львовѣ надруковано двѣ его науковї статьи: 1. „Фїзіографичный начеркъ повздовжной долины горѣшного Сяну“ (1878; стор. 3—14)²⁾. 2. „О докторѣ Франциску Скоринѣ и его литературнбй дѣяльности“ (1879; стор. 3—12)³⁾. Пбзнѣйше (1884) на-

¹⁾ Плянъ до написаня сей повѣстки подавъ П(етро) С(кобельскїй).

²⁾ Въ 1875. р. выдавъ Вахнянинъ у Львовѣ розвѣдку въ мовѣ нѣмецкбй п. з. „Die Salzablagerungen Galiziens“.

³⁾ Оцѣнку статью про Скорину подавъ Олександръ Барвѣнскїй

друковано у Львовѣ его „Учебникъ географіѣ для шкѣль середнихъ“.

Въ 1878. р. видѣлъ товариства „Просвѣта“ поручивъ Вахнянинѣ издавництво „Письма зъ Просвѣты“. Въ сѣмъ-то „Письмѣ“ надруковано мѣжъ иншими ось-якій его статья: 1. „Ворожитъ, якихъ мало“ (ч. 4—5). 2. „Жида и банки“ (ч. 8). 3. „А ты, народе, плати!“ (ч. 9). 4. „Якъ ширити намъ просвѣту?“ (ч. 11). 5. „Забобоны“ (ч. 13)¹⁾.

Коли-жь въ 1880. р. стало виходити „Дѣло“, то й въ сѣй часописе помѣщувавъ Вахнянинъ свои статья, а вѣдъ р. 1885. бувъ вѣнъ ажъ до сего часу однимъ зъ головныхъ помѣчникѣвъ при редакціѣ. Всѣ статья его вы значуютъ ся высокимъ патріотизмомъ и яснымъ поглядомъ на нашѣ sprawy суспѣльно-національнѣй.

Вахнянинъ заявивъ свою дѣяльнѣсть такожъ при закладинахъ рускихъ читалень на провинціи, вѣдтакъ выступавъ зъ бесѣдами на всенародныхъ вѣчахъ²⁾ и трудивъ ся въ рускомъ товариствѣ педагогичнѣмъ. Не вѣдказувавъ вѣнъ свои помочи при устроєню вечеркѣвъ деклямаційно-музыкальныхъ, на концертахъ въ роковинны смерти Тараса Шевченка. Вже-жь бо сей талановитый мужъ уважає ся знаменитымъ композиторомъ музыкальнымъ³⁾, спѣвакомъ и бесѣдникомъ. Въ загалѣ служить

въ „Правдѣ“ п. з. „Кѣлька уваг над росправою проф. А. Вахнянина: „О докторѣ Франциску Скоривѣ“ („Правда“. Рочник XII. У Львовѣ, 1879; стор. 640—645).

¹⁾ Редакторомъ „Письма зъ Просвѣты“ въ 1877. р. бувъ проф. Омелянъ Партицкій. Всѣхъ чиселъ „Письма зъ Просвѣты“ вышло тринацять.

²⁾ „Бесѣда Наталя Вахнянина, выголошена на другѣмъ народнѣмъ вѣчу Русинѣвъ д. 17. (29.) червня 1883. р. для умотивованя IV. резолюціѣ о правно-политичныхъ справахъ краю“ („Дѣло“, 1883; ч. 72—73).

³⁾ Вразѣ зъ Порфиромъ Бажаньскымъ бувъ Вахнянинъ редакто-

вѣнъ рускѣй справѣ по змосѣ и по своѣй наилучшѣй воли, дарма, що дехто закидує ему недостачу стѣйнои запопадливости въ довершено початой работы. Кѣлька разѣвъ выступавъ вѣнъ кандидатомъ до тѣль законодатныхъ, однако не повелось ему одержати мандату нѣ до Сойму краєвого нѣ до Рады державной.

Свою литературну дѣяльнѣсть почавъ Вахнянинъ въ 1863. р., бувши семинаристомъ въ Перемышли. Вже бо тогдѣ надруковано въ мѣсяцословѣ „Перемышлянинъ“ выше згадану его статью „Денецо за музу Шевченкову и розбѣръ думы передемертной“ (стор. 49—57), и такожъ стишокъ п. з. „Дѣвча“ (стор. 57—58)¹⁾. А вже-жь въ сѣй Исторіи литературы руской подамо тѣлько поглядъ на его повѣсти. Ось и они: 1. „Три недолѣ“. Присвячено другови Грицькови Будеволя. („Вечерницѣ“, 1863; ч. 6—7)²⁾. 2. „Женщина“. Повѣсть зъ мѣщаньского жита („Зоря“, 1881; ч. 1—21). 3. „Отець Александеръ“. Былиця зъ недавныхъ часѣвъ (ibid., 1883; ч. 4—6). 4. „Чабарашки на часѣ жнивѣ“: а) „Ловцѣ“ („Дѣло“, 1889; ч. 146). б) „Великій чоловікъ малого мѣсточка“ (ibid., ч. 148). в) „Крикунъ“ (ibid., ч. 149). г) „Чоботы“ (ibid., ч. 151—152).

Коли Федѣръ Заревичъ и Володимиръ Барвѣньскій у своихъ повѣстяхъ зъявились идеалистами, то Анатоль (Наталь) Вахнянинъ прихиливъ ся до реализму, тѣлько-жь

ромъ збѣрника руско-украинскихъ квартетѣвъ, що его пѣдъ заголовкомъ „Кобзарь“ выдали питомцѣ духовной семинаріѣ у Львовѣ 1885. р. Въ сѣмъ „Кобзарѣ“ суть и деякі оригинальнѣй композиціѣ Вахнянина. — Въ 1889. р. выдавъ вѣнъ у Львовѣ „Спѣваникъ церковный для шкѣль народныхъ“.

¹⁾ Стишокъ „Дѣвча“ надруковано въ „Перемышлянинѣ“ правописно фонетичною.

²⁾ Грицькомъ Будеволю назвавъ Вахнянинъ Данила Таничевича.

въ повѣстцѣ „Три недолѣ“ не зъумѣвъ ще освободитись вѣдъ впливу школы романтичнои.

Повѣстку „Три недолѣ“ написавъ Вахнянинъ, будши ще семинаристомъ въ Перемышли. Въ сѣй повѣсти корыстувавъ ся вѣнъ оповѣданемъ старого Лемка Мурдзы про лихолѣтѣ, яке заподѣялось польскими „конфедераками“ въ горахъ лемкѣвскихъ. Се бо пѣднались „конфедераки“ волю ратувати, — собѣ волю, а людямъ недолю. Але-жь нарѣдъ не стерпѣвъ такои наруги и выступивъ ворожо противъ чужои кормиги. „Чорна недоля звела противъ конфедератѣвъ поклепаній косы“: заворушились опришки пѣдъ проводомъ Ивана Царя (Янчика). Пѣшовъ зъ ватагою такожь его молодой сынъ Василь, щѣ недавно оженивъ ся зъ гарною Оленою, та не мѣгъ выдержати тяжкои розлуки зъ любою дружиною. Вѣнъ покинувъ тайкомъ ватагу й вернувъ ся домѣвъ. Але конфедераты напали на село, запалили хату Ивана Царя, а Василеви зашморгнули ретязъ за шию, та припявши его до коня велѣли ему показати дорогу въ Бирчу. Коли-жь вѣнъ збитый и примученый не змѣгъ рѣвнати ся зъ кѣньскимъ бѣгомъ, то повязали его и кинули въ гнѣздо мурашокъ. Якъ же старый Иванъ зъ опришнею прибѣгъ до своего хѣтару, то побачивъ, щѣ вже поломямъ взялась его дѣдѣвщина. Ажь ось зустрѣвъ ся вѣнъ зъ Оленою, щѣ ходила по зарѣнку и збираючи барвѣнокъ по бережку повитала его мовою и пѣсенею дивовижною. Она збожеволѣла. Тогдѣ батько въ одчаю душѣ крикнувъ: „Хлопцѣ мон, соколы, у Бирчу за мною!“ И побѣгли-полетѣли опришки Бирецкимъ лѣсомъ. Але старый Иванъ не каравъ конфедератѣвъ, вѣнъ шукавъ своего сына Василя, котрый на муравлиню лежавъ ледви живой.

Отъ и „три недолѣ“! Олена божеволѣла спѣвала все про втраченого „шуґая“, Василь о палицѣ, въ двое зѣгну-

тый, коротавъ невеселый свѣй вѣкъ, а старый Иванъ мучивъ ся ще трохи та лягъ въ домовину. Бачили его неразъ люде, якъ ходивъ по зарѣнку сумовитый та иногдѣ складавъ пѣснѣ пѣдъ сопѣлку. По его смерти й опришки выродили ся: „не за волею добивались, а за добычею“...

Авторъ зладивъ свою повѣстку такъ, неначе бѣ еѣ записавъ зъ устѣ старого Мурдзы, и тому-то закрасивъ вѣнъ сей твѣрть словами й фразами лемкѣвскими. Але читаючи вбачливо сю повѣстку, можемо дѣзнатись, щѣ способъ оповѣданя є досыть ориґинальный, тѣлько-жь описуючи гостину конфедератѣвъ въ корчмѣ жидѣвскѣй біля старого мѣста Сянока авторъ хѣснувавъ ся частиною „Гайдамакѣвъ“ Шевченковыхъ п. з. „Конфедераты“.

* * *

Минуло вѣсѣмнадцать лѣтъ вѣдъ того часу, якъ Вахнянинъ написавъ повѣстку „Три недолѣ“. До року 1881. не займавъ ся вѣнъ беллетристикою, и вѣдъ фантастичного романтизму звернувъ ся бѣльше до реальной дѣйстности. Написавъ отже повѣсть зъ мѣщанского жита п. з. „Женщина“. Ось и змѣсть сеи сензаційной повѣсти: Въ Яворовѣ живъ богатый мѣщанинъ, Петро Кашуба, котрого жѣнка, Марія, була роду попѣвского. Була-жь у нихъ однимъ одна дочка, щѣ звали еѣ Мартою. Батько велѣвъ дякови вчити свою панночку „всякихъ мудрощей“, бо на розумъ вдалась она хорошенько. Коли-жь Марта отала дѣвкою, то „старій“ бажали, щѣбъ она выбрала собѣ якого богацького сына, та отъ, Марта полюбила бѣдного сироту, Ивана Наконецного. Хоча-жь батькови сватане Иванове не було понутру, то годѣ було ему змѣнити волю панночки. Марта одружилась зъ Иваномъ и жила зъ нимъ щасливо мовъ у тихому раю. За рѣкъ привела она донечку, щѣ охрестили еѣ Маланкою. Тѣлько-жь не дуже весело вѣдбу-

лись хрестини: бувъ се страшный трицять-першій рѣкъ, — рѣкъ великого помору. Въ однѣмъ тыжнѣ минулись обоє старіи, та й Иванъ занедужавъ тяжко. Его ледви вѣдратовано, та вже зъ того часу не було въ него доброго здоровья. Вѣнь чахнувъ и зъ-перегодомъ умеръ.

Вѣдь Ивановыхъ похоронѣвъ минулось якихъ пятнацять лѣтъ. Маланка стала гарною дѣвчиною, и мати бажала здобути їй такого щастя-талану, що людямъ хиба тѣлько въ снѣ снить ся. Ажъ ось на великдень бавилась Маланка гагѣлки въ невеличкѣмъ лѣску-„Бѣрку“. Якъ дѣвчата спѣвали веселого „воробейка“, то хлопцѣ кинулись на нихъ и зъ широкого дѣвчачого колеса зробились пары. Малашка опинилась въ рукахъ молодого чорнобрѣвчика, Василя Зазулича, и незабаромъ сѣ молодята полюбили ся щиро. А бувъ се парубокъ не-абылкій. Серцемъ и душею бувъ вѣнь прихильный до бѣдного панциняного люду. Вже-жъ его батьки, зажиточнїи господарѣ на Яворѣвскѣмъ передмѣстїю, не робили панцины; — тому-то на видъ тяжкои роботы й людскои кривды кипѣла въ нѣмъ кровь, паленѣло лице, — а тѣло попадало мовъ въ лихорадку. — „Все перенесу“, говоривъ Василь, „а згнуцатись надъ слабшимъ сильнѣйшому не потерплю!“ (стор. 41)¹⁾.

Старый Зазуличъ умеръ, коли сынъ его бувъ ще дѣтвакомъ, вѣдтакъ пѣдъ доглядомъ матери вирѣсь Василь хорошимъ и добрымъ молодикомъ. Зъ-перегодомъ виробилась у него своя крѣпка воля, що стояла въ гармонїи до чутливого сердца. А по-за-якъ вѣнь ставъ парубкомъ моторнымъ и тямущимъ, то инспекторъ Яворѣвскои камеральщины зробивъ его ставничимъ. Та отъ, Ксаверїй Бородавка, писарь доминїи Яворѣвскои, казавъ

разъ селянамъ зъ суеѣднихъ сель въ ставѣ ловити рыбы для пана мандатора, Мундзя Щипавки. Коли-жъ люде мовъ волю, заложенїи въ ярмо, томились коло тяжкого невода, бродячи по водѣ й по колючѣмъ сѣтовнику, Бородавка гулявъ собѣ по-край берегѣвъ, напившись по-переду араку въ жида Аврамка. Та й було чого веселитись! Се бо повыходили надъ ставъ цѣгавїи дѣвчата й молодїцѣ и придивлялись незвычайнѣи роботѣ. Бородавка-жъ бѣгавъ вѣдь однихъ до другихъ: котру гладивъ по круглѣмъ пѣдбородку, котру сѣпавъ за рукавъ, — отъ, звычайно жартувавъ собѣ панъ писарь! А бувъ се великїи катюга супроти селянъ доминїи Яворѣвскои. Кто попавъ ся въ руки сего судѣ, той тямивъ певно сѣмъ рускихъ мѣсяцѣвъ! Острїи засуды мандаторскїи виконувавъ Бородавка въ-трое жорстоко, — нагайка не выпадала зъ его рукъ.

Ажъ ось захотѣлось писареву женити ся: ему вподобала ся Малашка. Коли про се дѣзнавъ ся вѣрникъ его, гайдукъ Семень, то похваливъ вѣнь выбѣръ своего пана й сказавъ, що Малашка хороша якъ панночка, та й приданого въ неи не мало. Незабаромъ про свѣи намѣръ оповѣстивъ Бородавка Валерїю, дружину мандатора Мундзя Щипавки. Валерїя, дама вельми сетниментальна, притакнула писареву й вѣдтакъ зъ Мундзьомъ и Бородавкою поѣхала до Марты Наконечнои на розглядинїи. И зрадѣла Марта, що таке панѣство приѣхало до неи въ гостѣ, — а коли довѣдалась, що Бородавка бажає посватати Малашку, то вѣдповѣла: „Буде, якъ Богъ дастъ! За ласку панѣства дякуємо! а й доброй волѣ пана писаря не цураємося“. — „Мамо! хто не цурає ся?“ покрикнула Малашка сама не при собѣ й выбѣгла зъ хаты. Тогдѣ Марта сказала гостямъ, що найлѣпше зложити все на часъ, — що зъ-годомъ саме дѣло злагодить ся.

¹⁾ Повесть „Женщина“ въ „Зорѣ“, 1881. р.

Мартъ захотѣло ся панованя, и отъ, що она собѣ подумала: „Если я зъ власной провини не знала долѣ, — если мѡй вѣкъ змаривѣвъ уже безвѣдрадно, то най для мои дитины розкрые ся свѣтъ красшій, вѣдраднѣйшій, безъ журбы, безъ буденныхъ клопотѣвъ!... Най же хочь она стане тою вельможною панею, до котрой дорога сама вѣй стелить ся“ (стор. 106).

Незабаромъ сватавъ Василь Малашку, але Марта не хотѣла вѣдати за него свои дочки. Бѣдна Малашка збожеволѣла и втопилась въ ставѣ. Саме тогдѣ гравъ Бородавка зъ Валерією маріяша, коли пришовъ Семень и сказавъ ему, що Малашка втопила ся. Вѣдтакъ по приказу писаря гайдуки взяли тѣло и вѣднесли до арешту. Але въ ночи Василь зъ дядькомъ своимъ Максимомъ пробрались до арешту и выдобувши зъ-вѣдтамъ мертву Малашку поховали еѣ въ Бѣрку.

И ходивъ Василь що-день на могилу незабутньої свои Малашки. Та отъ, стара Зазуличиха, видячи, що сынъ все горюе, порадила ему оженити ся. И обѣцявъ Василь своѣй матери, що оженитъ ся, хоча на серцю стало ему якоє моторошно.. Незабаромъ одруживъ ся вѡнъ зъ гарною бѣлявочкою Марійкою, дочкою Нѣмця-млынаря, що звали его Цвибломъ. Вѣдтакъ молодымъ Зазуличамъ жилоє въ хатѣ старон Зазуличихи не-мовь у Бога за дверима. Василь стеливъ ся воркотливимъ голубомъ коло свои горлицѣ, — вдача палкого Зазулича творила гармонію зъ вдачою тихой и смиренькой Марійки. Але жь трохи-перегода ставъ вѡнъ знову ходити въ зеленій Бѣрокъ, — вѡнъ признавъ ся Марійцѣ, що не може забути свои Малашки. И дивнымъ дивомъ заявила она сумовитому Василеву, що вѣдъ теперъ буде его стокротъ бѣльше любити, коли знае, що вѡнъ и по смерти вмѣе бути вѣрнымъ (стор. 179). Ба, Марійка хо-

дила зъ Василемъ на могилу Малашки и сказала ему, що они обѣ помѣтять ся въ его серцю.

Коли-жъ Василь живъ сумирно зъ Марійкою, то стара Марта ненавидѣла его що-разъ бѣльше й думала лишь про пѣмету. Тому-то сказала она разъ до Бородавки: „Зазуличъ смѣе ся зъ васъ, що васъ пошивъ, якъ то кажутъ, а самъ не оглянувшись навѣтъ добре, оженивъ ся!“ Она радила писареву, пѣдвести Марійку й запѣяти таке, щобъ молода дружина на свого Василя и глянути не схотѣла. Вѣдтакъ озвалась Марта: „Якъ зведете еѣ зъ розуму, то я сама васъ поцѣбую.“ И обѣцявъ Бородавка Мартѣ, що вволить еи волю. Коли вѣдтакъ Марійка пѣзнымъ вечеромъ верталась вѣдъ батька, то Бородавка хотѣвъ еѣ займити, але она вырвалась ему зъ рукъ, рѣшившись своихъ коралѣвъ. Саме-тогдѣ дожидавъ еѣ Василь въ воротахъ, якъ ось она задыхана перебѣгла подвѣре и скоренько шульнула въ хату. Василь стоявъ нѣ въ сихъ, нѣ въ тыхъ, — коли-жъ глянувъ, а зъ-помѣжъ густыхъ вербъ вырѣсь Бородавка мовь изъ землѣ. И стрыбнувъ Василь швидко черезъ перелазъ та кинувъ ся до Бородавки, але той взявъ ноги за поясъ и другого дня раненько вѣдѣславъ Василеву Марійчинъ коралѣ. И не розбираючи довго, чи Марійка справдѣ провинила, почисливъ вѡнъ тѣ коралѣ на плечахъ свои дружины. Зъ-за такой обиды розсердивъ ся старый Цвибель на свого зятя и взявъ дочку зъ собою до своего дому. Вѣдтакъ въ имени еѣ виѣсь жалобу до мандатора, що Зазуличъ побивъ его дочку. Коли-жъ Василя привели до резиденціѣ мандаторской, то Валерія казала Бородавцѣ покарати своего суперника. Та отъ Василь наближивъ ся до писаря и вдаривши сильно рукою о стѣлъ спытавъ ся его, зъ-вѣдки взялись въ него коралѣ Марійки? — „Розбишак! ребелянтъ! хотѣвъ мене вѣбити!“ заверещавъ

наляканий Бородавка, ба й байдужный Мундзьо Щипавка крикнувъ, що се рѣчь криминальна! Але Василь вѣдповѣвъ смѣливо, що криминалу не боить ся, и якъ-стѣй кинувъ ся на писаря и ставъ его давити твердыми руками. Ажъ ось вѣдчинились дверѣ и роздавъ ся голосъ жѣночій: „Василю!“ Зазуличъ оглянувъ ся и въ рукахъ Максима побачивъ омлѣлу Марійку. — „И ты тутъ“? на силу выговоривъ Василь. „Теперьъ приймаю кару!“ Два гайдуки вѣдвели его въ темну тюрму.

Гадавъ бы хто, що Марта вдоволилась уже своєю пѣмстою, коли зъ Бородавкою безвинного Василя запроторила въ тюрму, — такъ нѣ! Справдѣнная трагедія саме-теперь починає ся! Марта хотѣла пойти до арешту, видѣти свою жертву. Навпередъ вкинула она крѣзь вѣкно тюрмы письмо, що она сама написала у Бородавки. Ось що выдумала люта местница: „Марійку стережу пильно. По твоѣмъ увязненю гостила довго въ резиденціи. Завтра о всѣмъ докладнѣйше“ (стор. 202). Нещасный Василь въ одчаю душѣ кинувъ ся до дверей и силою льва почавъ ними трусити. Вѣнъ клявъ-проклинавъ зрадницю и трохи-не збожеволѣвъ въ тяжкѣмъ горуваню.

Бѣдна-жъ Марійка ледви-чи тямала, що зъ нею и навкруги неї дѣе ся. Гнѣвъ Василя спавъ на неѣ такъ нечаянно, що она не въ силѣ була догадатись причины его. — „Тату, тату! що вы натворили? що вы наподѣляли?“ лебедѣла нещасна розлучница, ломлючи руки. „Его черезъ мене карають!“ дорѣкала она собѣ за-едно. „Чого я его пустила? чому не оправдалась передъ нимъ? Чому не сповѣла ему вчерашной пригоды?“

Другого дня скоро свѣтъ зъявилась Марта въ млынѣ и порадила Марійцѣ поѣдатись Бородавцѣ. „Вѣнъ твого Василя має въ сильныхъ рукахъ“, мовила Марта,

— „вѣнъ голова въ резиденціи, вѣнъ и цѣлый довгий рѣкъ може его карати вязницею!“ — Спонукала отже Марійку, сеи ночи пойти до Бородавки и просити его, щобъ не каравъ Василя.

Вѣдтакъ пошла Марта до Валеріѣ и просила еѣ о ключъ до арешту, щобъ освободити Василя, по-за-якъ его бѣдна жѣнка за нимъ вельми горює-побиває ся. Валерія обѣцяла Мартѣ, дати ключъ у вечѣрь. Вѣдходячи-жъ вѣдъ мандаторки Марта кинула зновъ картку крѣзь вѣкно арешту. И вхопивъ Василь письмо й прочитавъ ось-що: „Мати твоя умираюча, — спѣши домѣвъ! Сеи ночи выпущу тебе на волю. Про Марійку розкажу. Марта.“ Василь вѣдчитавши письмо, не вѣривъ своимъ очамъ. „О люде, люде!“ заголосивъ вѣнъ вѣдъ тяжкого жалю. „То до сего ажъ пришло! Убю, убю зрадницю преногану! Боже, прости грѣха!“ (стор. 218).

А Марта орудувала дальше вѣдплату Василеву. Якъ Валерія дала ѣй ключъ до арешту, то выпустила она Василя на волю. Сейчасъ побѣгъ вѣнъ до матери, та вѣдъ умираючої не мѣгъ уже почути нѣ слова. — „Она еѣ вбила!“ крикнувъ зворушений Василь. „Охъ, дайте кары, крови, огню дайте! Я не вытерплю!“ И вхопивъ вѣнъ стрѣльбу й погнавъ пѣдъ хату Цвибля. По дорозѣ переймила его Марта. — „Де Марійка?“ спытавъ ся Василь. — „Марійка?“ вѣдповѣла зъ-провѣльна Марта, мовъ-бы здивувавшись такимъ пытанемъ. „Лучше не пытай!.. У Бородавки!“ — Таку вѣсть мѣгъ Василеву подати лишь самъ чортъ. Ажъ ось побачивъ вѣнъ Марійку, що на-силу спѣшилась домѣвъ. — „Га! ты тутъ, зраднице? Ты зъ бенкету?“ скричавъ Василь не своимъ голосомъ. „Василю! ты вѣльный!“ озвалась Марійка весело. И справдѣ, щирими слѣзозами вымолила она въ Бородавку свободу для Василя, и здрадѣла теперь, що могла

свого чоловіка про се оповістити. „Вольний, але на твоє нещасте!“ гукнув Василь самъ не-при-собѣ, и въ одну мить влучила куля грудь Марійки. Она качалась у своѣй крови. — „Теперь черга на тебе!“ крикнула Марта, що була свѣдкомъ сеи катастрофы. „О, яка-жъ солодка месть!“ Вѣдтакъ марою погналась она спочити по довершенѣмъ дѣлѣ.

Почувши гукъ выстрѣлу позбѣгались сусѣды, — наспѣвъ и старый Цвибель, та Василь не втѣкавъ: спершиє на рушницю дожидавъ спокѣйно суду надъ собою. Другого дня вмерла Марійка. Передъ смертію виявила батькови свою тайну, кажучи, що она невинна. — А вже-жъ Василь не знавъ про смерть Марійки. Зъ ночи вѣдъ страшнои пригоди скривъ ся вѣнъ на островецъ посередъ ставу, щоби зъ собою покѣнчити дѣло. — „Чимъ я провинивъ ся передъ моею долею, що она такъ тяжко мене покарала?“ пытавъ себе тяжко горюючи. „За-що выдерто менѣ въ одной хвили й матѣрь и жѣнку?“ — Василь вѣдходивъ вѣдъ розуму, — въ очахъ его погасъ свѣтъ. И здавалось ему, що его голубить Малашка, кажучи до него: „Ходи до насъ! ты досыть горя перебувъ!“ — И глянувъ Василь на лице першої своєї любки, але замѣсь Малашки побачивъ двѣ зорѣ, що злетѣли зъ ясного неба. Вѣнъ спѣзнавъ въ нихъ свою матѣрь и Марійку. — „Боже! такъ вы померли?“ скричавъ Василь въ розпуцѣ сердца. „Я вашъ убійця!“ Ажъ ось прокинувъ ся вѣнъ, почувши гомѣнъ дзвонѣвъ Яворѣвскои церкви. — „Скѣнчено!“ промовивъ вѣнъ, схопивши за рушницю. „Я убійця матери й жѣнки!“ — „Постѣй, хлопче!“ крикнувъ дядько Максимъ, що зъявивъ ся біля него. „Мати тебе кличе!“ — „То спѣшѣмо!“ озвавъ ся бѣднѣй Василь. — Оба пустились човнами пѣдъ хату Зазуличихи: церковнѣй звонъ зновъ обѣзвалиєь. — „Кому

се дзвонять?“ спытавъ ся Василь. — „Не знаю“, вѣдповѣвъ зъ-тиха Максимъ. — „То я знаю!“ застогнавъ Василь и вхопивши рушницю вѣдпливъ себе въ саме сердце... Максимъ погрѣбъ Василя въ Бѣрку побѣчь могилы Малашки.

Скѣнчивши оповѣданє про трагичну долю Марійки й Василя Зазулича авторъ написавъ ще епильоѣтъ, въ котрѣмъ розказує, що зъ-перегодомъ переѣздивъ черезъ Яворѣвъ та повернувъ у хату старого Максима, дядька Василевого. И отъ, вѣдъ него довѣдавъ ся авторъ де-чого про Мундзя Щипавку й его жѣнку Валерію та й про Марту Наконечну. Байдушнѣй и хирлявѣй Щипавка якоє ще животѣвъ, поки була панцина. Коли вѣнъ уже затупѣвъ на умѣ, то Валерія бувало выводила передъ него що-дня по-кѣлькохъ хлопѣвъ зъ арешту, та давай ихъ бити, що шкѣра выдержала. Мутне его око наливалось тогдѣ новымъ жаромъ, и вѣнъ, сидячи на своему крѣселѣ, вѣдкручувавъ довгѣй цибухъ вѣдъ люльки й завязуцо паривъ нимъ землю довкола себе. Якъ же прийшла вѣсть, що панцину знесено, то черезъ два днѣ Щипавка не ѣвъ иѣчого; третього-жъ дня наѣвъ ся поросѣтины та й вѣддавъ Богу свою душу. Вѣдтакъ Валерія стала Бородавку вчити по-французки й сама высваталась за сего писаря. А вже-жъ Марта розкалася по часѣ, заподѣявши чи-мало лиха въ житію. Она стала богомѣльна и вже до схѣдъ сонця ходила въ Бѣрокъ на могилу Малашки.

Въ повѣсти „Женщина“ визначують ся чи-малымъ артизмомъ отъ-сѣ картины: 1. Панцинянѣй селяне ловлять рыбу для мандатора въ ставѣ Яворѣвскѣмъ (стор. 25—26; 41). — 2. Валерія и Щипавка зъ Бородавкою ѣдутъ ридваномъ въ гостѣ до Марты Наконечнои (81—82). — 3. Цируликъ при недужѣй Малашцѣ (117—118). — 4. Валерія грає ма-ріяша зъ Бородавкою (153—154). — 5. Василь въ канце-

лярій мандаторскій кидає ся на Бородавку и давить его твердыми своими руками (191) — 6. Смерть Василя (245). — Але-жь деякі картины суть вельми сензаційні, проявляючи манеру французскои школы повѣстарскои зъ часѣвъ Евжена Сю, зъ-за чого типы, змальовані на тыхъ картинахъ, не можуть зватись природными. Такі сензаційні картины утворюють ся въ сѣй повѣсти найпаче рѣзными ситуаціями пѣметы Марты супроти Василя, почавши вѣдъ вкиданя картокъ крѣзь вѣкно арешту, де сидѣвъ Василь, а скѣичивши нечаянно явою Марты передъ хатою Цвибля, коли Василь стрѣливъ зъ рушницѣ до Марійки. Тому-то й характеристика Марты, головной героині повѣсти, не може зватись природною й вдоволяющею. Авторъ зъобразивъ єѣ гордовитою женщиною, котрѣй заблаглось панувати. Але-жь такимъ типомъ являє ся она доперва вѣдъ смерти своего чоловіка; — по-переду була она полюбила бѣдного сироту и жила зъ нимъ сумирно та щасливо. Тому-то въ души єи вѣдбулась нагло дивна метаморфоза, котру годѣ виправдати якимъ-то важнымъ мотивомъ. Марта забажала своѣй дочцѣ розкрити свѣтъ красшій, вѣдраднѣйшій за-для того, що она сама изъ своєи провины (одружившись зъ бѣднымъ Иваномъ Наконечнымъ) не зазнала доброи долѣ. Такъ отже не хотѣла она й чути про сватанє Василя Зазулича, а намагала выдати Малашку за вѣтрогона Бородавку, на котрого дочка єи й дивитись не хотѣла. Коли-жь Малашка збожевольѣла и въ ставѣ втопилась, то душа Марты загорѣлась пѣметою до безневинного Василя, котрый бажавъ дочцѣ єи утворити на землі такій рай, якимъ она сама втѣшалась, доки живѣ єи чоловікѣ. По думцѣ Марты Василь занастивъ щастє-таланъ Малашки й такожь вдовину єи долю, — „она ненавидѣла его гѣрше лютого ворога, лихословила єму и бажала лишъ громѣвъ та нещастє на его неповинну голову“

(стор. 178). А коли Марта вже вдоволилась своєю пѣмстою, коли довела до страшнои катастрофы, — по-за-якъ Василь убивъ Марійку й самого себе, — то трохи-перегода розкаялась она, бажаячи направити тєє лихо, яке заподѣяло люте єи серце. Хиба-жь така нова метаморфоза єи вдатѣ є имовѣрна? Хиба-жь можна було такъ легко позбутись того внутрѣшнього огню, якимъ кипѣло єи серце? Хиба-жь така Марта є типомъ „женщины“? Кающими ся старухами стають по-найбѣльше тѣ женщины, що за-молоду жили собѣ въ веселоцахъ и любощахъ, — пристрастна-жь и гордовита жѣнка не втихомирить ся до смерти, неначе той вулканъ, що по думцѣ людей у внутрѣ вже выгорѣвъ, а инколи пѣдземнымъ клетотомъ все ще пригадає имъ колишню свою жгучу силу.

Малашка-жь своєю вдачою є сентиментальна страдниця, дармá, що она рѣшучо заявила матери свою волю, противну жениханю Бородавки. Она занедужала тяжко, коли мати не хотѣла выдати єѣ за Василя, а якъ подужала, то сидячи разъ въ саду дивилась она на Бѣрокъ и выголошувала сумовиті апострофы до жовтенькихъ листочкѣвъ деревъ и „до своего горя невєшпущого“, та зверталась зъ пытанємъ до недолюдкѣвъ, чи мало имъ смерти вѣрної голубки? — по-що-жь убивають ще й голуба воркѣтливого? (стор. 129). Вѣдтакъ бувши сама не при собѣ, причепурилась она гарненько и стала промовляти до своєи чорнои косы, до любого Василечка, до дружка молоденького, до гордыхъ бояронькѣвъ, — опѣсля-жь скинувши зъ головы рутяный вѣнокъ побѣгла до ставу, щобъ пѣринути въ воду. Та отъ, „безъумна“ Малашка не позбулась ще самовѣжѣ, коли зове себе „самоубійницею“, звернувшись зъ сею апострофою до буйного вѣтру: „Не спиняй мене въ моѣмъ весѣльнѣмъ походѣ! Завтра погудешъ доволѣ надъ чорною могилою самоубійницѣ, завтра погуля-

ешь по сухихъ очеретахъ силою чорта самого!“ (142). Хоча-жь вдача Малашки проявляє деякі прикмети сентиментальности, то все-жь характеристику єи зобразивъ авторъ въ загалѣ доволѣ вдатно.

Вѣдтакъ про Василя можемо сказати, що характеристика єго не зовсѣмъ консеквентна. Коли втопилась Малашка, то сумувавъ вѣнъ тяжко и ходивъ що-день въ Бѣрокъ на єи могилу. Ажь ось послухавъ вѣнъ рады матери й оженивъ ся зъ Марійкою, дочкою Нѣмця Цвибля. Вѣнъ забувъ про Малашку, бо вже-жь жилось єму зъ Марійкою у своєи матери мовѣ у Бога за дверима. Таке-то щасливе житє назвавъ авторъ „розбѣшнымъ раємъ“, що єго выстелено свѣжимъ, пахучимъ зѣлемъ „першої любви“, неначе-бъ Василь по-переду не знавъ и не любивъ Малашки. Все-жь таки авторъ зобразивъ типъ Василя подекуды реально, мѣжь-тымъ коли Марійка є типомъ идеальнымъ, ба, проявою етеричною, котрої на земли нема пристановища. Годѣ-жь порозумѣти, чому она допустила до трагичной катастрофы, не сказавши нѣ батькови, нѣ Василеви, що она безвинна, — що Бородавка пѣрвавъ у неї коралѣ, коли она вѣчоромъ верталась вѣдъ батька до дому. Бѣдна Марійка за-пѣзно стямилась, що Василя карали тюрмою черезъ неѣ, — за-пѣзно дорѣкала собѣ, чому не оправдала ся передъ нимъ? чому не сповѣла єму пригоды зъ Бородавкою?

Вже-жь найлучше вдалась авторови характеристика мандаторки Валеріѣ. Се є вѣрный типъ заблагливої жєнщины, котра вмѣла верховодити не то апатичнымъ своимъ мужемъ Мундзомъ, але й такимъ Бородавкою, що бувъ острахомъ для людей. Одначе въ зображеню типу мандатора добачаємо подекуды пересяду. Ось примѣромъ оповѣданє про поросятину, котра въ житю Мундзя важну грає ролю, уважає ся шуткою неимвѣрною. Авторъ роз-

казує, що мандаторъ, выѣхавши въ якѣйсь комисіи на друге село, наѣвъ ся у вѣйта поросятини и вѣдтакъ тяжко занедужавъ. Нѣ мятка, нѣ ромень не давали єму пѣльги. Тогдѣ вѣйтъ покликавъ знахорку, щобъ пошептала. Знахорка спускала уроки, хрестила, злизувала, але все те не помагало. — „Треба горнець ставити!“ порѣшила она вкѣднці, „оно анѣ наслане, анѣ дане!“ Поставлено спорый горнець пѣдъ грудьми Щипавки й прикрито недужого, чтобы спѣтнѣвъ. Бѣдный мандаторъ стогнавъ зъ-разу тяжко, а вѣдтакъ притихъ. — „Може померъ?“ скричавъ налаканий вѣйтъ, — потѣмъ вѣдкинувъ покрывало, ажь дивити ся, а зъ мандатора майже нѣ слѣду! Спорый горнець-сивакъ втягнувъ єго въ себе черезъ бѣольшу половицу. Тѣлько малѣ голова зъ выпучеными очима та трохи рукъ и дрѣбныхъ паньскихъ нѣжокъ лишилось на постели. — „Амѣнь єму!“ скричала вѣйтиха; „буде-жь намъ теперъ за паньску смерть!“ Тѣлько-жь вѣйтъ не збивъ ся зъ пантелику. Вѣнъ ударивъ палицею такъ сильно по горци, що розбивъ єго на дрѣбнѣсенкѣ черепушки. Вѣдтакъ мандаторъ вылетѣвъ изъ горшка, — проспавъ ся и подужавъ. — А вже-жь ся подѣя зъ поросятинною и горцемъ є справдѣ сонѣ-былиця, котра въ поважнѣй повѣсти не може мати мѣсця. Опроче характеристика апатичного Мундзя є доволѣ вдатна. Се бувъ недобитокъ колишнихъ гороѣжкихъ мандаторѣвъ. Щобы зворушити байдужну єго вѣдчу, Валерія велѣла передъ єго очима пѣрѣшити панциняныхъ хлопѣвъ.

Коли-жь Мундзьо Щипавка за-для своєи апатіѣ и хирлявої вѣдчѣ не користувавъ ся мандаторскою властію, то єго писарь Бородавка дававъ ся добре въ тямки мѣщанамъ и селянамъ, — нагайка не выпадала зъ єго рукъ. Але-жь у справѣ любовнѣй бувъ вѣнъ якось нерѣшимымъ. Зъ-разу подобавъ вѣнъ собѣ Малашку, але побачивши

въ Василю свого суперника, проявлявъ вѣнъ уже байдужнѣсть въ жениханю до Малашки, а опѣсля, коли она втопила, ставъ вѣнъ покѣрливимъ супроти Марты, котра велѣла ему „пѣдвести“ Марійку, щобъ тѣлько пѣметитися Василю. Хоча-жь зъображене вѣачѣ Бородавки вважае ся подекуды неяснимъ, то все-жь характеристика сего писаря може въ загалѣ зватися имовѣрною.

Изъ сего погляду на повѣсть „Женщина“ видно, що авторъ непотрѣбно задивлювавъ ся на чужій, французкій звѣрць, коли утворювавъ типъ Марты Наконечнои, — видно такожъ, що вѣнъ, бажаючи писати реально, не зберѣгъ ся сентиментальности въ характеристицѣ Малашки й Марійки, — не зберѣгъ ся й пересады, зъображаючи типъ мандатора Мундзя Щипавки. Слабшою стороною сего повѣсти є недостача глубшой студіи въ характеристицѣ головныхъ дѣвухъ особъ, изъ-за чого героиня повѣсти Марта, и головный дѣячъ Василь не можуть зватися типами художницкими.

Сила творчества Вахнянина проявляє ся не въ студіяхъ психологичныхъ зъ побуту сучасной суспѣльности, а въ гумористично-сатиричныхъ ескизахъ. И про-те былиця зъ недавнихъ часѣвъ „Отець Александеръ“, щѣ вважае ся неначе зразкомъ автобіографіи автора зъ побуту семинарскаго, є лучшимъ творомъ вѣдъ повѣсти „Женщина“. Та й нѣгде правды дѣти, въ живѣй вѣахи Вахнянина добаваемо снагу, писати дробній картины зъ життя. Коли-бъ вѣнъ отже дальше компоновавъ подобній казки, якъ „Отець Александеръ“ и „Чабарашки на часъ жнивъ“, то придбавъ бы собѣ поважне мѣсце въ кружку передовыхъ нашихъ письменникѣвъ.

Въ кѣнци сего розвѣдки про литературну дѣяльнѣсть Анатоля Вахнянина годить ся ще спѣмнути, що вѣнъ переклавъ зъ тексту російскаго на мову руско-украиньску

два оповѣданя Миколы Гоголя й одну повѣсть Ивана Тургенева. Ось и сїи переклады: 1. „Старосвѣтскій дворяне“. Оповѣдане Миколы Гоголя (Библіотека редакцій „Зорѣ“. Львѣвъ, 1881; стор. 3—33). — 2. М. В. Гоголя „Повѣсть о тѣмъ, якъ посваривъ ся Иванъ Ивановичъ зъ Иваномъ Никифоровичемъ“ („Зорѣ“, 1882; число 1—3). — 3. „Нещастна“. Повѣсть Ивана Тургенева (ibid., ч. 4—11).

17. Иванъ Франко¹⁾.

Иванъ Франко родивъ ся 3. (15.) сеприя 1856. р. въ Слободѣ, приѣлку Нагуевичъ, Дрогобицкого повѣту. Батько его бувъ доволѣ заможный селянинъ и коваль. Якъ чоловікъ и ремѣсникъ зъєднавъ вѣнъ собѣ поважане не тѣлько у своихъ въ селѣ, але й широко въ окрузѣ, и доси ще богато людей зъ великою пошаною згадує покѣйного ковала „Яця“ (Якова). Хрестивъ Ивана Йосипъ Левицкій, звѣстный диктаторъ на поли галицко-руского письменства²⁾, а по-за-якъ деякій его книжки остались по его смерти въ селѣ въ рукахъ мужикѣвъ, то першою лектурою малого Франка були: „Пѣсни набожныя, изъ Богогласника Почаѣвскаго передрукованныя“ (Перемышль, 1834), „Вѣнокъ Русинамъ на обжинки“ (Вѣдень, 1846—1847) и Исторія библійна.

Якъ-що повѣсть Франка „Малый Миронъ“³⁾ уважае ся частиною автобіографіи, то довѣдуемо ся зъ нею про

¹⁾ Автобіографія п. з. „Видривок з листу Ів. Франка до М. Драгоманова“ („В поті чола“. Образки з життя робучого люду. Написав Іван Франко. Львів, 1890; стор. IV—XVI).

²⁾ Йосипъ Левицкій бувъ авторомъ руской граматики (1834. и 1849. р.). Вѣнъ зладивъ такожъ лихї переклады деякихъ балладъ Шиллера. Про его диктаторскї змаганя гляди „Исторію литературы руской“, II. 2; стор. 371—372; 396—398.

³⁾ Миронъ є псевдонимъ Франка.

деякі подробиці з дитячого віку Івана. Він любив б'гати по зеленихъ, цвѣтистихъ лугахъ, пом'жъ широколисті лопухи та польовий роменъ, любив упивати ся солодкимъ запахомъ росистон конюшини, та квітчати ся прилипчастими лопуховими гузиками. Але-жъ найб'блшою принадою була для него р'чка зъ глибокими, стр'мкими та обривистими берегами. При т'й р'чц' сид'в' вінъ за-любки ц'лыми годинами, захавши ся въ высокій, зелений коситникъ, або м'жъ густе, лапасте листе надбережного п'дб'лю. — А вже-жъ, н'где правды д'ти, се опов'дане про малого Мирона натякає на под'бну под'ю зъ житя малого Тараса Шевченка, котрий любив б'гати долиною надъ тихимъ потокомъ, укв'тчанимъ вербами й каліною. Та й далше опов'дане про малого Мирона написано ачей на засновку біографіі Тараса. Ось бо читаємо, що Миронъ хот'в' разъ перейти черезъ р'чку и станувъ проти сонця. Вінъ дививъ ся въ воду та побачивъ зам'сець плиткого дна одну бездонну синяву; вінъ не знавъ ще, що се небо зъ воды вем'хає ся до него, и зупинивъ ся. Якъ же ту йти въ таку гл'бнь? и в'дки она взяла ся наразъ? подумавъ вінъ соб'в. Миронъ стоявъ довго надъ бродомъ, але л'зти въ воду якось не см'в'в. Усе здавало ся єму, що ось-ось середъ плиткого, кам'нчастого броду земля розскочить ся, и з'не бездонна, блакитна гл'бнь п'дъ р'чкою, м'жъ высокими берегами, и полетить вінъ у ту гл'бнь далеко-далеко, щезне въ н'й мовъ тр'сочка, кинена въ глибоку темну криницю“...¹⁾

Очевидячки бачимо въ с'мъ опов'даню натякъ на ц'кавість малого Тараса, котрий хот'в' д'знатись, якъ-то зал'зні стовпы п'ддержують небо.

¹⁾ „В поті чола“, стор. 29—31.

На шест'омъ роц' житя батько в'ддавъ Івана до тривіальнои школи въ сус'дн'мъ сел' Ясениці Сблн'й, а п'славъ его туды тому, що въ Нагуевичахъ є школа далеко, въ гор'шньому к'нци села. Отже Іванъ живучи въ Ясениці у брата своєї матери, шляхтича „загонового“, Павла Кульчицкого, мавъ близько школу и користувавъ ся такожъ пом'чу свого вуя, котрий вчивъ его початк'в читаня. Въ Ясениці пробувъ Іванъ два роки и вивчивъ ся читати по-руски, по-польски й по н'мецьки, в'дтакъ писати, рахувати (чотыри операціі) и сп'вати до службы Божої.

По двохъ рокахъ такої науки батько в'ддавъ свого сына до другої класы школи н'мецької або нормальної у Василянъ въ Дрогобичи. Іванъ, убранный по-мужицьки, приходивъ до школи неразъ невмитый и зъ-першу бувъ посм'ховищемъ у школ'в; тому-то й учитель пер'щили-побивали неразъ несм'лого роззяву, що не вм'в'в якось догодити ихъ забавкамъ. Особливо-жъ далась Іванови добре въ тямки наука „красного писаня“ (Schönschreiben)¹⁾. Учитель Валько, що бувъ колись економомъ, товкмачивъ Франкови по-свому, якъ держати перо; вже першої днини, якъ д'твакъ прийшовъ до школи, Валько ударивъ его въ лице такъ сильно, що б'дний школярикъ, мовъ косою п'дтятий, поваливъ ся на лавку, а зъ лавки на п'длогу, — кровь об'ляла его лице. Але трохи-перегодя п'знали учитель, що Франко є хлопець талановитый, и вже при к'нци першого курсу одержавъ вінъ першу льокацію на превелике своє диво. На экзамен' бувъ и его батько. Іванъ не бачивъ его, и ажъ тогд'в, коли Франка выкликали, щобъ одержавъ нагороду (книжку), почувъ вінъ, що батько его голосно заплакавъ.

¹⁾ ibid., стор. 56—61.

Въ два мѣсяць опѣсла, на самый великдень, умеръ батько Ивана, полишивши молоду жѣнку й четверо дробныхъ дѣтей. Батьківщина Иванова була въ упадку: за життя отця въ его хатѣ бували часто гостѣ та годувалось богато бѣдною и то неробочою рѣднѣ, котра по смерти Яця почала розтягати оставше добро. Щобъ отже запобѣгти руинѣ господарства мати Иванова муѣсла швидко вийти за-мужъ. Приставъ до неї молодой парубокъ зъ Ясениць, Гринь Гавриликъ, котрый заробивъ бувъ трохи грошей въ Бориславѣ при ямахъ. Франко пише про него въ автобіографіи, що се натура на-скрѣзь практична й реальна, безъ искры поезіѣ, а за те зѣ значною дозою скептицизму и вѣльнодумства, — чоловікъ спльною волѣ. Гавриликъ зъ-вѣльна привернувъ розстроєне господарство до ладу и ставъ займатись долею свого пасерба Ивана. За его старанємъ Франко кѣчивъ школы нормальній й перейшовъ въ гимназію саме въ 1868. р., коли заведено краєву Ряду шкѣльну й нѣмецку мову викладову змѣнено на польську.

Въ гимназіи учитель вважали Франка покидькомъ такимъ, якимъ явивъ ся вѣнъ зъ-разу въ очахъ Василіянъ въ Дрогобицкѣй школѣ нормальній. Тѣ учитель посадили его въ „ослячу“ лавку, де вѣнъ въ часѣ науки пальцемъ довбавъ дѣры въ стѣнѣ. Ажъ ось вкѣнци першого курсу дѣставъ вѣнъ другу льокацію, и вѣдтакъ черезъ цѣлый часъ науки гимназіяльной бувъ однимъ изъ першихъ ученикѣвъ у клясѣ.

Науки шкѣльної вѣнъ не любивъ, та й мало читавъ изъ беллетристики, коли бувъ въ низшѣй гимназіи. Першою книжкою, друкованою у Львовѣ 1867. р. правописью фонетичною, що попалася ему въ руки, була трагедія Костомарова п. з. „Переяславська нѣчь“, але вѣнъ (якъ пише въ автобіографіи) не розумѣвъ нѣ мовы, нѣ рѣчи сего твору. Такожъ не розумѣвъ „Русалки Днѣстрової“, котру

ему вызычивъ бувъ учитель Иванъ Верхратскій. Трохи перегода дѣставъ вѣнъ вѣдъ Верхратского Шевченкового „Кобзаря“ (у Львовскѣмъ выданю) и майже всего вычивъ на память. А память була у Франка така, що лекцію исторіѣ, котру вчитель цѣлу годину говоривъ, мѣгъ вѣнъ опѣсла подиктувати товаришамъ трохи-не слово въ слово.

Ще въ низшѣй гимназіи Франко почавъ збирати пѣснѣ народній, зъ-першу вѣдъ своєї матери, а опѣсла въ Дрогобичи розпытувавъ свѣдучихъ людей, найпаче ремѣсникѣвъ, такъ, що швидко мавъ списаній два зшитки зъ 800 пѣснями, мѣжъ котрыми було найбѣльше коломыйокъ.

Въ высшѣй гимназіи кинувъ ся вѣнъ зъ жаромъ до читаня всякой всячины: безъ розбору читавъ Шекспира, Кльопштока, Шиллера, Красицкого, Гетого, Евжена Сю, Красиньского, Мицкевича, Словацкого, ба й старонѣмецкій памятникъ „Nibelungenlied“. Вѣнъ прочитавъ все, що було важнѣйшого въ библиотекѣ гимназіяльній, и що мѣгъ дѣстати вѣдъ Верхратского, зъ котрымъ вѣдбувавъ кѣлька разѣвъ природничій ескурзіѣ до Урича й до Нагуевичъ. Вѣдъ шестой клясы почавъ збирати собѣ свою библиотечку. Крѣмъ комплетного выданя Шекспира, Кльопштока, Шиллера було въ нѣй дещо зъ творѣвъ Гетого, Ауербаха, Диккенса, Жанъ-Поля, Гайного, Виктора Гюго и и. Тогдѣ читавъ Франко такожъ творы руско-украиньскихъ письменникѣвъ. Вѣдъ Щасного Сельского, котрый о рѣкъ, чи о два роки бувъ старшимъ въ наукахъ, дѣставъ вѣнъ першій рѣчникъ „Правды“ и читавъ въ нихъ тѣлько украиньску беллетристику: Стороженка, Кульша, Марка Вовчка, Шевченка, Руданьского, Мирного. Сей останній — крѣмъ Шевченка й Марка Вовчка — зробивъ на него найсильнѣйше вражѣне своимъ оповѣданємъ „Лихій попутивъ“¹⁾.

¹⁾ Про оповѣдане Мирного „Лихій попутивъ“ гяди „Исторію литературы рускои“, III. 1; стор. 702—707.

Публицистики й наукових статей въ „Правдѣ“ Франко не читавъ, — читавъ тільки Омеляна Огоновского розборы деякихъ поетичныхъ творѣвъ Тараса Шевченка, але тї критично-естетичнї розвѣдки — по словамъ автобіографїї — не вподобались єму.

Коли Франко бувъ въ шестій класѣ, вмерла єго мати, и вѣтчимъ оженивъ ся въ-друге. Зъ четверыхъ дѣтей, щѣ остались по батьку, жили тільки три браты, мѣжь котрыма Иванъ бувъ найстаршій, — наймолодша сестра померла. По матери зъ вѣтчимомъ остала ся сестра, — зъ мачихою у вѣтчима не було дѣтей. Теперъ вже веѣ на своєму хлѣбѣ, — се-бѣ-то три браты жонатї й сестры за мужемъ.

Скѣдичивши сему класу, Франко пустивъ ся першій разъ въ часѣ вакацій въ дальшу вандрѣвку, — першій разъ не поѣхавъ до дому, пасти худобу та помагати при збѣрцѣ сѣна й збѣжа. Зелѣзницею поѣхавъ до Стрия, а вѣдси рушивъ Скѣльскимъ шляхомъ до Синевѣдська, та на Побукъ, Бубнице, Тисѣвъ, Церковну, Мизунь, Велдѣжь зайшовъ до Лолина. Въ сѣй мандрѣвнѣ пѣзнавъ вѣнъ трохи бѣльше свѣта й людей, нѣжь знавъ ихъ досѣль. Вернувши зъ Лолина до Дрогобича, пустивъ ся вѣнъ въ противный бѣгъ у горы на Опаку, Смѣльну, Туре до Волосянки, де вуйко покѣйнои єго матери бувъ попомъ.

Франко пише въ автобіографїи (стор. VII—VIII), щѣ Гомеръ, Софоклесъ и Тацитъ, читанї въ гимназїи, зробили на него сильне вражѣне, а такъ само й Библия, котру читавъ въ текетѣ польскѣмъ и церковно-славянскѣмъ. Уже тогдѣ почавъ вѣнъ децо перекладати зъ тыхъ творѣвъ. Почавъ же вѣнъ писати вѣршомъ и прозою дуже вчасно, — ще въ низшій гимназїи. А виробилась у него снага до писаня пѣдъ проводомъ двоухъ учительѣвъ-пись-

менникѣвъ, Ивана Верхратекого й Юлія Турчиньского¹⁾. Вѣдтакъ до писательства заохотивъ Франка такожъ при мѣръ товариша, Исидора Пасѣчиньского, котрый ще въ низшій класѣ почавъ друкувати свои вѣршѣ въ „Учителю“, „Ластѣвцѣ“²⁾ и въ Коломыйскѣй „Русскѣй Радѣ“³⁾. Про сєго свого товариша пише Франко (стор. VII), щѣ Верхратекїй ставивъ єго вѣршѣ дуже високо. А вже-жь поезїѣ другого товариша не дуже єму вподобались. Осѣщо пише вѣнъ въ автобіографїи: „Другїй товаришъ, Дмитро Венцковекїй, такожъ поетъ, ходивъ кѣлька роками выше мене, и тільки єго слава доходила до мене та єго скучна гексаметрова поема „Попадя“, котру я читавъ набожно, але въ котрѣй не мѣгъ найти смаку“ (стор. VII).

Въ 1885. р. Франко выдержавъ „матуру“ (екзаменъ зрѣлости) и перейшовъ на Львѣвскїй университетъ. Выѣзжаючи зъ Дрогобича до Львова вѣзъ вѣнъ зъ собою кѣлька зшиткѣвъ, записаныхъ своими творами. Були тамъ и оригинальнї складаня: вѣршѣ любовнї, драмы й оповѣданя вѣршованї, але головно були переклады: Антигона й Електра Софокля, значна часть Йова, кѣлька главъ пророка Исаїѣ, кѣлька пѣсень Нибелюнѣвъ, двѣ пѣснї Одисеѣ, два першї акты „Урїєля Акосты“ Гуцкова, цѣла Короледворска рукопись и т. и. Сї свои писаня зладивъ Франко правописєю фонетичною, и буши ученикомъ гимназїяльнымъ провадивъ за неѣ горячї споры зъ д-ромъ Миколаємъ Антоновичемъ, учителемъ исторїѣ й староручины.

¹⁾ Юлія Турчиньскїй, Полякъ, написавъ деякї драмы й казки, та зладивъ цѣннї розвѣдки про декотрї творы Мицкевича.

²⁾ „Ластѣвку“, письмо для рускихъ дѣтей, и „Учителя“ выдававъ у Львовѣ въ сѣмдесятихъ рокахъ Михайло Клемертовичъ.

³⁾ Про Исидора Пасѣчиньского гледи „Исторїю литературы рускои“, II. 2; стор. 719—720.

Прийшовши до Львова Франко ставъ членомъ „Академического Кружка“, и опинивъ ся наразъ середъ молодои громады, що вела горячі споры языковій й національній, котрі для него були зовсѣмъ чужій й незрозумѣлій. Тому-то въ тыхъ спорахъ не мѣгъ вѣнъ дѣйти до путя и хитавъ ся довго то на сей, то на той бѣкъ. Тодѣ ставъ вѣнъ приятелемъ Михайла Павлика. Хочъ они оба були хлопскій сыны, то ихъ виховане, розвѣй и складъ думокъ были дуже неоднаковій, не згадуючи вже про велику рѣзницю темпераментѣвъ и привычокъ. Тому-то, по словамъ автобіографіѣ, „приязнь ихъ була зъ-разу вѣчною суперечкою“.

Бувши членомъ „Академического Кружка“ Франко читавъ на зборѣ товаришѣвъ свою розвѣдку п. з. „Книга Юва съ точки зрѣнія поетической“ и такожъ свѣй рѣмований перекладъ сен книги на „языкъ малорукій“¹⁾.

Незабаромъ ставъ Франко однимъ изъ головныхъ робѣтникѣвъ при редакціи „Друга“, письма для беллетристики й науки, що его выдававъ (1874—1877) „Академическій Кружокъ“. Зъ-першу пѣдписувавъ вѣнъ свои письменній творы псевдонимомъ „Джеджаликъ“: компоувавъ деякій стихи, а вѣдтакъ писавъ довшу повѣсть п. з. „Петрѣвъ и Добошуки“. Въ тѣмъ часѣ бувъ вѣнъ горячимъ народовцемъ, а въ стихотворѣ „Напередъ“ зъявивъ ся великимъ противникомъ Польщѣ, по-за-якъ покликувавъ до братѣвъ, щобъ „скрушили Ляхѣвъ ярмо“, — ба, поетъ сказавъ рѣшучо въ запалѣ молодечѣмъ: „Отъ днесъ на Русь Польщи нѣтъ, || мы днесъ ю розвалимъ!“ („Другъ“, 1875; стор. 490).

Въ 1876. р. И. Я. Франко звеличивъ память першого зъѣзду общества имени Качковского въ Галичи, написавши

¹⁾ „Правда“, 1875; стор. 940.

Другъ 1874 1875

стихъ п. з. „Всхѣдъ сонця“, де мѣжь иншимъ заявивъ, що „нема межи народами братной любви“, що „о любви кожрый мовить устами, але до дѣль — душа нѣма“. Вѣдтакъ въ сему стихотворѣ озвавъ ся вѣнъ ось-такимъ покликомъ до землякѣвъ: „Гей, вставайте, братя зъ сну, || бо проклятый, кто засне!“ („Другъ“, 1876; стор. 18—19).

Франко каже въ автобіографіи (стор. IX), що въ спорахъ „кружковыхъ“ не гравъ майже нѣякои ролѣ, та що вѣнъ, хочъ у „Друзѣ“ мусѣвъ зъ-разу друкувати свои творы „язычѣмъ“, все-таки у себе писавъ фонетикою и народнымъ языкомъ. А коли въ половинѣ 1876. р. въ выдаництвѣ „Друга“ народный напрямъ взявъ верхъ и заманифестувавъ ся попередъ усего выданемъ альманаха „Днѣстрянка“¹⁾, то надруковано тутъ оповѣдане Франка зъ народного житя п. з. „Два приятель“ (стор. 22—32), „Лесинина челядь“ (57—64), та й перекладъ повѣстки Емиля Золя п. з. „Повѣнь“ (99—128)²⁾. Мѣжь-тымъ друковано въ „Друзѣ“ дальше его сензациѣну повѣсть „Петрѣвъ и Добошуки“. Тамъ помѣщено такожъ его стихъ „Наймить“ (1876; стор. 312—313), де въ видѣ невольника авторъ зъобразивъ нарѣдъ рускій, котрого-жъ дожидае ще красна доля. Въ 1876. р. выдавъ Франко у Львовѣ „Баляды и розказы“, а въ 1877. р. почавъ вѣнъ помѣщувати въ „Друзѣ“ картины зъ житя пѣдгѣрського народа пѣдъ загальною назвою „Бориславъ“. Окремѣ-жъ заголовки сихъ картинъ

¹⁾ „Днѣстрянка“. Альманахъ съ Календаромъ на рѣкъ звычайный 1877., выданный накладомъ руского товариства „Академич. Кружокъ“ у Львовѣ, а заходомъ Ивана Белея, Антона Дольницкого, Володимира Левицкого и Ивана Франка.

²⁾ „Повѣнь“, повѣсть Емиля Золя перекладъ Франко зъ тексту російского, надрукованого въ „Вѣстнику Европы“. — Въ „Днѣстрянкѣ“ надруковано ще стихотворѣ Франка п. з. „Хрестъ Чигиринскій“ (стор. 64—66).

суть ось-які: 1. „Рѣшникъ“ („Другъ“, 1877; стор. 1—7; 17—18). — 2. „На роботѣ“ (ibid., стор. 18—23; 36—38). — 3. „Наверненый грѣшникъ“ (ibid., стор. 38—45; 66—74; 93—105).

Мѣжь-тымъ на редакторѣвъ „Друга“ впливавъ Михайло Драгоманѣвъ, щобъ въ выданю своєї часописи придержувались народного языка, — щобъ въ загалѣ Галичане „писали по-своєму, по-народному“¹⁾. Тому-то въ автобіографіи звертає ся Франко до Драгоманова зъ ось-сими словами: „Вы були першій и майже одинокій чоловікъ, що додавъ миѣ духа й охоты. Зъ Вашихъ листѣвъ до редакціи „Друга“ я вычитавъ лишъ тѣлько, що треба знайомитись зъ сучасными писателями, й кинувъ читати Золя, Фльобера, Шпиллгатена, такъ якъ передъ тымъ уже зъ запаломъ читавъ Л. Толстого, Тургенева та Помяловського, а далѣ Чернишевського, Герцена и т. и.“ (стор. IX).

Про свѣй побутъ университетскій пише вѣнъ ось-що: „Въ тыхъ трѣохъ рокахъ университетського житя я читавъ досыть богато, хочъ безъ выбору, бѣльшь беллетристики, нѣжь науковыхъ рѣчей. Лекціѣ на университетѣ зовсѣмъ мене не заняли й не дали миѣ нѣчого сѣнько, — анѣ методы, анѣ здобуткѣвъ. Я слухавъ класичной фильологіѣ у покойного Венцлевського й зѣвавъ, слухавъ руськой граматики й литературы у д-ра Огоновського“ (стор. IX).

Дивнымъ дивомъ марикує собѣ тутъ Франко, що на университетѣ не мѣгъ нѣчого путнього навчитись. Вже-жь покойный Венцлевскій бувъ професоромъ тямущимъ, и вѣдтакъ зъ его школы вышло чи-мало добрыхъ учительѣвъ класичной фильологіѣ; та й мабуть у Омеляна Ого-

новского можна дечого навчитись, коли въ 1873—1876. р. найпильнѣйшимъ его ученикомъ бувъ Олександръ Брикнеръ, котрый теперъ є професоромъ университету Берлинського. Опроче професорамъ фильологіѣ годѣ займатись питаннями про соціологію, котри Франкови вѣдъ р. 1877. були по-нутру.

При кѣнци другого року студій университетскихъ, въ червни 1877. р. постигло Франка велике лихо: его арештовано за-для пѣдозрѣня, що належить до потайного товариства; — вѣдтакъ подержано его въ слѣдствѣ звышь сѣмохъ мѣсяцѣвъ и засуджено на шестинедѣльный арештъ. Про сю подѣю пише вѣнъ въ автобіографіи ось-такъ: „Безтолковый процессъ, котрый упавъ на мене, якъ середѣ вулицѣ цегла на голову, и котрый скѣнчивъ ся моимъ засудженемъ, хочъ у мене не було за душею й тѣни того грѣха, який миѣ закидували (анѣ тайныхъ товариствъ, анѣ соціализму; я бувъ соціалистомъ по симпатіи, якъ мужикъ, але далекий бувъ вѣдъ розумѣня, що таке соціализмъ науковый), — бувъ для мене страшною й тяжкою пробою. Девять мѣсяцѣвъ, пробутыхъ въ тюрмѣ, були для мене тортурою. Мене трактовано якъ звычайного злодѣя, посаджено мѣжь самыхъ злодѣѣвъ та волоцюгъ, котрыхъ бувало въ одной камерѣ зо мною по 14—18, перекидувано зъ камеры до камеры при ненастанныхъ ревизіяхъ та придиркахъ (се бачъ, за те, що я „писавъ“, т. є. записувавъ на случайно роздобутыхъ карточкахъ паперу случайно роздобутымъ оловцемъ — пѣнѣ та приповѣдки зъ устъ союзникѣвъ, або й свои вѣршѣ), а кѣлька тыжнѣвъ я просидѣвъ въ такой камерѣ, що мала тѣлько одно вѣкно, а мѣстила 12 людей, зъ котрыхъ 8 спало на тапчанѣ, а 4 пѣдъ тапчаномъ для браку мѣсяца. Зъ протекціѣ, для свѣжого повѣтря, союзники вѣдступили миѣ „найлѣпше“ мѣще до спаня — пѣдъ вѣкномъ насупротивъ дверей, а

¹⁾ „Другъ“, 1876; въ статьи „Украинщина или Рутенщина“ (стор. 77—80).

що вкно за-для задухи мусѣло бути день и нѣчь отворене, и до дверей продувало, то я що-рана будивъ ся, маючи на головѣ повно снѣгу, навѣяного зъ вкна. Та не сама тюрма була для мене найтяжшою пробою: засудь криминального суду, а особливо те, що я опѣсля заставъ на свѣтѣ, — що-разъ тяжшій и несправедливѣйшій засудь усеи суспѣльности, кинений на насъ¹⁾, страшенно болѣвъ мене“ (стор. IX—X).

Вѣдтакъ ставъ Франко рѣшучимъ соціалистомъ и своє невдоволенє зъ порядкѣвъ сучасного побуту суспѣльного выражавъ въ письмѣ мѣсячнѣмъ, а потѣмъ періодичнѣмъ, п. з. „Громадській Другъ“, „Дзвѣнь“ и „Молоть“ (1878)²⁾. Тутъ надруковано бѣльшу єго повѣсть „Voа constrictor“ („Громадській Другъ“, Нр. II, стор. 98—109; „Дзвѣнь“, стор. 187—202; „Молоть“, стор. 39—62), кѣлька дробныхъ ескизѣвъ и деякі стихотворы, мѣжъ котрыми суть бѣльшь замѣтнѣй „Каменярь“ („Дзвѣнь“, стор. 232—233) и „Дума про Наума Безъумовича“ („Молоть“, стор. 110—113).

Про ту збѣрку пише Франко ось-що: „Признати треба, що до видаваня такои часописи, якъ „Громадській Другъ“, мы оба зъ Павликомъ були зовсѣмъ неприготованѣй, — не мали анѣ достаточной пѣдготовки теоретично-науковон, анѣ практичного знаня свого краю и людей. Старшій народовцѣ й попы насъ цурали ся, — при насъ стояла тѣлько горетка молодѣжи, тымъ-часомъ коли намъ самымъ треба було ще богато вчити ся“ (стор. X).

Мѣжъ-тымъ Франко не покидавъ университету й служавъ найпаче лекцѣй д-ра Охоровича зъ психологѣй, антропологѣй й исторѣй фильософѣй. Слухавъ такожъ одинъ курсъ лекцѣй професора Бѣлинського зъ економѣй суспѣль-

нон, бувавъ на выкладахъ римского права проф. Зьрудловского, нѣмецкои литературы доцента Зауера, та не покидавъ и выкладѣвъ Огоновского.

По упадку „Молота“, коли Михайло Павликъ бувъ приневолений выѣхати за границу, Франко почавъ (1878) разомъ зъ кѣлькома товаришами выдавати „Дробну Библиотеку“, и задумавъ бувъ выдавати часопись „Нова Основа“, та се не вдалось. Ще въ 1878. р. покликано єго зъ Вѣднѣя до участи въ редакцѣй „Славянского Альманаха“¹⁾. Тогдѣ написавъ вѣнь кѣлька новель зъ житя народного: деякі зъ нихъ надруковано пѣзнѣйше („Мавка“, „Муляръ“), одну-жь напечатано въ другѣмъ томѣ „Славянского Альманаха“, але она не побачила свѣта, тому-що сєй томъ сконфисковано. А вже-жь задумавъ вѣнь тогдѣ въ цѣлѣмъ циклѣ новель зъобразити по змозѣ всѣ боки житя простого люду й интеллигенцѣй: вѣдносини экономичнѣй, просвѣтнѣй, правнѣй, политичнѣй и т. и. Въ 1878. р. за посередництвомъ Болеслава Лимановского дѣставъ вѣнь доступъ до Львѣвского журнала „Tydzień literacki...“, и помѣстивъ ту невеличку статью про французкого повѣстѣяра Емиля Золя (стор. 123—124) и такожъ три ескизы п. з. „Ruteńcy“, typu i portrety galicyjskich ludzi (стор. 324—326; 347—349; 421—423), де въ сатиричний спосѣбъ зъобразивъ кѣлька фигуръ окружающои єго суспѣльности рускои. Вѣдтакъ дописувавъ вѣнь до ось-сѣихъ польскихъ часописей: „Praca“ (Львѣвъ), „Ziarno“ (Львѣвъ), „Prawda“ (Варшава), „Głos“ (Варшава), „Kraj“ (Петербургъ), „Ruch“ (Львѣвъ) и и. Мѣжъ-тымъ кѣнчивъ вѣнь деякі давнѣйше позачинанѣй работы, особливо перекладъ поемы Гайного

¹⁾ Франка арештовано вразъ зъ цѣлою редакцѣю „Друга“.

²⁾ Редакторомъ „Громадського Друга“, „Дзвона“ й „Молота“ бувъ Михайло Павликъ.

¹⁾ Въ „Славянскѣмъ Альманаху“ надруковано (1879) въ мовѣ руско-украинської тѣлько пять думокъ Данила Млаки (стор. 67—74) и розвѣдку М. Царя про народнѣй обряды весѣльнѣй (стор. 74—118).

„Deutschland“, трагедію Гетого „Faust“, Байроновои містерію „Кайнъ“ и дечого иншого.

Въ першій четверти р. 1880. выѣхавъ вѣнъ въ гостину до Кароля Геника¹⁾, що живъ въ Березовѣ Коломыйского повѣту, та отъ, его арештовано въ Яблоновѣ на пѣдставѣ пѣдозрѣннѣ о агитацію мѣжь селянами. Тому-то явивъ ся вѣнъ пристѣбнымъ до процесу, що вѣвъ ся въ Коломыи противъ сестеръ Павликѣвнѣ и селянъ Фокшевъ. Сидячи въ арештѣ Коломыйскѣмъ Франко зѣбравъ чи-мало пѣсень, приповѣдокъ та иншихъ матеріалѣвъ этнографичныхъ, и написавъ такожь деякі стихотворы. По трѣохъ мѣсяцяхъ выпущено его зъ арешту, а по-за-якъ вѣнъ не належавъ до повѣту Коломыйского, то вѣдставлено его пѣдъ ескортою полиціи на мѣсце уродженя. Про сю подѣю пише Франко ось-що: „Сей транспортъ по полицейскимъ арестамъ въ Коломыи, Станиславѣ, Стрию и Дрогобичи належить до найтяжшихъ моментѣвъ въ моѣмъ житію. Уже до Дрогобича я приѣхавъ зъ сильною горячкою. Ту впаковано мене въ яму, описану въ моѣй новеллѣ „На днѣ“, и вѣдти ще того-самого дня (черезъ протекцію) послано пѣшки зъ полиціантомъ до Нагуевичъ. По дорозѣ насъ заскочивъ дощъ и промочивъ до нитки. Я дѣставъ сильну лихорадку, проживъ тыждень дома въ дуже прикрыхъ обставинахъ, вернувъ до Коломыѣ, щобъ удатись до Геника, проживъ тамъ страшный тыждень въ готелю, написавъ повѣстку „На днѣ“, и на останній грошъ выславъ еѣ до Львова, опѣсля живъ три днѣ трѣма центами, найденными надъ Прутомъ на пѣску, а коли й тыхъ не стало, я заперъ ся въ своѣй комнатѣ въ готелю и лежавъ пѣвтора дня въ горячѣй й голодѣ, ждучи смерти, безсильный и знеохоченый до житя. Одинъ

¹⁾ Е. Геникъ є теперь директоромъ карпатской крамницѣ въ Яблоновѣ.

изъ моихъ соузникѣвъ, посланный Геникомъ, спасъ мене вѣдъ голодной смерти“ (стор. XI—XII).

Опѣсля поѣхавъ Франко ще разъ до Дрогобича, взявъ собѣ пашпортъ и вернувъ до Коломыѣ, а вѣдтакъ пѣшовъ пѣшкомъ до Березова, де въ домѣ Геника проживъ кѣлька тыжнѣвъ, лѣвачисъ вѣдъ пропасницѣ. Але не довго мѣгъ пробувати въ Березовѣ. Староста Коломыйскій дѣзнавъ ся про его побутъ и наказавъ жандармамъ приставити его до Коломыѣ, а що въ него не було грошей на пѣдводу, то жандармъ погнавъ его туды пѣшкомъ. Якъ же староста побачивъ у Франка пашпортъ, то пустилъ его на волю, але написавъ до намѣстництва просьбу, щобъ заборонило ему побутъ въ Коломыйскѣмъ повѣтѣ. Вѣдтакъ не дожидавъ вѣнъ уже другого примусового транспорту, и поѣхавъ до Нагуевичъ, вѣдки въ осени вернувъ опять до Львова и зновъ записавъ ся на выклады университетскій.

Уже вѣдъ р. 1878. ставъ Франко зноситись изъ Львѣвскими робѣтниками, и тогдѣ написавъ вѣнъ катехизмъ экономичного соціализму, котрый выдали тѣ-жь робѣтники. Вѣдтакъ въ 1879. и 1880. р. выкладавъ вѣнъ економію суспѣбну въ робѣтничкихъ кружкахъ самоосвѣты. Въ 1879. р. зладивъ невеличкій элементарный пѣдручникъ економіи суспѣбной на взѣръ сербской компіляціи Светозора Марковича, а въ 1883. р. частину того пѣдручника переробивъ и передавъ товариству „Просвѣта“, котре й выпустило сю перерѣбку яко окрему книжочку п. з. „Розмовы о Добровѣльскѣй читальни. I. Розмова про грошъ и скарбы зъ предмовою о заложенію Добровѣльской читальни“ (Львѣвъ, 1883).

Мѣжь-тымъ почавъ вѣнъ (1881) зъ Иваномъ Белеємъ издавати иллюстровану литературно-политично-наукову часопись „Свѣтъ“, въ котрѣй помѣстивъ початокъ своєї бѣльшой повѣсти п. з. „Бориславъ смѣе ся“ (1881., число 1—12;

1882., число 1—7), кôлька статей науковихъ (прим. „Мысли о еволюціи въ исторіи людекости“; стор. 53. 71. 107. 128. 151. 176. 203. 247; — „Причинки до оцѣненія поезій Тараса Шевченка“; стор. 158. 195. 221), деякі розвѣдки критичній (прим. розвѣдку про „Хуторну поезію П. А. Кулъша“; стор. 267) и богато вѣршѣвъ оригінальныхъ та перекладеныхъ (прим. „Княгиня Трубецька“ зъ поемы Некрасова „Русекія женщины“; стор. 66. 83).

А вже-жъ не маючи зъ чого удержатись у Львовѣ Франко въ великій пѣсть 1881. р. вернувъ ся до Нагуевичъ, де зъ-разу живѣ пѣдъ доглядомъ жандармскимъ, и тодѣ-то одинъ жандармъ радивъ ему вступити до монастыря Василянського. Живучи на селѣ Франко працювавъ коло поля, кôнчивъ перекладъ першої части „Фавста“ Гетового, лагодивъ статьѣ для „Свѣта“ и корреспондентѣ для Киѣвскои „Зарѣ“, котрыхъ же цензура не пропустила. Въ 1882. р. за пѣдмогою Драгоманова надруковано „Фавста“ у Львовѣ особною книжкою, а швидко опѣсла „Свѣтъ“ упавъ¹⁾. Зъ села писавъ Франко ще й дописи до „Вольного Слова“ въ Женевѣ, а коли Омелянъ Партицкій оголосивъ у Львѣвскѣй „Зорѣ“ конкурсъ на повѣсти, то написавъ вѣнъ простору повѣсть п. з. „Захаръ Беркутъ“, за котру й одержавъ премію. Въ 1883. р. надруковано сю повѣсть въ „Зорѣ“ и такожь окремою книжкою.

Зимомъ 1883. р. приѣхавъ Франко до Львова саме передъ смертію Володимира Барвѣньского. Хоча-жъ тогдѣ бувъ вѣнъ соціалистомъ, то все-жъ засумувавъ ся зъ-за смерти передового народовца и въ стихотворнѣмъ некролюгу клявъ ся, що „дѣло, розпочате Барвѣньскимъ, не

¹⁾ Останне число „Свѣта“ (6. и 7. за рѣкъ 1882) надруковано 25. червня 1882. р.

вмре зъ нимъ, — що примѣръ его й слова его грѣмкіи додадутъ намъ и силы й надѣѣ“¹⁾.

По смерти Володимира Барвѣньского працювавъ Франко въ редакціи „Дѣла“, але вже въ цвѣтніи поѣхавъ до Вѣкна, Скалатского повѣту, куды, за радою Корнила Устияновича, запросивъ его Володиславъ Федоровичъ. Сей поручивъ ему написати біографію своего батька, котрый въ 1848. р. бувъ посломъ до Вѣденського сойму. Въ Вѣкнѣ пробувъ Франко кôлька мѣсяцѣвъ, и зѣбравши дещо біографичного матеріялу зъ архиву, поѣхавъ на село до Нагуевичъ, де занявъ ся читанемъ книгъ и праць до политичнои и экономичнои исторіи Галичины въ р. 1810—1848. Въ осени вернувъ ся вѣнъ до Львова, щобъ користуватись бібліотеками, и тогдѣ запрошено его до редакціи „Дѣла“ и „Зорѣ“. При обохъ сихъ часописяхъ працювавъ вѣнъ вѣдъ осени 1883. до початку 1885. р.²⁾

Въ „Дѣлѣ“ друковано его статьѣ про справы краевѣи, экономичній й громадскѣй. Вѣдтакъ пише вѣнъ въ автобіографіи, що на статьѣ „Дѣла“ про справы краевѣи почали звертати увагу й послы й Краковскѣй Станчики (стор. XIV). Тогдѣ-то друковано деякі повѣстки Франка въ календаряхъ „Просвѣты“. Осъ и они: 1. „Слимакъ“ („Календарь“ на рѣкъ 1882; стор. 27—39). — 2. „Самъ собѣ винень“ (Иллюстрированный Календарь“ на рѣкъ 1884; стор.

¹⁾ „На смерть Володимира Барвѣньского“ дня 22. лютого (3. сѣчня) 1883. р.

²⁾ Въ Варшавскѣмъ додатку мѣсячнѣмъ до часописи „Przegląd tygodniowy“ находить ся перекладъ повѣсти „Voas constrictor“, а въ Варшавскѣй „Prawdѣ“ надруковано 1884. р. осъ-які повѣстки: 1. Hryscio w szkole; 2. Lekcja kaligrafii; 2. Chlopska komisya; вѣдтакъ въ 1885. р. напечатано тамъ повѣстку: Sam sobie winien, а въ 1887. р. — Murarz. — Въ Петербургскѣй же часописи „Кгаж“ находить ся отъ-сѣ повѣстки: 1. Historia mojej sieczkarni; 2. Dwaj przyjaciele; 3. Dobry zarobek (1885. р.). — 4. Ślimak; 5. Olówek; 6. Pojedynek (1886. р.).

1—10). — 3. „Исторія моєи сѣчкариѣ“ (ibid., стор. 10—16)¹⁾. — 4. „Лѣсы и пасовиска“ (ibid., стор. 24—35). — [„Гершко Гольдмахеръ“ („Иллюстр. Календаръ“ на рѣкъ 1891; стор. 2—9)]. Одна зъ сихъ повѣстокъ („Лѣсы и пасовиска“) сталась навѣтъ причиною, що звѣстный посоль Поляновскій въ соймѣ остро выступивъ противъ товариства „Просвѣта“ и радивъ вѣдмовити ему субвенціѣ. Про иншій-жь повѣсти Франка, друкованій въ рускихъ часописяхъ (якъ въ „Правдѣ“, „Дѣлѣ“, „Зорѣ“) заявляемо, що вычислимо ихъ низше при оглядѣ беллетристичныхъ творѣвъ сего письменника.

Дальше пише Франко въ автобіографіи, що зъ концемъ р. 1884. Партицкій обѣцявъ передати ему на власнѣсть „Зорю“. Вѣдтакъ поѣхавъ вѣнъ до Вѣкна до Федоровича, чтобы ще разъ переглянути его збѣрники корреспонденцій зъ часу 1848—1870. Тогдѣ збравъ вѣнъ богато матеріялу, а вернувши до Львова заставъ несподѣвану змѣну: Партицкій передавъ „Зорю“ товариству имени Шевченка. Небавомъ опбсѣя Франко выступивъ зъ редакціѣ „Дѣла“.

Весною 1885. р. поѣхавъ вѣнъ до Києва, бажаючи склонити тамошнихъ передовыхъ Украинцѣвъ, щобъ могли ему засновати нову часопись литературну. Они згодились дати пятьсотъ рублѣвъ на першій рѣкъ. Хоча-жь (Киѣне прислали ему триста рублѣвъ, то не пришло таки до выдання часописи. Пѣдъ кѣнець того року ставъ вѣнъ головнымъ помѣчникомъ въ редакціи „Зорѣ“. Вѣнъ пише въ автобіографіи, що „мавъ узяти на себе редаговане „Зорѣ“, але пѣдъ цензурою одвѣчального редактора“. „Дѣло выйшло мертворожденне“, каже Франко, „тымъ

¹⁾ Въ повѣстѣ „Исторія моєи сѣчкариѣ“ пѣдписано Франка псевдонимомъ „Русланъ“.

бѣльше, що мои корреспонденціѣ въ Prawdzie i Kraju, не цензурованыи народовцями, мѣшали сему дѣлу на кождѣмъ кроцѣ, и народовцѣ разъ-у-разъ всилувались и на тѣ корреспонденціѣ наложити свою цензуру“ (стор. XV), — значитъ, Франко бувъ головнымъ робѣтникомъ въ редакціи „Зорѣ“, а мѣжь-тымъ выступувавъ противъ народовцѣвъ въ польскихъ часописяхъ, друкованыхъ въ Варшавѣ и въ Петербурзѣ.

Въ 1885. р. выдавъ Евгений Олесницкій въ „Руско-украиньскѣй Библиотекѣ“ (N° 12) у Льовѣ „Галицкѣй образки“ Ивана Франка (Серія перша). Въ сѣмъ збѣрничку надруковано ось-які повѣстки: 1. „Малый Миронъ“ (стор. 3—13). — 2. „Грицева шкѣльна наука“ (14—25). — 3. „Оловецъ“ (26—48). — 3. „Schön-Schreiben“ (49—58).

Весною 1886. р. поѣхавъ Франко опять до Києва и оженивъ ся тамъ зъ Ольгою Хоружиньскою. Въ осени-жь того року народовцѣ вѣдставили его вѣдъ редакціѣ „Зорѣ“ за помѣщене одной сѣвмововки Степана Руданьского и рецензіѣ Вѣльхѣвского, котрѣ они вважали неморальными. Вѣдтакъ лѣтомъ 1887. р. вступивъ вѣнъ въ редакцію польскон часописи „Kurjer Lwowski“, де працює до сего дня. Вѣдъ того часу почавъ вѣнъ головну часть своихъ робѣтъ помѣщувати въ польскихъ журналахъ, галицкихъ и заграничныхъ¹⁾. И такъ въ часописи „Kurjer Lwowski“ надруковано вже въ 1887. р. его повѣсть „Jac Zelenyha“ (N° 224. 227—231. 233—237), а въ журналѣ Львѣвскѣмъ „Przegląd społeczny“ помѣщено (1887) повѣсть „Dżuma“ (стор. 162. 251). Вѣдтакъ у Львѣвскѣмъ пнсьмѣ „Ruch“

¹⁾ Въ 1886. р. занявъ ся Франко редакцією отъ-сего збѣрника: „Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu Stryjskiego, zebrała Olga Roszkiewicz, — opracował Iwan Franko“. Kraków, 1886 (Tom X. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, wydawany staraniem komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie).

напечатано (1887) ось-якій повѣстки Франка: 1. „W rogoni za biedą“ (стор. 6. 40)¹⁾. 2. „Jak Rusin tłukł się po tamtym świecie“ (ibid., 181. 202). 5. „Patriotyczne porady“ (ibid., 299).

Двѣ изъ тыхъ повѣстей „Jać Zelepuha“ и „Dżuma“ надруковано такожъ въ мовѣ руско-украиньскій, — се-бѣ-то образокъ зъ Бориславского житя п. з. „Яць Зелепуга“ надруковано въ „Зорѣ“ 1887. р. (число 18 — 20, 23—24), а повѣсть „Чума“ помѣщено въ тѣмъ-же литературно-науковѣмъ письмѣ 1889. р. (число 13—17). Обѣ-жъ ей повѣсти надруковано такожъ по-російски въ „Кіевскій Старинѣ“, а то „Чуму“ (XXV. 1889; стор. 400—437) и повѣсть „Яць Зелепуга“ п. з. „Милліонеръ“ (XXIX. 1890; стор. 307—320 и 427—451).

Помѣжь статьяма науковыми й экономичными, надруковаными 1887. р. въ польскихъ журналахъ вызначують ся ось-якій: 1. „Literatura rusińska w Galicyi za rok 1886“ („Prawda“. Warszawa, 1887; N° 2. 6). 2. „Literatura rusińska w Galicyi w r. 1887“ (ibid., N° 45. 47. 49). 3. „Jak powstają pieśni ludowe“ („Ruch“. Lwów, 1887; str. 118. 145). 4. „Gmina i zadruga wśród rusińskiego ludu w Galicyi i na Bukowinie“ („Głos“. Warszawa. 1887; N° 19).

Того-жъ (1887) року выдавъ Франко вѣ Львовѣ збѣрникъ своихъ поезій п. з. „Зъ вершинъ и низинъ“ и зладивъ въ перекладѣ отъ-сю книжку: „Нарисъ исторіѣ философіѣ. Часть I. Грецька натурфилософія вѣдъ Талеса до Демокрита“. Изъ нѣмецкого проф. Фрица Шульце („Наукова Библиотека“. Кн. I. Львѣвъ, 1887). Въ литературномъ же збѣрнику, щѣ его выдавъ (1887) у Стрыю Ва-

¹⁾ Сю повѣстку надруковано въ нѣмецкѣмъ перекладѣ п. з. „Auf der Suche nach der Noth“ (Unterhaltungs-Beilage zu Nr 30—33 der „Gleichheit“. Wien, 1888).

силь Лукичъ (Володимиръ Левицкій), надруковано повѣсть Франка п. з. „Мисія“ (стор. 63—90).

Слѣдующого (1888) року написавъ вѣнъ повѣстку „Гава“, котру выдало товариство „Просвѣта“ у Львовѣ. Сю повѣстку надруковано по-польски въ часописи „Kurjer Lwowski“ (1888; N° 155—160), а по-російски въ „Кіевскій Старинѣ“ п. з. „Слава Богу, для начала и это хорошо!“ (XXIII. 1889; стор. 121—148). Того-жъ (1888) року надруковано въ часописи „Kurjer Lwowski“ отъ-сѣ повѣстки въ мовѣ польскій: 1. „Cyganie“ (N° 2. 9. 16)¹⁾. 2. „Pantalacha“ (N° 25—28; 31—33; 36; 38—42). 3. „Manipulantka“ (N° 197—202; 204—209; 211). — Въ „Kurjer-ѣ Warszawsk-ѣмъ“ помѣщено (1888) образокъ зъ натуры „Pierogi z czernicami“ (N° 255)²⁾, а въ часописи „Dziennik Łódzki“ надруковано (1888) перекладъ повѣстки „На днѣ“, доконаный Марією Семашко за иниціятивою и пѣдъ доглядомъ Елизы Оржешковой (N° 24—27; 29—33; 35; 37; 39).

Крѣмъ рѣзныхъ науковыхъ и критичныхъ статей выдавъ Франко розвѣдку п. з. „Молодой вѣкъ Осипа Федьковича“ („Правда“, рочн. XIV; выпускъ I. II., жовтень и падолистъ, 1888; стор. 59—66, 125, 132), и оголовивъ друкомъ письмо Йосипа Федьковича до Данила Тяпчакевича („Товаришъ“, письмо литературно-наукове. Часть. I. Львѣвъ, 1888; стор. 110—116). Въ „Товариши“ находимо мѣжь деякими иншими статьяма Франка такожъ оповѣдане „Домашній промыслъ“, котре написавъ вѣнъ въ свѣчн, 1887. р. (стор. 3—13). Се оповѣдане надруковано

¹⁾ Есквѣзъ „Цыганы“ надруковано въ-перве въ „Дѣль“, 1882. р., ч. 86—87; вѣдтакъ въ російскѣмъ перекладѣ напечатано его въ „Кіевлянинѣ“ 1887. р., а въ нѣмецкѣмъ — въ часописи „Züricher Post“, 1889.

²⁾ Повѣстка „Pierogi z czernicami“ в перекладѣ руско-украиньского тексту, надрукованого въ „Дѣль“, 1884; ч. 47.

въ польскѣмъ перекладѣ въ Петербургѣй часописи „Kraj“ (1887; № 43). По-польски написавъ вѣнъ „Szkice z dziejów literatury rusińskiej“ („Głos“, Warszawa, 1888; № 2. 4. 5) и децо иншого.

Въ 1889. р. выдавъ Франко мѣжь иншими отъ-сѣ творы, розвѣдки й статьи въ мовѣ руско-украиньскѣй: 2. „Нашѣ коляды“ („Дѣло“, 1889; № 278. 279. 281. 284. 286. 287. и окрема вѣдбитка, у Львовѣ, 1890). — 2. „Перебендя“ Тараса Шевченка. Зъ переднимъ словомъ Ивана Франка. („Литературно-наукова Библиотека“. Книжка I. Львовѣ, 1889). — 3. „Смерть Каина“, легенда, *ibid.*, кн. III).

Тутъ годить ся ще спѣмнути, що за грошѣ, присланѣ зъ Украины на литературну часопись, розпочавъ Франко издавництво литературно-науковой Библиотеки, надруковавши розвѣдку про Перебендю. За тѣ грошѣ выдавъ вѣнъ такожь працю Михайла Павлика п. з. „Про русько-украиньскѣй народнѣй Читальнѣ“ („Наукова Библиотека“, книжка II—III. Львовѣ, 1887).

Того-жь (1889) року надруковано деякѣ працѣ Франка въ „Кіевскѣй Старинѣ“. И такъ крѣмъ згаданныхъ двохъ повѣстокъ, „Слава Богу, для начала и это хорошо!“ и „Чума“¹⁾, напечатано тамъ ще отъ-сѣ матеріялы для литературы й науковѣй розвѣдки: 1. „Вояцка пѣсня“ (XXIII. 1889; документы, стор. 143—148). — 2. „Замѣчательная колядка“ (XXIV. 1889; январь; документы, стор. 231—233). — 3. „Пѣсьнѣ о свѣтѣ“ (*ibid.*, мартъ; док., стор. 741—744). — 4. „Иванъ Вишенскѣй“ (XXV. 1889; стор. 141—151). Въ додатку-жь до XXV. тому „Кіевскон Старини“ надруковано „Книжку Іоанна Мниха Вишенского отъ святыя аѳонскія горы въ напомниманіе всѣхъ православныхъ Христѣ-

¹⁾ Того-жь (1889) року помѣщено въ Варшавскѣмъ „Ateneum“ оповѣдане Франка п. з. „Jeden dzień z życia uliczników Lwowskich“ (lutу; стор. 303—316).

анъ“. Сю „книжку“ выдавъ Франко по рукописи, яка зберегає ся въ Василіянскѣмъ монастырѣ въ Пѣдгорцяхъ. Въ 1890. р. надруковано въ „Кіевскѣй Старинѣ“ крѣмъ повѣсти „Милліонеръ“ статью п. з. „Сожженіе упырей въ селѣ Нагуевичахъ въ 1831. г.“ (XXIX. апрѣль, стор. 101—120); а въ 1891. р. помѣщено тамъ-же отъ-сѣ двѣ важнѣй статьи: 1. „Мистерія страстей Христовыхъ“ (XXXIII. апрѣль; стор. 131—154). — 2. „Іосифъ Шумлянскѣй, послѣднѣй православный епископъ Львовскѣй и его Метрика“ (*ibid.*, июнь, стор. 337—362; июль, стор. 1—21)¹⁾.

Лѣтомъ 1889. р. Франка зновъ арештовано вразѣ зъ Россіянномъ Дегенемъ и зъ двома Украинцями, Кистяковскимъ и Маршиньскимъ²⁾. Про сѣю подѣю пише вѣнъ въ автобіографіи ось-що: „Мене держано десять тыжнѣвъ, але за щѣ, якѣй фактъ минѣ закинено, сего я не мѣгъ дѣзнати ся й доси не знаю“ (XVI). Въ тюрмѣ написавъ вѣнъ рядъ поемъ зъ оповѣданъ арештантѣвъ, головни жидѣвъ, вѣдтакъ оповѣдане „До свѣтла“³⁾ и рядъ тюремныхъ сонетѣвъ.

Вѣдъ 1890. р. почавъ Иванъ Франко зъ Михайломъ Павликомъ издавати органъ руско-украиньскон радикальной партіѣ п. з. „Народъ“. Въ першѣмъ числѣ сего органу сказано „вѣдъ редакціѣ“ мѣжь иншимъ ось-таке: „За пѣдвалину всякихъ заходѣвъ мѣжь свѣтлыми Русинами маємо того, хто насѣ усеѣхъ своєю кєрвавицею згодувавъ, — народъ, простыхъ робѣтныхъ людей... Наша

¹⁾ Статья й розвѣдки Франка, надрукованѣ въ „Кіевскѣй Старинѣ“, підписано псевдонимомъ „Миронъ“.

²⁾ Дегенъ бувъ учителемъ французской мовы въ Кіевѣ; Кистяковскѣй и Маршиньскѣй були студєн ты Кіевского университета. Вразѣ ивъ Дегенемъ арештовано такожь двѣ его сестры.

³⁾ Оповѣдане арештанта „До свѣтла“ надруковано въ „Зорѣ“, 1890; стор. 17—21; 33—36.

перша й остатна цѣль була зъ-давна, помочи двигнути матеріально та справдѣ просвѣтити нашъ народъ, и за-длятого мы й теперъ будемо пильно та безсторонно додивляти ся, черезъ щѣ нашъ народъ бѣдний та темный, щѣ въ нѣмъ самѣмъ є доброго, а щѣ злого, щѣ доброго чи злого хто для него робить, и якъ бы єму, по нашому, зъ того лиха добути ся. На те вказувати-мемо приклады зъ житя другихъ, освѣченѣйшихъ народѣвъ на заходѣ Европы та въ Америцѣ, на всесвѣтній здобутки людскои думки й працѣ и, въ дорогихъ для всѣхъ людей справахъ, будемо на-кликати до згоды зъ прихильними намъ людьми зъ иншихъ народностей, особливо зъ нашими сусѣдами, якъ Поляками, Москалями и др. Зъ такого погляду, по нашому, самі собою рѣшають ся всякі инші рускі справы, черезъ котрі интелігентній Русины довго грызли ся, а то й теперъ еще грызуть ся мѣжъ собою, якъ на пр. справа руского письменства та належности Русиновъ. Теперъ уже всѣ Русины въ Галичинѣ переконані, що для кореня рускои народности — для простого народу треба писати такъ, якъ вѣнъ найлѣпше розумѣе, т. є. такъ, якъ вѣнъ говорить, по-народному, по-руско-українськи. Щобы-жъ вѣдъ нашего народу не вѣдрывало ся молоде поколѣнє въ школахъ, и щобы зъ тыхъ шкѣлъ пльвѣ для народу безпосередний хосенъ, то доконче треба, щобы й у всѣхъ школахъ середъ нашего людства вчено по-такому-жъ — по-народному. Въ интересѣ народного поступу, а то й самои интелігенціѣ лежить такожъ, щобы въ загалѣ всѣ єи духові плоды були якъ найдоступнѣйші для народу, хотьбы навѣтъ прийшло ограничити ся на шкѣльне и такъ назване простолюдске письменство, на котре мы, правда, зовсѣмъ инакше дивимо ся, якъ бѣльша частина интелігентныхъ Русиновъ, бо бажали-бысмо, щобы воно було цѣкаве й навчаюче и для интелігентного чоловіка, т. є.

щобы стояло на высотѣ теперѣшной всесвѣтной науки. Розвиваючи такъ народъ, мы тымъ самымъ якъ найлѣпше розвѣємо й нашу мову и наше письменство. Тодѣ й рѣшить ся справа про те, якою мовою будуть колись говорити всѣ Русины, и чи будуть вони чи не будуть одно зъ Москалями. А до того часу, до цѣлковитого двигненя народу въ добрѣ й освѣтѣ, интелігентній Русины, поступаючи такъ по-педагогичному, вѣграють те, що самі не вѣдрвуть ся вѣдъ народу та не пропадуть марно, для него и для себе. Тодѣ-жъ настане для Русиновъ часть узяти ся и до высокополитичныхъ справъ, бо буде на кѣмъ оперти ся и щѣ зъ кимъ зробити, — буде маючий, свѣтлый, самосвѣдомый народъ. До того-жъ часу, по нашій думцѣ, треба головно й выключно займити ся долею простого народу, и мы переконані, що, якъ-бы всѣ свѣтлі Русины твердо й безповоротно стали на ту пѣдвалину, на котру вказано, на народъ, и якъ-бы мали на цѣли тѣлько єго добро, то про якусь незгodu мѣжъ ними не було бы й бесѣды“...

Въ сѣмъ письмѣ „вѣдъ редакціѣ“ сказано, що интелігентній Русины перестануть грызти ся мѣжъ собою, коли стануть на твердо и безповоротно пѣдвалину, — на народъ. Але-жъ Русины-народовцѣ стоять саме на такой пѣдвалинѣ и вѣдєи визначують ся назвою „народовцѣвъ“. Тому-то редакція ортану радикальной партіѣ не сказала тутъ нѣчого нового, — она переймила частину програмы Русиновъ-народовцѣвъ про вѣдносины ихъ до народу. Та й опѣсля сказано въ „Народѣ“ (I, стор. 232), що „теоретичній основы для новой радикальной партіѣ не выходили зъ-разу зовсѣмъ по-за рамки такъ названой народоескои, чи тамъ украинофильскои партіѣ“. Въ загалѣ-жъ ходило обомъ редакторамъ найбѣльш о тее, щѣбъ зъєднати собѣ прихильникѣвъ и мѣжъ народовцями, и мѣжъ москвофилями,

и про-те на-разѣ не выступили они ворожо противъ народовцѣвъ, а супроти москвофилѣвъ заняли становище выжидающе й доволѣ приязне, заявляючи, що ажъ тогдѣ, коли розвине ся нашъ народѣ, рѣшитъ ся справа про теѣ, якою мовою будуть колись говорити всѣ Русины, и чи будуть они, чи не будутъ одно зъ Москалями.

Вже въ томѣ письмѣ „вѣдѣ редакціѣ“ заявлено, що редакція буде рускому людови вказувати „на всесвѣтній здобутки людской думки й праці“. Вѣдтакъ въ „програмѣ“ руско-украиньской радикальной партіѣ (I, стор. 301) читаємо мѣжь иншимъ, що „въ справахъ культурныхъ партія радикальна стоить на ґрунтѣ позитивной науки, за раціонализмомъ въ справахъ вѣры й реализмомъ въ штуцѣ, и що домагає ся, щобы всѣ здобутки культуры й науки стали ся власностію всего народа“. Въ статьи-жѣ „Безпрограмовѣсть народовцѣвъ и ихъ будучнѣсть“ (I, стор. 232. 247. 292. 312. 392)) сказано, що „космополитичній идеѣ и змаганя, се й є змѣстѣ въ розвою кожного народу, а націонализмъ є лишъ єго формою“ (стор. 297).

Опѣсля въ вѣдозвѣ, яку выдавъ до „громады“ (1. лютого 1891. р.) виконуючій комитетъ руско-украиньской радикальной партіѣ передъ выборами до Рады державной, читаємо мѣжь иншимъ ось-що: „Бачите зъ того, що „до-теперѣшній“ нашѣ партіѣ показали ся немѣцными въ ногахъ, бо хилять ся туды, вѣдки мужикамъ усе вѣтеръ въ очи вѣѣ. Значить, одна рада для васъ, панове громада, стати на свои власній ноги й самымъ дбати про себе. Привѣдъ до того хоче дати нова хлопека партія, що недавно завязала ся у Львовѣ та назвала ся радикальною“ (II, стор. 55—56).

Крѣмъ деякихъ статей програмовыхъ и суспѣльно-политичныхъ и крѣмъ „тюремныхъ сонетѣвъ“ надруковано въ „Народѣ“ 1890. р. ось-якѣ стихотворы Ивана Фран-

ка: 1. „У цадика“. Оповѣдане жидѣвки (I, стор. 6—7).
2. „По любовѣ“. Оповѣдане конокрада (I, 64—67; 80—82).
3. „По людеки“. Оповѣдане онучкаря (I, 117—118; 130—131; 162—164). Въ другѣмъ роцѣ выдавництва сего органу почавъ вѣнѣ друкувати „нариѣ исторіѣ Австріѣ вѣдѣ р. 1840. до 1890. п. з. „Пѣвѣ столѣтя“ (II, 118—120; 147—151).

* * *

Иванѣ Франко почавъ свою литературну дѣяльнѣсть въ 1874. р., друкуючи въ „Друзѣ“ свои стихи п. з. „Народній пѣснѣ“, сонетъ (стор. 51) и „Моя пѣсня“ (67—68). Почавши вѣдѣ 1875. до 1877. р. проявлявъ вѣнѣ у своихъ стихотворахъ напрямъ романтично-національный. Такъ у стихотворѣ „Двѣ дороги“ каже вѣнѣ, що „во вѣки до заслуги двѣ ведутъ дороги, и двѣ короны чести жинѣ намъ може дати; — одна: трудитесь духомъ и калѣчите ноги, а друга: зъ тиховѣ въ серцю молитвовѣ страдати“. А вже-жѣ молоденькій поетъ мабуть не бажавъ ще тогдѣ ступати на першу дорогу, коли сказавъ: „Идучи зъ молитвовѣ тиховѣ мы зносѣмъ недолю, — ступаймо къ свѣтлу-щастю въ згодѣ й любовѣ“ („Другъ“, 1875; стор. 120). А въ стихотворѣ „Божескость людского духа“ звернувъ ся вѣнѣ до Бога зъ ось-якою апострофою:

Духъ нашъ родомъ зъ духа Твого,
Вѣчно связанный зъ Тобовѣ,
А тѣ вѣчній огнива:
Творчѣсть духа и любовь!

(„Другъ“, 1875; стор. 546).

Вѣдтакъ въ „Балаядахъ и розказахъ“ спѣвавъ поетъ (1876) про деякі подѣѣ зъ княжого періоду нашої исторіѣ, якъ: про данину козарску (стор. 4—6), про Аскольда и Дира пѣдъ Царгородомъ (8—10), про князя Олега

(12—14) и Святослава (17—19), а мѣжь иншими поезіями оригінальними й перекладеними надрукувавъ вѣнъ въ сѣмъ збѣрнику стихотвѣрѣ „Хрестъ Чигиринскій“ (24—27), котрый кѣнчить ся отъ-еними словами:

— Ци коли настане якій щасливый часъ?

Ци появить ся єдибѣсть и згода й миръ у насъ? —

Богъ знае! Но мы смѣло въ гору взнесѣмъ чоло!

Миръ мирнымъ! На враждующихъ самъ Богъ и хрестъ

[його!

Опѣсля пѣдъ впливомъ думокъ Михайла Драгоманова ставъ Франко (вѣдъ р. 1878.) прихильникомъ соціализму, и въ „Друзѣ громадскѣмъ“ проявивъ свое невдоволенє зъ истнующихъ порядкѣвъ въ житю людскѣмъ. Такъ у стиху „Товаришамъ зъ тюрмы“ каже мѣжь иншимъ, що вѣнъ зъ товаришами ступає до бою нового, не за царство тиранѣвъ-царѣвъ, анѣ то-жь за попѣвъ, нѣ за Бога, нѣ за панство, несытыхъ панѣвъ!“ Цѣль товаришѣвъ є „людське щастє и воля, верхъ розуму надъ вѣровъ слѣповъ, и братерство велике, всесвѣтне, вольна праця и вольна любовь!“ Тѣлько-жь дивно, що проявляючи такій думки крайного радикализму Франко каже, мабуть-то зъ такими змаганями его й товаришѣвъ на землю йде „царство боже“, — дарма, що вѣнъ покликуює до товаришѣвъ, щобъ не молили ся вже бѣльше до Бога, „бо молитва слаба ту пѣдмога, де розумнон працѣ лишъ тре“! (стор. 1—2).

Такій думки приходили Франкови ачей въ тюрмѣ, коли вѣнъ „живый у могилу зарытый, глядѣвъ на свѣтломъ облитый, на вольный, веселый той свѣтъ“ (стор. 97).

Сензаційнымъ являє ся вѣдтакъ стихъ „Каменяръ“¹⁾. Тутъ оповѣдає ноеть, що єму снило ся, мабуть-то вѣнъ

¹⁾ „Дзвѣнъ“, стор. 232. Стихотвѣрѣ „Каменяръ“ надруковано въ нѣмецкѣмъ перекладѣ п. з. „Die Steinbrecher“ („Die Heimath“. Wien, 1879).

зъ тысячами товаришѣвъ стояли приковані ланцомъ зєлѣзнымъ пѣдъ гранитною скалою. Они, невольники, добровѣльно взяли на себе пута, стали рабами, — „на пути поступу они стали каменяръ!“ Они, „ломлять скалу, рѣвнують правдѣ пути“, але „щастє всѣхъ прииде ажъ по ихъ кѣсткахъ!“ — Тутъ являє ся се неимовѣрнымъ, що тѣ товаришѣ взяли добровѣльно на себе пута, хочачи доборотись до волѣ! Уже-жь такій борцѣ розрываютъ пута, а не приковують себе ланцомъ пѣдъ скалою!

Менше радикальнї думки высказавъ Франко (1881—1882) у своихъ поезіяхъ, надрукованныхъ у Львѣвскому „Свѣтѣ“. Тутъ спѣває вѣнъ по-найбѣльше думы скорбнї, кажучи, що „не виненъ вѣнъ тому, що сумно спѣває; — не радость слова его родить, — его й народа неволя — то мати тыхъ скорбныхъ думъ“ (стор. 4). Поетъ зъявляє любовь для всѣхъ, „щѣ люють свѣй пѣтъ и кровь, — для всѣхъ, котрыхъ давять оковы“. Ба, вѣнъ каже, що „хто не любить всѣхъ братѣвъ, якъ сонце боже, всѣхъ зарѣвно, — той щиро полюбить не вмѣвъ тебе, любимая Украина!“ (стор. 25). Вѣдтакъ въ стиху „Всюды нѣвечить ся правда“ радить вѣнъ землякамъ, щобы въ сердцахъ своихъ для правды святой сильнїй збудували оплѣтъ, — щобъ тамъ огонь негасимый чеснои мысли палили!“ (стор. 29). А уже-жь у стиху „Картка любви“ каже поетъ, що збѣжає ся часъ, коли, пѣдѣбно єму, по довговѣчныхъ бояхъ, мукахъ, люде прокинуть ся, гнилый розмечуть трамъ, щѣ ихъ дѣливъ, и що щиро грудь до груди, уста до устѣ притиснуть, мовъ браты приязнымъ, щирымъ словомъ заговарять, позбувшись путъ незнаня, темноты й зависти и людовладства и горя“ (стор. 102). Вѣдтакъ у стихотворѣ „Филъ“ заявляє вѣнъ, що тѣ довговѣчнї боѣ будуть кровавї, що „зъ милїонѣвъ сердець, мовъ божїй грѣмъ, закута правда бухне и застылї шкарлуцѣ свѣта розбѣре на

нѣмъ“, — але-жь „въ кровавыхъ филь навалѣ не згине думка, правда й добро, а краще, ширше розбѣється далѣ; — не людскости ядро здавить та буря, а суху лупину, — она пукне, а кѣлець розростеть безъ вину“ (стор. 207). Се-жь спасенє людей по думцѣ поета приїде вѣдъ Заходу Европы. Ось-щѣ каже вѣнѣ у стиху „Веснянка“ (стор. 259):

Гримить! Благодатна ся хвиля зближає,
Природу роскѣшна дрожь пронимає,
Жде спрагла земля плодотворной зливы,
И вѣтеръ надъ невѣ пролѣтає шумливый,
И зъ заходу темная хмара летить....

Гримить!

Гримить! Тайна дрожь пронимає народы:
Либонь благодатная хвиля надходить?
Мильйоны чекають щасливої змѣны....
Тѣ хмары — плѣдной будущины тѣни,
Щѣ людскѣсть, мовь красна весна обновить....

Гримить!

Подѣбнѣ гадки про будущину людскости высказавъ Франко въ стихотворѣ „Думы пролетарія“, вкладаючи въ уста пролетарія ось-якѣ слова до судѣвѣ:

А ще скажѣте, якъ сей ладъ
Перевернути хочемъ мы?
Не збруєю, не силою
Огню, зельза и вѣины,
А правдою и працею
Й наукою. А якъ вѣйна
Кровава понадобить ся,
Не наша буде въ тѣмъ вина!¹⁾

¹⁾ „З вершин і низин“. Збірник поезій Івана Франка. Львів, 1887; стор. 40.

А въ „Пѣсни будущины“ каже вѣнѣ, що приїде часъ до найтяжшого бою, послѣднього, за правду й волю, та що прогнила стара будова розвалить ся¹⁾.

Тѣлько-жь самъ поетъ мабуть не все вѣривъ въ тее, щѣ вѣщувавъ въ „Пѣсни будущины“, коли въ однѣмъ сонетѣ ось-щѣ сказавъ:

Смѣшний сей свѣтъ! — смѣшнѣйшій ще поетъ,
Щѣ все въ нѣмъ хоче серіозно брати,
Щѣ въ тѣй погоні до незвѣстныхъ метъ
Розумну думку радъ бы вѣдшукати!²⁾

Тому-то думаємо, що невдоволенє зъ сучасныхъ порядкѣвъ у свѣтѣ витворювалось въ души Франка найпаче тогдѣ, коли сидѣвъ въ тюрмѣ й коли страдавъ изъ-за наслѣдкѣвъ тої неволѣ. Тогдѣ-то вважавъ вѣнѣ свѣтъ „малою горестю неробѣвъ“, — тогдѣ казавъ вѣнѣ, що въ сему свѣтѣ окрѣмъ зла годѣ глядѣти правды й розуму³⁾.

Хоча-жь Франко видить у свѣтѣ тѣлько лихо й бѣду, то не вказує наглядно причинѣ страшныхъ невзгодинѣ. Тому-то рецензентъ збѣрника „Зъ вершинѣ и низинѣ“ (Григорій Цеглинскій) пише ось-щѣ въ сѣй справѣ: „Якѣ-жь причины сего невѣдрадного стану на свѣтѣ? Правда, що якъ рѣзнодорожно умѣе поетъ малювати людску бѣду, такъ въ причины, бодай одной, не входитъ ближе. Ту выстають поетѣ загальники, якъ: неволя, тьма, дармоѣдство панѣвъ-богачѣвъ, неправда и т. п. Ба, чи звертаєсь хочъ разъ поетъ до тыхъ загальныхъ причинѣ людского горя зъ словомъ гуманного упѣмненя, до панѣвъ, щѣбъ не „ссали людской крови и людского поту“, — до старшихъ, освѣченыхъ братѣвъ, щѣбъ занялись бездольною долею людю? Нѣ, анѣ разу! Чому? Бо вѣнѣ якъ и вся теперѣшня поступова фармакологія не любить

¹⁾ *ibid.*, стор. 61. — ²⁾ *ibid.*, стор. 58—59. — ³⁾ *ibid.*

средствъ спеціальныхъ, — вѣнъ має на всео средство универзальне, оденъ-одинокій чарѣвний тализманъ. — Тымъ средствомъ универзальнымъ на все людске горе вѣсть — революція!...¹⁾

Мы-жъ додамо до сихъ слѣвъ рецензента ось-яку свою замѣтку: Правда, що теперь є въ свѣтѣ тяжкѣ невзгодины, але-жъ се велике пытанє, чи по сподѣванѣй (поетомъ) страшнѣй катастрофѣ настане вже рай на землі? — чи „надъ обновлєнымъ, щасливимъ свѣтомъ, надъ збратаными, чистыми людьми земля зацвите новымъ пречуднымъ цвѣтомъ“²⁾ Люде остануть ся все людьми, — вже-жъ въ маленькѣй семьѣ нашого праотця Адама найшовъ ся Каннѣ!...

Коли-жъ поетъ глузувавъ изъ идеалистѣвъ и про нихъ сказавъ, що они „пѣдъ Niemъ перегнилымъ въ болѣтѣ гнилому вертять ся, клублять ся мовъ дробнѣй черяки“³⁾, то дивнымъ дивомъ опинивъ ся вѣнъ иногдѣ й самъ мѣжь идеалистами, якъ втихомирилась его зворушена душа, страждуща зъ-за лихолѣтя въ житю. Въ такѣмъ спокѣйнѣмъ настрою душѣ зладивъ вѣнъ стихотворне оповѣданє „Паньскѣ жарты“⁴⁾.

Идеальнымъ типомъ являє ся тутъ старенкѣй пѣпъ, не-абы-якѣй батько панциняныхъ громадянѣ. Вѣнъ ставъ у себе дома вчити сѣльскихъ дѣтей и нахилати людей до тверезости. Та ба, такѣ просвѣтнѣй змаганя не вподобались пану Микуцкому, щѣ вмѣвъ хлопѣвъ тиенути, щѣ деръ данины безпощадно та бувало говоривъ: „Хлопъ має вѣтѣ орать, косити и дѣвкою въ танци носити, та „вѣрую“ та „отченашъ“, — письма не треба хлопу знати!“ (стор. 86). Се буйъ типъ пана-недолюдка за часѣвъ пан-

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 241.

²⁾ „З вершин і низин“, стор. 61.

³⁾ *ibid.*, стор. 43. — ⁴⁾ *ibid.*, стор. 76—251.

циняныхъ. „Щѣ буйъ богачъ, громада гола — то славили паны довкала, що добре господарювавъ. Неразъ зимою, якъ у поли нема роботы, а въ stodолѣ все зроблено й лѣсъ не тнуть, — щѣбъ панцины не дарувати, вѣнъ каже було лѣдъ орати!“ (85). Коли-жъ панъ Микуцкѣй довѣдавъ ся, що громадяне хочуть будувати школу та що пѣпъ радить имъ, розстати ся зъ шинкомъ, то загорѣвъ ся гнѣвомъ на попа, кажучи, що вѣнъ громаду „бунтує“. Але по сторонѣ громады стоявъ комисарь-Нѣмецъ, щѣ панамъ добре дававъ ся въ тямки й боронивъ мужикѣвъ вѣдъ ихъ напасти. Колись-то сватавъ вѣнъ дочку въ пана, „такъ ему не тѣлько вѣдкажали, а ще й оказію таку ему зробили середъ гостей, що бѣдолаха мало костей втѣкаючи не поломавъ. Такъ вѣдъ тодѣ на вѣсхъ панѣвъ нетайный а завзятый гнѣвъ комисарь въ своѣмъ серци мавъ“. „А буйъ вѣнъ у циркулѣ сила, трѣхи-щѣ старостѣ рѣвня!“ Ажъ ось оповѣстивъ вѣнъ громадянѣ, що цѣсарь хоче ихъ зробити вѣльными. Якъ они про се дѣзнались, то вѣс валѣмъ повалили на попѣвство и заявили панѣ-отцєви, що хочуть на волю заслужити, та що вѣс присягнуть Богу, не пити вѣдъ нынѣ до вѣку вѣчного. Але старенкѣй пѣпъ порадивъ имъ, выждати ще два мѣсяцѣ до нового року, бо „присяга то не жартъ!“ И дѣждались громадяне того нового року. Ось якъ гарно описує поетъ сю подѣю:

Щѣ сонце ясне не сходило,
Ледво на днину зазорѣло,
И спало въ тѣмѣ село, коли
Зъ звѣницѣ звоны загули
И на всеночне людѣ зывали.
Вѣдъ звѣнѣвъ гѣмону кругомъ
Въ хатахъ будили ся, вставали,
Немовъ зѣрки вѣконця сѣяли,
А далѣ зъ-вѣльна повагомъ

Въ кожухахъ и шапкахъ смушковыхъ,
 Въ великихъ чоботахъ пасовыхъ
 До церкви люде потягли.
 Далеко чутно, якъ скрипитъ
 Замерзлый снѣгъ пѣдъ ихъ ногами
 И пара зъ вѣддыхѣвъ клубами
 Несеть, на вусахъ мовь иглы
 Понамерзали въ одну мить.
 Идутъ купками, громадками,
 Та тихо такъ, не гомонять,
 Немовъ збирають ся зъ думками
 Щось дуже важне предпринять.
 Воно й не диво: адже-жъ нынѣ
 Є новый рѣкъ, присяги день!
 И наче волякъ, щѣ въ огонь
 Иде, такъ кождый тутка чує,
 Щѣ та присяга имъ зготує
 Чи-мало лиха, щѣ повиннѣ
 Чи-мало вражихъ силъ зломить,
 Чи-мало горя перенести,
 И панськихъ каръ, жидѣвской мести.
 Та вѣ рѣшились будь щѣ будь
 Все вытерпѣть и грудь о грудь
 Ити, и головы зложитъ,
 Щѣбъ лишь свободу заслужитъ (стор. 143—144).

И прийшли громадяне пѣдъ церкву та побачили, щѣ
 дверѣ запертѣ; — вѣдъ паламаря-жъ довѣдали ся, щѣ
 прилетѣвъ изъ двора атаманъ и ключѣ вѣдъ него вѣдо-
 бравъ. Тогдѣ зворушивъ ся народъ и велѣвъ дзвонити на
 трѣвогу. Ажъ ось надлетѣла ватага паньскихъ посѣпакъ
 зъ нагайками! И крикнувъ атаманъ, щѣбъ усѣ розходи-
 лись, — се-жъ не свято, а будна днина: панъ казавъ лю-
 дямъ и попови йти на панщину — рубати лѣсъ! Миръ

не стерпѣвъ и хотѣвъ кинутись на посѣпакъ, коли ось-
 явивъ ся пѣпъ та ледве-не-ледве влагодивъ колотнечу ска-
 завши ось-щѣ:

Сли панъ намъ нынѣ наказавъ
 На панщину, то видно, дѣти,
 Самъ Богъ йому сю мысль пѣславъ,
 Йому дѣзволить розгордѣти,
 Щѣбъ незадовго самъ вѣнъ въ сѣти
 Свои гордостѣ полавъ.
 Такъ отъ, щѣ я сказать вамъ мушу:
 Схотѣвъ панъ взяти грѣхъ на душу,
 Схотѣвъ у свято рокове
 Намъ церковь Божу замыкати
 И насъ на панщину вѣхъ гнати, —
 Най буде й такъ! Хто поживе,
 Побачить, щѣ то зъ того буде!
 Мы-жъ, дѣти, бунтѣвъ не робѣмъ,
 И за-для паньской гордынѣ
 Въ додатку ще й на себе нынѣ
 Грѣха тяжкого не берѣмъ!
 Мы силъ власти покорѣмъ ся
 Въ покорѣ, дѣти, покажѣмъ ся
 Мы достойнѣйшими, нѣжъ вѣнъ! (154—155).

Саме-тогдѣ розшалѣлась буря люта, коли мужики
 ѣхали до лѣса, „та ба, сильнѣйша паньска воля, нѣжъ та
 метѣлъ посередъ поля!“ Коли глядѣ, ажъ и зъ поповства
 ѣдутъ сани, на саняхъ пѣпъ, два атаманы й слуга. Вѣд-
 такъ станули сани передъ дворомъ, а въ брамѣ явивъ ся
 Микущкѣй. Вѣнъ ставъ згнушатись надъ попомъ, щѣ мовь
 добрый пастырь иде туды, де йде и стадо. Але старень-
 кѣй панъ-отецъ сказавъ ему смѣливо, щѣ въ свѣтѣ безъ
 рѣзницѣ усе свои границѣ мае, и щѣ нѣхто такихъ гра-

ницъ безкарно не переступає! (168). — Въ лѣсѣ стали люде дрова рубати; вѣдтакъ крикнувъ атаманъ, щобы пѣпъ тягнувъ дрова на купу. Та отъ, слабосильный старецъ знемѣгъ ся зовсѣмъ и мовъ скипка впавъ у снѣгъ зъ патыкомъ. Коли-жъ посѣпаки штуркали й пѣднимали его, то кинулись на нихъ громадяне зъ сокирами. Ажъ ось посѣпаки наче зблѣдли й понѣмѣли, та кинувшись людямъ до нѣгъ просили ихъ о пощаду. „Господь зъ вами!“ покликвали они, — „щѣ робите? Хиба-жъ се мы зъ охоты власной самѣ те робимо? Хиба-жъ надъ нами не той самъ панъ, щѣ й надъ вами?“ (172). Та отъ, появивъ ся мѣжъ людьми самъ панъ и ставъ зъ нихъ глузувати, щѣ сейчасъ рвуть ся до сокиры, дарма, щѣ вѣнъ тѣлько „жартувавъ“! А вже-жъ знемагающій пѣпъ озвавъ ся до недолюдка вѣ-останне ось-якимъ вѣщимъ словомъ:

— За жартъ той, пане,
Я скаргу передъ Божій судъ
Заношу; нынѣ ще тамъ стане
Мѣй духъ, а твѣй, нѣмъ рѣкъ сей кане
У вѣчнѣсть — то-жъ туды зазвуть!
Добро твое въ злодѣйскій руки
Пѣде, й слѣду не буде знать
Твого бутя, — сыны и внуки
Сей жартъ твѣй будутъ проклинать! (178—179).

И повезли громадяне слабого панъ-отця домѣвъ: житѣ плыло изъ усть его струйками крови, — весь вѣнъ уже холодный ставъ и прощаючись зъ людьми прошептавъ: „Прощайте дѣти! И простѣтъ йому, — лишѣте кару Богу! корѣтъ ся тѣмъ, якъ довго тѣму Богъ на погибели дорогу не выведе!“

Опѣсля люде робили панцину смирно, все ждучи, щѣ то зъ всего того буде. Трохи перегода приѣхавъ

въ село староста зъ комисаромъ для слѣдства. Почали тягнути люде, та незабаромъ показалось, щѣ староста у двѣрѣ не даромъ заѣхавъ: зъ паномъ бавивъ ся и полювавъ, а въ вольныхъ хвильяхъ бивъ-катувавъ хлопѣвъ и силувавъ свѣдчити на паньску корысть. Вже хлопы думали, щѣ якъ староста пѣшле свѣй протоколъ до Львова, то запруть ихъ въ тюрьму. Ажъ ось порадивъ имъ нишкомъ комисаръ, щѣ сейчасъ всю правду добре пописали й пѣслали до Львова пленипотентѣвъ вѣдъ громады. Але панъ велѣвъ пленипотентѣвъ половити, вѣдтакъ по приказу его катували ихъ и замкнули у шпихлѣрѣ. А хлопамъ сказавъ панъ, щѣ теперъ будутъ добре знати, якъ вмѣе вѣнъ скоботати. Нехай не вѣрять комисареву, котрый набрехавъ имъ, щѣ швидко цѣсаръ дарує имъ панцину. „Нѣ царь, нѣ самъ изъ неба Богъ не має права те дарувати, щѣ мое!“ гукнувъ вѣнъ гордовито.

Минула зима, якъ ось комисаръ приѣхавъ въ село и прочитавъ громадѣ патентъ цѣсарскій про свободу й волю. Вѣдтакъ пѣшовъ вѣнъ у двѣрѣ, щѣбъ и Микуцкій про се дѣзнавъ ся. Але злющій панъ казавъ „шваба“ замкнути въ псарню, щѣбы псамъ патентъ свѣй прочитавъ! (207). Та ось тутъ кинули ся псы на бѣдного комисаря й були-бъ его зажерли, якъ бы громада такому жартовни страшному не вдѣяла кѣнца. Опѣсля комисаръ просивъ люде, щѣбы повели его до Микуцкого, по-за-якъ за такую забавку хотѣвъ бутного пана арештувати. Але Микуцкій змѣривъ ся на него стрѣльбою и крикнувъ: „Бачишь се? Тѣкай вѣдъ мене, швабскій сыну, бо быстра кулька за хвилину тобѣ погибель принесє!“ (214—215). Дарма, щѣ комисаръ грозивъ ему арештомъ, Микуцкій кричавъ зъ наругою: „Ходи сюда! бери мя! на!“ — и разомъ зъ кожного вѣкна заблысли цѣвки стрѣльбѣ. Тогдѣ заворушились громадяне й хотѣли пѣдпалити двѣрѣ,

та лишь на просьбу комисаря втихомирили ся. Опбеля минали они мовчки паньскій двѣръ та поставили вартовыхъ, щобъ зъ-дали двора й пана стерегли.

Ажь ось дѣждала ся громада Великодня. Поетъ вкладаючи цѣле оповѣдане въ уста якогось тямущого свѣдка тыхъ „паньскихъ жартѣвъ“, описуе воскресене народне ось-якъ чудово:

Великдень! Боже мѣй великій!
 Ще якъ свѣтъ свѣтомъ, не було
 Для насъ Великодня такого!
 Вѣдъ досвѣта шумъ, гамѣръ, крики,
 Мовь муравлиньско все село
 Людми кишить. Всѣ до одного
 До церкви пруть. Якъ першій разъ
 „Христосъ воскресъ“ заспѣвали,
 То всѣ мовь дѣти зарыдали,
 Ажь плачь той церквою потрясъ;
 Такъ бачилось, що вѣкъ мы ждали,
 Ажь дотерпѣлись, достраждали,
 Що вѣнь воскресъ — посередъ насъ!
 И якось такъ зробилось намъ
 У душахъ легко, ясно, тихо,
 Що бачилось готовъ бувъ всякій
 Цѣлѣй земли и небесамъ
 Кричать, спѣвать: минуло лихо!
 Найзлѣйшій вороги прощались,
 Всѣ обинмались, цѣлувались,
 А звонь звонять, не стають!
 А молоде бѣгае мовь пяна,
 Кричить що силы въ кождый куть:
 Нема вже панцины, нѣ пана!
 Мы вольнѣй, вольнѣй, вольнѣй всѣ!
 Ба й дѣтворя, що въ старшихъ баче,

И собѣ выгукуе, неначе
 Перепелята по вѣвѣ... (219—220).

Коли громадяне стали святкувати празникъ народного воскресеня, саме-тогдѣ селомъ вели жовнѣрѣ пана Мигуцкого, звязавши ему руки. Кѣнци-жь шнурѣвъ, що оплѣтали паньскій руки, державъ гайдукъ, немовъ мужикъ, що гнавъ вола на торгъ, — а по-заду всѣхъ фхавъ Пѣмець-комисарь на вѣзку. Якъ сей похѣдь порѣвнявъ ся зъ людми при церквѣ, то сказавъ имъ комисарь, що пань-дѣдичъ иде въ гостину, пити пиво, що наваривъ для себе самъ. Громадяне, побачивши Мигуцкого, мовчали, — радѣсть, жаль и страхъ мѣшали ся въ ихъ сердцахъ; вѣнь же стоявъ, понурившись, мовь бы почувавъ, що й его ткнуть палець божій. Але нѣ одинъ крикъ ворожій, нѣ згѣрдный смѣхъ, анѣ проклѣнь не вийшовъ зъ-помѣжь товпы.

И минули вже свята. Дивно було якось людмъ: вже въ робучій днѣ атаманъ не стававъ въ вѣкнѣ, не стукавъ костуромъ, не лаявъ, не гнавъ на панцину. У снѣ часомъ атаманъ ще имъ ввижавъ ся, але на явѣ все пошло противно. Працовали люде по поляхъ самѣ собѣ, — а якъ згадали, що они свободнѣй, то спѣвали собѣ веселу пѣсеню и були вдоволенѣ своєю долею. — И повели Мигуцкого до арешту, а въ дворѣ лишилась его недужа жѣника зъ дѣтьми. Се-жь была добра людина, що громадѣ неразъ въ бѣдѣ помагала, ба и своего мужа слѣзми и словами старалась вгамувати въ его паньскихъ вытребенкахъ. Теперъ она горювала, що мужъ еи попавъ ся въ тюрьму, и що служба розносила паньске добро. И спонукавъ вѣить людей, чтобы для неи за-дармо працовали, ажь доки не повернувъ бы пань. Коли-жь пань подужала, то скликала громадянъ до двора, и за-вдяки за ихъ помѣчь угостила ихъ дружнимъ пиромъ та и ска-

зала: „Пропали вже рабы й пань! намъ треба мирно, спільно жити!“ Водтакъ зглянувшись надъ нещасною панею, сказавъ їй вѣйтъ, що кѣлькохъ изъ громады поѣде зъ нею до комисаря, бо вѣнъ теперъ старшій въ округѣ, — то чей схоче пана пустити на волю.

Мѣжь-тымъ Мигуцкій сидѣвъ въ келїи тѣсної и темної, та не мѣгъ дождатись нѣ слѣдства, нѣ суду. Коли-жь его разъ выпустили на прохѣдъ, то побачивъ вѣнъ комисаря, що зъ чотырма гайдуками до него наблизивъ ся. Той поглянувъ на вязня насмѣшкувато, и водтакъ вражений Мигуцкій, не чекаючи, що скаже комисарь, кинувъ ся на него и потрясаючи его за грудь кричавъ: „Кровопѣйце! враже! — Чи ще ты моихъ мукъ не сытъ? Коли не сытъ, такъ доконай же мене вѣдъ разу!“ (стор. 246). Тогдѣ наляканный комисарь закричавъ, щобъ его ратували, а якъ гайдуки спѣймали Мигуцкого, то гукнувъ вѣнъ: „Ану тамъ, чуйте, панъ керкермайстеръ! Bank heraus! А коли Мигуцкій въ трѣвозѣ заявивъ, що вѣнъ шляхтичъ, то комисарь озвавъ ся: „Теперъ у насъ конституція! И противъ права и противъ бука веѣ рѣвнїй! Хлопцѣ! legt ihn platt! — и всыште дваццять пять!“ — Дармо панъ пручавъ ся, кричавъ, — прийшло ся въ конституційный часъ закоштувати того, чимъ самъ колїсь такъ щедрый бувъ для громадянъ.

Вставъ Мигуцкій пришибленный, немовъ той трупъ блѣдый, — въ ярости погрожувавъ „швабови“, що сего ему не подарує, — що се буде смерть его! Тогдѣ комисарь водказавъ спокѣйно, що Мигуцкій своею шляхецкою пыхою самъ собѣ все лихо наробивъ. Вже-жь комисарь пришовъ сюды, донести ему добру вѣсть, що хлопы пришли зъ его жѣнкою, просити за него. Водтакъ сказавъ комисарь Мигуцкому: „Идѣть же, пане, геть вѣд-тѣль, и забувайте, що пропало!“

Але тї слова, що сповѣщали ему волю, не вменшили его болю, — вѣнъ заплакавъ, — за-пѣзно порушилась въ него совѣсть! Грїжа и тюрма пѣдточили его здоровлє такъ, що за радою лѣкарскою треба було шукати ратунку пѣдъ теплымъ небомъ въ Италиї. А по-за-якъ у Мигуцкого не було вже грошей, то ставъ ему въ приго-дѣ Мошко, давиѣйшій паньскїй вѣрникъ. Панъ и не спамятавъ ся, якъ контрактъ зъ жидомъ пѣдписавъ. И поки жива ще настали, поѣхавъ вѣнъ зъ жѣнкою въ Италию. — Рѣкъ минавъ, — вернула панѣ вже вдовою, — панъ умеръ десь на чужинѣ. Опѣсля Мошко державъ село въ посесїи, а якъ ще кѣлька лѣтъ минуло, зѣбралась панѣ и десь кудись помчалась. И слѣдъ за нею замело, — а Мошко закупивъ село.

Се поетичне оповѣданє звеличивъ Г(ригорїй) Ц(еглинський) великими похвалами, написавши ось-що въ „Зорѣ“: „Паньскїй жарты суть окрасою не тѣлько поезїи Ивана Франка, але рускои поезїи въ загалѣ. Мы не вагуємъ ся сказати, що вѣдъ Шевченка немає красной поемы въ литературѣ руской. Пѣдъ смирною написїю „оповѣданє“ крїсьє ту епична поема перворядной красы и перворядной цѣны. Поетъ нѣбѣ оповѣдає подѣю одного села, але се подѣя зъ житя цѣлого народу; его село, се лишь спецификованный типъ цѣлого народу малоруского, его терпѣня и гуманиѣсть, — се черты не одного села, а цѣлого народу. Панъ Мигуцкій — се живѣсенекїй типъ веѣхъ панѣвъ зъ бл. п. часѣвъ панциняныхъ, а типы, якъ комисарь, живѣсенекїй типъ Нѣмчика, що вѣдтрученый гордою шляхтою стає на перекѣрѣ еи по сторонѣ мужика. Такого чудового типу, якъ пѣпъ-апостоль въ „Паньскихъ жартахъ“, не було ще до-теперъ въ литературѣ нашѣй, — типу, що зрѣшнєсь одною долею зъ народомъ, словомъ своимъ и правдою своею наче въ рукахъ держитъ его

волю, его пульсъ, его кровь!... Всѣ типы поемы: Мигуцкій, по́пъ, комисарь, староста, — а надо все нарѣдъ, зъ котрого поеть не пѣднимае жадного въ типъ особный, а представляе всѣхъ, яко типъ громаднй, — се правдивй типы нашй, але достойнй станути побѣчь найкраснихъ типѣвъ Гомеричныхъ "... („Зоря“, 1887; стор, 242).

Хоча-жь мы високо цѣнимо „Панськй жарты“, то все-жь думаемо, що профессоръ Цеглинскй похвальну згадку про сей твѣръ трохи „пересоливъ“. Вже-жь годѣ казати, що Франко стоить побѣчь Шевченка, — що „его типы достойнй станути побѣчь найкраснихъ типѣвъ Гомеричныхъ“! Такому величному порѣвнаню ачей не схоже притакнути самъ Франко, по-за-якъ въ загалъ звѣстно, що на Руси-Украинѣ нема другого Кобзаря, та що класичнй типы Гомеровй зовсѣмъ суть вѣдмѣннй вѣдъ галицкихъ образкѣвъ.

Въ „Панськихъ жартахъ“ поеть зладивъ стихотвѣръ зъ деякими прикметами идеализму, а по-за-якъ вѣнь по-переду заявляеь неразъ думки крайного радикализму, то вложивъ се оповѣдане въ уста мужика, самовидця тыхъ „жартѣвъ“, бо не хотѣвъ бути неконсеквентнымъ супротивъ попереднього свого свѣтогляду. Тѣлько-жь тутъ не зберѣгъ ся вѣнь подекуды неимѣвѣрного складаня поетичного. Се бо хотѣвъ вѣнь, щобъ невчений мужикъ выголосивъ довге оповѣдане про „Панськй жарты“, та щобъ прикрасивъ его гарными описами природы й поетичными образами. Такъ отже невчений мужикъ оповѣдае складно, неначе-бъ читавъ изъ книжки; — вѣнь знае про давныхъ, маловчєныхъ попѣвъ, що ихъ святили въ Холмѣ, чи въ Луцку, — вмѣе розказати про побуть Цєнглевича въ Куфштайнѣ и про смерть Вишньовсєого на „гидлѣвскѣй горѣ“ у Львовѣ, про зруйноване Парижской Бастиль въ часѣ французской революцй и т. и.

Опроче замѣчаемо, що, коли вдача старенького попамученика в идеализована, характеристика Мигуцкого являе ся зъобразена барвами искравыми, по-за-якъ авторъ хотѣвъ представити два екстремы людєкихъ змагань. Менше вдатною вважае ся характеристика Нѣмця-комисаря, котрый не-въ-мѣру метивъ ся панови за нечесть, яку ему колисъ заподѣяно при сватаню паньской дочки. А вже-жь сумнѣваемо ся, чи въ тыхъ часахъ абсолютизму, коли цѣсарскй комисарь великою повагою тѣшивъ ся въ окрузѣ, могла ему лучити ся така притычина, щобъ ему середъ гостей таку „оказию“ зроблено, що „бѣдолаха втѣкаючи мало костей не поломавъ?“ Вѣдтакъ неимѣвѣрно е ява его зъ чотырма гайдуками въ арештѣ, коли хотѣвъ Мигуцкому звѣстити его волю, та коли за напасть велѣвъ ему „всыпати“ двайцять пять букѣвъ.

Хоча-жь въ цѣлѣмъ оповѣданю добавчаемо богато окрасъ поетичныхъ, то все-жь е въ йому такожь чи-мало прикметъ прозаичного писаня, зъ-за чого сей твѣръ являе ся денекуды римованою прозою. Вкѣнци запримѣчаемо, що авторъ непотрѣбно велѣвъ Нѣмцеву-комисарю корыстуватисъ дивнымъ жарѣномъ, вкладаючи ему въ уста ось-якй слова й выразы: правта (правда), *нутувати* (будувати), *вѣтпирати* (вѣдбирати), *сросумѣла* *кльопа* *кльопа* (зрозумѣли *глупй хлопы*), *топра* *пашае* *цѣсарь* (*добра* *бажае* *цѣсарь*) и т. и. Хоча-жь Нѣмецъ и мѣгъ такъ говорити, то все-жь довшй его мовы, списанй такимъ жарѣномъ, не дуже мило вражають читача, дарма, що такимъ писанемъ комичнѣсть бесѣды подекуды пѣдносить ся.

* * *

Высшу поетичну стѣйнѣсть мае легенда „Смерть Кайна“. Авторъ навязавъ еѣ до мистерй Байрона „Кайнъ“, и про-те сю легенду можна вважаати дальшою рѣчью твору Байронового.

Въ тій мистеріи читаємо, що, коли Каинъ убивъ свого брата Авля, ангель звѣстивъ ему прокляте боже, зъ-за чого треба було ему втѣкачемъ блукати по землі. Ёго жінка и сестра вразъ, Ада, взяла зъ собою дѣти та й пішла зб скитальцемъ на східъ вѣдъ Едему. Отже въ легендѣ Франка бачимо Каина, щб, вбивши свого брата, блукавъ по свѣтѣ. Ада дѣлила зъ проклятымъ чоловікомъ прокляту ёго долю. Ажъ ось разъ въ темныхъ пра-лѣсахъ ночували они въ скалистій печерѣ. Ада заснула, а Каинъ розложивъ огонь и сѣвъ по-біля него, въ поло-мя втопивши очи. Фантастичній сцени й явища разъ-по-разъ выривали зъ огнистыхъ язукбвъ, и ловлячи ихъ сво-нимъ поглядомъ Каинъ немовъ здрѣмавъ ся. Сну тихого, правдивого давно-давно не знали вже ёго повѣки! А якъ настало рано, Каинъ дармо чекавъ, коли Ада встане зъ постелѣ, — бѣдна страдниця вмерла. Видъ смерти немовъ підтявъ всю ёго волю й силу, — вѣнъ сѣвъ надъ трупомъ, и весь день, всю нѣчь сидѣвъ недвижно. А на другій день знявъ ся, наносивъ въ печеру сухого листа, вкрывъ тѣло своєю дружини й камѣнемъ заваливъ вхѣдъ печеры.

Опѣсля пішовъ въ пустыню, — де? куды? по-що ёму йти? про се давно вѣнъ не думавъ. Всюды бувъ сумъ однакій, самота однака й однаке горе люте! Вѣнъ минувъ лѣсъ, коли сонце хилилось до долу. Ажъ ось на самѣмъ сукрайку, де звѣдъ неба зъ пустынею зливавъ ся, выдвигло ся щось високе, рѣвне, мовъ хрусталь блискуче. Се були стѣны, котрыми обведено рай. — „То рай!“ застог-навъ Каинъ, „гнѣздо утраченого щастя, щб наче сонъ майнуло и пропало! То жерело безбережного горя, щб такъ пристало до людського роду!... (стор. 9)¹⁾. И вѣдвернувъ

¹⁾ „Смерть Каина“. Легенда Івана Франка („Літературно-наукова Бібліотека“. Книжка 3. Львів, 1889).

ся Каинъ вѣдъ Едему, щббъ геть йти, та отъ, якійсь гли-бокій, безмѣрний сумъ обнявъ ёго, — ёму забажалось, ще разъ поглянути на захѣдъ, а коли минула нѣчь, то якась сила тягла ёго туды, де бувъ рай. Вѣнъ самъ не знавъ, чого ёму туды йти, — нѣчого тамъ не ждавъ, не надѣявъ ся, — а все-жъ ишовъ на захѣдъ. И ось захо-дяче сонце вказало ёму зновъ вчорашній видъ чудовый: хрустальній стѣны, золоті башты, — та такъ далеко-да-леко, щб, бачилось, до неба було вѣ-двое ближше. Але Каинъ не жахавъ ся далекои дороги; — вѣдъ смерти бра-та вѣнъ стѣлько лѣтъ блукавъ безъ меты, — ажъ ось пер-шій разъ мета ёму заблисла!

День за днемъ ишовъ вѣнъ, — бачилось ёму, що йшовъ може й сотнѣ лѣтъ. Врештѣ дѣйшовъ до цѣли: продроглий, хорый и нещасный станувъ Каинъ пѣдъ рай-скою стѣною, и отъ, першій разъ по смерти брата вѣнъ притулившись до стѣны заснувъ тои ночи. Тѣлько-жъ и тогдѣ не найшовъ супкою: страшній сны томили ёго всю нѣчь. А рано вставши чувъ себе ще бѣльше нещаснымъ, нѣжъ доси: стѣна гладка, мовъ лѣдъ, и высоченна сягала мабуть ажъ до неба, — нѣгде не було нѣ проходу, нѣ брамы, нѣ нарѣжницъ, — рѣвно-рѣвно простягалась ова, мовъ-бы весь свѣтъ на-двое хотѣла перерѣзати на вѣки вѣчній. Въ нѣмѣй розпуцѣ бивъ вѣнъ головою о ту стѣну, бивъ кулаками, грызъ зубами, поки знеисленный не впавъ неначе трупъ. Три днѣ отакъ вѣнъ бивъ ся; крикъ ёго, мовъ ревъ звѣря раненого, трѣвоживъ мертву тишу пу-стынѣ, — никколи вѣнъ намагавъ ся молитись, але зъ устъ ёго лились гордї, богохульній речи. А далѣ втихомиривъ ся вѣнъ и сказавъ: „Нехай и такъ! Проклятый я, се знаю! — кровь брата на моихъ рукахъ! Я стративъ дѣдництво раю!... Та за весь бѣль безмѣрний, за всѣ тї муки безъ кѣнця, щб знѣсъ я и знести буду, одного лишъ бажаю, о Боже!

Дозволь лишь разъ еще, лишь на хвилину, хочъ зъ-далека заглянути въ рай!“... И сквапно пошовъ вѣнъ по-узъ стѣны, але годъ було найти вхѣдъ до раю, — стѣна тяглась мовъ въ безконечну даль. Але Каинъ уже не вѣддававъ ся розпуцѣ, не клявъ, не рвавъ ся... Вѣнъ ишовъ и йшовъ, ажъ разъ побачивъ середь пустыни высоченну, остру гору, щѣ шпильомъ купала ся въ небесному блакитѣ. Каинъ рѣшивъ ся вылѣзти на ту гору, бо дѣзнавъ ся, щѣ для него мабутъ замурована брама райска. Вѣнъ забажавъ вылѣзти на вершокъ тои гори й зъ-вѣдтамъ побачити рай.

И не довго роздумуючи пустивъ ся Каинъ въ дорогу. По довгихъ, дуже тяжкихъ трудахъ станувъ на самѣмъ вершку: скелетъ нужденный, ранами покрытый й ледво ще живый. Але вѣнъ не спѣчувавъ, — глянувъ въ даль безмѣрну, туды, де въ пурпуровому промѣню купавъ ся величный ясный „городъ божій“. И щѣ-жъ побачивъ въ йому? — Пусто скрѣзь, лишь дерева стояли сумовито, а крѣмъ нихъ не було нѣгде ани живои души... Та и! посередь раю, на майданѣ стояли два дерева найвысшѣ, — се на право — то дерево жита, а те на лѣво — дерево знаня добра й зла. Дерево жита розтрѣскано небеснымъ громомъ, але оно не рѣшилось своєю живои силы; пѣдъ деревомъ же знаня клубило ся гаде, а на гѣлькахъ его понависало богато плоду. Той плѣдъ блищѣвъ-манивъ, та отъ, повѣявъ вѣтеръ, и овочѣ посыпались на землю, та все вѣдъ разу огнемъ розпрысли, попеломъ розсѣлись...

И бачить Каинъ далѣ: въ мглѣ рожевои щѣсь зародилось мовъ комашня. Придивлюе ся, — се люде! — се тысячѣ й миліоны людей, щѣ топлять ся на-въ-круги дерева знаня, щѣбъ захопити хочъ одну кисличку. Потокъ-жъ крови й море слѣзъ значать ихъ путь, бо всякій, хто вкусить того плоду, стае лютый, мовъ звѣрюка, — палить, руйнуе все, мовъ божевѣльный. Мѣжь-тымъ до де-

рева жита нѣхто не рве ся. На йому плодѣвъ не богато, — они заховались мѣжь листемъ та тернемъ, то-жъ и не ласить ся нѣхто на нихъ, а якъ часомъ хто, вѣдбившись вѣдъ товпы, до сего дерева наверне ся, и вкусивши плоду чудового, почне гукати на другихъ, щѣбъ ишли туды, то тѣ кидають ся на него й бють та мучать его, мовъ за найтяжшу провину.

Побачивъ Каинъ и два звѣрѣ, щѣ стояли на майданѣ: одинъ засѣвъ пѣдъ деревомъ знаня, — величный, зѣ лицомъ жѣночимъ и зѣ тѣломъ льва. Его обѣсли люде, мовъ бы про щѣсь пытали, але звѣрѣ мовчавъ, и вѣдтакъ роѣ людей рвались за плѣдъ дерева знаня, и зновъ вертались до сего потворы. А другій звѣрѣ засѣвъ пѣдъ деревомъ жита: зѣ крылами лилика, зѣ хвостомъ якъ пава, зѣ кѣгтями орла, зѣ тѣломъ хамелеона й зѣ жаломъ змиѣ. Вѣнъ манивъ до себе всехъ, и всехъ вѣдводивъ вѣдъ дерева жита. А хто за нимъ на-слѣпно бѣгъ, той розбивавъ ся о камѣнь, або опинявъ ся въ тернахъ, ярахъ глибокихъ... Тому-то кричали люде, щѣ дерево жита — се химера й брехня!

Глядѣвъ на се все Каинъ и мовъ-то ножемъ рѣзало его по серцю. Вѣнъ закрывъ свое лице руками й скрикнувъ: „Охъ, досыть, досыть, о Боже! Не хочу бѣльшь глядѣти на сей видъ!“ Хоча-жъ опѣсля пѣтъма лягла на землю й закрыла рай, то въ души Каина оставъ ся тяжкій бѣль, — вѣнъ не жалѣвъ за раемъ, — и чимъ-скорше пустивъ ся горою долѣвъ. И думавъ вѣнъ: „Такъ отъ-чимъ Богъ дуривъ вѣтця, мене й всехъ людей! — Кто-жъ роздеръ на двое жите й знане, и вороговъ заклятыхъ изъ нихъ зробивъ? Чи-жъ не його се дѣло? Тодѣ, коли особно въ раю вѣнъ отѣ два дерева садивъ, закимъ ще создавъ Адама, вже проклявъ його, вже назначивъ весь рѣдъ його на муку, на вѣчне горе! Бо коли знане е врагъ жита,

то по-що-жъ намъ бажане знаня? — Коли хотѣвъ, щобъ мы живіи були, чому-жъ зъ-першу намъ не казавъ, по-ѣсти плодѣвъ изъ дерева житя?“... (стор. 31—32). Вѣд-такъ сказавъ собѣ Каинъ, що знане не є врагъ житя, — що оно веде къ житю, вбезпечує житє, — що жереломъ житя є чутє, любовь... А далѣ дѣйшовъ до сєи думки, що „житє мы маємъ въ собѣ, и не треба намъ въ рай тиснутись, щобъ його дѣстати“ (стор. 36). Се-жъ „въ той часъ, якъ Богъ изъ раю насъ выганявъ, вѣнъ самъ у серце намъ вложивъ той рай и давъ намъ на дорогу!“

Опѣсля жалкувавъ ся Каинъ, що Богъ страшнїи, могучїи покусы порозставлявъ людямъ въ дорозѣ. Осъ бо при мизернѣмъ знаню сидить загадка и тѣма на стражи, а ту дорогу, що веде до сердца, до щирои любви, загородила химера быстрокрыла, котра манить, и найяснїйшу правду въ привидѣ, у ману пусту змѣняє. И отъ, люде рѣжуть и мордуютъ однїи другихъ, рыють ся въ земли, до неба рвутъ ся, плывуть за море, шукаючи раю, щастя, супокою, — шукаючи того, що лишъ въ серци своѣмъ, въ любви взаимнои можуть знайти. Вкѣнци-жъ звернувъ ся Каинъ осъ-якими словами до людей: „Покиньте плакати по стра-тѣ раю! Я вамъ його несу! Несу ту мудрѣсть, котра по-може вамъ його здобути, — у власныхъ сердцахъ рай но-вый створити!“ (40).

Такъ думавъ Каинъ, и зъ сердцемъ, повнымъ теплои любви до людей, приближивъ ся до села, котре розсѣлось въ тихѣи затоцѣ на паляхъ, повбиваныхъ у дно озера. Въ сѣмъ озерѣ рыбалки ловили рыбу, а супротивъ села на узберѣжю гуляла на майданѣ молодѣжь: однїи бѣгали на взаводы, другїи танцовали, инші натягали лукъ и стрѣ-ляли до меты, — деякїи-жъ обступили старого дѣда, що брязчавъ на струнахъ и щось спѣвавъ. Каинъ бачивъ се все: сей видъ бувъ ему сто разъ милѣйшїи, нѣжъ недав-

ный привидѣ раю. Ажъ осъ мѣжь дѣтьми зробивъ ся крикъ: у лука порвала ся струна. — „Дѣду! дѣду Лемехъ! на-правте лукъ!“ крикнувъ якїсь хлопецъ. И дѣдъ поки-нувъ грати и взявъ лукъ у руки. Хоча-жъ вѣнъ бувъ слѣпый, то напявъ струну на роговый лукъ, вѣдтакъ ска-завъ дѣтямъ, що вѣнъ ще готовъ, помѣряти ся зъ ними при стрѣльбѣ. И зрадѣли дѣти, що дѣдъ Лемехъ хотѣвъ зъ ними стрѣляти до меты. Ажъ осъ побачили Каина, що приближавъ ся на край майдану. — „Горе!“ закричали дѣти, — „хтось чужїи иде! — розбѣйникъ! лѣсовый ди-каръ! Ратуйте, дѣду!“ Здрогнувъ ся дѣдъ Лемехъ и спы-тавъ ся суворо, де є той дикарь? И вѣдповѣли, що вѣнъ изъ-за кедра выйшовъ та до нихъ иде. Лемехъ вложивъ тогдѣ на лукъ нову стрѣлу и выстрѣливъ — „Стѣй! Ле-мехъ, стѣй!“ роздавъ ся голосъ. „Я-жъ твоїи прадѣдъ Ка-инъ!“ Та остра стрѣла попала Каинѣи прямо въ сердце. Коли-жъ Лемехъ про се дѣзнавъ ся, то вжахнувъ ся, и пѣшовъ прямо туды, куды пустивъ стрѣлу, ажъ поки не спѣткнувъ ся и не впавъ на трупъ Каина. — „Се вѣнъ! се вѣнъ!“ мовъ божевѣльный скрикнувъ Лемехъ. — „Дѣ-ти! пропали мы, пропавъ увесь нашъ рѣдъ на вѣки вѣчнїи! Каинъ смерть принявъ изъ моихъ рукъ!“

Незабаромъ збѣглась громада зъ села и довѣдалася вѣдъ Лемеха, що се предокъ ихъ Каинъ, проклятый Бо-гомъ за убїйство брата! И велѣвъ Лемехъ прокляте тѣло прикинути камѣнемъ, та засыпати пѣскомъ. Мѣжь-тымъ лежавъ Каинъ мовъ дитя, вколысане до сну, зъ лицемъ спокѣйнымъ, яснымъ, на котрому, здавалось, и по смерти тѣла ще несказана утѣха и любовь. Та швидко купою камѣня покрывъ ся трупъ...

Въ сѣи легендѣ зъобразивъ поетъ прегарно Каина въ его величїемъ змаганю, побачити ще разъ бодай зъ-далека утраченный рай. Ся частина стихотвору (стор. 8—25

має справді високу стійність художницю. Вдача Каина являє ся тутъ демоничною: природа могла его мучити, але смерть боялась его! Хоча вѣнъ убивъ своего брата, хоча клявъ Бога й себе, то все-жь являє ся вѣнъ нещаснымъ страдальцемъ, щѣ йшовъ свѣтами може й сѣти дѣтъ, щѣбъ тѣлько добитись до Едему й побачити ще разъ утраченый рай. А вже-жь пѣзнавъ вѣнъ вкѣнци, щѣ проклятый его голосъ не доходить до Бога. — „Самъ я виненъ, щѣ небо не вѣдповѣдає менѣ!“ промовивъ вѣнъ зъ резинацією на свою тяжку долю.

Але-жь въ другій частинѣ сего твору бачимо деяке неимовѣрне складане поетичне. Поетъ каже, щѣ Каинъ станувъ на вершкѣ горы, котра высша була вѣдъ райскои стѣны; — та-жь стѣна була такъ висока, щѣ Каиннови здавалось, мабуть-то она ажъ до неба сягала! И дивнымъ дивомъ мѣгъ вѣнъ зъ такои високои горы все бачити, щѣ долѣ дѣяло ся въ раю: мѣгъ видѣти людей, щѣ горюлисъ до дерева знаня й житя, — ба, на звѣрю, щѣ засѣвъ пѣдъ деревомъ житя, узрѣвъ Каинъ крыла лилика, хвѣстъ павляный, кѣгтѣ орлиный, жало змѣине, тѣло хамелеона! Вже-жь того всего не мѣгъ вѣнъ видѣти зъ тоу высоченной горы, — се бувъ тѣлько привидѣ. Коли-жь ему таке привидѣлось, то фантастичный образы не мѣгъ вѣнъ уважати дѣйстностію, и про-те непотрѣбно дорѣкавъ Богу, щѣ той дуривъ Адама и всѣхъ людей. Тому-то думаемо, щѣ Байронъ у своѣй мистеріи мѣгъ Каиннови въ розмовѣ его зъ Люциферомъ вложити въ уста такій докѣрливый слова супротивъ творця свѣта, але у Франковѣй легендѣ переспѣвъ такои Байроновои хрѣі являє ся неконче доладнымъ.

Опроче деклямація Каина про дерево житя й дерево знаня натякає на схолястерію, котрой не мѣгъ проявити Каинъ. Ба, въ легендѣ Франка высказує Каинъ

такій думки, котрѣ собѣ противорѣчать: разъ мовить, щѣ Богъ роздеръ на-двое житя й знане, та зробивъ зъ нихъ ворогѣвъ заклятыхъ (стор. 31), а вѣдтакъ каже, щѣ знане не є врагъ житя, — щѣ оно веде къ житю (стор. 34). — Авторъ вкладає вѣдтакъ въ Каинновѣ уста слова, щѣ, хто зъ плоду дерева житя вкусивъ, той прояснювавъ ся весь и проймавъ ся благимъ спокоемъ, та отъ, незабаромъ каже Каинъ, щѣ жерело житя маємо въ собѣ, й щѣ не треба намъ въ рай тиснути ся, щѣбъ его дѣстати, — значить, Каинъ безъ причины нарѣкавъ на Бога, щѣ не казавъ людямъ ѣсти плодѣвъ дерева житя. Вѣдтакъ не розумѣємо, по-щѣ дорогу до серця загородила химера бѣстроккрыла, котра правду въ привидѣ, въ ману змѣняє. Вже-жь по-переду сказано, щѣ та химера засѣла пѣдъ деревомъ житя, дарма, щѣ она мала-бѣ бѣльшь пригоже мѣсце пѣдъ деревомъ знаня.

Вкѣнци поминувши се пытанє, чи стѣнный Лемехъ мѣгъ Каина вѣбити, чи нѣ, заявляємо, щѣ Каинъ не мѣгъ сказати, мабуть-то чоловікъ лишь у своѣмъ серцію може знайти щастє, супокѣй раю, — щѣ вѣнъ не мѣгъ учити людей, щѣбъ себе взапно любили. Вже-жь ему була ненавистна й та, котру колисъ любивъ бѣльшь вѣтця й матери, — ему стала нелюба его сестра й жѣнка вразъ, коли вѣбивъ своего брата. Вѣдки-жь взялась въ его завмерлѣмъ серцію снага горячои любви? — вѣдки наплыло ему на думку, стати речникомъ щирои любви, братерства братнього, коли пѣсля погляду на рай оставъ ся въ его души „несвѣцькій, острый бѣль?“ Правда, щѣ такою метаморфозою въ души Каина кѣнчить ся легенда епизодомъ примиряющимъ, — правда, щѣ Каинъ являє ся вкѣнци въ сѣявѣ героя-страдальця, щѣ любовою влагоджує свое примучене серце, — але-жь такій страдалецъ перестає бути Каинномъ, бо перетворює ся въ речника новыхъ идей нашего

часу. Коли-жъ така проповѣдь любви въ устахъ Каина здае ся намъ иллюзоричною, то справдѣ имовѣрными суть слова Люцифера, высказаніи въ Байроновѣй мистеріи до Каина, що дерево знаня подало людямъ одно добро, — розумъ¹⁾.

* * *

Помѣжъ иншими стихотворами Франка вызначуе ся оповѣдане служницѣ п. з. „Сурка“ (Львѣвъ, 1890). Се коротеньке оповѣдане оцѣнивъ складно Илля Кокорудзъ („Зоря“, 1891; стор. 136). Подавши змѣть сего гарного стихотвору, пише сей рецензентъ мѣжъ иншимъ ось-що: „Въ сѣмъ артистичнѣмъ творѣ выступае передъ нашѣ очі на першѣмъ плянѣ статья бѣднои служницѣ жидѣвскѣи, статья оточена милымъ свѣтломъ, котре насъ вражае приємно, будить любе чувство й зъєдиуе нашу симпатію для Сурки. Статья Сурки, змальована авторомъ, робить зъ нашою душею то-само, що кождый правдивый твѣрць штуки: мы забуваємо на нужденнѣсть и тѣсноту щоденного житя, а переносимо ся въ сферу идеалѣвъ, вносимо ся нашими думками й чувствами високо-высоко и спонукуємо самѣ себе, и въ людинѣ, що займае найнижше становище въ суспѣльности, поважати тепле, глибоке, благородне й до пожертвованя готове чувство... Цѣле оповѣдане повне вельми хорошихъ, а такъ плястичныхъ и вѣрныхъ описѣвъ и докладныхъ мальованъ мыслей и чувствъ душѣ, що нѣчого не дало-бъ ся вѣднати, анѣ додати безъ поповсваня гармоніѣ“...

Подавши поглядъ на поетичну творчѣсть Ивана Франка згадуємо тутъ ще про сѣ три єго стихотворы: 1. „Дума про Маледикта Плесколоба“. Изъ старыхъ паперѣвъ

¹⁾ Порѣвн. мистерію Гордона Байрона „Каинъ“ въ перекладѣ Ивана Франка („Дрѣбна Бібліотека“. IV. Львѣвъ, 1879; стор. 49).

выпорпавъ Джеджаликѣ. Львѣвъ, 1878¹⁾. — 2. „Идиллія“ („Зоря“, 1886; стор. 388—389)²⁾. — 3. „Прольотъ“ — выголошений С. Яновичемъ на юбилейнѣмъ передставленю руско-народного театру въ память 50-тыхъ роковинъ смерти Ивана Котляревского („Зоря“, 1888; стор. 359—360)³⁾. Въ сѣмъ стихотворѣ авторъ являе ся поетомъ-народовцемъ, котрому батькѣвскѣй святощѣ справдѣ дорогѣй. Народовцемъ уважаємо єго такожъ въ стихотворнѣй „Вандрѣвничѣй лѣтописи“, котру зладивъ у Львѣвъ 1884. р., коли вразѣ зъ рускою молодѣжю йшовъ „въ дорогу“ зъ Дрогобича ажъ до Выжницѣ. Ось бо на хоругвѣ, що на заголовнѣмъ образку держить въ руцѣ молодой вандрѣвникъ, велѣвъ авторъ выписати отъ-сѣ слова звѣстной пѣснѣ:

Я щасный руску матѣрь маю,
И ревный Русинъ мѣй отецъ,
Я тымъ надъ все ся величаю,
Що-мъ щиро-рускѣй молодець!

До рускои пѣснѣ мои груди,
Ажъ скаче серденько мое, —
Для рускои землѣ мои труды,
Для рускои вѣры сердце бѣ!

Вѣдтакъ подаємо ще переглядъ важнѣйшихъ стихотворныхъ перекладѣвъ и переспѣвѣвъ Франка: 1. „Каинъ“. Мистерія въ трѣохъ дѣяхъ Гордона Байрона. („Дрѣбна Бібліотека“. IV. Львѣвъ, 1879). — 2. „Фавстъ“. Тра-

¹⁾ Се є сатира на Венедикта Плоцаньского, бувшого редактора политичнои часописи „Слово“.

²⁾ „З вершин і низин“, стор. 70—75. — Прегарный стихотворъ „Идиллія“ надруковано въ польскѣмъ перекладѣ автора въ литературной часописи „Ruch“ у Львѣвъ, 1887; стор. 168—170.

³⁾ Въ „Зорѣ“ надруковано 1890. р. „Палича“, урывокъ зъ поемы „Нове житє“, стор. 105—107.

тедія Йогана Вольфганга Гете. Часть перша. Зъ нѣмецкого переклавъ и пояснивъ...¹⁾. У Львовѣ, 1882. — 3. „Лисъ Микита“ — зъ нѣмецкого переробивъ... („Дзвѣнокъ“, письмо иллюстроване для дѣтей и молодежи. Львовѣ, 1890; число 3—21; и окрема вѣдбитка зъ р. 1891.)²⁾. — 4. „Пригоды Донъ Кихота“. Зъ испаньской повѣсти переробивъ Миронъ („Дзвѣнокъ“, 1891; число 2. и дальшій, — доси не докѣчено)³⁾. — Мѣжъ сими литературными працями вызначує ся найпаче перекладъ Гетового „Фавеста“⁴⁾. Сей перекладъ є справдѣ окрасою нашої литературы, поза-якъ Франко въ гарибѣй, милозвучнѣй нашої мовѣ вмѣвъ выразити высокѣ думки величнѣй нѣмецкой трагедіѣ. Въ „переднѣмъ словѣ“ подає вѣнъ ось-якій свѣй поглядъ на Фавеста: „Зъ початку трагедіѣ — ворогъ суспѣльности, при кѣнци ставъ Фавестъ борцемъ за суспѣльность. Борьба, почата въ имени единиць стала ся боротьбою тои единиць за суспѣльность и для суспѣльности. Герой духовнѣй революціѣ, Фавестъ, пѣшовъ далѣ и станувъ безмѣрно выше, нѣжъ герой суспѣльно-политичнѣй революціѣ, Наполеонъ. Бо коли Наполеонъ стоить мовѣ великѣй дубъ корѣнемъ зовсѣмъ ще въ XVIII. вѣцѣ и тѣлько величезну, тьмаву тѣнь кидає въ XIX. вѣкѣ, то Фавестъ, мовѣ рѣка, хоть жерело своє має такожъ въ XVIII. вѣцѣ,

¹⁾ Меншу половину сей першої части „Фавеста“ надруковано въ XIII. роцнику „Правды“ у Львовѣ, 1880. р.; стор. 1—24; 1884. р. 146—195.

²⁾ Въ нѣмецкѣмъ текстѣ сей стихотвѣръ має заголовокъ „Reineke Fuchs“. — Комична поема „Reineke Vos“ є памятникомъ довжинно-нѣмецкой мовы зъ кѣнця XV. вѣву. Славный поетъ Гете переробивъ сей эпичный стихотвѣръ въ мовѣ ново-горѣшно-нѣмецкѣй подѣ заголовкомъ „Reineke Fuchs“.

³⁾ Авторѣмъ испаньской повѣсти „Don Quixote“ бувъ Miguel de Cervantes Saavedra (родивъ ся 1547. р.).

⁴⁾ Франко присвятивъ перекладъ „Фавеста“ Михайлови Петровичу Драгоманову.

прецѣнь найширшимъ и найглубшимъ ложискомъ плыве въ XIX. вѣцѣ. — Зъ тымъ историчнымъ значѣнемъ „Фавеста“ непосредно вяже ся й его загально-людське значѣне. Анѣ наука сама собою, анѣ свободне й безжурне житѣ, анѣ почести, нѣ слава, — нѣчо те не може ущасливити чоловѣка, якъ довго той чоловѣкъ все и всюды має на оцѣ тѣлько себе самого. Ажъ коли вѣнъ веѣ свои здобутки, всю свою силу поверне на працю около ущасливленя другихъ... тодѣ чоловѣкъ може бути щасливимъ. Ся велика правда, котрою завершує ся „Фавестъ“, надає тому творови ще й теперъ, въ нашъ вѣкѣ, живу революційну силу. Вѣнъ не то, що не застарѣлый для насъ и по идеямъ, але противно, може и въ тѣмъ зглядѣ — не згадуючи про незрѣвану пестичну красоту — служити намъ на довго ще взѣрцемъ и провѣдникомъ“ (стор. X—XI).

* * *

Слѣдує вѣдтакъ поглядъ на повѣсти й новелѣ Ивана Франка. Ось и оны:

1. „Петрѣ и Добошукѣ.“ Повѣсть Джеджалика въ трехъ частяхъ („Другъ“. Письмо для белетристики и науки. Львовѣ, 1875; стор. 441. 465. 490. 514. 537. 561; — *ibid.* 1876; стор. 6. 19. 38. 53. 67. 88. 100. 134. 151. 161. 197. 217. 262. 281. 294. 305).

2. „Два приятелѣ.“ Оповѣдане Джеджалика („Днѣстрянка.“ Альманахъ зъ календаромъ на рѣкъ 1877. У Львовѣ, 1876; стор. 22—32. — „Въ потѣ чола“. Образки зъ житя робучого люду. Львовѣ, 1890; стор. 12—22)

3. „Лесишина челядь“ — Джеджалика („Днѣстрянка“, стор. 57—64. — „Въ потѣ чола“, стор. 1—12).

4. „Бориславъ“. Картины зъ житя подѣбрекского народа. I. Рѣчникъ („Другъ“, 1877; стор. 1—7; 17—18). — II. На роботѣ (*ibid.*, стор. 18—23; 36—38). — III. На-

вернений грѣшникъ (ibid., стор. 38—45; 66—74; 93—105). — Въ окремій вѣдбитцѣ явились сѣ три картины у Львовѣ р. 1877. п. з. „Письма Ивана Франка“. II.

5. „Патріотичнй порывы“ (Громадскій Другъ“. Львѡвъ, 1878; № I; стор. 2—6).

6. „*Voas constrictor*“. Повѣсть („Громадскій Другъ“, 1878; № II; стор. 98—109; — „Дзвѡнъ“, 1878; стор. 187—202; — „Молоть“, 1878; стор. 39—62. — У-друге надруковано сю повѣсть въ Библиотечѣ „Зорѣ“ у Львовѣ, 1884. р.).

7. „Оловець“. Зъ моихъ споминѡхъ. Ескизъ Руслана („Правда“, рѡкъ XII. Львѡвъ, 1879; стор. 762—773. — „Галицкй образки“ Ивана Франка въ руско-украинскѡй Библиотечѣ [№ 12]. Евгенія Олесницкого. Львѡвъ, 1885; стор. 26—48. — „Въ потѣ чола“, стор. 42—55).

8. „На днѣ“. Суспѡбно-психологична студія. („Дрѡбна Библиотека“. Львѡвъ 1880; книжка XIV. — „Въ потѣ чола“, стор. 62—120).

9. „Добры зарѡбокъ“. Оповѣдане Руслана („Свѣтъ“. Львѡвъ, 1881; стор. 44—46. — „Въ потѣ чола“, стор. 139—145).

10. „Бориславъ смѣе ся“. („Свѣтъ“, 1881; стор. 1. 21. 41. 61. 81. 99. 119. 139. 163. 185; — 1882; стор. 211. 231. 253. 277. 309).

11. „Слимакъ“ — Мирона („Календарь товариства Просвѣта“ на рѡкъ 1882; стор. 27—39. — „Въ потѣ чола“, стор. 130—139).

12. „Циганы“. Ескизъ Мирона („Дѣло“. Львѡвъ 1882; число 86. 87. — „Въ потѣ чола“, стор. 167—179. — перероблено 1887. р.)

13. „Грицева шкѡльна наука“ — Мирона („Дѣло“, 1883; ч. 40. — „Галицкй образки“; стор. 14—25. — „Въ потѣ чола“, стор. 35—42).

14. „Захаръ Беркутъ“. Образъ громадского жителя карпатской Руси въ XIII. вѣцѣ („Зоря“. Львѡвъ, 1883; стор. 97. 117. 133. 149. 169. 185. 205. 221. 237. — Въ окремій вѣдбитцѣ явилась сеся повѣсть накладомъ редакциѣ „Зорѣ“ у Львовѣ 1883 р.).

15. „Мавка“. Лѣтна казочка Мирона („Зоря“, 1883; стор. 322—324).

16. „Поѣдинокъ“. Зимова казка Мирона (ibid., стор. 339—340).

17. „Самъ собѣ виненъ“ („Иллюстрированный календарь товариства Просвѣта“ на рѡкъ 1884; стор. 1—10. — „Въ потѣ чола“, стор. 120—130).

18. „Исторія моеи свѣчкарнѣ“ — Руслана („Иллюстр. календарь тов. Просвѣта“, 1884; стор. 10—16. — „Въ потѣ чола“, стор. 159—166).

19. Лѣсы и пасовиска — Мирона. Оповѣдане бубшого плеинипотента („Иллюстр. календарь тов. Просвѣта“, 1884; стор. 24—35. — „Въ потѣ чола“, стор. 179—190).

20. „Вильгельмъ Тель.“ Новеля Мирона („Зоря“, 1884; стор. 1—3).

21. „Schönschreiben“ — Мирона (ibid., стор. 9—11. — „Галицкй образки“, стор. 49—58. — „Въ потѣ чола“, стор. 56—61).

22. Хлопеска комісія. Оповѣдане („Зоря“, 1884; стор. 25—27; 32—35. — „Въ потѣ чола“, стор. 145—158).

23. „Пирогн зъ черницями“ — Мирона („Дѣло“, 1884; число 47).

24. „Малый Миронъ“ („Галицкй образки“; стор. 3—13. — „Въ потѣ чола“, стор. 28—35)¹⁾.

¹⁾ Новель „Schönschreiben“ и „Малый Миронъ“ написавъ Франко въ 1879. р.

25. „Довбанюкъ“. Оповѣдане („Зоря“, 1886; стор. 105—107. — „Въ потѣ чола“, стор. 190—198).
26. „Місія“ („Ватра“. Стрый, 1887; стор. 63—90).
27. „Яць Зелепуга“. Образокъ зъ Бориславско-го житя („Зоря“ 1887; стор. 291—294; 311—314; 327—329; 390—394; 410—412).
28. „Домашній промыслъ“. Оповѣдане („Товаришь“. Письмо литературно-наукове. Ч. I. Львѣвъ, 1888; стор. 3—13. — „Въ потѣ чола“, стор. 198—207).
29. „Гава“. Образокъ зъ житя пѣкарпатского народу (выдане товариства „Просвѣта“. Число 110. Львѣвъ, 1888).
30. „Чума“. („Зоря“, 1889; стор. 209—213; 237—243; 277—278).
31. „На лонѣ природы“. („Зоря“, 1890, стор. 1—4).
32. „До свѣтла!“ Оповѣдане арештанта (ibid., стор. 17—21; 33—36; — „Въ потѣ чола“, стор. 267—288).
33. „Гава и Вовкунъ“. („Зоря“, 1890; стор. 49—53).
34. „Борисъ Грабъ“ (ibid., стор. 135—137).
35. „Геній“ (ibid., стор. 183—186).
36. „Муляръ“ („Въ потѣ чола“, стор. 22—28)¹⁾.
37. „Манипулянтка“ (ibid., стор. 207—266).
38. „Мѣжь добрыми людьми“. Оповѣдане (ibid., стор. 289—309).
39. „Гершко Гольдмахеръ“ („Иллюстр. календаръ тов. Просвѣта“, 1891; стор. 2—9),
40. „Безъ праць“. Казка („Зоря“, 1891; стор. 287—292; 309—311; 329—334; 349—351; 367—371).

¹⁾ Повѣстку „Муляръ“ написавъ авторъ въ 1878. р.

41. „Якъ Русинъ товккъ ся по тамтѣмъ свѣтѣ“ („Хлѣборобъ“. Письмо политичне, литературне и наукове для рускихъ селянъ и мѣщанъ“. Львѣвъ, 1891; стор. 13—14; 19—21; 30—32)¹⁾.

Крѣмъ сихъ повѣстей и новель написавъ Франко ще „Казку про добробытъ“ („Народъ“, органъ руско-украинской радикальной партіи“. Львѣвъ, 1890; стор. 18—20), — байку „Свиня“ (ibid., стор. 126—128) и казку „Якъ Згода дѣмъ будувала“ (ibid., стор. 146—149).

* * *

Въ писаню першой своєї повѣсти „Петръ и Добошукъ“ проявивъ Франко напрямъ романтично-національный, зъобразивши Олеку Добоша въ сяевѣ вельми фантастичнѣмъ. Авторъ розказує, що сей славный опришокъ зѣ своимъ товаришами заграбивъ замокъ воеводы Шепетиньского, и що взявъ зъ собою маленьку его внучку Мильцю. Се-жь була мечь ватажка, по-заякъ сынъ воеводы выкравъ бувъ Олесю Добоша и заподѣявъ ѣй нечестъ. Вѣдтакъ Добошъ вѣддавъ Мильцю пасѣчникови Семіонову въ Тухольщинѣ, а коли она выросла гарною дѣвчиною, то по смерти своєї жѣнки оженивъ ся вѣнъ изъ внучкою того польского воеводы. А вже-жь „зъ упадкомъ Польщѣ скѣнчилось его капитанство“ и вѣнъ тынявъ ся въ жебрачѣй одежи по всѣмъ усяодамъ. Коли-жь пасѣчникъ умеръ, то Мильця, боячися нападу цѣсарскихъ стражниковъ, втѣкла зъ маленькимъ своимъ сыномъ и найшла захистъ у корчмѣ жида Бляйберга. Тогдѣ-то взяла она зъ собою такожъ пеалтыру Семіона, въ котрѣй на останнѣй сторонѣ зберегались

¹⁾ Богато изъ тыхъ повѣстей и новель надруковано й въ польскѣмъ перекладѣ. Гледи „Исторію литературы русской“, III, 2; стор. 931. 933. 934. 935.

якійсь записки. Та незабаромъ Мильця умерла въ корчмѣ и жидь дѣзнавшись, що се була жѣнка опришка Добоша, поховавъ єѣ вразъ изъ тою псалтырою и такожь свою мертво-вроджену дитину въ печерѣ близъ Розгѣрча. Такъ отже Бляйбергъ ставъ батькомъ Добошевого сына. Та отъ, недалеко вѣдъ тои печеры скривъ бувъ Добошь частину своихъ скарбѣвъ. Коли-жь опѣсля опришокъ Невеличкій шукавъ тыхъ скарбѣвъ, то попавъ ся въ ту печеру, де поховано Мильцю и дѣзнавъ ся зъ записокъ въ псалтырѣ, що жидокъ Изаакъ, котрого Бляйбергъ назвавъ своимъ сыномъ, є сыномъ Добоша.

Мѣжь-тымъ Добошь передавъ свои скарбы Петрѣви, що въ его ватазѣ бувъ колѣсъ атаманомъ, и що намовивъ свого ватажка, залишити розбоѣ та „уживати забранихъ грошей на добро народу“. И звязавъ ся Петрѣй присягою, стерегти Добошевыхъ грошей. Ся присяга вязала его, старати ся о примиренѣ Петрѣвъ зъ Добошуками, бо ажъ тогдѣ прийшла-бъ пора до спѣльного дѣланя для добра народу. И отъ, внукъ того Петрѣя, Кирило, „хотѣвъ бачити щасливу, славну, могучу Русь“. Вѣнь бажавъ, щобъ „за Добошеви грошѣ вносили ся народнѣ школы, пѣдносила ся працююча кляса, виробляла ся руска интеллигенція“¹⁾. Тому-то посылавъ вѣнь до школы зѣ своимъ сыномъ Андрѣмъ такожь обохъ сынѣвъ Олексы Добошука, Ленька и Сенька. Але Добошукъ домагавъ ся звороту дѣдовскихъ скарбѣвъ, а коли Кирило Петрѣй не мѣгъ вволити его волѣ, то сердце его запалало страшною пѣмстою противъ Петрѣвъ.

Петрѣй живъ въ Перегнѣску. Сынъ его Андрѣй полюбивъ тутъ гарну Олесю, дочку Батлана, богатого полевого въ громадѣ. Сей-то тямущѣй молодикъ хотѣвъ

¹⁾ „Другъ“, 1875; стор. 456.

примирити Добошукѣвъ зъ Петрѣями, и про-те пѣшовши разъ въ Добошукѣвку, подававъ Олексеѣ руку до згоды. Але Добошукъ вѣдказавъ, що згода буде тогдѣ, коли Петрѣвъ вѣддадутъ скарбы. Вѣдтакъ ставъ вѣнь мучити Андрѣя, хочачи дѣзнатись, де зберегають ся Добошеви грошѣ. Коли-жь Андрѣй мимо страшныхъ мукъ не хотѣвъ зрадити тайны, то Добошукъ завѣсивъ его на гакъ на полѣнѣ, котре всунувъ мѣжь колѣна, привязанѣй до рукъ. Опѣсля заперъ вѣнь дверѣ и вышовъ изъ хаты.

Тымъ часомъ сыны Добошука, Ленько и Сенько, вкрали частину скарбѣвъ своего прадѣда, а якъ стражники переловили ихъ на граници, то Петрѣй сказавъ въ судѣ на Угорщинѣ, що грошѣ знайшли ся, зъ-за чого обохъ тыхъ опришкѣвъ пущено на волю. Коли-жь Петрѣй вертавъ ся домѣвъ, то Олекса зъ ватагою зловили его и звязавши мучили страшно на Глухѣмъ Островѣ, тому-що вѣнь не хотѣвъ сказати, де скриває ся золото и срѣбло Добоша. Потѣмъ Ленько и Сенько пѣшли въ хату, де мучивъ ся Андрѣй, и стали говорити, що треба имъ обѣмъ залюбити ся въ ту „цяцю“, котру любить ось-той, що тутъ мовъ образокъ висить на стѣнѣ. Нещасный Андрѣй чувъ єѣ слова, — вѣнь бачивъ, що Олеся мусить власти въ єѣтъ, заставлену зъ дѣвольскою штукою, — сердце его мучила цѣла сила любви и побѣльшала его физичнѣй муки¹⁾. И повелось Ленькови и Сенькови закликати Олесю, здуривши єѣ, що иѣбы-то кличуть єѣ Андрѣй и его батько. Вѣдтакъ оба Добошуки вели єѣ до Глухого Острова, де мучено Петрѣя. Але Олеся втѣкла и втопила ся въ Быстрици.

Дивнымъ дивомъ дѣдови Добошука не судилось ще вмирати. Авторъ розказує, що вѣнь бувъ ктиторомъ Го-

¹⁾ „Другъ“, 1876; стор. 56.

шбвского монастыря, и що каючись за давнѣйшій свои злочины, поставивъ собѣ метою, „пѣднати и просвѣтити народъ“¹⁾. Скарбы его мали послужити до великого дѣла, — до подвиженя народу. Коли-жь разъ о пѣвночи игумень Методій и библиотекарь Спиридонъ сидѣли въ библиотечной сали, то скрытыми дверми ввѣйшовъ старый велить, котрый заявивъ, що вѣнъ Олекса Добошь, „ославленный колисъ капитанъ опришкѣвъ“, що ще передъ вѣсѣмдесяти чотырма роками скрывъ ся въ сѣй сали „передъ постыдною смертію“. Теперь просивъ игумена, щобъ его выповѣдавъ, бо ему здавалось, що вже небавомъ умре.

Той-то старый Добошь жие мовъ въ зачарованѣмъ свѣтѣ, — вѣнъ уважае ся духомъ-сторожемъ Петрѣвѣвъ. Молячись на-вколѣнкахъ на Чорной Горѣ являе ся вѣнъ въ одну мить помѣчникомъ Андрѣя въ небезпечныхъ ситуаціяхъ жита и вѣдтакъ освободжуе его зъ муки-неволи въ хатѣ Олексы. Его-жь сынъ находить захистъ въ хатѣ Кирила Петрѣя и вразъ зѣ своею жѣнкою Горпиною клене-проклинае своихъ сынѣвъ Олексу и Демка. Уже-жь Горпина веде цѣсарскихъ стражниковъ на разбишацку ватагу и зъ еи рукъ высвободжуе Петрѣя; — вѣдтакъ еи чоловікъ иде въ ночи пѣдъ хаты Олексы и Демка, и привязавши зачѣпки дверей пѣдпалюе обѣ хаты. Але Демко высаджуе дверѣ и страшно бе-побивае пѣдпаляча, не знаючи, що се его батько. Вмираючи старецъ проклинае Демка и Олексу — и отъ, прибѣгае Горпина и въ мерци пѣзнае своего чоловіка. Мѣжь-тымъ стражники вяжуть Добошукѣвъ та ихъ сынѣвъ. Ажь ось являе ся Олекса Добошь и каже: „Внуки и правнуки! мое страдане нынѣ кѣичить ся, а ваше зачинае ся!“ И саме-тогдѣ вмирае сей старезный велить.

¹⁾ *ibid.*, 1875; стр. 525.

Хоча-жь Андрѣй жалувавъ за Олесеею, що втопилась въ Быстрици, то трохи-перегода ставъ бувати въ аристократичныхъ домахъ. Вѣнъ бавивъ ся въ панича, а по-за-якъ розѣйшлась чутка, що ему мали дѣстатисе скарбы батькѣвскій, то задовжена графиня Кралинська бажала, щобъ вѣнъ оженивъ ся зъ еи дочкою Дозеею. И справдѣ одруживъ ся Андрѣй зъ сею панною, та не мѣгъ дѣйти до путя въ житю своѣмъ зъ вѣтреницею. Ему стававъ неразъ въ пригодѣ Изакъ Бляйбергъ, котрый, якъ сказано, бувъ сыномъ Олексы Добоша. Але-жь Изакъ не знавъ про се, и бувъ душею збору „чесныхъ и ученыхъ жидѣвъ“, що були зѣвхались на раду въ Жидачевѣ, чтобы пѣднести свою народнѣсть. Въ промовѣ своѣй до жидѣвъ сказавъ вѣнъ, що „часъ уже обдумати способы, якими могли-бъ они стати ся не пивками того народа, котрый ихъ живить, але его братьми и бодай матеріальными помѣчниками!“¹⁾ Мѣжь-тымъ оба Добошукы, Ленъко и Сенько, шукали безъ винну скарбѣвъ своего прадѣда, и зайшовши разъ въ погребъ Петрѣя, вѣили сего противника своего роду, одначе нѣчого не знайшли. Зъ того-жь погребу можъ було пѣдземнымъ хѣдникомъ зайти ажъ на Чорну Гору, де въ печерѣ скрывались тѣ скарбы.

Трохи зъ-годомъ Олекса Добошукъ лежавъ недужий на полонинѣ въ колибѣ дѣда Максима. Вѣдбувши кару въ вязници не мѣгъ вѣнъ прийти до давныхъ силъ. Ажь ось напала на него якась мара и стала его мучити. Олекса, добувши останнихъ силъ, задуевъ напасника. Якъ прийшли Ленъко и Сенько, то застали страшно покалѣченій два трупы: одинъ бувъ отецъ обохъ сихъ Добошукѣвъ, а другій — Демко, котрый збожевольвши напавъ бувъ на Олексу.

¹⁾ *ibid.*, 1876; стр. 218.

А вже-жъ Ленькови й Сенькови повелось таки по довгихъ заходахъ добитись до печеры, въ котрій скрывались скарбы Добошеві. Вже захопили они тѣ скарбы й скрывши ихъ хотѣли йти въ Молдаву. Але-жъ надбѣгли люде зъ жандармами: Сенька поцѣливъ хтось въ саме еерце, а Ленько впавъ въ пропасть изъ вершка Чорной Горы. Добошеві скарбы пропали!

Наставъ рѣкъ 1866. У Львовѣ зѣхали ся деякі школьні товаришѣ Андрѣя та збѣрались передъ Народнымъ Домомъ. Въ сѣмъ зборѣ бувъ такожъ Изакъ Бляйбертъ. Вѣнъ бувъ охрестивъ ся въ Гощѣвскѣмъ монастырѣ, и вѣдъ коли ставъ читати набожній книжки й житя святыхъ, нахиливъ ся що-разъ бѣльше до мистицизму. Коли-жъ Андрѣй по втратѣ скарбѣвъ не мѣгъ успокоитись, то Бляйбертъ говоривъ ему: „Не Добошевыми грѣшми, но власными силами — власною працею треба двигати намъ нарѣдъ, — и лишь таке дѣло поблагословить Богъ!“ И отъ, товаришѣ стояли передъ Народнымъ Домомъ, а Бляйбертъ-Добошукъ поглянувши на золотого льва, що спинае ся на скалу, сказавъ емфатично: „Не левъ и скала наша хоруговь! — наша хоруговь — плугъ и книга! Плугъ то наша сила, — книга, просвѣта, то наша будучнѣсть!“ — И пѣшли товаришѣ на высокой замокъ, де Бляйбертъ-Добошукъ до нихъ осьякъ озвавъ ся: „...На сѣмъ мѣсци, панове, нынѣ присягнѣтъ, що посвятите вѣ свои силы, щобы не лишь самі дѣлати, кѣлько можна, для пѣнесеня сего народа, — но й щобы збирати для него що-разъ бѣльше новыхъ дѣлательвѣвъ! А мы оба (се-бѣ-то Бляйбертъ и Андрѣй) присягаемъ вамъ, що не спочинемъ и хвилѣ, — и пѣдемъ по селлахъ, живымъ словомъ покрѣпляти бѣдныхъ братѣвъ въ нуждѣ, и розносити межи нихъ науку и свѣтло!... Не спочинемъ, ели Богъ житя продовжитъ, ажъ

заложенныхъ буде тысяча читалень, завязаныхъ тысяча товариствъ стремезливости, збудованыхъ тысяча школѣ и шпихлѣрѣвъ громадскихъ, — ажъ тысяча жидѣвъ-лихварѣвъ та арендарѣвъ опустить нашъ край!“...¹⁾ — Почувши еі слова вѣ присутнѣй присягли, що присвятятъ вѣ свои труды въ хосенъ темныхъ-незрячихъ братѣвъ.

Про сю повѣсть пише самъ авторъ, що вѣнъ „розпочавъ еѣ пѣдъ вражѣнемъ фантастичныхъ оповѣданъ К. А. Гофмана, а кѣнчивъ уже по-троха въ иншѣмъ дусѣ (при кѣнци пѣднесена важнѣсть читалень и епѣлокъ господарскихъ)²⁾. Хоча-жъ авторъ въ кѣнци повѣсти епѣмнувъ про охоту Бляйберта-Добошука й Андрѣя Петрѣя до просвѣтныхъ и суеспѣльно-економичныхъ змаганъ, то все-жъ въ цѣломъ творѣ бачимо якійсь зачарованый свѣтъ, котрому не можуть надати прикметъ дѣйности вставленей епизоды, по-за-якъ деякі зъ нихъ, примѣромъ оповѣдане про польскихъ повстанцѣвъ, мало суть пристоѣннѣ до дѣѣ головной. Въ еѣй-то повѣсти бачимо неначе въ калейдоскопѣ безпрерывну змѣну драстичныхъ образкѣвъ, котрѣ укладають ся побѣч себе безъ систематичного перегляду. Видно, що молоденькій авторъ не мѣгъ въ тѣсныхъ рамкахъ помѣстити просторон картины, тому-то бачимо на нѣй чи-мало згибѣвъ, и вѣдтакъ малюнки однихъ особѣвъ прикрывають инші типы, мѣжь-тымъ коли панорама образа являе ся то въ тьмавѣй тѣни, то въ искравѣмъ свѣтлѣ. А вже-жъ романтичнѣсть, ба й мистицизмъ можуть ту звеличитись справдѣшнимъ триумфомъ! Не вагуемо ся сказати, що й въ драматичнѣмъ творѣ Федьковича „Довбушъ“, котрый подавъ Франкови не одинъ мотивъ до написаня сего повѣсти, не добаваемо

¹⁾ Ibid, стор. 312.

²⁾ „В поті чола“, стор. IX.

стільки зразків фантастичного твору, скільки їх знаходимо в Петр'ях і Добошукх¹⁾. Вкінці не можемо порозуміти, яким способом Бляйберг-Добош, що попав в мистицизм, міг проявляти думки суспільно-національні?

А вже-ж в житю екстремі стикають ся між собою. Так і Франко з крайного романтика став реалістом. Ще того-ж року, коли написав більшу половину повісти „Петр'ї і Добошук“, надруковано в „Дністрянц“ его оповідання „Два приятел“ і „Лесина челядь“²⁾, а в 1877. р. поміщено в „Друзь“ три картини з життя підгірського народу п. з. „Борислав“³⁾. В переднім слові до сих картин автор не тільки жалів для того, що робітники в Борислав тяжко бідують, тратять сили і здоров'я, але і натякнув на се, що сї люди ледяють „під зглядом моральним“. Ось и его слова: „Сли де у нас, то певно в Борислав найсильніше заступлена кляса робітницка, — а нужда, трата сил и здоров'я, зледяє тых людей під зглядом моральним, найгірше и найголосніше вщують, що може стати ся з наших хлбоборів в протягу яких-де двох десятків лѣт, коли недостача поля, хлба и грошей, коли наслідки великих хиб тепершнього суспільного устрою змусять их ити на роботу фабричну, продавати своє здоров'я и свою силу за нужденне пропитанє... Борислав высеє вздовж и вширь все сусідні села, — пожирає молоде поколѣнє, лѣсы, час, здоров'я и моральність цѣлых громад, цѣ-

¹⁾ Про „Довбуша“ Федьковича гляди „Історію літератури рускої“, II, 2; стор. 641—644.

²⁾ Про сї оба оповідання скажемо дещо при погляді на цикл повістей и новел, надрукованих в збірці „В поті чола“.

лых мас“... („Письма Ивана Франка“. II. „Борислав“ — Вступне слово, стор. 35—36).

В першій Бориславській картині п. з. „Ріпник“ змалював автор Івана, сына богатых батьків, єдинака, котрий, як підрос, більше для забавы, ніж для заробку, почав з другими ходити до Борислава. Тут кинув ся він у вирь тых шумных пиятиків, легкодущных бесід та різних „орій“, „якими неодну щирю душу селянську заразила Бориславська цивилизація“ (стор. 45). Коли він раз п'яний пізно в ночи вернув додому и положив ся спати в стодолі на соломі, то забув, що в зубах у него була люлька закурена, и заснув твердо. Прохопив ся аж тогді, коли солома, на котрій спав, запалала поломям. Згоріли стодола, стайня, хата и хлѣвы з худобою. Невдовзі померли и батьки з грызоты. Тогді Іван продав батьківщину и забрав ся з села. Ніхто не жалював за ним, а не один говорив: „Не варт поганец, щоби и его кости свята земля приняла!“ Та найшла ся щира дівчина Фрузя, що его щиро полюбила. Коли довдалась, що Іван в Борислав занедужав, то покинула батька и матір и пішла за ним, щоб допильнувати его в недужі. В Борислав знайшла она собі роботу, а по-за-як гірко бідувала, то Іван поклав ся, запомогти єй чим-тым на-разі. Але-ж Іванова замога стала печастем для бідної дівчини. Він гадав собі тепер, що вже їй віддячив ся, и тим зможе перед собою виправдати остыгаючу любов. Відтак став водити ся з круглолицою Ганкою та и забував про Фрузю. Тому-то нещасна дівчина стала задумуватись и цѣлыми годинами туманіла без памяти в своїй „цюпці“, де ночували робітники, и де молоденьким дівчатам „напасники відбирали того, чого не куплять ніякі скарби, — добру

честь и дѣвичу невинность“ (стор. 40)¹⁾. Трохи зъ-годомъ найшлась у Фрузѣ дитинка, и отъ, бѣдна мати, не зважаючи на свое знесилѣ, убрала ся гарно й взявши сынка на руки, поволѣлась до тои хатки, де живѣ Иванъ. Въ углѣ сѣней за Ивановыми дверми сѣла собѣ Фрузя, тудлячи до грудей дитятко. Нещасна Фрузя дожидала тутки своего Ивана, котрый забавляв ся зъ товаришами. — Прийшовъ Иванъ та заставъ Фрузю вже неживою. Тогдѣ-то стямивъ ся вѣнъ у своѣмъ безголовю. „Давна, чиста любовь вернула, — та по невчасѣ. Не стало тои, щѣ посветила ему свое житѣ, — не стало Фрузѣ!“ И вѣдъ того дня постановивъ вѣнъ, зачати инше житѣ, — вѣддати ся роботѣ, та не для себе, а для свои дитинки. Ще цѣлу зиму пробувъ вѣнъ у Бориславѣ, працюючи безъ перестанку й пильнуючи маленького Андрѣйка. Вѣдтакъ зъ весною пѣшовъ въ горы, де его нѣхто не знавъ, и на маленькомъ куенику ґрунту ставъ тямущимъ господаромъ.

Изъ сеи повѣстки можѣ дѣзнатисѣ, щѣ авторови зосѣмъ не вподобалось фабрицкѣ житѣ робочихъ людей въ Бориславѣ, де занашує ся здоровлѣ и моральнѣсть цѣлыхъ громадъ. Его идеаломъ було тихе, трудяще житѣ на сѣльскѣмъ газдѣствѣ „въ щасливѣмъ Пѣдгѣрю“.

Въ другѣй картинѣ „На роботѣ“ вкладає авторъ въ уста рѣшника оповѣданѣ про житѣ й долю робѣтничѣвъ въ Бориславѣ. Сеєя картина має велику стѣйностъ художницку, зъ-за чого вважає ся она однимъ зъ наилучшихъ творѣвъ Ивана Франка.

Менше вдатною є третя картина „Наверненый грѣшникъ“. Авторъ зъобразивъ тутъ Василя Пѣвторака, щѣ своего часу бувъ одинъ изъ найбогатшихъ газдѣвъ

¹⁾ „Письма Ивана Франка“. II. „Бориславъ“. Картины зъ жита пѣдгѣрского народа (Передрукъ зъ „Друга“). Львѣвъ, 1877.

на весь Бориславъ, та щѣ при помочи трѣохъ своихъ сыновѣвъ хотѣвъ докопатисѣ до кипячки на своѣмъ ґрунтѣ. Саме въ ту пору починали жида добувати кипячки. Стали они скупувати ґрунты, наймати робѣтничѣвъ и копати ямы. И отъ, „кипячка показує ся, грошѣ плынуть у жидавскѣй кишенѣ... Продають газды частку за часткою, — день-у-день видимо бѣднѣють.“ А вже-жѣ Пѣвторакъ не хотѣвъ продати жидамъ нѣ кусника землѣ. Тогдѣ-то деякѣ Бориславцѣ почали рыти-копати свои ґрунты. Та не було въ нихъ готового гроша, щѣбы найняти робѣтничѣвъ. Приходило ся самымъ копати, — та не споро йшла робота, — не живо наплывавъ зыскъ. А газдѣство за той часѣ пѣдбунадало, поле перерыте не родило, — неставало хлѣба, а кипячки якъ нема, такъ нема! Щѣ-жѣ було робити? — продавати жидамъ зновъ частку за часткою, щѣбы зъ голоду не згинути. Авторъ каже вѣдтакъ, щѣ „сто ихъ взяло ся вѣдъ-разу до копаня, та лишѣ шѣсть-сѣмъ пришло до маєтку. А другѣ? — другѣ опѣсєля копали зновъ на своихъ ґрунтахъ ямы, выдѣбували кипячку и вѣскъ — для жидѣвъ!“ (стор. 83)¹⁾.

Не повелось и Пѣвторакови добути кипячки, бо малѣ было рукъ до такой работы. Найстаршого сына Сеня засыпавъ пѣсокъ, — батько оставъ ся безъ него, якъ безъ правои руки, и продавъ жидови частку ґрунту, щѣбы поховати сына, „якъ Богъ приказавъ“. Та не залишивъ Пѣвторакъ дальшой работы, коли побачивъ, щѣ жидъ на купленѣй частцѣ докопавъ ся до кипячки. Та отъ, незабаромъ поховавъ вѣнъ и наименшого сына Михайла, щѣ рѣшивъ ся жити, докопуючисѣ до кипячки. А коли выносили мерця зъ хаты, то й жѣнка Пѣвторака, горюючи за своимъ сердечнымъ Михайликомъ, вѣдала Богу духа.

¹⁾ „Письма Ивана Франка“. II. Львѣвъ, 1877.

Опѣсля середущій сынъ Василя, Иванъ, ставъ орудувати роботою и самъ полагадивъ справу зъ жидами-спекулянтами, щѣ одинъ передъ другимъ перли ся, закупувати въ него кипячки. Торгу добили живо, а старый Василь пѣдписавъ контрактъ. Але-жь Иванъ, роблячи зъ жидами контрактъ, щѣбъ до якогось часу достачити значной многоты кипячки, перецѣнивъ богатство ямы. Тому-то стуманѣлый Василь продавъ той закѣпъ жидови Шмѣлови за безцѣнь. А вже-жь Иванъ пѣшовъ до пань-отця, жалѣтись на батька, щѣ продае свое поле та въ нестямѣ заливає ся горѣлкою. Вѣдтакъ Василь дѣзнавши ся про се, побивъ Ивана, зъ-за чого сынъ покинувъ батька. Бѣдный Василь туживъ опѣсля за Ивановѣмъ: грыжа й горѣлка занашувала его розумъ и здоровле. Та й було чого грызти ся! бо ось Шмѣло прокопавши два сяжнѣ въ ямѣ натрафивъ на нафтове жерело, котре ему щѣтыжня несло бѣльше, якъ 120 зол. р. чистого зыску. Опѣсля хитрый жидюга видячи, щѣ у Пѣвторака є велике господарство, припадавъ коло него, радивъ, потѣшавъ, и поволи высасавъ изъ него все, щѣ дало ся выссати.

А вже-жь таке жите Василя не вѣподобалось пань-отцеву: вѣнъ не залишавъ нѣ одной недѣлѣ, щѣбъ не натякнути про грѣшне й безбожне жите Пѣвторака. Тому-то Василь переставъ ходити до церкви й сидѣвъ въ шинку Шмѣла день и нѣчь. Але-жь перегода сей жидюга ставъ обходитись зъ Василемъ якъ зѣ слугою, а даль-далѣ якъ зъ непотрѣбомъ, щѣ дармо въ хатѣ валяе ся.

Мѣжь-тымъ Иванъ занедужавъ въ сусѣднѣмъ селѣ у якогось газды, а якъ очунявъ, нанявъ ся въ него на службу. Коли-жь жидъ Шмѣло ставъ разъ згнушати ся надъ дармоѣдомъ Василемъ, то явивъ ся въ корчмѣ Иванъ и повѣвъ батька до старой запусѣлой хаты. Але вѣдъ стуманѣлого батька не мѣгъ вѣнъ допытатись нѣякон ро-

умной вѣдповѣди. Ажь ось пань-отець покликавъ до себе Василя та Ивана. Въ розмовѣ зъ попомъ блиснула Иванову ось-яка гадка въ головѣ: вѣнъ попросивъ его, щѣбы принявъ Василя до своей хаты. Пань-отець вволивъ волю Иванову, сподѣючись, щѣ наверне непоправного грѣшника. Спершу сидѣвъ Василь въ кухни, але коли вѣнъ не мѣгъ забути шинку, то пань-отець казавъ завести его на пѣдъ и всадити въ комѣрку. Тутъ проживавъ Василь страшнѣй днѣ й ночи черезъ двѣ недѣлѣ: его мучили при-виды пекла. Тымъ часомъ урядъ присудивъ продати хату и поле Пѣвторака и триста зол. р. сплатити Шмѣлови за те, щѣ жидъ цѣлый рѣкъ его кормивъ, поивъ и зѣодягавъ. Бѣдному Иванову не оставалось вѣдтакъ нѣчого бѣльше, якъ тѣлько сейчасъ выноситись изъ рѣдной хаты. Втративши батькѣвщину Иванъ розпивъ ся й наймивъ ся въ Бориславѣ у жида до ямы. Ажь ось довѣдавъ ся вѣнъ, щѣ его батько занедужавъ. Приходить вѣнъ до рѣдного села й находитъ своего батька въ церквѣ, лежачого „крижомъ“ передъ царскими дверми. Саме-тогдѣ правила ся Служба Божя, а по Євангелію ставъ пань-отець говорити Христіанамъ, щѣ ось передъ ними лежить блудный сынъ, такій грѣшникъ, „щѣ молитвами святыхъ божихъ зновъ наворачнувъ ся на путь истинны.“ — А наверненный грѣшникъ лежавъ тихо, недвижно на помостѣ. Коли-жь по Службѣ Божѣй люде хотѣли его пѣдѣймити и вывести зъ церкви, то зѣ немалымъ перелякомъ пѣдняли зѣ помоста бездушне, холодне вже й задеревѣле тѣло „наверненого грѣшника.“

Въ „Наверненѣмъ грѣшнику“ бачимо типъ доволѣ вдатный, тѣлько-жь актъ его „наверненія“ зѣображено трохи иронично, та й въ загаль вѣдчу пань-отця змалювано такъ, неначе-бъ авторъ хотѣвъ писати сатиру. Опроче въ сѣй повѣсти проявляе ся невдоволенѣ автора зѣ истну-

ючихъ порядкѣвъ суспѣльныхъ. Такъ примѣромъ згадуючи про панѣвъ-судовникѣвъ пише вѣнъ ось-що: „Иванъ вѣдъ давна, вѣдъ малечку, звичаємъ усѣхъ селянъ, чувъ страхъ передъ тими страшными людьми, щѣ мають право (и Богъ знае, вѣдки они набрали того права!) кожного разу прийти, вѣдсудити або присудити, щѣ имъ кому злюбить ся, противъ котрыхъ крѣмъ того бѣдний селянинъ нѣякъ нѣчо не вдѣе, хоть бы и яку кривду потерпѣвъ“ (стор. 107—108). А вже-жъ въ сѣмъ оповѣданю бачимо живу акцію лишъ до того часу, якъ Пѣвторакъ поховавъ двохъ сынѣвъ и жѣнку; — вѣдтакъ починае ся психична студія, котру авторъ не конче вдоволяючо довѣвъ до путя.

По-мѣжъ Бориславскими картинами визначуе ся чимало „*Voas constrictor*“. Тымъ-то змиємъ-удавомъ, щѣ страшными скрутѣлями розмѣжджувавъ свою добычу, бувъ Германъ Гольдкремеръ, найпершій богачъ мѣжъ вѣми Бориславскими капиталистами. Въ дитячѣмъ и молодечѣмъ вѣцѣ набѣдувавъ ся вѣнъ гѣрко. Батько его живъ въ Дрогобичи на Лану й бувъ мѣняйлѣмъ, щѣ вѣдивъ однокѣнкою по селахъ, промѣнюючи голки, зеркальця, шила та всяку господарску подрѣбъ за платянки. Коли Германови було пѣвтора року вѣдъ роду, то батько розвѣвъ ся зѣ своєю жѣнкою. Малай дѣтвакъ жавъ вѣдтакъ при бѣднѣй матери ажъ до десятого року, коли-то она вмерла на холеру. Такожъ его батько зѣ старшимъ сыномъ навъ жертвою той страшной пошести. Опѣсля Германъ занедужавши опинивъ ся въ шпитали, а коли вийшовъ на свѣтъ божій, то взявъ его до себе Ицикъ Шубертъ, щѣ бувъ мѣняйлѣмъ и живъ въ Губичахъ. Се бувъ чоловѣкъ добродушный, щѣ, побачивши у Германа справнѣсть до всякой домашньої работы, радивъ ся зъ нимъ мовъ зѣ старшимъ передъ всякимъ дѣломъ. Зимомъ Ицикъ

учивъ хлопця читати й писати по-жидѣвски, та отъ, дѣзнавъ ся вѣнъ, що умъ Германа, быстрый и повятливый у щоденному житю въ звичайныхъ рѣчахъ, при науцѣ показувавъ ся тупый, непамятущій и неповоротливый. Зъ весною-жъ починало ся справжнѣ житѣ для Германа. Ицикъ впрягавъ конину до вѣзка, накупувавъ въ мѣстѣ вѣвлякого подрѣбъ, якого потребують мужики, и гайда зъ тымъ добромъ по селахъ! Три роки пробувавъ Германъ у Ицка, коли ось разъ его добродѣй, вертаючи зимою въ ночи зъ Дрогобича, перевернувъ ся зъ саньми зъ високого берега въ рѣку и такъ страшно покальчивъ ся, що не дѣждавъ другого дня. Вѣдтакъ опѣку надъ Ицковымъ майномъ взявъ Губицкій арендаръ, и сплативши якійсь-тамъ довги вѣддавъ Германови 92 гульденѣвъ. Зъ тими грѣшми вийшовъ Германъ зъ Губичъ, — пѣшовъ у свѣтъ, шукати щастя. И отъ, тота невеличка сума була першою пѣдвалиною его миллиѣнѣвъ.

Напередъ пѣшовъ вѣнъ до Дрогобича й въ шинку приставъ до кѣлькохъ молодыхъ парубкѣвъ, котрѣ выбрались до Борислава, „либати“ кипячку¹⁾). Призбирану рѣпу носили они вѣдтакъ въ коновкахъ до Дрогобича на продажъ. Вѣдъ того часу почало ся для Германа новѣ житѣ, зовсѣмъ вѣдмѣнне вѣдъ житя въ Губичахъ. Кождой добы либаки мусѣли дорогу зъ Борислава до Дрогобича отѣпати тамъ и вѣдтамъ: вечеромъ зъ повными коновками кипячки на коромеслахъ ходили до Дрогобича, а рано зъ порожными вертались назадъ до Борислава. А поза-якъ така работа была тяжка, то незабаромъ Германъ

¹⁾ „Либакими“ звали ся давнѣйше въ Бориславѣ тѣ, щѣ при помочи кѣньскихъ хвостѣвъ згортали зъ поверхности воды, калюжь та жерель Бориславскихъ выступаючу на нихъ „кипячку“ (т. е. занечищенный ольшій земный) и продавали еъ на смавило до возѣвъ. (Примѣтка автора въ образку зъ Бориславского житя „Яць Зелепуга“; „Зори“, 1887; стор. 328.)

купивъ собѣ коня й вѣзокъ, щобъ возити-кипячку до Дрогобича. Вѣдтакъ въ кѣлькахъ рокахъ капиталъ его вѣрѣсь майже вѣ-трое. Жадоба грошей опанувала его чимъ-разъ сильнѣйше; чимъ-разъ частѣйше думавъ вѣнъ надъ тымъ, якимъ бы способомъ розбогатѣти. И незадовго лучивъ ся добрый заробокъ: вѣйскова управа почала будувати въ Дрогобичи магазинъ и шукала пѣдрядчикѣвъ на рѣзній будѣвничій матеріялы. Германъ нанявъ ся достатчувати дерева й вапна, хочъ его грошей на те далеко не доставало. Та отъ, незабаромъ оженивъ ся вѣнъ зъ повнолицею и черноокою Рифкою, котрѣй бездѣтна тетка дала 500 гульденѣвъ посагу. Оженивши ся Германъ почувъ ще горячѣйшу жадобу грошей, — кинувъ ся всею силою въ „гешефтъ“, — кривдивъ, кого мѣгъ, обманювавъ вѣйскову управу на якости дерева, на вазѣ вапна, на вѣѣмъ, — пѣдплачувавъ злѣсныхъ и половину кльѣцѣвъ бравъ за дармо зъ паньскихъ лѣсѣвъ, — однимъ словомъ, бувъ всеюды й деръ лико, де тѣлько дрѣбку вѣдставало. Коли-жъ до будѣвлѣ не треба було вже нѣ дерева, нѣ вапна, Германъ пѣднявъ ся доставки гонтѣ, латѣ и другихъ потрѣбныхъ знадобѣвъ, и отъ, трохи зъ-годомъ капиталъ его нарѣсь до десяти тысячъ. Опѣсля шукавъ вѣнъ другого поля для своєї спекуляціѣ и найшовъ его въ Бориславѣ, де саме-тогдѣ жида почали добувати кипячки.

Германъ Гольдкремеръ бувъ одинъ изъ першихъ спекулянтѣвъ, щѣ злетѣли на Бориславъ, мовъ хижѣй вороны на падло. И ось-тутъ ставъ вѣнъ на-пруго богачемъ. Капиталъ плывъ ему самъ до рукъ: довгѣй часъ не покидала его тота горячка, зъ якою колѣсь взявъ ся до першої спекуляціѣ. Довго ще вѣнъ цѣлыми днями лѣтавъ по Бориславѣ, заглядавъ въ кожду яму, сваривъ ся, кричавъ, штуркавъ робѣтникѣвъ. Зъ-разу немовъ самъ не вѣривъ своему щастю, боявъ ся, що ось-ось оно розслизне ся,

розвѣе ся мовъ дымъ. Вѣнъ пригадувавъ собѣ свое либацке житѣ, пригадувавъ собѣ селяньскѣй оповѣданя про людску кровь въ земли, про поганныхъ „песѣоглавцѣвъ“, щѣ живѣ лежать въ могилахъ пѣдъ Бориславомъ, и ждуть, поки ихъ хто не выпустить на свѣтъ. И ему ставало страшно, ему причували ся въ снѣ етогнаня, котрѣй нѣбыто выдобувають ся зъ ямъ середъ пѣтмы и мертвой тишѣ. Але такѣ хвилѣ не-то рефлексѣвъ, не-то мускулярного змученя й успокоеня були дуже рѣдкѣй.

Живучи въ безнастаннѣй горячцѣ вѣнъ не бачивъ того, якъ розвивало ся за тѣ лѣта его родинне житѣ. Въ него народивъ ся одинъ сынъ, Готлибъ, але Германови нѣколи було вважати, якъ розвивае ся, пѣдъ якими впливами росте его сынъ. У Готлиба була дуже тупа голова, и вѣнъ учивъ ся абы-якъ. Ажъ ось скѣичивши ледве-не-ледве четверту нормальну клясу вѣнъ на-вѣдрѣзъ объявивъ вѣтцю, що не думае далѣ мучити ся въ „проклятѣй“ школѣ. Отець зъ-першу зачудувавъ ся, далѣ розлютивъ ся и почавъ грозити, а видячи, що все те не помагае, приставъ на жадане сына й давъ его до склепу на науку торговои практики. За-пѣзно дѣзнавъ ся Германъ, що Готлибъ при своѣй вѣдаци лѣнивѣй и трохи-не идиѣтичнѣй умѣе бути не-вѣ-мѣру упертымъ и завзятуцимъ. Ба, Германъ побачивъ, що у сына его була велика жадоба розкидати грошѣ й пакостити людямъ злющими примхамы. Тому-то дуже часто приходилось батькови сплачувати чи-мало грошей за шкоды, якѣ понароблявъ Готлибъ у рѣзныхъ мѣсцяхъ.

Але й вѣдача Рифки була дивовижна. Коли еи чоловѣкъ розбогатѣвъ, то кинула она всяку роботу, стала ѣти ласо й смачно, немовъ хочачи вынагородити собѣ давнѣйшѣ часы недостатку. Якѣйсь часъ займали еѣ жѣбѣнчѣй стрѣѣ, але чимъ дальше въ лѣта, тымъ бѣльше ставала

она лїнивою й упрямою. Она й своему сынови передала байдужибѣсть и тупѣсть духа, тѣлько що у Готлиба до сихъ прикметъ примѣшала ся ще батькѣвска горячка, що проявлялась выбухами лютоости й жадобою псовати й нищити все безъ думки й безъ цѣли. Хочь отже Германъ за пятьнацять лѣтъ вѣдъ почину Бориславской спекуляціѣ закупивъ Бориславеку доминию и деякі села у шляхтичѣвъ, то все-жь не бувъ вѣнъ щасливимъ. Коли жѣнка лаяла его, а сынъ грозивъ ему посенивши зѣ злости, то Германъ бывало говоривъ зъ-пересердя: „Прокляте боже на таке житє!... И для кого то все? Хто зъ того схѣнує? А на се прецѣнь весь мѣй вѣкъ пѣшовъ!... веѣ мои силы!“

Германъ бувавъ все самъ-не-свѣй, ба й злющій, коли ино лучалось ему почувати въ Бориславѣ. А лучалось се що-тыжня разъ, въ пятницу, коли приѣздивъ сюды зъ Дрогобича, оглянути роботу й выплатити рѣпникамъ. Въ комнатѣ того дому, де вѣнъ бывало сидѣвъ, висѣвъ великій образъ оригинальной композиціѣ. Се бо намальовано тутъ страшного змя-удава (*Boa constrictor*), що лежавъ на широколистої пальмѣ, ждучи на добычу. Маляръ пѣдхопивъ саме тоту хвилю, коли газелѣ, що паслись пѣдъ пальмою, въ переполоху розширили ся на веѣ стороны, побачивши, що вузь вхопивъ одну найбѣльшу звѣрину и ставъ еѣ стискати своими велитными скрутѣлями. Такой-же самый образъ висѣвъ такожъ въ одній комнатѣ Германовой въ Дрогобичи. Гольдкремеръ мавъ якусь дивну вподобу въ тѣмъ образѣ; — неразъ показувавъ его гостямъ, жартуючи зъ дурной газелѣ, що сама пѣдеунула ся пѣдъ нѣсь вужеви. Однако-жь на самотѣ не мѣгъ вѣнъ якось жартувати зъ вужа: ему здавало ся, що та потвора колєсь оже и принесе ему щось незвычайного, велике щастє, або велике горе.

И отъ, чи-малого горя зазнавъ Германъ изъ-за поганныхъ норѣвѣвъ своего сына. Разъ напавъ вѣнъ на батька передъ обѣдомъ въ Бориславѣ, и вхопивши его за груди ставъ кричати: „Грошѣ давай! — менѣ грошей треба, — богато, чуєшь?... Давай швидко! у тебе ихъ и такъ много, — давай!“ (стор. 58—59)¹⁾. Хоча-жь батько однимъ замахомъ вѣдѣпхнувъ вѣдъ себе Готлиба, то вѣнъ не рѣшивъ ся своего пристрастного намѣру, и въ ночи, коли батько спавъ, кинувъ ся на него мовъ лютый звѣрь та ставъ его душити. Германъ, не можучи прийти до повной свѣдомости зѣ сну, страху й болю, зѣбравъ вею свою силу и кинувъ напасника до землѣ. Коли-жь дѣзавъ ся, що на землѣ лежитъ закервавленный Готлибъ, то проклявъ сего вырода, що пѣдносивъ руку на своего батька. Опѣсля подумавъ вѣнъ собѣ: „Мѣй сынъ першій бажає мои смерти, — ненавидитъ мене люто, завзято, якъ найбѣршого ворога!... А мое щастє, котрымъ я такъ славивъ ся, де оно? — коли въ житю я зазнавъ его? Хиба тогдѣ, якъ ще малымъ хлопчиною ѣздивъ на онучкарекѣмъ вѣзку!... Боже, Боже! за-що ты покаравъ мене богатствомъ? За-що, за якї грѣхи затронивъ мою кровь горячою жадобою грошей?“

А вже-жь пробудилась була его совѣсть ще по-переду зъ-полудня, коли вѣнъ оглядавъ свои ямы й кошары Германъ станувъ при одній ямѣ, въ котру спущено старого Матѣя. Ажь ось сей рѣпникъ задзвонивъ, и зъ темной пропасти выинула въ гору страшна, почорнѣла голова трупяча! Германъ, побачивши таку дивовижу, стоявъ мовъ мертвый, неначе-бъ боже прокляте грянуло на него. Вѣдтакъ неначе оголомшенный побѣгъ вѣнъ по-мѣжъ ямы. Незабаромъ вылѣзъ зъ тон ямы старый Матѣй и показавъ рѣпникамъ приржавѣлый, мѣдяный перетѣнь зъ чер-

¹⁾ „*Boa constrictor*“. Повѣсть Ивана Франка. Львѣвъ, 1884.

вонымъ камѣнцемъ. И отъ, рѣшникъ Митро заявивъ, що се той самый его перстѣнь, що его три роки тому давъ бувъ. Пѣвторакви на заручины. Веѣ присутній ахнули, пѣзнавши, що небѣжчикъ не хто другій, якъ Иванъ Пѣвторакъ¹⁾, котрый два роки тому, не знати де, подѣвъ ся, лишивши молоду жѣнку зъ дитиною. Коли-жъ вечеромъ прийшовъ до Германа его вѣрникъ, жидъ Мошко, зъ робѣтниками по выплату, то той панъ прикликавъ до себе Матѣя и сказавъ ему, що чувъ, мабуть-то вѣнъ знае, чѣмъ то кости знайдено въ ямѣ. И вѣдповѣвъ Матѣй, що се кости рѣшника Ивана Пѣвторака, вѣдтакъ запримѣтивъ, що мавъ бы панови самому дещо сказати. Тогдѣ Германъ велѣвъ присутному вѣрникови геть вѣдѣйти. Та отъ, Мошко наразъ затремтѣвъ и смертна блѣдѣсть покрыва его лице. Германъ гадаючи, що Мошко зъ-нечевя занедужавъ, не зважавъ на его переполохъ. Опѣсля довѣдавъ ся Матѣй вѣдъ Германа, що Иванъ Пѣвторакъ въ тыждень по Покровѣ взявъ у него выплату за цѣлый кварталъ. И сказавъ рѣшникъ панови, що Пѣвторака видѣвъ на самои Покровы послѣдній разъ въ трахтирни у Криницкого, якъ напивавъ ся зъ однимъ чоловѣкомъ. „Мене тогды були троха потовкли пѣній рѣшники“, мовивъ далѣ Матѣй, — „и я двѣ недѣлѣ пролежавъ безъ памяти, — вѣдтакъ чую, вже Ивана нема, — пѣшовъ десь, кажуть, свѣтами!“²⁾ — Бѣльше не хотѣвъ Матѣй нѣчого сказати Германови, котрого душа томилась великимъ неспокоємъ.

Колѣ-жъ въ ночи Готлибъ мовъ кровопѣйца кинувъ ся на батька, то, по словамъ автора, Германъ наразъ побачивъ ясно причину всего того, що его мучило й грызло.

¹⁾ Иванъ Пѣвторакъ, сынъ Василя, являе ся дѣвою особою вже въ повѣсти „Наверненый грѣшникъ“ („Исторія литературы рускои“, III, 2; стор. 984—985).

²⁾ „Voa constrictor“, стор. 87.

Ажъ теперъ, звиняючись зѣ всего самъ передъ собою, вѣнъ розривъ всю погань, яка нагромадила ся зъ давень-давня въ его житю. Якими огнистыми, палящими буквами выринали записані глубоко въ его серци вѣчнй законы братолюбства, чесноты та рѣвности зѣ всеми людьми! Якимъ безмѣрнымъ докоромъ гремѣли теперъ до него веѣ сусѣпѣльнй раны, веѣ пута й тягарѣ житя людского, котрыхъ вѣнъ дося такъ мало чувъ, про котрй й не думавъ нѣколи! Ему здавало ся, що вѣнъ причинивъ ся до збѣлшеня тыхъ ранъ и доложивъ свою часть до сего тягару, що давить его братѣвъ!...¹⁾ Германъ борѣвъ ся зъ думками, та не мѣгъ втихомириться. Наразъ глянувъ вѣнъ на великй образъ. При меркотячѣмъ блискотѣ свѣчки бачивъ Германъ въ уявѣ своѣй, якъ вужъ рѣсе, рушавъ ся, пѣдносивъ голову до горы й наближувавъ ся до него. Ажъ ось блиска въ его головѣ думка, що се не вужъ, але безмѣрно довга звязка золота й сѣбла! — ему здавалось, що се не вужъ обводивъ его своими велитными скрутѣлями, а его власне богатство. Мовъ скаженный кипувъ ся Германъ напередъ горѣ стѣною, захопивъ проклятый образъ и гримнувъ нѣмъ до землѣ що-силы. Золоченй рамы розпирели ся на боки, але Германъ не отямивъ ся. Вѣнъ скочивъ на полотно й нечаче божевѣльнй почавъ топтати его, плювати на малюнокъ, здрапувати фарбу нѣгтями, а далѣ приступивши одинъ конецъ образа ногою, хопивъ за другй и роздеръ на два куснѣ, — вѣдтакъ збѣмивъ ихъ въ клубки й кинувъ геть черезъ вѣкно. Опѣсля одягъ ся и вылетѣвъ на улицу.

Саме-тогдѣ нагадавъ собѣ вѣрника, котрый поблѣдъ и заслабъ, почувши оповѣдане Матѣя. И шибнула въ головѣ Германовѣй думка, чи не почуваетъ ся Мошко до чого

¹⁾ *ibid.*, стор. 101—102.

злого. Вѣдтакъ зъ якоюсь горячкою почавъ думати про смерть Ивана Пѣвторака, розбирати й розважати веѣ єи обставини. Мѣжъ-тымъ ишовъ Германъ що-разъ далъ, ажъ опинивъ ся на самѣмъ краю Борислава, де въ старыхъ хаткахъ жили рѣпники. Въ одній зъ нихъ ще свѣтило ся. И отъ, Германъ тихенько пѣдѣйшовъ идъ той хатинѣ и заглянувъ крѣзь вѣконце до середини. Вѣнъ не знавъ, хто живе въ той хатинѣ, — его щось перло придивити ся, якъ живутъ рѣпники дома по-за роботою. И побачивъ вѣнъ бѣдну вдову по Ивану Пѣвтораку, щѣ одною рукою гойдала колыску, а другою часъ вѣдъ часу втирала слѣзы. Передъ нею сидѣвъ на припѣчку старый Матѣй и розмовлявъ про Ивана. Она-жъ оповѣдала, що Иванъ мавъ ити до Дрогобича, а вѣдтакъ до Тугановичъ, щѣбы сторгувати ірунтъ, та що у пана (Гольдкремера) грошъ вѣдобравъ. — „Пропало!“ сказавъ Матѣй, — „нема що й згадувати! Якъ му ся якій лихій чоловікъ прислуживъ, то най му Богъ вѣдплатить ся!“ Опѣсля старый рѣпникъ вийшовъ зъ хатини, а Иваниха замкнувши дверѣ стояла довго мовъ остовпѣла; вѣдтакъ припала до колыски й почала плакати-рыдати надъ дитинкою, щѣ лепетала тата-та!

Германъ стоявъ пѣдъ вѣкномъ, неначе громомъ прибитый. Сей образъ нужды, розбитыхъ надѣй, розпуки, побѣчь дитинячої несвѣдомости, довершивъ того, чого не довершили веѣ рѣзніорѣднѣй, а такій сильнѣй вражѣня того дня. Горячѣй слѣзы жбухнули зъ его очей; — его рука судорожно здавила въ кишени цѣлу купу срѣбнякѣвъ. Вѣнъ розмахнувъ ся и зъ цѣлон силы кинувъ ними крѣзь шибу до середини хаты. — „Господи! щѣ се таке?“ скрикнула перелякана Иваниха, почувши брязкѣтъ выбитои шибѣ. Она озирнула ся й зачудованымъ окомъ дивила ся на срѣбло, щѣ котило ся въ рѣзній стороны по хатѣ. И выбѣгла

на двѣрзъ, щѣбъ дѣзнатись, хто кинувъ той неспѣдѣванный даръ, але пѣдъ хатиною не було вже нѣкого...

Ось и кѣнець сеи повѣсти, надрукованѣи въ-перве 1878. р. въ „Громадськѣмъ Друзѣ“, „Дзвонѣ“ й „Молотѣ“, а по-за-якъ въ нѣй нема одвѣтного закѣнченя оповѣданя, то въ другѣмъ выданѣи сего твору (1884. р.) авторъ сказавъ коротко ось-щѣ про дальшу долю деякихъ особѣвъ сеи повѣсти: „Германъ въ доброго чоловіка не перемѣнивъ ся. Его милосерднѣй порывъ пѣдъ вѣкномъ вдовинѣи хаты бувъ хвилевый; — хвиля минула, вѣнъ мусѣвъ зновъ стати ся тымъ, чимъ зробило его цѣле жите, — холоднѣмъ, безсердечнѣмъ спекулянтѣмъ, не зважаючимъ на стѣнь нужды й слѣзы вдовинѣи. — И Мошко ставъ у Германа дальше за наставника, а хотъ Иваниха й Матѣй удались до суду, щѣбъ перепровадивъ слѣдство надъ вынайденымъ трупѣмъ, то хто докаже Мошкову вину, коли его власна совѣсть мовчить? Кого доля засудила на потолоченѣ, той буде потолоченый, — нѣякій судъ не выдвигне его, хиба вѣнъ самъ выдвигнѣсь. Але се далека-далека истѣрѣя!“

На сю далеку истѣрѣю натякнувъ вѣдтакъ авторъ въ оповѣданѣи „Бориславъ смѣе ся“, котре вважає ся дальшою рѣчью повѣсти „Воа constrictor“. Тамъ бо до вѣдѣе ся читачъ про дальшѣй спекуляціѣ Германа Гольдкремера, про жите его жѣнки Риѣки й сына Готлиба, — тамъ прояснює ся тайна злочину, запѣдѣяного Мошкомъ супрѣти нещасного Ивана Пѣвторака¹⁾.

Повѣсть „Воа constrictor“ є психѣологична студѣя: авторъ зѣобразивъ вѣрно характеристику Германа Гольдкремера вѣдъ дитячихъ его лѣтъ ажъ до того часу, коли Готлибъ ставъ въ ночи душити свого батька. Пѣсля сеи

¹⁾ Въ оповѣданѣи „Бориславъ смѣе ся“ той жидъ zove ся Морткомъ.

катастрофы відбуває ся зь волѣ автора въ души милліонера дивна метаморфоза. Ось бо вирінають огнистими, палащими буквами записані глибоко въ серци Гольдкремера вѣчні закони братолюбства, чесноти та рѣвности зб'євми людьми!) А вже-жъ можна категорично сказати, що пѣсля того сильного зворушеня физичного и морального такї величнї думки въ головѣ милліонера зродитись не могли. Тогдѣ мѣгъ вѣнѣ собѣ лишъ те погадати, на що авторъ по-переду бувъ натякнувъ, — вѣнѣ мѣгъ тѣлько горювати, що при своѣмъ богатствѣ не є щасливимъ. — Відтакъ дальша студія перерыває ся епизодомъ, въ котрѣмъ авторъ розказує про нѣчну вандрѣвку Германа улицями Борислава. Правда, що пѣсля тої страшної напасти, якої зазнавъ милліонеръ вѣдъ свого сына, мѣгъ вѣнѣ о пѣвночи вибѣгти зь дому, по-за-якъ тогдѣ бувъ самъ-не-своѣй; — але-жъ сего не можна виправдати, що вѣнѣ зайшовъ помѣжъ нуждений хатки робѣтниківѣвъ, щоби придивитись, „якъ живуть рѣбники дома по-за роботою, що говорять, чимъ займають ся!“²⁾ Вже-жъ о пѣвночи годѣ було про се дѣзнатись, тому-що тогдѣ ачей робѣтники спали, а впрѣчѣмъ такї розважнї рефлексїє не могли проявитись въ души милліонера, котрий що-їно перебувъ важку катастрофу въ психичнѣмъ житю, та все ще не мѣгъ втихомирити страшного зворушеня. Опроче явою милліонера пѣдъ вѣкнами бѣдної Іванихи повѣсть кѣнчить ся вельми сензаційно, изъ-за чого сей епизодъ не вяже ся гараздъ зь попередньою психольогичною студією. Та отъ, и въ сѣмъ епизодѣ каже авторъ, що Гольдкремеръ чувъ и бачивъ ажъ теперъ, якъ зь нынѣшнимъ днемъ кѣнчить ся для него старе житѣ,

¹⁾ „Boa constrictor“, стор. 101.

²⁾ *ibid.*, стор. 108.

а завтра настане нове. „Переворотъ“ — по словамъ Франка — „вершивъ ся быстро въ души Германа, — переворотъ глибокїй и сильнїй“... Але-жъ трохи дальше пише авторъ про Германа, що єго милосерднїй порывъ пѣдъ вѣкномъ бѣдної вдовиної хаты бувъ хвилевый, — що хвиля минула, и Германъ мусѣвъ зновъ стати ся холоднымъ, безсердечнымъ спекулянтѣмъ... Коли-жъ такъ дѣйстно було, — коли Гольдкремеръ мусѣвъ зновъ стати тымъ, чимъ зробило єго цѣле житѣ, то по-що-жъ було писати по-переду, що въ души милліонера вершивъ ся переворотъ глибокїй и сильнїй? Вже-жъ перевороти, чи-то катастрофы, лишаютъ по собѣ трѣвкї слѣды, та тѣлько сентиментальнї зворушеня душѣ бувають хвилевї.

Вкѣнци запримѣчаємо, що въ сѣй повѣсти справдѣшною стѣйностю литературною визначають ся не такъ психольогичнї рефлексїє, якъ радше картинки побутовї и сцены наивно-идилличнї. Тому-то найкрасшими вважаємо ось-якї частини повѣсти: 1. Житѣ дѣтвака Германа при матери (стор. 6—10). 2. Стрѣча Германа зь мѣняйломъ Ицкомъ Шубертомъ (15—16). 3. Побуть Германа у Ицка въ Губичахъ и ѣзда ихъ обохъ по селахъ (17—25). 4. Першїй зустрѣтъ Германа зь Рифкою (45—46). 5. Рѣбники и Мошко у Германа Гольдкремера (81—88).

Сказано вже выше, що оповѣданѣ „Бориславъ емѣє ся“ стоить у звязку зь повѣстїю „Boa constrictor“. Децо розказує ся тамъ те-саме въ-друге, якъ про жениханѣ Германа зь Рифкою¹⁾, про норовисту вдачу Готлиба²⁾, але-жъ въ те оповѣданѣ вводять ся такожъ новї дѣєвї особи, якъ Бориславскїй капиталистъ Леонъ Гаммершлягъ зб'євою дочкою Фаннею, мулярскїй по-

¹⁾ „Свѣт“. Ілюстрована літературно-політично-наукова часопись. Ві Львові, 1881; стор. 62.

²⁾ *ibid.*, стор. 41. 64.

мôчникъ Бенедьо Синиця и богато іншихъ. Нѣгде правды дѣти, въ оповѣданю „Бориславъ смѣе ся“ є чи-мало картинъ справдѣ художницкихъ, одначе мѣжь ними визначають ся найпаче отъ-сѣ три: 1. Закладнины нового дому Гаммершляга въ Дрогобичи¹⁾. 2. Бенедьо въ хатѣ Иванови Пѣвтораковой, де жиє старый Матѣй²⁾. 3. Сходины рѣшникѣвъ въ тѣйже хатѣ³⁾.

А вже-жъ побѣчь реального писаня знаходимо тутъ такожь зразки романтизму, примѣромъ оповѣдане про пристрастну любовь Готлиба до Фаниѣ. Особливо-жъ перша стрѣча Готлиба, перебраного за вуглярчука, зъ дочкою Леона Гаммершляга, являє ся вельми романтичною. Се бо розказує авторъ, що сынъ Германа Гольдкремера, побачивши ту гарну жидѣвочку, трохи-не одурѣвъ: кинувъ ся передъ конѣ, щобъ ихъ зупинити. Коли-жъ конѣ, перепудившись вуглярчука, шарпнули въ бѣкъ, то вѣнь учепивъ ся за васагъ брички й волѣкъ ся дорогою по камѣню. И не чувъ вѣнь болю въ ногахъ, а тѣлько дививъ ся на Фаниѣ, дарма, що не знавъ, хто она. Тогдѣ-то сказавъ ѣй: „Я люблю тебе! хто ты?“ Але саме-тогдѣ обернувъ ся вѣзникъ и вдаривъ его пужѣвномъ по головѣ такъ сильно, що вѣнь зъ болю пустилъ бричку и упавъ на-середъ дороги⁴⁾. — Правда, що любовь у людей орієнтальной породы буває горячѣйша, нѣжъ у Европейцѣвъ, але все-жъ любови пригоды Готлиба, розказано зъ такими романтичными подробицями, якѣ не конче суть пристѣбнѣ до писаня реального.

Вѣдтакъ про характеристику Бенедя Синицѣ запримѣчаемо, що она не може зватись природною. Бѣдний

¹⁾ *ibid.*, стор. 1—4; 21—23.

²⁾ *ibid.*, стор. 101—102; 119—121.

³⁾ *ibid.*, стор. 139—144; 211—216.

⁴⁾ *ibid.*, стор. 189.

мулярекій помѣчникъ зъображає ся тутъ речникомъ новыхъ соціальныхъ думокъ про спѣлки робѣтничѣ та самопомѣчь супротивъ змаганя пявокъ людскихъ. У промовахъ своихъ до робѣтникѣвъ зъявляє вѣнь такѣ мурѣщѣ про пытаня соціальной, неначе-бъ говоривъ изъ трибуны до тямущихъ громадянъ¹⁾. Вѣнь скликує вѣсьхъ робѣтникѣвъ Бориславскихъ на збѣры, выповѣдає вѣнцу капиталистамъ, намовляючи рѣшникѣвъ до безработицѣ за-для того, що паны-богачѣ платять голодному й голому за роботу те, що сами хочуть. А вже-жъ сумнѣваемось, чи такѣ Бенедьо є возможнымъ типомъ мѣжь Бориславскими рѣшниками. Такимъ тямущимъ робѣтникомъ мѣгъ явитись якѣсь Бельгѣць, а не бѣдний робѣтникъ-Русинъ, котрый не мавъ досѣль нагоды, дѣзнатись про здобутки сучасной соціологѣи. Опроче годѣ высказати останне слово про литературну стѣйность цѣлого оповѣданя, по-за-якъ авторъ не довѣвъ его й до половины.

До циклю Бориславскихъ картинъ належить такожь образокъ зъ Бориславского житя п. з. „Яць Зелепуга“, котрый въ російскѣмъ перекладѣ має заголовокъ „Миллионеръ“²⁾. Авторъ пише, що Яць Зелепуга бувъ хлопъ ледащо. Доки жила жѣнка, державъ ся вѣнь несогѣрше. Хочъ мавъ усею тѣлько шѣсть морѣвъ плохой землѣ, то таки не ходивъ нѣ до кого хлѣба позичати. Дѣтей було въ нихъ кѣлькоро, але повмирало; послѣдня дочка вмерла вже вѣдѣмнацяти лѣтъ вѣдъ роду. Смерть той дочки була першимъ ударомъ, щѣ зробивъ проломъ въ щасливѣмъ досѣ житю Зелепуги. Жѣнка его была зъ богатого роду и мала въ Бориславѣ ще трѣохъ братѣвъ. Принесла-жъ она своему чоловікови въ посазѣ другихъ шѣсть

¹⁾ *ibid.*, стор. 256—258.

²⁾ „Кіевская Старина“, томъ XXIX. 189); стор. 307—320; 427—451.

моріовъ землѣ. Але по смерти послѣдньої дочки шваґры-богачъ вѣдобралі Зелепугамъ ту „родову“ землю и продали жидамъ. Болѣла Яця „неправда“ й хитрѣсть шваґрѣвъ, и про-те зворушилась страшна колотнеча мѣжь Зелепугами, а трьома братьми Яцихи. Коли-жъ она разъ кляля-проклинала одного зъ братѣвъ, то вѣнь кинувъ на неѣ каменемъ, — проваливъ ѣй голову, зъ-за чого она незабаромъ умерла. Вѣдь того часу Яць почавъ пити на забѣй. Остогидла ему хата, остогидло господарство... Зовѣмъ нѣ-на-що звѣвъ ся Зелепуга: тѣлько на нѣчь приходивъ до хаты, — цѣлыми днями просиджувавъ въ корчмѣ. Ёго орґанизмъ розстроивъ ся, — одинокою живою струною, котра ненастанно ще въ нѣмъ звенѣла, була ненависть до богачѣвъ, хоча, по словамъ автора, тѣ богачѣ зъ дня на день чимъ-разъ бѣльше тратили землѣ пѣдъ ногами, уступаючи ѣѣ жидамъ¹⁾. Часомъ однако-жъ Яць стямлювавъ ся у своему безголовию и погадавъ собѣ, що правдива кара божа йде на село, що жидовы туды позлазилося якъ мурашиѣ. Вѣнь бачивъ, що на ґрунтѣ, котрый небжѣць-жѣницѣ его выдерли браты та й продали жидамъ, було вже доси десять закопѣвъ та ямъ нафтовыхъ. Сей ґрунтъ — то була справдѣ золота жила для Мендья Шехтера.

Неразъ уже пѣдходивъ сей жидъ до Яця, щобы продавъ ему свѣй ґрунтъ, але той и чути не хотѣвъ нѣ-про-що. Та й не мавъ коли, бо звычайно або пивъ, або протверезувавъ ся. Поки-жъ мавъ за-що пити, то нѣщо не гнало его, позбувати ся ґрунту. Але зъ-годомъ стало коло него круто, — въ корчмѣ нарѣсь уже значный довгъ. Коли-жъ вѣдтакъ Мендель не дававъ ему спокою и конче хотѣвъ купити въ него ґрунтъ, то сказавъ ему Яць, що

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 293.

вѣнь самъ стане копати, бо по-що вѣддавати другому такій богацтва, — лѣпше пѣйти й самому загорнути. Вѣнь задумавъ на-правду выступити въ супѣрь зъ жидами.

Але-жъ зъ голыми руками годѣ було самому забиратись до копаня, — треба було роздобути грошей до такого почину. Тому-то хотѣвъ вѣнь продати чотыри морґи на Волянцѣ, де ще нѣхто не копавъ, а для себе задержати два морґи близько хаты. И справдѣ продавъ вѣнь тѣ чотыри морґи землѣ жидови Юдцѣ. Та отъ, бѣдный Юдка ставъ небавомъ богачемъ, бо на купленѣмъ ґрунтѣ выдобувъ уже чотыри жерела кипячки. Але-жъ Яцѣви годѣ було докопатись до кипячки. По-малу, сумно йшла въ него робота, дарма, що его горячка що-разъ бѣльше змагала ся. Ажъ ось одного ранку дѣзнавъ ся вѣнь, що веѣ три его ямы повнѣ густого, чорного плыну ажъ до самого краю. Яць трохи-не збожеволѣвъ, коли здобувъ бажаного скарбу. Якъ-стѣй побѣгъ вѣнь до Мендья, привѣвъ его до ямъ и сказавъ, щобъ купивъ собѣ те все. — „А сила хочете?“ спытавъ ся жидъ. — „Милліонъ!“ вѣдповѣвъ на-пруго Яць Зелепуга. Жидъ почувши таку мову засмѣявъ ся зъ цѣлого горла, та отъ, наразъ зробивъ ся поважнымъ: щаслива думка шибнула ему въ голову. Вѣнь нѣбы-то притакнувъ Яцѣви й сказавъ, що треба йти по писаря и свѣдкѣвъ.

Коло полудня хата Яця була повна народу, — се були свѣдки. Якъ писарь скѣнчивъ писати контрактъ, то прочитавъ вѣнь прилюдно, що передъ вѣддачею ґрунту зъ ямами має Мендель Яцѣви при свѣдкахъ вручити цѣну купна: милліонъ — валюты австрійской. Опѣсля полуживши на столѣ мѣшокъ грошей, ставъ Мендель на-швидку рахувати, и справдѣ дорахувавъ до милліона. Але-жъ писарь, дѣставши вѣдь Мендья стогульденowego банкнота, допустивъ ся похибки-дрѣбнички: ось бо мѣжь словомъ

„милліонъ“, а словомъ „валюта“ промовчавъ вінъ въ читано контракту одно-однѣсенъке слѣвце — „крейцарѣвъ“, изъ-за чого зъ Яцевого милліона вчинило ся десять тысячъ. Але-жь Яць, не знаючи сего, радѣвъ радостію, що має милліонъ. Коли люде порозходились, то выпивъ вінъ кѣлька чарокъ солодкои горѣвки, котру принѣсъ Мендель. Опѣсля сѣвши на лавѣ оперъ ся обома лѣктями о стѣлу и стискаючи въ обѣймахъ свѣй скарбъ уемѣхавъ ся и повторявъ якѣсь слова безъ звязку. Вѣдтакъ склонивъ голову на мѣшокъ зъ грѣшми й заснувъ. Ажь ось тихо-тихесенько отворили ся хатнѣ двери й осторожно ступаючи ввійшовъ Мендель. Приступивъ до сплячого Яця, пѣднйавъ въ гору его лѣктѣ, вынявъ зъ-пѣдъ нихъ мѣшокъ и пѣдложивъ кругле полѣно. Потѣмъ взявъ изъ стола каганецъ и поставивъ на землю, на котрѣй лежало богато соломы. Вѣдтакъ замкнувъ изъ сѣней переднѣй двери й вийшовъ задними, зачинивши ихъ зъ на-двору. Незабаромъ хата взялась поломямъ, а на другѣй день рано вѣдгребли люде зъ-пѣдъ печи на-пѣвъ перепаленого трупа Яця Зелепуги. Въ рукахъ замѣсець мѣшка зъ грѣшми державъ вінъ грубе полѣно. Побачивши таке мѣркували люде: „Нещасный! певно здрѣмавъ ся надъ грѣшми й зѣпхнувъ каганецъ зѣ стола въ солому. А коли збудивъ ся, то въ нетямѣ замѣсець ратувати грошѣ вхопивъ полѣно. А грошѣ веѣ згорѣли. Такъ-то вже очевидно самъ Богъ не щастивъ ему зъ тымъ скарбомъ!“¹⁾

Въ повѣсти „Яць Зелепуга“ вказавъ авторъ на тяжкѣй злиднѣ хлѣборобѣвъ, котрыхъ побуть руйнуе жидова своєю захланною експлоатацією. Се справдѣшня трагедія въ циклю Бориславскихъ сумовитыхъ картинѣвъ, щѣ ихъ Франко зѣобразивъ хистію реалиста-художника. Тѣлько-жь,

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 412.

по нашѣй думцѣ, въ характеристицѣ Зелепуги проявляють ся деякѣ похибки. Авторъ сказавъ, що сей хлопъ бувъ ледащо та що по смерти жѣнки ставъ пити на-забѣй, — що его организмъ розстроивъ ся. Вѣдки-жь взялась у него наразъ пристрасть до горячковой працѣ, щѣбы стати на-друго богачемъ? Вже-жь по словамъ автора була у Яця „стара непривычна до думаня голова“¹⁾, тому-то годѣ порозумѣти, вѣдки прибуло ему й силы й смѣлости до того, щѣбы „выступити въ супѣръ зъ жидами“ въ копаню нафтовыхъ ямъ? Чи такѣй хлопъ, якимъ зѣображено Зелепугу, мѣгъ справдѣ першѣй взятись до такого дѣла? Мы сумнѣваємо ся, бо вже-жь до такой боротьбы зъ жидами не мѣгъ выступити хлопъ ледащо й паниця, дарма, що вінъ иногдѣ стямлювавъ ся у своєму безголовію. Вѣдтакъ проблематичною являє ся исторія зъ милліономъ. Чей-же Зелепуга мѣгъ дѣзнатись, щѣ за три-чотыри ямы зъ кипячкою годѣ ему домагатись вѣдъ жида такой сумы, яка ему и въ снѣ не могла уявитись! Коли-жь ему справдѣ захотѣлось дѣстати милліона за свое добро, то чей мѣгъ покористуватись помѣчу якого тямущого чоловѣка, щѣбы ему жидъ таки виплативъ ту величезну суму. — Хоча-жь, по нашѣй думцѣ, психичнѣй тѣ змаганя Зелепуги здають ся бути неимовѣрными, то все-жь трагична катастрофа, якою скѣдичивъ ся той супѣръ хлопа зъ хитрымъ жидомъ, вражае сильно душу читача сеи повѣсти.

* * *

Коли-жь авторъ у своихъ творахъ зѣявлявъ невдоволенѣ зъ теперѣшнього побуту суспѣльного, коли вінъ сказавъ, що „въ сему свѣтѣ окрѣмъ зла годѣ глядѣти правды й розуму“²⁾, та що „прогнила стара будова роз-

¹⁾ *ibid.*, стор. 312.

²⁾ „З вершин и низин“, стор. 59.

валить ся въ бою за правду и волю¹⁾, то вже-жь не дивота, що вѣнъ змалювавъ картину того щасливого побуту громадского, до якого теперѣшній еуспѣльности треба прямувати, и якій, по его думцѣ, въ нашѣй давнинѣ справдѣ истнувавъ. Отъ и зладивъ вѣнъ „образъ громадского житя карпатской Руси въ XIII. вѣцѣ“ п. з. „Захаръ Беркутъ“, се-бѣ-то написавъ историчну повѣсть, въ котрѣй „головный предметъ взявъ по-части зъ исторіи, а по-части зъ переказѣвъ народныхъ“²⁾.

Дѣя вѣдбувае ся въ Тухольскихъ горахъ въ 1241. р. Въ тѣ-то горы приѣхавъ бояринъ, Тугаръ Вовкъ, бо князь Данило дарувавъ ему въ Тухольщинѣ обширній полонинъ и цѣле одно пригѣре Зелемѣя. Тутъ побудувавъ вѣнъ собѣ гарну хату, а бажавши пѣзнатися зъ еусѣдними боярами, запросивъ ихъ до себе на бенкетъ, и вѣдтакъ рушили всѣ на ловы въ Тухольскій лѣсы. Зъ боярами выбра- лась такожь Мирослава, гарна дочка Вовкова, единачка, що при народженю втратила була свою матѣрь. Провѣд- никомъ тои ловецкой дружины бувъ молодой гѣрникъ, Максимъ Беркутъ, першій леинъ на всю Тухольску вер- ховину³⁾; але-жь крѣмъ того вырядили Тухольцѣ цѣлый вѣддѣль леинѣвъ зъ луками и ратищами до помочи зѣ- бранымъ боярамъ.

Третього дня вѣдбувались ловы на медведѣвъ, и отъ, Мирослава не вжахнулася небезпечного походу. Максимъ поглядаючи на неѣ подумавъ собѣ: „Дивна дѣвчина! та- кой я ще и не видавъ нѣколи!“ Ажь ось выпавъ на лов-

¹⁾ *ibid.*, стор. 61.

²⁾ „Захаръ Беркутъ“.... У Львовѣ, 1883; стор. 3.

³⁾ Максимъ бувъ наймолодшій сынъ Захара Беркута, що, по сло- вамъ автора, „бувъ правдивымъ образомъ тыхъ давныхъ патріархѣвъ- баткѣвъ и провѣдникѣвъ цѣлого народа, про котрыхъ говорятъ намъ тысячолѣтній пѣснѣ“ (стор. 42).

цѣвъ величезный медвѣдь та положивъ трупомъ одного боярина. Тогдѣ-то у деякихъ боярѣ вѣдѣйшла охота до ловѣвъ, хоча Максимъ тому медведеви влучивъ стрѣлу въ само сердце. Але-жь Тугаръ Вовкъ, а найпаче Мирослава и Максимъ, налягали конче, щобъ кѣнчити розпо- чате дѣло. Вѣдтакъ ловы вѣдбувались далѣ, коли ось Мирослава, переходячи кладкою по-надъ пропасть впала до- ловѣ въ ломы и гниляче близько медведицѣ, що схопилася зъ леговица и кинулася до неѣ. И пришло-бѣ ся заги- нути Мирославѣ въ тѣй пропасти, коли-бѣ ии не бувъ при- бѣгъ въ помѣчь Максимъ Беркутъ. Въ очахъ дѣвчины заблесли двѣ перлові слѣзы, и не кажучи и слова она горячо стиснула руку своего выбавителя. А коли Максимъ, троха осмѣлившись, стиснувъ еи руку, то Мирослава по- чула, якъ щось солодко защемѣло ии коло сердца, — якъ лице еи загорѣлось стыдливымъ румянцемъ...

Коли-жь Тугаръ Вовкъ дѣзнавъ ся, що Максимъ выратувавъ его дочку вѣдъ смерти, то подякувавъ вѣнъ леиневу за его „чесне дѣло“, хоча волѣвъ бы бувъ, якъ бы выбавивъ его дочку боярскій сынъ, а не сей „смердъ“, простой Тухольскій мужикъ. Вѣдтакъ вертавъ ся Вовкъ домѣвъ, а Максимъ розказувавъ ему про своего батька За- хара, що его заходами зроблено першу дорогу въ верхо- винѣ черезъ Бескиды. И запытавъ ся бояринъ леиня, чи его батько має велику власть надъ громадою? — „Власть, боярине?“ вѣдказавъ Максимъ здивовавшись. — „Нѣ! вла- сти надъ громадою у насъ не має нѣхто: громада має власть сама, а бѣльше нѣхто. Але мѣй батько досвѣдче- ный чоловѣкъ и радо служити громадѣ. Якъ вѣнъ гово- рити на радѣ громадскѣй, такъ не зѣумѣе нѣхто другій въ цѣлѣй верховинѣ. Громада радо слухае батькѣвской рады, але власти батько мѣй не має нѣякои и не жадае

єи!¹⁾ — Коли-жь Вовкъ сказавъ, що батько Максима бунтує Тухольцѣвъ проти него й проти князя, то сынъ Захара вѣдповѣвъ смѣливо ось-що: „Бунтує громаду, боярине?! Нѣ, се тобѣ неправду сказано! Вся громада гнѣвна на тебе за те, що ты присвоюєшь собѣ громадскій лѣсъ и полонину, не спытавши навѣтъ громады, чи схоче она на те пристати, чи нѣ“. — Опѣсля натякнувъ Максимъ на теє, що єго батько старає ся влагодити зворушену громаду и радить пѣдождати ажъ до громадского суду, на котрѣмъ те дѣло розбере ся.

Незабаромъ прийшли они до села й побачили трьохъ старцѣвъ, що несли копне знамено и скликували громаду на-завтра на копу, се-бѣ-то на раду громадску. Тогдѣ сказавъ Максимъ бояринови, що тѣ старцѣ закличуть и єго, одначе Вовкъ вѣдповѣвъ гордовито, що громадска копа єго нѣчого не обходить. — „Я ту зъ княжою волѣ!“ мовивъ вѣтъ, „и можу самъ збирати копу, коли се буду вважати потрібнымъ“. Все-жь таки просивъ Максимъ боярина, щобы пришовъ завтра на копу; — вѣтъ бажавъ, щобъ мѣжь Тухольскою громадою а бояриномъ була згода. И обѣцявъ Тугаръ Вовкъ прийти завтра, щобъ побачити, яка се буде рада.

Бояринъ зъ Мирославою и Максимомъ зближались до того мѣсяця, де Тухольска кѣтловина замыкала ся, пропускаючи тѣлько потѣкъ въ долину вузкою скалистю брамою. Передъ самымъ проходомъ стоявъ на-сторчъ величезный камѣнный стовпъ, що звавъ ся Сторожемъ, не-наче-бѣ пильнувавъ входу въ Тухольску долину. Пѣсля народного переказу въ тѣмъ камени живѣ духъ царя велитѣвъ. Той же царъ воювавъ колисъ зъ Мораною, боги-нею смерти. Вѣдтакъ Максимъ казавъ бояринови, що та

¹⁾ *ibid.*, стор. 27—28.

богинѣ збере колисъ ще разъ свою силу, щобъ занаетити Тухольщину, але Сторожъ упаде тогдѣ на силу Мораны и раздавить єѣ собою.

Ажь ось сказавъ Максимъ несмѣлымъ голосомъ Вовкови: „Боярине! вѣдай за мене доньку свою, котру я люблю дужше житя свого, дужше душѣ своєи!¹⁾ Грѣмъ зъ ясного неба не бувъ бы такъ вразивъ Тугара Вовка, якъ тѣ горячій, пристрастнѣ слова молодого лѣтня. Згѣрдно подививъ ся вѣтъ на „смерда“, що поваживъ ся єму таке казати. — „Коли-бѣ мѣло на таке прийти“, мовивъ бояринъ зъ пересердя, „то волѣла-бѣ она (Мирослава) згинути въ крѣвавыхъ обнятяхъ дикого звѣря, анѣжь мѣла бы тобѣ дѣстати ся!“ — Незабаромъ прощавъ ся Максимъ зѣ своєю „зорею“, що блиснула єму такъ пречудно на одну днину, а теперъ муєть на вѣки для него померкнути. Але-жь Мирослава сказала рѣшучо: „Я не померкну для тебе, молоде! — я буду твоя!“²⁾

Та отъ, Вовка закликано на судъ громадскій! Сюды пришовъ вѣтъ въ супровѣдѣ десяти своихъ лучникѣвъ и топѣрникѣвъ. Станувши мѣжь громадянами заявивъ вѣтъ, що нѣхто не має права судити єго, крѣмъ князя и рѣвныхъ єму боярѣ. Тогдѣ вѣдповѣвъ єму 90-лѣтнѣй поважный старецъ Захаръ Беркутъ, що Тухольцѣ — вольнѣ люди и не знаютъ нѣякого пана! „Мудрѣ права нашѣ“, мовивъ вѣтъ бояринови, „походятъ не вѣдъ твого князя, а вѣдъ дѣдѣвъ и батькѣвъ нашихъ. Мудрыхъ судѣвъ княжихъ мы не видали доси и жили тихо въ згодѣ и ладѣ, судячись самѣ громадскимъ розумомъ. Батьки нашѣ зъ-давна учили насъ: оденъ чоловѣкъ — дурень, а громадскій судъ — справедливый судъ. Безъ княжихъ воєво-

¹⁾ *ibid.*, стор. 37.

²⁾ *ibid.*, стор. 39.

дѣвъ жили батьки нашѣ, жили ѣ мы досѣ, и, якъ бачишь, хаты нашѣ не попустошенѣ и дѣти нашѣ не забранѣ до вражон неволь!¹⁾

Але гордому Вовкови не вгодбалася така бесѣда, — вѣнъ натякнувъ на се, що князь приславъ его воеводою въ Тухольщину; — вже-жъ вѣнъ проливавъ свою кровь въ дваццати битвахъ, — воювавъ проти Монголѣвъ надъ Калкою. Та отъ, передъ громаду вийшовъ калѣка, воякъ Митко, ѣ заявивъ, що служивъ въ дружинѣ Вовка ѣ бувъ въ тѣй битвѣ надъ Калкою. Коли-жъ вѣнъ ставъ далѣ говорити про теѣ, що Тугаръ Вовкъ зрадивъ Русь Монголамъ, то розъяренный бояринъ кинувъ ся на него зъ топоромъ и розлущавъ ему голову. Такого злочину не могла стерпѣти громада! — „Смерть ему! смерть!“ закричали Тухольцѣ. — „Вѣнъ зганьбивъ святѣсть суду! — на радѣ мужа нашего забивъ!“ Але Захаръ защитѣвавъ зворушенныхъ громадянъ и сказавъ ось-що Вовкови: „Вѣдали ся зъ-мѣжь насъ! Черезъ три дни вѣдъ нынѣ придуть нашѣ люде, щобъ розвалити твѣй дѣмъ и загладити навѣтъ слѣдъ твого бутя у насъ!“ — И сейчасъ выбрано десять молодцѣвъ, мѣжь ними ѣ Максима, чтобы сповнили волю громадеку.

Мѣжь-тымъ Монголы пѣдъ проводомъ бегадыра Петы зайшли горѣ рѣкою Стрыемъ на Скѣльскѣй шляхъ и розложились шатрами на рѣвиннѣ по-ниже Синевѣдека. Коли Вовкъ про се довѣдавъ ся, то поѣхавъ вѣнъ до орды зъ Мирославою. Она зъ-першу не знала, куды ѣде батько, коли-жъ побачила надъ рѣкою шатра монгольскѣй, то дѣзналася вѣдъ него, що Монголы — его союзники проти проклятыхъ „смердѣвъ“ и ихъ громадѣвства. — „Тату! се погибель наша!“ крикнула зворушена Мирослава. „Якъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 59—60.

не стане хлопѣвъ, то хто кормити буде боярь?“¹⁾ — „Не бѣй ся!“ вѣдповѣвъ Вовкъ, „не вродилася ще тота буря, котра зможе до кореня знищити те пѣдле насѣне!“

Отъ, уже ѣ приѣхавъ бояринъ зъ дочкою до шатеръ монгольскихъ! Пета дарувавъ Мирославѣ золотый перстѣнъ, щѣ ѣй заporučавъ безпечный проходъ въ таборѣ монгольскѣмъ. Вѣдтакъ казавъ еѣ вѣдвести до окремого шатра, а Тугаръ Вовкъ оставъ ся зъ монгольскими бегадырами Петою ѣ Бурундою, щѣбъ радити военну раду. Ему велѣли вести малый вѣддѣль Монголѣвъ, щѣбъ обсадити вхѣдъ до Тухлѣ. Опѣсля лишивъ вѣнъ Мирославу въ шатрѣ монгольскѣмъ та впевнивъ еѣ, що нѣ вѣнъ самъ, нѣ нѣхто зъ его дружины не доторкне ся до Максима ѣ не заподѣе ему нѣякого лиха²⁾.

Поки Вовкъ прийшовъ зъ Монголами до Тухлѣ, то Максимъ, сповняючи волю громады, занявъ зъ молодцями дѣмъ боярина, але-жъ они не валили будовы, бо довѣдались, що наближують ся Монголы. Тѣ Тухольскѣй лицарѣ порѣшили, зрѣбити той дѣмъ своєю твердынею. И отъ, незабаромъ явивъ ся въ Тухольщинѣ Тугаръ Вовкъ и велѣвъ обступити свѣй дѣмъ широкимъ колесомъ въ три ряды. По тяжкѣй боротьбѣ обсаженѣй Тухольцѣ перебились крѣзь монгольску ватагу ѣ погнали до лѣса. Але Вовкъ догнавъ ихъ, — одинъ вѣддѣль монгольскѣй перейшовъ имъ дорогу. Въ дальшѣмъ крѣвавѣмъ змаганю осталось лишь пять молодцѣвъ, щѣ окружали Максима, и отъ, та горетка вѣдбила три приступы Монголѣвъ! Якъ же Вовкъ побачивъ завзяте Максима, то сказавъ самъ до себе: „Бѣй Богу! дѣльный молодець! Не дивуюсь, що вѣнъ оча-

¹⁾ *ibid.*, стор. 80.

²⁾ Въ сѣй повѣсти читаемо, що Бурунда зъ десяти-тысячнымъ вѣддѣломъ монгольскимъ хотѣвъ ити Тухольскимъ шляхомъ, мѣжь-тымъ коли Пета мавъ поступати Скѣльскою дорогою (стор. 91).

рувавъ мою доньку! — и мене самого вѣнъ мѡгъ бы очарувати своєю рицарскою вѣчею!¹⁾ — Незабаромъ тѣ пять молодцѣвъ погубли, — оставъ ся тѡлько Максимъ, — его закували въ зелѣзнѣ пута. Але-жь сынъ Захара Беркута не вжахнувъ ся кайданѡвъ и сказавъ Вовкови: „Хочъ и въ путахъ, а все буду вольный чоловѣкъ! У мене пута на рукахъ, а у тебе на души!“

Коли-жь Тухольска громада довѣдала ся про долю тыхъ молодцѣвъ, то закликала старого Беркута, потребуючи его рады. — „Щѡ дѣяти? щѡ починати? якъ боронити ся?“ гуло въ народѣ. И порадивъ имъ Захаръ, не вѡдбити, але розбити Монголѡвъ. И отъ, саме-тогдѣ пришла въ Тухлю помѡчь верховиньскихъ и загѡрныхъ громадъ. Ба, незабаромъ зъявилась Мирослава на кони та оповѣстила громаду, що передъ вечеромъ приѣде сюды орда монгольска. Захарови-жь сказала она, що его сынъ живый, — що бачила Максима въ неволи й говорила зъ нимъ. Вѡдтакъ просила Захара, щѡбы схотѣвъ бути єи отцемъ. — „Тугаръ Вовкъ“, мовила она, „переставъ бути моимъ батькомъ, вѡдколи зрадивъ свѡй край и приставъ у службу Монголѡвъ“. Опѡсля заявила Мирослава, що Максимъ радивъ Тухольскѡй громадѣ не спиняти Монголѡвъ передъ тѣниною, а впусити ихъ въ кѡтловину, — тутъ бо можна ихъ обетупити й вырубати до послѣднього, або выморити голодомъ. — „Треба тѡлько поробити засѣки въ вывозѣ при водопадѣ й повynosити зъ села все добро громадске, все збѡже, весь хлѣбъ, всю худобу, а вѡдтакъ замкнути ихъ тутка зѡ всѣхъ бокѡвъ!“ — Така була рада Максима.

И отъ, незабаромъ показались Монголы въ долиниѣ надъ Опоромъ. Тогдѣ-то Захаръ Беркутъ обставъ за тымъ,

¹⁾ „Захаръ-Беркутъ“; стор. 113.

щѡбы впусити ихъ въ Тухольску кѡтловину, а коли сѣй радѣ нѣхто не протививъ ся, то все вергли ся до своихъ хатъ, щѡбъ хоронити свое добро въ лѣсы. — Якъ Тухольцѣ вынесли ся зъ села, то почали въ кѡтловину валити ся страшнѣй Монголы. Передомъ ѣхавъ бегадырь Бурунда й Тугаръ Вовкъ. Вѡдтакъ чѡльный вѡддѣль орды вышовъ изъ безлюдного села й по приказу Бурунды спѣшивъ до вывозу, выкованого въ скалѣ. Але-жь той вывѡзъ бувъ заваленый камѣнемъ, а зъ горы Тухольскѣй молодцѣ стали кидати на Монголѡвъ величезными плитами. Ажь ось велѣвъ Бурунда поприносити драбины й переднимъ вылѣзти на гору, щѡбъ зѡгнати зъ-вѡдтамъ тыхъ смѣльчакѡвъ. Одначе Тухольцѣ, побачивши Монголѡвъ, спинаючи ихъ ся горѣ драбинами, обсыпали ихъ ратищами, зъ-за чѡго ворогъ, мовъ тяжка лявина, поваливъ ся долѡвъ, порываючи за собою слѣдуючѣй ряды. Мѣжь-тымъ сыпалось изъ горы на Монголѡвъ камѣне, зъ-за чѡго они страшно заметушились. Тогдѣ вызвѣривъ ся Бурунда на Тугара Вовка й назвавши его „подвѡйнымъ зрадникомъ“, сказавъ, що то вѣнъ запровадивъ Монголѡвъ въ отъ-єю западно, вѡдки имъ годѣ выдобути ся. И збентеживъ ся Вовкъ та велѣвъ прикликати Максима у свѡй наметъ.

Ажь теперъ на згарищахъ вольнои Тухлѣ зачинавъ Вовкъ розумѣти, що Тухольцѣ, борючиєь за свободу, поступали зовсѣмъ розумно й право. Тому-то подобрѣвъ вѣнъ и сказавъ Максиму, що хоче его обѣцяти Тухольцямъ въ замѣнъ за вольный проходѣ. Але Максимъ вѡдповѣвъ Вовкови, що Тухольцѣ не пристануть на таку замѣну, бо якъ бы се сталоєь, то они допустили-бъ ся зрады на своихъ верховиньскихъ и загѡрныхъ братахъ, котрыхъ села були-бъ зруйнованѣ вразъ зъ Тухлею. — Ажь ось увѡйшла въ наметъ Мирослава. Она заявила Максиму, що Монголы вѡдєи не выйдуть, що имъ тутъ усѣмъ погубати, —

бо ось Тухольцѣ робити-мутъ въ лѣсѣ машины-метавки, котрыми можъ буде кидати на нихъ камѣне. Опѣсля про-сила она батька, щобъ велѣвъ Максима розкувати та щобъ пошовъ зъ нимъ до Тухольцѣвъ для переговоровѣвъ. — „Ось перстѣнь вѣдъ Петы“, мовила Мирослава, — „зъ тымъ перстеномъ варта его пропустити“. Одначе Вовкъ не хотѣвъ ити зъ Максимомъ, бо боявъ ся, щобъ Тухольцѣ не взяли собѣ полоняника, а его самого не прогнали. И пошла до Тухольцѣвъ тѣлько Мирослава зъ батькомъ, а Максимъ лишивъ ся въ боярекомъ наметѣ.

Якъ они обоє прийшли до Тухольцѣвъ, то сказавъ Вовкъ Захарови: „Розвалѣть свои засѣки, пустѣть монгольску силу зъ вашої долины, а въ замѣну за те Бурунда готовъ вѣдати вамъ вашого полоняника живого й здорового!“ — Але Захаръ вѣдповѣвъ, що годъ мѣняти одного хлопця за рунну сусѣдѣвъ, верховинцѣвъ и загѣрянъ, — а впрочѣмъ становище Тухольцѣвъ сильне, мѣжь-тымъ коли Монголы запертѣ въ камяной клѣтцѣ. Коли-жъ Вовкъ хотѣвъ вѣдходити, то Мирослава благала его, щобъ не вертавъ ся до Монголѣвъ, де его дождае смерть, — щобъ оставъ ся тутъ мѣжь своими людьми та станувъ мѣжь ними до бою зъ дикою ордою. Одначе Вовкъ сказавъ, що ще не вся надѣя у Монголѣвъ пропала, а вѣдтакъ додавъ ще отъ-сї слова: „Не забувай, дѣвчино, що тамъ — той твѣй Максимъ, и хто знае, може мы оденъ другому на щѣ пригодимось!“¹⁾

И вернувъ ся Вовкъ до Монголѣвъ, а Захаръ зъ Мирославою повели Тухольцѣвъ до того мѣся, де потѣкъ тѣсною выплывавъ зъ долины, и де край него стоявъ величезный камѣнный стовпъ, щѣ его звали Сторожемъ. Великою натугою звалили сей стовпъ долѣвъ, такъ, що

вѣнъ лягъ по-перекъ потока. Вѣдтакъ Сторожъ ставъ за-сновкомъ великой стѣны, котру Тухольскїй молодцѣ здвигли зъ камѣня на якї два сяжнѣ загрубшки вѣдъ одної стѣны тѣсно до другої.

Якъ замуровано потѣкъ, незабаромъ въ горахъ упали великї дощѣ, — живо прибула повѣнь и въ кѣтловинѣ заклекотѣла вода. Довершивши великого дѣла Захаръ помоливъ ся Соццю, великому, прѣяному владарю свѣта, и просивъ его о помѣчѣ у страшному бою. — Мѣжь-тымъ Вовкъ вернувъ ся до Монголѣвъ и сказавъ Максимови, що Бурунда конче налягае, шукати способу, щобъ завтра рано вывести Монголѣвъ зъ отъ-сеї западнѣ. И вѣдповѣвъ Максимъ: „Я знаю стежку зъ сеї кѣтловины безпечну и скрыту... Туды можна вывести вѣддѣль Монголѣвъ на верхъ и обсадити ними вывѣзъ, а тодѣ легка рѣчь буде розвалити засѣки й выйти зъ сеї долины“. И отъ, незабаромъ розкували Максима й повели передъ наметъ Бурунды. Той сказавъ ему, що, коли найде выхѣдъ, буде свободный та ще й дары одержити, — коли-жъ Максимъ манить Монголѣвъ пустыми словами, то згине въ мукахъ страшныхъ. И повѣвъ Максимъ Бурунду до городу свого батька, де була велика плыта, щѣ вкрывала пѣдземный хѣдникъ. Але-жъ той хѣдникъ залила вже вода, котра щѣ-разъ бѣльше покрывала долину. Вѣдтакъ Максимъ пригадавъ Бурундѣ его слова: „Ты сказавъ“, мовивъ вѣнъ, „що, якъ покажу тобѣ выхѣдъ, буду вѣльный“. — „И выхѣдъ обманивъ мене!“ вѣдповѣвъ Бурунда. „Тодѣ будешь вѣльный, якъ усѣ выйдемо зъ сеї долины, не борше!“

Страшно було глянути по долинѣ: ту й тамъ мовъ чорнї островы, видно було зъ воды купы Монголѣвъ, на котрыхъ безнастанно сышалось камѣне зъ Тухольскихъ машинъ-метавокъ. Уже самъ Бурунда побачивъ, що веѣ Монголы погинуть въ тѣй кѣтловинѣ безъ бою, безъ сла-

¹⁾ ibid., стор. 151.

вы. Водтакъ и самымъ Тухольцямъ дѣялось квапно, докони ворога. Послухавши рады Мирославы зробили они двѣ плотины зъ ялицъ и казали двадцати смѣливымъ молодцямъ поплыти до бою зъ недобитками Монгольцѣвъ. Тогдѣ Вовкъ порадивъ Бурундѣ, запытатись Тухольцѣвъ, чи схочуть теперъ за полоняника-Максима дарувати жите та вольный прохѣдъ Бурундѣ и тымъ Монголамъ, що не погibli ще въ бою. Але, хоча Бурунда пѣднѣвъ уже свѣй топѣръ надъ головою Максима, Захаръ не приставъ на таку угоду, сказавши: „Нехай радше гине сынъ мѣй, нѣжь за-для него маѣйти хочѣ оденъ ворогъ нашего краю!“¹⁾ Вѣдтакъ Бурунда замахнувъ ся, щобъ сокирою розлупати Максимову голову, — одначе саме-тогдѣ блиснула шабля Тугара Вовка, и права рука Бурунды вразъ изъ топоромъ, вѣдтята шаблею вѣдъ рани, впала въ воду. Ревнувъ зъ лютоести и болю Бурунда и лѣвою рукою стиснувъ Максима за груди, — але той ударивъ его головою и плечима въ лѣвый бѣкъ такъ, що Бурунда втративъ рѣвновагу и покотивъ ся въ воду, потягнувши за собою и Максима. — Ажь ось зашумѣло въ воздухѣ и величезный камѣнь, киненый зъ Тухольскои машины руками Захара Беркута, впавъ на купку ворогѣвъ. Зъ Бурундувои дружины не було и слѣду.

Максимъ выринувъ незабаромъ зъ воды, — его выратували тѣ молодцѣ, що плавали на плотинахъ. И зрадѣвъ батько, побачивши своего сына живымъ, одначе и заявивъ, що Сторожъ кличе его вже до себе, — вже-жь Захаръ звершивъ свое дѣло, то и пора спочити. Ажь ось озирнувъ ся Максимъ и задубѣвъ: Мирослава лежала на земли блѣда зъ выразомъ розпуки на лицѣ, — она була зѣмляла ще тогдѣ, якъ Захаръ пустилъ зъ машины ка-

¹⁾ *ibid.*, стор. 179.

мѣне на останню купку ворогѣвъ, въ котрѣй Бурунда потянувъ Максима за собою въ воду. И припавъ Максимъ до Мирославы, стараючись, щобъ она очуняла. Она-жь отворила очи та довго не могла прийти до себе зъ диву, побачивши Максима. Незабаромъ довѣдалась вѣдъ него, що еи батько не жне та що и Захаръ покидаѣ ихъ. И озвавъ ся Захаръ до Максима и Мирославы: „Нехай боги дѣдѣвъ нашихъ благословлять васъ, дѣти! Въ тяжкихъ дняхъ звела васъ доля до купы и злучила сердца вашѣ... Нехай-же звязокъ въ нынѣшню побѣдну днину буде порокою, що и нашъ народъ такъ-само перебуде тяжкѣ злигодѣ и не розѣрве своего сердечного звязку зъ честотою и людскѣстю!“ Опѣсля умираючѣй промовивъ ще кѣлька слѣвъ до громады. — „Батьки и братя“, казавъ Захаръ, „нынѣшня наша побѣда — велике дѣло для насъ! Чимъ мы побѣдили? Чи нашимъ оружіемъ тѣлько? Нѣ! Чи нашою хитрѣстю тѣлько? Нѣ! Мы побѣдили нашимъ громадскимъ ладомъ, нашою згодою и дружностю. Уважайте добре на те! Доки будете жити въ громадскѣмъ порядку, дружно держати ся купы, незломно стояти всѣ за одного, а оденъ за всѣхъ, доти нѣяка сила ворожа не побѣдитъ васъ. Але я знаю, братя, и чуѣ се моя душа, що се не бувъ послѣдний ударъ на нашу громадску твердыню, — що за нимъ послѣдуютъ другѣ и въ кѣнци розѣбютъ нашу громаду. Поганѣ часы настануть для нашего народа... Але середъ тыхъ злиднѣвъ зновъ нагадаѣ собѣ народъ свое давне громадство, и благо ему, коли скоро и живо нагадаѣ собѣ его: се оцадѣти ему цѣле море слѣзъ и крови, цѣлѣи столѣтя неволь... Але чи швидше, чи пѣзѣйше вѣнѣ нагадаѣ собѣ жите своихъ предкѣвъ и забажаети ити ихъ слѣдомъ. Щасливъ, кому судило ся жити въ тѣ дни! Се будутъ гарнѣ дни, дни веснянѣ, дни вѣдродженя народного“...

И зѣтхнувъ важко старій Захаръ, зирнувъ на сонце, усміхнувъ ся, — и по хвили вже не стало его. Сыны й громадяне занесли его тѣло на ясну поляну¹⁾, до стародавнього житла прадѣдовськихъ богѣвъ, и зложивши его въ просторѣй печерѣ, лицемъ до золотого образу Дажбога-сонця, привалили вхѣдъ величезною плытою й замурували...

Авторъ кѣнчить вѣдтакъ свою повѣсть отъ-сими словами: „Богато змѣнило ся вѣдъ того часу... Великіи злигодні градовою хмарою перейшли по-надъ рускою землею. Давне громадство давно забуте и, здавалось бы, похоронене. Такъ нѣ! Чи не нашимъ днямъ судилось вѣдновити его? Чи не мы се жиемъ въ тѣй щасливѣй добѣ вѣдродження, о котрѣй говоривъ умираючій Захаръ, а бодай въ досвѣткахъ тои щасливон добы?“

Литературну оповѣстку про повѣсть „Захаръ Беркутъ“ подавъ Г(орленко) въ „Кіевскѣй Старинѣ“ (т. XI, 1885; стор. 369—376). Критикъ называе сей твѣръ „прекраснымъ“, кажучи, що, хоча дѣя вѣдбувае ся въ давній давнинѣ, все-жъ повѣсть є повна живого интересу, по-заякъ громадскій порядки й типы того далекого вѣку займають осередокъ картины й суть зображеній зъ великою любовою до рѣднихъ святощій. Слабою-жъ стороною повѣсти, по думцѣ рецензента, вважае ся якась штучицѣсть въ розвитю фабулы; подѣѣ являють ся подекуды зъ-нечевя, неначе „deus ex machina“, а героѣвъ выдобувають ся зъ критичнои ситуаціѣ неразъ пошибомъ щастя. Але-жъ тѣ недостачѣ влагоджують ся оригінальною и симпатичною композицією та й справжною поезією въ деякихъ мѣсяцяхъ оповѣданя.

¹⁾ Та поляна звалась ясною вѣдъ того, що тамъ (по словамъ автора) не вгасавъ вѣчний огонь въ честь богѣвъ.

Въ повѣсти „Захаръ Беркутъ“ зъобразивъ Иванъ Франко громадскій побутъ карпатскон Руси въ XIII. вѣцѣ. Хоча-жъ вѣнѣ користувавъ ся народными переказами про ту давну давнину, то все-жъ у своѣмъ писаню помагавъ собѣ богато своєю фантазією, щобъ змалювати таку картину, яка ему принадлебила ся въ теперѣшнихъ обставинахъ суспѣльного житя. Уже-жъ бо насувае ся намъ питанє, чи въ XIII. вѣцѣ могли ще въ карпатскѣй Руси итнувати патріархальнїй порядки самоуправи й суду громадского? Правда, що въ карпатскихъ горахъ давнїй демократичнїй порядки могли довше удержатись, нѣжъ на долахъ галицкон Руси, але-жъ тѣ горы вже своєю природою не дуже сприяли розвоєви дружнѣи федерациѣ громадъ, — ба й въ поодинокихъ селахъ не могло бути суцѣльного громадства тому, що люде жили тамъ бѣльше спорадичными хуторами, нѣжъ сумежными хатами¹⁾. Опроче самъ авторъ пише, що въ суспѣдствѣ Тухольскон верховины жило чи-мало бояръ²⁾. Тѣ-жъ бояре зѣ своими дружинами впливали ачей деструктивно на давнїй порядки громадскїй. Хоча-жъ мы й притакнули-бъ авторѣ, заявляючи, що такїй демократичнїй побутъ въ тѣй давнинѣ мѣгъ у насъ итнувати, то не могли-бъ мы сказати, що типы Захара Беркута й его сына Максима вважають ся зовѣмъ имовѣрными. Авторъ каже, що Захаръ въ дволѣтнѣй своѣй вандрѣвцѣ зайшовъ до черцѣвъ у Скитѣ (Манявекѣмъ), и що, пробуваючи тамъ рѣкъ, почувъ вѣдъ старця Акинтїя оповѣданя про громадскїй порядки въ Новгородѣ и Псковѣ, — що бувавъ въ Галичи й въ Киевѣ, и що зъ дволѣтнѣи вандрѣвки вернувъ ся новымъ чоло-

¹⁾ Д-ръ Ф. Папѣе доказуе, що ще въ кѣнци XIV. вѣку „Сколя“ и „Тухля“ були пустыми полями („Skole i Tucholszczyzna“. Napisał Dr. Fryderyk Papée. Lwów, 1891; str. 17).

²⁾ „Захаръ Беркутъ“. У Львовѣ, 1883; стор. 7. 89.

вѣкомъ, — „громадяниномъ“¹⁾. Коли-бъ же Беркутъ ажъ тогдѣ ставъ громадяниномъ, то де-кому зъ насъ могло бы здаватися, що до того часу въ Тухольскій верховинѣ не було громадскихъ порядкѣвъ, та що ихъ позаводивъ у-перше Беркутъ! Вже-жъ и самъ авторъ каже, що Захаръ, вернувши ся домѣвъ изъ вандрѣвки, переконавъ ся, ма-буть-то для его братѣвъ-селянъ нема иншого ратунку й иншої надѣѣ, якъ тѣлько добре улажене и розумне ведене та розвиване громадскихъ порядкѣвъ, громадской спѣльности и дружности²⁾. Та ба, по словамъ Франка, Беркутъ „вынѣсъ изъ Скитского монастыря, вѣдъ старого монаха Акинтія, прихильибеть до старой руской вѣры!“³⁾ — изъ-за чого вѣнъ на яснѣй полянѣ въ печерѣ моливъ ся Дажбогови, „найвысшому творцеву житя“. — Одначе можна сумнѣватися, чи въ тыхъ давныхъ часахъ, коли черцѣ були вельми богомѣльнѣй и правѣвнѣй, мѣгъ чернецъ Акинтій зъбднувати собѣ прозелитѣвъ для тои „старой руской вѣры“? Коли-бъ же таке до-стоту стало ся, то де-хто мѣгъ бы се вважати дивнымъ, що Захаръ „не навчавъ нѣкого старѣй вѣрѣ“, та що навпаки вѣнъ навчавъ всѣхъ „пошанованю для чужого переконаня и чужой вѣры“⁴⁾.

Захаръ зове ся въ повѣсти „Тухольскимъ бесѣдникомъ“⁵⁾. Хоча-жъ авторъ запримѣтивъ, що князь Данило бувъ „чоловѣкъ незвычайный, симпатичный и, по-своему, якъ на тѣ часы, досить демократичный“⁶⁾, то однако вложивъ вѣнъ въ уста Беркутовѣ ось-якѣ слова, сказанѣ Тугару Вовкови: „Самъ бачишь и знаешь, що вѣтця й опѣкуна мы въ князю бачити не можемо. Отець знае свою дитину, еи потреби й бажаня, — а вѣнъ (князь) не знае насъ и не хоче знати! — Не отцемъ и опѣкуномъ мы ува-

¹⁾ *ibid.*, стор. 44—45. — ²⁾ *ibid.*, стор. 45. — ³⁾ *ibid.*, стор. 145. — ⁴⁾ *ibid.* — ⁵⁾ *ibid.*, стор. 9. — ⁶⁾ *ibid.*, стор. 62.

жаємо твого князя, але карою Божою, збеланою на насъ за грѣхи нашѣ, вѣдъ котрой мусимо вѣдкупуватися щорѣчными данинами. Чимъ менше мы о нѣмъ знаємо, а вѣнъ о насъ, тымъ лѣпше для насъ. И кобы вся наша Русь могла позбути ся его зъ всѣма его ватагами, то певно була бы ще щаслива й велика!“¹⁾ Сѣ та иншѣ слова Беркутовѣ пригадують намъ слова Демостена, высказанѣ въ бесѣдахъ противъ Филипа, короля македоньского. И справдѣ, Захаръ говорить иногдѣ такъ, неначе-бъ учивъ ся на взѣрцяхъ бесѣдъ Демостена. Але-жъ ядренистымъ и мудрымъ словамъ гѣрняка-Златоустого ще не дивуємо ся, — бувають тямущѣ селяне, що своєю второпною бесѣдою не постыдали-бъ ся и супроти вченого чоловѣка; — опроче Беркутъ бувавъ въ Киевѣ, Галичи й въ Скитѣ Манявскѣмъ, то й мѣгъ дечого хосенного навчитися. Але-жъ не розумѣемо, вѣдки мѣгъ его сынъ Максимъ набути такои мудрости въ тактицѣ военнѣй, що самъ-одинацятый зъумѣвъ оперти ся навалови одного вѣддѣлу орды монгольскои? Ба, вѣнъ радивъ Тухольскѣй громадѣ, не спиняти Монголѣвъ передъ тѣсною, а впусити ихъ въ кѣтловину, бо вѣдтакъ можна-бъ ихъ обступити й вырубати до послѣднього, або выморити голодомъ! Далѣ радивъ вѣнъ громадянамъ, поробити засѣки въ вывозѣ при водопадѣ й по-выносити зъ села все добро.

Вѣдтакъ Мирослава зъявилась амазонкою не-абыякою! Покинувши батька пѣшла она до Тухольцѣвъ и навчала ихъ робити машины-метавки. Тѣлько-жъ Мирослава бачила такѣ метавки на мурахъ въ Галичи, а Максимъ доказавъ чи-малои тактики военной, хоча не бувавъ въ свѣтѣ и крѣмъ медведѣвъ не видѣвъ дотѣль иншихъ напастникѣвъ. И ось ту дочку бояреку полюбивъ Максимъ, по-

¹⁾ *ibid.*, стор. 61—62.

бачивши єѣ на ловахъ. Се-жь ще нѣчого дивного, що Тухольскій леґинь подобавъ собѣ гарну боярску дочку, — Мирослава бо визначувалась справдѣ вѣдчою демократичною. Одначе се є трохи неимовѣрнимъ, що Максимъ, промовивши до Мирославы за-ледви кѣлька слѣвъ и не знавши, чи боярѣвна схоче бути єго дружиною, озвавъ ся до Тугара Вовка, коли вертавъ ся зъ ловѣвъ: „Боярине! вѣддай за мене доньку свою, котру я люблю дужше житя свого, дужше душѣ своєи!¹⁾ Та й вѣ загалѣ характеристика Максима являє ся намъ не зовсѣмъ ясною. Якъ бо выправдати Максима, котрый хотѣвъ показати Монголамъ выхѣдъ изъ тои западнѣ, вѣ яку були попались? Вже-жь самъ Вовкъ не хотѣвъ вѣрити, щобъ Максимъ „подавъ ся на таку зраду!“ Та отъ, Тухольскій леґинь сказавъ бояринови, що теперь „военный часъ, та що вѣйна учить всякои штуки“²⁾. Мабуть хотѣвъ вѣнъ тою штукаю позбути ся лише своихъ ланцухѣвъ, а впрочѣмъ мѣгъ догадатись, що Монголы не покориствуютъ ся тайнымъ пѣдземнымъ хѣдникомъ, по-за-якъ вода що-разъ бѣльше заливала долину. Хочь отже Максимъ очищає ся вѣдъ закиду зрады, то все-жь вѣдъ тыхъ хитрощѣвъ падає тѣмъ на яєну й величну стать сєго леґиня.

Про характеристику-жь боярина Тугара Вовка за-примѣчаємо, що она є доволѣ консеквентна, тѣлько не можемо собѣ пояснити єго вѣдносинѣ до Пєты. Сей бо монгольскій проводыръ обѣцявъ єму вѣ нагороду за вѣрну службу вѣѣ горы вѣ дѣдництво, ба й велике князѣвство карпатске, а Тугаръ Вовкъ каже до себе, що, якъ бы вѣнъ по трупахъ монгольскихъ дѣйшовъ до власти-силы, то обернувъ бы ся лицємъ противъ нихъ³⁾, — значить, Вовкъ зрадивъ бы Монголѣвъ; тѣлько-жь вѣнъ забувъ, що єму,

¹⁾ *ibid.*, стор. 37. — ²⁾ *ibid.*, стор. 158. — ³⁾ *ibid.*, стор. 114.

„подвѣиному“ зрадникови, не було-бѣ захисту пѣдъ рукою князя Данила. Вѣдтакъ годѣ выправдати того, що Вовкъ лишивъ свою дочку саму-одну вѣ шатрѣ монгольскѣмъ, коли зъ однимъ вѣддѣломъ орды выправивъ ся, заняти вхѣдъ до шляху Тухольского! По-що-жь бравъ єѣ батько зъ собою, коли вѣхавъ до Монголѣвъ? — вже-жь вѣ сусѣдствѣ єго жили бояре, то чєй мѣгъ вѣнъ свою дочку вѣвѣрити опѣцѣ якои боярынѣ? Але отъ, якъ бы Мирославы не було вѣ шатрѣ монгольскѣмъ, то бегадырѣ Пєта не бувъ бы вѣй передавъ талисману-перстєня, щѣ опѣсля ставъ ся вельми придатнымъ вѣ єи вандрѣвцѣ до Тухлѣ и вѣ дальшихъ єи рицарскихъ змаганяхъ.

Вкѣнци не хоче ся намъ якось вѣрити, щѣбы вѣ Тухольскѣй кѣтловинѣ вѣѣ Монголы загибли! Малá ватага могла ще вѣ водѣ запертои долины потопитись, але-жь авторъ повѣсти розказує, що вѣ Тухольску кѣтловину вваливъ ся Бурунда зъ десятишьсячнымъ своимъ вѣддѣломъ. Така-жь орда потребувала-бѣ до сєго размѣщеня простору не-абы-якого, — Тухольска кѣтловина була-бѣ для неи за-малá. А впрочѣмъ така страшєнна сила монгольска збумѣла-бѣ выдобути ся зъ тои западнѣ, дармá, що Захаръ Беркутъ и Мирослава полохали єѣ своими машинами-метавками. Вѣдтакъ здає ся намъ, що образъ загибели Монголѣвъ вѣ тѣй кѣтловинѣ бувъ бы бѣльше художницкѣй, коли-бѣ довга подѣя рѣзниѣ й мотлошеня ворогѣвъ не зъявляла за-богато прикметъ сензацѣйныхъ. Все-жь таки не заперечуємо творови Франка високои стѣйности литературнои. Нѣ-вѣ-однѣмъ иншѣмъ писаню не проявивъ авторъ стѣлько постичного вѣтхненя й теплого чутя, скѣлько єго добачаємо вѣ „Захарѣ Беркутъ“. Описъ ловѣвъ вѣ самѣмъ початку повѣсти — се справжнѣй мистецкѣй малюнокъ, щѣ може бути окрасою нашого пантеону просвѣтного, а зъображенє рицарскои вѣдчѣ десятиохъ молод-

цѣвъ пѣдъ проводомъ Максима супротивъ нагѣнки Тугарової вважає ся картинкою прекрасною. Зъ-помѣжь иншихъ частинъ сеї повѣсти визначує ся діяльогъ Миротлавы зъ Максимомъ въ наметъ Тугара Вовка¹⁾, и картинка побуту того боярина зъ дочкою Мирославою въ лѣсѣ у старого Захара²⁾.

* * *

Приступаємо теперъ до огляду тыхъ образкѣвъ зъ житя робучого люду, щѣ ихъ выдавъ Франко (1890) пѣдъ заголовкомъ „Въ потѣ чола“³⁾. Про тѣ образки каже Драгомановъ, щѣ они будять прихильнѣсть для нашего простого люду и кличуть освѣченыхъ людей именованъ самої освѣты, обернутись до того люду, якъ до брата, щѣ заробляє собѣ и бѣльшій части другихъ верстовъ хлѣбѣ у потѣ чола⁴⁾. А вже-жъ Драгомановъ бажає, щѣбы громада побачила, скѣльки-то поту и навѣтъ кровавого поту потекло зъ чола самого писателя, поки вѣнъ узявъ ся малювати поты чола другихъ людей, — скѣльки текло его й тодѣ, коли вѣнъ писавъ свои повѣсти⁵⁾.

Въ сѣй збѣрцѣ образкѣвъ Франка надруковано двадцять повѣстокъ и новель. Ось и они: 1. Лесинина челядь. 2. Два приятель. 3. Муляръ. 4. Малый Миронъ. 5. Грицева шкѣльна наука. 6. Оловець. 7. Schön-Schreiben. 8. Наднѣ. 9. Самъ собѣ виненъ. 10. Слимакъ. 11. Добрый заробокъ. 12. Хлопська комісія. 13. Исторія моєї сѣчкари. 14. Циганы. 15. Лѣсы и пасовиска. 16. Довбанюкъ. 17. До-

¹⁾ *ibid.*, стор. 137—140. — ²⁾ *ibid.*, стор. 146—150.

³⁾ Литература: 1. Переднє слово М. Драгоманова въ збѣрцѣ образкѣвъ зъ житя робучого люду п. з. „В потѣ чола“. Львѣв, 1890; стор. I—IV. — 2. Критично-литературна оповѣстка А. Хванька (Крымського) въ „Зорѣ“, 1891; стор. 56—57; 75—78. — 3. Критика Евгения Левицкого въ „Народѣ“, 1891; стор. 47—50; 75—77; 110—114.

⁴⁾ „В потѣ чола“: Переднє слово; стор. II. — ⁵⁾ *ibid.*, стор. IV.

машній промисль. 18. Маніпулянтка. 19. До свѣтла! 20. Мѣжь добрыми людьми¹⁾.

Сѣмнацять изъ тыхъ творѣвъ надруковано вже давнѣйше въ мовѣ руско-українськѣй; — образокъ п. з. „Muzgarz“ выдавъ авторъ въ Варшавськѣй Prawd-ѣ 1887. р., а новелю „Manipulantka“ въ часописи Kurjer Lwowski 1888. р. У-перве помѣщено въ сѣй збѣрцѣ тѣлько повѣсть „Мѣжь добрыми людьми“.

По нашѣй думцѣ не всѣ тѣ повѣстки и новель принадоблять ся до сеї збѣрки; — изъ неї можъ вылучити повѣстки „Два приятель“, „Малый Миронъ“, „Хлопська комісія“, „Исторія моєї сѣчкари“ и „Довбанюкъ“. Повѣстка бо „Два приятель“ має прикмету бѣльш шуточно, дарма, щѣ оба парубки-друзьяки втѣкають вѣдъ рекрутчины, того-то страховища молодыхъ громадянъ. — „Дивна дитина“ малый Миронъ бажає тѣлько „мыслити“ на самотѣ, то-жъ вѣнъ ще не знає злиднѣвъ житя. — У „Хлопськѣй комісії“ бачимо злодѣя, захопленого за крадѣжь, котрого вѣдтакъ хлопы страшно мучили, заки-бъ его живого вѣдставили до суду. Але злодѣй утѣкъ зъ рукъ присяжного и ставъ дальше красти. Отже годѣ такого легкодуха-переступця причислювати до тыхъ людей, щѣ працюють въ потѣ чола. — Вѣдтакъ въ шутливѣй повѣстцѣ „Исторія моєї сѣчкари“ головный дѣячъ не дуже побиває ся роботою тяжкою. Люде зовуть его „деревлянымъ философомъ“, а вѣнъ самъ каже про себе, щѣ „Богъ давъ ему легку руку до мастерства, щѣ вѣнъ усе, щѣ тѣлько ввидѣвъ очима, то зробивъ руками“²⁾. А коли вѣнъ купивъ собѣ сѣчкарию, то бажавъ собѣ полекшу зробити, щѣбы рѣжучи сѣчку не мучитись при ручнѣй скринцѣ. — А вже-жъ

¹⁾ Въ концѣ той збѣрки образкѣвъ зъ житя робучого люду помѣщено „Поясненє менше уживаныхъ слѣвъ“ (стор. 310—320).

²⁾ „В потѣ чола“; стор. 160.

мѣжь робучими людьми зовѣмъ не можна поставити ходачковаго шляхтича, пана Городнеського, котрого люде прозвали Довбанюкомъ. Се-жь бувъ чудаць, що дуже часто згадувавъ давну Польщу, а „фумы шляхетської мавъ стѣлько, що хочъ и графови не встыдъ бы було“¹⁾.

Найдучшими образками въ тѣй збѣрцѣ суть отъ-сѣ три: 1. Лесишина челядь. 2. На днѣ. 3. Манипулянтка.

„Лесишину челядь“ зъобразивъ авторъ въ напрямѣ реальномъ зъ закрускою романтичною. Стара Лесиха — се вѣрный типъ невеселуцой господинѣ, що супроти своєї челяди була дуже сукриста и тверда. Та невеличка була ея челядь: донька Горпина, сынъ Гнать зъ жбикою Анною и хлопчина-наймитъ Василь, що пасъ худобу, та що его прозвали Галаемъ тому, що при худобѣ въ лѣсѣ все лишь выгалайкувавъ²⁾. Батьки Василя були богатенькѣ, але якъ померли на холеру, то перейшовъ вѣнъ у чужѣ руки; — въ тыхъ-то рукахъ излило майно, а сироту дали на службу до старои Лесихи, заголомшивши молоду голову та затоптавши останню искорку дитнячої свободы и живости. Бѣдный хлопецъ ставъ тумановатый, и неразъ запускавъ худобу въ царину. Все-жь таки спѣвавъ собѣ за-любки то коломыйки, то думки, а иногдѣ затыгъ де-що зъ псалтыри та гласбѣвъ церковныхъ, хоча не бувъ пшѣмный.

Прегарно змалювавъ авторъ картину жнивъ на нивѣ Лесихи. — „Господи помагай!“ сказала Лесиха и перша взяла жмѣнку спѣлого, колоснетого жита, перша зробила перевесло, звязала снопокъ и вѣдставила его на бѣкъ. То

¹⁾ *ibid.*, стор. 190. — Повѣстка „Довбанюкъ“ е частиною автобиографіѣ Франка. Вѣнъ розказуе, що мати его часто проговодувала того Довбанюка, та що, бувши хлопцемъ, зъ сѣльскими товаришами неразъ бѣгавъ за тымъ чудакомъ, проявляючи дитячѣ вытребеньки.

²⁾ Крѣмъ тої челяди бувъ ще двѣ Заруба, що сидѣвъ дома.

первачокъ, вѣнъ на урожай значить. — „А ну, до работы!“ промовила она, и три жбичѣ головы схилялись до землѣ краснѣючи. Въ рукахъ заблискотѣли серпы, захрустѣли твердѣ стебла жита, пѣдтинанѣ блискучимъ зубчастымъ зельзомъ, — жменя за жменею паде на землю... И поволи-поволи зъ загальнои тишины и одностайного хрупаня стебелъ вирѣзуе ся чудовый, срѣбный а тихенькѣй голосочокъ Горпининъ. — „Гей, ты нельпо якась!“ крикнула Лесиха до невѣтки, „чи вже лишаєшь ся? — вже тобѣ руки покулило, чи що?“ — Анна слабосильна и такъ, не змагала на найширшѣмъ загонѣ йти по-рѣвно зъ другими; — она лишилась була майже о пѣвтора снопа зъ заду. — „Що-жь бо вы, мамо, мене нынѣ вчепили ся, якъ оса!“ вѣдповѣла Анна. „Хиба не видите, що не можу борше жати, бо загѣнъ широкѣй? Ваша прилуда [крайный загѣнъ] не тото; — лацно вамъ выварачати!“

Се розлютило Лесиху. — „О, дивѣтъ ми ся на ню, яке смѣде та угурнѣ! Ще и свое рыло ставить напротивъ мене! Ей, небого моя! Кобы менѣ борзо вечѣръ, прийде Гнать зъ косовицѣ, не будешь ты така широка!“ — Анна хотѣла ще щось вѣдповѣсти, але Горпина шепнула до неи: „Дай спокѣй, сестрице! Мама все мусяетъ теркотати. Жнѣмъ разомъ!“ — Анна замовкла, а сердечна Горпина зачала еѣ все пѣджинати, — майже пѣвъ загона собѣ забирала. Десъ зъ-перегодомъ Горпина затыгла другу пѣсеню, и вѣдтакъ Анна заспѣвала несмѣло. — „Отъ, що тѣй на головѣ! Господыня моя зателепана! якѣ спѣваночки выводитъ!“ сказала Лесиха гнѣвно. — „Дайте бо вы, мамо, Аниѣ спокѣй!“ зъ сердцемъ вѣдказала Горпина. „Що васъ за говорѣнка напала? Нѣ говорити, нѣ плакати, нѣ смѣяти ся не дасте, ще и спѣвати бороните! Яка мара далѣ вытримае у васъ?“ — „Но-но! розтрѣскоталась ся, сороко куцѣхвоста!“ скрикнула мати, — „волишь жати та тихо бути!“

Не бій ся! знаю я, де у тебе раки зимують! Лишь ми не мовчи, то й ты будешь знати, по чому локоть борщу!“

И зновъ одностайно и понуро йшла робота... Вже нашій три женчики пополуднували й не спочиваючи взяли ся зновъ за дѣло. Ажъ ось якійсь косарь зъ-підъ лѣса зъявивъ Лесихѣ, що єи три коровы вѣ вѣсѣ. А зъ лѣса долѣтало гадайкає и верескливый спѣвъ Василя: „Ой тамъ, на горбочку || сидѣвъ дѣдько вѣ черепочку, || а мы его не пѣзнали!“... „Гей мати-жъ моя, мати, || пусти мене погуляти!“... „Го-о-о-а-усподи, воззвахъ тебѣ, услыши мя!“... — „Ахъ, чортѣвъ накоренокъ! уже зновъ змалювавъ! Бодай-же-сь изъ себе печѣнки выкричавъ! Василю — гей! Ту-у-мане вѣсѣмнацятый — на! А не видишь, що коровы вѣ шкодѣ — га? — „Господи помило-о-ой!“ ишовъ вѣдгукъ изъ лѣса...

Мѣжъ тымъ косарь вхопивъ косу на плече та побѣгъ самъ выганяти коровы зъ вѣсѣ. Вѣгнавъ ихъ у лѣсѣ, а незадовго чутно було крикъ и ревѣтъ Василя. — „А то-то-то!“ приговорювала Лесиха. „Най зъ нього тамъ и третю шкѣру здѣйме, слова єму не скажу! Най пантрує худобы, а не гадайкає!“

Вечерѣло. Женчики дожали нивки, а Лесиха промовила якось ласкавѣйше, якъ звичайно: „Ладный деньокъ буде завтра. Богу дякувати, щосемо ся нынѣ ту опорали! Завтра треба буде ячмѣнь на Базарици схопити!“ — „Ладна нѣчь буде нынѣ“, прошептала Горпина, легко покраснѣла и зѣтхнула. Анна-жъ усмѣхнула ся до неї, та якось сумно, мовъ крѣзь сльозы. Она одна знала про тайну Горпининогo дѣвочогo серденька, про єи любовь до чернобрѣвого парубка Митра Грома. — „Ну, чого стоите?“ крикнула Лесиха. „Анно, хопты узбирати коровамъ до припусту! Ты, дѣвко, бѣгай, телята напѣй! Ну, борше!“

Уже геть-геть змеркло ся. У Лесихи затоплено вѣ пе-

чи, щобъ зварити вечеру й приладити те, що тамъ треба було на завтрѣшний цѣлый день. Дѣдъ Заруба голосно говоривъ молитвы, сидячи на припѣчку, а Василь наслушавшись сварки Лесихи й вѣдобравши зо два бухнаки межи плечи, полѣзъ на пѣчь и заснувъ, не чекаючи вечерѣ. Ажъ ось увѣйшовъ у хату Гнатъ. — „Ты на, Галаю! быки поприпиванѣ?“ крикнувъ вѣнѣ. — „Поприпинанѣ, поприпинанѣ!“ вѣдповѣла Анна. Та отъ, Гнатъ учепивъ ся єи, що она кинула серпы пѣдъ самымъ порогомъ. — „Ой, небого моя!“ grimнувъ вѣнѣ на жѣнку. — „Лишь ты не пантруй моєи працѣ, якъ ока вѣ головѣ! Не маєшь свого що розмѣтувати! Не принеслась ми ту нѣякого вѣна!“ — Анна замовкла та лишь погадала собѣ, на-що вѣнѣ єѣ бравъ, коли видѣвъ, що она бѣдна сирота. — „Ну, спати!“ кликнула Лесиха. — „Ты непотрѣбе! огонь вѣ печи погаси!... чуєшь?“ озвалась она до Анны. — „Горпино! воды ще нема! Рушай по воду, а хутко!“

Анна почала порати ся, а Горпина побѣгла по воду. — „Мамо!“ промовивъ Гнатъ; „не высылайте єѣ нѣколи вечеромъ за водою!“ — „Або чому?“ спыталась Лесиха. „Та хѣба не знаєте?“ сказавъ Гнатъ. „Той довгоносый Громикъ, онъ изъ-за дороги, щось дуже до неї...“ „Що?“ верескнула Горпина, — „таже я єму волосе обмыкаю на его капустьянѣй головѣ!“...

Гнатъ лягъ уже на постѣль, а Лесиха довго ще сапала й воркотѣла ходячи по хатѣ. А коли Анна вѣтупила ся за Горпину, то вѣдкрикнувъ на постели Гнатъ: „О, якій ми ту зъ неї адукать! А не пѣдешь ты спати, ты робѣтнице моя неплачена!“ — Тихо стало вѣ хатѣ, тѣлько Анна не лягала ще спати, — она задумалась и зъ-тиха заспѣвала собѣ. А на выгонѣ пращала ся Горпина зѣ своимъ любкомъ. — „Чи не дармо я єѣ люблю? подумавъ собѣ Митро. — „Чи вѣддасть єѣ стара Лесиха за мене?“

Треба робити-заробляти що-сили, а чи щó зъ того вийде? ... Збѣтхувъ важко, вытягъ сопѣвку зъ-за пазухи й загравъ тужно. — „Гѣрка моя доле!“ прошептавъ вѣнъ, и спѣваючи повернувъ до бѣднои хаты, де жила его стара мати.

* * *

Супроти сего принадного романтично-реального писання стоить сумовито-понура, реалистична картина „На днѣ“, въ котрѣй авторъ зъобразивъ „страшенну пропастъ мѣжь людьми а людьми“¹⁾. Дѣя вѣдбувае ся въ арештѣ Дрогобицкои „комуны“ (городскои управы), куды запропорено молодого „цюпасника“, Андрѣя Темеру. Цѣле его жите пройшло въ бѣдности й недостатку, въ важкѣй боротьбѣ за прокормлене, за науку. Вѣнъ кѣнчивъ школы круглымъ сиротою, вдержуючи ся своєю працею. По матурѣ вѣнъ для поправленя своего здоровля поѣхавъ до одного своего товариша въ горы, и тамъ пѣзнавъ сестру его, Ганю. Авторъ пише, що „незвѣстне доси чуѣ любви до женщины пробудило ся въ Темерѣ, почало будити его молоду кровь, отворило зъ-вѣльна его очи на дѣйстне жите, розвѣяло книжковый туманъ, крѣзь котрый вѣнъ доси мало добачавъ дѣйстного жита. А й нове университетське товариство, середь котрого вѣнъ опинивъ ся, навело его на новѣ думки, розчинило передь его очима новѣ погляды на жите, на цѣль науки, на цѣль освѣты й всѣхъ людськихъ змагань. И его давне минуле стало передь нимъ у иншѣмъ свѣтлѣ, многѣ зъ гимназѣй вынесенѣй переконаня та вѣруваня розвѣяли ся безъ слѣду. Се була важка внутрѣшна боротьба, довга й руйнуюча, и тѣлько любовь пѣддержувала его въ нѣй, додавала ему силы“²⁾.

¹⁾ „В потѣ чола“; стор. 68.

²⁾ *ibid.*, стор. 90.

Хоча-жь Андрѣй та Ганя любили ся щиро, то Ганинѣй родичѣй заказали ему бувати въ ихъ домѣ, а бѣдну дѣвчину присилювали вийти за-мужь за другого. Андрѣй переболѣвъ сесю страту, „глядѣвъ на ню супокѣйно“. Але-жь Ганя не забувала его наукъ и обѣцяла ему, „оперти ся окружающѣй погани, розвивати ся й стояти за свободу, за добро“. Андрѣй живъ собѣ вѣдтакъ у Львовѣ. Хоча-жь бѣдувавъ та „лихо лихомъ латавъ“, а все-жь живъ та працювавъ и вчивъ ся. Ажь ось приперло его ѣхати до Дрогобича, щобы побачити ся зъ Ганею хочъ на деньокъ. Ну, й побачивъ ся! Выѣзжаючи зѣ Львова не бравъ зъ собою нѣякихъ паперѣвъ, анѣ пашпорта, и вѣдтакъ середь дороги здыбали его жандармы та й завели до Дрогобицкои староства. Староство-жь выпытало, щѣ й якъ? и казало завести его на стражницю Дрогобицкои комуны, де капраль не довго зъ нимъ вовтузивъ ся, та зачхавъ его въ „казню“.

Темера зъ-разу стоявъ у дверьохъ арешту немовъ остовпѣлый. Густьй сумеркъ смолою вдаривъ его въ очи и на хвилию ослѣпивъ ихъ до-разу. Въ темнѣй тюрмѣ вѣнъ зъ-першу не мѣгъ доглянути нѣкого й нѣчого: стоявъ коло дверей й обзиравъ ся довкола, слухавъ, чи не почуе голосу людського, — але не чувъ нѣчого. Ажь по якѣмъ-ось часѣ око его на стѣлько привыкло до сумерку и натѣжилось, що вѣнъ мѣгъ докладнѣйше розглянути свое нове житло. Ось на сѣвинку пѣдъ стѣною лежавъ пакаючи люльку кремезный дѣдъ, а при ногахъ его кунявъ чорноволосый жидокъ. Того дѣда звали Панькомъ, вѣнъ служивъ колись въ вѣйску й бувъ въ Италїи, — а про жидка говорили, що вѣнъ бувъ „изъ кишеньковыхъ майстрѣвъ“. На другѣмъ лѣжку лежавъ приземистый чоловікъ середнихъ лѣтъ, щѣ звавъ ся Стебельскѣй та бесѣду свою зъ Темерою закрашувавъ словами нѣмецкими й ла-

тиньскими. Арештанты вважали его чоловікомъ ученымъ, хочъ у него въ головѣ не всѣ свои були дома. При погахъ Стебельского лежавъ на суконнѣмъ петеку молоденькій бойчукъ Митро. Вѣдтакъ на иншѣмъ лѣжку лежавъ ще селянинъ изъ Дорожова, де люде, по словамъ дѣда Панька, все сварили ся за мое и твоє и такъ уже на тѣмъ помѣшали ся, що вѣдници нѣхто не знавъ, що мое, а що твоє. — Иншій-жь арештанты мѣстили ся на пѣдлозѣ: пѣдъ стѣною коло самыхъ дверей спавъ якійсь старый жидъ, а побѣчь него сидѣвъ пьяный и обѣдраный мужикъ зъ Опакон, котрый часто плакавъ, що лишивъ у хатѣ дѣточокъ самыхъ безъ крѣшки хлѣба. Вѣдтакъ въ темнѣмъ кутѣ лежавъ парубокъ майже зовѣмъ голый, бо годѣ було назвати одежою сорочку, зъ котрой мавъ на собѣ только й всего, що ковнѣръ, рукавы и подовжну шмату, звисаючу долѣ плечима ажъ до пояса. Ноги его були попухлѣ, мовъ коновки, и въ загалѣ видѣ его бувъ такій страшный, що Темера пригадавъ собѣ тыхъ американскихъ дикарѣвъ, що ѣдятъ землю. Вѣнъ звавъ ся Бовдуромъ, але арештанты звали его „бургеромъ“ або газдою тому, що вѣнъ въ казни найдовше зѣ всѣхъ сидѣвъ.

Колн Андрѣй Темера розглянувъ ся въ арештѣ, то стало ему такъ холодно й тѣсно на серци, неначе-бъ отсе хто его зъ вѣльного, ясного свѣта вкинувъ у глубину крилицю и вѣнъ упавъ на еи дно розбитый, замороченый. — „Такъ я справдѣ на днѣ!“ думалось ему, — „на днѣ суспѣльности, а отсе довкола мене що-жь? якъ не пѣдине суспѣльности? — що-жь? якъ не тѣ выклятѣ парѣ, нацѣхованѣ страшнымъ, ганьблячимъ клеймомъ — бѣдности“¹⁾ Не диво про-те, що вѣнъ бажавъ якъ-найскорше зъ-вѣдси выдобутись! — „Ехъ! кобы-то швидко й зовѣмъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 68.

бути вѣльнымъ!“ прошептавъ вѣнъ зѣтхаючи. „Почалась бы нова робота, новѣ змаганя, и чень бы бодай що-тѣ зробило ся! Але треба взяти ся порядно, взяти ся всѣмъ до купы, не тратити на боки нѣ часу, нѣ грошей! Треба вчити ся, много вчити ся, та не тѣй мертвечинѣ, котрою забивають головы въ гимназіяхъ. Ахъ! не богато чоловікѣ закоштувавъ правдивои науки, але якимъ же-жь то иншимъ, свѣжимъ духомъ вѣе вѣдъ неи! Якъ липне до неи душа! И чому тѣлько люде опирають ся вѣй, зѣ горы, зѣ погордою дивлять ся на еи здобутки? Чи тому, що вона тыхъ здобуткѣвъ не выдає за оконечну, безвзглядну правду? Ахъ! а людемъ треба ще поваги, котра бы зѣ горы диктувала: такъ має бути! — треба ще писанія, котре становило бы початокъ и конецъ мудрости, по-за-котрымъ усе було-бъ або фальшиве або злишне... Та нѣ, не довго трѣвати-ме пановане поваги! Зѣ усѣхъ бокѣвъ устають живѣй умы и валять и валять тоту стѣну, що тысячѣ лѣтъ заслонювала очи людей. Кобы швидше — останній ударъ Кобы швидше воля, ясна якъ день, широка якъ свѣтъ, знаюча тѣлько природу и любовь братерську!“¹⁾

Вѣдтакъ Темера зновъ задумавъ ся и сказавъ самъ до себе: „А може всѣ тѣ нашѣ думы, нашѣ змаганя, нашѣ боѣ, — може все те опять тѣлько одна велика помилка, якихъ тысячѣ прошумѣли доси, мовъ густѣ вѣтры, по-надъ чоловіцтвомъ? Може праця наша на-нѣ-на-що не здала? Може мы будуемо дорогу по-за шляхомъ, кладемо мѣсто на безлюдному островѣ? Може найближе поколѣне пѣде зовѣмъ не туды, лишитъ насъ на боцѣ, якъ памятникъ бесплодныхъ змаганъ людськихъ до непотрѣбнои цѣли? Ахъ! така думка крає серце, грызе мозокъ! Та що-жь! и вона можлива! И на таку крайнѣсть мы мусимо бути

¹⁾ *ibid.*, стор. 113—114.

готовій, и скоро-бъ дорога наша показала ся несходною зъ природными законами загального розвитку, зъ вѣчными людськими змаганями до добра и загального щастя, — разъ вертати!¹⁾

Мѣжь-тымъ на тѣмъ днѣ проявляли ся драстично-сумовиті сцены зъ побуту арештантѣвъ. Отъ, Дорожѣвскій селянинъ прожогомъ вчепивъ ся до Бовдура за те, що той выбравъ ему зъ „файки“ решту тютюну и ставъ грызти „мачку“. Селянинъ пѣдѣйшовъ идъ Бовдурови й кулакомъ ударивъ его такъ сильно зъ верха въ голову, що „бурієрь“ ажъ ковтнувъ головою о стѣну. Вѣдтакъ замѣсьць вѣдповѣди Бовдуръ ногою що-силы копнувъ селянина въ живѣтъ. Коли-жь той замахнувъ ся кулакомъ на Бовдура, то сей выплюнувъ усею вже перегрызену мачку ему въ лице... Незабаромъ вчинилась колотнеча Бовдура про хлѣбъ. Зѣвши швидко свѣй хлѣбъ вѣнъ мовъ мара пѣднявъ ся зѣ свого кута й пѣдступивши до бойчука Митра зъ простягнутою рукою, сказавъ рѣзко: „Митре! дай хлѣба!“ — „Та коли бо въ мене самого мѣло, — не буде чимъ завтра й посядати, заки принесуть свѣжій“. Але Бовдуръ налягавъ на хлопця, щобъ конче давъ ему своего хлѣба. Коли-жь дѣдъ Панько ветупивъ ся за Митра, то скоилась сварка мѣжь дѣдомъ а Бовдуромъ, котра при-тихла ажъ тогдѣ, якъ Темера выдобувъ зъ кишенѣ добрый кусень хлѣба й подавъ его Бовдурови. Панькови-жь сказавъ Темера, що може собѣ купити хлѣба, бо въ него є пятьдесятъ риньскихъ, щѣ ихъ взявъ задаткомъ вѣдъ того, до котрого ѣхавъ. Якъ се почувъ Бовдуръ, то дивнымъ, страшнымъ поглядомъ подививъ ся на Андрѣя. Вѣнъ ще державъ у руцѣ его хлѣбъ, не дякувавъ, не говоривъ нѣчого, але здавало ся, немовъ се Андрѣй давъ

ему не кусень гарного, пшеничного хлѣба, а розпалене зельзо въ руку, такъ скривило ся цѣле Бовдурове лице, такій якийсь дикій, неописанный выразъ приняло оно!...

Другого дня напала на Бовдура зновъ шальга голодова, и вѣнъ вчепивъ ся до чорноголового жидика, закричавши: „Я ѣсти хочу, — голодень!“ И ось пѣдоймивъ вѣнъ оба кулаки й разомъ, мовъ двѣ довбеньки, спустивъ ихъ на голову жидика. Мовъ сокирою пѣдтятий поваливъ ся той до долу, а кровь зъ носа й зъ рота булькнула й полила ся на хлѣбъ, на помѣсть, на ноги Бовдура. Тогдѣ жидикъ мовъ скаженный обома руками вшивъ ся нѣгтями въ попухлї Бовдуровї ноги. Бовдуръ заревѣвъ зъ болю, почавъ кѣпати ногами, але не мѣгъ позбути ся жидика. Вхопивъ его одною рукою за волосе, а другою почавъ гримати въ плечи, — але жидикъ не пускавъ, а чимъ-разъ глибоше вдавливавъ острї нѣгтѣ въ Бовдурове тѣло, ажъ зъ-пѣдъ кожного нѣгтя выступила кровь. Опѣсля зчепили ся оба разомъ, и вже не видно було, хто кого бе штовхає, дре, калѣчить...

На крикъ обохъ борцѣвъ влетѣвъ до казни капраль зъ трѣпачкою въ руцѣ, и деревянымъ держакѣмъ почавъ на-ослѣпъ цѣлтити ихъ обохъ, куды попало. Коли-жь они ще не пускали ся, то розлюченый капраль „почавъ обохъ частувати кѣнцями чѣбѣтъ по-пѣдъ ребра“. Ажъ тымъ способомъ вдалось ему розбронти борцѣвъ. Якъ вѣдѣйшовъ капраль, то Андрѣй подавъ Бовдурови кусень своего хлѣба. — „Не треба менѣ твого хлѣба! — жри самъ! дави ся!“ ревувъ Бовдуръ и шпурнувъ поданымъ хлѣбомъ пѣдъ лѣжку. Андрѣй задеревѣвъ зѣ страху та зъ дива, а бойчукъ Митро полѣзъ пѣдъ лѣжку, пѣднявъ хлѣбъ, обтеръ, поцѣлувавъ и положивъ передъ Андрѣемъ.

Третього дня сказавъ Бовдуръ Андрѣеви, щобъ вѣлѣвъ принести квартиру горѣвки. Якъ-же-жь вѣнъ опѣсля

¹⁾ ibid., стор. 114.

вхопивъ фляшку, то вѣдъ-разу выпивъ трохи-не пѣвъ квар-ты. Вѣдтакъ Андрѣй хотѣвъ вкронти хлѣба, та дѣзнавъ ся, що его нѣжъ десь подѣвъ ся; — Бовдуръ выймивъ его въ ночи зъ Андрѣевои кишенѣ. — Настала зновъ нѣчь: сплять арештанты, важко дышучи густымъ, затхлымъ по-вѣтремъ. Тѣлько Бовдуръ не спить. Осъ вхопивъ вѣнь нѣжъ и зъ-тиха почавъ пробирати ся идъ лѣжкови, де спавъ Андрѣй; — взявъ его за-повперекъ, пѣднявъ до горы й нечутно положивъ на земли. Андрѣй спавъ твердо, а тѣлько дѣткнувши головою мокрои пѣдлоги, стрепенувъ ся и закричавъ крѣзь сонъ: „Ганю, ратуй!“ — Бовдуръ думаючи, що Андрѣй збудивъ ся, швидко налягъ ему колѣномъ на груди, лѣвою рукою хопивъ за горло, а правою ставъ его рѣзати... „Де грошѣ? давай грошѣ!“ шепотѣвъ вѣнь надъ Андрѣемъ. — „Охъ!“ стѣгнавъ Андрѣй, — „грошѣ... въ старостѣ, вѣдобр...“ Не докѣнчивъ. Вѣстре ножа въ тѣй хвили перетяло голосеницю, перетяло жилю, ажъ до кости... Андрѣя Темеры не стало, — Бовдуръ клячѣвъ надъ нимъ, мовъ громомъ прибитый; — грошѣ вѣдобрано въ старостѣ, — значить ся, вѣнь за-дармо зарѣзавъ Андрѣя.

Бовдуръ вставъ, переступивъ черезъ трупа, пѣдѣйшовъ до дверей и обома руками що-силы заgrimавъ... Незабаромъ прилетѣвъ капраль, держачи въ руцѣ лѣхтарню. Скоро-жъ тѣлько вѣдчинивъ двери, то Бовдуръ пѣстукомъ що-силы зацѣдивъ его межи очя, такъ, що вѣнь безъ памяти впавъ на землю! На крикъ капраля прибѣгли полиціяны й побачили, що середъ казиѣ лежавъ трупъ Андрѣя, та що коло него нахилений клячѣвъ Бовдуръ и мочивъ руки въ его крови. И наразъ дивна змѣна зробила ся зъ Бовдуромъ: „его рисы, бачилось, мякли, лагѣднѣли; — зъ очей зчезъ гнилый блескъ свѣтячого порошна... Здавало ся, немовъ на-ново людскій духъ вступае въ те

тѣло, що доси було мешканемъ якогось бѣса, якоисъ дикои, звѣрячои душѣ. И наразъ слѣзы градомъ покотили ся зъ Бовдуровыхъ очей... Вѣнь лицемъ припавъ до кровавого Андрѣевои лица й важко-важко зарыдавъ: „Братчику мѣй! що я зробивъ зъ тобою! — за-що я тебе вѣрку збавивъ? Свята, ясна душечко, прости мнѣ, нелюдови!“...

Коли-жъ полиціяны казали Бовдурови зъ-вѣдеи виходити, то вѣнь, пѣдвѣвши очя и гнѣвно поглянувши на нихъ, крикнувъ: „Прокляте на васъ, поспѣаки! Адѣтъ!“ — и вѣнь приложивъ руку до раны Андрѣя, передѣлюючи еѣ долонею въ-поперекъ на двѣ половини, — „адѣтъ! отсе моя половина, а отсе ваша половина! — Не бѣйте ся! тутка я спокутую за обѣ, але тамъ е ще Богъ справедливый, то вѣнь буде вмѣвъ розпѣзнати, котра моя половина, а котра ваша!“

Опѣсля закували Бовдура въ кайданы, а коли полиціяны забрали его зъ собою, то Стебельскій обѣзавъ ся не-своимъ голосомъ: „*Pereat homo, crescat humanitas!*“

Андрѣй Темера й Бовдуръ — се двѣ передовѣй по-статя въ образку „На днѣ“. Темера вважае ся типомъ теоретика-соціялиста, а Бовдуръ — се персонификація переступника, що впавъ на дно суспѣльности.

Темера являє ся противникомъ „мертвечины, котрою забивають голову въ школахъ,“ — вѣнь закоштувавъ уже „правдвои науки“, котра не узнае панованя поваги, и про-те проповѣдуе вѣнь вольну любовь и все-свѣтне братерство, — ба, вѣнь бажае, щобъ уже разъ прийшло до останнього удару, вѣдъ якого провалила-бъ ся тотя стѣна, що тысячѣ лѣтъ заслонюе очя людей... Та гадавъ бы хто, що Темера, пѣзнавши „правду“, не покине си до кѣнця житя, — такъ нѣ! Вѣнь не е певный, чи праця его на-що придасть ся; — вѣдтакъ каже, що

вѣнъ зъ товаришами може будуть дорогу по-за шляхомъ, що може найблизше поколѣне пѣде зовсѣмъ не туды, куды они йдуть, — що може лишити ихъ на боцѣ, якъ пам'ятникъ безплѣднихъ змаганъ людскихъ до непотрѣбнои цѣли! Темера готовъ на таку крайнѣсть и каже, що, коли-бъ дорога его показалаь несхѣдною зъ природными законами загального розвитку, то вѣнъ готовъ заразъ вертати ся!) — Мы-жъ пытаемо ся: чи таке змагане репрезентанта соціально-поступовыхъ идей може зватись консеквентнымъ и постѣйнымъ? Чого-жъ выступати противъ поваги й противъ „писанія“, — чого згнуцатись надъ мертвечиною дотеперѣшною науки, коли самі речники всесвѣтного братерства й поступу не суть певні, чи ихъ борня противъ истнующого еуспѣльного ладу доведе до-пути? — Та й въ загалѣ характеристика Темеры не зовсѣмъ вдоволяюча. Вѣнъ любить Ганю, котра переймае вѣдъ него поступові науки й готова стояти за свободу, за добро. Та отъ, она выходитъ за-мужъ за другого, а Темера поглядае на сю страту супокѣйно! Вѣнъ бо довѣдуе ся вѣдъ Ганѣ, що она й опѣля не забуде нѣколи его науки, — що ей чоловіккъ поможе йй, стояти за свободу й добро, такъ якъ они колись собѣ прирѣкали. — Хиба-жъ можна бути супокѣйнымъ, втративши надѣю на подруже зъ любою дѣвчиною? — а коли Темера успокоивъ ся, то по-що навѣдувавъ ся вѣнъ до Ганѣ, коли она до свого чоловіка прихидилась сердцемъ, и той обѣцывавъ йй, помагати въ змаганю ей до правды й добра?

Коли-жъ Темера опинивъ ся на пѣдиню еуспѣльноети, то якось-то не зовсѣмъ природно було, думати въ тюрмѣ про свое дѣло, про свою любовь! Се-жъ помѣтивъ

1) „В поті чола“, стор. 114.

и самъ авторъ, коли до свого героя звернувъ ся зъ отсею апострофою: „Ехъ, голово молода, запалена, самолюбна! Въ святѣмъ своѣмъ запалѣ ты й не бачишь, якій самолюбій все твои думки, все твои змаганя! Адже-жъ дѣло твоє, хотъ и йде до всесвѣтного братерства и вселюдського щастя, — чи не для того воно тобѣ таке миле, таке дороге въ тѣй хвили горя, що воно твоє дѣло, що въ нѣмъ сходять ся все твои мысли, бажаня, переконаня и цѣли, — що працювати, а навѣтъ терпѣти для него справляе тобѣ приємнѣсть? Адже-жъ людина, котру ты любишь, хотъ и нѣчимъ ей не вяжучи, хотъ и зрѣкаючись ей посѣданя, хотъ и бажаяючи йй щастя зъ другимъ, — адже-жъ тота людина хиба-жъ не тымъ тобѣ мила, що при нѣй уплыли найщасливѣйшій хвилѣ твоего житя, що ей поцѣлуѣ й доси горять на твоѣмъ лиці, що дотыкъ ей нѣжнои руки й доси тремтить у твоихъ нервахъ? Ехъ, голово молода та самолюбна! Покинула-бъ ты на часокъ займати ся собою, потѣшати себе! Поглянула-бъ ты докола себе пильно, уважно, братерськимъ, люблячимъ окомъ! Може-бъ ты побачила близъ себе нещасливѣйшихъ вѣдъ себе! Може-бъ ты побачила такихъ, котрі на се дно еуспѣльного гнету не принесли зъ собою нѣчого, нѣчого: нѣ думки яснои, нѣ споминокъ щасливыхъ, нѣ блискучои, хотъ-бы обманливои надѣв!“...¹⁾

Видимо про-те, що молодой „самолюбъ“ Темера не може зватись непохитнымъ речникомъ любви братерскои. Вѣдтакъ годѣ мовчки поминути тѣ слова О. Хванька, котрыми вѣнъ въ „Зорѣ“ оцѣнюе вдачу Темеры. — „Андрѣй Темера“, каже вѣнъ, „бѣдкасть ся, чому це люде не лишнуть до соціализму („правдивои науки“)? „Чи тому?“ (пытае ся Темера) „що вона своихъ здобуткѣвъ не

1) *ibid.*, стор. 105.

видає за окончну, безвглядну правду? Ахъ! а людямъ треба ще поваги, котра бы зъ-горы диктувала: такъ має бути! Треба ще писанія, котре становило бы початокъ и конецъ мудрости, по-за котрымъ усе було-бъ або фальшиве, або злишне!...“ „Еге-жъ, пане Темеро!“ каже дальше Хванько, „власне, черезъ те, що въ тыхъ здобуткахъ „правдивої науки“ не бачимо мы „безвглядної правды“, а багато дечого ще непевного! Тутъ вагу має не послухъ „писанію“, а щось инче: Хиба-жъ треба заразѣнько й полинути за новою думкою тѣльки черезъ те, що вона нова?! Не треба озирати ся, чи часомъ не химера то?! А вже-жъ не можна хапати ся за тїи теорїї, въ якихъ не певнї сами ихъ прихильники... Ото-жъ, якъ-що хто не соціалістъ, це ще не значить, що вінъ рабъ поваги авторитету „писанія“. Докажѣть, що громадство єдино спасенна стежка, и побачите, що не такъ тодѣ однесуть ся вѣ до васъ!“¹⁾

Менше вдоволяє насъ характеристика Бовдура. Авторъ розказує, що Бовдуръ страждавъ и бѣдувавъ вѣдъ малечку, що сѣльскї дѣти згнуцались надъ нимъ, зовучи его байстрюкомъ, знайдою. Вѣдтакъ заявляє авторъ, що якъ бы бѣдному не все вѣтеръ у очи вѣявъ, то бы може бѣдний и бѣднымъ не бувъ²⁾. Але-жъ авторъ называє Бовдура „самолюбною, дикою натурою“³⁾. Запаливши село, де живѣ, Бовдуръ прийшовъ въ Бориславъ. Тамъ стоваришувавъ ся вінъ зъ однимъ такимъ-же круглымъ сиротою, якъ и вінъ самъ. Маючи добрый заробокъ Бовдуръ немовъ голодный вовкъ вѣвъ безъ тямки, проѣдавъ усе, що заробивъ и ходивъ мало не голый. Тодѣ-то подобавъ вінъ собѣ одну бѣдну робѣтницю, але его

¹⁾ „Зоря“, 1891; стор. 76.

²⁾ „В потї чола“, стор. 106.

³⁾ *ibid.*, стор. 107.

„дика натура“ стала ще дикѣйшою при тѣй тихѣй, лагѣднѣй и добрѣй людинѣ. Вінъ єв бивъ-побивавъ и трохи перегода нагнавъ вѣдъ себе. Коли-жъ той побратимъ оженивъ ся зъ сею сиротою. то Бовдуръ розпивъ ся, и вѣдъ того часу въ его головѣ не було вже нѣякои думки, — тѣлько гуркотѣвъ шумъ, мовъ млынове колесо. И отъ, той „звѣрь“ вбиває Темеру въ арештѣ, бо хотѣвъ вѣдобрати ему грошѣ, щобъ насытити ся до-волѣ й пити пива-вина бутельками такъ, абы стало за вѣс разы. Та кобы сеся трагедія скѣнчилась убійствомъ Темеры, то Бовдуръ у своѣмъ звѣрчѣмъ нестямѣ явивъ бы ся лишъ консеквентнымъ переступникомъ. Ажъ ось, нѣ сѣло нѣ пало, кає ся вінъ наразъ свого злочинну, хоча що йно мочивъ руки въ крови зарѣзаного Темеры. По словамъ автора „немовъ на-ново вѣтупивъ людскїй духъ въ те тѣло, що доси було мешканѣмъ якогось бѣса, яконеь дикон, звѣрчон душѣ“¹⁾. Здає ся-жъ, що Бовдуръ розказавъ ся лишъ для того, що вбивъ Темеру, не добувши его грошей; — але-жъ сумнѣваемо ся, чи бувъ бы вінъ просивъ „святой, яеной душечки“ о прощенѣ, коли-бъ вбивши свою жертву захопивъ бувъ у свои руки тїи пятьдесятъ риньскыхъ. Такїй Бовдуръ, якимъ авторъ змалювавъ его до вбїйства Темеры, не мѣгъ опѣселя каятись свого злочинну, — теє тѣло, що доси було мешканѣмъ якогось бѣса, яконеь дикон, звѣрчон душѣ, не могло вже зъелектризуватись нѣякою катастрофою!

Та отъ, критикови Е. Левицкому є по-путру ось-та метаморфоза, що проявила ся въ души Бовдура; — вінъ пише, що се сталоь зовсѣмъ „натурально“. Осъ и его слова: „До злого наклонювало Бовдура тѣльки бажане, хочъ трохи зажити щасливѣйше, а бажане те мо-

¹⁾ *ibid.*, стор. 119.

гло сповнитись тільки злымъ, деморалізацією. Що такъ було, сему винні не вінъ, а жите, ладъ суспільний, сама суспільність. И нынѣ, коли власне такій страшный проступокъ не сповнивъ его надѣй, коли Бовдуръ побачивъ, що вінъ не осягне того, що бажавъ, вінъ стрепенувъ ся, въ нѣмъ прокинувъ ся давний Бовдуръ, зъ незпсованою душею, зъ щиримъ, добрымъ людянымъ серцемъ. Настала криза, и въ той кризѣ Бовдуръ побачивъ, що вінъ поступавъ зле, бо хотѣвъ жити, а инакше жити не мѣгъ. Вінъ побачивъ, що вінъ тутъ завинивъ тільки тымъ бажанемъ уживаня, що горѣло въ его души, але, що те вело его до проступку, сему вінъ не виненъ. Сему винні люде, що згнуцали ся надъ нимъ, винні тѣ, що не бачили въ нѣмъ чоловіка, а звѣрину, котру треба вызыскувати, — винні тѣ, що пхнули его въ тоту нору, вѣдбираючи ему все, що ему яко чоловікови належить ся. И той впливъ жита зрозумѣвъ наразъ Бовдуръ. Якъ кождому, що сповнивъ злый вчинокъ, але не зъ своєї вини, такъ и Бовдурови пѣсля сей кризи здавало ся, немовъ все, що тільки лихого вінъ зробивъ, спало ему зъ душѣ, и вѣдсувало ся десь далеко-далеко вѣдъ него, наче-бъ се було дѣло не его рукъ, а чиесь чуже, на що вінъ зъ-далеку споглядавъ холодно, розважно, безъинтересовно. Зъ Бовдура ставъ вже иншій чоловікъ, и сей чоловікъ побачивъ, що до злого его змушували другі, другі не вінъ. Вінъ почувъ, що вѣдродивъ ся, що не въ усьому вінъ самъ виненъ, а винні тѣ, хто зробивъ зъ него сего вѣдражающого, одичѣлого, захланного Бовдура¹⁾.

А вже-жъ намъ здає ся, що самъ авторъ выправдує инакше той страшный злочинъ Бовдура. Осъ бо читаємо

¹⁾ „Народ“, 1891; стор. 113.

въ повѣсти „На днѣ“, що той ночи, коли Бовдуръ задумавъ убити Темеру, на танку арешту полиціянны-вартовой балакали ось-якъ: „Но и що-жъ?“ говоривъ одинъ, — „не застали вже того бѣдолахи живого?“ — „Нѣ, акурать, якъ прибѣгли, то ще бувъ трохи теплый. Та де? — горло ажъ до самой кости перерѣзавъ!“ — „Господи!“ бубонѣвъ другій, — „вѣдай уже конецъ свѣта настане! Такий нарѣдъ зробивъ ся поганий, такъ оденъ на другого ворогує, дихати братъ брату не дає! Ну, та чи мавъ же той серце, такого молоденького...“ Ту загремѣло й Бовдуръ не дочувъ полиціановыхъ слѣвъ...¹⁾ Мабуть не помилимось, коли скажемо, що авторъ симъ епизодомъ хотѣвъ доказати, неначе-бъ то Бовдуръ рѣшивъ ся до своего злочину пѣдъ вражѣнемъ той говорѣнки полиціанѣвъ. Се значило-бъ, що въ чоловіка нема вольной волѣ, та що импульсъ до дѣлъ подають ему иногдѣ зовнѣшній вражѣня, котрі мовъ-то приневолюють его до выконаня такихъ чинѣвъ, якихъ вінъ въ нормальномъ станѣ душѣ може-бъ и не допустивъ ся. Такъ мабуть думавъ авторъ. А вже-жъ годѣ тутъ диспутовати про стѣйність такой думки, по-за-якъ и мѣжъ соціалистами-теоритиками лишь деякі зъ нею годять ся.

Вѣдтакъ наводимо ще ось-сю примѣтку А. Хванька про реалистичный малюнокъ деякихъ подроцивъ въ обрѣзку „На днѣ“... „Це оповѣданя повне що-найкрѣвавѣщихъ або обриджуючихъ сценъ, які похвалити не можна. Не конечно стѣсняти ся законами эстетики, — це такъ; та й самый предметъ вымага́ часомъ крѣвавыхъ сценъ. Але Франко именно любуєть ся въ ихъ и подає ихъ намъ надто за-любки. Коли бють ся арештанты та розъюшують обличья одно 'дному, то Франкови очевидячки

¹⁾ „В поті чола“, стор. 115.

мало тихъ поражаючихъ, страшенихъ подробиць, якѣ имъ намальовано: вѣнъ ще примуше кровь джурити на хлѣбъ. Читачь изъ жахомъ бачить цѣ страховиды, мовь передь очима, а Франко ще надае порѣвнанне: „Залу-скала ручка о кѣтки, загецала о набрескле, напухле тѣло, мовь о подушку, — а борць ще не пускали ся, ще не переставали кричати, мовь пацюки, котрымъ незруч-ный рѣзникъ лихо востромивъ нѣжь у груди. Капраль розлютивъ ся й собѣ-жь, почавъ обохъ частувати кѣн-цями чобѣтъ по-пѣдъ ребра“¹⁾. — Майже щѣ сторѣнка сеи новель то й вамъ подѣбна болѣзна картинка: тамечки докладно оповѣдаеть ся за харкотиння на стѣнѣ, надъ головою сплячого жида, тамъ Бовдуръ выбльовуе пожуту мачку въ лице Дорожѣвського газды,... тамъ рука за-стромлюеть ся въ перерѣзане, издрѣгающее ся горло, тамъ далѣ — кровь, кровь, скрѣзь кровь... Питання, на-що то? на-що таке надбуживання правъ реальнои школы? Ще можна розумѣти тѣ картины цѣго роду, котрѣ мають певну цѣль, вмовляють въ насъ огиду до мерзоты и тымъ можуть чинити добротворный, моральный впливъ. А у Франка є багато такого, щѣ болѣзно дратує однѣ лишь нервы“...²⁾

Такожь по нашѣй думцѣ зъображеня такихъ дра-стичныхъ сценъ вменшають стѣйнось реальнои твору „На днѣ“. Подѣбныхъ реалистичныхъ малюнкѣвъ въ ин-шихъ повѣстяхъ Франка не добачаемо, хибѣ щѣ натяк-немо про двѣ натуралистичнѣ картинки въ оповѣданю „Місія“. Осѣ бо читаемо тамъ, щѣ въ часѣ страшного голоду пѣсля рѣзанины 1846. р. въ захѣднѣй Галичинѣ батько патра Гавдентія, бѣднѣй Мазуръ, зарѣзавъ своего

¹⁾ *ibid.*, стор. 102.

²⁾ „Зоря“, 1891; стор. 77.

сынка Йонтка передь Рѣздвяными святами. И „покапала кровь въ миску, подѣставлену жѣнкою Мазура, — кѣлька разѣвъ легко стрепенувши ся сконавъ хлопчина. Його тѣломъ опровадили свята“...¹⁾ А далѣ розказує авторъ, щѣ патерь Гавдентій, выѣзджаючи на религійну мѣсто на Пѣдляєе ночувавъ за кордономъ Галичины въ однѣй опу-щенной сѣльскѣй хатѣ. „Тяжка, безконечно довга була та нѣчь для патра Гавдентія! Самъ-самѣѣнькѣй, запер-тый въ опущенѣй хатѣ — вѣнъ не мѣгъ анѣ на хвилю заснути... Невеселѣ думы ворущились въ його головѣ и прогонювали сонъ зъ його повѣкъ; але може ще дужче прогонювали його иншѣ недогоды: затхлый воздухъ пустки, тверда, тѣлько зъ соломы, вереты и соломянои подушки зложена постѣль, и блощицѣ, котрѣ выголодѣв-шиє, зъ усѣхъ кутѣвъ въ пѣтьмѣ такъ налазили, такъ и впивали ся въ його тѣло!... Першѣ укушеня блощицѣ вытискали зовѣмъ не побожнѣй проклятя зъ його горла; вѣнъ почавъ ширити руками по своѣмъ тѣлѣ, раздавлюю-чи множество тихъ насѣкомцѣвъ, котрыхъ вѣдрозлива вѣнъ ще дужше дразнила його нервы“...²⁾

Хочѣ-жь оба головнѣй типы въ образѣ „На днѣ“ (се-бѣ-то типы Андрѣя Темеры и Бовдура) не можуть зватись природными, то все-жь сеи реальный твѣръ по-трясає сильно душею читача. Опроче типы дѣда Панька, бойчука Митра, Дорожѣвського газды и чудака Стебель-ского вважають ся зовѣмъ вдатными, дарма щѣ Е. Ле-вицкѣй называє Стебельского типомъ „доволь нездецидо-ванымъ“³⁾. Вже-жь той чоловікѣкъ, щѣ въ его головѣ не всѣ свои суть дома, не може „позувати на велику ори-

¹⁾ „Ватра“. Літературный збѣрникъ. Выдавъ Василь Лукничъ. Въ Стрию, 1887; стор. 63.

²⁾ *ibid.*, стор. 81.

³⁾ „Народ“, 1891; стор. 114.

гіннальнѣсть“, не може „стояти сповитымъ немовъ мрач-
нымъ туманомъ въ тѣй галеріи интересныхъ постатей“¹⁾.
Вѣдтакъ думаємо, що типъ сердечно-наивного бойчука
Митра змалювавъ авторъ за-для того, щобъ влагодити
пригнѣтаюче вражѣнє, яке вытворює ся въ нашѣй души
тымъ траїчно-сумовитымъ образомъ. А по-за-якъ кон-
трастомъ тѣни й свѣтла по̀дносить ся неразъ художницка
стѣйнѣсть образа, то супроти понурон тюрмы змалювавъ
авторъ такожь принадну картинку сусѣднього гимназі-
яльного городу, де по крученихъ стежкахъ ходили въ
празничнѣмъ строю люде всякихъ станѣвъ, а всѣ ве-
седї, свѣбѣднї...²⁾

Коли авторъ въ образку „На днѣ“ хотѣвъ вказати
на раны суспѣльного орґанизму, то въ новели „Мани-
пулянтка“ ставъ вѣнъ речникомъ еманципаціѣ жѣ-
ноцтва, зѣобразивши незавидну долю молоденькои сир-
оты Целѣ, котра за-для кусника хлѣба служила експеди-
торкою на почтѣ.

По смерти батька й матери ставъ Целею опѣкува-
тись єѣ дѣдуєь, а коли й той умеръ, то молода манипу-
лянтка перейшла жити до пана Темницкого, що бувъ
приятелемъ небѣжчика дѣдуєя и при смертельнѣй посте-
ли обѣцявъ єму, пѣклуватись долею бѣднои сироты. При-
старковатый Темницкій бувъ пенсіонованный урядникъ
и мавъ жѣнку о пять лѣтъ вѣдъ себе старшу й глуху якъ
пень, та й одного сына, що єкѣнчивъ у Вѣдни медицину
и практикувавъ при тамошнѣй клініцѣ. Той-то Темниц-
кій бувъ собѣ веселый „старшчокъ“, що славивъ ся смѣ-
хованцемъ, и мимо сємого десятка лѣтъ не позбуєь ся
охоты до авантурокъ, або, якъ вѣнъ самъ говоривъ, до

¹⁾ ibid.

²⁾ „В потї чола“, стор. 63.

„маленькихъ зворущень“. Вѣнъ поглядавъ неразъ ласыми
очима на гарну манипулянтку и дратувавъ єѣ зъ насмѣ-
хомъ, называючи єѣ панночкою зъ нового, вченого, са-
мостѣйного поколѣня.

Коли-жъ молодой Темницкій приѣхавъ до своего
батька й побачивъ Целю, то ставъ и вѣнъ до неї лица-
тись, ба, авторъ новелѣ пише, що батько й сынъ „поро-
зумѣли ся цѣлковито“ про свои вѣдноєнны до принаднои
сироты¹⁾. Саме-жъ тогдѣ, коли докторъ задумавъ облуп-
тати гарну манипулянтку своимъ сильцемъ, явивъ ся ду-
хомъ-сторожемъ єи Семіонъ Стоколоса, що займаєь ся
газетярствомъ и що по батьку одержавъ фѣльварочокъ
зъ трицяти морґами землѣ недалеко Львова. Свою лю-
бовь до Целѣ выявляєь вѣнъ тымъ, що ходивъ за нею
мовь тѣнь и писавъ до неї листы, котрыхъ она по-най-
бѣльше не читала. Въ одномъ такѣмъ листѣ сказавъ вѣнъ
про обоєхъ Темницкихъ тѣлько одно: „Стережѣть ся, па-
нѣ, зарѣвно батька, якъ и сына!“²⁾ Але-жъ Целя не
злюбила добряги Стоколосы и не звертала уваги на щирю
єго раду.

Побѣчь Целѣ змалювавъ авторъ ще два иншї типы
манипулянтокъ: понурон Грозицкои и живои Ольги Не-
вѣрекои. Вѣдтакъ вказавъ вѣнъ на три шляхи, котрыми
йдуть жѣнки въ службѣ публичнѣй. Осє и слова автора:
„Шляхомъ на-право йде купка жѣнокъ, у котрыхъ въ
серцяхъ горе житя, розчарованя и рїгоръ службовый
высушили вѣдмолоджуюче жерело чутя й людскои само-
дѣяльности. Се жѣнки бюрократки, котрї непохитно пиль-
нують своихъ обовязкѣвъ въ житю, але жѣнки зъ дуже
затѣсеннымъ круговидомъ житєвыхъ интересѣвъ, симпа-

¹⁾ ibid., стор. 229.

²⁾ ibid., стор. 221.

тій и антипатій... Другимъ шляхомъ на-лѣво йдуть истоты якъ-разъ противні тамтымъ, живій, палкі й бажанчій жити, повній запалу до працѣ, повній посвященя и сповчутя, але власне для того нараженій на найтяжшій покусы, на найбільшій небезпеки й помилки. Въ тѣй групѣ нема одностайности й уніформы; ту кожде лице — справдѣ вѣдмѣнна фізіономія, ту повно руху й контрастѣвъ: смѣхъ роздаєсь и розпука глухо стогне, а здовжъ шляху, котрымъ пройшла ся громадка, вѣдъ часу до часу лишає ся якійсь недовѣдомый останокъ: то трупъ, то калюжа крови. — А третій шляхъ — середній. Иде нимъ дуже мѣшана, найчисленнѣйша компанія. Є ту жбнки загартованій досвѣдомъ, котрѣ зъ тяжкою житевою боротьбы вынесли прецѣвъ чутливе серце й душу непорочну: — є молоді панночки, котрыхъ щаєливый темпераментъ хоронить вѣдъ екстраваганцій, а молодѣсть вѣдъ рутини, — натуры гармонійной, зъ живимъ чутемъ и бажанемъ дѣяльности, але керованій бѣльше розумомъ, нѣжь чутемъ. Боротьбы и внутрѣшнихъ роздвоєнь и ту не хибне, — не хибне блудѣвъ и помилокъ, бо де-жь ихъ хибує въ дѣлахъ людськихъ? Але скарбъ найдорожшій, людскѣсть, гѣднѣсть и индивидуальнѣсть людська въ тѣй громадицѣ хоронить ся свято, переносить ся якъ найцѣннѣйше наслѣдіє все напередъ до далекои, красной будицины¹⁾.

Першимъ шляхомъ поступала панѣ Грозицка, котра була вдовою по якѣмъ-ось збанкротованѣмъ купци й зѣ своего скупенького, почтового зарѣбку мусѣла виховувати троє дрѣбныхъ дѣтей. Тому-то вгинала ся она пѣдъ тягаромъ грызоты й працѣ не стѣлько бюровои, скѣлько домашнои, и той тягаръ выгасивъ въ єи серци всяку искор-

ку веселости й радѣсного погляду на свѣтъ. Пунктуальна въ сповнюваню своихъ обовязкѣвъ, була она такожъ не менше строгою й ригористичною зглядомъ другихъ. Працюючи пѣдъ єи холоднымъ, чисто бюрократичнымъ окомъ, чула Целя подвѣино тягаръ и одвѣчальнѣсть своєи службѣ.

Другимъ шляхомъ ишла молода Ольга Невѣрка. При живѣи своѣй вдачи похитнулаєь она на сѣмъ шляху: пѣзнала ся зъ якимъ-ось академикомъ, щѣ мавъ зъ нею женитись, але передъ пѣвъ рокомъ покинувъ єѣ, подавши ся на судову службу въ Босніи. Бѣдна Ольга отруилась. И подумала собѣ Целя, щѣ Ольга, не хотѣвши своимъ унадумкомъ скомпромитувати своихъ товаришокъ, вѣдважилась на злочиньство. Вѣдтакъ Целя почувла перестрахъ передъ такимъ геройствомъ тои нащаснои дѣвчины, „котру формалистичній й бюрократичній душѣ назвуть упавшою и легкодушною“¹⁾.

Третимъ шляхомъ вандрувала мабутъ Целя, хочъ авторъ не сказавъ сего выразно. При живѣмъ своѣмъ чутю и бажаню дѣяльности она кермувалась бѣльше розумомъ, нѣжь серцемъ.

Стоколоса дѣзнавшисъ, щѣ Целя єго не любить, вѣдписавъ ѣй, щѣ вже не буде доѣдати ѣй своимъ видомъ, — щѣ продавши свою реальнѣсть выѣзджає зѣ Львова на довшій часъ. Мѣжь-тымъ молодой Темницкій зъумѣвъ положити серце гарнои Целѣ, а коли она розказувала єму про смерть своєи товаришки Ольги, то вѣнъ натякнувъ на те, щѣ служба — то неволя. Однече Целя вѣдповѣла єму, щѣ противно, те регуларне, пѣсля годинника розмѣрене жите вѣпокоювало єи думки, чинило єѣ здоровѣйшою, поважнѣйшою, вдоволеною. Вѣдтакъ заявивъ вѣнъ манипулянтцѣ, щѣ для неї розѣрвавъ заручины зъ панною

¹⁾ *ibid.*, стр. 259—260.

¹⁾ *ibid.*, стр. 243.

Амалією Шмидт, дочкою протомедика Вѣднеського головного шпиталю, котра є наслѣдницею пѣвъ-миліоновой фортуны, — тѣлько бажавъ бы вѣнъ, щобъ Целя его любила й покинула почтове бюро, де она сидитъ на публичной выставѣ, „на тѣмъ ринку, де безвстыднѣсть и брутальна сила штовхають ся въ боротьбѣ о кусникъ хлѣба“¹⁾. Опѣсля сказавъ вѣнъ Цели, що вѣдвезе єѣ до старон тѣтки въ Станиславовѣ, де она пробувала-бѣ, поки все приготовило-бѣ ся до слобу. Якъ се почула Целя, то подала она докторови листъ, писаный до него Амалією Шмидт. Той листъ найшла була на сходахъ стара Осипова, що услужувала маніпулянтцѣ, й думаячи, що вѣнъ назначеный для неи, подала єѣ те письмо. Въ тѣмъ-же були рахунки за пранє, за мыте пѣдлоги й за чищенє чобѣтъ, — за роботы служницѣ Темницкого, що звалася Амалія Шмидт. Супроти такихъ явныхъ доказѣвъ свои пѣдлости докторъ зѣвѣвъ ся зъ пантелику; — зъ сидуванымъ усмѣхомъ спытавъ ся вѣнъ маніпулянтки: „Ну, панно Целино! и що-жъ зъ того выходитъ?“ — „Нѣчого“, сказала Целя, — „окрѣмъ хйба того, що вы словомъ чести заперняли, що ваша байка зъ панною Амалією правдива. Значить, теперъ я знаю, яка ваша честь!“ — „Але-жъ се жартъ, невинный жартъ!“ — „Такій самый невинный, якъ той, котрый вы хотѣли зѣ мною зробити! О, теперъ я васъ зрозумѣла! Теперъ я знаю, що вамъ завадила моя служба! Знаю, до якои тѣтки вы хотѣли мене завезти! Знаю, въ якѣмъ значѣннѣ вы хотѣли мене зробити своею“...²⁾. И заливаючись горячими слѣзами, въ знесилю Целя впала лицемъ до подушки. Мѣжь-тымъ докторъ высунувъ ся зъ єи кѣмнатки, а замѣецъ него стара Осипова, мовъ мати,

¹⁾ *ibid.*, стр. 264.

²⁾ *ibid.*, стр. 265—266.

нахиляла ся надъ плачучою Целею. Пѣзно успокоилася маніпулянтка й довго не могла заснути. Житє выдалосъ єѣ такимъ тяжкимъ, небезпечнымъ и зрадливымъ, якъ тому, хто заблудивъ у лѣсѣ, повиѣмъ гадюкѣ, вовкѣвъ и труючого сопуху.

На другій день черезъ Осипову выговорила она старому Темницкому помешканє, а зъ-полудня по урядовыхъ годинахъ на почтѣ поспѣшила до старон Невѣрской, котра приняла єѣ сердечно мовъ рѣдну доню. Коли-жъ Целя розказала єѣ свою пригуду зъ докторомъ Темницкимъ, то старушка крѣпко обняла єѣ и сказала: „Мое дитятко золоте, бѣдне! Ходи до мене! займи те мѣсце, котре такъ нагло опорожнила люта смерть. Будь менѣ за дитину! Будемо любити ся, будемо ратувати одна одну. А тыхъ, котры пасуть на нашу погибѣль, нехай Богъ судить, якъ самъ хоче!“ Целя цѣлувала старушку въ зѣвѣлїи руки, обливаючи ихъ слѣзми.

Сю новелю написавъ авторъ вельми складно пѣсля плану, напередъ обдуманого. Характеристику Целѣ зѣобразивъ вѣнъ вдатно, зладивши психологичну студию про єю маніпулянтку, що зъ тяжкою житєвѣи боротьбы вынесла чутливе сердце й душу непорочну. Она служила на почтѣ, котру авторъ назвавъ „машиною“, що „выиссає молодѣсть, жвавѣсть и свѣжѣсть працюючихъ у нѣй женщинѣ“¹⁾. А вже-жъ незавидна була доля Целѣ, коли й стара служниця Осипова оєь-якъ высказала євѣй поглядъ на єи службу: „Кождому, хто тѣлько хоче, вѣльно на васъ дивити ся“. А дже-жъ паннунця що-день сѣмь годинъ сидитъ тамъ за рѣшѣткою, мовъ на выставѣ. Хто хоче, може прийти й обзирати паннунцю, скѣлько єго воля, и паннунця не може єму сего заборонити“²⁾. Вѣдтакъ и ста-

¹⁾ *ibid.*, стр. 236.

²⁾ *ibid.*, стр. 216.

рый Темницькій сміявъ ся бѣдиой дѣвчинѣ, докоряючи їй ось-якими словами: „Коротке волосечко, синенькїй панчошечки, служба въ канцеляріи, самотѣйне житє, степь широкїй, свѣтъ отвертый,... панни савантки, обсервантки, маніулянтки й еманципантки, нове поколѣнє, рѣвноуправленє зъ мужчинами, житє на власну руку, здобуванє будущини, — вже мы що знаємо, те знаємо! Знаємо, що женщина — все женщина... Все має тѣлько одну мету, — здобувати серця мужчинѣ, полювати на мужѣвъ, уловляти вселенную зъ вусами!“¹⁾

Авторъ помѣстивъ почтову маніулянтку мѣжъ робучими людьми, що працюють въ потѣ чола. Коли-жъ оно справдѣ такъ є, то по-що-жъ теоретики-соціялисты проповѣдують еманципацію женщинѣ? — по-що добиватисѣ до того, щобъ якась машина высисала молодѣсть, жвавѣсть и свѣжѣсть працюючихъ у нѣй женщинѣ? Мабуть тї машины не такї дуже страшнї, коли сучасный свѣтъ поступовый прямує до того, щобъ якъ наибѣльше жѣноцтва около нихъ горнуло ся. Коли отже жѣноцтво хоче стати побѣчь мужчинѣ и хѣснуватисѣ правами еманципаціѣ, то й мусить вразъ зъ ними працювати въ потѣ чола. Такъ отже поставляє ся альтернатива: або жѣноцтву не перти ся до тыхъ машинѣ, або займати зъ резінацією свое мѣсце въ службѣ такѣй, яка домагає ся працѣ въ потѣ чола.

Хоча-жъ авторъ писавъ сю новелю пѣсля пляну, добре обдуманого, то все-жъ вытворивъ вѣнцѣ цѣлу ситуацію трохи неприродно. Ёму треба було, щобъ Целя жила у пана Темницького та до не-хочу слухала двозначныхъ слѣвъ старого джигуна, бо инакше не мѣгъ бы вѣнцѣ своєй займачою новелѣ довести до путя. Адаже-жъ до приѣзду

¹⁾ *ibid.*, стор. 223 — 224.

молодого доктора зъ Вѣдня жила Целя вже пѣвъ року въ домѣ Темницького и день-у-день слухала шутокъ-вытребенькѣвъ веселого фацеціониста про еманципантки. Хиба-жъ не лучше було-бъ для молодой маніулянтки задалегѣдь покинути такого химерного „таточка“ и переселитисѣ до матери своєй подруги, Ольги Невѣрекон, якъ се опѣсля справдѣ стало ся? Одначе поетамъ вѣльно не зважати на такї дробниці, и вѣдтакъ укладають они плянъ своихъ творѣвъ такъ, якъ се имъ принадлежить ся.

А вже-жъ мѣгъ бы дехто се закинути авторови, що въ его повѣстяхъ рѣшуча якась подѣя засновує ся иногдѣ на нежданѣй дробниці, котра якось нескладно вяже ся зъ природнымъ розвоємъ дѣѣ въ оповѣданю. Отъ и въ новелѣ „Маніулянтка“ розвязка интриги засновує ся на листѣ, що его стара Осипова знайшла на сходахъ и вѣдала Целинѣ. Се-жъ бувъ листъ Вѣденської прачки Амалїѣ Шмидтѣ, писанный до доктора Темницького. Та й нѣгде правды дѣти, придабашки зъ найденными листами вважають ся застарѣлыми моторами дѣѣ въ повѣстяхъ школы романтичной, и не можуть теперъ вдоволити читача тымъ, що въ оповѣданю проявляє ся неначе „*deus ex machina*“.

Хоча-жъ бѣльшї образки „На днѣ“ и „Маніулянтка“ змалювавъ авторъ зъ великимъ артизмомъ, то все-жъ творча его сила проявляє ся красше въ дробныхъ его повѣткахъ, котрї не суть студїями психологичными, але вважають ся неначе фотографїями зъ житя суспѣльного. Сюды належать найпаче ось-якї образки: 1. Грицева шкѣльна наука. 2. Schön-Schreiben. 3. Слимакъ. 4. Добрыи заробокъ. 5. Льсы и пасовиска.

У своихъ образкахъ зъ житя робучого люду доторкає ся Франко трохи-не вѣсѣхъ бѣковъ суспѣльного побуту, одначе годѣ сказати, що сї образки дадутъ ся зло-

жити въ одну велику картину лихолѣтя люду руско-украиньскогого. Тому-то не дивота, що А. Хванько осьякій загальний судъ высказуе про тѣ образки: „Сливе усѣ повѣстки, умѣщені у „Въ потѣ чола“ одзначають ся своєю тенденційністю, и идею ясно видко одъ-разу. Тутъ не можна сказать, щобы Франко такъ собѣ, несвѣдомо, зъображавъ намъ усе тее, що постерегае въ життю: навпаки — вѣнъ якій-небудь життєвий випадокъ подведе подѣ теорію и дасть свое свѣтло. Въ цьому його вартѣсть, але въ цьому його й хибы. Справдѣ, у Франка мы бачимо яку-небудь подѣю, свѣдомо освѣтлену зъ усѣхъ потрібныхъ бокѣвъ, бачимо весь глибо дѣшъ людськои, бачимо немовъ на свои очи всякі страшні сцены (о, Франко вдатный художникъ!) — але-жъ все це загально-людське, що такъ скажу „космополитичне“ — зъ малыми выимками; — передъ нами повстають не Русины-Галичане, але просто люде; — неразъ любѣсьнѣкко можна вважати Франковського Русина и за Украинця, и за Кацапа, и за Поляка, и за Нѣмця, и за Итальяна, — кого хочете! А отъ вѣзмѣмъ повѣсти Печуя-Левицького: тутъ скрѣзь ясно розсыпано силу побутовыхъ дробницъ, якій навѣтъ нѣбы злишний, бо не мають прямого отношенія до ходу дѣѣ; тымъ часомъ яке велике достоинство становлять цѣ, мовлявъ, „непотрѣбній“ подробности! Франко-жъ дѣе не такъ: маляючи й галицьке таки життя, вѣнъ загально бере зъ його тѣльки тѣ черты, якій йому потрібній за-для проведения идеѣ. Правда, иномѣ несподѣвано и у його перерываеъ ся загальний тонъ, въ оповѣданія вдираеъ ся якась дуже мила черта, щиро народня, — вдираеъ ся надаткова подробица руська, такъ що й хвилины не можна усумнитися, щобъ передъ нами бувъ не нашъ братчикъ „хохолъ“ зъ його властивостями, зъ його, напримѣръ, природнымъ гуморомъ. Я поясняю подобный выбухъ тымъ, що значна

частина повѣстокъ Франка мае темою справдешній засновокъ, такъ що инча злишня черта життя сама собою незнарошна прохоплюеъ ся. Однакъ не знаеъшь, якимъ оповѣданьямъ Франка оддати перевагу: чи побутовымъ малюнкамъ, чи цимъ — першои категоріѣ, бо й те й те однаково вабить до себе. До того така подѣстава темы, якъ мужицьке життя, мае въ значнои мѣрѣ звужувати й обмежати старання зоставати ся писателемъ-космополитомъ⁽¹⁾.

Треба-жъ признати, що тѣ образки суть оригинальнѣ, та що тѣльки денекуды добачаемо въ нихъ реминисценціѣ зъ творѣвъ иншихъ письменникѣвъ. А вже-жъ А. Хванько каже, що оповѣданія „Малый Миронъ“, „Грицева шкѣльна наука“, „Schön-Schreiben“ и „Оловець“ незнарошна пригадують російского писемника Н. Г. Помяловского, — що найпаче „Малый Миронъ“ нагадуе Вуколу въ „Очеркахъ бурсы“ Помяловского, та що ще бѣльше спѣльного, нѣжъ изъ Вуколою, мае Миронъ изъ Василькомъ въ оповѣданію Марка Вовчка „Два сыны“⁽²⁾. Ба, Хванько запримѣчае, що вѣдъ оповѣданъ Франка вѣе подекуды духомъ Федьковича, та що й спосѣбъ оповѣданія, взятый часомъ у Федьковича, якъ отъ у „Двохъ приятеляхъ“, ба й въ „Лесишинѣ челяди“⁽³⁾. По нашѣй же думцѣ тѣ натяки на чужі творы суть справдѣ незначнѣ, хибѣ що кольорить картинки „Лесишина челядь“ нагадуе подекуды манеру идиличныхъ малюнкѣвъ Федьковича.

Хоча-жъ въ тыхъ образкахъ зъ життя робучого люду не багато добачаемо прикметъ вѣдчѣ люду руско-украинь-

¹⁾ „Зоря“, 1891; стор. 77.

²⁾ *ibid.*, стор. 57.

³⁾ *ibid.*, стор. 77. — А. Хванько порѣвнуе „Двохъ приятельѣвъ“ Франка зъ „Побратимѣвъ“ Федьковича, й каже, що въ „Лесишинѣ челяди“ розмова Горпины зъ Митромъ Громоу и гра Митра на сопѣлѣ являють ся въ тонѣ Федьковича.

ского, то все-жъ Франко писавъ и такій повѣсти, якій вважають ся вдатними картинками зъ побуту руского народу въ Галичинѣ. Такою картинкою являє ся мѣжъ иншими повѣсть „Чума“. Однимъ зъ головныхъ дѣячѣвъ въ сѣй повѣсти є Єзуитъ, патеръ Гавдентій, той-самый, що въ оповѣданю „Місія“ вѣдѣгравъ незавидну ролю у своихъ змаганяхъ до релігійнои пропаганды на Пѣдлясю. Тому-то патрови Гавдентію заблаглось устроити місію въ галицкѣмъ селѣ Товстохлопахъ, де священникомъ бувъ Чимчикевичъ. Въ розмовѣ зъ пріоромъ ось-якъ зъобразивъ вѣнъ сего пань-отця: „Подумайте лишень: дѣдуганъ вѣсімдесяти-лѣтній, дивачнско, освѣты майже нѣякон, стотнѣснѣкій хлопъ по-мѣжъ хлопами, о догматахъ вѣры нѣякѣснѣкого розумѣня, — однимъ словомъ поява допотопна, — и при тѣмъ предобродушный чоловікъ, наивный и довѣрливый, якъ дитина“¹⁾. — Та отъ, показалось, що сей „стотнѣснѣкій хлопъ“ бувъ справдѣшнимъ батькомъ громадянъ, та що вѣнъ перемудривъ ученого Єзуита! Въ его селѣ не було школы, бо люде не хотѣли мати нѣякого дѣла зъ задириливимъ инспекторомъ, а все-жъ таки весь нарѣдъ въ селѣ бувъ освѣченый, бо давнѣйше Чимчикевичъ самъ учивъ дѣтвору, а вѣдтакъ кождый батько й мати займалнє наукою своихъ дѣтей. И отъ, въ Товстохлопахъ не було школы, а за те була читальня, ба, вѣдъ трицяти лѣтъ не пахло въ селѣ й духа жидѣвского. Въ селѣ бувъ добробуть, — громадяне заложили собѣ касу позичкову таку, що зъ самыхъ процентѣвъ оплачувано всѣ додатки краєвій, повѣтовій, громадскій й школьній, та й ще роздавано чи-мало бѣднымъ та потрѣбнымъ.

Коли патеръ Гавдентій заявивъ Чимчикевичу, що въ его церквѣ хоче сказати проповѣдь, то вѣдповѣвъ ему

¹⁾ „Зоря“, 1889; стор. 238.

старенькій пѣпъ, що безъ высшего дозволу не може допустити священника другого обряду, проповѣдати у своѣй церквѣ. Не помогло нѣчого, що патеръ высказавъ бажанє, проповѣдати коло церкви на цвинтарѣ, бо Чимчикевичъ натякнувъ на те, що могла-бъ ему бути яка халепа вѣдъ староства. И поѣхавъ Гавдентій до староства, щобъ вѣднати собѣ дозвѣль, проповѣдати на публичному мѣсци. Вѣдтакъ старенькій священникъ задумавъ ся и сказавъ собѣ: „Просивъ я Господа, щобъ дозволивъ менѣ вмерти супокѣйно, та здаєсь, що за мон грѣхи не выслухавъ мене Богъ! Прийдєсь мабуть власными старыми очима побачити ще початокъ новои боротьбы, а може й свои старі кости въ нѣй зложити!... Надходить на насъ чорна хмара зъ заходу, — надходить велика пошесть, страшна чума, котра може знести насъ зъ лица землѣ...“¹⁾. И ось Чимчикевичъ взявъ старый молитвеникъ и ставъ молитись; — вѣдтакъ очи его зупинили ся на послѣднихъ листахъ книжки, де вѣнъ самъ пѣсля старыхъ записокъ, документѣвъ и оповѣданъ старыхъ людей списавъ бѣльшь чимъ триста-лѣтню лѣтописъ села Товстохлопѣвъ. И прочитавъ вѣнъ на одной сторонѣ, що якъ-разъ передъ сто роками выбухла въ Товстохлопахъ така страшна пошесть, що пѣвъ села вымерло за одинъ тыждень.

Другого дня була недѣля. Патеръ Гавдентій роздобувши въ староствѣ призволенє, промовити въ публичнѣмъ мѣсци, вернувъ ся до Товстохлопѣвъ и дожидавъ часу, коли мѣгъ бы сказати проповѣдь. Недалеко звѣницѣ мѣжъ двома липами лежавъ старый надгробный камѣнь. Патеръ станувъ на нѣмъ, — то була его амвона. Але-жъ годѣ було дѣждатнєс кѣнца вѣдправы церковнои, бо пѣсля Службы божон ставъ отецъ Чимчикевичъ спѣвати акафистъ до

¹⁾ *ibid.*, стор. 243.

св. Николая, — а тутъ пекло сонце не-абы-якъ: патеръ стоявъ якъ-разъ на такôмъ мѣсци, де за цѣлый повдень не було тѣни. Радо бувъ бы вѣнъ злѣзъ зъ плиты й сѣвъ въ холодку пѣдъ звѣницею, коли-бъ не громада дѣтей и старшихъ дѣвчатъ, щô новиходили зъ бабинця й поставили пѣдъ церквою, заедно хрестячись и споглядаючи на него. Скбичивъ ся й акафистъ, а вѣдтакъ Чимчикевичъ ставъ говорити до народу. „Дѣтоньки мои!“ промовивъ вѣнъ, — „вычитавъ я отъ-се въ старыхъ паперахъ, що нынѣ якъ-разъ сто лѣтъ минає, якъ у нашому селѣ вѣбухла страшна пошесть... Триета вѣсѣмдесять душъ вмерло безъ сповѣди и причастія святого!... А якъ гадаєте, дѣтоньки мои? чи не годилось бы намъ якъ-небудь вѣд-святкувати столѣтню памятку такого великого нещастя?... Такъ слухайте-жь, якъ я про се думаю, дѣтоньки! Вѣд-правмо молебень зъ колѣноприклоненіємъ за тѣ помершіи душеньки, а опѣсля выберѣть собѣ колѣканийцятъ парѣкѣвъ що-дужшихъ, розумѣете? И нехай вони за чергою до самого вечера звонять не вгаваючи!...“¹⁾ И незабаромъ загудѣли званы, — патеръ глядѣвъ здивованый не пѣймаючи, въ чѣмъ дѣло? Коли-жь нарѣдъ ставъ виходити зъ церкви, то Гавдентій перехрестивъ ся й хотѣвъ казати науку, — та куды! — вѣнъ дѣзнавъ ся, що на звѣнницѣ перестануть звонити ажъ у вечѣръ. И запытавъ ся вѣнъ людей, чому се звонять безъ впицу? — та отъ ему сказали, що „чуму проганяють!“ Такъ отже побачивъ Гавдентій, що сьогоднішня мѣсія ему не повелася. Солодко усмѣхаючись, промовивъ вѣнъ до громадянъ: „Ну, звонѣть собѣ, звонѣть! — я приѣду на другу недѣлю!“ А сѣдаючи на бричку погрозивъ вѣнъ нишкомъ старому „шизматикови“, що зъумѣвъ занапастити его мѣсійній пляны.

¹⁾ *ibid.*, стор. 277.

Пишучи сю повѣсть вѣдступивъ авторъ вѣдъ реального напряму и змаловавъ идеальну статью галицко-руского священника Чимчикевича, котрый своею вѣдчаю нагадує намъ старенького попа въ „Паньскихъ жартахъ“¹⁾. Але-жь сей панъ-отець бувъ однимъ зъ тыхъ давныхъ, маловчєныхъ, щô святились у Луцку чи въ Холмѣ, мѣжъ-тымъ коли Чимчикевичъ за-молоду вчивъ ся богословія по-латиньски. Тѣлько-жь черезъ пятьдесять лѣтъ забувъ вѣнъ усе, чого навчивъ ся въ школахъ, такъ, що нѣ одного словечка латиньского не мѣгъ розѣбрати. Та отъ, мы позволяємо собѣ тутъ запримѣтити, що такимъ забудькомъ старый Чимчикевичъ не мѣгъ бути, по-за-якъ були въ него латиньскѣ письма консисторскѣ, котрѣ ему въ ряды-годы нагадували науку, придбану въ молодыхъ лѣтахъ. А вже-жь авторъ хотѣвъ зъобразити типъ такого панъ-отця, щô забувши богословску схоластику наблизивъ ся до природы й придбавъ собѣ досвѣдъ житя, та щô ставъ такимъ громадяниномъ, якимъ були его парафіяне. Кѣбы-жь Чимчикевичъ бувъ такожь однимъ изъ тыхъ давныхъ, маловчєныхъ попѣвъ, щô святились у Луцку чи въ Холмѣ, то характеристика его була-бъ зовѣсѣмъ вѣд-ною, — въ тѣмъ же типѣ, щô его зъобразивъ авторъ, добачаємо деякі очерты не зовѣсѣмъ природніи.

Кѣлы-жь авторъ, малюючи типъ старенького Чимчикевича, зъявивъ ся бѣльшь идеалистомъ, нѣжь реалистомъ, то въ казцѣ „Безъ працѣ“ повернувъ вѣнъ назадъ до напряму романтичного, якого придержувавъ ся пишучи першу свою повѣсть „Петрѣ и Добошуки“, — дарма, що вѣнъ засновокъ тон казки хотѣвъ покласти въ напрямѣ реальномъ.

¹⁾ Порѣвн. оповѣдане Франка п. в. „Паньскѣ жарты“ въ збѣрнику поезій „З вершин и низин“, стор. 94. и д.

Авторъ зъобразивъ тутъ Ивана, парубчака здороваго й вродливого, але вельми дѣнивого. Иванъ Дѣнюхъ вѣрѣсь мѣжь чужими, поштуркований, занедбуваний и кривдженый, — служивъ за харчѣ и одежу. Вроджена его хибѣ проявляла ся въ его неохотѣ до всякои працѣ, зѣ-за-чого вѣнъ разѣ-у-разѣ бурчавъ, зѣтхавъ и проклинавъ. Про-те такого бурмила не любилѣ господарѣ й не радо брали его на службу, — платили ему менше, чимъ другимъ и неразѣ безѣ вины наганяли зѣ службы.

Одного разу пѣславъ господарь Ивана до лѣса, щобъ дровъ сухихъ нарубавъ, вязанку навязавъ и принѣсь до дому. И пѣшовъ Иванъ у лѣсѣ изѣ сокирою, та й бурчавъ и клявъ ненастанно. Вѣдтакъ просивъ Бога, щобъ позволивъ ему хочѣ одинъ день, хочѣ одну годину прожити безѣ працѣ, — безѣ думки про працо. Въ лѣсѣ сѣвъ вѣнъ на старѣмъ пеньку, щобы хвилю вѣдпочити, и ось наразѣ здавало ся ему, що коло него щось брѣнить-звенить. Тогдѣ-то пригадавъ вѣнъ собѣ, що передѣ чотырнацѣти роками пасѣ господарску худобу въ тѣмъ-самѣмъ лѣсѣ. Ото-жѣ одного разу товаришь его Грицько побачивъ велику, блискучу муху. Она сѣла на смерецѣ, а надыбавши въ нѣй вузеньку дѣрку вѣдъ выгнувшого сучка, влѣзла въ неѣ та й сховалась. И отѣ, Грицько заткавъ тогдѣ патычкомъ ту дѣрку й увязнивъ муху. Вѣдтакъ оба хлопцѣ слухали, якъ въ щелинѣ мушка грала звукомъ тихесенькимъ, тонесенькимъ. Сѣмъ день грѣвала та музика, але брѣнькѣтъ у смерецѣ за кождымъ днемъ стававъ ся що-разѣ слабѣй. Вѣднци сѣмого дня не було вже чути того брѣнькоту, — очевидячки муха здохла зѣ голоду й муки. А теперъ наразѣ, по чотырнацѣти рокахъ, въ уха Ивана врѣзалось, мовъ вѣстре иглы, те-саме брѣнькотанѣ, котре вѣнъ колѣсь черезъ сѣмъ день чувъ у смерецѣ. Вѣнъ стоявъ якъ-разѣ коло той самон смереки, въ

котрѣй колѣсь его товаришь Грицько зашпунтувавъ нещасну муху, — ба, вѣнъ побачивъ той-самый патычокъ, що его тогдѣ Грицько вѣткнувъ бувъ у дѣрку за мухою. Та отѣ, Иванъ мало не зѣмѣвъ: изѣ той щелины выхидивъ жалѣбный и болющій брѣнькѣтъ... Однимъ сильнымъ порывомъ Иванъ вытягнувъ затычку, коли ось передѣ собою побачивъ дивовижну прояву, що назвала себе Дѣдомъ бескидекимъ, про котрого казки на вечерницяхъ розказують, що вѣнъ пѣдъ землею живе й Довбушевыхъ скарбѣвъ пильнуе.

Дѣдъ оповѣвъ Иванови, що въ ту щелину въ смерецѣ запакувавъ его найстарѣй опирѣ и чарѣвникъ изѣ Бусовищѣ. Завдяки-жѣ за вѣдѣяну прислугу Дѣдъ подарувавъ Иванови перѣтѣнь чудѣдѣйный, та сказавъ, що хто его носить, той нѣколи нѣ о що не журить ся, — тому сповнять ся все его бажаня¹⁾. Дѣставши такѣй перѣтѣнь Иванъ чувъ ся дуже вдоволеннымъ, тѣлько-жѣ не знавъ ще, чого мае бажати. Перше, що ему ясно стало въ памяти, були сокира й дрова. Отже вѣнъ погадавъ собѣ, якъ бы то добре було, коли-бѣ сокира его сама дровъ нарубала, та коли-бѣ господарь зѣ возомъ по тѣ дрова сюды приѣхавъ. И отѣ, въ ту мить его бажанѣ сповнилось. Вѣдтакъ праця якъ обовязокъ, чи-то якъ тяжке ярмо, перестала для него истнувати. Вѣнъ мѣгъ робити ся невидимымъ и поживати найлѣпшѣй присмаки, якѣ тѣлько его бѣдна, хлопска фантазѣя собѣ выдумала. Трохи-перегода дѣставъ ся вѣнъ на службу до князя Довгорукого, пана Чортпхайлѣвского ключа. У того-жѣ князя были великѣ довги, и вѣдтакъ хотѣвъ вѣнъ свою дочку Нину вѣддати за старого барона Шпицкопфа, що бувъ жидомъ и головнымъ вѣрвтелемъ князя. Але Иванъ бажавъ стати Нинѣ въ пригодѣ, выдерти сѣ зѣ рукъ того негѣдного лих-

¹⁾ „Зора“, 1891; стор. 310.

варя, а через те позыскати собі єи любовь. Одначе найгорячѣйшій єго бажаня, щобъ Нина полюбила єго, остали ся несповнені. Она казала Иванови, щобъ называвъ єѣ своєю сестрою, и покинувши дѣмъ батькѣвскій вѣдила зъ тымъ прибраннымъ своимъ братомъ по рѣзнымъ столицяхъ Европы, та ѣ бавилася велико-паньскими розрывками. Чудодѣйный перстѣнь переносивъ ихъ обое зъ мѣста до мѣста въ одной хвили, безъ труда ѣ клопотѣвъ, — дававъ имъ въ руки невычерпаній засобы грошей. Але-жь трохи-перегода ставъ Иванъ дуже сумнымъ, бо запримѣтивъ одного панича, що разъ-у-разъ крутивъ ся коло Нины ѣ очевидно зъєднавъ собі єи любовь. И довѣдавъ ся вѣнъ, що се бувъ молодой графъ Едвинъ, картяръ и розпустникъ. И той-то гульвѣса увѣйшовъ разъ въ ночи въ кѣмнату Ивана, и знявъ єму зъ пальця той чудовый перстѣнь. Заки-жь Иванъ збудивъ ся, Едвинъ зъ Ниною выѣхали геть изъ мѣста. И отъ, перше почуте, якого дѣзнавъ Иванъ прокинувшись изъ сну, то було почуте якоєсь дивной полекшѣ. Здавало ся єму, що якѣсь тяжкій кайданы зпали зъ него, — що свѣтъ наразъ єму прояснивъ ся. А вже-жь той чудодѣйный перстѣнь не дававъ єму щастя ѣ внутрѣшнього вдоволеня, — иногдѣ поглядавъ вѣнъ зъ якоюєсь заздростію на бѣдныхъ людей, що обливались потомъ при работѣ. Та отъ, той перстѣнь зъявивъ ся незабаромъ опятъ на єго пальци, — се бо бувъ такой дарунокъ, що нѣхто не мѣгъ єго вѣдобрати єму.

Иванъ опинивъ ся вѣдтакъ въ дворѣ князя Довгорукого ѣ дѣзнавъ ся, що за тыждень має вѣдбутись лицитація всего князѣвского майна. Ажь ось на ту лицитацію приѣхавъ баронъ Шницкопѣ въ одинѣмъ повозѣ зъ Ниною. Вѣнъ бувъ одинокимъ вѣрителемъ князя; — вѣдтакъ судовый екзекуторъ заявивъ, що баронъ готовъ вѣдетупити вѣдъ лицитаціѣ, коли князь Довгорукий зрече ся вся-

кои дальшой претенсіѣ до своихъ дѣбрѣ, за-що баронъ давъ бы єму почесне удержане до смерти. Але-жь до лицитаціѣ зголосивъ ся Иванъ и сказавъ, що князь не приймає пропозиціѣ барона, та що обстає при лицитаціѣ. И справдѣ, хочъ якъ знищені були добра князя, то все таки вартѣсть ихъ була ще въ троє бѣльша вѣдъ сумы довгу. Вѣдтакъ вѣдбудася лицитація и замѣсць сумы выкликания 600.000 золотыхъ баронъ мусѣвъ давати миліонъ и шѣтьсѣть тысячъ. Та отъ, вся єго гѣтѣвка не выстарчила на те, щобъ заплатити выторговану цѣну, — зъ гордого капиталиста ставъ баронъ зруйнованнымъ дѣдичемъ князѣвскихъ дѣбрѣ. Коли-жь Нина сказала Иванови, що Едвинъ — пѣдла душа, — що продавъ єѣ баронови, то Шницкопѣ захитавъ ся и впавъ на землю неживый. Одначе Иванови не судило ся зазнати щастя при боцѣ Нины, хоча ѣ одруживъ ся зъ нею. Въ кѣлька недѣль по весѣлю она покинула Ивана, злигавшись зъ jakimъ-осѣ капитаномъ вѣдъ гузарѣвъ. Колисъ, будши ще сѣльскимъ парубкомъ, Иванъ не мѣгъ здумати собі нѣчого красшого ѣ щасливѣйшого, якъ житѣ дѣдича, — а теперъ теє житѣ остогидло єму за кѣлька недѣль. Теперъ пѣзнавъ вѣнъ, що праця — се не тѣлько твердый обовязокъ чоловѣка, але прямо условина єго житя, конечно для житя, такъ якъ повѣтре до дыхания¹⁾. И почавъ вѣнъ проклинати той чудовый даръ, котрымъ колисъ такъ тѣшивъ ся якъ найцѣннѣйшимъ придбанемъ, а котрый теперъ ставъ ся не єго власнѣстю, але єго невмолимымъ паномъ, всемогучимъ владыкою єго тѣла ѣ душѣ. Але найбѣльше болѣло єго теє, що перстѣнь не тѣлько не дававъ щастя єму самому, але не позволявъ єму робити добро другимъ, помагати терпlichemъ и потрѣбнымъ. Все, що перстѣнь той дававъ, служило самому

¹⁾ ibid., стор. 371.

тільки Іванови, — в третих руках по якомь-ось часѣ цезало оно безь слѣду, мовь пѣна на быстрѣй водѣ. Тому-то сказавь вѣнъ собѣ, що не хоче жити довше вь такѣмь пеклѣ, — не хоче носити ся зь тымь перстеномь. Вѣнъ порѣшивь пѣти на те мѣсце, де вказавь ся ему Дѣдъ, и вѣдати ему его дарунокъ. Вѣдтакъ прийшовь вѣнъ на ту полянку вь лѣсѣ, де мавь рубати дрова. Тричи вдавивь вѣнъ палицею по смерець й кликавь Дѣда. И зьявивь ся Дѣдъ бескидскій, а Іванъ, вѣдаючи ему перетѣнь, сказавь, що теперь буде робити-працювати, бо пѣзнавь, якимь добромь для чоловѣка є праця.

И позбувшись перстена Іванъ почувь себе вь десятеро сильнѣйшимь, здоровѣйшимь и смѣлѣйшимь, нѣжъ бувь передь хвилею. Опѣсля запытавь ся его Дѣдъ, чи може хоче дечого вь замѣну за перетѣнь, але Іванъ вѣдповѣвь, що не хоче нѣчого, бо Дѣдъ не може ему дати того, що ему найбѣльше треба, — щастя, внутрѣшнього вдоволення. Якъ же Іванъ попросивь ся зь Дѣдомъ, то здало ся ему наразъ, що якась важка змора, котра доси морочила его, вѣдступила вѣдъ него й дозволила ему вѣддыхнути свобѣдно. Вѣнъ вѣддыхнувь, пѣднявь у гору голу, — и пробудивь ся. Вѣнъ пѣзнавь, що се все бувь сонъ. Хоча-жъ усѣ его пригоди були тѣлько сномъ, то любовь до праць лишилась у него на весь вѣкъ.

Вь казцѣ „Безь праць“ хотѣвь авторъ доказати, що праця є конечною условиною житя чоловѣка, — що паньскій побуть зб своїми веселощами й витребеньками не може вдоволяти того, хто працює вь потѣ чола. Хоча-жъ у эмальованю сеи картинки добачаемо справжній хистъ художника, то все-жъ насуває ся намъ питанє, чи сонъ Івана Лѣнюха може вважатись психологично виправданимь. Вже-жъ у снѣ репродукують ся вь души чоловѣка по-найбѣльше такї вражѣня, якими вѣнъ переймавь ся на-явѣ. Вѣдтакъ и

бѣдному чоловѣкови може приснитись паньске житє, коли вѣнъ бачивь его хочь изъ-далека, — коли читавь повѣсти зь паньского житя, або й коли чувь оповѣданя зь того побуту. Тому-то имовѣрнимъ є сонъ Олександры вь оповѣданю Олены Пчѣлки „Маскарадъ“¹⁾. Олександрѣ могло справдѣ снитись, що она бавилась на маскарадѣ, бо вже-жъ жиючи вь городѣ могла она про єю забаву де-чого дѣзнатись. Але-жъ сумнѣваємо ся, чи наймитови Іванови Лѣнюхови могло все тєє приснитись, що оповѣдає авторъ. Имовѣрнимъ є тѣлько сонъ Івана про Дѣда бескидского, бо про него мѣгъ вѣнъ де-чого довѣдатись изь казокъ народныхъ, — але-жъ побуть князѣв и баронѣв бувь для него зовѣмь недовѣдомимь. Отже не могло ему снитись нѣчого про банкротство князя Довгорукого, про паньскї витребеньки его дочки Нины, про нахабу барона Шпицкофа и т. и. Опроче вь сѣй казцѣ видимо стѣлько фантастичныхъ картинь, що читаючи єѣ пригадуємо собѣ першу повѣсть Франка „Петрѣв и Добошуки“, котру вѣнъ написавь пѣдъ вражѣнемь фантастичныхъ оповѣдань К. А. Гофмана²⁾. Видно, що така манера оповѣданя є авторови справдѣ по-нутру, та що вѣнъ не мѣгъ єи позбутись доси, дарма, що вѣнъ вѣдъ р. 1876. почавь зьобразжати реальнї картины зь житя. А вже-жъ по вродженому талантови Франкови писати-бъ найпаче такї повѣстки, котрї визначують ся напрямомъ реальнимъ зь закраскою романтичною (прим. „Лєсишина челядь“), — а по-за-якъ у него є рѣдкїй даръ обсервацїѣ, то й прекрасными вважають ся тї повѣстки, що ихъ можна назвати фотографїями зь житя („Грицева шкѣльна наука“, „Schön-Schreiben“, „Пирогы зь черниціями“). Бѣльшї-жъ повѣсти Фран-

¹⁾ „Зоря“, 1889; стор. 69—78.

²⁾ Вь казцѣ „Безь праць“ розказує Дѣдъ бескидскій про печеру, що кь нѣй зберігають ся скарбы Довбушеви.

ковій („Захаръ Беркутъ“, „Boa constrictor“, „На днѣ“) були-бъ зовсѣмъ вдоволяючими, коли-бъ въ нихъ не проявлялась идея тенденційна („Захаръ Беркутъ“), та коли-бъ психологічними студіями автора не витворювались денекуды сензаційні, або й неприродні ситуаціі („Boa constrictor“, „На днѣ“).

* * *

Прозою въ мовѣ руско-українськѣй написавъ Франко багато розвѣдокъ и статей въ обсягу исторіі, літератури, соціологіі, етнографіі й критики. Осъ и переглядъ важнѣйшихъ такихъ писань:

I. Розвѣдки науково-літературній, историчній й побутовій:

1. Мысли о еволюціи въ исторіи людскости. („Свѣт“, 1881; стор. 53—55; 71—75; 107—109; 128—129; 151—154; 176—179; 203—206).
2. Чи вертатись намъ назадъ до народа? („Свѣт“, 1881; стор. 115—118).
3. Дѣтскіі слова въ украинськѣй мовѣ. („Свѣт“, 1881; стор. 129—130).
4. Католицькій панславизмъ. („Свѣт“, 1881; стор. 136—138).
5. Знадобы до вивченя мовы й етнографіі украинського народа. I. Дещо про шляхту ходачкову. („Свѣт“, 1882; стор. 265—267). II. Дещо про Бориславъ (ibid., стор. 296—298). III. Дещо про картоплю (ibid., стор. 327—328).
6. Старинна романсько-германська новеля въ устахъ руского народа. („Зоря“, 1883; стор. 27—30; 45—47).
7. Жбюча неволя въ рускихъ пѣсняхъ народныхъ. („Зоря“, 1883; стор. 92—94; 113—114; 144—146; 164—166; 216—217; 234—235; 250; 270—271, — и окрема вѣдбитка).

8. Потопа свѣта. Оповѣдане зъ Письма святого. („Зоря“, 1883; стор. 280—282; 293—295; 309—311; 326—327; 342—344; 357—359; 372—374).

9. Польске повстанє въ Галичинѣ 1846. р. Исторична розвѣдка. („Зоря“, 1884; стор. 5—6; 12—14; 21—23; 27—29; 35—37; 47—49; 56—57; 63—64; 72—73; 82—84; 111—113; 120—122; 132—133; 140—141; 151—153).

10. Конечнѣсть реформы ученя рускои літературы въ нашихъ середнихъ школахъ. („Зоря“, 1884; стор. 89—91; 101—102).

11. Останки первѣстного свѣтогляду въ рускихъ и польскихъ загадкахъ народныхъ. („Зоря“, 1884; стор. 122—123; 133—134; 142—143; 153—154; 168—169).

12. Рускій театръ въ Галичинѣ. („Зоря“, 1885; стор. 268—270; 279—283).

13. Мозесъ Мендельзонъ, реформаторъ жидѣвскій. („Зоря“, 1886; стор. 114—115).

14. Наша публіка. Замѣсьць фелетона. („Товариш“, письмо літературно-наукове. Часть I. Львів, 1888; стор. 53—65).

15. Перебендя Т. Г. Шевченка зъ переднимъ словомъ Ивана Франка. (Літературно-наукова Бібліотека. Книжка I. Львів, 1889).

16. Наші коляды. („Дѣло“, 1889; число 278—287, — и окрема вѣдбитка зъ р. 1890).

17. Двѣ уніі. Образокъ зъ исторіі Руси при кѣнци XVI. вѣку. („Буковинскій Альманахъ“, додатокъ до Буковинського православного Календаря на рѣкѣ 1891; стор. 34—39).

18. Тарасъ Шевченко. („Зоря“, 1891; стор. 86—90).

II. Статѣь суспѣльно-економичній.

1. Галицка индѣмнизация. („Дѣло“, 1882; ч. 69—71).
2. Розмова о Добровѣльскѣй читальни: Розмова про

грошѣ и скарбы зъ передмовою о zaloженію Добровѣльскои читальни. (74. книжочка товариства „Просвѣта“ зъ р. 1883.).

3. Причинокъ до пѣзнанія економичного побуту нашого сѣльскаго духовенства въ першій четвертинѣ сего столѣтя. („Дѣло“, 1884; ч. 109).

4. Якъ бы намъ въ бѣдѣ ратувати ся? („Народ“, 1890; стор. 38—40).

5. Що таке громада й чимъ бы вона повинна бути? („Народ“, 1890; стор. 61—63).

6. Машини й порядки громадскі. („Народ“, 1890; стор. 96—99).

7. Кѣлька слѣвъ о проектѣ фѣльварковои господарки на селянскихъ грунтахъ. („Народ“, 1890; стор. 165—167).

8. Сѣльскі робѣтники въ Даніи. („Народ“, 1891; стор. 289—292; 330—332).

III. Причинки до исторіи рускои литературы.

1. Причинки до оцѣненія поезій Тараса Шевченка. I. Гайдамаки. („Свѣт“, 1881; стор. 158—161; 171—172. — II. Темне царство. (ibid., стор. 195—199; 221—224)¹⁾.

2. Коніруа о Жегаловича. Оповѣданє Антона Любѣчь Могильницкаго. („Зоря“, 1884; стор. 4—5). — Гще про коніруу о Жегаловича. Зъ позбсталыхъ писемъ А. Могильницкаго. (ibid., стор. 91—94).

3. Знадобы до житєписи А. Могильницкаго. („Зоря“, 1885; стор. 240; 250—251; 263—264; 287—288).

4. Николай Устїановичъ. Некрольоґъ. (ibid., стор. 251—252).

¹⁾ У „Свѣтѣ“ надруковано такожъ статью Франка п. з. „Кѣлька слѣвъ о томъ, якъ упорядкувати и провадити нашій людовій видавництва?“ (стор. 303—308).

5. До житєписи Йосифа Левицкаго. („Зоря“, 1886; стор. 84; 196).

6. Шевченко героємъ польскои революційнои лєґєнды. (ibid., стор. 102—103).

7. До житєписи й характеристики Северина Шеховича. (ibid., стор. 104).

8. Причинокъ до исторіи рускои литературы XVIII вѣку. (ibid., стор. 155—156).

9. Спѣвомовки Степана В. Руданьскаго. (ibid., стор. 194—195).

10. До біографіи Осипа Бодяньскаго. (ibid., стор. 215).

11. Осипъ Юрій Федьковичъ. Кѣлька слѣвъ по поводу 25-лѣтняго ювілея его литературнои дѣяльности. (ibid., стор. 236—237).

12. До біографіи Осипа Федьковича. („Товариш“, 1888; стор. 110—116).

13. Листы Шевченка до Бронислава Залєскаго. Примѣтки въ „Листочкахъ на могилу Шевченка въ XIX. роковини его смерти“. (Литературно-наукова Бібліотека. Книжка 6. Львѣв, 1890; стор. 23—56).

IV. Критика.

1. Литературна оповѣтка про книжку „Die Polen und Ruthenen in Galizien“. Von Dr. Joseph Szujski. Wien und Teschen. 1882. („Свѣт“, 1882; стор. 250).

2. Розбѣръ „Хуторнои поезіи“ П. А. Кулѣша. (ibid., стор. 267—273).

3. Оцѣнка збѣрки драматичныхъ творѣвъ М. Л. Кропивницкаго. („Зоря“, 1883; стор. 217—218).

4. Оцѣнка „Антигоны“, драматичнои дѣѣ Софокля, въ руско-украинскѣмъ перекладѣ Петра Нѣщиньскаго. [Одесса, 1883]. (ibid., стор. 367—368; 378—379).

5. Критика українського літературного збірника „Нива“. [Одесса, 1885]. (ibid., 1885; стор. 215—216).

6. Оцінка розвідки Олександра Кониського, надрукованою 1885. р. вь Варшавскѣмъ „Ateneum“ п. з. „Zagrysu rachu literackiego Rusinów“. (ibid., стор. 226—227).

7. Літературна оповѣтка про „Буковинскій Альманахъ“, виданий вь память десятильѣтнього существованя общества рускихъ академикѣвъ „Союзъ“ вь Чернѣвцяхъ. 1885. (ibid., 1886; стор. 83—84).

8. Оцінка оповѣдань Данила Л. Мордовця. („Ватра“. Вь Стрию, 1887; стор. 147—153), и т. п.

V. Переклады.

1. Бурса и бурсаки. Очерки и картины Н. Г. Помяловского. Передне слово перекладчика. I. Зимовый вечѣръ вь бурѣ. („Правда“. Рѣкъ X. 1877; стор. 483—493; 521—535; 560—571). — II. Вакула. („Свѣтъ“, 1881; стор. 89—92; 103—106).

2. Суспѣльно-политичнй сторонництва вь Нѣмеччинѣ. — Професора Ганса Шеля. („Правда“. Рѣкъ XII. 1879; стор. 358—374; 423—433; 631—640; 690—714; 755—758)¹⁾.

3. Вѣдки и якъ взяли ся люде на земли? — Ернета Геккеля. („Дрѣбна Библіотека“. Львѣв. Книжка III. 1879)²⁾.

4. Власнѣть ґрунтова и еи исторія. — Емиля де Лявле. (ibid., книжка VII.).

5. Бѣлковина. — Томаса Генрі Гекслі. (ibid., книжка IX.).

¹⁾ Сей перекладъ зладивъ Франко у двѣйцѣ зъ П. М.-мъ; — перудруковано-жь его вь XIII. книжцѣ „Дрѣбной Библіотеки“.

²⁾ Вь V. книжцѣ „Дрѣбной Библіотеки“ зъ 1879. р. надруковано „Думы и пѣснѣ найзнатѣйшихъ европейскыхъ поетѣвъ“. (Выбравъ и выдавъ Иванъ Франко). Тутъ находимо руско-украинскій переклады поезій Іетого, Гайного, Лермонтова и и.

6. Мертвѣ душѣ, або Вандрѣвки Чичикова. Поема Микола Гоголя. Накладомъ редакціѣ „Дѣла“. Львѣвѣ, 1882.

7. Меліса. Зъ Калифорнѣйскихъ оповѣдань Бретъ Гарта. (Зъ чужихъ зѣльникѣвъ. Томъ XIX. Библіотека найзнаменитшихъ повѣстей. Літературный додадокъ до „Дѣла“. Львѣвѣ, 1885; стор. 41—70).

8. Хоре сердце. Оповѣданє Федора М. Достоевского. (ibid., стор. 186—223).

9. Якъ то я выдававъ рѣльничу газету. Гумористичне оповѣданє Марка Твейна. („Зоря“, 1885; стор. 277—279).

10. Лѣсъ. Казка Бернштерна Бернзона. (ibid., 1886; стор. 121—122).

11. Премудрый вюнъ. Казка М. Щедрина. (ibid., стор. 258—260).

12. Якъ то я бувъ секретаремъ у сенатора. Американскій очеркъ Марка Твейна. („Дѣло“, 1886; число 75).

13. Грецька натурфилософія вѣдъ Талеса до Демокрита. [Нарисъ исторіѣ философіѣ. Часть I.]. Изъ нѣмецкого — професора Фрица Шульце. [„Наукова Библіотека“. Книжка I. Львѣвѣ, 1887].

* * *

Подавши поглядъ на літературнй творы Ивана Франки годить ся ще запримѣтити, що вь 1884. р. бувъ вѣнъ душею видавництва гумористичнои часописи „Нове Зеркало“¹⁾, та що вѣнъ, одержавши вѣдъ Павла Житецкого зъ Кієва збѣрку рукописну, надруковавъ 1886. р. вь „Зорѣ“ 55 „новыхъ“ Спѣвмовокъ Степана Руданьского²⁾. Вь р.

¹⁾ Вь „Новѣмъ Зеркалѣ“ 1884. р. надруковано мѣжь иншими отъ-сей гумористичнй стихотворы Франка: 1. „Сучасна лѣтопись“. 2. „Швицелеса Пархенблѣта вандрѣвка зъ села Дерихлопы до Америки и назадъ“.

²⁾ Про „Спѣвмовки“ Степана Руданьского гяди „Исторію лѣтатуры руской“, II, 1; стор. 322—325.

1891. станувъ Франко въ оборонѣ галицко-рускихъ поетѣвъ, котрымъ Василь Чайченко у своѣй критичнѣй статьи „Галицькій вѣршъ“ дорѣкавъ, що они не вмѣють вѣдрѣзнити свое вѣдѣ чужого, — що въ вѣршахъ тыхъ поетѣвъ ображує украинське ухо мова зъ москализмами, зъ польонизмами та трохи чи не зъ германизмами, — ображує и наголосъ и метръ и рифмъ¹⁾. Франко вѣдповѣдаючи отже Чайченкови, сказавъ мѣжь иншимъ, що москализмы, якѣ по думцѣ критика заподѣвають галицко-рускѣ поеты, зустрічають ся въ мовѣ галицко-руского люду, ба й въ поезіяхъ Метлинського, Шевченка... Вѣдтакъ нише Франко мѣжь иншимъ ось-що: „Якъ бачимо, пуризмъ Чайченка являє ся ту дуже близькимъ еусѣдомъ незнання своєй рѣднои мовы въ рѣзнихъ частяхъ краю й у рѣзнихъ писателѣвъ навѣгъ питомо украинськихъ. Ба, але Чайченкови не досыть того! До головныхъ грѣхѣвъ галицко-руськихъ писателѣвъ вѣнъ зачислює й уживанє „провинціализмѣвъ“ т. є. слѣвъ, „що истибують хиба у якихъ тамъ Лемкѣвъ чи въ Гуцулѣвъ“, а властиво не истибують въ тѣмъ селѣ чи повѣтѣ, де живе Чайченко. Якъ властиво повиннѣ бы писати тѣ поеты, коли-бъ имъ було заборонено уживати такихъ слѣвъ народныхъ, якѣ вони чують доволка себе? Чи вони всѣ мусѣли-бъ ѣздити надъ Пьсьоль та надъ Сулу, вчити ся украинськѣй мовѣ? И яку властиво украинську мову вважають обовязковою панове пуристы? Мова Квѣтки, Шевченка, Котляревського та Метлинського для нихъ замало чиста!...“²⁾.

¹⁾ „Галицькій вѣршъ“. Критична стаття В. Чайченка въ „Правдѣ“; томъ III, 1891; выпускъ 8., стор. 103—111; — выпускъ 9., стор. 150—158; — выпускъ 10., стор. 200—206.

²⁾ Авторови статѣ: „Галицькій вѣршъ“ („Зоря“, 1891; стор. 355—358).

Пѣзнавши богату скарбѣвню рѣднои мовы, яка жие въ устахъ люду галицко-руского, передавъ Франко своѣй лексикальнѣй збѣринкѣ Евгению Желехѣвскому, котрый корыстувавъ ся нимъ въ выданю свого „Малоруско-нѣмецкого Словаря“. Найпаче-жъ характеристичнѣй суть тѣ слова, що ихъ Франко записавъ въ Нагуевичахъ и въ иншихъ селахъ Дрогобицкого повѣту.

Вѣбнци не можемо мовчки поминути найновѣйшихъ єго праць литературныхъ. Осъ въ „Буковинськѣмъ Альманаху“ на рѣкъ 1892.¹⁾ надруковано вѣльну перерѣбку старонѣмецкѣй поемы Гартмана фонъ Ауе п. з. „Бѣднѣй Генрихъ“ (стор. 16—33), а саме-теперь напечатано „Выбѣръ поезій Генриха Гейне“. [„Нѣмечина“. „Байки для дѣтей“]. Переклавъ и пояснивъ Иванъ Франко. („Выдавництво Академічного Братства“. Книжка II. У Львовѣ, 1892).

Отъ и конецъ розвѣдкамъ про литературну дѣяльнѣсть Ивана Франка! Вѣнъ є однимъ изъ наибѣльше талановитыхъ писателѣвъ руско-украинськихъ, а побѣчь Кулѣша вызначає ся не-абы-якою плодovitою творчестію у всѣхъ напрямѣхъ словесного житя. Ба, можна сказати, що Франко перевершивъ Кулѣша шириною литературнои дѣяльнѣсти. А вже-жъ дехто мѣгъ бы єму закинути, що вѣнъ роздроблює й ослабляє свою творчу силу, по-за-якъ є не тѣлько беллетристомъ, историкомъ, етнографомъ, критикомъ, але й экономистомъ, гумористомъ, ба й публицистомъ рускимъ та польскимъ. На той закидъ можна вѣдповѣсти, що до роздроблюваня тои творчести причиняє ся чи-мало й журба о хлѣбъ, котрого Франко добиває ся въ потѣ чола, тому-що вѣнъ въ наслѣдокъ бувшихъ политичныхъ процесѣвъ не може заняти якогось трѣвкого

¹⁾ Той „Буковинськѣй Альманахъ“, надрукованнѣй въ Чернівцяхъ, є додаткомъ до „Буковинського православного Календаря“ на рѣкъ 1892.

становища въ публичнѣмъ житію¹⁾. Такъ отже ставши радикаломъ высказує вѣнъ у своихъ писемъ невдоволенє зъ сучасныхъ порядкѣвъ суспѣльныхъ. А вже-жъ, нѣгде правды дѣти, зъ природы є вѣнъ идеалистомъ и зъявляє наклѣнъ до романтизму. Хоча-жъ вѣнъ зриває зъ давными традиціями суспѣльности, проповѣдуючи позитивизмъ въ науцѣ й вѣрѣ, то все-жъ въ деякихъ его найновѣйшихъ поезіяхъ и повѣстяхъ („Панскій жарти“, „Чума“, „Безъ працѣ“) выринають такі думки, якї не суть пристѣбні до змаганъ радикальныхъ.

18. Ольга Косачева (Олена Пчѣлка)²⁾.

Она родила ся 17. червня 1852. р. въ повѣтовому городѣ Гадячи, Полтавскои губерніи въ небогатѣи паньскѣи сѣмьи Драгомановыхъ. По-за-якъ батьки єи не могли оплачувати бѣнъ та гувернантокъ, то Ольга росла собѣ въ простѣмъ товариствѣ крѣпостныхъ служницъ и дворовыхъ дѣтей. Вѣдтакъ украиньска мова була спѣльною мовою въ домѣ мѣжъ панями й слугами; — такъ вело ся, та й теперъ веде ся по всѣхъ небогатыхъ паньскихъ домахъ въ Полтавщинѣ, — тому-то й украиньскїи пѣснѣ та казки, ба й старосвѣтскїи обряды не переводились въ сѣмьи Драгомановыхъ. Але-жъ коли приходивъ часъ учити дитину, то й у нихъ починали зъ російскои грамоты. Ольгу вчивъ російскои и французскои мовы самъ батько Петро, чоловікъ освѣченный, котрый бувъ трохи й литератомъ: дописувавъ до давныхъ альманахѣвъ російскихъ и займавъ ся такожъ этнографією украиньскою.

¹⁾ Теперъ написавъ вѣнъ докторску розправу п. з. „Иванъ Вишеньскїи и єго литературна дѣяльність“.

²⁾ Порѣвн. „Біографичну замѣтку“, се-бѣ-то автобіографію въ „Зорѣ“, 1888. р., стор. 14—17; 55—56.

До першои науки Ольги прилучено було й читанє зъ батькомъ Евангелїя въ церковно-славянськѣмъ языцѣ та й иншихъ книжокъ. Коли-жъ батько вмеръ, то девятилѣтнѣи дѣвчинѣ для недостатѣ фондѣвъ довело-бѣ ся може збѣтати безъ дальшои науки, коли-бѣ не бувъ занявъ ся єи долею старшїи братъ Михайло, щѣ бувъ опѣсля учителемъ гимназіи й доцентомъ университету. Вѣнъ-то за помочію свого приятеля Судовщикова помѣстивъ Ольгу въ Кїївскѣмъ „образцовѣмъ пансіонѣ благородныхъ дѣвицъ“. Гимназіи для дѣвчатъ тогдѣ ще не було, а той „образцовый пансіонъ“ уважавъ ся однимъ изъ наилучшихъ жѣночїихъ учебныхъ закладѣвъ у Кїєвѣ. Курсъ наукъ бувъ тамъ однаковий зъ курсомъ „институтскимъ“, — учителями були самїи лучший профессоры зъ гимназіи мужескихъ: лекціи словесности читавъ протекторъ Ольги, Судовщиковъ, а географіи вчивъ братъ єи, Михайло. А по-за-якъ той закладъ не бувъ зовеѣмъ вѣдгородженый вѣдъ свѣта, то вѣльно було Ользѣ ѣздити зъ пансіону до дому на вакаціи. Але-жъ въ першїи днѣ по приѣздѣ до дому було ѣи якоесь чудно, чути „просту“ мову й говорити нею. Коли-жъ Михайло оженивъ ся, то часто бравъ сестру до себе зъ пансіону и вдѣявъ теє, щѣ она свѣдомо почала єднатись зъ украиньизмомъ.

Въ 1866. р. скѣнчила Ольга свою науку въ пансіонѣ зъ найкрасшимъ свѣдоцтвомъ, и вѣдтакъ поселилась она въ Кїєвѣ у брата. Тутъ познайомилась она зъ передовымъ Кїївскимъ рухомъ, — у брата бувало богато єго товаришѣвъ, та й студенты заходили до него охотно. Въ господу Михайла Драгоманова приходивъ часто грати на фортепянѣ Лисенко, — приходивъ й Старицькїи та читавъ свои литературнїи творы.

У своѣи автобіографіи каже Олена Пчѣлка¹⁾, щѣ зна-

¹⁾ „Зорѣ“, 1888; стор. 15.

емість єн зь Михайломъ Старицькимъ мала може найбільшу вагу на те, що она стала українською письменницею. Въ 1867. р. Старицькій зб своєю сѣмьею занявъ домѣвку въ однімъ будинку зь Михайломъ Драгомановомъ, и тогдѣ стрѣванє обохъ родинъ стало щоденнымъ, — розмовляли, сѣвали, читали въ купѣ. Отже Старицькій ставъ умовляти Ольгу, щобъ попрабувала свои силы въ українськихъ перекладахъ. И подарувавъ вѣнъ їй для перекладу Андерсена казки, котрыми вѣнъ тогдѣ займавъ ся самъ¹⁾. И справдѣ переклала она кѣлька казокъ Андерсеновыхъ зь тексту французкого. Коли та праця Старицькому сподобала ся, то порадивъ вѣнъ Ользѣ, прибирати бѣльше такихъ перекладѣвъ и выдати ихъ окремою книжкою. Хоча-жъ тыхъ казокъ зббралась спора купка, то ихъ не надруковано, по-за-якъ рукописъ деь запропастилась.

Въ 1868. р. пѣзналась Ольга въ домѣ братовѣмъ зь Петромъ Косачемъ, Чернигѣвцемъ, товаришомъ Михайла въ Киѣвскѣмъ университетѣ, и лѣтомъ того-жъ року одружила ся зь нимъ у Києвѣ. Пѣсля шлюбу поѣхала она зь мужемъ на Волинь, де вѣнъ служивъ старшимъ у зѣвздѣ мировыхъ посередникѣвъ²⁾.

На Волини українскій симпатіѣ и порываня не охолоди въ души Ольги, навпаки Волинь повѣявъ на неѣ щирымъ народнымъ духомъ украинскимъ. Гарна мова волинська и вѣв иншій етнографичнїи признаки украинскїи дуже їй сподобались и вѣдтакъ стала она займатисъ етнографією. Тому-то придбала собѣ богатый збѣръ словесного матеріялу волинского, особливо-жъ записала собѣ багато пѣсенъ побутовыхъ.

¹⁾ Порѣвн. „Исторію литературы руской“, II, 2; стор. 821.

²⁾ Мировый посередникъ управляє селянскими волостями. Волость — сѣльска управа; — въ волости сполучає ся кѣлька сѣль. Волостію управляє старшина, а въ сѣлѣ в староста.

Тымъ-то матеріяломъ покорытувались Антонович и Драгомановъ въ выданю збѣрника „Историческія пѣсни малорусскаго народа“ (Києвъ, 1874—1875), Житецкїи въ „Очеркахъ звуковой исторїи малорусскаго нарѣчїя“ (Києвъ, 1876) и Драгомановъ въ збѣрнику казокъ „Малорусскїя народныя преданїя и разказы“ (Києвъ, 1876).

Вѣдтакъ вышло, що першою книжкою Ольги Косачевой, що побачила свѣтъ, була праця етнографична. Се бувъ першїи збѣрникъ украинскихъ взорѣвъ, выданный 1876. р. въ Києвѣ п. з. „Украинскїи народный орнаментъ. Образцы вышивокъ, тканей и писанокъ“¹⁾. Вѣсь матерїалъ зббрала Ольга на Волини въ повѣтѣ Новгородъ-волинскѣмъ, що тягне ся вѣдъ полѣского кутка до Подѣльщины и зѣявляє рѣзнїи степенѣ розвитку етнографичного матеріялу. Въ передмовѣ-жъ, писанѣи по-россійски, выяснила Ольга всю систему збѣрника и наукове значѣне выданого орнаментного матеріялу. — Вѣдтакъ въ „Києвскѣи Старинѣ“ надруковано пѣдъ псевдонимомъ „П. Ковалько“ Ольги Косачевой „Очерки національныхъ типовъ въ украинской народной словесности“. [„Черты типа еврейскаго“]²⁾.

Въ 1877. р. зладила Ольга перекладъ зь великого оповѣданя „Чиншовики“. Се оповѣданє въ первотворѣ надруковано въ россійскѣмъ журналѣ „Отечественныя записки“. Свѣи перекладъ пѣслала она въ редакцію „Друга“ въ Галичинѣ, але ту ся праця пропала. Коли-жъ засновано Киѣвску газету „Трудъ“, то въ першихъ вѣсѣмдесятихъ рокахъ дописувала Ольга до сего выданя, котре у своихъ землякѣвъ якоь не могло зѣднати собѣ симпатіѣ.

¹⁾ Друге выданє вышло въ Києвѣ 1879. р.

²⁾ Въ свѣи статьи в чотыри комичнїи казки про жидѣвъ, записалъ зь устѣ народу украинского. („Києвская Старина“, томъ V. 1883; стор. 667—672).

Въ 1880. р. выдала Косачева „Спѣвомовки Руданського“, підписавши ся криптонимомъ „Н—й Г—ъ Волинській“. Генеза сего виданя була ось яка: Въ тѣмъ Волинськѣмъ повѣтѣ, де жила Косачева, повелось їй завязати маленькій кружокъ интеллигентныхъ людей, сприяючихъ українськѣй литературѣ. Они охотно читали украинскі книжки, але Ользѣ заманулось, привести ихъ до того, щобъ у купѣ ще їй выдати яку-небудь, хочъ маленьку книжочку украинську. Якъ-разъ підъ часъ єи приѣзду въ Киѣвъ, де она часто бувала, попалась їй въ руки рукописна книжочка Степана Руданського. Ся книжочка валялась запокінута, бо про неѣ бувъ выданный судъ вѣдъ того, хто въ нѣй роздивлявъ ся, що она нѣкуды не годить ся. Тымъ-часомъ Ользѣ Косачевѣй здалось, що рядомъ изъ слабыми стихотворами були тамъ и правдиві перлы. Попросила она дозволу у Синицкого, родича Руданського, и взяла ту книжочку-рукопись, сказавши, що єѣ выдать. Въ тѣй рукописи бувъ перекладъ „Слова о полку Игоревѣмъ“ зъ передмоваго, — се-жь здалось Косачевѣй, при всѣй вартости перекладу, рѣчею тяжкою для провектованого маленького виданя; — далѣ були поемы, надруковані опѣсля въ „Ватрѣ“, котрі Ользѣ зовсѣмъ не сподобались¹⁾, — опроче неможливі они були для цензуры Киѣвской по своѣй остротѣ. Зѣстали ся отже властиві „Спѣвомовки“, се-бѣ-то лиричні вѣршѣ и народні анекдоты, зложені такожь вѣршами. Вѣдтакъ Косачева выдала тѣ „Спѣвомовки“ въ Киѣвъ, написавши на нихъ: „выдавъ Н—й Г—ъ Волинській“, — що мѣло означати: „невеличкій гуртокъ волинській“²⁾. Въ передмовѣ

¹⁾ Въ „Ватрѣ“, що єѣ выдавъ 1887. р. Василь Лукичъ, надруковано двѣ историчні поемы Степана Руданського: 1. „Мазепа, гетьманъ украинскій“ (стор. 13—20); — 2. „Павло Полуботокъ“ (стор. 37—39).

²⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16.

до „Спѣвомовокъ“ сказала Косачева, що хоча суть далеко важнѣйші творы Руданського, она тымъ-часомъ выдала дробнѣйші поезіѣ помершого автора, — сподѣвалась бо, що за здобутки зъ продажѣ „Спѣвомовокъ“ буде могла опѣсля выдати и важнѣйші творы поета. Коли-жь їй не вернулись тѣ грошѣ, котрі стратила на друкъ, — коли дѣзнала доганѣ приятельскихъ за-для виданя тыхъ „Спѣвомовокъ“, то не було вже охоты, выдавати инші творы сего письменника.

Въ 1880. и 1881. р. выдала Пчѣлка въ Киѣвъ „Переклады зъ Н. Гоголя“ („Два розмантыхъ зразки: Записы причинного“ и оповѣдане „Весняной ночи“). По-переду поставила она „Прислѣвѣ“, се-бѣ-то передмову, про котру ось-що пише въ автобіографіи: „Ой, тотя передмова! — богацько мене лаяли за неѣ, и въ очи и по за очи, але безъ неѣ я не хотѣла-бѣ бачити и самыхъ перекладѣвъ. Въ нѣй була моя литературна „profession de foi“, и менѣ хотѣло ся вѣдъ разу и разъ на все высловити все те, що назрѣло въ моѣй думцѣ за вѣ роки“ (стор. 16). — Въ сѣй передмовѣ Олена Пчѣлка выправдує Гоголя, що вѣнъ свои оповѣданя писавъ по-россійски, и вѣдтакъ каже она мѣжь иншимъ ось-що: „Не було за часу Гоголя нѣ громады украинськихъ письменцѣвъ, нѣ громады четцѣвъ, — одно другому и було на завадѣ. Либонь теперъ стоить дѣло иначе. Знайшлось бы кому переказати творы Гоголеві по-украинськи и єсть для кого!“¹⁾ Вѣдтакъ супроти литературной мовы россійской кладе Пчѣлка литературну мову украинську. Про вѣдносины-жь обохъ тыхъ литературныхъ языкѣвъ пише она мѣжь иншимъ ось-що: „Тодѣ, якъ россійська литературна мова на-стѣлько не дбала о свою краєву пѣдставу, що навѣтъ безъ потреби

¹⁾ „Переклады зъ Н. Гоголя“. Киѣвъ, 1881; стор. 10.

уводила чужомовну фонету (напр. писалось: „брегъ, кладезь, млядой, хладный“, то-що), нашій працѣвники украинської літератури надто дбають объ тѣмъ, щобъ якъ найбільшь приближити й новѣйшій додатки до народного струму. Зъ цього погляду наврядъ чи знайдено въ иншій літературѣ такій прикладъ, якъ мова творѣвъ Шевченка, котра при своій высокій талановитости власне підходить, нехай до вищого, але все-жь чисто народнього складу мовы, якій знаходимо въ поважныхъ думкахъ народныхъ“...¹⁾ „Мова нашихъ новѣтнихъ письменцевъ есть першь усего коштовна черезъ те, що вони виявляють у письмѣ цѣлій скарбы мовы зъ народного ужиття... И лексичне богатство, черпане зъ народныхъ творѣвъ, стае найширшою підвальною допомогою нашимъ новѣтнимъ письменцамъ“²⁾.

Про свои думки, проявлені въ ось-той передмовѣ, каже вѣдтакъ Пчѣлка ось-що: „Въ тыхъ думкахъ, высказанныхъ шѣсть лѣтъ тому назадъ, я не думаю каяти ся й теперь, — що впрочѣмъ доказують и всѣ мои дальшій працѣ літературній“³⁾. Про свои-жь переклады Гоголевыхъ оповѣданъ запримѣчае она ось-се: „Якій вышовъ самъ отой мѣй перекладъ Гоголевыхъ оповѣданъ, — не менѣ судити; скажу лишь, що нѣ надъ однимъ изъ своихъ оригинальныхъ писанъ я не трудилась такъ много, дбаючи о добѣрнѣсть и можливу красу мовы, якъ у тыхъ перекладахъ“⁴⁾.

Въ 1881. р. выдала Косачева въ Киевѣ поему-былицю Е. Ластѣвки п. з. „Г а н н а“ (16^о, стор. 24)⁵⁾, а въ кѣнци того-жь

¹⁾ *ibid.*, стор. 17.

²⁾ *ibid.*, стор. 19—20.

³⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16.

⁴⁾ *ibid.*

⁵⁾ Е. Ластѣвка — се криптонимъ Елены Косачъ, сестры мужа Ольжиного, котра теперь по своему мужу зове ся „Приходько“.

(1881) року надруковано въ Киевѣ ось-сей драматичный твѣръ Олены Пчѣлки: „Сужена не огужена!“ По-бытовой жартъ (водевиль) въ одной дѣи. — Про тенезу сего „побытового жарту“ пише Пчѣлка ось-се въ автобіографіи: „Панѣ Милорадовичъ, звѣтна Полтавка, котра передъ тымъ займалась у Полтавѣ аматорскимъ театромъ, попросила мене, написати що-небудь для невеликой сцены, — тѣлько абы свѣженьке, веселеньке й не трудне для постановы на сценѣ. При тѣй умовѣ й була мною швиденько написана „Сужена“. Менѣ здавалось, що для водевиля я положила въ пѣсеку навѣтъ доволѣ серіозну тему — осмѣяне „ташкенцѣвъ“, котрі готові за-для карієры кидати свою кранну. Тымъ-часомъ потѣмъ дорѣкали, що мѣй водевиль вышовъ не доволѣ серіознымъ!“¹⁾

Въ 1882. р. выдала Олена Пчѣлка въ Киевѣ пять перекладѣвъ-вѣршѣвъ п. з. „Украинскимъ дѣтямъ“ (16^о, стор. 46). Въ сей-то збѣрничокъ увѣйшли ось-якій переклады: 1. „Спѣвецъ“ [Зъ Сырокомлѣ] (стор. 5—6). — 2. „Янчаръ“ [Зъ Пушкина. Арабське оповѣданія] (стор. 6—8). — 3. „Гѣлька зъ Палестины“ [Зъ Лермонтова] (стор. 8—10). — 4. „Три пальмы“ [Зъ Лермонтова] (стор. 10—13). — 5. „Мцыри“ [Поэма Лермонтова] (стор. 13—46)²⁾. — Про сѣй переклады пише Пчѣлка въ автобіографіи ось-що: „Се бувъ мѣй першій спробунокъ писати вѣршами! Выйшла-жь та проба ось-що: Написала я по-украинськи маленьку читаночку-граматку для дѣтей по звуковій методѣ (вона й теперь лежить готова у мене мѣжь рукописями). Яко додатокъ до неи були означені деякі російській вѣршѣ, котрі я конечно хотѣла помѣстити тѣлько въ украинськѣмъ перекладѣ. Але кого було просити о таку

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16—17.

²⁾ Мцыри — грузинське слово, значить: молодой чернецъ, послушникъ.

працю? Думала я о Старицькѣмъ, та вѣнъ тодѣ бувъ дуже занятый, — и отъ, одного вечера прокинулась у мене гадка: А що? якъ бы спробувать самѣй переложить хоть одній вѣршѣ? Зъ роду не писала вѣршѣвъ, а про те... ачей справдѣ не святі горшки дѣплять! Спробувала „Цвѣтку Палестины“ Лермонтова¹⁾, — здалось, що перекладъ вийшовъ не поганий; далѣ — бѣльше смѣливости!... И такъ уявилась незабаромъ збѣрочка тыхъ перекладѣвъ „Украинськимъ дѣтямъ“, котру я й зважилась друковать окреме вѣдъ читанки, про котру тодѣшній цензоръ Лямингъ напередъ сказавъ менѣ, що нѣ въ якѣмъ разѣ не пустить ея²⁾.

Въ 1882. р. Старицькій хотѣвъ выдати въ Києвѣ украинську мѣсячну часопись „Раду“, але думаючи, що на его имя не дадутъ призову до сего почину, просивъ вѣнъ Ольгу Косачеву, щобъ подала просьбу въ цензуру въ имени своѣмъ. Она пѣслала просьбу, написавши, якъ слѣдъ, програму, але одержала вѣдказь. Тодѣ задумавъ Старицькій выдати альманахъ „Раду“, котрый и появилъ ся на свѣтъ въ 1883. р. Для сего альманаха Косачева написала обширну розправу, доказуючи, що украинська письменность не є лишъ простонародною, якъ дехто й мѣжь Украинцями думавъ, але що она проявляє справжній литературный напрямъ³⁾.

Вѣдъ р. 1883. стала Косачева посылати свои литературный творы въ Галичину, въ редакцію „Зорѣ“, и вѣдъ такъ уже того року въ сѣмъ писемѣ надруковано два

¹⁾ „Цвѣтку Палестины“ назвала Пчѣлка въ друкованѣмъ перекладѣ „Гѣлькою зъ Палестины“.

²⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16.

³⁾ Въ сѣй першѣй частинѣ „Рады“ надруковано два лиричній стихотворы Олены Пчѣлки: 1. Вольньскій спогады (стор. 174—175). 2. Гульча (стор. 175—181).

стихотворы Олены Пчѣлки, „Сердечній турботы“ (стор. 308—309) и „На любѣй розмовѣ“ (стор. 340—341). Вѣдъ р. 1884. друковано еи стихотворы й оповѣданя трѣх-и не вѣдъ всѣхъ галицко-рускихъ часописяхъ и издавництвахъ народныхъ¹⁾. Въ 1884. р. написала она поему п. з. „Козачка Олена“, котру помѣстило „Дѣло“ (число 29—36) та надруковала редакція Киѣвскои „Рады“ въ другѣй частинѣ сего альманаха (стор. 1—39). Того-жъ року пѣслала она у Львѣвъ перекладъ Гоголевыхъ „Вечерницѣ“, що его зладили пѣдъ редакцією матери еи дѣти, сынъ, Михайло Обачный, и дочка, Леся Украинка. Тѣ „Вечерницѣ“ надруковано у Львѣвъ 1885. р.²⁾.

Въ тѣмъ самѣмъ (1884) роцѣ написала Пчѣлка комедію въ чотырохъ дѣяхъ зъ паньского побуту п. з. „Свѣтова рѣчь“, Про тenezу сего драматичного твору пише она ось-що у своѣй автобіографіи: „Старицькій, взявши зарядъ театру въ купѣ зъ Кропивницькимъ, и дѣючи про ширшій репертоаръ, попросивъ мене, щобъ я переложила на украинське комедію Островского „Бѣдная невѣста“. Взавшись за сю працю, я побачила, що типы того первотвору на стѣлько рѣзніи вѣдъ нашихъ украинськихъ, що лѣпше було-бъ цѣлу піесу не переложить, а переробить. И дѣйстно, вкѣнци вийшло, що піеса моя остала лишъ у головній основѣ похожа на комедію Островского“³⁾.

¹⁾ Вѣдъ р. 1890. друкують ся литературный творы Пчѣлки такожъ на Буковинѣ (въ газетѣ „Буковина“).

²⁾ Се суть „Вечерницѣ на хуторѣ пѣдъ Диканькою“. По-переду надруковано тутъ „Передмову Панька Рудого“ и два оповѣданя: 1. Запропаша грамота. 2. Зачароване мѣсце. — „Вечеры на хуторѣ близъ Диканьки“ выдавъ у Львѣвъ 1865. р. Ксенофонтъ Климковичъ у двоухъ томахъ („Руська Читальня“, № VI. и VII.).

³⁾ „Зоря“, 1888; стор. 55—56. — Комедія „Свѣтова рѣчь“ была розрышена драматичною цензурою російскою 19. червня 1884. р., и гана Старицькимъ у всѣхъ городахъ, де тѣлько вѣнъ бувъ зѣ своєю трупю.

Въ листѣ-жъ своѣмъ до автора сеи исторіи рускои литературы пише Пчѣлка (13. лютого 1892. р.) про сю комедію ось-що: „Я лишила фѣ у небѣжчика Гладивовича торѣкъ для передачѣ Вамъ. Про сю комедію російська критика говорила, що вона вражає тою надзвычайностею для украинської сцени, що дѣя ведеться середъ интелігенціѣ, и що то дуже „свѣжо“ бачити, що въ сѣй комедіи уже не люде въ свиткахъ та емушевыхъ шапкахъ, а панство у сукняхъ та у фракахъ говорить по-українськи“.

Въ 1888. р. послала Пчѣлка въ драматичну цензуру свою оригінальну драму зъ народного житя въ 5-ти дѣяхъ п. з. „Злочинниця“. Тема взята зъ одного процесу, що розбивавъ ся въ Волинськѣмъ судѣ.

Въ 1886. р. выдала Олена Пчѣлка въ Киевѣ „Думки-мережанки“ (8^о, сторѣнъ 97), що ихъ написала на Волини 1885. р. На заголовнѣмъ листѣ поставила она ось-якій епіграфъ:

Спѣвець — той, хто припавши низенько,

Якъ покѣтарь свѣтвый и Божій,

Свои радоцѣ й слѣзы тихенько

На свою вбогу землю положе!

Деякі зъ тыхъ думокъ були надруковані перше въ „Радѣ“ (1883) и въ „Зорѣ“ (1883. 1884). Бѣльша-жъ часть тыхъ стихотворѣвъ написана въ рѣзніи часы въ селѣ Колодяжному (невеличкѣмъ маестку мужа Ольги), куды она, проживши два роки въ Киевѣ (1882. и 1883), переселила ся зъ дѣтьми, щобъ жити зновъ на Волини, котрый для литературныхъ праць багато подавъ фѣ матеріялу изъ своєї етнографичной и словесной скарбницѣ. Про ті „Думки-мережанки“ пише Пчѣлка отъ-се у своѣй автобіографіи: „Такъ якъ „Думки-мережанки“ писані у рѣзніи часы, подѣ рѣзными настроями душѣ, то змѣсть

книжки вийшовъ дуже „перѣстыи“: и тенденційнй вѣршѣ, и библейскій темы (такожъ взяті за-для тенденціѣ)¹⁾, и байки, и жарты, и чиста лирика — все въ купѣ! Але нѣ про оденъ розрядъ думокъ, въ загалѣ нѣ одного слова про нихъ я вѣдѣ критики не чула! Чи се случайнѣсть, чи може мовчаче „зѣ ласки“, (жалѣючи автора, котрого, заговоривши, прийшлося бы лаяти) — не знаю...“²⁾.

Ось и змѣсть „Думокъ-мережанокъ“: 1. Зѣ новымъ рокомъ! 2. Передѣ блакитнымъ моремъ. 3. Остатній квѣты. 4. Посмертна шана. 5. Прощання. 6. На стрѣваннѣи. 7. Люди-люди. 8. Сердечній турботы. 9. Волинскій спогады. 10. Гульча. 11. Заграва ясна. 12. Згуба. 13. Та вже не ты! 14. Надѣе, верни ся! 15. Мѣй друже! 16. Пѣснѣ минулого. 17. Забудь мене! 18. На спогадѣ Шубертовон серенады. 19. Коханій речи. 20. Одвѣдины. 21. Зѣ поемы „Козачка Олена“: а) Весна-красна; б) Цвѣту змѣна; в) Осѣнь; г) Весѣлля; д) Хустина. 22. На поли чести. 23. Влад—ру П. Н—ку. 24. Скарбы минулого. — II. Переспѣвы (Посвята Леси Украинцѣ): 1. Роздѣль свѣта³⁾. 2. Дѣвчина зѣ незнаного краю⁴⁾. 3. Иліяда. 4. Пигмаліонѣ. 5. Калина. 6. Спѣвець. — III. На библейскій темы: 1. Юдита (поема). 2. Пророкъ. — IV. Байки: 1. Байка предковѣчнѣи. 2. Зѣлля. 3. Галюня. 4. Двѣ зваги и двѣ славы. 5. Розмова. 6. Мама й цукерки. 7. Радоцѣ й смутокъ. 8. Jalousie d' artiste (Заздроцѣ метця). 9. Терешко. 10. Орелъ на вызвольнѣи. 11. Совка. 12. Свинка. 13. Сама

¹⁾ Такою тенденційною библейскою темою є поема „Юдита“ (стор. 47—53).

²⁾ „Зора“, 1888; стор. 56.

³⁾ „Роздѣль свѣта“, — се переспѣвъ Шиллерового стихотвору „Die Theilung der Erde“.

⁴⁾ „Дѣвчина зѣ незнаного краю“, — Шиллера „Das Mädchen aus der Fremde“.

зъ собою. 14. Найкращі дѣти. 15. Весела пѣня. — V. Жарты: 1. Шлюбнй метаморфозы. 2. Свѣтачѣ небеснй. 3. Хатне багаття. 4. Учениця й ученѣ. 5. Лѣтнй знайомости.

Въ 1887. р. выдала Олена Пчѣлка зъ Наталею Кобринською у Львовѣ жѣночій альманахъ п. з. „Першій вѣнокъ“, въ котрѣмъ надруковано два єи стихотворы („Першій вѣнокъ“ и библейскій образъ „Дебора“) та й оповѣданѣ „Товаришки“ (стор. 231—359). Про се оповѣданѣ пише она ось-що въ автобіографіи: „Тема моєи повѣсти задумана була давно, але праця написана зъ поводу того, що треба було написати що-небудь, коли мене запросили до „Першого вѣнка“. Зо вѣхъ темъ, сотоачихъ ся по головѣ, „Товаришки“ здались менѣ найпридатнѣйшій для „Першого вѣнка“, и я ихъ написала. Шкода тѣлько, що п. Франко здорово обрѣзавъ „Товаришки“, — кажучи, що такъ красше, якъ коротше. Може!...“¹⁾

Вкѣнци пише Пчѣлка ось-се про свои змаганя литературнй: „Може бути, що писателькою менѣ судило ся бути вже черезъ те, що се у насъ въ родѣ таке, Драгоманѣвськѣмъ, — именно украинською-жь писателькою черезъ те, що зросла въ близькихъ, щиро-украинськихъ обставинахъ, а потѣмъ ще попала и въ свѣдомо-украинське около, котре мене одушевило до тои идеѣ. Але-жь легко могло стати ся, що менѣ такъ бы и довели ся збѣтати при самыхъ тѣлько дробныхъ починаняхъ (якъ то було зъ многими нашими далеко талановитшими чимъ я письменцями!); коли-жь не сталося зо мною такъ, то сему причиною: перше всего таки якась дужа сила переконаня, котра, разъ пробудившись, мѣцно перла впередъ, порываючи мене зъ другихъ интересѣвъ и дробныхъ перешкодъ все далѣ на путь украинського писательства й

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 56.

выдаваня. Друга-жь досыть важна причина єсть ще й та, що моє особисте життє складало ся щасливѣйшѣ нѣжь тыхъ многихъ талановитыхъ але безталанныхъ писательѣвъ, якъ Руданського, Глѣбова й иншихъ, котрымъ не сприяло нѣ хатне, нѣ свѣтове життє“¹⁾.

А въ тѣмъ листѣ своѣмъ пише она авторови сеи исторіѣ литературы ось-що про теперѣшнй свѣй побутъ: „Живу не при злидняхъ и не при якихъсь выключно-тяжкихъ обставинахъ, котрй бы менѣ не давали змоги писати, — хоть зновъ таки й не на-стѣлько рожевй тй обставины, щобъ сприяли писаню. У всякѣмъ разѣ потребуєся напруженя моєи власнои енергій; — кидати-жь писаня все-таки не думаю. Богато маю рѣзныхъ давныхъ и новѣйшихъ розпочатыхъ писанъ; — може покѣнчаю ихъ, а може напишу зовѣмъ новй. Се покаже часъ, — а силы ще маю до-воль“. — Въ сѣмъ-то листѣ зъявляє Пчѣлка, що має цѣлкомъ готову историчну поему „Орлове гнѣздо“, де героємъ є гетьманъ Дорошенко.

Про написанй свои листки згадає Пчѣлка такожъ у стихотворѣ „Скарбы минулого“, — каже, що они лежать у неѣ въ скрини й въ серця тихого святини, та що поетка ними дорожить и береже тй скарбы мертвй. А вѣдтакъ зъявляє она ось-таке свое бажанѣ:

Коли-жь я буду умирать,
Усе на свѣтѣ покидать, —
Тодѣ всѣ скарбы я спалю...

Лежѣте-жь давнйи листки,
Життя змаривлйи квѣтки,
Укрытй пыломъ и журбою!
Вы-жь умрете зовѣмъ зо мною!²⁾

¹⁾ ibid.

²⁾ „Думки-мережанки“, стор. 37.

Свою автобіографію написала Олена Пчолка в 1888. р. на просьбу автора сеп исторій рускон литературы й при-
 слали єв в редакцію „Зорѣ“, котра й сейчась єв надру-
 кувала. Изъ-за того Пчолцѣ було маркѣтно, що ви жите-
 нись, призначену до приватного вжитку, оголошено дру-
 комѣ. Тому-то трохи зъ-годомъ писала она ось-що Ом.
 Огоновскому: „Редакція „Зорѣ“ зробила менѣ дуже ве-
 лику прикрѣсть, коли нѣ зъ того, нѣ зъ сего надруко-
 вала тѣ біографичнѣ замѣтки сама, — тодѣ, коли замѣтки
 посланѣ були для Васѣ, по просьбѣ Вашой, переданѣй
 через редакцію. Може кому здається, що то все одно,
 бо й посылаючи Вамъ, посылало ся завѣдомо для друку-
 Але то велика рѣзниця, коли сторонній біографъ застосує
 поданѣй звѣстки самѣ, мѣжъ своимъ писаннемъ, а зновъ
 нише вражѣнне (и то дуже погане), коли авторъ нѣбѣ
 самѣ друкує свою біографію, — виходить: „ось-то я“!
 До всього-жъ редакція „Зорѣ“ зробила менѣ ще бѣльшу
 прикрѣсть тымъ, що вѣдкинула остатній уступъ моєи за-
 мѣтки, власне той, котрый єдиний хотѣла-бѣ я тодѣ ба-
 чити надрукований. Се-жъ бувъ той уступъ, де я высло-
 вляла свои литературнѣ переконання й власну думку про
 свое мѣсце в украинськѣй литературѣ. Може бути, що
 та моя рукопись такъ и не дѣйшла до Васѣ цѣлкомъ,
 (дарма, що пересылалась — Вамъ!), для того перекажу
 єв зновъ. Я просила Васѣ в тѣй замѣтцѣ не вважати
 мене „послѣдовательскою“ панѣ Марко-Вовчокѣ. Правда,
 вѣдъ того часу виявилось, що Ви считаете панѣ Марко-
 Вовчокѣ за мнѣ, и за се Украина повинна складати Вамъ
 велику подяку, бо справдѣ, яке-то колѣсь було неславне
 для украинськѣй мовы й литературы переконаннѣ, що нѣ-
 бы-то якась перша-лѣпша кацапка, зъ-роду не чувши
 украинськѣй мовы, ледви захотѣла, у два днѣ перейняла
 мову зо всѣма найтоншимъ ви власностями й почала пи-

сати по-украинськи, — та ще якъ! — краще всѣхъ укра-
 инськѣхъ повѣстярѣвъ! Далѣ-бѣ, се зневажало украинську
 мову: що-жъ то за-така особна, характерна мова й пше-
 менибѣсть, коли всякій чужосторонецъ возьме й заразъ пи-
 сати-ме, та ще якъ досконало! Отже Ви першѣй при-
 лю дн о пѣдорвали сю думку, на-половину скинувши зъ на-
 хабнои кацапки украдену нею украинську личину, чи той
 почесный вѣнецъ прекрасного украинськѣго автора! Шко-
 да тѣлько, що се не зроблено до-о-станку, — хоть ще
 єсть живѣ людѣ, котрѣ могли-бѣ се зробити, знаючи близь-
 ко часъ и обставини выдавання „Основы“... Але якъ бы
 тамъ не було, хочай бы считаючи фѣрму „Марко-Вовчокѣ“
 будь-кому належачу (власне п. Марковичу й Кулѣшеви),
 я хочу сказати, що не вѣ той слѣдѣ иду я, вѣ якѣй ишовъ
 той „Марко-Вовчокѣ“ и сучаснѣ йому авторы: я стала
 на нове поле, хоть властиво сказавши тѣлько на свѣ жу
 ниву того-жъ самого поля украинськѣй письменности,
 украинськѣго життя. „Козачка Олена“ — зъ народнои
 життя цѣлкомъ, але й вѣ нѣй беру тѣпъ не героннѣ Вовч-
 ка, Кулѣша, Шевченка (тыхъ нѣжнѣхъ коханокъ, сестеръ,
 жѣнокъ), а постать жѣнки-патріотки. Далѣ темами й ти-
 пами иншихъ оповѣданъ, зъ побуту интеллигенціѣ, схожу
 цѣлкомъ зъ нивы „Маркѣвъ-Вовчѣвъ“. — Те-жъ саме
 вѣ мовѣ. Не майте се за хвастоцѣ, — знаю я просту мову
 не-згѣрше тыхъ, що писали за Марковичку, и тамъ, де
 сеи мовы менѣ досѣть, я нею обхожу ся, — але де менѣ
 сеи мовы буває за-мало, я тымъ не вяжу собѣ рукъ, и
 добираю, „творю“ (скажу власне — „кую“) собѣ ширшу
 мову. Передъ своею совѣтєю маю собѣ то не за ганьбу,
 а навѣтъ за чи-малу заслугу. Такъ, я горжусь тымъ, що
 мною створено богато такихъ слѣвъ, якъ „переможець“
 (замѣсть „побѣдитель“), „загѣрливѣй“ (енергичный), „про-
 меннѣй“ (блистательный) и т. и. Ще черезъ скѣлька

лѣтъ сї слова уживуть ся на-стѣлько, що нїхто не буде вѣрити, що сї слова — „скованї“! Мене перестануть лаяти; але паремѳга моя буде не тодѣ, а вже єсть теперь, — бо вже у мѳй проклинаний слѣдъ вступили молодчї авторы, цѣлкомъ не жахаючись тыхъ скованыхъ выразѳвъ. Въ кождѳй литературѣ нїхто не соромить ся сказати, що такї-то авторы збогатили литературну мову, тѳлько у насъ, — хоть де-далѣ все менше, — але все-жъ и доси почуєте лайку Старицькому й менѣ за новаторство въ писанню, — за „ковальство“.

Литературнї творы Олены Пчѳлка визначають ся яснымъ свѣтоглядомъ, любою жѳбною чутливѳстю, гуманними думками й природнымъ поетичнымъ таланомъ. На розвѳй гуманнихъ вї думокъ впливавъ чи-мало Судовщиковъ, щѳ бувъ учителемъ въ институтѣ и въ „образцовѳмъ пансіонѣ для благородныхъ дѣвцѣвъ“. Про сего свого учителя пише Пчѳлка ось-що въ письмѣ до автора сєй исторїѣ литературы: „Судовщиковъ читавъ „русскїй языкъ и словесность“. Лекцїѣ його були цѣлкомъ оригинальнї, не стисненї казенною програмою. Теперь такихъ учительѳвъ у насъ нема й не може бути. Ба й Судовщикове учительованє скѳнчилось тымъ, що на нього поданий бувъ доносъ за якесь нѣбѣ деєь сказанє надто вольнодумне слово, — и нашего дорогого учителя (було се въ кѳнци 60-ыхъ рокѳвъ) заслано въ Костромєську губернїю, де вѳнъ хутко й померъ вѳдъ того, що, бувши слабогрудымъ, не мѳгъ знести холодного климату суворѳй країнн“. А вже-жъ чутлива вдача Пчѳлки оживлялась чи-мало прекраснымъ рѳднымъ краєвидомъ. Ось-що пише она про красу сего краєвиду въ Гадячи: „Дале-бѳ, вѳнъ мавъ якїйсъ чаруючїй впливъ на мене. Добре памятаю себе ще въ дуже маленькому вѣковї, якъ сяду було за возовнею на самому краєчку узгѳря свого и дивлюсь-ди-

влюсь и на Пєьоль зъ його рукавами, и на лѣсѣ той могучїй, величезный за рѣчкою, и на прекрасну панораму трьохъ сєль, зъєднанныхъ до купы, лѣворучъ, по краяхъ дальшого узгѳря. Коженъ разъ, якъ вѳдвозили мене до школы, бѳгала я нишкомъ, попрощати ся зъ тымъ краєвидомъ, и коженъ разъ, вертаючись домѳвъ, перше всего спѣшила повитати його“.

У своихъ литературныхъ творахъ Олена Пчѳлка придержує ся напряду суспѳбно-національного. Она голосить землякамъ ту правду, що „безъ культуры, безъ розуму, безъ свѣтла доброго братського почуваннн й людської любви у всѣхъ станахъ, безъ національного самопѳзнаннн, поваги до себе й другого — нѣчого не буде!“¹⁾

Епїграфомъ суспѳбнои дѣяльности Олены Пчѳлки можуть уважатись ось-сї єя слова, якї читаємо въ стихотворѣ „Зъ Новымъ Рокомъ“:

Намъ не страшна лиха подѣя,
Поки въ насъ бѣтєся кровь жива, —
Поки ще жєврѣе надѣя,
Поки намъ сердце зогрѣва!²⁾

Вѳдтакъ ступивши на новє поле украиньскои письменности, высказала Пчѳлка въ стихотворѣ „Переможецъ“ ось-яку провѳдну думку: Минувъ той часъ, коли крѳваві рѣчки лились во имя правды й добра, — коли напередовець крацу думку свого часу чорнымъ дымомъ кострищѳвъ повивавъ, — коли невѳльнї станы, здобувши волю, гадали взяти тѳлько кровь за кровь. — Настали иншї часы: добра думка въ поступѣ своєму не прагне днесъ нѣ крови, нѣ вогню, — якъ гожа зѳрка сїєє она зъ ясныхъ небєєь тихимъ промѣнемъ безъ громѳвъ, блис-

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 98.

²⁾ „Думки-мережанки“. Кїєвъ, 1886; стор. 3.

кавиць, безъ тучь, и новый переможець иде не въ блискучой зброи бойовй, — вѣнъ ко ворогу не меча простягає, а подає єму масличну вѣтку, — здѣймає короговь науки; праць та згоды, — починь спѣльного щастя...¹⁾.

Національний же идеаль Пчѣлки визначає ся найначе въ єи поемѣ „Козачка Олена“. Въ далекѣй перспективѣ сєи картины бачимо гетьмана Дорошенка, котрый намагавъ ратувати батькѣвщину зъ загибєли. На переднѣмъ же плянѣ картины стоить Олена, одиница-дочка бѣдиной вдовиць. Она полюбила козака Василя Кравченка, але вѣнъ зрадивъ єѣ и посватавъ Настю. Розлучница прийшла до вдовиць, просити на весєльє, и вѣдтакъ въ недѣлю для Олены сонце не зѣйшло, — горе хмарою сумною свѣтъ оповило, коли милый повѣнчаний ишовъ вѣдъ шлюбу. Трохи зъ-годомъ хотѣла Олена зрадливому перекѣрь зробити та за иншого выйти за-мужь, одначе залишила сю думку; — вернулись до дому иѣ зъ чимъ сваты: Олена вѣдказала козакови другому. Ажъ ось наидула турботна година на те село, де жила Олена, бо гетьманѣ Дорошенко кликавъ козацку громаду, щобъ помогла єго вѣйску пѣдъ Чигириномъ²⁾. Якъ про се дѣзналась Олена, то погадала собѣ, що и Василєви треба рушати бо вже-жъ не мѣгъ бы стати зрадливымъ у козацкому дѣлѣ той, кого она кохала и теперь кохає. И справдѣ Василь выбирає ся въ похѣдъ и прощає ся зъ Настєю, щѣ лежить въ полозѣ. Та отъ, незабаромъ приходить у двѣръ козака и Олена та приносить єму на прощанє гостинець, — ту свою мережану хусточку, щѣ єѣ готу-

¹⁾ „Зоря“, 1891; стор. 43—44.

²⁾ Въ 1674. р. Самѣйловичъ, гетьманѣ лѣвоберєжной Украйны, присутивъ до Чигирина зъ сильнымъ вѣйскомъ, и зажадавъ вѣдъ Дорошенка, гетьмана правоберєжной Украйны, щобъ пѣддавъ ся и зрѣкъ ся гетьманьства на єго користь.

вала на весєльє, и вѣдтакъ каже она Василєви: „Нехай здасть ся хустиночка не на те, щобъ гнить, а для славы козацкѣ, єѣдєльце укритъ“! Ба, сердечна патрїотка каже козакови: „Не кляла я тебе за тую у коханьи зраду, а клясти-му, якъ зостанешъ у вѣйська по-заду“¹⁾. И отъ, Дорошенка вѣйско взяло гору, и якъ козаки вертались до дому, то сєляне выйшли имъ на-зустрѣчь за царину. Мѣжъ тымъ гуртомъ стояла зъ-переду и Олена; она побачила Василя, щѣ ѣхавъ по-переду и радѣсть заграла блискавкою въ єи очахъ. И Василь пѣзнавъ Олену, — вѣнъ привитавъ єѣ и вказавъ хустину, щѣ нею звязано ранєну праву єго руку. Та не тяжко на ту рану дивити ся Оленѣ! — она вдоволилась тымъ, що Василь на вѣнѣ ишовъ по-переду вѣйська. Але-жъ мѣжъ гуртомъ не було Настѣ, дружины Василєвой, — она не зустрѣла єго на улицѣ, — єѣ поховали по-за-вчѣра! Въ-ранцѣ привела она на свѣтъ сына, а въ-вечерѣ Богу душу вѣддала! И похиливъ ся Василь на ту лаву, де клали єго Настусю, и пѣшовъ до колыски, щѣбъ подивити ся на свою дитину, малє сиротятко!

Минуло лѣто и въ осєни Василь зустрѣвъ разъ Олену въ лѣсѣ. Тогдѣ сказавъ вѣнъ дѣвчинѣ: „Ты була моя кохана, кохана и зосталась; Богъ судивъ, щѣбъ ты минѣ, дѣвчинно, досталась!“²⁾ Але Олена вѣдповѣла Василєви ось-що: „Не кажи про шлюбъ, Василю! — залиши ту думку! Не судилось намъ у парѣ зъ тобою прожити! — иѣ! тобѣ не хочу бути милою другою!... Зъ-першу була я тобѣ мила, потѣмъ мене въ твоихъ очахъ инша заступила!... За теє-жъ не можу навѣтъ и згадати, якъ той хлопчикъ мене буде мамою взывати!... У ворожки попытаю

¹⁾ „Рада“, украинськѣй альманах на 1884. рѣк. Частина II., стор. 18.

²⁾ *ibid.*, стор. 29.

з'яля, щоб могла я забути ся коханця Василя. Буду-жь пити тее з'яля, якъ воду ц'лющу, — та тебе тодѣ забуду, якъ очи заплащу!" — Вѣдтакъ минуло кѣлька лѣтъ, а вѣйсковѣ чвары все лѣтали по Украинѣ, мовъ чорнѣи хмары. И зновъ кликавъ Дорошенко козакѣвъ на пораду, щобъ кѣнца дѣлу доводити. Але въ тѣмъ походѣ не було щастя: вѣтеръ славу Чигириньску розвѣявъ по полю, — славный гетьманъ Дорошенко впавъ у неволю. — Василя привезли тяжко раненого: куля ворожа розбрвала ему груди. Оленочка поливала рану его своими слезами, та не помагало нѣчого. Вмираючи просивъ Василь Олену, щобъ малого Миколу взяла до себе та выховала въ йому душу козацьку, хоробру. Олена-жь вѣдповѣла своему другови, що вволить его волю. Вѣдтакъ Василь умеръ на рукахъ своєї дѣвчини. Опѣсля Олена всю зиму сидѣла въ шпитали й тамъ доглядала болящихъ козакѣвъ. Иногдѣ-жь водила она сиротятко на могилу батька. На хрестѣ повѣсила она новеньку хустиночку, бо колишню еи хустину Василь узявъ зъ собою и вѣдтакъ просивъ, положить еѣ біля него въ домовину. И розказувала Олена хлопчикови про батька, що за святе козацьке дѣло въ могилу лѣгъ. А Микольо бавивъ ся квітками, що ихъ Олена поливала дробными слезами.

Про поему „Козачка Олена“ написала Пчѣлка ось-що въ автобіографіи: „Вѣдъ появленя сеи поемы, котру я й теперъ уважаю дуже милымъ для себе творомъ, я ждала богацько; менѣ думалось, що окрѣмъ формы вона зверне на себе увагу тымъ, що въ нѣй першій разъ въ нашѣй украиньскѣй письменности выводитъ ся типъ жѣнки-патріотки зъ часѣвъ козачини. Мене трохи вразило, що навѣтъ Шевченковѣ жѣночѣи типы, при всѣй ихъ духовнѣй красѣ й симпатичности, являють ся, — якъ отъ навѣтъ сама героиня „Гайдамакъ“, Оксана, — зъ интере-

сами чисто личными й вузкими, интересами самого коханя, — въ-загалѣ зъ погляду высшихъ горожаньскыхъ вымогъ: особами млавными й незначными. Боялась я тѣлько, що навпаки менѣ закинуть, будьто моя героиня зъ еи патріотизмомъ трохи натягнена, пересадна. Яке-жь було мое здивоване, коли критика нѣякои идеѣ (нѣ у автора поемы, нѣ у героинѣ!) не завважала! Критика въ-загалѣ пройшла поему ласкавымъ мовчанемъ... (либонъ пожалѣвши автора лаяти?). Лишь у Киѣвськѣй „Зарѣ“ появилася ея при загальнѣмъ розборѣ П. тому „Рады“ згадка про „Козачку Олену“, въ котрѣмъ про змѣстъ поемы нѣчого не сказано, а упомянуто тѣлько, що можна прочитати „не безъ удовольствія“... Тымъ-часомъ критикъ (Федѣръ Мѣщенко) выхопивъ зъ поемы зъ котроносѣ-то сторѣночки кѣлька слѣвъ, за уковане котрыхъ и склавъ менѣ догану. Отъ-се й все, що я чую про свою „Козачку Олену“¹⁾

Хоча-жь Пчѣлка богацько ждала, пустивши свою поему мѣжь люди, то все-жь та еи надѣя не зовсѣмъ сповнилась. Сей бо творъ, нѣгде правды дѣти, має у своѣмъ складаню деякѣ похибки. Навпередъ годъ второпати, чому Василь покинувъ Олену, котру бувъ покохавъ. Коли-жь вѣнъ уже прихиливъ ся сердцемъ до Настѣ, „голубки ласкавои“, то по-що бравъ вѣнъ хустину вѣдъ Олены, выѣзжаючи въ походъ зъ козаками? — чому сказавъ йи опѣсля, що еѣ у своему сердцю не тративъ нѣколи? Вѣдтакъ Олена являе ся героинею патетичною й горячою патріоткою, дарма, що она, будши бѣдного роду, жила въ старенькѣй хатинѣ, де при злидняхъ годѣ було набувати высокихъ идей патріотичныхъ. Коли-жь она справдѣ забавжала „правды щирои и прихилля до дѣла святого“²⁾, то

1) „Зоря“, 1888; стор. 55.

2) „Рада“, II; стор. 1.

годило-бъ ся, щобъ она по смерти Настѣ не говорила Василеви про свою любовь до него, по-за-якъ не думала бути его дружиною. Та й конецъ поемы не може настѣ зовесѣмъ вдоволити. Поетка згадує про саможертву Олены, котра цѣлу зиму сидѣла въ шпитали, де гоила раны козакѣвъ. Хоча-жь те дѣло справдѣ велике й святе, то таки не лицеве оно дѣвчинѣ, для котрой дотѣль не було нагоды, навчитись той лѣкарской штуки. Опроче могла она водити Миколу на грѣбѣ батька, — могла на могилѣ поливати квѣтки дробными слезами, але не повишна була хлопчикови говорити, що „отъ-тутъ лежить твоѣ татко, а мой милый!“ — Уже зъ тыхъ кѣлькохъ замѣтокъ видно, що козачка Олена, при всѣй своѣй симпатичноѣ вдачи, є типомъ подекуды неприроднымъ. Пчѣлки не вподобалось се, що навѣтъ сама героиня Шевченковыхъ „Гайдамакъ“, Оксана, проявляє интересы чисто-личной й вузкой, тому-то хотѣла она въ козачцѣ Оленѣ зобразити типъ горячої патріотки. Але-жь намъ здає ся, що то бѣдна козачка не могла выйти по-за вузкій кругъ своего свѣтогляду, дарма, що богата титарѣвна Оксана „зъ погляду вышнихъ горожанськихъ вымогъ“ по думцѣ Пчѣлки є особливо млавою. Тому-то въ части сповнилось тее, чого поетка боялась: ви героиня зѣ своимъ патріотизмомъ явилась трохи „натягнена, пересадна“. Все-жь таки годить ся похвалити патріотичну тенденцію Пчѣлки и такожь вдатне настѣдованє мотивѣвъ народної поезіѣ въ писаню деякихъ частинъ поемы.

У своихъ стихотворахъ Пчѣлка прихилає ся часто до напрямую романтично-національного, одначе въ фантазій „Русалка“ намагала она звернутись до напрямую реального, — тѣлько-жь вышло такє, що въ сѣй фантазій зъявивъ ся контрасть романтичности до свѣта реального, дѣйствого. Осъ-якій змѣсть сєи фантазій: Въ

чудовѣй ночи лѣтнѣй выринула Русалка зъ озера пѣдъ гаємъ и, вемѣхнувшись до свѣтла мѣсяця, вышла на берегъ та сѣла край скелѣ. И побачила она величней будынокъ, що при темной затоцѣ весь зорѣвъ огнями. Тамъ бенкетъ справляли веселѣ люде, — гулявъ утѣшний миръ. Ажь осъ почувла Русалка, немѣвъ крѣзь веселу музику оркестры лунали рыданя и стогнѣ глухѣй. Се бо грає на скрипцѣ нещасней старей музыка, — вѣнъ самъ собѣ сердце смыкомъ крає, — померъ его сынъ молодой! Недавно его поховали; та отъ, старей батько мусить забути жалъ на сей вечѣръ, — вѣзьме не богато, а все-жь таки живе вѣнъ зъ того заробку! А осъ въ суремку зѣ стогономъ сурмить хлопчина, — вчора вѣдказала єму дѣвчина, та грає вѣнъ, — на тее вѣнъ грачъ! — Почувши, що въ оркестрѣ розголосъ є, Русалка подумала собѣ: „Якъ добре тымъ людемъ (що гуляють)! — не треба имъ знати, що чує музыка, якъ грає, — абы було весело имъ танцювати!“¹⁾

Наставъ перерывъ у танцяхъ. Бучна громада выходить у паряхъ и простує до берега озера. Русалка побачила пару знакому, — се тѣ, що любилсь торѣкъ, та отъ, теперъ остыло имъ сердце, — а все-жь идуть у парѣ, бо шлюбъ узали! Онъ друга пара: хороша жѣнка вдова иде пѣдъ руку зѣ своимъ кавалеромъ, — по мужеви ще не скѣнчилась жалоба, та туга въ серци малѣ, — въ очахъ у обохъ ихъ сѣяє жадоба, взяти тее, що смерть имъ дала. А за ними надходить молодчикъ и жѣнка стара. Молодчикъ иде зъ нею въ парѣ, бо знає, що, якъ оженить ся, достануть ся єму й грошѣ й хорошая путь. Иде ще одна пара. Змарѣла дѣвчина говорить щось такъ охочо мужчинѣ, але вѣнъ все глядитъ на бѣгъ и вѣдтакъ дѣвчина

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 331.

гадає собі: „Чи довго-жъ я буду крутити ся до суму, та въ парахъ безъ пары ходити?“ — А отъ идуть троє у-рядъ: мужчинъ двоє й жінка одна; — она щебече до двохъ суперечникѣвъ, до коханця й до мужа свого, — все-жъ мусить ити въ серединѣ, — коханця кохає, а мужа боить ся. Вѣдтакъ иде бѣльша громадка бундючна, — тѣлько одна дѣвчина въ громадѣ мовчазна, — она не дбає про речи пусті, думы єи не пѣдходятъ до того, про що товариство гуде, — она говорить лишъ до серця свого, — самотна въ гуртѣ тѣмъ бреде; — друга-жъ жінка, що єѣ коханецъ покинувъ, силує ся забути своє горе й вдає веселу, ба й заявляє товариству, що она опять охоча до танцѣвъ. И зновъ подалася до будынку громадка, — зновъ грає музика гучна, а мѣжъ-тымъ Русалка задумалася у смутку и не слухала вже тыхъ гукѣвъ. Та отъ, почувла она якійсь звуки навѣнї: се повертало вѣйско слухняне зъ вѣйны, де оно богато розлило людской крови, а теперъ спѣваючи неначе пiane зъ крѣвавого бенкету йшло. И крикнула Русалка: „За-досить людського вѣшання! — вже буде! — не треба його бѣльшь менѣ!“ И рада Русалка, що пѣсня затихла въ поли, въ дали, спустила она очи къ земли. Она побачила, що по озеру тихо пливе въ човнѣ вбогїй рыбалка: пѣдъ берегъ краде ся вѣнъ по-маленьку, щобъ плескѣтъ не зрадивъ єго, — а онъ-де господарь надъ берегъ тихенько йде изъ свого будынку. Се бувъ той самый чоловікъ, що колисъ-то за вбогихъ такъ серцемъ болѣвъ, ба навѣтъ хотѣвъ робити якїсь-то полѣпшеня для долѣ бѣдноты. Та те було колисъ! — а теперъ скарбницю душѣ вѣнъ заперъ для думокъ величыхъ, — теперъ вѣнъ увесъ въ невсынущихъ клопотахъ господаря, мовъ на сторожи той пєсь! Вѣнъ выйшовъ зъ розкѣшного свого будынку, поглянути, чи пѣдъ гучный той бенкетъ не краде тамъ у него хто чого? И ось, по-

дыбавъ вѣнъ того рыбалку и крикнувъ: „А хто тутъ?!“ Русалка не дѣждала кѣнця отѣй розмовѣ суворѣй, — встала зъ-пѣдъ скелѣ тихенько й поринула у своихъ холодныхъ филихъ, бо на земли мѣжъ людьми здавъ ся вѣй побуть не милѣйшїй¹⁾.

Въ єѣй фантазїи хотѣла поетка сказати, що бѣднымъ людямъ тяжко жити зъ-за нагальной перемоги панѣвъ, та що й въ паньскѣмъ побутѣ не живе ся такъ весело, якъ бѣднымъ здає ся. Є й тамъ свои невзгодины, — ба, въ часѣ гуляня не всѣ веселять ся. Тому-то не дивно, що Русалцѣ остогидло людске вѣшанє. — Коли-жъ бы хто запытавъ ся, яка основна думка скриває ся въ єѣй фантазїи, то можна-бъ мабутъ єму вѣдповѣсти, що въ уявѣ поетки романтичнѣсть має выешу стѣйнось, нѣжъ реализмъ.

* * *

Хоча-жъ поезїѣ Олены Пчѣлки суть годящимъ здобуткомъ нашої литературы, то все-жъ красше проявляє єя єн таланъ въ оповѣданяхъ. Ось и онцъ:

1. Пигмалїонъ. Оповѣданє. („Зоря“, 1884; стор. 186—189; 193—195; 201—203).
2. Забавный вечеръ. Оповѣданє. (ibid., 1885; стор. 1—3; 13—16).
3. Чадъ. Святочне оповѣданє. (ibid., 1886; стор. 37—40; 53—54; 69—71).
4. Свѣтло правды й любви. Оповѣданє. (ibid., 1886; стор. 217—220; 249—253; 273—278; — ibid., 1887; стор. 17—20; 37—40; 73—75; 89—92; 109—111; 125—128; 141—145; 177—179; 199—201; 213—220; 385—388; 405—410; — ibid., 1888; стор. 93—99; 113—116; 129—131; 149—152).

¹⁾ Балладу „Русалка“ написала такожъ дочка Олены Пчѣлки, Леся Украинка („Першїй вїнок“. Жїночий альманах. Львїв, 1887; стор. 56—68).

5. Товаришки. Оповѣданє. („Першій вѣнокъ“. Жѣночій альманахъ, выданный коштомъ и заходомъ Наталіѣ Кобриньскои й Олены Пчѣлки. Львѣвъ, 1887; стор. 231—357).

6. Соловійовый спѣвъ. Розповѣдь. („Зоря“, 1889; стор. 1—5).

7. Маскарадъ. Зимова новеля. (ibid., 1889; стор. 69—78).

8. За правдою. Оповѣданє — посвячене Галичанамъ-Золочѣвцямъ. (ibid., 1889; стор. 293—296; 309—313; 329—332; 345—350; 365—368; 381—385; 397—399).

9. Три ялинки. Святочне оповѣданє. (ibid., 1891; стор. 26—32).

Крѣмъ сихъ оповѣданъ писала Пчѣлка ще деякі казки й приповѣстки, якъ: „Голосный памятникъ“ („Дзвѣнокъ“. Львѣвъ, 1890; стор. 50—51; 58—59); „Милосердна“ (ibid., стор. 47); „Сосонка“ (ibid., стор. 189—191); „Збаночокъ“ (ibid., 1891; стор. 130—140).

Найлучшимъ изъ тыхъ беллетристичныхъ творѣвъ є оповѣданє „За правдою“. На першій плянъ своєї картины Пчѣлка высунула молоденьку Надежду, сестрицю прачки Марины, котрой чоловѣкъ Семенъ бувъ швецъ. Въ тѣмъ самѣмъ дворѣ жили въ одной домѣвцѣ такожъ студенты Киѣвского университета, Лукіяненко й Мокієвскій, и до нихъ заходила иногдѣ Надежда, приносячи имъ выпране хустє. Лукіяненко вподобавъ собѣ Веру, котра жила въ тѣмъ-самѣмъ дворѣ у полковницѣ, своєї тѣтки. Коли-жъ вѣнъ дѣзнавъ ся, що російска институтска культура, якъ полуда, сильно впливає до сєн панночки, то ставъ супроти неї байдужнымъ и прихиливъ ся сердцемъ до Надєзѣ, у котрой помѣтивъ натуру глибоку, богату тонкимъ чутємъ.

Надежда була дочкою паламаря при церквѣ одного жѣночного монастыря. Коли-жъ єи батько вмеръ, то черницѣ взяли єѣ до себе. Вѣдтакъ Надежда жила два роки въ монастырѣ, одначе жите чернече не було ѣй по-нутру; тому-то покинула монастырь, коли тѣтка Марина навѣдалась до неї. Не найшовши правды въ монастырѣ Надежда стала чутливою и вѣдъ того часу глядала она стежки, котрою могла-бъ ити за правдою.

Коли Надежда одного разу принесла хустє обомъ студентамъ, то Лукіяненко показавъ ѣй на образку Тамару въ обѣймахъ демона. Вѣдтакъ розказавъ ѣй про демона, що колись бувъ ангеломъ. Той хотѣвъ все знати, що єму було заказано знати, — отъ, и за се Богъ прогнавъ єго. Пѣсля того демонъ лѣтавъ свѣтами: вѣнъ тогдѣ нѣчого не любивъ, нѣчого не хотѣвъ, про все було єму байдуже. Ажъ ось разъ побачивъ вѣнъ Тамару, дуже гарну дѣвчину, найкращу вѣдъ уєѣхъ въ свѣтѣ й покохавъ єѣ. И тогдѣ вѣнъ залишивъ давнѣйшу злѣсть, зновъ єму схотѣло ся любити й вѣрити въ добро. Вѣнъ прилѣтавъ до сєи дѣвчины, — говоривъ ѣй про свое коханє. Коли-жъ они обое разъ обнялись, то въ ту хвилину Тамара вмерла. Опѣсля демонъ зновъ пѣрнувъ у пѣтьму, а душу Тамары взявъ ангель. — „А що-жъ було души тої дѣвчины?“ замыслено спыталась Надежда Лукіяненка. — „Нѣчого!“ вѣдповѣвъ студентъ. „Єи душу взяли въ рай, — отъ такъ говорить ся у книжцѣ, де про се дуже гарно пишеться:

Вона страдала и любила,

И рай вѣдкрывъ ся для любви¹⁾.

Трохи перегода Надежда просила Лукіяненка, чтобы прочитавъ ѣй казку про демона. Коли-жъ сєй студентъ

¹⁾ Поему „Демонъ“ написавъ славный російскій поетъ Михайло Лермонтовъ.

вволивъ ей волю и прочитавъ поему до кѣнца, то Надежда дѣзнавшия, що демонъ зѣставъ ся зновъ самъ одинъ въ цѣлѣмъ свѣтѣ и безъ любви й безъ надѣѣ, зѣтхнула глибоко та промовила: „Краще було-бъ, коли-бъ вѣнъ не бачивъ тои дѣвчины!... Така-то тяжка доля! Знайшовъ бувъ щасте, вѣдраду и зновъ згубивъ. А вѣнъ же хотѣвъ уже вѣрити й бути добрымъ! Не знайшовъ добра, не зазнавъ и ласки, — зновъ проклятый! Се не по правдѣ!“¹⁾

Недовго опѣсля прийшовъ до шевця Семена кумъ Андрѣй, землякъ его зъ Потокѣвъ. Се бувъ релігійный мрѣйникъ, що приставъ у Києвѣ до громады, котра, визнаючи ся назвою братерства, сходилась въ одинѣмъ домѣ, щобъ читати св. Письмо й спѣвати псалмы. Лукіяненко вмѣвъ зѣднати собѣ того чоловіка, котрый давъ ему набожну книжку. Якъ же Лукіяненко въ домѣвцѣ шевця побачивъ таку-жъ книжку въ Надежды и вѣдъ неи довѣдавъ ся, що она не добре розумѣе тее, що читае, то спѣмнувъ вѣнъ, що для спробунку зладивъ украиньскій переспѣвъ одного псалму. Сей-то перекладъ сподобавъ ся Андрѣєви, и вѣнъ заявивъ, що, якъ прочитати отакъ простѣй людинѣ, то она справдѣ зрозумѣе швидче. Аж ось надѣйшла Марина. Она дивилась бѣсомъ на ту релігійну пропаганду Андрѣя й гримаючи на Семена назвала его безувѣромъ, що не хотѣвъ ити на вечѣрню до церкви. Опѣсля Лукіяненко вернувъ ся у свою домѣвку й розказавъ своему товаришеви Мокієвскому про кружокъ Андрѣя, що се зовѣмъ окремый миръ, котрый має свои окремы думки й принципы. — „Яка у нихъ велика сила переконаня!“ говоривъ Лукіяненко; — „се мене надить! — се сила, рухъ и духъ своевидный!“ Коли-жъ Мокієвскій

¹⁾ „Зоря“, 1889; стор. 330.

ему закинувъ, що они оба тому рухови чужій, то вѣдповѣвъ Лукіяненко: „Хто знае, на скѣлько чужій! Врештѣ виходна думка одна, — шукати идеалу; — тѣлько що они, отъ наприкладъ Андрѣй, чи Надежда, не знаютъ сього мудрого слова й говорятъ: шукати правды! Але се все одно, — не въ словѣ дѣло!“¹⁾

И отъ незабаромъ пѣшовъ Лукіяненко на збѣръ того братерства. Въ товариствѣ були чоловіки й жѣнки, старі й молоді, люде прості й паны, — все они еднали ся въ одинъ спѣльный гуртъ и мѣли на собѣ немовъ якусь однакову печать. Лукіяненку здавалось, неначе бувъ одинъ выразъ у всехъ тыхъ очахъ, що такъ набожно дивили ся у той бѣкъ, де читано книжку. Тѣлько самъ вѣнъ чувъ себе такимъ-же спокѣйнымъ и байдужнымъ, якъ та стѣна, до якои вѣнъ прислонивъ ся. — „По-що я прийшовъ сюды!“ пытавъ себе Лукіяненко и зъ байдужности переходивъ чимъ разъ бѣльше у станъ якоисъ соромливости: ему зда-ло ся, що его присутнѣсть духовно ображае зѣбранныхъ. Мѣжь товариствомъ побачивъ вѣнъ и Надежду: она клячала й почала спѣвати, коли читане перейшло въ спѣвъ, — обличѣ еи, пѣдведе не въ гору, палало. И ось середъ спѣву Лукіяненко почувъ поклики покаяня й рыданя, — дехто падавъ ниць, обливаючись слѣзами. Въ такѣмъ-то товариствѣ не мѣгъ вѣнъ довго выдержати, — ему здалось, що бачить фанатикѣвъ такого пѣтизму, що доходить до екстазы, до несамовитости.

Опѣсля Надежда не приходила до Лукіяненка, аж ось вѣнъ самъ закликавъ еѣ зъ тѣткою Мариною до своєї домѣвки, коли вѣнъ зъ деякими студентами впровадивъ сюды Вересая. Старый кобзарь спѣвавъ про трѣохъ братѣвъ, що втѣкали зъ турецкои неволѣ, и вѣдтакъ за-

¹⁾ ibid., стор. 350.

співавъ пѣню про „правду“. Слухаючи сего співу Надежда зворушилась душею: въ еи смуглявому виду палала краска, уста на півъ розкрылись, а очи вогкї вѣдъ зворушеня пильно дивили ся на співця, на его незрячі очи й тї горкї уста, що промовляли: „Нема въ свѣтѣ правды, — самъ Богъ свята правда!“¹⁾

Трохи зъ-годомъ Лукіяненко займавъ зъ Мокієвскимъ иншу квартиру, и вѣдтакъ вѣдъ двѣрника давнѣйшого свого житла довѣдавъ ся вѣнъ, що Вера вийшла за мужъ за офицера, котрый знавъ еъ вѣдъ довшого часу, та що Марина зѣ своимъ чоловікомъ живе въ давнѣй домѣвцѣ. Вѣдтакъ зайшовъ Лукіяненко въ хату шевця й дѣзнавъ ся вѣдъ Марини, що Надежда стала якась чудна. Она покинула свою тѣтку и пішла до Андрѣя въ Потоки, шукати правды. Але кѣлька тыжнѣвъ опѣсля вернула ся она до тѣтки. Надежда змѣнилась й на вроду, — якоесь зовѣмъ змарнѣла та мовъ сама не своя стала. И отъ, ту дѣвчину побачивъ разъ Лукіяненко била памятника Владимирового. Она була смутна й розказала студентови, що бѣдила далеко й богацько бачила, — що не знайшла нѣчого та ще й те згубила, що мала. Вѣдтакъ про те релігійне товариство говорила она ось-що: „Нема й у нихъ того, про що они говорятъ, — щирои правды нема! И тамъ люде бють ся за владу, за зверхнѣсть, — и тамъ закрадається ненависть, неправда, — и тамъ не хотять бачити, якъ гине ближній вѣдъ кривды вѣдъ дужчого!“²⁾ Потому звернула ся Надежда до памятника та сказала: „Не навчивъ ты, князю Владимире, людей правды й любви! Не перейняли вони того слова! Вони хрестять тѣло та не душу, — хрестять ся для людського ока, а не Божого!“

¹⁾ *ibid.*, стор. 367.

²⁾ *ibid.*, стор. 397—398.

Якъ Лукіяненко розпрощавъ ся зъ Надеждою, то повернувъ вѣнъ до своєї домѣвки й розказавъ Мокієвскому про свою зустрічъ зъ тою дѣвчиною. Мова его була зъ-першу сумно-спокойна, далѣ розстроєнїй нервы не могли выдержати, и мова полилась болѣзна, нервова. Ба, въ одчаю душѣ дорѣкавъ вѣнъ собѣ, що не зъумѣвъ розважити Надежды, тои болящои душѣ зъ народу, що бажає ратунку й порады. Вѣдтакъ заявивъ Мокієвскому, що не варто жити, що вѣнъ нѣ каплѣ не пожалкує, самъ за себе, стративши таке жите. Тогдѣ Мокієвскїй ставъ его втѣшати й сказавъ ему мѣжъ иншимъ ось-таке: „Мы маємо обовязокъ передъ тими, хто те-жъ шукає правон стежки, не кидати ихъ на роздорожьї, а вести, — та нѣ! нехай и не вести, а просто йти вкупѣ зъ ними!“... Лукіяненко притакнувъ товаришеви, кажучи зъ-тиха, що имъ обомъ треба справдѣ вкупѣ зъ Семенами та Надеждами шукати стежки правды.

Про се оповѣдане пише Пчѣлка, що она дуже дорожить нимъ¹⁾. Та й годить ся признати, що въ сѣмъ творѣ є чи-мало картинъ справдѣ художницкихъ. Ось и краснїй картины въ оповѣданю „За правдою“: 1. Домѣвка шевця Семена (стор. 293—295). 2. Надежда приносить выпране хусте обомъ студентамъ, Лукіяненкови й Мокієвскому (295—296). 3. Перша стрѣча Лукіяненка зъ Андрѣемъ у шевця Семена (345—347). 4. Кобзарь Вересай мѣжъ студентами въ Києвѣ (366—367). 5. Розмова Лукіяненка зъ двѣрникомъ про давныхъ сусѣдъ, — про Семена, Марину, Надежду й Веру (383). Хоча-жъ се оповѣдане має справжню стѣйностъ литературну, то мы позволяємо собѣ замѣтити, що Надежда своєю вдачею є чи-мало сентимен-

¹⁾ Письмо Олены Пчѣлки до Ом. Огоновского зъ д. 13. лютого, 1892. р.

тальна, — що она шукає правды, неначе-бъ перенялась идеалами деякихъ богатырѣвъ оповѣданъ Кулѣшевыхъ. Се-жь була проста людина, що жила лишъ два роки въ монастырѣ, де могла навчитись лишъ церковной грамоты; — отже сумнѣваемо ся, чи Надежда могла проявляти таке интензивне житє психичне. Опроче й Лукіяненко є натура бѣльшь пассивна, нѣжь дѣяльна. Вѣнъ, бувши народовцемъ, вѣдвернувъ ся вѣдъ Веры, що чванилась культурною институтскою и не хотѣла спѣвати по-украиньски; вѣдтакъ зъявлявъ супроти Надежды любовь плятоничну. Коли-жь дѣзнавъ ся, що она не могла найти правды, то въ зворушеню душѣ сказавъ Мокієвскому, що не знає, чи не розбѣе собѣ сегодня-завтра головы кулею, тому-що вѣнъ нѣ Надежды не мѣгъ розважити, нѣ самъ собѣ не вмѣвъ дати рады.

Въ оповѣданю „Товаришкя“ зъобразила Пчѣлка двѣ панночки зъ Россіѣ, що вчились лѣкарскою науки на Цюрихскомъ университетѣ въ Швайцаріи. Се були: Люба Калиновска и Ранса Брагова. Побѣчъ нихъ стоить ще князьвна Бѣлосельска й „Діяна“ Песцова. Люба Калиновска, Украинка, походила зъ невеликою дворянскою сѣмьѣ въ Полтавщинѣ и за житя батька вчила ся въ одномъ пансіонѣ. А вже-жь дома бачила она въ комѣрцѣ скриню зъ книжками батьковими, й мѣжь ними найшла Енеиду Котляревского. Коли-жь приѣхала старша сестра Любы зъ чоловѣкомъ, то привезла зъ Полтавы Шевченкового Кобзаря. Люба сказала про тѣ вѣршѣ своѣй товарищѣ по пансіону, Рансѣ Браговѣй, котра чванила ся родомъ аристократицкимъ, дарма, що дѣда еи мужики называли Брагою. Трохи-перегода поѣхали обѣ сѣ панночки до Цюриху, вчити ся медицины. Зъ ними выбравъ ся туды такожъ Кость Загоровскій; товаришъ зъ дитячихъ лѣтъ

Любы¹⁾. Въ Цюриху пѣзнались они зъ князьвною Бѣлосельскою, котра тамъ бѣльшь бавилась, нѣжь училась, и намагала причарувати до себе Костя. Сей же Украинецъ охоловъ у своѣй любви до Любы й заплутавъ ся въ сѣточку красной Рансы. Коли-жь Рансу посватавъ профессоръ Штокманъ, то Кость повѣявъ ся зъ князьвною до Парижа. Крѣмъ Костя Загоровского вчились въ тамошнѣмъ университетѣ ще два Украинцѣ, Аполѣонъ Кузьменко и Дмитро Корніевичъ. Они оба вподобали собѣ Любу, але Московка Песцова стала лицятись до Кузьменка, и вѣдтакъ тѣлько Корніевичъ бувъ вѣрнымъ товаришемъ Любы.

Довершивши науки лѣкарскою Люба поѣхала зъ Цюрихскимъ дипломомъ до Вѣдня, щобы бути ще на куреѣ акушерскѣмъ и звѣдати Вѣденську клінику. Въ Вѣднѣ пѣзналась она зъ галицкимъ Русиномъ Бучиньскимъ, горячимъ молодымъ патріотомъ, котрый зъ нею довше говоривъ про народну словеснѣсть. Люба довѣдалась вѣдъ Бучиньского, що галицкѣ Русины виробили собѣ свою мову и для культурной потреби, мѣжь-тымъ коли Украинцѣ переходять заразъ на російську мову, коли заводять поважнѣйшу бесѣду. Якъ Люба, выѣзжаючи зъ Вѣдня, прощала ся зъ Бучиньскимъ, то подякувала ему за вѣе его послуги, котрѣ вѣнъ оказувавъ їй въ невѣдомому великому мѣстѣ, та тѣлько соромилась сказати ему, що въ души своѣй она дякує ему ще за одну послугу: що коли она верне ся до дому зъ мѣцнѣйшими національними переконаннями, то й сямъ она мусить завдячувати ему²⁾. Коли-жь Люба приѣхала на Украину, то вѣсла фельдшерницею въ одному селѣ й подавала лѣкарску по-

¹⁾ Дѣя вѣдбуває ся около половины 60-ыхъ рокѣвъ.

²⁾ „Першій винок“, стор. 325 - 326.

мощь бѣднымъ людямъ. Зѣ нею оженивъ ся Дмитро Корніевичъ. На весѣле молодятъ прийшла й Раиса, зѣ котрою бувъ одруживъ ся професоръ Штокманъ. Обоє жили въ Петербурзѣ й приѣхали до Браговои, подыхати трохи пѣвденнымъ украиньскимъ повѣтремъ. Люба, побачившись зѣ Раисою, спытала ся ей: „Ну, щожь? и для бѣдныхъ маешъ прийомнѣ години?“ И вѣдповѣла Раиса: „Нѣ, нѣ!... Се страшенно клопотно, та й користи жадной немає!“¹⁾ — Мѣжь иншими бувъ на весѣлю такожъ Кость Загоровскій, — але-жь вѣнъ ставъ сумный и журливо задумавъ ся, що не ему судило ся те щасте, котрого вживає теперъ зѣ Любою Корніевичъ. Про Бѣлосельску-жь Кость розказувавъ Любѣ, що она въ Парижи хотѣла вступити въ консерваторію, вчити ся спѣву, та теперъ мабутъ кудысь виѣхала, либонь въ Миланъ, чи на воды кудысь.

Оповѣдане „Товаришки“ вызначує ся найпаче гарными діяльогами, — але акціѣ въ сѣмъ творѣ не богато, и вѣдтакъ стѣйносьть оповѣданя пѣдносьть ся бѣльшь епизодами вдатными, нѣжь живымъ розвоємъ самои дѣѣ. На першѣмъ плянѣ картины стоять товаришки Люба й Раиса, по-за-якъ они репрезентують два напрямы въ житю суспѣльнѣмъ, напрямъ національный и реалистичный. По думцѣ Раисы „кожень индивидъ зѣ (простого) народу може не бѣльшь выкликати интересу, якъ ростина, бо живе чисто ростинымъ життемъ“. Вѣдтакъ сказала она ось-що Костеви Загоровскому: „Подивѣть ся онъ на того хлопчика й дѣвчинку, щѣ лежать тамъ на верху воза: чимъ вони одмѣннѣ одъ тыхъ-же снопѣвъ?... Або й сей господарь, зѣ котрымъ вы такъ щиро повитались! — у найлѣпшѣмъ разѣ може быть порѣвнанный зѣ своимъ воломъ: однѣ процессы життя — и физиологичного й ин-

¹⁾ *ibid.*, стр. 355—356.

теллектного“¹⁾. И отъ, та Раиса, щѣ въ подружю зѣ професоромъ Штокманомъ зажила собѣ по-паньски, будши лѣкаркою не мала прийомныхъ годинъ для бѣдныхъ, бо се було-бѣ страшенно клопотно та й не принесло-бѣ нѣякои користи!

Коли-жь Раиса при своѣмъ реалистичнѣмъ напрямѣ е байдужною супроти бѣдныхъ, то Люба проявляє вѣдчу вельми людяну й симпатичну. Пробуваючи въ Цюриху займалась она тѣлько наукою й не звертала своєи уваги на пытаня суспѣльно-національнѣ, та ажъ тогдѣ, коли въ Вѣдни пѣзналась зѣ Галичаниномъ-народовцемъ Бучиньскимъ, полюбила рѣднѣ святощѣ, — народну мову й народносьть. Живучи-жь на батькѣвщинѣ за-любки лѣчила она недужихъ бѣдныхъ людей и въ поглядахъ на побуть суспѣльный придержувалась напряду національного. Одного разу навѣдались до неи Кузьменко й Корніевичъ. Отже въ розмовѣ про литературнѣ змаганя Галичанъ Кузьменко назвавъ мову Львѣвскои часописи „Правда“ штучносьтю и литературщиною, та й сказавъ, що шанує саму тѣлько народню мову. Тогдѣ Люба задумала ся й погадала собѣ ось-що: „Кузьменко дурницѣ провадить: „Штучносьть“, „литературщина“, — „признаю саму тѣлько народню мову!“... Щѣ-за узька народносьть! щѣ-за узькѣй націонализмъ! Се — понижати свою народню гадку, обрѣкавши ѣѣ стояти вѣчно лишъ на одному ступни первѣтному! И коли такъ судѣть обѣ мовѣ, то треба те-жь саме розважити й у вѣсѣмъ, — значить, и хисту національного не треба розвивать, — нѣ музыки, — нѣчого! Нехай буде все тѣлько на ступни первѣтно-народньому, — значить, и науки не посувать, — досыть того свѣтогляду, якѣй має нашъ простый чоловѣкъ! — Се-жь нѣсенѣт-

¹⁾ *ibid.*, стр. 264.

ниця якась! Зъ такимъ націонализмомъ можна тѣлько закиснути на мѣсци!.. Ну, бери елементи народнї, не цурай ся ихъ, але утвориуй зъ нихъ яко-мога ширшу, кращу будову, — и се поде на користь тому-жъ самому народови! На-що-жъ одрѣзняти його непереступною линїєю вѣдъ интелитенцїѣ, котра пошла вѣ-передъ? Нѣ! той Кузьменковскїй націонализмъ у найлѣпшѣмъ разѣ може привести лишъ до плачу надъ „лихою долею“, — надъ тымъ, що „минуло“ и мвнає. Не плакати треба й не топтати ся на однѣмъ мѣсци, котре йде зъ-пѣдъ нѣгъ, а дѣло робити!“¹⁾)

Зъображаючи характеристику Любы Пчѣлка натякнула на тее, що Украинѣ, побиванѣй теперѣшнимъ лихолѣтѣмъ, галицка Русь подає захистъ у змаганїю просвѣтно-національнѣмъ, та що національнї идеалы сее Руси можуть и декого на Украинѣ спонукувати до любви своєї мовы й народности.

Вѣ кѣнци запримѣчаємо, що вѣ сѣмъ оповѣданю жѣночїѣ типы являють ся бѣльшь визначными вѣдъ типѣвъ мужчинѣ, та що найпаче типъ Марїѣ Петровны, матери Любы, зъобразила Пчѣлка зъ глубокою правдою психологичною.

Хоча-жъ мѣжъ творами Олены Пчѣлки оповѣдане „За правдою“ має найбѣльшу стѣйностъ литературну, то все-жъ справжню рутину повѣстярску добачаємо найпаче вѣ „святочнѣмъ оповѣданю“ „Чадъ“. Пчѣлка зъобразила ту вдатно молодой свѣтъ середнѣи и низшѣи версты сусѣбности, та й вѣ загаль малює она у своихъ оповѣданяхъ переважно типы молодыхъ жѣнокъ, дѣвчатъ и дѣтей.

Вѣ оповѣданю „Чадъ“ вводитъ насъ писателька вѣ двѣрѣ невеличкого сельця, Копичинець, куды заѣхали

вѣ гостѣ молоденька Нина Покорска зъ братомъ Андрѣемъ и зъ лѣкаремъ Ивасевичемъ. Панѣ Заборовскїй, хозяинѣ двору, поѣхавъ по дѣду вѣ Городище, а его дружина выбиралась саме тогдѣ до мѣста за покупомъ передъ Рѣздвомъ. Дома лишались отже ихъ дѣти: старша дочка Лена, менша дѣвчинка Маня и хлопчикъ Костикъ. Та годѣ було не ѣхати до мѣста передъ святами; — панѣ Заборовска повиталась зъ гостями й пошла до своихъ санией. Вѣдтакъ Лена стала забавляти молодыхъ гостей, проявляючи свою симпатїю паничеви Андрѣеви Покорскому, вѣ котрого бувъ якїйсъ млявий виглядъ, неначе-бъ розмова товариска его не займала. Хоча-жъ лѣкареви пришлось сидѣти близенько биля панны Покорскои, то она дивилась якось насмѣшливо на своего кавалера. Гостѣ говорили про литературу, и вѣдтакъ панна Покорска смѣялась Ивасевичеви, котрый натякнувъ на тее, що лѣкареви можна на селѣ пропасти за-для малого зарѣбку. Она сказала ему, що коли „народовство“, — такъ и треба обмежувати свои потребности по-народнѣму. Ажъ ось увѣйшла вѣ хату гарна дѣвчина сельска, що звалась Лукерею. — „Отъ, типъ!“ шепнувъ лѣкаръ Андрѣеви, — „на прочудъ!“ Але той сидѣвъ якїйсъ збентеженный: блѣде обличѣ его зъ приходомъ дѣвчины спалахнуло.

Лукеря служила по-переду у матери Андрѣя, та єѣ вѣдправили изъ службы. Коли-жъ Лена дѣзналась вѣдъ лѣкаря, що вѣ мѣйскѣмъ клубѣ мабутъ не буде забавъ вѣ Рѣздо, то заявила она гостямъ, що вѣ першїй день святъ поде зъ сельскими дѣвчатами колядувати, щобъ записати народнї колядки. Костикови-жъ и Мани сказала, щобъ они, убравши сосонку, покликали дѣтей сусѣдѣвъ-мужикѣвъ. Опѣсля Лена спыталась Андрѣя, чи вѣнѣ, завитавши до дому на свята, не буде нѣгде на вечерѣ, щобъ навеселитись? — „Мабуть, що нѣ!“ вѣдповѣвъ паничъ, —

¹⁾ ibid., стор. 344.

„та й хіба-жъ на тыхъ вечерахъ єсть веселѣсть? Такъ — чадъ якійсь! Нѣ спѣльности, нѣ веселости справжньою; — крутять ся люде, якъ дурій! Именно — чадъ и бѣльше нѣчого!“¹⁾ Вѣдтакъ Лена спыталась Нины, чи й она святами не буде „чадѣти“ нѣгде на вечерахъ? — И вѣдповѣла Нина загадковимъ усмѣхомъ, що не знає, бо отъ, тѣлько першого дня свята прийде ся бути на именинахъ у Федоровичѣвъ, — а потѣмъ думає она святками засѣсти за свою працю, — се-бѣ-то писати романъ. — „Ну!“ посмѣхувавъ ся Андрѣй, — „для романа вже дуже богацько треба! Великій захѣдъ!“ — „Чого-жъ!“ вѣдмовляла Нина, — „тема у мене вже готова й обдуманна, — романъ прекрасного панича зъ прекрасною сельскою дѣвчиною!“ — „Овва!“ — засмѣявъ ся зъ примусомъ Андрѣй, — „яка старосвѣтська тема! Краще-бѣ обробити наприкладъ оповѣданєчко про жениханнє либеральной паночки зъ бравимъ полковникомъ“...

Опѣсля вийшовъ Андрѣй до кабинету по свои папирсы, але-жъ на порозѣ того покою спинивъ ся, зъ-легка затремтѣвши: вѣ кабинетѣ поралась, прибираючи на столѣ, дѣвчина Лукеря. Паничъ просивъ єѣ, щобъ прийшла до мѣста. — „Слухай, Лукерочко!“ говоривъ Андрѣй до гарной дѣвчини. „Приходь на свята вѣ нашъ двѣръ!... отъ, може на першій день у вечерѣ. Нашѣ будуть на именинахъ у Федоровичѣвъ, а я останусь дома... буду тебе ждать!“ И вѣдповѣла Лукеря, що вволить волю панича. — Якъ гостѣ вѣдѣзжали, то Андрѣєви здалось, що панна Лена прощалась зъ нимъ дуже щиро. Вѣдтакъ на улиці, недалеко вѣдъ паньского подвѣртя гостѣ перегнали Костика й Маню, що йшли вѣ село до мужикѣвъ, просити ихъ дѣтей, щобъ прийшли вѣ двѣръ на першій день свята, бо

¹⁾ „Зоря“, 1886; стор. 39.

на сосонцѣ будуть горѣти свѣчечки, — будуть висѣти золотѣ горѣхи, цукерки, яблука...

За три днѣ до свята Андрѣй Покорекій писавъ паннѣ Ленѣ, що Федоровичѣ вѣдкладають святкованє своихъ именинъ на другій часъ для того, що на першій день свята у мѣйскому клубѣ буде забавный вечерѣ для дѣтей и для старшихъ. И отъ, черезъ коротенькій часъ Лена поѣхала до мѣста, довѣдатись, що тамъ за новины такѣ? И сказала їй Нина, що вѣйскової поєднали ся зъ горожанами, и що вечерѣ буде спѣльный. Хоча-жъ Андрѣй заявивъ Ленѣ, що вѣнъ мабуть не буде на тѣмъ вечерѣ, то Нина сказала, що вѣнъ таки буде тамъ, бо що-жъ бы самъ дома робивъ! Коли-жъ Андрѣй спѣмнувъ, що єму треба йти на почту, то мовила Лена, що, якъ вѣнъ схоче, могла-бѣ пѣдвести єго до мѣста на своихъ санкахъ, бо й такъ їде она, закупити де-чого у жидѣвъ, заки зайде шабашъ.

И по згодѣ Андрѣя Лена попрощалась зъ Ниною, обѣцяючи їй, що може потѣмъ до неї заѣде. Лена й Андрѣй сѣли на санки и швидко помчались улицю. На почтѣ справа була коротка. Не пробула Лена й кѣлькохъ минутъ сама на санкахъ, якъ Андрѣй бувъ уже зновъ коло неї. — „Хочете профѣхатъ ся трошки по поли?“ завѣзвала єго Лена. Андрѣй сѣвъ, и обоє поѣхали за мѣсто. Паничка щєбетала, якъ пташка, сидячи близенько биля свого спутника. — „Вы конечно мусите бути на вечерѣ!“ казала Лена. — „Яка зъ мене користь? Я мало танцюю!“ — вѣдповѣвъ Андрѣй. „А якъ же ваше колядованнє?“ мовивъ вѣнъ далѣ. „Памятаєте, вы говорили...“ Паничка змѣшалась. — „Ну, що-жъ?“ мовила она, — „тѣкъ якось вийшло! Врештѣ, що-жъ такого? Колядки записать можу й иншимъ часомъ, а колядовать — хіба-жъ я останній рѣкъ живу на свѣтѣ? Ще поколядую колєсь!“ — Вернувшись до мѣста Лена вѣвійшла вѣ крамницю Сурки, а

паничъ, идучи слѣдомъ за нею, подумавъ собѣ: „Яка у неї гарненька фигурка! навѣтъ у футрѣ!“...

Першого дня Рѣздва панство Заборовскі такъ якъ и не мали свята, — а надто въ вечерѣ: старші й дѣти збирались на забаву. Коли Лена вийшла въ салю, щобъ подивитись у ббльше зеркало, чи добре лежить сукня, то пбдъ вѣкнами почувъ ся голосный спѣвъ колядникбвъ. — „Панночко! а менѣ можна буде поколядувати?“ спытала Лукеря. — „Можна, якъ поѣдемъ!“ вѣдповѣла Лена.

Клюбный вечеръ бувъ величний. Въ салѣ бувъ великій натискъ: товариство збралось цѣлыми родинами. Посередѣ салѣ стояла велика сосна, вся обтыкана свѣчечками, обвѣшана вѣлякими ласоцями, зъ-за чого дѣти барвистою юрбою ходили навколо неї. Вѣдтакъ почались дитячій танцѣ. Коли-жъ старші завважали, що малі вже доволѣ „настрыбались“, то позабирали ихъ изъ салѣ й вѣдправили чи-то до дому, чи до знаємыхъ. Костика й Маню забрала служниця Покорексихъ. Заграла музика неначе красше, голоснѣйше, — почавъ ся вечеръ для старшихъ. Лена була весела й намагала млявого Андрѣя спонукати до танцѣвъ, мѣжь-тымъ коли Нина бавилась зъ полковникомъ, не хотѣвши танцювати зъ лѣкаремъ нѣ одного кадрили. Вѣдтакъ Ивасевичъ ставъ грати въ карты. Але-жъ и тутъ ему якось не велось, дарма, що Нина пбдѣйшла до столика, де вѣнъ сидѣвъ зъ картами въ рукахъ. Коли-жъ одинъ партнеръ натякнувъ на его промахи въ грѣ, то вѣнъ самъ-не-свѣй озвавъ ся: „Щось голова болить! — чадно тутъ, чи що?“ — „Може быть, що тѣєю сосною начадили?“ озвавъ ся одинъ изъ грачѣвъ. — „Одначе-жъ мы тамъ у сали не замѣчаємо нѣякого чаду!“ мовляла панна Нина, все стоячи коло столика. — „Бо впираєтесь, разомъ зъ тымъ повѣтрѣмъ, веселоцями танцѣвъ!“ пояснивъ хижо лѣкаръ.

Де не взявъ ся полковникъ и заявивъ Нинѣ, що хутко буде третій кадрили. Пбсле танцю Лена зъ Андрѣемъ перейшла на другій бѣкъ салѣ до вѣкна, де було мовь-бы не такъ душно. У вѣкна заглядали постатѣ цѣкавыхъ зъ улицѣ. И отъ, Андрѣеви наразъ згадалась дѣвчина Лукеря... „Ну, що? якъ вона приходила й дожидала його?“ — Кровь наче окропомъ прилилась ему до сердца. — „Але нѣ!“ мѣркувавъ вѣнъ далѣ; — „вона-жъ могла знать вѣдъ панночки, що все перемѣнилось иначе!... Та що-жъ! сказати по правдѣ, може й красше, що такъ вийшло, — що вона не приходила, або, приходивши, не застала мене дома!... Такъ, такъ!... на якій кѣнець мѣгъ вестись сей романсъ? Красше, красше, коли-бъ вѣнъ и розѣйшовъ ся! Перше всего красше для самої дѣвчины!“...

Ажъ ось заглянувъ въ салю лѣкаръ Ивасевичъ. Поглядъ его бувъ дуже сумный. Було-жъ тому двѣ причини: одна та, що вѣнъ таки здорово програвъ того вечера, — друга-жъ причина того суворого вигляду лѣкаря була та, що якъ-разъ напроти него сидѣла Нина зъ полковникомъ. — „Ото! не розстанеться вона зъ нимъ!“ думавъ вѣнъ собѣ; — „тая, бачъ, писателька, прослѣджує, пбзнає цѣкавый вѣйсковый типъ!... И що вѣнъ може ѣй говорить, такъ ще такъ богацько?! А вона слухає ще й такъ уважно! „Народниця“, противниця „роскошѣ!“ — оиъ, які саетові корсажѣ надѣває! якими золотыми наручницями сьєає! Що-жъ! пбде за свого полковника, то ще не такі справить! — ота повздержна, що вжилась бы на сельскому зарбѣку!... Такъ, якъ разъ! На языкѣ тѣ прекраснѣ речи, а въ думцѣ перспективы полковницкихъ доходбвъ!“¹⁾

Пбзно було, коли нашѣ знакомцѣ оставили клубъ. Старѣ Заборовскі поѣхали въ гостинницу, -- Лену-жъ за-

¹⁾ „Зора“, 1886; стор. 70.

просила Нина въ господу до себе. Тому-то обѣ панны й Андрѣй поѣхали разомъ санками. Коло вѣзницѣ примостивъ ся такожь лѣкаръ Ивасевичъ, бо Нина сказала ему, щобъ сѣдавъ зъ ними. — Подѣхали до оселѣ Покорскихъ. Лѣкаръ пошовъ попередъ, щобъ подзвонити, та не доходячи до ганку спинивъ ся й покликнувъ: „Що се таке?... Хтось сидить!“ — Гуртокъ наблизивъ ся и мѣжь ганкомъ та вѣкномъ Андрѣевого кабинету при стѣнѣ побачивъ якусь прислонену темну постать. — „Якась жѣнка!“ мовивъ спокѣйно лѣкаръ, придивляючись до одѣня. Якъ Андрѣй почувъ тѣ слова, то глянувъ на постать и отерпѣ, окаменѣвъ. Саме тогдѣ глянула Лена й скрикнула: „Боже мѣй! се наша Лукеря!“ — „Она!... и напевно замерзла!“ потвердивъ лѣкаръ.

Задзвенѣвъ дзвѣнокъ, зъявили ся огнѣ, збѣгли ся люде... Лукерю внесли въ кабинетъ Андрѣя. Она лежала лицемъ до горы, смертельно блѣда, але на прочудъ хороша... „Може вона учадѣла!“ промовивъ хтось изъ слугъ, щѣ помагали лѣкареву, — „бо вона трошки посидѣла у насъ въ кухни, — приходила либонь зъ дѣвчатами колядувать до мѣста, — такъ вона казала, и додавала, щѣ вѣй голова дуже болить. То може вчадѣла!“

Довго поравъ ся лѣкаръ коло Лукерѣ. Трохи переходя розкрыла она очн й промовила, залившись слѣзами: „На-що вы вѣдратували мене?!“...

Отъ и кѣнець сего оповѣданя, въ котрѣмъ авторка хотѣла показати, щѣ въ паньскому побутѣ проявляе ся якійсь чадъ, — вѣщунъ моральной недуги й суспѣльной загибели, котрый паненячь иногдѣ такъ запоморочуе, щѣ они вже не находятъ веселощій мѣжь своимъ гуртомъ, а глядають жертвъ своего самодуру мѣжь непонсованымъ сельскимъ людомъ. У того паньства по-найбѣльше пустѣй фразы на устахъ про народовство, про либерализмъ! Отъ,

и въ умной „писательки“ Нины прекраснѣй речи тѣлько на языкѣ, але въ думѣ у неѣ тѣлько перспективы полковницкихъ доходѣвъ!

Не диво про-те, щѣ Пчѣлцѣ не можуть подобатись вытребеньки паньского побуту. Живучи довго мѣжь сельскимъ людомъ она пѣзнала, щѣ въ природѣмъ его побутѣ нема ще нѣякого чаду, — щѣ вѣдтакъ паны тѣлько тогдѣ зможуть почати нове жите, коли стануть еднатись зъ темными-незрячими братами. Тому-то въ оповѣданю „Забавный вечеръ“ хотѣла Пчѣлка дати паньству ту науку, щѣ лучше йти въ помѣчь бѣднымъ людамъ, нѣжь тратити грошѣ на забавы й танцѣ.

Въ „Забавномъ вечерѣ“ розказуе Пчѣлка про двѣ панночки, дочки паньства Костецкихъ, щѣ жили въ Переволокахъ. Одна зъ тыхъ панночокъ, Ксенія, була доросла, вѣсѣмнайцяти-лѣтня, а друга, Любочка, не була навѣтъ пѣдлѣткомъ, — мала бо всего тѣлько сѣмь лѣтъ. Третього дня Рѣздвяныхъ Свячь выбирали ся они на забавный вечеръ до мѣста. По-за-якъ мати нездужала, а батько не схотѣвъ вѣхати, то панночки мали перше заѣхати до своихъ мѣйскихъ знаемыхъ, Стефановичѣвъ, и разомъ зъ ними бути на вечерѣ. У Стефановичѣвъ же мали они й ночувати та ажъ другого дня вернутись зъ ними въ Переволоки.

Та отъ, ледви выѣхали зъ села въ чисте поле, почали санки йти якось туго, по-малу, — ставъ падати дрѣбный, густый снѣгъ. Наразъ санки зупинились, а вѣзниця Пилипъ заявивъ панночкамъ, щѣ загубивъ дорогу, та щѣ радъ-бы хочъ яку-небудь дорогу найти, або й до дому вернути ся. — „Отъ, тобѣ й маешъ! — до дому!“ покликнула наполохана Ксенія, котра бажала бути на вечерѣ въ мѣстѣ й побачитись зъ молодымъ Леономъ Стефановичемъ, про котрого говорили, щѣ вѣнъ нареченый

Ксеніѣ. — „Ну! а що-жь вы думаете, паннунцю?“ вѣдказавъ Пилипъ. — „Що-жь мы будемо робить у поли, якъ отаке вѣяти-ме цѣлу нѣчь! То-жь-то, нехай Богъ боронить, небезпечна рѣчь!“¹⁾ Тогдѣ Ксенія тяжко зѣтхнула, неначе зъ розпуки, а Любочка стала плакати, кажучи, що боить ся вовкѣвъ.

Трохи-перегода Пилипъ, збившись зъ дороги, захавъ до Пѣдгайцѣвъ, де живѣ его дядько Кѣндратъ. Отъ и завѣзъ вѣнъ панночокъ до „своихъ“, щобъ у нихъ переночувати. Въ хату ввела ихъ дочка Кѣндратова, молодиця Мотря, — самого-жь господаря не було дома. Коло печи побачили панночки якусь стару жѣнку и дѣвчину лѣтъ дванадцяти, котра гѣдала дитину въ колысцѣ, мѣжь-тымъ коли друга дѣвчинка, Любоччиного зросту, сидѣла високо на печи, поглядаючи зъ горы на оруду въ хатѣ. Тота-жь стара жѣнка була матѣрю молодицѣ, а обѣ дѣвчинки — то молодшій еи сестры.

Любочка сидѣла тихенько, а Ксенія розпочала розмову про негоду. Она сподѣвалась, що сего вечера зможе вѣдеѣль поѣхати до мѣста, але Мотря сказала, що въ таку заметѣль мабутъ и ранкомъ не могли-бъ панночки туды поѣхати. Тому-то погасла та маленька искорка надѣѣ, що ще доси тлѣла въ серци Ксеніѣ.

Обѣ жѣнки поставили вечеру, а панночки не мѣли й думки еи цуратись, бо таки хотѣлось имъ ѣсти. Пѣсля вечеры Любочка стала зъ усмѣхомъ переглядати ся зъ дѣвчинкою, котра до вечеры злѣзла зъ печи. Незабаромъ они обѣ стояли вже передъ креснами, а за кѣлька хвилинь Любочка въ товариствѣ тои дѣвчинки була вже до половины пѣдъ печею. — „Любочко!“ гукнула до неи Ксенія, — „куды ты лѣзешъ?... Ты зовѣмъ покаляешъ

сукенку!“ — „Ксенечко!“ гукала въ свою чергу Любочка, — „подивись! тутъ телятко!... Иди подивись, яке гарненьке!“ — И въ двохъ зъ малою Настею выдѣбула зъ пѣдъ печи на середину хаты малесеньке телятко. Коли-жь Ксенія роздивлялась на него, то озвавъ ся въ колысцѣ хлопчикъ. Мотря взяла его на руки й сѣла зъ нимъ за стѣлъ. Бѣднятко було якесь жовтеньке, а коли Ксенія спыталась, чи не слабуе оно чимъ, то вѣдповѣла мати, що ему „вавки“ якѣсь за ушками роблять ся, та що казали купати его въ браткахъ. Вѣдтакъ Ксенія сказала Мотри, що дитинѣ треба-бъ давати молока, то она-бъ подужала. — „А де-жь його взяти? Отъ, теперъ-то и було-бъ молоко“, мовила далѣ Мотря зѣтхнувши, „такъ батько хотять продати корову!“ — „На-що-жь то продавати?“ вмѣшавъ ся Пилипъ. — „Грошей пильно треба!“ одказала вже стара. — „Отъ-се-жь старый вѣдвѣзъ трохи до волости, але-жь не веѣ: на всякѣ тамъ податки ще де-сять рублѣвъ треба дати...“ — „Та черезъ тѣ десять рублѣвъ корову продавати?“ спытала ся Ксенія, — „вона-жь бѣльше стоить!“ — „Ну, то що?“ промовила стара, „знайдеться куды поѣтъ, якъ зостанеться. Отъ, напевно прий-деться ще хлѣбъ купувати, бо у насъ не стане своего!...“¹⁾ Вѣдтакъ господинѣ заходились збирати зъ стола, а Мотря, положивши дитину зновъ у колыску, почала вкупѣ зъ Ксе-ніѣю слати на полу (на широкому примѣстѣ коло печи) постѣль панночкамъ и собѣ. Опѣсля Ксенія покликала Любочку, що сидячи мѣжь двома дѣвчатами гралась уже зъ котикомъ, и стала ѣй розвивати кучерѣ. Обѣ панночки розмовляли про баль, а Мотря, стоячи коло Ксеніѣ, роздивлялась на еи сукню и спыталась: „Такъ отсе вы на баль ѣздите въ такихъ строяхъ? панночко! Якъ же се

¹⁾ „Зоря“, 1885; стор. 2.

¹⁾ ibid., стор. 14.

вы танцюєте въ такій довгій сукни? — не падаєте?“ — „Нї!“ вѣдповѣла Ксенія смѣючись. Мѣжь-тымъ Мотринї сестрички пильнували, якъ Ксенія розвивала кучерѣ Любочцѣ. — „Чого ты, дурна, такъ дивишся?“ пытала меншу дѣвчину Мотря; — „ты може думала, що то такъ росте на головѣ? ха-ха-ха!“ Саме-тогдѣ Настуся зняла зъ-долу кинутый папѣрокъ и стала его уважно розкручувати.

Вкѣнци всѣ поклали ся на полу: Ксенія зъ Любочкою въ-подовжѣ, а Мотря въ-поперекъ, въ ногахъ у нихъ, зъ дитиною коло боку. Стара лягла на печи зъ найменшою дочкою, старша дѣвчина — на лавѣ. Любочка незабаромъ заснула, але Ксенїи не спало ся, бо въ хатѣ було страшенно горячо. Въ стомленѣй ей головѣ снувались думки про Стефановичѣвъ... Ажъ ось телятко пѣдъ печею стало подавати голосъ, а стара мати гукнула на Мотрю, щобы встала й понесла телятко до коровы. Та й опѣсля годѣ було заснути: стали спѣвати пѣвнї, гелїотѣти гуся, а незабаромъ почали вставати стара зъ Мотрею.

Якъ стало вже видно въ хатѣ безъ свѣтла, Ксенія, не заснувши й пѣвъ-години, встала та вдягла ся. Увѣйшовъ у хату Пилипъ и зъявивъ господыни, що его дядько приѣхавъ. Старый Кѣндратъ розказавъ вѣдтакъ, що вѣнъ таки бувъ выѣхавъ до дому ще вчора, але блукавъ малоне до пѣвночи й ледви прибывъ ся до будки на желѣзници, де й пѣдночувавъ. — Вѣдъ голосныхъ розмовъ прокинулась Любочка. Приспоривши снѣдане стара розказала Ксенїи, що вѣддала Мотрю за-мужъ за приймака, — думали, якъ лучше, а тымъ часомъ не вгадали долѣ: пѣшовъ Мотринъ чоловікъ у вѣйско, — зъ-за чого теперъ всѣ бѣдують.

Вѣдъвзажючи Ксенія попрощалась зъ господынями й положила на стѣлъ сѣблячками пѣвъ-рубля грошей, —

тыхъ, що були назначенї на оплату Любоччиного входу на той забавный вечеръ. — „Отъ“, додала Ксенія, „нехай буде дѣвчатамъ на стяжечки!“ Коли-жъ прощала ся зъ дѣтьми, то при яенѣй днинѣ маленькій хлопчикъ здававъ ся ще жовтѣйшій, — „вавки“ на тонкѣй шийцѣ выказувались значнѣйше. Повернувши головку, хлопчикъ заглядавъ до телятка. Поглядъ Ксенїи перейшовъ такожь на маленьке телятко. Якїйсѣ рухъ вагованя пройшовъ по ей обличю, — въ виду зъявила ся краска, — она добула портмоне й вынявши папѣрокъ сказала: „На-те, Мотре!... для хлопчика... Тутъ десять рублѣвъ,... нехай батько не продае коровы!... Кормѣте хлопчика молокомъ!“ — И зоставивши остовпѣлу Мотрю, котра й не вспѣла подякувати за дарунокъ, Ксенія хутко выбѣгла зъ хаты. — „Ксенїю!“ мовила на санкахъ Любочка, — „то-жъ ты вѣддала тї грошѣ, що мама дали заплатити за наручницю?“ Але Ксенія дала на се пытане якусь неприхильну вѣдповѣдь и мѣркувала собѣ, що хочъ мати дала їй на Рѣздво тї грошѣ на дарунокъ, то она може ихъ мабутъ повернути, куды хоче.

Якъ обѣ сестры вернулись до дому, то Любочка розказала матери всю пригуду зъ забавнымъ вечеромъ. Ажъ ось приѣхавъ молодой Стефановичъ, бо хотѣвъ довѣдати ся, чому Ксенія не была на вечерѣ. Почались розповѣди, дивуваня, смѣхи. Коли-жъ Леонъ завважавъ наручницю у Ксенїи на руцѣ и зъ той „австралїйськои“ окрасы ставъ шуткувати, то Ксенія, зрываючи сѣ зъ руки, сказала паничеви: „Прошу васъ, вѣддайте наручницю пани Бѣлецкѣй! — скажѣте! що я ей не куплю: мамѣ не сподобалась...“ „Не правда! не правда! мамѣ сподобалась“; вмѣшалась Любочка, „а тѣлько Ксенія грошѣ вѣддала“. И почало дѣвча розповѣдувати... Але-жъ Ксенїи вже не було

въ хатѣ. Леонъ знайшовъ єѣ въ батьковѣмъ кабинетѣ й горячо поцѣлувавъ єи руку — безъ наручицѣй.

Хочь се оповѣданє зъявляє деякї прикметы идиллической картины, то все-жь доторкнула ся тутъ Пчѣлка до болючого боку побуту суспѣльного, бо вказала на тєє, що бѣднї люде побивають ся злиднями, мѣжь-тымъ коли высшї версты суспѣльности тратять на забавы грошѣ, котрыми могли-бъ прийти въ помѣчь своимъ бездольнымъ братамъ. А вже-жь въ тыхъ сутѣнкахъ суспѣльныхъ невзгодинѣ благословить ся теперъ на свѣтъ. До найменшого брата нахиляють ся сердцемъ уже й деякї паны, а найпаче молоде ихъ поколѣнє переймає ся подекуды новыми идеями, — свѣтломъ правды и любви.

* * *

У згаданѣмъ листѣ зъ дня 13. лютого 1892. р. Олена Пчѣлка просила автора сеи исторїѣ литературы, щобъ вѣнъ не вважавъ єѣ „последователькою“ Марка Вовчка. Осъ щѣ писала она мѣжь иншимъ въ сѣй справѣ: „Я хочу сказать, что не въ той слѣдъ иду я, въ якїй ишовъ Марко Вовчокъ и сучаснї ему авторы: я стала на нове поле, — хочь властиво сказавши тѣлько на свѣжу ниву того-жь самого поля украиньскои письменности, украиньского життя“. — И справдѣ, Пчѣлка вступила на свѣжу ниву того-жь самого народного поля, бо намагала суспѣльно-національный напрямъ сучасной литературы выдвигнути на першїй плянъ украиньскои письменности, немовъ-бы хотѣла показати, що полагадженє суспѣльного пытаня безъ національного розвою на Украинѣ не принесло-бъ єи землякамъ нѣякого хѣсна. Ту свою думку проявила Пчѣлка найпаче у своѣмъ оповѣданю „Свѣтло правды й любви“.

Се оповѣданє вызначає ся всякими прикметами національного патриотизму и горячою любовью авторки до

низшихъ верствъ суспѣльности, — оно вважає ся не тѣлько гарнымъ беллетристичнымъ творомъ, але й вѣрною картинкою этнографичною. Шкода тѣлько, що доси не надруковано цѣлого писаня, изъ-за чого годѣ подати поглядъ на характеристику головныхъ дѣячѣвъ въ сѣмъ оповѣданю. Хоча-жь другои частины повѣсти не доведено до кѣнца, дармá, що дожидаємо ще третьои частины сего твору, то все-жь можна вже теперъ сказать, що „Свѣтло правды й любви“ має литературну стѣйностъ изъ-за мистецкого кольориту въ малюнку важнѣйшихъ типѣвъ и за-для живого драматизму въ оповѣданю авторки, що вызначає ся гуманными идеями, яснымъ свѣтоглядомъ и тепломъ нѣжного жѣночого сердца. Можна-бъ Пчѣлцѣ тутъ лишь се закинути, що не придержує ся едности дѣѣ въ оповѣданю, що навкруги головныхъ дѣячѣвъ она групує безлѣчь особѣ, котрї зъ волѣ авторки стають ся подекуды вызначными типами, та що деякї эпизоды не вяжуть ся, якъ слѣдъ, зъ темою оповѣданя.

Героємъ оповѣданя є Петро Пѣдгѣрный. Батько єго, Полтавецъ, оселивъ ся въ Красному на Волыни, и бувъ землемѣромъ при одному мировому зъѣздѣ. Коли-жь вѣнъ умеръ, то бѣдна єго жѣнка горювала зъ дѣтьми. Саме-тогдѣ найстаршї сынъ, Петро, скѣнчивъ науки, и, не дѣставши мѣсяца учителя, ставъ „письмоводителемъ“ у Красняньского мирового судѣ, Анатоля Ухтомцева, котрый пѣднївѣє ся на верхъ при „обрусеннѣ“ южнозападного краю. У того судѣ бувавъ иногдѣ Сергїй Хотько, Кивецъ, щѣ, бувши урядовцемъ, одруживъ ся зъ панночкою аристократичного роду. Дочка ихъ Евгєнїя росла пѣдъ доглядомъ тѣтьокъ, генеральшї и профєсоршї, та й сама мати пильнувала донѣ, щобъ не псувались у неѣ манѣры. Трохи-перегодя панѣ Хотькова полюбила спѣвака оперы италїаньской, и стала зъ нимъ вѣздити саньми на трой-

кахъ. На одній зъ такихъ проѣздокъ простудилась и вмерла запаленємъ легкого. Хотько продавъ водтакъ землю въ Киѣвщинѣ и купивъ собѣ маєтокъ подъ Краснымъ. Якъ не стало его жѣнки, то генеральша вѣдстнула ему свою економку до господарства, до догляду въ домѣ и за дѣвчинкою. Се була Нѣмкиня Емилія Францовна, котра вмѣла здобути собѣ велику владу дома; тѣлько-жъ Евгенія, скѣпивши науку въ гимназїи, не думала ѣи корити ся, та супроти неї часто зъявляла свою волю.

Хотько приѣздивъ до Ухтомцева иногдѣ зѣ своєю дочкою, и вѣдтакъ панна Евгенія бачилась неразъ зъ Петромъ Пѣдгѣрнимъ, котрый бувъ „правою рукою и правымъ окомъ судѣѣ“. Правду сказавъ разъ Петрови Ухтомцевъ, що тѣй панночцѣ бракує рѣвности и чогось тоншого въ способѣ себе вести — у всѣй манерѣ¹⁾, бо Евгенія не придержувалась паньскої етикетки, а поверталась свѣбѣдно зъ людьми, не зважаючи на те, чи хто панъ, чи бѣдакъ. Пѣдгѣрний давъ ѣи Шевченкового Кобзаря, котрого она дотѣль мало читала. И отъ, незабаромъ та панночка стала щирою Украинкою, и, ввѣйшовши разъ у хату бѣдної матери Пѣдгѣрного, просила Людмилу, сестру его, щобъ взяла одну роботу, — се-бѣ-то щобъ вышила ѣи украиньску сорочку. Ба, трохи перегода Евгенія призналась Петрови на польованю, що за-вдяки ему перебула она метаморфозу свого дотеперѣшнього побуту. „Вы кинули нове свѣтло въ мою думку, въ мою душу“, мовила она, — „и всѣ темнї стороны моего житя стали выразиѣишїи передъ моими очима. Те, щѣ перше невыявно гнѣтило мене, теперъ гнѣтить, мучить мене бѣльше! Вся зъужитѣсть моеї атмосферы стала для мене зовсѣмъ видною и душишь мене тутъ, душишь-ме ѣи тамъ, якъ вернемось зъ-вѣд-

¹⁾ *ibid.*, 1887; стр. 197.

си. Менѣ мрѣється теперъ инше около, просторе ѣи ясне! Замѣсьць того „свѣта“ зъ его неправдою и огидою я бачу теперъ справжнє свѣтло: свѣтло правды и любви дѣйстви¹⁾

Опѣсля не було вже тайною, що Евгенія Хотькѣвна полюбила патрїота-Украинця, Петра Пѣдгѣрного. А вже-жъ Петро проповѣдувавъ мѣжь своими знаємими такї думки, котрї справдѣ зъявили его горячимъ прихильникомъ идеї національной. Ось-щѣ говоривъ вѣнъ Бриневичеви, котрый бувъ домашнимъ учителемъ Сашѣ, сына судѣѣ, и визначувавъ ся думками радикальными. „Вы ставите рѣзку между“, говоривъ Пѣдгѣрний; — „по одинъ бѣкъ паньство, експльоататоры, здирщики, а по другїй — пригнетеный, терплячїй всяке лихо народъ. Гараздъ! И вы хочете повести той мученый народъ проти його гнобителѣвъ, експльоататорѣвъ! Але-жъ прослѣдѣте вы пильнѣише ту между посередъ „мучителями“ ѣи „мучениками“, и вы побачите, якъ єѣ треба буде посувати низше, — якъ вона поплутана! Останнимъ часомъ я мавъ змогу близше приглянутись до народного громадского житя и могу васъ запевнити, що въ самому народови широко розкоренилась експльоатація ѣи утискане старшимъ меншого, та хочъ скѣлько небудь мѣцнѣишимъ — слабѣишого. Подивѣте ся, щѣ робить ся въ волостныхъ справахъ, де народъ у всякѣмъ разѣ має значне право вѣльного орудования; — гляньте, яка тамъ неправда, якъ душишь тамъ сильнѣишїи зъ народа — слабѣишого, се-бѣ-то дрѣбный волостный урядникъ зъ народа, або заможнѣишїи господарь — голоту! Власне-жъ панамъ, посередникамъ та судїямъ приходит ся вмѣшувати ся въ волостнї розпорядки, щобъ касувати ту кривду“²⁾. — Коли-жъ Бриневичъ натякнувъ на тее,

¹⁾ *ibid.*, стр. 219.

²⁾ *ibid.*, 1888; стр. 97.

що нове житє повстало-бъ на руинахъ паньского побуту, то Підгѣрний вѣдповѣвъ ось-що: „Нове житє — по тому-жъ самому зразку! Перемѣнилися бы тѣлько стовпы громадськон будовы, однї на мѣсце другихъ, и бѣльше нѣчого! Послѣднї стали-бъ першими — и, не мавши морального, доброго переконаня, а тѣлько выдержнї кращїй шматокъ у иншихъ, стали-бъ такъ-само боронити його братови, — стали-бъ такъ-само утисекати низшого!“ — Та отъ Бриневичъ попрѣкнувъ Підгѣрного, що по его думцѣ треба-бъ залишити боротьбу и по-овечому корити ся. Тогдѣ-жъ озвавъ ся Петро: „Нѣ, бороти ся зо всѣмъ лихомъ треба, на кождѣмъ ступни, де кому приходить ся, — але треба добирати розумныхъ способѣвъ, щобъ вони привели до путнього кѣнця. У великому дѣлови треба шукати великихъ пѣдставъ! Хочете перестановити громадську будову, то не идѣте о-слѣпъ, а несѣте й свѣтло до своєї працѣ! Безъ культуры, безъ розуму, безъ свѣтла доброго братьского почування й людськой любви у всѣхъ станахъ, — безъ національного самопѣзнання, поваги до себе й другого, — нѣчого не буде!“¹⁾

Коли Пчѣлка своими повѣстями заняла визначне мѣсце въ нашѣй литературѣ, то, судячи по живѣмъ драматизмѣ дїяльностей въ оповѣданю, можъ було сподѣватись, що она й драматичными творами збогатить нашу письменность. Та отъ, авторка написала лишъ одинъ драматичный твѣръ, се-бъ-то побутовый жартъ (водевиль) въ однѣй дѣи п. з. „Сужена не оужена“, що его надруковано въ Киевѣ 1881. р. Опроче зладила она (1884) ще перерѣбку комедїи Островского „Бѣдная невѣста“ въ чотырьохъ дѣяхъ. Сю комедїю назвала Пчѣлка „Свѣтовою рѣчу“, и, не надрукувавши єѣ досѣль, передала

¹⁾ *ibid.*, стор. 98.

єѣ Михайлови Старицькому, аранжерови украиньской труппы театральной въ Россїи.

Про водевиль „Сужена не оужена“ спѣмнула Пчѣлка въ автобїографїи, що она положила въ пїеску доволѣ серїозну тему, — осмѣяне „ташкенцѣвъ, котрї готовї за-для карїеры кидати свою краину“¹⁾. А вже-жъ намъ здає ся, що въ сѣмъ водевилю авторка не осмѣяла „ташкенцѣвъ“, а бѣльше попрѣкнула сатирою Марїю Васильвну, немолоду жѣнку городского обывателя, Ивана Перепелицѣ. Єи бо сердце було загорѣлось любовью до молодого Василя Хорошого, котрый для карїеры выбиравъ ся въ край Оренбургскїй, але въ домѣ того обывателя довше зупнивъ ся, по-за-якъ подобавъ собѣ сестру Марїѣ, молоденьку вдову Варочку, и перегодомъ зъ нею одруживъ ся. Засновкомъ интриги въ сѣмъ побутовѣмъ жартѣ є заявлене Перепелицѣ супроти Хорошого, що гарна Варочка — его жѣнка. Вѣднї виходять комичнї ситуацїѣ, котрї пѣдносять ся найпаче любощами Марїѣ Васильвны до Хорошого. Та отъ, вкѣици розкаявъ ся Перепелиця, що ради зовнцѣ вѣдцуравъ ся вѣдъ жѣнки, и сказавъ, що въ останньому заповѣтѣ напише: „сужена не оужена“. Коли-жъ интрига сего водевилю засновує ся на обмѣнѣ оєбѣвъ, то й штучно вытворенїй комичнїй ситуацїѣ кѣнчатъ ся трохи недоладно. А вже-жъ легенькїй водевиль не має претенсїѣ до комедїѣ, списаной пѣсля правилъ драматургїѣ. Опроче Пчѣлка, зладивши сю пїесу, вволила лишъ волю звѣстной Полтавки, панѣ Милорадовичъ, котра бажала, щобъ ся авторка написала що-небудь для невеликой сцены, — тѣлько абы було „свѣженьке, веселеньке и не трудне для постановы на сценѣ“²⁾.

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 17.

²⁾ *ibid.*

Олена Пчолка сповнює вѣрно свою миссию, яку собі поставила вѣ литературному своєму змаганю, ступивши на нове поле української письменности. Народні святощі суть идеаломъ єи чутливої душі, и вѣдтакъ письменними своїми творами прямує она до того, щобъ наша литература визначувала ся прикметами суспѣльно-національними. З'явивши доси плѣдну словесну дѣяльність, не кидає она й теперъ пера, а все ще komponує то поезію, то оповѣданя. Отъ, що пише она до автора сеї исторію литературы про теперѣшній свої змаганя: „Живу не при злидняхъ и не при якихъ виключно тяжкихъ обставинахъ, котрі бы менѣ не давали змоги писати, — хотъ зновъ таки й не на стѣлько рожевї тї обставини, щобъ сприяти писанню. У всякомъ разѣ потребуєся напруження моєї власної енергїї для того, щобъ писати: нѣщо зъ мого найблизшого окода до того не заохочує, хутїй — заважає тому. Кидати-жъ писання все таки не думаю; — багато маю рѣзнихъ, давнихъ и новїйшихъ розпочатихъ писань. Може покѣнчаю ихъ, а може напишу зовѣмъ новї. Се покаже часъ, а сили ще маю доволъ“¹⁾.

Велична патріотка спонукала и своїхъ дѣтей, Ларису (Леся Украинку) и Михайла (Михайла Обачного) до писаня вѣ мовѣ української, и може вже втѣшатись визначними успѣхами ихъ на нивѣ рѣдної словесности. Найпаче-жъ Леся Украинка є вже звѣстна на Руси-Україні своїми вдатними стихотворами и митецькими перекладами деякихъ Гайновихъ поезій.

* * *

Лариса Косачѣвна (Леся Украинка) родила ся 14. лютого вѣ 1872. р. вѣ повѣтовѣмъ мѣстѣ Звягель (Новоградъ-волинському) Волинської губерні. Зъ-першу вчи-

ла єй и старшого Михайла сама мати, — а потѣмъ ходили до нихъ учителѣ, що вчили ихъ по гимназійній програмѣ зъ деякими вѣдмѣнами. Лариса вчила ся вкупѣ зъ братомъ такожъ латинської и грецької мови. Вѣ наслѣдокъ сего она може вѣльно читати Гомера вѣ первотворѣ, то-жъ и перекладає єго на мову українську. До п'ятнадцятого року житя Михайло бувъ дома, потѣмъ вступивъ до гимназію по экзаменѣ вѣ п'яту класу, а вѣдтакъ ставъ студентомъ Київського університету. Ларисы-жъ не вѣдала мати до гимназію, бо не любить сеї школи, — опроче слабкѣсть здоровя Ларисы навѣть не дозволила-бъ їй бути вѣ якій-небудь школѣ. Подужавши вѣ цѣлющихъ купеляхъ Лариса почувала себе теперъ бадьорно, и дуже багато займає ся литературою. Зъ матѣрю вивчила она нѣмецку и французку мову, сама-жъ вивчилася ще по-польски и по-италїйськи. Тому-то и перекладає она изъ всѣхъ сихъ мовъ, а найпаче зъ нѣмецкої, класичній творы на мову українську. Про Ларису и Михайла пише вѣдтакъ Пчолка вѣ згаданѣмъ листѣ ось-що до автора сеї исторію литературы: „Вѣ дѣтей менѣ хотѣло ся перелити свою душу и думки, — и зъ певністю можу сказати, що менѣ се удало ся. Не знаю, чи стали-бъ Леся и Михайло українськими литераторами, коли-бъ не я? — може-бъ стали, але хутїй, що нѣ... Вѣдъ батька вони не могли-бъ навѣть навчитись української мови, бо вѣнъ нею не вмѣє говорити. Власне я „наважила“, и завше окружала дѣтей такими обставинами, щобъ українська мова була имъ найблизшою, — щобъ вони зъ-малку пѣзнавали єй якъ-найбѣльше. Життя зо мною та посередъ волинського люду сприяло тому“.

Леся Украинка почала писати дуже рано, — бо вѣ одинацятѣмъ роцѣ житя, и вѣдтакъ у Львѣвській „Зорѣ“ надруковано 1884. р. два єї стихотворы: „Конвалія“ (стор.

¹⁾ Письмо зъ д. 13. лютого 1892. р.

186) и „Сафо“ (стор. 195—196). Въ першому стиху („Конвалія“) зъявила Леся Украинка наклѣнь до романтизму, ба й въ поезіяхъ, надрукованихъ у Львовѣ 1887. р. въ жѣночѣмъ альманасу „Першій Вѣнокъ“, находимо балладу „Русалка“, писану въ 1885. р., хоча въ трѣохъ иншихъ стишкахъ, а найпаче въ стихотворѣ „Поле“ добачаємо бѣльшь новѣйшій напрямъ словесности. — По-мѣжъ пѣзнѣйшими поезіямъ Лесѣ визначує ся „Вязень“ („Зоря“, 1889; стор. 385). Въ сѣмъ-то стихотворѣ видимо наклѣнь до реализму, бо ось тутъ зобразила Леся нещасного вязня, щѣ въ темниці понурый, смутный край вѣкна сидить. Передъ вѣкномъ — сѣльска, широка путь, а по нѣй идуть чужій, байдужій люде. Хто йде, хто ѣде — на темницю гляне, — холодный поглядъ! Тутъ конає жива душа, — нѣхто-жъ того не чує и не знає. Ажъ ось иде дорогою жѣнка молода — сумна, убога та блѣда, — а на рукахъ несе малу дитину, обгорнену въ подерту сѣрачину. Побачивъ вязень ту жѣнку и зрадѣвъ, — се-жъ его дружина, — а се его дитинька. — „Здоровъ бувъ, любый!“ промовила жѣнка крѣзь сльozy. Але весела й жвавенька малá Марусенька залепетала: „Куку-куку! а де ты? тутъ? татусю! Вѣзьми на руки, поцѣлуй Марусю!“ — Здавалось бѣдному дитяти, щѣ татко жартами сховавъ ся за краты. А тато ручку донѣ цѣлувавъ и гѣркими сльозами обливавъ. И промовила жѣнка, щѣ бѣдне дитятко радѣе, — его ще й лихо не дѣймає, дарма, щѣ вже другій день, якъ у нихъ хлѣба немає. — „Въ недѣлю ще за той нещасный хлѣбъ остатню худобу жидъ загрѣбѣ“, мовила она далѣ, — „продавъ за довгъ остатню корову!“... И сльozy перебили жѣнцѣ мову, — до камѣня холодного припала й гѣрко-гѣрко зарыдала. Тогдѣ й дитина почала квилити й зѣ-тиха просила въ матери ѣти. — „Прощай!“ промовила жѣнка понуро до чоловѣка, и пѣдсадила дитину до

вѣконця, а тато цѣлующи свою донечку давъ ѣй скоринку невѣльничого хлѣба. Якъ же они вѣдѣшли, то вязень дививъ ся за ними, — теперъ не плакавъ вѣтъ и не рыдавъ, — на очахъ у него сльozy не блищали, — они на сердце камѣнемъ упали! И заломавъ вѣтъ свои руки зѣ журбою и тяжко зѣтхнувъ кажучи: „Охъ! краще-бъ мы не бачились зѣ тобою!“...

Леся Украинка видячи бѣдныхъ людей бажає имъ долѣ-воль и въ стихотворѣ „Рыданнѣя“ звертає ся ось-такую апострофою до волѣ й до бѣдного люду:

Ой де-жъ бо ты воле, ты зоре таємна?

Чому ты не зѣйдешъ на землю изъ неба?

Осіяти землю безщасную треба!

Ты бачишь, якъ все въ насъ покрыла нѣчь темна?

Ты чуєшь, якъ правду неправда скрѣзь боре?

Ой горе!

О люде мѣй бѣдный, моя ты родино!

Браты мои вбогій, закуті въ кайданы!

Палають страшній незагойніи раны

На донѣ у тебе, моя Україно!

Кормигу тяжку хто розбитъ намъ поможе?

О Боже!

Поетка вѣрить въ лучшу будучину народу, бо каже въ сѣмъ стихотворѣ, щѣ душа недолуга повстане и буде боротись до загину, — або загине, або переможе! — „Або погибель, або перемога!“ каже она вѣщимъ духомъ, — сѣ двѣ дороги передъ нами стане!... Котра зѣ сихъ двохъ намъ судить ся дорога?... Дарма! повстанемъ, бо душа повстане!“¹⁾

¹⁾ „Народ“. Львів, 1891; стор. 115—116. — Въ „Народѣ“ (1891) надруковано такожъ перекладъ зѣ Виктора Гюго п. з. „Бѣдній люде“ (стор. 173—175), щѣ его присвятила Леся Украинка своему дядькови Михайлови Драгоманову.

Леся, идучи слѣдомъ за матѣрю, любує ся такожь въ библійныхъ мотивахъ и вѣдтакъ на таку тему написала она гарный стихотворѣ „Самсонъ“¹⁾.

Стихотворы Лесѣ Украинки друковано у Львовскихъ часописяхъ и выданахъ, якъ въ „Зорѣ“, въ жѣночѣмъ альманаху „Першій вѣнокъ“, въ „Дзвѣнку“, въ „Народъ“, въ Буковиньскѣмъ православиѣмъ Календарѣ (1891) и въ Буковиньскѣй Библиотечѣ для молодѣжи. Въ „Зорѣ“ надруковано такожь переклады деякихъ стихѣвъ нѣмецкого поэта Гайного²⁾ и перекладъ частинки поемы Мицкевича „Конрадъ Валленродъ“³⁾. Переклады зъ Гайного находятъ ся такожь въ иллюстрованѣмъ Календарѣ товариства „Просвѣта“ на рѣкъ 1892. Вѣдтакъ Олена Пчѣлка выдала у Львовѣ 1892. р. „Книгу пѣсенъ Гейнриха Гейне“ въ перекладѣ Лесѣ Украинки й Максима Ставицького. Въ „передмовѣ“ сказала Пчѣлка мѣжь иншимъ осьцо: „Скѣлька нашихъ молодыхъ литературныхъ силъ, зложивши литературну громадку, взяли ся думки, подати на украиньскѣй мовѣ цѣлый рядъ перекладѣвъ зъ славутныхъ свѣтовыхъ авторѣвъ, выбираючи до перекладання выдатнѣйшій ихъ творы. Першою працею сеи громадки, працею зовсѣмъ выготовленою до друку, выйшла „Книга пѣсенъ“ Гейне, черезъ щѣ вона й уявляється на свѣтъ першою.... За якимъ часомъ мається выйти украиньскѣй перекладъ и иншихъ творѣвъ Гейне; одночасно выготовляють ся громадкою переклады зъ иншихъ славно-звѣстныхъ свѣтовыхъ авторѣвъ, французькихъ, англійськихъ, италіаньськихъ, польськихъ и російськихъ. — Въ нашѣй литературѣ ще такъ многі питання не рѣшені, щѣ зостається не зважене ще й те, надъ чимъ намъ бѣльше

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 186—189.

²⁾ *ibid.*, 1889., стор. 5; — 1890., стор. 371.

³⁾ *ibid.*, 1887; стор. 167—168.

треба клопотатись? чого бѣльше постачати, чи оригинальныхъ творѣвъ, чи перекладѣвъ? Зоставшиє при думцѣ про бѣльшу користь оригинальныхъ творѣвъ, деякі нашій видавництва зовсѣмъ выключили всякі переклады, хочъ бы й найкращі, хочъ бы зъ найславутнѣйшихъ авторѣвъ. Маючи-жь таку свою думку, щѣ добрі переклады добрыхъ авторѣвъ однаково потрѣбні, якъ и власні добрі працѣ, нагадаю при тѣмъ, щѣ кожна литература, зовсѣмъ не выявляючи тымъ якогось свого убожества, чи занедбанія власной творчости, клопочеться объ тѣмъ, щѣбъ мати въ себе переклады найкращихъ творѣвъ иншихъ литературъ. А для письменности такой молодой, якъ наша, въ котрѣй справжня литературна мова тѣлько-щѣ починає вироблятись, — переклады (звычайно, переклады добрі) мають бути ще користнѣйші, нѣжь для якои иншой, бо, даючи багатый свѣтовый змѣстъ, творы славутныхъ метцѣвъ слова, стилю мають багато послужити, при пильнѣй працѣ перекладачѣвъ, до выробу вдатной, добѣрной литературной мовы нашой“... (стор. V—VI).

Треба признати, щѣ переклады „Книги пѣсенъ“, які зладила Леся Украинка, вважають ся справдѣ вдатними такъ гарною мовою, якъ и вѣрнымъ вѣдданѣмъ думокъ первотвору. Леся наблюдала не тѣлько метричный складъ, але намагала писати такожь правильнымъ римомъ.

Саме-теперь друкує ся у Львовѣ збѣрникъ стихотворѣвъ Лесѣ Украинки п. з. „На крылахъ пѣсенъ“.

Она писала децо такожь прозою. Въ „Зорѣ“ (1889. р., стор. 24—25) помѣщено образокъ зъ житя п. з. „Така ви доля“. Въ сѣмъ творѣ добачаемо манѣру оповѣданя Марка Вовчка. Вѣдтакъ у „Дзвѣнку“ находимо казочку п. з. „Бѣда навчить“ (1891; стор. 186—187). Не надруковано повѣсти „Жаль“, щѣ єв пѣслано Олеси Озаркевичѣй для жѣночого альманаху.

Вкупъ зъ братомъ Михайломъ зладила Леся перекладъ Гоголевыхъ „Вечерницъ“, щѣ ихъ надруковано вѣдтакъ у Львовѣ 1885. р.¹⁾

Самъ же Михайло Косачъ пѣдъ криптонимомъ „Обачный“ змалювавъ образокъ п. з. „Рѣздво пѣдъ хрестомъ полудневнымъ“²⁾, и написавъ розповѣдъ, присвячену матери, п. з. „На огнище прогресу“³⁾. Опроче зладивъ вѣдъ перекладъ розповѣди В. Короленка п. з. „У великодну нѣчь“⁴⁾. Ђсть у него ще переклады зъ деякихъ англійскихъ творѣвъ Бретъ-Гарта, зъ польскихъ творѣвъ Сѣнкевича и т. и. — Поки-щѣ треба намъ вдоволитись симъ починомъ литературной дѣяльности Михайла Обачного. Ђго образокъ „Рѣздво пѣдъ хрестомъ полудневнымъ“ визначае ся оригинальнымъ кольоритомъ малюнку, хочъ зъявляе тему подекуды перемелену. Вѣдтакъ розповѣдъ „На огнище прогресу“ пригадуе намъ манеру казокъ Андерсена.

19. Левъ Васильовичъ (Левъ Сапогѣвскій)⁵⁾.

Ђ на свѣтѣ люде, щѣ имъ вѣтеръ все вѣе въ очи, — щѣ въ голодѣ й холодѣ побивають ся злиднями й недолею, хочъ они й визначають ся таланомъ и гарными при-

¹⁾ Порѣвн. „Исторію литературы руской“, III. 2; стор. 1081.

²⁾ „Зоря“, 1889; стор. 392—393.

³⁾ *ibid.*, 1891; стор. 205—206; 227—230.

⁴⁾ *ibid.*, 1889; стор. 79—81. — Въ замѣтцѣ написала тутъ Пчѣлка лецо про творы В. Короленка (стор. 79).

⁵⁾ Литература: „Левъ Васильовичъ (Сапогѣвскій)“. Посмертна згадка. Написавъ Володимиръ Маслякъ. („Зоря“, 1883; стор. 167—168). — Порѣвн. Иллюстрированный Календаръ товариства „Просвѣта“ на рокъ 1884; стор. 52—54. — Деякы звѣстки про жите Льва Васильовича-Сапо-

гметами душѣ, — хочъ зъявляють запопадливу працю въ хосенѣ суспѣльности. Такимъ безталаннымъ чоловѣкомъ бувъ Левъ Васильовичъ.

Вѣдъ уродивъ ся 11. кѣвтня 1858. р. въ Скалѣ, мѣсточку повѣту Борщѣвского на Подѣлю галицкѣмъ, де отецъ его Иванъ бувъ лѣеничимъ въ добрахъ графа Голуховского¹⁾. Левъ бувъ найстаршимъ мѣжъ пятьма сынами и трѣма дочками своихъ батькѣвъ. Зъ-першу вчивъ ся вѣдъ въ народнѣй школѣ въ Лосячи, селѣ Борщѣвского повѣту, а вѣдтакъ въ нормальнѣй школѣ въ Скалѣ, де приняли его въ клѣсу четверту. Опѣсля пѣславъ его батько въ гимназію въ Бучачи. Живучи тутъ у вѣгкихъ кватирахъ молоденькій Левъ попавъ въ тяжку недугу ревматизму, за-дѣя котрой бувъ приневоленный покинути науку, скѣбчивши третю клѣсу гимназіяльну. Приѣхавши до батькѣвского дому, не встававъ вѣдъ бѣльшь року зъ лѣжка. Коли-жъ трѣхи подужавъ, то дѣставъ вѣдъ (1. вересня 1876. р.) мѣсеце провизоричного учителя народного въ Сапогѣвъ, селѣ Борщѣвского повѣту. Тутъ бѣдувавъ вѣдъ зъ-першу чи-мало, бо, хочъ свои обовязки сповнявъ запопадливо й щиро, мусѣвъ вдоволитись платою рѣчныхъ 127 зѣд. р. Та ба, добрый сынъ помагавъ матери-вдовѣ: одного молодшого брата удержувавъ своими грѣшми въ Бучачи, а другого повелось ему помѣстити въ конвиктѣ у отцѣвъ Василіянъ. Зъ перегодомъ пѣддавъ ся вѣдъ въ вересни 1878. р. испитови вѣ Львовѣ й одержавъ квалификацію на учителя шкѣлъ народныхъ. Вѣдтакъ бувъ вѣдъ учителемъ въ Сапогѣвъ до р. 1879.

гѣвского подали авторови сеи истѣрїи литературы Иванъ Ляторовскій, священникъ Сапогѣва, та й професоры Олександръ Стефановичъ и Корнило Закляньскій.

¹⁾ Иванъ Васильовичъ бувъ родомъ зъ Буковины, де батько его бувъ священникомъ.

Въ сѣмъ селѣ умѣвъ вѣнъ зъеднати собѣ любовь и поважанє не тѣлько у громадянѣ, але й у священника, Ивана Ляторовского. Сей-то свѣчннй патріотъ пѣзнавши у Василовича щиро душу, ставъ его приятелемъ и вѣддавъ ему свои дѣти въ науку. А вже-жъ Левъ, пѣключи ся щиро шкѣльною дѣтворою, не залишавъ и свои науки, а читавъ цѣлыми ночами, користуючись библиотеккою Ивана Ляторовского, и книжками, якѣ найшовъ у Добровольского, учителя въ Борщевѣ. А по-за-якъ вѣнъ сѣльскихъ дѣтей вельми любивъ, то вчивъ ихъ не тѣлько въ школь, але й у себе дома, а бѣднѣйшимъ дававъ у себе неразъ пристановище въ ночи. Про свою тогдѣшню долю говоривъ вѣнъ приятелямъ ось-що: „Простый людъ навчати — се розкѣшь! — ну, та що-жъ? кобы не лихѣ зверхники!“ Такого недоброго зверхника добачавъ Василовичъ въ инспекторѣ шкѣльнѣмъ, котрый ему неразъ закидувавъ, що рускѣ школярѣ не вмѣють говорити по-польски; — а впрочѣмъ нашлись пѣдлѣ товаришѣ, що оклеветували Льва передъ инспекторомъ, мабуть-то вѣнъ Москаль и соціалистѣ. И отъ, той инспекторѣ, що давнѣйше хваливъ „уचितву працю“ Василовича, коли побачивъ въ тецѣ его початокъ повѣсти „Татарска бранка“, въ наслѣдокъ тыхъ доносѣвъ озвавъ ся до него зъ докоромъ: „Лучше-бъ вы зробили, якъ бы писали выказы шкѣльнѣй, нѣжъ по рускихъ газетахъ!...“¹⁾

Тому-то зъ Сапогова перенесено Василовича до Скалы, де бувъ молодшимъ учителемъ до р. 1880. Опѣсля вѣдъ р. 1880. до 15. липня 1882. р. бувъ учителемъ въ Вѣльхѣвци надъ Днѣстромъ. Хотячи-жъ зрѣбити мѣсце учительцѣ, що й до-теперъ учить дѣтей въ тѣмъ селѣ, заявивъ вѣнъ Радѣ шкѣльнѣй, що хоче уступитись изъ

¹⁾ „Выврана картка зъ моеи автобіографіѣ“. („Зоря“, 1882; стор. 296—297).

своєи посады въ хосенѣ той учительки, и вѣдтакъ просивъ, щобъ вызначено ему инше мѣсце. Але Рада шкѣльна не дала ему вже нѣякои посады. — Вже вѣдъ р. 1876. листувавъ ся Василовичъ зъ Иваномъ Франкомъ, прочитавши его фантастичну повѣсть „Петрѣ и Добошуки“. Коли-жъ въ 1880. р. арештовано Франка въ Яблонѣвѣ, Коломыйского повѣту, то у Василовича вѣдбулась ревизія и вѣдтакъ стоявъ вѣнъ пѣдъ доглядомъ полиціѣ.

Въ 1882. р. приѣхавъ Василовичъ до Львова. Жалѣбно ставало серцю, слухати оповѣданъ про его безталанне житє, — про безсоннѣй ночи, про голодъ и холодъ та иншѣ невзгодины, якѣ терпѣвъ вѣнъ въ часѣ довголѣтнѣмъ недуги на селѣ. У Львовѣ пригорнувъ его до себе професоръ Омелянъ Партицкѣй, редакторъ „Зорѣ“, що вже вѣдъ р. 1880. помѣщувавъ его повѣсти у своѣмъ литературно-наукѣмъ писемѣ. Такъ отже ставъ Василовичъ стѣйнымъ помѣчникомъ при редакціи. Одначе й вѣ Львовѣ знемагавъ вѣнъ часто тѣломъ, хоча духъ его зъявлявъ ся дѣяльнымъ безъ впину. Недужому прийшлося лежати въ головному шпиталу, а вѣдтакъ выѣхавъ вѣнъ на село до своего приятеля, Омеляна Друка, що бувъ учителемъ въ Целѣвѣ, Гусятнѣнского повѣту. Тутъ и вмеръ Василовичъ 8. мая 1883. р. — Володимиръ Маслякъ, присвячючи покѣйникови посмертну згадку, наводить отъ-сѣ слова Тараса Шевченка:

Одинъ у другого пытаемъ,
 На-що насъ мати привела?
 Чи для добра, чи-то для зла?
 На-що живемъ? чого бажаемъ?
 И не дѣзнавшисъ умираемъ,
 А покидаемъ дѣла...¹⁾

* * *

¹⁾ „Зоря“, 1883; стор. 167.

Левъ Васильовичъ (Сапогѣвскій) придбавъ собѣ въ исторіи рускои литературы годяще мѣсце своими повѣстками й новелями. Осъ и они:

1. „Смерть зъ любви“. Новеля („Зоря“, 1880; стор. 215—219; 231—233).
2. „Троитель“. Гумореска (ibid., стор. 309—311).
3. „Марійка“. Оповѣдане зъ народногo житя („Зоря“, 1881; стор. 32—34; 49—52).
4. „Кавярня пѣдъ Трефовою Дамою“. Оповѣдане зъ вояцкогo житя (ibid., стор. 262—264; 280—282).
5. „Придыбашка зъ дороги“. Гумореска (ibid., 1882; стор. 55—56).
6. „Безвнний“. Изъ спомногъ Льва Сапогѣвскогo (ibid., стор. 165—169).
7. „Выврана картка зъ мови автобіографіѣ“ (ibid., стор. 279—281; 295—297).
8. „Пригода новоженцѣвѣ“ (ibid., стор. 362—363).
9. „Скринка на листы“ (ibid., стор. 380—381).
10. „Петрѣвъ день“. Оповѣдане Гринька Недотятки (Календарь товариства „Проевѣта“ на рѣкъ 1882; стор. 44—45).
11. „Недобра дитина“ („Зоря“, 1883; стор. 5—7).
12. „Старый палаць“ (ibid., стор. 259—261¹⁾).
13. „Брилянты“. Зъ Вѣденскогo житя (ibid., стор. 278—280).
14. „Бозъ и соловейко“. Казочка (ibid., стор. 355—356).
15. „Добра челядинна“. Оповѣдане зъ житя учителя („Школьна часопись“. Львѣвъ, 1883; стор. 17—22; 25—28; 35—38; 43—45; 52—54; 60—63; — недовѣрено).

¹⁾ Повѣстку „Старый палаць“ написавъ Левъ Сапогѣвскій 7. септя 1879. р.

Мѣжъ сими беллетристичными творами Льва Сапогѣвскогo вызначуе ся найбѣльше оповѣдане зъ народногo житя п. з. „Марійка“¹⁾, про котру авторъ осъ-що написавъ до редакціѣ „Зорѣ“: „Посылаю Вамъ свою Марійку; — она склалась менѣ, самъ не знаю якъ? Поплыла менѣ повѣстка зъ щирою душѣ, зъ правдивого вдохновеня. Вечеромъ зачавъ, о пѣвночи скѣнчивъ, и скоро свѣтъ посылаю на почту. На милѣсть Бога! не змѣняйте нѣчого!“²⁾.

Авторъ розказуе, що бѣдному „халушникови“ Василю Бѣлому й его жѣнцѣ Настѣ давъ Богъ гараздъ: найшла ся дѣвчинка. Хата Василя стояла надъ самымъ яромъ, выжолобанимъ вѣдъ дороги ажъ до Днѣстра. Спѣмнувши про той яръ, авторъ пише далѣ осъ-що: „Не знаю, чи хто любить такъ яры, якъ я. Бувало сиджу въ такѣмъ ярѣ кѣлька годинъ, та такъ ми тамъ солодко, любо, затишно, що не хочеш и виходити мѣжъ люди. А не придалось менѣ ще нѣгде такого гарногo яру бачити, якъ той въ Верѣвци, що надъ нимъ стояла хатина Василя... Сядешъ на днѣ яру, дивишь ся въ небо, а думки-гадки снують ся, плынуть мовъ вѣ снѣ. Та й добре-жъ тамъ и думати: чоловѣка и на зазѣръ нема, — тихенько мовъ въ могилѣ, навѣтъ вѣтеръ листочкомъ не шевельне, хѣба часомъ пташка перелетить та цвѣркне, або яка комашка, що лѣзла по стѣнѣ въ гору, скотить ся на долину, та зновъ карабаркаеъ до горы... Люблять собѣ иншій горы, верхи, шпиль, гамѣръ, жите, — а я люблю глубину, тишину, смерть“... Вѣдтакъ до сихъ своихъ слѣвъ навязуе авторъ осъ-яку рефлексію: „То-жъ и дивно и досадно менѣ було, на-що Богъ давъ Василю дочку? Щѣбъ жила,

¹⁾ Оповѣдане „Марійка“ присвятивъ Левъ Сапогѣвскій своѣй сестрѣ Оленѣ.

²⁾ „Зоря“, 1883; стор. 168; замѣтка.

мучилась, розцвітала, вянула и гинула?... Побачимъ¹⁾. — Тутъ насуває ся намъ мимохѳтъ пытанє, по-що авторъ своєю тяжкою задумою вже напередъ вгадувавъ безталанну долю Марійки? Чей же той глибокій яръ не мѳгъ бути вѳщуномъ будущихъ мукъ и смерти той особы, щѳ его навѳдувала!

Гадавъ бы хто, що батько втѳшивъ ся зъ-за того, що Богъ давъ гараздъ, — такъ нѳ! Якъ дитинка побачила свѳтъ Божій, то звитає вѳнъ єѳ тяжкимъ словомъ: „Бѳда! — Давъ Богъ дитинку, та нема за-що охрестити!“ сказавъ Василь до старухи-бабы, щѳ заходилась коло немовлятка. Вѳнъ оглядѳвъ кожухъ, та жалкувавъ нести єго на заставъ, бо крѳмъ кожущины бувъ лишъ одинъ-сердакъ, — не було-бы вѳ що й загорнутись. Поглянуувъ вѳнъ на жердку надъ постелею, — тамъ лежало кѳлька верень, щѳ жѳнка ще на вѳно дѳстала. Зайшовъ вѳдъ припѳчка та почавъ тягнути двѳ верень. — „Ой, нещаслива моя доле! — послѳдню вереню вѳднесешъ вѳдъ хаты!“ простогнала хора Настя. — „Цить, цить, Насте! — я зъ недѳлѳ вѳдроблю та выкуплю“, — одказавъ Василь, — „бачишь сама, що треба й на охрестини й на гоетину, а дома нема нѳ шелюжка!“

Охрестили дитинку та прозвали Марійкою. Жѳнка три днѳ не вставала зъ постелѳ, — треба було Василеви самому всьо робити, варити, воду носити, жѳнки доглядати, дитину колысати... Помагали єму добрѳ сусѳды, та за то треба було ще двѳ верень до жида занести. Четвертого дня пѳднялась Настя та стала сама заходити ся коло печи й дитини. Опѳсля Василь тяжко працювавъ, товѳ камѳне при дорозѳ, а коли змореный приходивъ до дому, то Настя бувало насыпле вѳ миску пѳснои стравы, посо-

¹⁾ „Зоря“, 1881; стор. 32.

лить своїми слезами та ставитъ на стѳль. Попѳдять трохи, бо змореный не годенъ вѳти такъ, якъ той, щѳ все привыкъ до вѳды; — попѳдять та дякують Богови. „И за-що они дякують?... Той, щѳ має, чи дякує?“¹⁾

Настала весна. Пѳйшли Василь зъ Настею не на своє, але на чуже поле, — роблять вѳдъ ранку до вечера, а покрѳпитись нема чимъ; — пѳйшовъ уже й кожухъ вѳ заставъ. Настало лѳто. Василь зъ жѳнкою жнуть на ланѳ, — а Марійка лежить закрыта пѳдъ кланею. Бѳднятко уколосъ ручкою о стернину й заплакало. Вѳдтакъ авторъ навяує до сєи незначной подѳв ось-яку моралізуючу науку: „Бери собѳ, доню, вѳдъ теперъ на умъ: щѳ тобѳ случайно сталосъ, вѳ дальшѳмъ житю буде закономъ. Не боронись! коли вѳдять, — а то ще гѳрше буде!“ На плачь Марійки прибѳгла мати. Хотѳла нахилитись надъ дитину, та не здужала, — впала на колѳна. Опѳсля стала зновъ жати, але вѳ головѳ вѳ крутидосъ, — вѳ очахъ темѳло, — тѳло деревѳло. Завязала послѳдній снѳпъ та сѳла коло него спочити. Ажъ ось надѳйшовъ економъ. Настя схопилась та вже стоячи на-вѳ-колѳшкахъ силувалась жати. Економъ пѳдѳймивъ єи снѳпъ и кинувъ на землю; — снѳпъ розвязавъ ся, — стебла розсыпались. — „А ты, ледащице! якъ вяжешъ?“ кричавъ гнѳвно економъ и вдаривъ недужу жѳнку. Настя скрикнула й вѳ обмороцѳ впала на землю. Василеви-жъ вся кровь зѳвѳгла до серця, — вѳнъ выпустивъ серпъ изъ руки й промовивъ: „Пане! за-що бѳте?“ — „Мовчи!“ крикнуувъ економъ. — „Богъ бы тя побивъ!“ шепнувъ Василь и пѳднѳсь руки, та не до бѳйки, але до Бога о пѳмету. Тогдѳ економъ вдаривъ Василя палицею вѳ груди. Зѳ зойкомъ упавъ нещасный на землю та вже не пѳднѳсь ся... Серпъ вѳбивъ ся вѳ пле-

¹⁾ ibid., стор. 33.

чѣ, — не пускавъ его. Вѣдтакъ Настя остала ся вдовою, а Марійка сиротою. Перегодомъ постарѣлась хатинка Настина, — стѣны поосѣдались, стрѣха почорнѣла, — зъ плотика й слѣду не стало. Бѣднѣй Настя хотѣвъ панѣ нагородити смерть Василя и велѣвъ їй давати стѣлько прядива, що она не могла обробитись: пальцѣ у рукъ стали сухі та тонкі, якъ зубцѣ у граблѣвъ, — пушокъ и знати не було. Та все-жъ таки вѣдъ той роботы Настя зъ Марійкою не були нѣ сыті, нѣ огрѣті. Зъ тяжкою працѣ знемагала Настя и розпростила ся зъ симъ бѣдолашнымъ житємъ. Чотырнацяти-лѣтня Марійка остала ся круглою сиротою.

Коли-жъ одною темною ночи громы грянули на село, — коли вода, прѣрвавши стѣну, шумѣла потокомъ до хаты, де сидѣла Марійка, то она въ страху выбѣгла на двѣръ и опинилась надъ краємъ яру, що розширивъ ся ажъ пѣдъ саму хату, тому-що розмочена глина усунулась. Бѣдна сирота перестояла мокра пѣдъ хатою до ранку.

Та отъ, за сиротою Богъ зъ калитою! Марійку взяли до двора за няньку. Хоча-жъ она жила въ паньскихъ покояхъ, то все чогось тужила й плакала въ куточку, — плакала за дитинячими лѣтами, — за батькомъ, за матѣрю, — за старою хатою, що торкѣ зсунулась цѣла въ яръ, — плакала надъ собою. Она побивала ся тяжкимъ смуткомъ, хоча въ дворѣ було їй добре, хоча панѣ була для неи ласкава, — не було нѣкого, хто бы єѣ пожалувавъ. Та отъ, трохи перегодя Марійка прихилилась сердцемъ до молодого Гната, що бувъ огородникомъ у дворѣ. Солодко минали їй вечера на люббѣй розмовѣ зъ милымъ въ городѣ: часомъ и въ день выбѣжитъ зъ паньскою дитиною, веселенька, щебетлива, — спѣває зъ соловейкомъ на перегоны, квѣтчає свои чорні косы. Тогдѣ

стала она на прочудъ красна, — розцвилась мовъ гарна рожа.

Авторъ, згадавши про щастѣ Марійки, що полюбила Гната, пише вѣдтакъ ось-що: „Такъ мало чоловікы дощастя треба, та й того позавидують люде, — выдрутъ, стратять, и самі не хѣнують, и другому не дадутъ... Отъ люде, люде! Коли-бъ васъ не було, бувъ бы на землі рай!“¹⁾ И тымъ-то чоловікомъ, що занапастивъ рай Марійки, бувъ панъ, батько дитины, котру она бавила. Вѣдъ сидѣвъ дома лишь деколи, якъ грошей не мавъ, якъ заслабъ, або якъ було въ него польоване. Зъ жбикою видавъ ся рѣдко: посватавъ єѣ, бо треба було грошей на сплату довгѣвъ, а подружившись и забувъ, що має жѣнку. Отже той нахабный панъ, побачивши разъ Марійку, пристанувъ хвильку и вдививъ ся въ неѣ, мовъ бы въ яке диво, вѣдтакъ пѣдѣйшовъ ближе та наполохавъ бѣдну дѣвчину. Панъ зупинивъ єѣ и давъ їй сѣрѣбного лева. Марійка не знала, що зъ дарункомъ робити? — не знала, чи кинути того лева на землю, чи сховати. Побоялась та поцѣлувала пана въ руку. Вѣдъ того часу стереглась его, якъ огню, — та не вестерегла ся своего лиха. Выйшла разъ вечеромъ до городу та зайшла до альтаны, выжидати Гната. Коли-жъ вѣдъ не приходивъ, то Марійка зѣ скуки стала бавитись его ремѣсломъ, що стояло въ альтанѣ, — оглядала нѣжъ, пилку, — а все надслушувала, чи не зашелестить листе пѣдъ Гнатовою ногою... Ажъ ось почувши шелестъ, заховала ся въ найтемнѣйшій кутѣкъ альтаны та лагодилась налякати Гната. Хтось станувъ у входѣ до альтаны, — Марійка гукнула, та голосъ зазмеръ їй на устахъ. Въ дверьохъ стоявъ панъ. Вѣдъ приступивъ до Марійки ближе й не пускавъ єѣ, коли хо-

¹⁾ „Зоря“, 1881; стор. 51.

тїла втїкати. Але-жь она пручала ся въ розпуцї и выхопивши руку хватила нїжь Гнатївъ, щї лежавъ на столї. Саме-тогдї Гнатъ якъ-бы зъ землї vyrїсь. — „То ты, вороже!“ скрикнувъ вїнь и замахнувъ ся рыскалемъ. Рыскаль зашумївъ, — голова пана розчерепилась на двоє. Гнатъ кинувъ ся до Марїйки, щї мовъ безъ духа впала на землю. Позбїгалнєсь люде... Гната звязали, трупа взяли до покоївъ, а Марїйку казала панї занести до своєї кїмнаты. Бї доглядала панї сама, та лїкаръ здавъ єѣ на Бога: „або поживе“, сказавъ вїнь, „або вмре!“ — Таки того-жь дня заковали Гната въ кайданы й повели до суду. Не спиравъ ся сердега, — понуривъ лишь голову, заплакавъ, и, коли стара нєнька вмлївала надъ нимъ зъ жалю, сказавъ сумовито: „Я згину за правду, але за-що она гине? — за-що гине Марїйка?“ — „Та не такъ-то легко й згинути!“ пише далї авторъ. Довго мучила ся Марїйка. Сердечна панї вбивалась надъ нею, звозила вєѣлякихъ докторївъ, вєѣлякихъ лїкївъ, та нїщо не помагало. Житє вернулось, але память нї... Марїйка збожевольла.

Се оповїданє кїнчить авторъ отъ-сими словами: „Умеръ Василь, умерла Настя, гине Марїйка, гине Гнатъ, гине єго стара нєнька, гине панї, — а за-що? Деякїй и пожалує, скаже: „Бїдувавъ, горювавъ, — добре, що умеръ!“ — Може оно й добре, але чи не було-бъ лучше, щїбъ чоловїкъ въ смерти не потребувавъ шукати спасєня? — чи не було-бъ красше, щїбъ кождїй живъ та тїшивъ ся житємъ? — „Того не бувало, та й не може бути!“ скажуть добрї люде. — „Коли-жь не може бути, то най такъ буде, якъ бувало! Творїть лихо, бийте ся, выдирайте одинъ другому душу, — най такъ буде, якъ бувало!“¹⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 52.

Сими словами натякнувъ Сапогївскїй на тєє, щї бїдному чоловїкови тяжко жити на свїтї, — щї въ євїмъ житю немає єму щасливої долї, та щї єго злидїв кїнчать ся хїба смертю. Тому-то каже авторъ на иншому мїєци, щї, хоча чоловїкови мало треба до щастя, и того позавидують єму злї люде, щї на земли занапашують рай¹⁾.

Хоча-жь авторъ намагавъ въ сєму писаню зобразити житє реальне, то все-жь не мїгъ вїнь ще позбутись впливу давнїйшої школы романтичної, и вїдтакъ въ оповїданю єго добачаємо деякї зразки справжнього романтизму. Такъ описуючи нїчну бурю, запримїчає авторъ, щї дерева гвуднєсь до долу, якъ бы кланялись передъ могучимъ походомъ нїчныхъ духївъ²⁾. А дальше малює вїнь ось-якъ ту страшну картину ночи: „Блискавицї не були звичайними огненними гадюками, — они вылїтали зъ чорної небесної пропасти снопами, обїймаючи половину кругозору, и заливали все своимъ червонимъ свїтломъ. Въ тїмъ свїтлї стояла Марїйка якъ бы въ магичнїмъ освїтленю, бо блискало безъ упину. Опершиє руками на вїкно и прислонивши ними, мовъ дашкомъ, очи, глядїла она въ безкрай простїръ. Струнка, складна єи стать выгнулась якъ тростина по-надъ лавку, маленькї ручки пїдпирали бїле чоло, надъ котримъ вїнець, увитый зъ чорного волося, свїтивъ ся вїдъ блеску, якъ „gloria“ на головахъ святыхъ...“³⁾

Въ загалї свїтоглядъ Сапогївского є сумовитый, неначе-бъ єго душу сповили чорнї хмары. Коли-жь иногдї тї хмары пронизує промїнь соняшний, то авторъ намагає смїятись крїзь сльozy, або повертає до зображеня

¹⁾ *ibid.*, стор. 51.

²⁾ *ibid.*, стор. 49.

³⁾ *ibid.*, стор. 50.

картинь романтичныхъ. Отъ и въ сѣмъ оповѣданю розказавши про любовну стрѣчу Марійки зъ Гнатомъ, Сапогѣвскій пише далѣ, що якъ она вернулась до хаты, не бравъ ся ей сонъ, бо ось блѣдый мѣсяць свѣтивъ їй прямо въ очи, підносивъ ей повѣки й усмѣхавъ ся до неї, моргаючи своїми косыми очима, — та ба! и соловейко не дававъ спокою дѣвчинѣ, кликавъ та вабивъ єв солодко: „Марійко, Марійко! перепелочко моя!“¹⁾

Такъ отже въ литературѣй своїй дѣяльности Сапогѣвскій не здумѣвъ выратисъ на дорогу справжнього реализму, — вѣнъ списувавъ залюбки такі повѣтки, въ котрыхъ намагавъ сполучити напрямъ романтичний зъ реалистичнымъ. Такими спѣльними прикметами романтизму й реализму найпаче вызначає ся давийша его повѣтка „Старый палацъ“, що єв надруковано по смерти автора²⁾. Сапогѣвскій хотѣвъ зъобразити ту сумну подѣю, що паньску палату воеводы збудовано колись-то на загарбанѣй хлонскѣй земли, зрошенѣй потомъ и кровю нещасныхъ робѣтниківъ-мужикѣвъ. Але зъ-перегодомъ зъявилась и Немезисъ такого злочину: палату запаливъ и зрабувавъ послѣдній потомокъ роду воеводы.

Бѣльшь реальный напрямъ проявивъ авторъ въ оповѣданю „Безвинный“, що вважає ся частиною автобіографіѣ. Авторъ розказує, що лежавъ недужимъ у Львѣвскому шпиталѣ³⁾ саме тогдѣ, коли при нагодѣ побуту Цѣсаря у Львовѣ весь гѣродъ палавъ ясною иллюминацією⁴⁾.

¹⁾ *ibid.*, стор. 51.

²⁾ По смерти Сапогѣвского надруковано отъ-сѣ три его оповѣдани: 1. Старый палацъ. 2. Брилянты. 3. Бозъ и соловейко. Вѣдтакъ у „Школьной Часописи“ надруковано 1883. р. частину оповѣданя „Добра челядина“.

³⁾ Сапогѣвскій лежавъ недужимъ въ „Гофманьскѣмъ шпиталѣ“ при улицѣ Личакѣвскѣй.

⁴⁾ Се дѣялось 11. вересня 1880. р.

Недужій просивъ послугачѣвъ, щобъ занесли его пѣдъ вѣкно, зъ-вѣдки мѣгъ дивитисъ на Высокій Замокъ, „перемѣненный въ вулканъ“. Сапогѣвскій дививъ ся й задумавъ ся. Душа полетѣла на крылахъ думокъ далеко-далеко до яснои зѣрки, — до милои на Подѣлѣ. Ажъ ось принесли въ салю недужого селянина за-для операціѣ, и вѣдтакъ Сапогѣвскій пробудивъ ся изъ своего думаня, почувши слова послугача: „Сей довго не потягне!“ Опѣсля авторъ пригадавъ собѣ слова нѣмецкого поэта Гайного, що, мовлявъ, лишь хорый чоловікъ є чоловікомъ, по-за-якъ недужій являє ся бѣльшь чутливымъ, нѣжъ здоровый. Тому-то й Сапогѣвскій болѣвъ душею, коли вѣдбувалась операція нещасливого мужика. Вѣдтакъ довго не мѣгъ вѣнъ заснути той ночи. Ажъ десь надъ ранкомъ втихомрилась розбурхана его кровь и вѣнъ задрѣмавъ, та лишь на хвилю, бо ось збудивъ его послугачъ Стефанъ, „щобъ подивити ся на надпрограмову иллюминацію, яку той ночи Львѣвъ урядивъ“. То горѣвъ Піярѣвскій шпиталь! Сапогѣвскій злѣзъ до вѣкна, постоявъ хвилю, та не бачивши нѣчого, крѣмъ великои луны, поклавъ ся зновъ на постѣль та й плакавъ. Вѣнъ плакавъ надъ собою, надъ своимъ сусѣдою-мужикомъ и надъ недужими, що були въ Піярѣвскѣмъ шпиталѣ... До сали вѣйшла сестра Владислава, подивилась до другихъ хорыхъ, а по черзѣ прийшла й до Сапогѣвского! — „Вы не спите?“ поспытала. Вѣнъ обтеръ слѣзы, але она замѣтила ихъ слѣды. — „Чого вы такъ плакали? — чи вамъ такъ бѣль доскулює?“ — „Нѣ! плачу надъ тыми, що у Піярахъ“. — „Не плачте! — молѣть ся!“ сказала Владислава сумовито й вѣдѣйшла. — „Сердешна!“ каже авторъ про сѣю сестру милосердну. „Она на весь мала одинъ лѣтъ: молитву!“

О шестій годині рано звѣстивъ дзвѣнокъ, що въ каплиці почала ся Служба Божя. Деякі хорі, що могли ходити, поішли до каплиць, а всѣ инші молили ся въ сали підъ проводомъ сестры Тересы. И отъ, що каже авторъ про молитву въ недузѣ: „Здоровый мудрує, що нема Бога, що всео на свѣтѣ природа робить; але якъ стратить силу, якъ природа кине го на ложе, якъ лѣкаръ скаже, що силы природы ему вже не допоможуть, — тогдѣ не молитъ вже свѣта, не обожає его, а вертаєсь до Того, котрый въ дитинячихъ лѣтахъ бувъ для него всемогущимъ, — вертає ся до Бога!“¹⁾

Опѣсля мучили Сапогѣвского тяжкій думкы про невгодины въ житю суспѣльнѣмъ. „Паукъ“ — думавъ вѣнъ собѣ — „ловить мухи и не зъ нихъ кровь; — все-жь то людяньше, нѣжь ловити людей и зъ нихъ кровь пити“... Авторъ радъ бувъ спекатись тыхъ думокъ, та годѣ було, бо ось підъ вечеръ вѣдвѣдала того мужика его жѣнка. Она глянула на свого нещасливого чоловіка, що лежавъ неначе мертвый, й не могла вздержатись вѣдъ плачу: вхопила ся рукою за серце й впала мовъ мертва на землю коло постелѣ недужого. И прочунавъ бѣдолаха: очи его отворили ся, мутно глянули до-вокола себе и зновъ замкнули ся. А жѣнка его все ще лежала коло лѣжка въ памороцѣ. Сестра Тереса кинулась до омѣллон, и не-въ-довзѣ стямила ся селянка та стала голосити-плакати: „Господарю мѣй! забили тебе посѣпаки за твою кєрвавицю-батькѣвщину, осиротили мене нещасливу зъ дрѣбненькими дѣточками!... Пропадемъ мы бѣднѣй, — вѣдберуть намъ и послѣдну грядку, ще й зъ хатины выженуть! — приїде ся намъ у чужихъ людей хлѣба просити, — згину де підъ плотомъ зъ маленькими соколика-

ми, та не буде кому поратувати, — не найду я права, такъ якъ и ты мѣй господарю не найшовъ!“ — Не могло нѣчого, що Сапогѣвскій потѣшавъ нещасливу жѣнку, — она кляла-проклинала ворогѣвъ, що вбили ен чоловіка за те, що боронивъ свои батькѣвщины. Ажь ось влетѣвъ изъ канцеляріѣ лѣкаръ и скрикнувъ грѣзно на жѣнку, щобъ геть вѣдсѣль забиралась. Але-жь сестра Тереса вступилась за нещасною мужичкою, зъ-за чого докторъ позволивъ, полишити єѣ коло постелѣ калѣки. Вѣдъ того часу та бѣдна жѣнка сидѣла смиреннько-тихенько, якъ зновъ прийшла, вѣдвѣдати недужого чоловіка. Та не довго се тревало: третього дня она вже не застала свого мужа, — вѣдправили єѣ вѣдъ брамы до трупарнѣ.

Той-то нещасливый мужикъ звавъ ся Петро Стойкѣвъ. Колись вѣнъ бувъ господарь тямущій, що зъ жѣнкою и зъ дѣточками живъ у своѣй хатѣ мовъ у тихому раю. Ажь ось разъ запримѣтила жѣнка, що лице его насѣла тяжка задума. Та й було чого журити ся, бо панъ вѣдобравъ ему кусень сѣножати й велѣвъ скосити сѣно. Въ тяжкѣй журбѣ Петро ставъ ходити до корчмы и вѣдтакъ въ его хатѣ завелось погане житьє.

Пришовъ часъ косити другій разъ, а справа Петра не скѣбчила ся въ судѣ. Ще до свѣта выішли зъ косами побережники на сѣножати Петра; — необавци выѣхавъ до нихъ на кони й окомонъ, а за нимъ пришовъ польовый зѣ здоровымъ боклагомъ горѣлки. — „Ну, хлопцѣ! снѣшѣть ся зъ кѣсьбою, то дѣстанете дарунки вѣдъ пана! Косѣть! щобъ, закнмъ сонце зѣйде, можъ спрятати,“ — казавъ окономъ до трѣохъ побережникѣвъ и велѣвъ имъ выпити на заохоту. Побережники стали косити, — ще одинъ покѣсь линивъ ся вдовжь хлопскихъ сѣножатеѣ, коли ось гурма мужикѣвъ швидко наближилась

¹⁾ „Зоря“, 1882; стор. 166.

п станула лавою передь побережниками. — „Пане! що вы робите? — чомъ не чекаете суду?“ промовивъ до оконнома Петро. — „Мы самі собѣ судъ!“ кричавъ оконномъ. „Хлопцѣ! косѣть!“... Побережники справили ся зъ косами; мужики вѣдступились, тѣлько одинъ Петро оставъ и кладучись на землю сказавъ: „Отже-жь не скосите, хйба й мене порѣжете!“ Побережники вѣдступились и хотѣли оминуты Петра, але вѣнъ все пѣдкочувавъ ся имъ пѣдъ косу. — „А шарпнѣть его косою, най не пхае ся!“ скрикнувъ розлюченый оконномъ. И отъ побережникъ Юзефъ замахнувъ косою, — Петро лежавъ въ крови й стогнавъ тяжко... Въ першѣй хвили всѣ здеревѣли. Оконномъ чимъ-скорше навернувъ коня и почвалавъ лѣсомъ. Вѣдтакъ мужики ревнули однимъ голосомъ: „розбѣйникъ!“ — кинулись до побережника й звязали его. Петра завезли до Львѣвского шпиталю, де й умеръ бѣдолаха.

Коли-жь въ оповѣданю „Безвинный Сапогѣвскій змалювавъ досыть вдатно реальну картину зъ побуту суспѣльного, то въ давнѣйшѣй своѣй новелѣ „Смерть зъ любви“ не зѣумѣвъ вѣнъ зладити годящюю студіѣ психологичной, тому що до такого писаня крѣмъ природного талану й дару обсервацѣй треба ще мати чи-мало вѣдомостей, придбанныхъ довшюю систематичною наукою. Изъ сеи новелы довѣдуємо ся, що Ярکو, провизоричный учитель школы народной, полюбивъ панну Зуню, Русинку „зъ роду“, зъ котрою бажавъ оженити ся якійсь панъ Монтагъ. Зуня прихилилась сердцемъ до сентиментального Ярка та й мати еи не противилась подружю молодятъ. Та отъ, Ярко проявивъ героизмъ дивовижный, по-за-якъ покинувъ свою милу и рѣшивъ ся, працею добивати ся лучшего становища. И яка-жь то дивна дробница спонукала его до того героизму! Ему снилось разъ, що стоявъ надъ Днѣстромъ, мѣжь-тымъ коли по другѣмъ боцѣ

рѣки стояла Зуня зъ родичами й махала до него хусткою. Вѣдтакъ Ярко пустивъ ся въ-плавъ черезъ Днѣстеръ, але вода рвала й несила его долѣвъ. Наразъ побачивъ вѣнъ коло Зунѣ Монтага, котрый хотѣвъ взяти еѣ зъ собою, одначе она вырывала ся зъ его рукъ и прикликувала Ярка въ помѣчь. Сей добувъ останнихъ силъ, щобы до неи приплыти, але годѣ було! — щось немѣвъ камѣнь тягло его на дно. Вода зачала заливати его и вѣнъ закликавъ Зуню. Ажь ось Ярко бачить, що она скаче въ воду, — ще разъ намагае вѣнъ выплынути на верхъ, але вода покрывае его. Саме-тогдѣ хтось ухвативъ его за рамя и вытягъ на верхъ, — се бувъ учитель Северинъ, приятель Ярка, що сидѣвъ въ лодцѣ бѣля Зунѣ.

Якъ Ярко розказавъ своѣ сонъ Северинову, то вѣнъ озвавъ ся: „Не журись! се добрый сонъ, — лишь ты не гай ся, а пѣди ще нынѣ до Зунѣ, освѣдчи ся, и въ празднины зробимо весѣля!“ — „Га! не можу!“ вѣдповѣвъ Ярко сумовито. „Я ще не знаю, що зѣ мною буде!“ — Трохи-перегода пѣславъ вѣнъ до Северина ось-яке письмо: „Друже! памятай на сонъ, и старай ся выратувати еѣ! Я гниу для другихъ!“¹⁾

И отъ, яка дивовижа скоилась! Ярко тынявъ ся въ ночи неразъ надъ берегами Днѣстровыми й думавъ тяжку думку. Вѣнъ бачивъ, що для Зунѣ було-бъ тяжке жите въ хатѣ провизоричного учителя. Знавъ вѣнъ та-кожь, що й малá рѣзница въ поглядахъ и перекованяхъ могла-бъ отбѣрчити не тѣлько одну годину, але й цѣле жите. Отже уложивъ вѣнъ собѣ такій плянъ дѣлания: Выстаравшись о вѣдпустку на одинъ рѣкъ, вѣнъ задумавъ вѣдѣхати до Львова тайкомъ. Однои темной ночи пѣшовъ надъ рѣку, де стояли сплывы, що ихъ замовивъ

¹⁾ „Зоря“, 1880; стор. 219.

для себе по-переду, — вѣдтакъ сѣвъ на сплавы, выкинувъ свѣй капелюхъ на берегъ и поплывъ кѣлька миль. Потѣмъ вийшовъ на берегъ и повандрувавъ до Львова. Сейчасъ розбѣйшлась чутка, що Ярко втопивъ ся. Мати его й Северинъ довѣдали ся ажъ въ два тыжнѣ, що вѣнъ живъ; — але й тогдѣ просивъ ихъ Ярко, щобъ сю прищину задержали въ тайнѣ. Опѣсля вѣнъ працювавъ у Львовѣ надъ собою а Севериновѣ поручивъ працю надъ Зунею¹⁾.

Минувъ рѣкъ, а Ярко вернувъ ся й оженивъ ся зѣ своєю любкою. На тѣмъ весѣлю авторъ новелѣ бувъ дружбою вразъ изъ Севериномъ. Вѣдтакъ Ярко хотѣвъ Зуню забрати зъ собою до мѣста. Але она бажала йти зъ нимъ на село, щобъ помагати ему въ праці надъ освѣтою темного руского люду, — она полюбила сей людь, хочъ була Русинкою „зъ роду“.

Въ сѣй новелѣ бачимо неимовѣрну характеристику Ярка, котрый, бажючи статиь гѣднымъ подружя зъ Зунею, подавъ причину до поголоски, мабуть-то вѣнъ утопивъ ся. Вѣнъ бувъ байдужнымъ супроти того, що его мати черезъ два тыжнѣ могла думати, мабуть-то вѣнъ справдѣ пѣрнувъ у филѣ Днѣстровѣ, — що его суджена сумувала за-для такой катастрофы. Ярко ѣде собѣ спокѣйно до Львова, щобъ приготувити ся до экзамену, и просить молодого приятеля, Северина, щобъ тымъ часомъ схотѣвъ нахилити гарну Зуню до здорового погляду на просвѣтно-народнѣй нашѣй справы... Хибѣ-жъ мѣгъ такѣ выдумати чоловѣкъ, котрого сердце палало горячою любовою до своєї судженой? — хибѣ-жъ мѣгъ вѣнъ бути певнымъ, що молодой менторъ Зунѣ буде байдужнымъ супроти еи красы и сповнитъ вѣрно мѣсею старшого педѣгѣга?

¹⁾ ibid., стор. 233.

Очевидячки заподѣявъ тутъ авторъ похибку въ зѣображеню вѣдчѣ Ярка, дармѣ, що пишучи сю новелю мавъ вѣнъ тенденцію патріотичну.

Сапогѣвскѣй намагавъ писати такожъ деякѣ гуморески, якъ „Троитель“, „Придыбашки зъ дороги“, але въ сихъ творахъ не мѣгъ проявити природного гумору сей письменникъ, що вѣдчѣю своєю нахилѣвъ ся до сумовитого свѣтогляду. Хочѣ-жъ вѣнъ зладивъ по-найбѣльше самостѣйнѣй литературнѣй творы, то все-жъ добавѣвъ вѣнъ подекуды свѣй взоровзѣръ въ повѣстяхъ Федьковича. Найпачѣ-жъ оповѣданѣ зъ вояцкого житѣя „Кавярня пѣдъ Трефовой Дамою“ зъявляѣ манеру повѣстей буковиньского поета. Се-жъ оповѣданѣ вкладаѣ авторъ въ уста свого вуйка, щѣ служивъ у вѣйску и стоявъ реинментомъ въ Угорщинѣ.

У Сапогѣвского бувъ чи-малый таланъ, малювати картки зъ суспѣльного побуту. Въ такихъ картинкахъ бачимо хистъ художника, щѣ нахилѣвъ ся до реализму. Крѣмъ згаданѣй повѣсти „Безвиннѣй“ визначуѣ ся прикметами реализму такожъ оповѣданѣ зъ житѣя учителя „Добра челядина“. Зѣображаючи злиденну долю учителя Петра С* авторъ списавъ частину автобиографѣй, коли-то не мѣгъ добитись пристановища въ невзгодинахъ сѣльского учителя. Шкода тѣлько, що въ редакциѣ „Школьной Часописѣ“ не надруковано цѣлого оповѣданѣя.

Крѣмъ повѣстей писавъ Сапогѣвскѣй такожъ деякѣ статьи критичнѣй. Сюды належать отъ-сѣй розвѣдки: 1. „Сахеръ-Масохъ а Русины“. Критична оцѣнка („Зоря“, 1880; стор. 300—302). — 2. Розбѣръ трагедѣй Корнила Устѣяновича п. з. „Ярополкъ I., великѣй князь Кѣвскѣй“ („Зоря“, 1882; стор. 334—336). — 3. „Рускѣй театръ народнѣй вѣ Львовѣ“ (ibid., стор. 303—304; 336).

20. Василь Чайченко¹⁾.

Між руско-українськими письменниками в Росії є двоє, котрих імена й прізвиська (фамілії) з огляду на тамошні лихоліття народне виявити не можна, тому що за деякі письменні твори могли-б вони дізнати чи-малої напасти в одній спасителів російської держави. Коли-ж обережний Опанас Мирний автором сего історії літератури не хотів подати ніяких звісток про своє життя²⁾, то сміливий Василь Чайченко не жахався написати дещо про свій молодий вік і про свій теперішній побут³⁾, із-за чого можна вже легше пояснити напрям деяких його творів. Ось що пише сам Чайченко до автора сего історії літератури про своє життя і про свої змагання літературні:

„Я народився р. 1863. у Харківщині в панській сім'ї, і з малку завсідь балакав по-московському, бо інакше у нас у сім'ї не балакало і навіть не дозволювало балакати. Вивчившись дуже рано читати і прочитавши до 13. років дуже багато (окрім „Енеїди“ та Гребінчиних „Приказок“ — все по-російському), я чотирнадцятого року, будучи школяром із третього

¹⁾ Порівня коротку згадку про Василя Чайченка в „Зорі“, 1891. р., стор. 237.

²⁾ „Історія літератури рускої“, III. 2; стор. 697—698.

³⁾ По-переду писав Чайченко ось-що до Костя Паньківського про свою справу: „Щодо моєї біографії, то мав здається, що життєпис такого літературного діяча, що ще не виконав своєї діяльності, не може мати цінності уже через одне те, що переведення на історію його персонального життя, а се рідко зовсім мало цікаво, бо публіці треба знати літературні вчинки письменників, а не те, якої години він устає, чи лягає, — це рідко малої ваги. Та я власне й не знаю, що я міг би сказати про себе цікавого. Хіба рідко, коли народився, та деякі пояснення про літературну діяльність, — так дві-три уваги, — ось і все. І коли забажає д. Огоновський, то я залюбки це йому дам“.

гімназійної класи, прочитав Шевченка, і з того часу почав писати по-українському (досі писав тільки по-московському). Ані „Енеїда“, ані Гребінчині „Приказки“ на мене не зробили впливу, — я їх вважав за кумедні жарти. Шевченко зробив з мене зараз же українського націонала (хоч і чудно се казати про хлопця 13—14 років), — його поезія була вже мені не жартом, а його „Кобзар“ зробив моєю Євангелією. Я почав писати по-українському, зараз же й писати усячину: починаючи з віршів та кінчаючи словарями! (14 років!) Отже серед тебе обставини, серед якої я був, я зустрів і одні старших, і одні товаришів за-того саме ворогування до мого „хахлацтва“, і тим мені довелося зазнати чи-мало гірких хвилин з-за цього“...

„До 17. років я був зовсім самотній на своєму новому шляху, і тільки всімнадцятого року, не стерпівши своєї самотності (ще важчої через те, що я потрапив ще в гірші обставини, бо, змушений кинути вчиття та заробляти собі хліб власною працею, опинився я серед гнилого повітря російської канцелярії), вдав я з листом до д. Івана Левицького-Нечужа, пославши йому на зразок кілька своїх віршів. Він мені відмовив, але, на мій превеликий жаль, нам не довелося листуватися після кількох уже листів. Але мушу йому дякувати вельми, бо й тими небагатьма листами, що написав він до мене, він підняв мого духа вгору, і ледви чи не знає він сам, скільки разів і як щиро дякував я йому потім за його до мене прихильність. І коли вже маєте про мене що писати, то я бажаю би, щоб не минули Ви цїєї моєї подяки незнайомому мені, але дорогому до мене прихильникові. Він одослав деякі мої вірші в

„Свѣтъ“, и тамъ рокѣвъ 1881. та 1882. (якъ дѣзнавъ ся я зъ „Покажчика“ М. Комарова) и були вони друковані підъ псевдонимомъ „Иванъ Перекопиполе“. Вѣнъ же направивъ до мене й д. Старицького, що лагодивъ тодѣ „Раду“, и такимъ побытомъ почавъ я друкувати свои писання“.

„Почавъ — на превеликій мѣй жалъ! Мало освѣчений, недбалый навѣтъ про форму вѣршову, понадруковувавъ я чи-мало такого, що вельми потѣмъ його соромивъ ся. И доси не можу розгорнути своихъ „Новыхъ пѣсень та думъ“ (Київъ, 1887), не почуваячи сорома. Правда, зрозумѣвши свои помилки вже тодѣ, якъ процензурований рукописъ бувъ у Києвѣ, я зъ усѣи силы протестувавъ проти того, щобъ цю книжку выдавати (хоча й не мѣгъ нѣчого зробити), але-жъ не можу не соромитись того свого минулого нехлюйства, и коли часомъ трохи й виправдѣвую себе, то хиба тымъ, що я бувъ самъ, и нѣхто минѣ не порадивъ кращого, — анѣ приватно, анѣ друкомъ. Зрозумѣвши-жъ свои помилки, я почавъ уже дбати про те, щобъ мои работы бѣльшь належали до литературы, нѣжъ до макулятуры. Можете зрозумѣти, скѣльки працѣ (мабуть даремной) положивъ я на те, щобъ повыробляти купу своихъ невыробленихъ вѣршѣвъ, и скѣльки я ихъ знищивъ, не вдѣявши нѣчого!“

„Скоро (р. 1881.) дѣзнавъ ся я про Галичину, — побачивъ „Дѣло“, а р. 1883. и „Зорю“, — то заразъ зъ усей силы прихиливъ ся до Галичанъ, не вважаючи на те, що тодѣшня мова у тыхъ часописяхъ до того спиняла мене, що я читавъ уже р. 1885. перекладъ „Новорѣчныхъ дзвонѣвъ“ Диккенса такъ, якъ бы воно було по-польському (— мова, що я тодѣ фѣ знавъ тѣльки трѣшки). Отъ же незабаромъ я впевнивъ ся, що прихильность свою буде минѣ не съ-такъ то легко виявити

дѣломъ. Я почавъ посылати и въ „Дѣло“ и въ „Зорю“ вѣршѣ, оповѣданія, переклады. Справдѣ р. 1884. „Зоря“ дещо зъ того надрукувала¹⁾, але все инше систематично одкидало ся. Я дуже добре розумѣю, якій-то невыроблений були тодѣ мои працѣ, але я сподѣвавъ ся, що минѣ хочъ напишуть про це. Тымъ часомъ нѣхто й не озвавъ ся, а працѣ часомъ клало ся багато. Ще „Зоря“ инодѣ яку дробничку друкувала, а вже що „Дѣло“...²⁾ Я кинувъ у його зовеѣмъ посылати, здавця, пѣсля того, якъ, переклавши въ-двохъ зъ М. Загѣрньою „Сагайдачного“ Мордовця та пославши половину „Дѣлови“ (вкупѣ зъ иншимъ) я мавъ одмовою — саме погордливе мовчання. Въ „Зорю“ я посылавъ за-того вѣ свои оповѣданія (рокѣвъ 1891. та 1892. друковані у „Зорѣ“-жъ, або въ „Календарѣ“ „Просѣвѣты“ та въ иншому), не лѣвчучи вѣршѣвъ, и завсѣгды стрѣвавъ одно: не велике бажання мати зо мною дѣло. Тѣльки д. Ив. Франко озвавъ ся р. 1886. до мене: одъ його дѣзнавъ ся я, що мои працѣ варті друку. За це повиненъ я йому дякувати... Впевняю Васъ, що, якъ бы не моя непохитна впевненѣсть, що мусимо мы, Украинцѣ зъ Авестрїи та зъ Россїи, жити въ найближчихъ зносинахъ, та що мушу я такъ чи инакъ досягти того, щобъ минѣ дали змогу робити (я бажавъ зъ усей силы робити), — якъ бы не ця впевненѣсть, то я мѣгъ бы зневѣритись въ своему дѣлови тымъ найбѣльшь, що россїйська цензура и въ Россїи

¹⁾ Въ „Зорѣ“ 1884. р. надруковано три короткїи стихотворы В. Чайченка та й два прозаичнїи писаня, се-бъ-то казку „Чудова дѣвчина“ (стор. 119—120) и биѣграфичну статью п. з. „Джонъ Бровъ, першїи борець за вызволь американскихъ невольникѣвъ“ (стор. 177—179).

²⁾ У фелетонѣ „Дѣла“ надруковано 1890. р. оповѣданѣ Чайченка п. з. „Непокорный“ (ч. 55—57) и легенду зъ далекого Сходу п. з. „Зрадникъ“ (ч. 113).

минѣ не давала польги. (Кажучи: зневѣритись въ своему дѣлови, я кажу, звѣсно, про себе, про свои работы, а не про украиньсько-руську справу)⁴.

„Такъ тягло ся до 1890. року, коли дякуючи д. д. Володимирови Шухевичови, Костеви Панькѣвському та Василеви Лукичеви, я на-рештѣ придбавъ собѣ право працювати на користь тѣй идеи, якѣй бажаю вѣдати своє життя“.

„Отъ и все, щѣ я можу сказати про себе! Додамъ хиба те, щѣ я сподѣвавъ ся тыхъ гострихъ докорѣвъ, якѣ одержавъ (друкомъ и приватно) за свою замѣтку „Галицькѣй вѣршѣ“, — сподѣвавъ ся, ще пишучи цю замѣтку¹⁾. Але, хоча роботу ту написавъ бы я теперь зовѣмъ не такъ, — я все-жъ не жалкую, щѣ вѣ надрукувавъ: моя любовъ и поважання до галицькихъ дѣячѣвъ литературныхъ wymagaє, щѣбъ я казавъ имъ правду. Я не можу иначе казати, коли я такъ думаю. Иначе казавши, або мовчавши, я дурити-му людей, а значить — и не любити-му и не поважити-му ихъ. Додаю ще, щѣ въ гострихъ моихъ увагахъ побачили бѣльше гострости, нѣжъ у ихъ справдѣ е“....

„Въ Россіи дбаю теперь наибѣльше про народне читання, и тымъ выготувавъ до выдання кѣльки книжечокъ зъ своимъ подѣисомъ и безъ його, — вони друкували ся у Киѣвѣ, у Харьковѣ, у Одессу, у Москвѣ“...

„До друку можна покористуватись вѣмъ тымъ, щѣ подѣисане „Иваномъ Перекотиполемъ“ або „Василемъ Чайченкомъ“. Иныхъ моихъ псевдонимѣвъ прошу не выявляти, и выразно цѣго бажаю“.

* * *

¹⁾ „Галицькѣй вѣршѣ“. Критична статья В. Чайченка у Львѣвскѣй „Правдѣ“; томъ III, 1891; выпускъ 8., стор. 103—111; — выпускъ 9., стор. 150—158; — выпускъ 10., стор. 200—206.

Василь Чайченко ставъ писати украиньскѣй поезіѣ въ 1880. р.¹⁾. До першихъ його стихотворѣвъ належить присвята „Матери“. Тутъ каже поетъ, щѣ мати выглядає долѣ для свого сына, — щѣ она жде днѣвъ ясныхъ въ бездолѣ²⁾.

Вѣдтакъ деякѣ вѣршѣ Василя Чайченка надруковано подѣ криптонимомъ „Иванъ Перекотиполе“ у Львѣвскому „Свѣтѣ“ 1881. р. Въ сихъ творахъ зъявивъ ся вѣнъ вѣдъ-разу горячимъ народовцемъ. Осъ-якѣ патріотичнѣй думки выказавъ вѣнъ у стихотворѣ, надрукованѣмъ п. з. „Зъ Украины“:

И минули часы, тѣ проклятѣ часы,
Якъ Украина въ крови потопала,
И надѣя опять заевѣтилась у вѣсѣхъ:
„Наша мати ище не пропала!“

И радѣли усѣ, въ-купѣ зъ ними Богданѣ:
„Мы теперь усе лихо забудемъ;
Подѣ рукою Москвы, нашѣй рѣднѣй сестры,
Все життя мы щасливѣи будемъ“!

И такъ думали вѣсѣ... И минули часы,
И навкругъ мы теперь оглядѣлись,
И побачили, добре побачили мы,
Щѣ надѣя усѣ розлетѣлись³⁾.

Коли-жъ тяжко жити на Украинѣ, то поетъ иде свѣтъ за очи, шукати долѣ. Хоча-жъ вѣнъ знає, щѣ въ темрявѣ трудно йти, то все-жъ не лякає ся ночи, — вѣнъ иде смѣливо напередѣ, чѣй найде колѣсь долю? Та щѣ-жъ зъ того, щѣ вѣнъ бажає правды й волѣ! — люде

¹⁾ Про поезіѣ Василя Чайченка сказано децо въ „Исторіи литературы рускоя“, II, 2; стор. 709—711.

²⁾ „Пісні“. Харьков, 1885; стор. 33.

³⁾ „Свѣт“. У Львові, 1881; стор. 179.

закривають его, лютуючи, въ неволю и кажутъ ему, що правды немає й не буде. Не диво про-те, що поетъ толь-ко въ безупинній праці добачає поруку лучшої долѣ. Вѣнь каже, що праця єдина насъ вѣльными робить, — що она уторує намъ шляхъ довгій и важкій, котрый прямує до свободы й щастя. Уже-ж мы народились на свѣтъ для работы й живемо для борнѣ; — хоча-жь у не-доли й неволи звѣкуємо, то таки долю дамо внукамъ!¹⁾

Та отъ, для працѣ тої, що єсть намъ Шевченко въ заповѣтѣ переказавъ, мы заснули спокѣйно й недбало! „И спимо... А Украина безпашна въ слѣзохъ такъ и до-си, якъ перше, конає, — и, рыдаючи, волю минулу свою у неволи вона спамятає“²⁾.

Вѣдтакъ поетови набридло иногдѣ, зносити зъ собою на свѣтѣ нудьгу-нерозраду, — вѣнь радъ-бы далеко злетѣти въ те синє небо, де мѣсяць блищить, — вѣнь уявляє собѣ, що тамъ воля широка, — що тамъ кривды нема³⁾. Ба, вѣнь каже, що вѣтеръ одинъ оставъ ся безъ кайданѣвъ, — що терпѣти тутъ уже не сила!⁴⁾ А уже-жь не тратить вѣнь надѣѣ на красшу долю батькѣвщины, — каже, що великій приїде день колисъ, — великій день святой волѣ!⁵⁾

Поетъ оглядає ся за проводыромъ въ змаганію на-роднѣмъ, и до завязующего борця вѣдзываетъ ся зъ отъ-симъ покликомъ: „Силу горду до себе ты зви, и зъ ве-седлымъ обличчамъ свѣй стягъ пѣдними ты у гору въ рукахъ и, повный дужон силы, тодѣ ты людей за собою веди“!⁶⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 189—190.

²⁾ *ibid.* „Памяти Тараса“; стор. 189.

³⁾ „Пісні“. 1885; стор. 8—9.

⁴⁾ „Зоря“. 1890; стор. 199.

⁵⁾ „Зоря“. 1889; стор. 281.

⁶⁾ „Пісні“. 1885; стор. 34.

Такі-жь смѣливій борцѣ доведуть свое дѣло до путя, коли имъ въ ихъ змаганяхъ буде помагати патріотичне жѣбноцтво. Отъ, дѣвчина Ярина каже своему милому, ко-закови Иванови, що „краще намъ умерти въ мукахъ, анѣжь зрадить Украину“¹⁾. А инша дѣвчина каже коза-кови: „Ой я тебе, козаченьку, якъ душу кохаю, але-жь бѣльше єсть кохання до рѣдного краю“²⁾.

Поетъ, проявляючи патріотичній думки й горячу лю-бовь до Украины, не забуває вбогихъ братѣвъ, що пови-вають ся тяжкимъ лихолѣтемъ суспѣльнымъ. У стихо-творѣ „Сумній картины“ горює вѣнь изъ-за руины эко-номичного побуту мужикѣвъ, кажучи оєь-що:

Убогін нивы, убогін села,
Убогій, обшарпаний людъ, —
Сумній сѣ картины, сумній-невеселі,
А ничихъ не знайдеш ты тутъ!

Не ставъ бы дивитись, схотѣвъ бы забути,
Такъ силы забути нема:
То рѣдніи села, то рѣдніи люде!
То наша Украина сама!³⁾

Стихотворы Василя Чайченка друковано вѣдъ ро-ку 1881. трохи-не вѣ всѣхъ руско-украиньскихъ часо-писяхъ и збѣорникахъ, якъ у „Свѣтѣ“ (Львѣвъ, 1881), въ „Радѣ“ (Киѣвъ, 1883. 1884), „Нивѣ“ (Одесса, 1885), въ збѣорнику поезій „Впередѣ“ (Чернѣвцѣ, 1888), въ ли-тературно-наукѣвѣмъ додатку до „Буковины“ п. з. „Зер-на“ (Чернѣвцѣ, 1888), въ „Зорѣ“ (Львѣвъ, 1885—1892), „Дзвѣонку“ (Львѣвъ, 1890—1892), „Дѣль“ (Львѣвъ, 1890),

¹⁾ „Зоря“. 1889; стор. 296.

²⁾ „Зоря“. 1891; стор. 123. — Величній идеаль національный Оле-ны Пчѣлки визначує ся въ поємѣ „Козачка Олена“.

³⁾ „Зоря“. 1884; стор. 27.

„Правдѣ“ (Львѣвъ, 1891. 1892), въ иллюстрованій „Библиотецѣ для молодѣжи“ (Чернѣвцѣ, 1891. 1892), въ иллюстрованій Календарѣ товариства „Просвѣта“ (Львѣвъ, 1892), въ „Буковинѣ“ (Чернѣвцѣ, 1892), въ „Батькѣвщинѣ“ (Львѣвъ, 1892) и въ „Зеркалѣ“ (1892).

Поезія Василя Чайченка надруковано такожъ въ окремихъ збѣрникахъ. Осъ и они: 1. „Пѣснѣ“. Харькѣвъ, 1885 (32 дробнѣй стихотворы). — 2. „Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“. Збѣрникъ пѣсень и оповѣданъ. Выпускъ I. Кивѣвъ, 1886. (Всѣхъ пѣсень 14). — 3. „Новѣ пѣснѣ и думы“. Кивѣвъ, 1887. — 4. „Зъ народнього поля“. Три казки: а) „Снѣгурка“ (стор. 3—13); — б) „Сопѣлка“ (14—25); — в) „Дѣвчина Леся“ (25—39). Харькѣвъ, 1887. — 5. Три казки: а) „Чия работа важча“ (стор. 3—8; — б) „Кузьмина“ (9—12); — в) „Три бажання“ (13—16). Кивѣвъ, 1891. — Редакція-жъ „Дзвѣнка“ выдала передрукѣмъ два маленькѣй збѣрнички стихотворѣвъ В. Чайченка: 1. Могутнѣй комаръ. Сѣрко (Байки; стор. 3—11). Першій коваль (Пересѣвъ; стор. 12—16) Львѣвъ, 1890. — 2. Дума про княгиню-кобзаря (Казка зъ народного поля; стор. 3—12). Смерть отаманова (13—16). Львѣвъ, 1891.

Въ писаню поесій добачаемо у Чайченка чи-малый поступъ. Коли бо вѣнъ въ починахъ своен литературной творчости проявлявъ бѣльшь римовану прозу, намагаючи подекуды закрасити еѣ фразами вельми патріотичными, то трохи-перегода ставъ вѣнъ творити справжнѣй поесій, дарма, що мѣжъ ними мають лишъ тѣ вышшу стѣйнобѣть, котрѣй визначують ся горячимъ патріотизмомъ. До сихъ стихотворѣвъ належать мѣжъ иншими: „Пѣсня“ („Зоря“, 1889; стор. 41), „Зрадникъ“, легенда зъ далекого сходу („Зоря“, 1891; стор. 424—426), „Дума про княгиню-кобзаря“ („Дзвѣнокъ“, 1891; стор. 81—83) и „Галима“ („Зоря“, 1892; стор. 107). Такъ въ „Пѣснѣ“ згадуе поетъ про

недолю Руси-Украины и кожду зъ трѣохъ стрѣфъ кѣичитъ осъ-якимъ рефреномъ:

Гей, братя, изъ-нову
За Русь-Украину
Свѣй стягъ пѣдѣймайте!
Терпѣть до-загину!

Годъ-жъ тутъ поминути поетичну казку, що еѣ авторъ написавъ пѣдъ заголовкомъ „Хома Макогѣнъ, убогій наймитъ“ („Батькѣвщина“, 1892; число 23, и окрема вѣдбитка). Чайченко хотѣвъ писати нѣбы-то епопею въ семи пѣсняхъ зъ епильгомъ, але зладивъ таки казку зъ прикметою сатиричною. Головнымъ дѣячемъ въ сѣмъ стихотворѣ е Хома Макогѣнъ. Его батько, козакъ, бувъ еусѣдою бундючного Вонсаля, се-бъ-то Ляха, котрый тогдѣ, якъ скрутно траплялось, упевнявъ Хому, що любить его, неначе рѣдного брата. Макогѣнъ же обѣцявъ, пособляти Вонсалеви въ пригодѣ, та отъ, незабаромъ побачивъ, що таки добре уклепавъ ся, бо Вонсаль ставъ уважати Макогона за наймита, а вѣдтакъ убравъ ся до него въ госпѣду та вытуривъ хозяина зъ хаты. Але той панъ мавъ невелику смѣливѣсть, тому-то старѣй Макогѣнъ прогнавъ его геть и незабаромъ побратавъ ся зъ сильнымъ Боголюбскимъ, се-бъ-то зъ Москалемъ. Вже-жъ у Макогона крѣмъ Вонсаля бувъ ворогомъ ще й Азиятъ, — Татарины и Турокъ, вѣдтакъ думавъ козакъ, що зъ Боголюбскимъ зможе ихъ обохъ побороти. Але-жъ у сего еусѣда була скрутна голова; — за шматъ гнилой ковбасы вѣддавъ ему Макогѣнъ все свое право до батькѣвщины, и винившись не дѣйшовъ до дому, але заснувъ пѣдъ паньскимъ тыномъ. Черезъ день Боголюбскѣй геть протуривъ его зъ хаты, — вѣнъ зимою замерзъ коло тыну. Збѣставъ ся сынъ его, недолѣтокъ Хома. Панъ звелѣвъ узяти дитину въ економію въ наймы. Саме тогдѣ збивъ ся Бого-

любській въ таку силу, що того Вонсая звоювавъ и полонивъ. Коли-жъ Вонсаль хотѣвъ опѣсля зломити кормигу, то Боголюбській боячись, щобъ вѣнъ зъ Хоמוю не вступивъ у спѣлку, сказавъ Хомѣ, що дозволить єму жити въ хатѣ, якъ вѣнъ протурить геть Вонсая. И неначе собака кинувъ ся Хома на Вонсая, зъ-за чого той утѣкъ, киваючи пятами. Тодѣ Боголюбській погладивъ Хому, назвавши єго псомъ, и наставивъ єго вартовимъ до хаты Вонсалеви. Вѣдтакъ Хому й Вонсая сѣпаки Боголюбського залігали на ланцюгъ.

„Я умру!“ застогнавъ на припонѣ Хома й хотѣвъ уже впасти та вмирати, коли чує, — щось важко сопе по-близу; — вѣнъ озирнувъ ся та побачивъ вола рогатого, щѣ у старого Макогона ходивъ ще у плузѣ, а теперъ бувъ у пана. И отъ, сему волови ставъ Хома розказувати, що теперъ терпить до-загину за-для того, що стоявъ за правду. Опѣсля говоривъ вѣнъ волови ось-що: „Старовинній однаковій згадки у насъ: треба намъ край свѣй кохати й не дати у-двохъ на поталу, на глумъ Боголюбському рѣднѣи хаты. Розжени ся-жъ! порви сей треклятый ланцюгъ! — тодѣ знову я буду на волѣ и вкупѣ зъ тобою робить почнемо на широкому нашому полі“. И трохиперегодя озвавъ ся вѣль до Хомы ось-якъ: „Мы обыдва у путахъ! Мене закликавъ ты, щобъ я тебе vyrвавъ зъ неволь, и тодѣ тѣльки наче-бъ то зможу зазнати на сѣмъ свѣтѣ кращѣи долѣ! Може й такъ!... Але думка у мене така, що зробивши ся паномъ въ сѣй хатѣ, ты-бъ запрѣгъ мене въ плугъ та й изъ-нову почавъ такъ, якъ батько твоѣй, мною орати. — Ты казавъ, що въ обохъ у насъ згадки одий... Ты дурный!... чи смѣявъ ся ты може? Въ тебе въ згадкахъ роскоши минулій, а я — щѣ згадаю я?... Правда, тяжко мене сей катує кацапъ, — але-жъ можешъ ты самъ зрозумѣти, що не добрин згадки у мене й

про тыхъ, хто до його ще вмѣвъ мене бити... Я-жъ не вѣль, а така-жъ людина, якъ ты! — але зле-чарѣвнича Темнота перекинула зъ-давна мене вже воломъ, и заткнула минѣ мого рта. Я роблю за вола, та надходить той часъ, щѣ минѣ тую шкуру волячу треба скануть, и хто-вѣ сѣмъ пособить минѣ, я тому за те щиро вѣддячу“¹⁾.

Поетъ каже вѣдтакъ въ епильогу мѣжъ иншимъ ось-що: „Минѣ жалко Хому!... А якъ правду казати, чи хто виненъ, що вѣнъ на припонѣ? — Пособачивъсь, — собаць же вязати на ланцюгъ зъ-давна звелено навѣтъ въ законѣ. И порвати ланцюгъ той не можна Хомѣ, але щѣ перервати не сила, перетерти його намъ можливо, коли не лякати ся довгого дѣла“.

Въ сѣмъ стихотворѣ вызначае ся „ширша идея людекости“, на котру самъ авторъ натякнувъ²⁾, и про-те видимо, що вѣнъ любовъ до темного, невольного брата ставить выше любви до колишнього политично-національного побуту. Засновокъ національного нашого вѣдродження добачае авторъ въ идеи демократизму, дарма, що вѣнъ не знае, „коли дѣйде та справа до краю“³⁾.

Стихотворы Чайченка вызначають ся гарными образами природы, проявами горячого патріотизму й легонькимъ вѣршованемъ, тѣлько-жъ не добачаемо въ нихъ вѣтхненя вѣщого поета. А вже-жъ авторъ присвячує свою литературну дѣяльність бѣльшь писаню оповѣданъ, повѣстокъ, казокъ, біографій, статей етнографичныхъ и критичныхъ, а поезіѣ творить вѣнъ мабуть за-для того, щобъ подати пѣльгу своимъ важкимъ та сумовитымъ почуванямъ зъ огляду на суспѣльные та народне лихолѣте, та

¹⁾ „Хома Макогонъ, убогий наймитъ“, передрукъ зъ 23. числа „Батьківщини“ 1892. р., стор. 14—15.

²⁾ *ibid.*, стор. 12.

³⁾ *ibid.*, стор. 16.

щобъ землякѣвъ загрѣвати до любви батькѣвщины. Вѣд-такъ мѣжь дробными вѣршами Чайченка мають меншу стѣйность его байки, котрѣ подекуды своею розлогою формою зъявляють прикмету поетичного оповѣданя. Лучшій суть казки Чайченка, щѣ зъявляють прикмету гумористичну. Ось и они: 1. „Чия робота важча?“ — 2. „Кузьмина“. — 3. „Три бажання“. Кіѣвъ, 1891. Властивымъ полемъ литературной дѣяльности Чайченка есть отже проза. Передо всѣмъ подаемо тутъ оглядъ его оповѣданъ, повѣстокъ и казокъ. Ось и они:

1. Чудова дѣвчина („Зоря“, 1884; стор. 119—120; — „Творы В. Чайченка“, Львѣвъ; томъ I, стор. 177—179).
2. Бѣдный вовкъ. Народня казка. Харкѣвъ, 1885.
3. Сестриця Галя. Оповѣдане („Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“. Кіѣвъ, 1886; стор. 35—50; — окремо выдано въ Кіѣвѣ 1890. р., — „Творы...“, т. I, стор. 23—31).
4. Безъ хлѣба („Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“; стор. 51—76, — и окремо въ Кіѣвѣ, 1890. р.).
5. Экзаментъ („Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“, стор. 77—91; — „Творы...“, т. I, стор. 1—8).
6. Одна, зовсѣмъ одна. Оповѣдане („Складка“. Альманахъ. № 1. Харкѣвъ, 1887; стор. 15—41; — „Творы...“, т. I, стор. 32—48).
7. Дядько Тимоха („Зъ загадокъ про дитячій лѣта“. Кіѣвъ, 1888; стор. 4—22; — „Творы...“, т. I, стор. 49—57).
8. Кееня („Зъ загадокъ...“, стор. 23—56; — „Творы...“, т. I, стор. 57—72).
9. Непокѣрний. Оповѣдане („Дѣло“, 1890; число 55—57; — „Творы...“, т. I, стор. 92—104).
10. Олеся. Оповѣдане („Дзвѣнокъ“. Львѣвъ, 1890; стор. 90; 97—99; — „Творы...“, т. I, стор. 185—191, — и въ збѣрнику трѣохъ оповѣданъ, Москва, 1892; стор. 17—35).

11. Грицько. Оповѣдане („Дзвѣнокъ“, 1890; стор. 129—131; — „Творы...“, т. I, стор. 191—196, — и въ збѣрнику трѣохъ оповѣданъ, Москва, 1892; стор. 36—53).

12. Елі-Ремъ. Переказавъ В. Чайченка („Дзвѣнокъ“, 1890; стор. 154).

13. Мудрый Грицько. Оповѣдане (ibid., стор. 177—179).

14. Украла (ibid., 1891; стор. 14—15; — 366-ричникъ трѣохъ оповѣданъ, Москва, 1892; стор. 5—16; — „Творы...“, т. I, стор. 196—200).

15. Хлопецъ та малпа. Переказавъ В. Чайченка („Дзвѣнокъ“, 1891; стор. 18).

16. Нелюбъ (Кіѣвъ, 1891; — „Творы...“, т. I, стор. 105—116).

17. Соняшний промѣнь. Повѣсть („Зоря“, 1891; стор. 201. 221. 241. 261. 281. 301. 321. 341. 361. 381. 401. 421; — „Творы...“, т. II, стор. 1—174).

18. Хата. Оповѣдане („Зоря“, 1891; стор. 441—447; — „Творы...“, т. I, стор. 73—91; — Библиотека „Батькѣвщины“, часть I. Львѣвъ, 1892; стор. 27—51).

19. Середъ ледоватого моря. Оповѣдане. Выдано у Львовѣ 1891. р. товариствомъ „Просвѣта“, книжочка 122. — Одесса, 1891. р. пѣдъ заголовкомъ „Середъ крыжаного моря“).

20. Каторжна (Кіѣвъ, 1891; — въ „Зорѣ“, 1892; стор. 68—71; — „Творы...“, т. I, стор. 126—137).

21. У снѣгу. Повѣстка („Иллюстрована Библиотека для молодѣжи“. Чернівцѣ, 1891; стор. 152—155).

22. Оповѣданя про Павла Хлѣбороба („Иллюстрованный Календаръ товариства „Просвѣта“, 1892; стор. 3—13; — „Творы...“, т. I, стор. 164—176).

23. Вѣрний другъ („Дзвѣнокъ“, 1892; стор. 23).

24. Кавуны (ibid., стор. 113—115; — „Творы...“, т. I, стор. 200—207).

25. Спроба („Правда“, т. XIII; 1892; стор. 321—332).
 26. Зустрѣчь („Зоря“, 1892; стор. 27—30; — „Твори...“, т. I, стор. 117—125).
 27. Байда („Зоря“, 1892; стор. 150—153; — „Твори...“, т. I, стор. 155—163).
 28. Утѣкачка („Твори...“, т. I, стор. 138—154).
 29. У церквѣ. Етюдъ („Вагра“. Въ Стрию, 1887; стор. 12; — „Твори...“, т. I, стор. 179—180).
 30. Вербы (ibid., стор. 180—181).
 31. Квѣтка (ibid., стор. 181).
 32. Вѣтеръ (ibid., стор. 182).
 33. Лѣсъ (ibid., стор. 182—184).
 34. На распуттѣ. Повѣсть („Зоря“, 1892; число 10. и слѣдующій; — доси ще не скѣнена).

Василь Чайченко писавъ ще инші повѣстки й казки, але мы пропустили ихъ въ ось-тѣмъ оглядѣ, тому що авторъ бажавъ выразно, щобъ не виявляти иншихъ его псевдонимѣвъ та й такихъ творѣвъ, котрі не визначають ся криптонимомъ „Василь Чайченко“.

* * *

Мѣжь повѣстями Чайченка визначає ся найпаче „Соняшній промѣнь“ не тѣлько своимъ объемомъ, але й яеною провѣдною думкою про національно-просвѣтній змаганя тямущихъ Украинцѣвъ. Ось и змѣсть сєй повѣсти: Марко Кравченко, сынъ убогого чоботаря, бувъ студентомъ останнього курсу исторично-филологичного факультету. Мати его вже давно вмерла, застудивши ся на рѣцѣ, де прала бѣлизну, а батько пивъ инюгдѣ, „бо бувъ невчений, неосвѣченый“, — „пивъ, бо душа его шукала хочъ якого виходу зъ того безпросвѣтного житя, и — звѣсно — не могла найти его въ шятицѣ“¹⁾. Бѣдолаха замерзъ на улицѣ.

¹⁾ „Твори...“, томъ II., стор. 3—4.

Молодой Марко запрягавъ у души, вѣдати свое житє на служенє просвѣтѣ. На сѣмнацятому роцѣ вѣнъ прочитавъ „Кобзаря“ Шевченкового. Дивный впливъ зробила на него та книга. Доси вѣнъ читавъ тѣлько московскій книжки, й ту мову, котрою писано „Кобзаря“, уважавъ простацкимъ жаргономъ, навѣтъ прикметою неосвѣты. Але-жь натхненє слово поетове робило такій впливъ на впечатливу душу молодого хлопця, що вѣнъ мусѣвъ вѣддавати ся ему майже безъ бою. Щира любовь до матери та до батька у Марка ще побѣлылилась любовью до нихъ, яко до нещасныхъ, затоптанныхъ житємъ людей. Сю любовь вѣнъ переносивъ потѣмъ на всѣхъ убогихъ и знеислєныхъ, працюющихъ та знатужєныхъ. Се бувъ несвѣдомый поки-що ему самому демократизмъ¹⁾.

Важко було жити Маркови пѣсля батьковои смерти. У него збѣтала ся тѣлько поганенька батькова хатина. Тогдѣ-то почавъ вѣнъ жити приватными лекціями, и трохи-перегода поѣхавъ зъ-за того въ село Радѣковку до пана Городиньского, вчити молодшого его сына. Саме-тогдѣ приѣхавъ на село до батька старшій его сынъ, Иванъ, Петербургскій урядовець.

Панъ Городиньскій, хочъ бувъ Украинецъ, говоривъ по-московски, але инюгдѣ вживавъ украинскихъ приказокъ, що вельми невподобалось его гордовитѣй жѣнцѣ. Крѣмъ двохъ сынѣвъ була у Городиньскихъ ще гарна дочка, Катерина, велика ентузіястка природы.

Живучи у Городиньскихъ Марко хотѣвъ близше придивити ся до селяньского житя, до народу. Коли-жь въ-перше выйшовъ на улицу, то дѣзнавъ ся, що парубки й дѣвчата спѣвають поганій пѣснѣ, — що деякі мужики потѣ-запиваютъ ся й замѣсць широко-народнои мовы

¹⁾ ibid.

вживають ломаною м'шанины. Тому-то вернув ся вѣнъ у свою хату похмурый та задуманый. Все, що вѣнъ бачивъ, вразило его тяжко. Коли-жъ другого дня прийшовъ до обѣду, побачивъ нового гостя. Се бувъ Якѣвъ Григоровичъ Голубовъ. Вѣнъ бувъ сыномъ Москаля, котрый покинувши торгувати та обдурювати своихъ Москальцѣвъ, прийшовъ на Украину й привѣзъ стѣлько грошей, що мѣгъ купити бѣльшь тысячь десятинь землѣ. А по-за-якъ батько побачивъ, що освѣта дає змогу, ширше розсувати руки, тягнути до себе въ кишеню, то вѣддавъ сына до гимназій, а вѣдтакъ и до университету. Сынъ выйшовъ вѣдтѣля „паномъ“, а якъ батько померъ, то освѣвъ на селѣ й ставъ хозяйнувати. Хочъ самъ бувъ зъ роду мужикъ, то замотавъ вѣнъ своихъ мужикѣвъ въ тенета такъ, щобъ нѣколи й не выпутали ся. Вѣнъ дививъ ся на селянъ зъ презирствомъ и не вважавъ ихъ навѣтъ за людей; тому-то говоривъ, що нерозвита сила мусить давати свою мускульну працю, чтобы процвѣла культура. А вже-жъ и молодой Иванъ Городинскій хотѣвъ, щобъ караюча рука завсѣгды висѣла надъ мужикомъ, ба, вѣнъ казавъ, що „темна робоча маса въ посуваню напередъ цивилизаціѣ вѣдѣграє таку-жъ ролю, якъ робоча товарина въ нашому господарствѣ“¹⁾. Одначе Катерина натякнула на те, що й мужики люде, дарма, що она згоджувала ся, що мужики не здатнѣ до такого житя, якъ житє освѣченыхъ людей. Тогдѣ-то Марко, станувши въ оборонѣ мужикѣвъ, заявивъ, що простый народъ, а найбільше народъ украинскій, такъ-саме здатный до выщон культуры, якъ и пануюча кляса. Коли-жъ Голубовъ назвавъ Марка Украинифиломъ, що бажавъ бы вѣддѣлити „хохляндію“ вѣдъ Росіѣ, то Марко вѣдказавъ смѣливо, що Украинифилы сто-

¹⁾ *ibid.*, стор. 23.

ять за свое рѣдне націѣне житє й роблять, щобъ досягти своей меты. И вѣдтакъ озвавъ ся вѣнъ до Голубова ось-якъ: „Вы Великороссы можете змоскалити собѣ якихъ-тамъ Зирянъ чи Чукчѣвъ, котрѣ навѣтъ азбуки не мають, але, щобъ се вы могли зробити зъ культурными народами, то це вже черезъ ладъ великій у васъ заходы“.¹⁾ Вѣдтакъ Голубовъ въ розмовѣ зъ Катериною назвавъ Марка демагогомъ, але-жъ Катерина сказала, що „коженъ має право, мати, якѣ схоче, погляды“. Все-жъ таки бажала-бъ она, щобъ Украинифилѣвъ зовсѣмъ не було.

Катеринѣ сподобала ся спокѣйностъ та впевненѣсть, зъ котрою поводитъ ся Марко въ тѣй спѣрцѣ. Она подумала собѣ, що хочъ и Голубовъ и Марко суть сынами мужичими, то все-жъ не можна ихъ мѣжъ собою рѣвнати. А вже-жъ и Маркови подобалась Катерина, — вѣнъ запримѣтивъ, що въ тѣй дѣвчины гарне серце, та що еѣ зопеувала паньска сѣмья.

Живучи мѣжъ народомъ, дѣзнавъ ся Марко, що вѣнъ дивить ся на школу мало-мало якъ на ворога своего, тому що теперъ учать въ Росіѣ мовою незрозумѣлою, — учать тамъ такого, чого народови не треба. Школа повинна бути своею, а теперъ она Украинцямъ чужа! Тому-то въ розмовѣ зъ попомъ и зъ учителемъ сказавъ Марко, що украинска мова така-жъ, якъ и всяка инша мова, и що має таке-саме право на мѣсце въ книзѣ, въ школѣ, въ церквѣ, въ судѣ, якъ и всяка инша. Се-жъ мова двадцяти-миліонного украинского народу, котрый має свою землю й свою исторію, и бажає жити та розвиватись по-своему. Про-те справжня украинска интелигенція бажає зостати ся на своему національному ґрунтѣ, боре ся за се й — здобуде своего!²⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 25.

²⁾ *ibid.*, стор. 31—40.

Того-жъ дня зустрѣвъ ся Марко зъ Катериною за селомъ пѣдъ скелею. Въ розмовѣ зъ симъ Украинцемъ натякнула Катерина на те, що она мабуть не прочитає нѣколи Шевченка, „бо мужицькою мовою не може бути литературы“.¹⁾ Та отъ Марко й Катерина забалакались, то й не помѣтили, якъ насунулась чорна хмара. Ажъ ось зашумѣвъ дощъ зъ горы, и полилось неначе зъ ведра. Тому-то Катерина побѣгла пѣдъ величезну камѣнюку, щѣ, высунувши ся зъ скелѣ, повисла надъ землею. Она прикликала сюды й Марка, дарма, що пѣдъ тымъ захистомъ було тѣсененько. Тая-жъ близькѣсть гарной дѣвчины електризувала хлопця: вѣнъ глянувъ фй просто въ обличчє, хотѣвъ зазирнути въ очи, але Катерина спустила очи до долу, похиливши голову. Коли-жъ дощъ переставъ падати, то дѣвчина пѣшла швидко до дому, не зважаючи на те, що вода лила ся ще струмкомъ изъ скелѣ.

Марко зробивъ на Катерину чи-малый впливъ. Веф его розмовы были зовсѣмъ не такй, якй Катеринѣ доводило ся доси чути навкруги въ побутѣ аристократичнѣмъ. Въ Марковыхъ розмовахъ она въ-перше почувала про идеаль, про принципы моральности, — до того бо часу дома нѣхто не мавъ на нефъ релігійного впливу: релігія не мала для Катерины нѣякого морального значѣня. Вѣдъ Марка дѣзналась она, що людскѣть жие идеями. Вѣдтакъ Марко розбуркавъ розумъ у неи й привабивъ до себе єи почуваня. Все-жъ таки не подобалась фй у Марка велика прихильнѣсть до мужицтва.

Марко блукаючись по степу, пѣзнавъ цѣкавого хлопця, Корнія, щѣ пасъ волѣвъ и самотужки вчивсь азбуки. Вѣдтакъ Марко покликавъ его до себе, вчити ся письменства. Незабаромъ дѣзнавъ ся вѣнъ вѣдъ свого прия-

¹⁾ *ibid.*, стор. 44.

теля, Семена Лѣсовекого, що гуртокъ украиньскои громады порѣшивъ выдавати книжки для народнои читаня. Маркови було се по-нутру, бо вже-жъ вѣнъ самъ маривъ про якійсь гуртокъ, котрый заходивъ ся-бъ коло выданы такихъ книжокъ. Та й бачивъ вѣнъ велику потребу въ такихъ книжкахъ, бо ось народъ читає московскй книжки, а вкраиньскй й читавъ бы, такъ нема. „Тымъ-то народъ звыкає дивити ся на свою мову, якъ не на мову, а на якусь мужичу прикмету, котру треба кинути, якъ-що хочешъ бути освѣченою людиною. И Маркови въ его мрѣяхъ уявляло ся вже, „якъ се дѣло ширшає-росте, якъ книжка выдає ся за книжкою, — та все дешевй гарий книжки, — и вони йдуть у народъ, и народъ ихъ читає, и національне самопѣзнанє починає прокидатись“¹⁾. Вже и вѣнъ самъ зладивъ бувъ популярно-наукову брошуру, тѣлько-жъ годѣ було єѣ друкувати, тому-що цензура не пускала нѣчого наукового. Трохи-перегода пѣзнавъ ся Марко зъ батькомъ Корнѣевымъ и своими розмовами пѣдносивъ въ гору духа сего тямущого мужика.

Опѣсля при обѣдѣ у паньства Городиньскихъ побачивъ Марко крѣмъ Голубова гостя нового, — Хведора Лирекого, котрый хотѣвъ заводити у себе въ слободѣ школу, але кинувъ єю думку, тому-що „не треба розвивати въ мужику такй инстинкты, якъ и въ освѣченои людини“. Єму притакнувъ молодой Иванъ Городиньскй и ставъ балакати про се, що росейска земска школа плодитъ соціялистѣвъ, та що школа не повинна йти далѣ часословця й псалтыря. Тогдѣ сказавъ Марко, що росейска школа на Украинѣ вѣдбиває школяра вѣдъ рѣднои семьѣ, — навчає его, зъ-горда, зневажливо позирати на ту масу, щѣ зъ неи вѣнъ выйшовъ. — „Наша школа

¹⁾ „Творы...“, т. II., стор. 60.

московська, а не вкраїнська!“ мовивъ вѣнъ далѣ, — „се й не педагогічно, й не льогічно! Московською мовою, та ще такою специфічно-московською, якою пишуть ся въ Росіи шкѣльні книжки, вчити Українцѣвъ не можна, бо вони ѣѣ не розумѣють“. ¹⁾ — На те озвавъ ся Голубовъ: „Хочъ бы й зовсѣмъ не розумѣли, а мусять вивчити, бо нѣякои „хахляцької“ мовы нема, а тѣльки російська!“ Вѣдтакъ Иванъ сказавъ авторитетно: „Російська мова — державна мова! іншихъ мовъ у Росіи держава не признає, — а чого держава не признає, те не истиѣ и повинно зникнути!“ И вѣдповѣвъ ему Марко мѣжъ иншимъ ось що: „Що держава не признає другихъ мовъ, а чого вона не признає, те мусить зникнути, то насмѣлююся думати, що се тѣльки горячій бажання та й годѣ! Живе життя дужче вѣдъ усякихъ загородокъ“.

Пѣсля обѣду спытавъ ся Марко Катерины въ саду, якъ она думає про сю справу. И вѣдповѣла дѣвчина, що не згоджує ся зъ Маркомъ. Тогдѣ вѣнъ почавъ доводити своє. Але-жь Голубову, що давно вже мавъ замѣры на Катерину, не подобалась та близькѣсть, котру добачавъ промѣжъ Катериною та Маркомъ. Вѣнъ завсѣгды сердивъ ся, видячи, якъ она звертає увагу на сего Українця. Коли вѣдтакъ Катерина вѣдѣйшла въ хату до хворои матери, то Голубовъ посперечавъ ся зъ Маркомъ и гукнувъ до него: „Кажу вамъ: або вы заразъ же дайте миѣ слово, що завтра выѣдете вѣдцѣль геть, або я о-тутъ поламаю вамъ ребра!“ ²⁾ Сказавши се, стиснувъ вѣнъ свои здорові кулаки й стоявъ якъ роздратований вѣдъ передъ Маркомъ, що на поглядъ бувъ и не такий кремезный, и не такий дужій, якъ Голубовъ. Але Марко

¹⁾ *ibid.*, стор. 69.

²⁾ *ibid.*, стор. 72.

вхопивъ его обома руками за глотку й за груди, пѣднйавъ вѣдъ землѣ й бокомъ скинувъ у ставокъ.

Всю ту сцену бачила Катерина, що вернулась була въ садъ. Она подивилась на енергічне обличє Марка й подумала собѣ: „Сей не дасть себе скривдити й здолає оборонити себе й кого иншого!“ Вѣдтакъ при вечѣрньому чаю Катерина та Марко знали, що Голубовъ занедужавъ и поѣхавъ до дому.

Марко бувавъ часто въ хатѣ батька Корнієвого й пѣзнавъ ся у него зъ деякими сусѣдами его. Одного разу мужики стали балакати про панѣвъ. Дехто запримѣтивъ, що у панѣвъ сила, тому-що они багаті. Тогдѣ озвавъ ся мужикъ Остапъ: „А чого-жь такъ, що одинъ багатій, а другій убогій? Чого въ Городинського скѣльки тисячѣвъ десятиць землѣ, а въ мене чотыри десятиць? Чи вѣнъ бѣльшь Богу преподобивъ ся, а я въ Бога тела зѣѣвъ?“ Остапъ бажавъ, щобъ землю пѣдѣлити на всѣхъ, и тому-то сказавъ вѣнъ: „И чому-бъ цареви не зробити такъ, щобъ усѣ були рѣвнї, — щобъ не було нѣ багатыхъ, нѣ вбогихъ?“ ¹⁾ Опѣсля подумавъ собѣ Марко, що багато щирыхъ та дужихъ силъ треба, щобъ прокинути зѣ сну сей народъ освѣтою. Тому-то того дня вѣнъ де-кѣльки годинъ не вѣдрывавъ ся вѣдъ писаня популярной книжки. Въ Корнієвѣй хатѣ Марко прочитавъ Квѣтчину Марусю, Гоголевого Тараса Бульбу, де-що зъ творѣвъ Шевченка та Левицкого-Нечуя. Въ его души прокидалось могутне бажанє, вѣддати себе всего дѣяльности провѣдника культуры въ народъ. Ему уявлялись десятки, сотнѣ людей, що вѣддають себе тѣй справѣ, пишуть книжки для народу, проводятъ ихъ на село, або й самі живуть середъ народу, знайомлють его зъ литера-

¹⁾ *ibid.*, стор. 79

турою, зъ театромъ... Розпалена фантазія не мала впи-ну й малювала ему високу народню культуру, — таку високу, якъ колиє була у Греківъ. И вѣнъ обѣцявъ вѣдати себе сѣй дѣяльности.¹⁾

А потѣмъ инше починало уявляти ся Маркови, — починалось згадувати те, що вѣнъ побачивъ ось-теперъ въ народѣ! Вѣнъ побачивъ выразно, що народъ та интеллигенція — два ворожі табори въ его рѣднѣмъ краю. Коли-жъ Марко зъявивъ ся такимъ щиримъ приятелемъ люду, то Голубовъ въ розмовѣ зѣ старымъ Городицькимъ и зъ Иваномъ назвавъ его студентомъ дуже червонимъ, небезпечною людиною, пропагаторомъ... Вѣдтакъ Иванъ сказавъ Маркови, що украинофильскою его пропаганды не зможе терпѣти нѣ урядъ, нѣ всяка доброслысяча людина. Але Марко не хотѣвъ стояти пѣдъ доглядомъ такою добродѣйною полиціѣ и рѣшивъ ся выѣхати геть вѣдѣля. Коли-жъ про се довѣдалась Катерина, то повѣдомила Марка листомъ, що сегодня въ дванацять годинъ въ ночи дожидає его пѣдъ скелею коло криниць. Марко дѣзнавъ ся ажъ теперъ, що Катерина любить его, и вѣнъ пѣшовъ до скелѣ, хоча трудно якось приходилось ему свою любовь до дѣвчины зъ паньского роду погодити зъ бажанѣмъ, вѣдати свое жите въ жертву рѣдному краєви.

Якъ пѣдѣйшла Катерина пѣдъ скелею до криниць, Марко вже дожидавъ еи тамъ. И озвалась она до него: „Я васъ покликкала, бо думаю, що у насъ у обохъ єсть дещо, що маємо мы сказати одно одному“. Тогдѣ вѣдповѣвъ Марко, що кохає Катерину, „але-жъ людина живе не самымъ тѣльки власнымъ, персональнымъ жителямъ. Єсть у кожной людини святыня выща одъ влас-

ныхъ почуваннѣвъ, одъ власного щастя“. Такою святынею ставъ ся Маркови рѣдний его край, — Украина; — вѣнъ присягавъ ся, присвятити вѣй свое жите. Тому-то та людина, котру вѣнъ кохає и зъ котрою бажавъ бы зъеднати свое жите, повинна йти зъ нимъ до одной мѣты. Одначе Катерина сказала ось-що: „Я прийшла сюды, щобъ сказати вамъ, що я васъ люблю, щобъ и одъ васъ те-жъ почути. Але такою одмовы я не бажаю. На умовахъ я своего коханя не вѣддаю!“... Вѣдтакъ Катерина, заявивши, що нѣколи не увѣритъ въ святыню Маркову, кинулась геть вѣдъ него и зникла промѣжь деревами.

Теперъ пѣзнавъ Марко, що не можна погодити щастя зъ жертвою. Якъ вѣнъ у свою хату пришовъ, то думки про рѣдний край, про повинности передъ нимъ подужали швидко почуваня сердца его. Вѣнъ выѣхавъ вѣдъ Городицькихъ и прибувъ до своего приятеля, Семена Лѣсовского, що бувъ студентомъ медичного факультету. Сей впровадивъ Марка мѣжь товаришѣвъ-народовцѣвъ, котрѣ своимъ коштомъ выдали вже першу книжку для народу. Они сходились у Овѣенка, старого урядовця. Дочку-жъ Овѣенка, Марусю, що була вчителькою на селѣ, сватавъ Семень.

На сходинахъ товаришѣвъ читавъ Семень свое оповѣдане. Дехто добачавъ у сему творѣ кованѣ слова, и вѣдтакъ вчинила ся спѣрка про правописъ брошуры, що єъ выдано за гуртовѣ грошѣ. И пѣзнавъ Марко незабаромъ, що мѣжь товаришами нема солидарности, — що дехто таки ховавъ ся зъ націонализмомъ. Тому-то Марко сказавъ товаришамъ, що они сперечають ся про слова, литеры, а забувають про те, що народови треба книжокъ.

Мѣжь-тымъ Марко скѣничивъ уже свою справу зъ экзаменомъ. Опѣсля наставлено его вчителемъ грецко^{II}

¹⁾ ibid., стор. 81.

и латинської мови в гімназії, в тому-ж таки мѣстѣ, де й бувъ вѣнъ. Рѣчь, котрої мусѣвъ учити Марко, була не дуже весела, але вѣнъ волѣвъ узяти єѣ, нѣжь выяснати школярамъ російську исторію, або мову. Въ тѣмъ часѣ прочитавъ вѣнъ въ товариствѣ пять своихъ брошуръ, але тѣлько двѣ згодились выдати.

Хоча-жъ у Марка було багато роботи, то не мѣгъ забути коханої дѣвчини. Вѣдъ учителя села Радьківки довѣдавъ ся вѣнъ, що дочка пана кудись поѣхала та стала вчителькою. Про се давъ звѣтку Маркови такожъ Корній. И справдѣ Катерина зъ-за любви до Марка поѣхала бути вчителькою на селѣ. — Коли она вернулась вѣдъ скелѣ, де була зустрѣлась зъ Маркомъ, то перебувала борню своєї душі про свои вѣдносини до Марка, и вѣдтакъ подумала собѣ, що она егоїстка, по-за-якъ вымагала вѣдъ Марка, щобъ вѣнъ вѣддавъ їй усе за кохане, мѣжь-тымъ коли она сама не хотѣла зроби ти нѣякої жертвы. Она сказала собѣ, що мабуть велику силу мають народній святощѣ надъ Маркомъ, коли вѣнъ мѣгъ зрети ся свого щастя за-для тої святыні.

Якъ минула зима, то на весну заявила Катерина батькови й матери, що хоче бути вчителькою. Они-жъ обоє здивувались вельми за-для такого бажаня дочки, и вѣдтакъ запыталась єи мати, вѣдкѣль у неї такі кумедній бажаня? И вѣдповѣла Катерина тихо й твердо: „Вони, мамо, зовсѣмъ не здають ся миѣ кумедными. А повстали вони зъ того, що я зрозумѣла, що грѣхъ сидѣти людинѣ безъ дѣла“. ¹⁾ Видячи батько, що годѣ вѣдхилити дочку вѣдъ того єи бажаня, порадивъ вѣнъ жбницѣ, щобъ таки послухати Катерину, а то она втече. По єго думцѣ треба дати дочцѣ дозвѣль бути вчителькою вѣ

¹⁾ *ibid.*, стр. 124—125.

гімназії. Коли-жъ Катерина не хотѣла вчителювати вѣ гімназії, то батько дозволивъ їй ити на село на одинъ рѣкъ. Вѣдтакъ инспекторъ давъ Катеринѣ мѣсе вѣ сумѣжному повѣтѣ, и незабаромъ выѣхала она вѣ свою школу.

Коли Марко про се дѣзнавъ ся, то здивувавъ ся великимъ дивомъ и подумавъ собѣ, що той починѣ Катерини є мабуть якою модною примхою, бо по-переду не заявляла она нѣколи такого бажаня. Мѣжь-тымъ Марко вчивъ вѣ гімназії, — але-жъ офіціална робота не зацѣкляювала єго. Надати-жъ їй трохи живѣйшій характеръ зовсѣмъ було не можливо: начальство остро дивило ся за тымъ, щобъ нѣхто зъ учителѣвъ не вѣдхиялѣвъ ся вѣдъ програмы. — Одного разу Марко, перекладаючи вѣ клясѣ зѣ школярами грецкого автора, забалакавъ про грецкїй републики й похваливъ старий републиканскїй ладъ вѣ Атенахъ. Другого-жъ дня директоръ зауваживъ єму, що вѣнъ краще зробивъ бы, якъ бы републикѣ не чѣпавъ, бо єго, Маркове дѣло, падежѣ, а не републики. Трохи зъ-годомъ инспекторъ зробивъ вѣ єго клясѣ трусь, бо директоръ довѣдавъ ся, що вѣ одного изъ школярѣвъ були забороненї книжки. Се були двѣ украинскїй книжки: „Сѣра кобыла“ Иродчука и Шевченковї „Гайдамаки“. Другого дня була педагогична рада. Директоръ бувъ тої думки, чтобы школяра сключити. Дехто зъ учителѣвъ натякнувъ на хохлацку пропаганду, котру треба зничити, тому-що се зло. Але Марко сказавъ смѣливо, що обѣ тї книжки дозволила цензура й що они продають ся по книгарняхъ, — нѣкому-жъ изъ училѣвъ купувати книжки законъ не збороняє. „Хлопець пошовъ и купивъ“, мовивъ вѣнъ далѣ. „Його можна карати за те, що вѣнъ принѣсѣ цї книжки вѣ клясу, бо се заборонено гімназіальными правилами; але се рѣчь така, що їй

може зробити коженъ класовый доглядачъ, не займаючи педагогичнои рады.“¹⁾

Та не минула ся Маркови дурно его оборона школяра. Черезъ декільки часу покликано его до куратора. Сей закинувъ Маркови, що вінъ розповсюджує въ гимназїи шкідливі идеї. Та отъ до того сумного вражбня вѣдъ гимназїї додало ся незабаромъ вражбне вѣдъ иншои невзгодины. Се було те, що дѣялось въ товариствѣ. Доси всѣхъ книжокъ выдано тѣлько троє, — грошѣ платили ся погано, -- помѣжь товаришами бувъ неладъ, були непорозумѣня. Спѣрки були що-разу, якъ збирало ся товариство, и вѣдтакъ деякі зовѣмъ кинули ходити на товарискї сходины. Ажъ ось прийшло 25. лютого, — великій Тарасѣвъ день. До старого Овсѣенка зѣйшлись товаришѣ, — великій день поєднавъ усѣхъ. Промовляли патріотично Семень Лѣсовскїй и студентъ Гайдено; — сей-то скѣнчивъ свою бесѣду словами: „Блюдѣте, да не порабощенї будете!“ Хоча ся щира промова не всѣмъ сподобалась, то Марко озвавъ ся ось-якъ до товаришѣвъ: „Слухавъ я васъ, и сердце мое радѣло. Середъ цихъ утискѣвъ, середъ цѣого гонення почути такї слова, — се цѣлюща вода на сердце!“... Але Марко не скѣнчивъ. Ту-жъ мить пѣдскочивъ до него профессоръ Човганъ и крикнувъ зъ-пересердя: „Якъ вы смѣете казать се тамъ, де єсть люде, що служатъ у министерствѣ народнои просвѣты?... А вы знаете, що за такї розмовы въ нашому министерствѣ не подякують?!“ — „Чудне дѣло!“ одмовивъ Марко. „Я служу въ тому-жъ министерствѣ, що й вы, и не бою ся казати те, що кажу, а вы боите ся його слухати?“ Але-жъ Човганъ заявивъ, що не бажає бути въ товариствѣ, котре коли не сегодня, такъ завтра заберуть

¹⁾ *ibid.*, стор. 135.

до тюрмы. Вразъ изъ Човганемъ кинувъ товариство та-кожъ другїй членъ, Савчевскїй, котрый заявивъ, що краше кинути сїй играшки, бо они небезпечнїй. Опѣсля сказавъ старїй Овсѣенко, що доси такого не бувало, що вѣнъ бачивъ. „Бояли ся й мы дечого та й боимо ся“, мовивъ вѣнъ поважно, — „є и въ насъ сѣмья, ради котрой инодѣ побережешъ ся, та не було доси такого поганого дѣла! — нѣхто не боявъ ся казати свои думки середъ щирыхъ товаришѣвъ, — нѣхто не кидавъ на ихъ пѣдозрюваннїя въ зрадництвѣ. А сьогоднї стало ся те, чого двадцять, десять рокѣвъ назадъ сподѣвати ся не можна було. Скажѣте вы минѣ, старому, що воно за знакъ?“ — „Знакъ се поганїй!“ вѣдповѣвъ Марко. „А коли хочете знати, що воно таке є, то се дочасне затемненнїя разумѣвъ. Бачуть люде — сила панує, та й злякали ся, подумали, що нѣколи тому пануванню кѣнца не буде“...¹⁾

И розбѣгли ся товаришѣ „страха ради юдейска“, — зѣсталось тѣлько шѣстьохъ. Трохи-перегода Марко кинувъ гимназїю, бо не мѣгъ дивитись на систему шпигѣвъ та доносѣвъ, и ставъ секретарювати въ мѣйскѣй часописи. А вже-жъ не мѣгъ вѣнъ забути Катерины. Коли разъ прийшовъ до дому, то стрѣвъ у себе Семена. Сей, скѣнчивши университетъ, мавъ уже лѣкарску практику й думавъ незабаромъ одружитись зъ Марусею Овсѣенковою. Отже Семень принѣсъ Маркови листъ вѣдъ свои молодон. Той розбравъ коверту й прочитавъ ось що: „Я сидю теперъ біля лѣжка хворои Катерины Дмитрѣвны. Вона дуже бажала-бъ васъ побачити. Якъ-що вы схочете побачити фѣ, — може въ останне, — приѣздѣтъ просто въ школу, въ село Додѣлну“.²⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 139.

²⁾ *ibid.*, стор. 143.

Прочитавши се письмо, Марко якъ-стѣй побхавъ до Катерины. Осъ и школа: невеличкій будинокъ зъ соломяною покрѣвлюю, — обдраный, обшарпанный. Маруся Овѣнкова зустрѣчае Марка въ дверьохъ и веде его черезъ темнѣ сѣни въ невеличку клясову хату. Вѣдтакъ розказуе она Маркови, що Катерина дуже хвора, та що вчора выслано телеграму до батька й до матери еи. Коли-жъ Марко запытавъ ся Марусѣ, чимъ Катерина хвора, то показала она на низеньку, тѣсну хатку зъ невеличкими вѣкнами, въ котрыхъ половина шибокъ була побита та залѣплена паперомъ, — зъ землею долѣвкою та пообдираными рудыми, мокрыми стѣнами. Опѣсля розказала Маруся, що сѣльске начальство робило вѣлякѣ пакости нещаснѣй учительцѣ. Холодъ у школѣ бувъ такѣй, що вода замерзала въ клясѣ, — а начальство не давало чимъ топити. Доводилось такъ, що якъ школярѣ воды не принесли, то Катерина ходила сама за вѣдромъ. Скъбичилось тымъ, що по веснѣ застудилася: у грудьохъ зробилось запалене. Приѣздивъ лѣкаръ земскѣй и лѣчивъ недужу. Хоча Маруся радила вѣй, написати до дому, то она не хотѣла, — боялась, що, якъ дѣзнають ся про все батько та мати, то не пустять на другѣй рѣкѣ у школу. Трохи зъ годомъ вылѣчивъ еѣ лѣкаръ, але она зновъ не береглась нѣ трохи. И ото занедужала такъ тяжко, що не може й встати.

Минуло зъ пѣвъ години, — Марко станувъ передъ Катериною. Она побачивши своего милого, зрадѣла вельми й сказала: „Я была дуже хвора, — така хвора, що думала, що вже вмираю... Але теперь я чую, що я оджила, що нова сила влилась у мою душу, въ мои груди, якъ я побачила тебе... Ты не покинешь мене? Ты не можешь мене покинути!“ — И вѣдповѣвъ Марко, що безъ неи не мѣгъ нѣякои розваги знайти, — що теперъ

не покине еи, — своего щастя, своего долѣ. Вѣдтакъ просивъ Катерину, щобъ не балакала багато, бо се вѣй шкодить. Тогдѣ-жъ еи рука лежала въ его руцѣ, ихъ погляды не розминали ся, — мовчки дивились они одно на одного, и имъ уже нѣчого не треба було казати.

Ажъ ось приѣхали до Катерины батьки, и вѣдтакъ забажала она, щобъ Марко вхавъ зъ нею та зъ батьками въ Радѣкѣвку, и щобъ пробувъ тамъ великденъ. — И отъ, Марко зновъ у Городиньскихъ — уже третѣй день. У него въ души починае прокидатись надѣя на кращу долю. И справдѣ видко було, що зъ Катериною робить ся щось надзвычайного. Блѣде обличѣ еи зачервонѣло нѣжнымъ румянцемъ, очи засяли яснѣйше, и въ нихъ свѣтила ся така сила житя, що вѣмъ було зрозумѣло, що Катерина одужуе. Та отъ, пѣсля двохъ вечѣрныхъ розмовъ зъ жѣнкою вѣйшовъ до Марка въ хату панъ Городиньскѣй. Вѣнъ бажавъ почути вѣдъ Марка, якѣй поглядъ вѣнъ має на свои вѣдносины до Катерины, бо те, що було сказано біля лѣжка хворои, котрой не можна було турбувати, роблячи або кажучи що навпроти неи, — те по думцѣ Городиньского не могло вважатись якоюсь формальною обѣцяною. И вѣдповѣвъ Марко, що се сама Катерина почала сю розмову й бажала рѣшинця, и тогдѣ сказавъ вѣнъ, що любить еѣ. Вѣдтакъ пригадавъ Городиньскому, що вѣнъ зъ жѣнкою згодивъ ся на ихъ заручины. Але той панъ запримѣтивъ, що Катерина була тогдѣ хвора и тымъ ненормальна, тому-то бажавъ бы вѣнъ, щобъ Марко кинувъ всякѣ претенсѣй й сегодня выѣхавъ изъ сѣи господы. На те вѣдказавъ Марко, що Городиньскѣй зъ жѣнкою мають право бажати, щобъ вѣнъ обличивъ усе, — але коли батько скаже дочцѣ те, що ему сказавъ, то се еѣ вѣе. И вѣдповѣвъ Городиньскѣй ось-що: „Чую, що нещастя впало на мою голову. Не об-

винувачую васъ, хоча якъ бы не вы, то не пошла-бъ Катерина у учительки й не лежала-бъ теперь хвора“. Опроче заявивъ вѣнь Маркови, щобъ поки-що збѣставъ ся, а вѣнь побалакає зъ жѣнкою.

Другого дня великоднихъ святъ Марко зъ Катериною повѣнчали ся въ сѣльскѣй церковцѣ, и вѣдтакъ обоє стали жити въ мѣстѣ въ маленькѣй домѣвцѣ. Катерина була щаслива, немѣв жила въ раю. Она полюбила украинську мову й сказала Маркови, що зъ-годоми пѣдросте украинська литература, вѣе ся въ силу, — а тогдѣ запанує рѣдне слово й помѣжъ интеллигенцію.¹⁾ Але Катерина стала знову нездужати, и на лѣто поѣхала зъ Маркомъ у Крымъ. Коли они обоє сидѣли разъ надъ моремъ, то Катерина пригадала Маркови, що надъ отъ-симъ моремъ стогнали невольники-козаки, складаючи свои плачѣ, — та що отъ-тутъ лила ся украинська кровь. Опѣсля-жъ сказала она : „Мы полили сю землю своею кровію, и вона поважна могла-бъ бути нашою. А вона не наша, — та й нашу въ насъ однимають!... Сумно одмѣнило ся!“ — И вѣдповѣвъ Марко : „Правду кажешъ, моя зоре! Але-жъ мы повинни покласти все свое життя на те, щобъ одмѣнити се такъ, якъ воно мусить бути!“ — „Еге!“ мовила Катерина. „Безъ надѣв на будущину хѣба можна було-бъ жити? Я вѣрю въ те, що наша правда переважить. Я вѣрю, и нѣщо въ мене не злама цѣи вѣры!... Я вѣрю, що такі борцѣ якъ ты, зрѣблять свое дѣло, зрѣблять — и подужають.“²⁾

Хоча-жъ Катерина ховалась зѣ своею хворобою, — щобы хочъ хвилину зазнати щастя въ подружю, то трохи-перегода призналась Маркови, що носить смерть у сво-

ихъ грудяхъ. Коли-жъ Марко въ розпуцѣ сердца сказавъ, що не зможе безъ неѣ жити, то вѣдповѣла Катерина, що на нѣмъ лежить обовязокъ : праця на рѣдний край. Украина повинна бути для Марка вища вѣдъ Катерины, — она-жъ его святыня!...

Катерина не хотѣла сидѣти въ хатѣ, — бажала вмерти пѣдъ сонѣчнымъ сявомъ. И Марко кѣльки разѣв на день носивъ еѣ, якъ дитину, на берѣгъ до моря, — й они тамъ сидѣли. Вволючи волю Катерины Марко читавъ ѣй разъ деякі стихотворы „Кобзаря“. Другого-жъ дня попрощалась она зъ яснымъ сонцемъ, зъ моремъ и звернулась промовою до пречистого неба, щобъ нагадувало Маркови про инше жите, що въ йому они обоє зустрѣнуть ся. Катерина говорила все тихше та тихше и вѣдтакъ сказала Маркови : „Не могла я нѣякого добра тобѣ зрѣбити, — але прости менѣ се за те, що я тебе такъ любила. Тобѣ зостається мѣй коханий...“ Марко не мѣгъ уже нѣчого розбрати, — дальше говорила она дуже тихо. Вкѣнци попрощалась зѣ своимъ милымъ и обхопивши его руками за шию, сказала : „Поцѣлуй!“ Уста стулились имъ въ останньому поцѣлунку, — останнї зѣтханя вѣддала она Марковымъ устами и еи голувонька впала на его груди... Темрява, — безпросвѣтна темрява обняла Марка.

Въ „епильогу“ оповѣдає вѣдтакъ авторъ, що вѣдъ смерти Катерины минуло чи-мало часу. Марко багато вѣдмѣнивъ ся : обличѣ збѣдло, зморщкы лягли на чолѣ, — бѣля губъ вызначились поки ще ледви помѣтнї риски гѣркого усмѣху. Вѣнь ходивъ часто въ гостину до своѣи коханої, — ходивъ въ прогалину помѣжъ деревами, въ сей куточокъ, у котрый вѣнь перенѣсь зъ-надъ моря до-рогїй прахъ, — тамъ любивъ вѣнь сидѣти й думати. Осъ якими згадками споминавъ вѣнь неразъ свою покѣйну,

¹⁾ *ibid.*, стор. 157.

²⁾ *ibid.*, стор. 164.

дорогу дружину: „...Ты своимъ життямъ довела минѣ, що на свѣтѣ може истиѣти щось таке, що мы за-того можемо назвати идеаломъ. Ты своимъ життямъ навчила мене вѣрити въ те, що идеаль цей истиѣе на земли... Я вѣрю въ те, що є на свѣтѣ кохання таке чисте, таке идеальне, що не ймешь вѣры, що його породила земля, — кохання, що за його можна й треба вѣдати життя. А коли є таке кохання, то є и все добре на свѣтѣ, бо кохання є джерело всего доброго. И тѣльки дякуючи тобѣ, моя кохана, я нѣколи не кину вѣрити въ красу, правду, добро, и нѣколи не згожусь зъ тыми, котрѣ кажуть, що ихъ нема... И ще иншого ты мене навчила. Ты мене навчила, якъ можна вѣдавати свое життя за другихъ. Ты була минѣ соняшнымъ промѣнемъ, що осѣявъ минѣ все життя мое и зробивъ мене щасливимъ... Я не забуваю нѣколи твого останнього заповѣту: вѣдати мое життя рѣдному краєви. Одну частину своєї душѣ я вже давно вѣдавъ йому; друга — належала тобѣ. Ты пошла одъ мене й не бѣйсь, що твоя частина повернется на щѣ инше, а не на рѣдний край!...“¹⁾

* * *

Коли-бъ хто оцѣнювавъ повѣсть „Соняшний промѣнь“ острѣйшою критикою, то запримѣтивъ бы деякѣ похибки въ характеристичѣ головныхъ дѣєвыхъ особъ и въ способѣ писаня сего твору. Хоча бо Марко являє ся горячимъ патріотомъ, що въ житю вѣрно зберегає народий святощѣ, то все-жь характеристика его вважає ся подекуды неясною. Авторъ каже, що Марко, бувши ще студентомъ, запрягъ ся, вѣдати свое житє на служене просвѣтѣ, та що опѣсля, коли вѣнъ живъ у Городиньскихъ, прокидалось въ души его могутне бажанє, вѣда-

¹⁾ *ibid.*, стор. 173.

ти себе всего дѣяльности провѣдника культуры въ народъ. И вѣнъ справдѣ намагавъ сповнити свою обѣтницю. Та отъ, той-же Марко въ декѣльки лѣтъ опѣсля, при могилѣ Катерины заявляє, що ажъ его дружина навчила его, вѣдати свое житє за другихъ, — тому-то не забуває вѣнъ нѣколи останнього ей заповѣту: вѣдати свое житє рѣдному краєви. Одну бо частину своєї душѣ вѣнъ уже давно вѣдавъ батькѣвщинѣ, — друга належала Катеринѣ. Отже самъ Марко не вѣдає гараздъ, яку мету вѣнъ вытычивъ собѣ въ житю: зъ-першу вѣдає вѣнъ самотужки себе всего дѣяльности провѣдника культуры въ народъ, а опѣсля заявляє, що ажъ Катерина навчила его, вѣдати свое житє рѣдному краєви! Коли-жь вѣдтакъ друга половина душѣ его належала Катеринѣ, то любовь его до рѣдного краю стала очевидячки слабша, вѣдъ коли одруживъ ся зъ Катериною, и про-те годѣ було приписувати сѣй дружинѣ якійсь животворный вильвъ, коли вѣнъ уже давнѣйше запрягъ ся, вѣдати свое житє на служене просвѣтѣ.

Вѣдтакъ характеристика Катерины не зовсѣмъ природна. Коли она, полюбивши Марка, рѣшучо сказала, що нѣколи не увѣрить у святиню его, то якъ могла она трохи-перегода стати такою украинською патріоткою, що вчила свого милого, „вѣдавати себе борни та праці за високу идею національного вѣдродженя“¹⁾ Опроче въ любвѣ своѣй до Марка зъявляє она велику сентиментальность, дарма, що вмираючи сухотами не могла зворушуватись горячими почуванями сердца. Тому-то здає ся неимовѣрною остання подѣя въ ей житю, коли-то она обхопивши Марка за шию, кликнула „поцѣлуй!“ — та свои останнѣ зѣтханя вѣдала его устами.

¹⁾ *ibid.*

Головний дѣячъ въ сѣй повѣсти, Марко Кравченко, проявляє тї думки про пытаня суспѣбно-національнї, котрыми переймвѣвъ ся самъ авторъ. Мабуть не помилимо ся, коли скажемо, що Марко є речникомъ тыхъ идей, що ними, по думцѣ автора, повиннї одухотворятись Украинцѣ-народовцѣ у своєму змаганю до правды та добра. Задивлюючись изъ сего боку на повѣсть „Соняшний промѣнь“, можемо сказати, що авторъ еи прислуживъ ся вельми справѣ народнѣй, поставивши своимъ землякамъ передъ очима такїй типъ патріота, що своє жыте вѣддає на служенє батькѣвщинѣ. Деяку-жъ похибку въ характеристцѣ Марка заподѣявъ авторъ мабуть тымъ, що своєю повѣсти не выкѣничвъ въ останнѣй редакціи. Вѣдси пояснюють ся деякї противорѣчности въ зъображеню той-самой подѣѣ. Отъ, примѣромъ, пише авторъ, що Марко вѣривъ, мабуть-то народъ до панѣвъ справдѣ ворожїй, а не до интеллигенціѣ,¹⁾ а трохи далѣ заявляє вѣнъ, що Марко побачивъ, що народъ та интеллигенція — два ворожї таборы.²⁾ Все-жъ таки характеристика Марка може насъ въ загалѣ вдоволити; — менше вдатною є характеристика Катерины. Зъ-першу бо зъображає еѣ авторъ рѣшучою Московкою, а вѣдтакъ трохи-перегода являє ся она сентиментальною украинською патріоткою. Правда, що авторъ старавъ ся выправдати таку швидко метаморфозу вѣдчѣ Катерины, описуючи вдатно психичну борню еи, коли по розмовѣ зъ Маркомъ вернулась до дому вѣдъ скелѣ.³⁾ Правда й те, що силою любви могла она навернутись на той шляхъ, котрымъ ишовъ Марко у своѣмъ змаганю до добра й правды. Тѣлько-жъ такї психичнї метаморфозы не вѣдбувають ся въ кѣлькохъ годинахъ,

¹⁾ „Творы...“, томъ II., стор. 31.

²⁾ *ibid.*, стор. 81.

³⁾ *ibid.*, стор. 116—124.

дармѣ, що Катерина у творѣ Чайченка вважає ся тою людиною, котра зъ-за любви готова проявити найтяжшу саможертву.

Побѣчь обохъ визначныхъ типѣвъ, Марка й Катерины, иншї osoby въ сѣй повѣсти або зъявляють млавї характеры (старый Городинскїй и его жѣнка), або служать лишь до декораціѣ картины (Иванъ Городинскїй, Голубовъ, Семень Лѣсовскїй и другї). Вѣдтакъ легко запримѣтити, що въ першѣй половинѣ повѣсти головна дѣя розвиває ся пиняво за-для епизодѣвъ и такожь изъ-за нахилу автора до реторичныхъ фигуръ мовы; — а вже-жъ швидко розвязає ся вузолъ дѣѣ вѣдъ того часу, якъ Марко поѣхавъ до недужої Катерины. Та отъ, тутки насуває ся намъ пытанє: по-що Катерина, дочка богатого пана, страдала невзгодинами, коли була вчителькою на селѣ? Хиба-жъ ѣй треба було сидѣти въ обѣдранѣмъ, обшарпанѣмъ будинку, — мерзнути въ студенѣй школѣ и самѣй носити собѣ воду? Хиба-жъ се имовѣрно, щобъ батько зъ матѣрю не вѣдвѣдали еи нѣ разу, коли вже ѣй позволили, бути вчителькою на селѣ! Авторъ каже, що Катерина боялась писати до дому про свои злиднѣ, а то батьки могли-бъ еѣ не пустити на другїй рѣкъ у школу. А вже-жъ панъ Городинскїй, дѣзнавши ся про невзгоды своєї дочки, мѣгъ постаратись, щобъ начальство визначило ѣй яку иншу школу, де она не побивала-бъ ся тяжкимъ лихолѣтемъ. Та ба! коли-бъ Катерину освобождено зъ того мытарства, якого зазнавала въ школѣ, — коли-бъ она сидѣла въ краснѣмъ будинку, то не була-бъ застудилась, — она была бы здорова, и вѣдтакъ батьки еи мабуть нѣколи не були-бъ призволили, щобъ она одружилась зъ Маркомъ. Тогдѣ Марко може й не бувъ бы дѣзнавъ ся, що „истиѣе на земли идеаль“, „що є на свѣтѣ коханнѣя таке чисте, таке идеальне, що за його можна й

треба вѣдати життя“. Але-жь по нашѣй думцѣ, тогдѣ й конецъ повѣсти бувъ бы менше патетичный, и Марко надъ могилою Катерины не потребувавъ бы деклямувати сентиментальнѣй речи, котрѣ не зовсѣмъ були згѣднѣй зъ его давнѣйшими бесѣдами про святыню Украины.

Въ сѣй повѣсти бачимо деякѣ гарнѣ діяльоги, описы й картинки зъ суспѣльного побуту. Ось и они: 1. Марко на селѣ мѣжь мужиками“ (Твори...“, т. II., стор. 15—20). — 2. Обѣдъ у дворѣ Городинскихъ (ibid., стор. 20—26). — 3. Діяльога мѣжь Катериною а сѣльскою дѣвчиною Докією (ibid., стор. 48—50). — 4. Зустрѣчъ Марка зъ сѣльскимъ хлопцемъ Корніємъ (ibid., стор. 56—57). — 5. Марко въ хатѣ батька Корнієвого (ibid., стор. 62—66; 73—80). — 6. Розмова батькѣвъ про Катерину, що хотѣла бути вчителькою (ibid., стор. 130—132). — 7. Збѣръ педагогичнои рады въ гимназіи (ibid., стор. 134—137). — 8. Марко ѣде зелѣзницею до недужои Катерины (ibid., стор. 144—146), и др.

Такъ отже поодинокѣй частини повѣсти суть чи-маловдатнѣй, ба, подекуды й прегарнѣй, одначе не тѣлько въ характеристичѣ головныхъ дѣячѣвъ, але й у способѣ писаня добачаемо деякѣ недостачѣ. Сюжетъ оповѣданя є вбогѣй инвенцією, въ малюнку нема одвѣтної перспективы, по-за-якѣ плястично зъображають ся тѣлько тѣ особы, що стоять на першѣмъ плянѣ картины, мѣжь-тымъ коли особы, выступаючѣй на другѣмъ и на третѣмъ плянѣ образа, нашкицованѣ лишъ въ головныхъ обрисахъ. Вѣдтакъ авторъ добачавъ суть повѣсти не въ характерахъ, але въ патріотичныхъ думкахъ и мовахъ про народнѣй святощѣ. Тому-то ввѣйшли въ сю повѣсть не тѣлько розмовы про школы на Украинѣ и про вѣдносины Украинцѣвъ до Москалѣвъ, але й про „кованѣй“ слова,¹⁾ ба й про право-

¹⁾ ibid., стор. 106—108.

писъ.¹⁾ Опроче деякѣ рефлексієй й розмовы суть невѣ-мѣру довгѣй, ба, подекуды й злищнѣй.²⁾ Все-жь таки сѣй творѣ Чайченка є важнымъ здобуткомъ нашої литературы, по-за-якѣ вызначує ся горячимъ патріотизмомъ и принаднымъ малюнкомъ деякихъ образкѣвъ. Такои яснои и величнои идеѣ національнои, яку добачаемо въ „Соняшнѣмъ промени“, до Чайченка не проявивъ ще нѣ одинѣй украинскѣй письменникъ.

* * *

Сю думку, що кождѣй повиненъ любити свѣй рѣднѣй край бѣльше своего житя, высказавъ авторъ уже по-переду въ короткѣй повѣсти „Олеся“.³⁾ Чайченко пише, що се було давно, ще тогдѣ, якъ Украинну шарпали Турки й Татары, а гетьманы украинскѣй ходили зъ козацтвомъ бити ворогѣвъ. Тогдѣ-то на Волини въ невеличкѣмъ селѣ живѣ старый дѣдъ Данило, що колись козакувавъ и бувъ у неволи турецкѣй, але вызволивъ ся вѣдтѣля и вѣдтакъ пасѣчникувавъ дома. Жѣнка его давно вмерла, и вѣнъ принявъ до себе двоє сирѣтъ, дѣвчину Олесю та хлопця Михайлика. Тымъ дѣтямъ розказувавъ вѣнъ неразъ про турецку й татарску неволю, ихъ-то вчивъ вѣнъ, що „кождѣй чоловікъ повиненъ боронити вѣдъ всякого ворога свою рѣдну краину, не жалѣючи своего житя“.⁴⁾ Ажь ось разъ въ недѣлю пѣшли дѣти въ лѣсъ по ягоди. Дѣдъ казавъ имъ, щобы берегли ся багновища, а то було-бъ лихо. И справдѣ въ лѣсѣ було величезне болото-багновище, въ котрѣмъ уже не одна людина втопилась. Дѣти пѣшли по возлѣсю: зъ одного боку бувъ высочезнѣй, старый лѣсъ, а зъ другого боку простягавъ ся

¹⁾ ibid., стор. 109—110.

²⁾ ibid., стор. 82—84; 100—105.

³⁾ „Твори...“, томъ I, стор. 185—191.

⁴⁾ ibid., стор. 187.

степь, — коли ось побачили они середь степу Татарь. Олеся й Михайликъ сховали ся въ кущахъ, и вѣдтакъ дѣвчина бачила, якъ Татары ѣхали просто на лѣсъ, шукаючи, де слобода. Бѣдне серденько Олесѣ затѣпало ся, коли она подумала собѣ, що ще кѣльки часу, а Татары знайдуть те село, де живѣ дѣдусь, — запалать слободу, — людей повбивають. Въ сю мить сказала она Михайликови, щобъ лѣсомъ бѣгъ до дому й сказавъ дѣдусеви, що йдуть Татары. Якъ хлопця вже не було, то Олеся вийшла зъ-за куща й пошла по-пѣдъ лѣсомъ зовѣмъ не въ той бѣкъ, де була еи слобода. Ажъ ось наздогнали еѣ Татары. Ихъ було чоловѣка трицять. Одинъ изъ нихъ пѣдѣйшовъ до дѣвчины й запытавъ ся еѣ, де ту е слобода? И вѣдповѣла она, що, якъ сей лѣсъ перейти, то й слобода по той бѣкъ. И велѣвъ ѣй Татаринъ, щобъ она провела ихъ сямъ лѣсомъ, — Олеся-жъ вѣдповѣла, що ихъ проведе. Тогдѣ погрозивъ дѣвчинѣ Татаринъ, щобъ не одурила й не тѣкала, а то зрубавъ бы ѣй голову шаблюкою. Татары накиннули Олеси на шню арканъ и приказали ѣй, щобъ ишла на-передъ. И повела она Татарь, але йшла зовѣмъ не въ той бѣкъ, куды побѣгъ Михайликъ. Она повела ворогѣвъ просто въ середину лѣсу, де було болото. Трохи зъ-годомъ промовила она, що далѣ не пѣде, хоча-бъ еѣ и вбили, — она бо завела ихъ, ворогѣвъ, у сей лѣсъ, зъ-вѣдкѣла вже не вылѣзуть. Въ ту мить Татаринъ вдаривъ ножемъ Олесю въ груди: якъ былина пѣдрѣзана впала она до долу. Вмираючи сказала она Татарамъ: „Кождый повиненъ рѣдну краину боронити, — знайте це, вороги!“ Татаринъ плюнувъ на неѣ, и всѣ вороги повернули назадъ. Мѣжь-тымъ Михайликъ добѣгъ до дому й сказавъ, що йдуть на село Татары. Люде покинули все й повтѣкали въ лѣсъ. Якъ другого дня люде вернули ся въ село, дѣдъ Данило не знайшовъ Олесѣ въ хатѣ, тому

пошовъ вѣнъ зъ кѣлькома, шукати еѣ въ лѣсѣ. Михайликъ привѣвъ ихъ до того мѣся, де бувъ покинувъ Олесю. Тутъ знайшли они татарскѣ слѣды: по тыхъ слѣдахъ пройшли въ лѣсову пуцу. Довго йшли, ажъ поки побачили кѣлька татарскихъ коней, що позагрузали въ болотѣ. Але-жъ Татарь не було: мабуть полѣзали зъ коней та й потопились у багнуцѣ. Дѣдъ побачивъ першій Олесю: она лежала мертва зъ ножемъ у грудяхъ. Ту тѣлько зрозумѣвъ Данило й всѣ люде, що она своєю смертю обратувала рѣдне село. Зробили мары й понесли тѣло до дому. Другого дня ховали Олесю, — надъ холодною ямою плакали всѣ, й старѣй й малѣй. Але якъ кинули на могилку останню лопату землѣ, дѣдъ Данило вже бѣльшь не плакавъ, и сказавъ: „Кождый повиненъ боронити своѣй рѣдний край, не жалѣючи життя! Дай, Боже, усякому такои смерти!“¹⁾

Не тыкаючись тутъ сего пытаня, чи въ тѣ давнѣй часы за татарского лихолѣтя такий патріотизмъ, якѣй добачаемо въ дѣда Данила, справдѣ мѣгъ проявлятись, чи нѣ, — запримѣчаемо тѣлько теѣ, що казка про загибель всен татарской ватаги въ болотѣ маѣ прикмету легенды, бо вже-жъ неимѣрно, щобъ Татары йшли самохѣтъ въ багнуку, видячи, що передовцѣ поринали въ болотѣ. Опроче Олеся являѣ ся козырь-дѣвкою не-абы-якою! Еи тинъ е вправдѣ гарный, але не-въ-мѣру поетичный, — въ реальный дѣйстности такои Олесѣ за татарского лихолѣтя мабуть не було. Се справдѣ „чудова дѣвчина“, котру Чайченко въ повѣстцѣ сего-жъ имени поставивъ аллегорію батькѣвщины.²⁾

* * *

¹⁾ *ibid.*, стор. 191.

²⁾ „Творы...“, т. I, стор. 177—179.

Побѣчь повѣсти „Соняшный промѣнь“ бачимо дру-
гій просторый твѣръ Чайченка „На распуттѣи“.¹⁾ Ко-
ли-жь въ той повѣсти годовий дѣячѣ проявляютъ величну
идею украиньского націонализму, — коли авторъ придер-
жувавъ ся тамъ напрямую бѣльшь идеального, нѣжь ре-
ального, то въ повѣсти „На распуттѣи“ показавъ вѣнь,
що ѣ сей новѣтний литературный напрямъ, се-бѣ-то на-
прямъ реальный, не есть ему осоружный, — що идею на-
ціонализму можна погодити зъ „ширшою идеєю людско-
сти“. Осъ и змѣтьтѣ сей повѣсти:

Мѣжь товаришами университетскими були два при-
ятель: Гордѣй Раденко ѣ Демидъ Гайденко. Гордѣй учивъ
ся на юридичнѣмъ, а Демидъ на медичнѣмъ факультетѣ.
У Гордѣя була дуже буйна фантазія и въ пятнадцатому
роцѣ зробивъ вѣнь Украиннофиломъ. Але зъ-перегодомъ
„вѣдкннувъ вѣнь усѣ иллюзіѣ, забобоны, — зрозумѣвъ
житѣ такъ, якъ воно є“.²⁾ У Демидѣ-жь було широке
серце, тому-то говоривъ вѣнь, що, „якъ бы въ него було ба-
гато грошей, то зробивъ бы такъ, щобъ убогихъ не було“.³⁾

Выйшовши зъ университету, Демидъ шукавъ у зем-
ствѣ посады лѣкаря на село, а Гордѣй глядавъ судовои
практики. Мѣжь-тымъ бували они у Петра Квѣтковского,
котрый „ще зъ хлопячихъ лѣтъ загубивъ вѣру“. Минув-
шого-жь року здавъ вѣнь экзаменъ зъ университету, и вѣд-
такъ дававъ лекціѣ въ приватной гимназіи. Авторъ каже
про Квѣтковского, що вѣнь ще въ университетѣ рѣшавъ
усѣ питання на пѣдставѣ останнихъ здобуткѣвъ науки.
„Замѣсьць слѣпой вѣры, що доводила часто ѣ густо до за-
бобонности, запапувало въ него ясне свѣтло людьского

¹⁾ „Зоря“, 1892; число 10—23. Повѣсть „На распуттѣи“ Чайченка
присвятивъ Василеви Лукичеви (Володимирови Левицкому).

²⁾ „Зоря“, 1892; стор. 182.

³⁾ *ibid.*, стор. 184.

розуму. Вѣнь бажавъ у всеому слухатисѣ власного розу-
му, робити на пѣдставѣ великихъ принципѣвъ. Та отъ,
вѣнь не мавъ спокою, коли насунулось ему невыкрутне
пытане: „а що-жь потѣмъ? -- а на-що-жь це все? На-
що вѣнь робити-ме добро, якого бажала его душа, коли
все мусить загинути безъ нѣякого слѣду?“¹⁾ Ажь ось
саме-тогдѣ, коли Квѣтковекій мучивъ ся душею, не зна-
ючи, що ему дальше робити, сказавъ ему товаришь Па-
чиньскій, що треба сьогочасну будѣвлю розвалити, та що
ажъ тогдѣ буде ладъ...

У Квѣтковогого була сестра Ганна, котру собѣ впо-
добавъ Демидъ. Хоча-жь Ганна любила Демидове обли-
чѣ ѣ радо слухала его бесѣдъ въ товариствѣ, то все-жь
таки слова Гордѣя здавались ѣй блискучѣйшиѣ. Ставши
въ оборонѣ народныхъ правъ, Гордѣй Раденко сѣме по-
трапивъ на той шляхъ, що на йому була тогдѣ ѣ думка
у молодои дѣвичины. Але незмѣрно бѣльшь, нѣжь розмо-
вы, зробивъ вражѣне вѣнь самъ: енергія, врода, палкѣсть,
щирѣсть — все те дуже вражало Ганну. И отъ, трохи-
перегодя Гордѣй задумавъ одружити ся зъ гарною
Ганною. Якъ про се Демидъ дѣзнавъ ся, то ставъ го-
рювати тяжко. Вже-жь дотѣль „маривъ“ вѣнь про те,
якъ вѣнь щиро працювати-ме на користь рѣднои землѣ
поручъ изъ тою, що ѣй вѣддавъ бы свое сердце. Ганна
була въ его уявѣ чимѣсь высшимъ, що передъ нимъ вѣнь
мусѣвъ схилити ся, и безъ кого вѣнь не мѣгъ жити. И
ему здавалось, що вѣнь знайшовъ свѣй идеаль; — вѣнь
бувъ певный, що ѣ Ганна вѣддала ему свое сердце: — она
була до него така прихильна, така ласкава! Та отъ, вѣнь
помиливъ ся. Мало того, що вѣднято въ него щастѣ, —
доля была така, що те его щастѣ занапастивъ єдиный,

¹⁾ *ibid.*, стор. 222—223.

ширий другъ. Тому-то почувавъ вѣнь, що єго нещасте робилось у двоє важчимъ... Незабаромъ Демидъ виїхавъ зъ батькомъ изъ мѣста, а черезъ тыждень Гордѣй одруживъ ся зъ Ганною. Вѣнь ставъ адвокатомъ мужичимъ, але заробѣтку зъ адвокатскои практики було поки-що мало. Хоча-жъ єму ледви вистачало на те, щобъ прожити въ двоохъ изъ жѣнкою, живъ вѣнь щасливо зъ любою дружиною.

Мѣжь-тымъ въ хатѣ Квѣтковского молодѣжь збирала ся по суботахъ. Одного разу доводивъ вѣнь неможливість сьогочасного становища рѣчи та балакавъ про те, що пѣдъ впливомъ тяжкого гнѣту въ Россіи псують ся люде, бо ось нѣколи не було стѣлько перекиньчикѣвъ и зрадникѣвъ, якъ теперь. Тогдѣ натякнувъ Пачиньскій на те, що далѣ такъ жити не можна, — що треба оборонятись, — проти терору поставити тероръ. Але Давиденко, секретарь въ земствѣ, сказавъ, що тероръ доси не пособивъ нѣчому, — що навпаки погѣршало. По єго думцѣ треба на якійсь часъ сховати ся зъ украинофильствомъ, та йти вкупѣ зъ либеральными елементами въ Россіи. — „Не ховати ся намъ треба!“ — озвалась тогдѣ рѣшучимъ голосомъ Ганна, що була присутна на зборѣ, — „а навпаки: смѣлѣйше, гордѣйше пѣдводити голову, — треба пѣднимати въ гору пониклый духъ! Я не розумѣю, скажу щиро, якъ можна не бояти ся людинѣ, що ѣѣ назвуть перекиньчикомъ, коли вона каже, що треба переходити у ворожій таборъ!“...¹⁾ Голосъ Ганны дзвенѣвъ гучно середъ тишѣ, що запанувала въ хатѣ. Квѣтковскій та Гордѣй дивили ся на Ганну, — они нѣякъ не сподѣвали ся вѣдъ неи такои мовы. Коли-жъ Пачиньскій заговоривъ знову про тероръ, то сказавъ Квѣтковскій: „Нѣ, я проти

терору, — цѣлкомъ проти терору. Це не наше дѣло! Я народовецъ! Я розумѣю революцію ще, але не тероръ. Я думаю, що встановляти нові державні форми, — це не наше право, а право усього народу“. — Повстала вѣдтакъ загальна спѣрка: сперечались довго, и нѣ одинъ не покидавъ свого.

Була мѣсячна нѣчь, якъ Гордѣй вертавъ ся зъ Ганною до дому. — „Люба моя!“ казавъ вѣнь, зазираючи ѣй у вѣчи; — „яка ты була гарна сьогоднѣ!“ А вже-жъ Гордѣй не хотѣвъ балакати на улиці про Пачиньского, бо мѣгъ бы хто пѣдслухати. Коли-жъ они обоє були вже дома, то Гордѣй спѣмнувъ про терориста Пачиньского. Тогдѣ сказала Ганна ось-що: „Але чого-жъ вѣнь ходитъ до брата? Братъ нѣколи не бувъ прихильный до революційныхъ идей и самъ — це одно; а друге — Пачиньскій повиненъ знати, що вкраинофилы дуже неохочі до нелегальныхъ формъ у борни, и нѣколи ихъ не вживають“. — „Бачишь, усюды є всякій люде“, промовивъ Гордѣй. „Є и промѣжь вкраинофилами часомъ такі горячі молодіи головы, що ще не стоять твердо на своєму вкраиньському ґрунтови. Имъ докучає довге дождання, и вони кидають ся у революційный виръ, зрѣкаючись найсправдѣ украиньскои справы, хоча ѣ кажуть часомъ, що мають прихильність до неи. На отакі одиницѣ ѣ важуть Пачиньскій! Я думаю, що Пачиньскій вважає брата за багату людину, — тымъ и приваблює його до своєи справы, щобъ потѣмъ можна було скористувати ся зъ його грошій на революційну дѣяльність“. — „Се може бути“, одказала Ганна задумана, — „и я боюсь за брата“. — „Еге, въ його нема такои жѣнки, якъ у мене. Якъ бы въ його була така Ганя, якъ у мене, то за його не треба було-бъ бояти ся“.¹⁾

¹⁾ ibid., стор. 242.

¹⁾ ibid.

Одного разу Пачиньскій покликавъ до себе Квѣтковского на той часъ, якъ у него зійшлись деякі товаришѣ-революціонери. Они балакали по-московски про революцію та про бомбы, котрї людину могли-бъ порвати на дробненькї шматочки. Така мова вразила Квѣтковского. Вертаючись до дому думавъ вѣнъ: „И оце такими способами борня? И оце такими способами здобувається людське щастя?!“...¹⁾ Вѣнчї не мѣгъ вѣнчї заснути, — нервово роздратована натурѣ его не заспокоювалася. Вѣнчї пригадавъ собѣ текстъ вѣ Євангелїю: „Вѣ, що вѣзьмуть ся за мечъ, одъ меча погинуть!“ Вѣдтакъ думавъ вѣнчї ось-про-що: „Хїба вѣбиваючи людей можна знайти одмову на питання, на-вѣ-що людина живе на свѣтѣ? Яка нѣсенсѣтниця! Нѣ! не тутъ, не тутъ ся одмова!... А де? — де те слово, що втишає стомлену, наболѣду, безщасну людську душу?“ И єму вѣдѣ-разу згадало ся таке слово, — згадала ся та книга, що була вже зѣ-давна розвагою вѣмъ нещасливимъ, — єму згадала ся Євангелїя, котру вѣнчї зѣ вѣрою бувъ вѣдкинувъ. Ажъ теперъ тѣлько, якось вѣдѣ-разу, вѣнчї згадавъ про неѣ и думавъ, „що попы зѣ своїми вѣясненнями интересованими, а часто и забобонними — це одно, а Христове слово — инше“. „Вѣнчї зрозумѣвъ, що можна не слухати попѣв и слухати ся Євангелїя“...²⁾

Трохи зѣ-годомъ у побутѣ Раденкѣвѣ прийшла вѣдмѣна. Першїй запалъ кохана простигъ, — прийшовъ тихѣйшїй часъ. Они вже не нудили ся одинъ безъ одного, такъ якъ першъ, — имъ схотѣло ся бачити людей. До нихъ почали заходити трохи-не вѣ тї, що сходились першъ до Квѣтковского, бо вѣнчї зробивсь недбалый до

¹⁾ *ibid.*, стор. 243.

²⁾ *ibid.*

українського товариства, — тымъ и сходишь у него не було. Вѣ гуртку балакано багато про те, що треба почати дѣло, — що старї украиннофилы зовѣмъ не такъ, якъ треба, его робили, та що треба робити его инакше. Одиначе роботы не починавъ нѣхто, опрѣчь одного-двохъ людей, що робили самотужки. Декому-жъ се балаканѣ чимало вже надокучило, — дехто и кинувъ товариство. Надокучило оно и Ганнѣ та Гордѣвѣ. Опрѣчь Гордѣвѣ надѣѣ про те, щобъ бути мужичимъ адвокатомъ, не справджували ся: нѣякї мужики до него не йшли, а йшли всякї пронозувати добродѣѣ, панки та купцѣ, и зѣ ними доводилось єму мати дѣло. Але се була праця не зовѣмъ люба, — вѣ нѣй не було нѣчого такого, про що Гордѣѣ колись маривъ. Була, правда, ще инша праця, — своя праця за-для української идеѣ. Гордѣѣ зѣ Ганною заходили ся вкупѣ коло одной литературной роботы, але она посувала ся дуже поволи напередѣ. Иногдѣ писавъ вѣнчї вѣршѣ и думавъ ихъ колись надрукувати.

Зѣ-перегодомъ повстали суперечки мѣжь Гордѣвѣмъ а Ганною. Ганна бо нѣякъ не могла погодити ся зѣ деякою привычкою Гордѣвѣвою. Вѣнчї народивъ ся зѣ давнього паньского роду, що звикъ панувати надъ мужикомъ, и вѣдтакъ виробивъ вѣнчї у собѣ потребу панувати. Вѣдѣ батька переймивъ вѣнчї у спадчинѣ такожь почуванѣ свои вышности, авторитетности супроти тыхъ, що були навкруги него. И отъ, ся властивѣсть Гордѣвѣва робила лихо вѣ его вѣдносилахъ до Ганны. Она бо розвивалася зѣ-дебѣльшого самостайно. Мати єи була цѣлкомъ пасивною людиною, а батькови за урядомъ та за иншимъ клопотомъ не було зовѣмъ часу, кермувати доччинимъ розвиткомъ. Якъ батько вмеръ, була Ганна деякїй часъ пѣдѣ братовимъ впливомъ, але вже давно вийшла зѣ-пѣдѣ него, и самотужки думала надъ тыми питаннями, якї передѣ нею вста-

вали. Все се зробило зъ неи натуро, що не любила под-даватись чужбѣй владѣ, дарма, що Гордѣй говоривъ до неи тономъ авторитетнымъ. Зъ-першу, якъ они подружили ся, сего не було, але що бѣльшь Гордѣй звыкавъ до нового житя, то бѣльшь авторитетный стававъ у него тонъ.

Такъ отже не вдовольняло его жите, бо надѣе его не справджували ся. Колись маривъ вѣнъ про любу пра-цю за-для Украинны, а довелось панькати ся зъ судовыми паперами. Жите починало выявляти ся тымъ, чимъ оно справдѣ е: не яснымъ шляхомъ до величнього геройства, а щоденнымъ клопотомъ. Яснѣй Гордѣвѣй мрѣѣ про жите поблѣдли, — палкѣй надѣѣ на щасте прохололи. А безъ щастя жите здавалось ему зовсѣмъ нерозумнымъ, — не мѣло меты. Въ мету-жь того свѣтню вѣнъ не вѣривъ, и все частѣйше почала заходити ему до головы думка, на-що се все? — Яка мета въ сему житю? Меты вѣнъ не знаходивъ, и се его обурювало, — се робило его дражли-вымъ, нетерплячимъ, палкимъ на слова. Осъ черезъ вѣ-що вѣнъ, самъ того не помѣчаючи, часто ображувавъ Ганну. Опроче вѣнъ уявлявъ собѣ ще зъ дуже молодыхъ лѣтъ таке щасте зъ милою, щобъ безвпинно горячо кохатись. Про дѣтей вѣнъ не думавъ, ба, вѣнъ ихъ не бажавъ; тому-то ставъ вѣнъ такожъ изъ-за того недовольнымъ, що жѣнка его змарѣла, — мѣла бути матѣрю.

Чи-мало суперечокъ трапляло ся такожъ за-для Квѣтковского. Той бо вже зовсѣмъ вѣдкнувъ ся вѣдъ революціонербѣвъ, але за те вкинувъ ся въ „толстовщину“. Усю вагу людского щастя бачивъ теперь Квѣтковскѣй у физичнѣй праці, й идучи слѣдомъ за своимъ учите-лемъ,¹⁾ захожувавъ ся шити чоботы. Квѣтковскѣй думавъ

¹⁾ Се е графъ Левъ Толстой, славный письменникъ російскѣй.

вѣдтакъ засновати хлѣборобску спѣлку, и кинувъ учите-люванѣ.

Зъ-годомъ зъявляла ся у Гордѣя злѣсть, лютость проти сего житя. Вѣнъ думавъ зъ-першу, що жите е на те, чтобы впивати ся красою, волею, правдою, добромъ; — а теперь? — все те истиѣе въ самыхъ пѣсенкахъ. Впала перша его вѣра, — вѣра въ „персонального“ Бога, — то й впала друга его вѣра. Правда, добро, краса, воля, бра-терство, рѣвнѣсть, — се все тѣлько дробненькѣй, складовѣй частинны зъ одного безмѣрно великого, що безъ него лю-дина жити не може, — въ чѣмъ людина мету своему житю бачить. Се — велике щасте... Осъ чого треба людинѣ, и осъ чого она не має. Та отъ, яка-жь може бути вѣра въ частинны, коли не истиѣе цѣле?...¹⁾ Вѣдтакъ думавъ вѣнъ собѣ, що смерть сама собою знищуе всю вартѣсть, чого-бъ тамъ не було на земли. И на-що-жь вѣнъ бороти-ме ся? — щобъ умерти? Та добре тымъ, що вѣрять въ жите инше, того свѣтне!... О! якъ бы вѣнъ теперь бажавъ вѣрѣти, та не може! Ся вѣра дае надѣю, дае мету въ житю, дае розумѣне, значѣне житю. А безъ неи все кѣн-чить ся чорною, безнадѣйною, абсолютною смертю.

Гордѣй мучивъ ся своими пытаниями и мало коли балакавъ зъ Ганною. Ажь осъ трохи-не черезъ два роки пѣсля одружѣня Ганны знайшовъ ся сынъ. Зъ-першу ко-лыхавъ, цѣлувавъ вѣнъ своего сына, — жите его зъ Ган-ною зробило ся на якѣйсь часъ рѣвнѣйшимъ, але те, що носивъ въ души, не покидало его, — оно отруювало ему жите, — коли осъ несподѣвано надѣйшла ще одна змѣна: бездѣтнѣй дядько Гордѣя умеръ, и все, що мавъ, вѣдка-завъ ему. Гордѣй кинувъ судову практику й поѣхавъ на свѣй новый хутѣръ господарювати.

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 263.

Мѣжь-тымъ Демидъ ставъ на селѣ справжнимъ хлѣборобомъ: любивъ орати, молотити... Давнѣйше бажавъ вѣнъ проявляти культурну роботу середъ народу, але коли стрѣвъ ся зъ „персональнымъ“ нещастемъ, се-бѣ-то коли Ганна одружила ся зъ Гордѣмъ, тогдѣ й забувъ про все. Живучи-жъ въ Костѣвцѣ лѣчивъ вѣнъ недужихъ селянъ, не беручи за свою помѣчь нѣякои платы, и трохи зъ-годомъ бувъ доволенъ, що мавъ живу, людямъ користну дѣяльність. Опѣсля ставъ вѣнъ клопотатись за науку сѣльскихъ дѣтей, и отъ, незабаромъ приходило до него десятеро хлопцѣвъ и двоє дѣвчатъ на науку. Демидъ купивъ українськихъ книжокъ до читаня и повѣвъ свое дѣло такъ гараздъ, що Костѣвцѣ вважали его дуже гарнымъ учителемъ, дарма, що кривый Охримъ, що доси на всю слободу бувъ тѣлько одинъ письменный чоловікъ, обурювавъ людей проти школы Демидовон. Ажъ ось вѣдѣдавъ Демида Гордѣй. Демидъ почавъ ему зъ запаломъ оповѣдати про школу, про свѣй „Костѣвскій университетъ“. — „То все добре“, промовивъ Гордѣй, — „одного я боюсь, що приде часъ, коли якійсь пѣпъ, глитай чи урядникъ пошле на тебе доносъ, зъявлять ся непрохані гостѣ, и тебе, раба Божого, потягнуть, а у людей зроблять трусь и украинскі книжки позабирають“. И вѣдповѣвъ ему Демидъ, що робить все на легальному ґрунтѣ, и що нѣякимъ закономъ не заборонено робити того, що вѣнъ робить. Але-жъ Гордѣй не сподѣвавъ ся великого хѣсна зъ работы Демидовон, бо що-жъ „важила его дѣяльність поручъ зъ дѣяльністю величезного централизованого механизму“? Та отъ, Демидъ вѣдкававъ, що вѣнъ самъ одинъ нѣчого не значить, — але вѣнъ певный, що зъ нимъ працювати-мутъ и другі въ хосенъ народу, а тогдѣ, якъ буде робѣтникѣвъ бѣльше, бѣльшу можна мати надѣю, що они подужають противникѣвъ народнои освѣты.

Незабаромъ Демидъ, вводячи волю Гордѣя, вѣдѣдавъ его въ Радѣвцѣ. Гордѣй сказавъ колишньому своему приятелеви, що думає самъ господарювати, бо покѣйный дядько мало-що мѣшавъ ся въ господарство, то й управитель Галушкѣвскій безконтрольно въ усѣмъ завѣдувавъ. Вѣдтакъ Ганна розпытувалася Демида про его житє, але хочъ ихъ розмова въ трьохъ була весела и жвава, то Демидъ помѣтивъ на обличю Ганны и Гордѣя якесь невдоволенє, якусь турботу, тому-то догадувавъ ся вѣнъ, що въ нихъ є якесь горе.

Мѣжь Демидовыми школярами вызначувавъ ся Андрѣй Кодоленко, парубокъ зъ Радѣвки, котрый зъ-годомъ познайомивъ ся зъ украинською исторією та бравъ вѣдъ Демида книжки читати. Ба, Андрѣй дѣйшовъ до тои думки, що свѣтъ держить ся душею людекою, се-бѣ-то, що людекѣсть живе идеалами.

Вѣдъ Андрѣя довѣдавъ ся Демидъ, що вѣнъ думає сватати Орсею, та ажъ на ту осѣнь, бо батьки єи вбогі, та й вѣнъ самъ не богатый. Тому-то хотѣвъ Андрѣй пойти геть далеко въ свѣтъ на заробѣтки, щобъ придбати зѣ сто двацять рублѣвъ и вѣдтакъ купити собѣ землю.

Мѣжь-тымъ у Гордѣя було чи-мало клопоту въ господарствѣ. Хоча вѣнъ нагнавъ Галушкѣвского, то не мѣгъ дѣйти до ладу зъ прикащикомъ и зъ конторникомъ. Вѣдтакъ повставали невгодины мѣжь окономією (дворомъ), а селянами изъ-за шкѣдъ, які робились мужиками на паньскихъ поляхъ. Коли-жъ Гордѣй одного разу жалувавъ ся передъ Демидомъ на пакосныхъ громадянъ, то сей натякнувъ на вѣдносины, ненормальнй мѣжь окономією а мужиками. Гордѣй мовивъ вѣдтакъ про се, що мужикъ пхає ся въ паны, нѣвечить свою мову, одежу, звычай. На те вѣдкававъ Демидъ, що мужикъ тѣлько зъ-за того ламає мову и таке инше, бо бачить, що москов-

скою мовою балакають освѣчені люде, и що й зъ практичного боку користо знати московску мову. „Дай же йому українську освѣту, и вѣнь цього не робити-ме“, мовивъ далѣ Демидъ. „Отъ, я сиджу у школѣ, освѣчую народъ, бо бажаю цьому народови добра. Я люблю свѣй край — Украину, й хочу, щобъ прокинулось його національне самопбзнання, и щобъ вѣнь зробивсь дужій та могутній“.¹⁾ Коли-жь Гордѣй почувъ, що Демидъ сказавъ про любовь до Украины, то скрикнувъ вѣнь: „Украина! И я колись любивъ її, моливсь на неї. Але-жь слухай: ты вмрешь, и що тобѣ тодѣ Украина?!... Не кажи мишѣ, що вмирають одиниць, а народъ живе. Я це знаю! Але що-жь мишѣ, тѣй одиници, зъ того, що народъ жити-ме й тодѣ, якъ мене вѣсти-ме хробаччя? Та й чи жити-ме? Хай Украина зробиться дужа, могутна, — що зъ того? Чи не могутній бувъ Римъ? або Картагенъ? А де вони? — що одъ ихъ зостало ся? И що зостанеться одъ Украины?... Я знаю, що все, цѣлкомъ усе, що я почавъ бы робити, повернется въ нѣщо, бо його присуджено до знищення, до смерти“...

На сѣй й иншій сумнѣвы Гордѣвѣй вѣдповѣвъ ему Демидъ мѣжь иншимъ ось-що: „Не вже ты думаешъ, що те, що повстало, повстало безъ нѣякои причины? Все, що мы бачимо кругъ себе, доводить намъ, що безъ причины нѣчого не повстае. И коли такій законъ пануе въ частинахъ, то невже льогично буде думати, що цѣле, — свѣтъ, могло-бъ повстати безъ причины? — Истиѣ причина, истиѣ Богъ!... Коли истиѣ причина, истиѣ й послѣдокъ, истиѣ й мета, — и я певенъ, що мета ця добро, — и що приjde часъ, коли люде зрозумѣють її, але зрозумѣють не самими мѣркуваннями, а шляхомъ невтом-

¹⁾ *ibid.*, стор. 342—343.

нон упертои праць“... Коли-жь Гордѣй не хотѣвъ дальше слухати Демиды й кинувъ геть, то сей поглянувъ спокѣйно на сонце, що заходило за обрїй и подумавъ собѣ: „Але-жь воно встане и засяе знову! И хто-жь пѣсля цього мене вневнить, що мы не встанемо знову пѣсля того, якъ зайдемо за обрїй свого тутешнього життя?“...

А вже-жь Гордѣй не мѣгъ заспокоити ся за клопатами господарекими. Опроче, всяке дѣло, за яке бравъ ся, здавалось ему цѣлкомъ непотрѣбнымъ; — вѣнь думавъ собѣ, на-що ему робити, коли вѣнь умре й все умре. И тому-то обхоплювала Гордѣя безнадѣйна туга. Розбираючи-жь довгими, безсонными ночами свои вѣдносини до Ганны, Гордѣй не мѣгъ не признати, що Ганна не одурила его зъ формального боку. Его идеаль бувъ — жбнка вродлива, щира, розумна, — и щобъ палко его кохала. Все се було въ Ганны. Та отъ, вѣнь ставъ до неї холодный, але не для того, що она була горда й не йшла перша на згоду, — нѣ! — Гордѣй бувъ недоволенъ, бо знавъ, що й врода й розумъ й кохане — умруть, зникнуть зѣ свѣту зовсѣмъ, але поки ще зникнуть зовсѣмъ, истиѣти-мутъ на свѣтѣ старою руиною. Вѣнь не знавъ, на-вѣ-що вѣнь мае кохати Ганну, — жити яко чоловікъ зъ жбнкою, коли всьому кѣнець — смерть. Вѣнь не бачивъ меты въ сѣмйовому житю, але бачивъ, що сѣмйове житє накидае на него деякї обовязки, — й оно ему огидло. Опроче тѣло его казало ему, що коли вѣнь мусить умерти, то хочъ поки вѣнь живе, нехай вдовольтити ся коханемъ...

Мѣжь-тымъ Ганна стала помѣчати, що Гордѣй не бувъ щасливый въ житю сѣмйовѣмъ, одначе душевна борня его була її мало вѣдома, — они одинъ вѣдъ одного ховали свою душу. Все-жь таки бачила она, якъ Гордѣй иногдѣ мучить ся. И справдѣ ему стало разъ такъ тяж-

ко, що въ него зъявляли ся думки, зняти зѣ стѣны револьверъ и скѣнчити все вѣдъ разу. Але мовъ якась таємна рука ще спиняла его: се була надѣя, маленька надѣя та сила житѣвова; — вѣдтакъ стало ему жаль покидати се житѣ й Ганну.

Мѣжь-тымъ Орися не могла дѣждатись свого Андрѣя. Все лѣто й всю зиму вѣнъ бувъ на заробѣткахъ, але вѣй не треба було его грошей, — она бажала тѣлько его побачити, побалакати зъ нимъ. Коли-жь вѣнъ не приходивъ, то бѣдна дѣвчина не могла выдержати тяжкого горюваня, и въ страшному, пекучому болю душѣ побѣгла она зъ пасѣки до рѣчки. Не спиняючись она зъ усього розгону кинулась въ неѣ. Але-жь въ ту мить двѣ чинсь дужі руки обхопили еѣ за станъ и одкинули назадъ. Се бувъ Гордѣй, що вертавъ ся пѣшки вѣдъ Демида й идучи стежкою побачивъ, що якась дѣвчина бѣгла зъ горы до рѣчки. Гордѣй, выратувавши дѣвчину, дѣзнавъ ся де-чого про ея любовь до Андрѣя, котрый мабутъ еѣ покинувъ. Вѣдтакъ намагавъ вѣнъ нещасливу дѣвчину потѣшити, и справдѣ слова его мовъ сѣблюща вода лили ся на змучене сердце дѣвчины. — Якъ Орися вернула ся до дому, то зъ-першу плакала дуже багато, але чула, що вѣй полекшало, мовъ скинула зъ себе якусь вагу, облишивши дожидати Андрѣя. Неразъ уявляла она собѣ Гордѣеву по-стать, его ласкаві очі, его тихі слова, — и сердцемъ була ему вдячною за те, що обратувавъ еѣ и розваживъ своимъ ласкавымъ словомъ. И непомѣтно поветали мѣжь Гордѣемъ та Орисею особливѣ, щирѣ вѣдносинны. Гордѣй сказавъ вѣй, що вѣнъ зъ окономѣмъ, тому-то думала дѣвчина, що вѣнъ конторникъ. Вѣнъ приходивъ часто въ пасѣку, бо дуже покохавъ Орисю.

А вже-жь у вѣдносинахъ до мужикѣвъ Гордѣй стававъ що-разъ бѣльшь роздратованѣй, и тому-то Ганна за

вечерою натякнула разъ на те, що вѣнъ мабутъ дуже вже натягае струны. Коли-жь Гордѣй за-для того розсердивъ ся и попрѣкнувъ Ганну тымъ, що она вѣдъ Демида набралась его думокъ, то она трохи почервогѣла й призналась, що Демидъ сватавъ еѣ, якъ була ще дѣвчиною, але она не пѣшла за него. Почувши сѣ слова, Гордѣй вѣйшовъ изъ хаты й пѣшовъ кудысь на-вманя въ поле. Тамъ ставъ вѣнъ думати ось-яку думку: Колись вѣнъ маривъ про роботу на користь народови, — теперь же вѣнъ впевнивъ ся, що въ него зъ народомъ вѣйна та ще й завзята. Такимъ побытомъ его надѣѣ на щастѣ въ громадскѣй дѣяльности розбито. Колись вѣнъ маривъ про щастѣ персональне, про щастѣ въ сѣмѣи, — теперь же бачивъ вѣнъ, що се були мрѣѣ; — вѣнъ впевнивъ ся, що жити ему й Ганиѣ одними думками та почуванями не можна. Вѣнъ розумѣвъ, що теперь ему бѣльшь нѣчого не зостае ся, опрѣчь смерти... Думки его ставали безладными: образы йшли мѣшма зъ думками, й абстрактні думки робились ему въ уявѣ образами. Ба, вѣнъ ставъ благати Бога, щобъ давъ ему яку ознаку, щобъ вѣнъ мѣгъ дѣзнатись, що Богъ справдѣ е, — щобъ мѣгъ зрозумѣти, на-що вѣнъ живе, и на-що сей свѣтъ... Вѣдтакъ поплутанѣ слова выхоплювались благанѣмъ изъ устѣ Гордѣя, але небо висѣло въ горѣ непорушне й не було вѣдповѣди.¹⁾

Колі-жь борня его зъ громадою не вгавала, то пѣдъ его окономичнѣй будинки пѣдложено огонь, изъ-за чого они взялись полумямъ. Воюючи зъ громадою подумавъ вѣнъ собѣ: „Якѣ дурнѣ вѣѣ цѣ такъ-званѣй народники, що розпинаються за народъ, пишуть про його жалѣбнѣй оповѣданя та повѣсти! Багато жалю! Прийшли-бъ вони та

¹⁾ ibid., стор. 381—382.

глянули сюды! Глянули-бъ на цю вѣйну, що всяку правду ламає!¹⁾

Мѣжь-тымъ ходивъ вѣнъ часто въ лѣсъ до пасѣки, де залюбки балакавъ зъ Орисею. Зъ-першу не хотѣвъ вѣнъ сказати, хто вѣнъ и вѣдкѣля, тымъ и не справлявъ Орисиной помилки, що вважала его парубкомъ та писаремъ зъ конторы. Она якось разъ розпытувалась, чи вѣнъ зъ Радѣвки, чи нѣ. Але Гордѣй боячись, щобъ перша его брехня про те, що вѣнъ изъ писарчатъ, не виявилась, сказавъ, що вѣнъ изъ другої слободы. Вѣнъ самъ не знавъ, що буде зъ сего коханя, а Орися мучила ся иногда чимало, бо вѣдала, що дѣвчата зъ парубками такъ не люблять ся; — все-жь таки сподѣвалась она, що ихъ коханє скѣнчить ся весѣлємъ. Ажь ось зайшла она разъ изъ Костѣвки въ Радѣвку и на дворѣ біля паньского будинку побачила Гордѣя. Коли-жь она вѣдъ жиди-крамаря довѣдала ся, що се не конторникъ, але таки самъ панъ, то пѣшовъ ѣй свѣтъ обертомъ. Перегода зрозумѣла она, що той, кому она такъ безъ краю вѣрила и все вѣдала, одуривъ єѣ. Она побѣгла въ паньскій будинокъ и зустрѣла Ганну зъ дитинкою на рукахъ. Вхопивши тремтячою рукою Ганну за руку, промовила Орися благаючи: „Скажѣть, добрї люде! скажѣть: вы йому жѣнка?... Це його дитина?“ Страшенно здивована Ганна тѣлько дивила ся на дѣвчину, коли ось изъ другої кѣмнаты вѣйшовъ зъ-нечевя Гордѣй. Орися побачивши его, кинулась до него зъ крикомъ: „Такъ ты мене одуривъ? Це твоя жѣнка? — жѣнка и дитинка?!“... Бѣдна Орися выбѣгла зъ хаты якъ божевѣльна и страшно стомлена вернулась до дому. Она полѣзла на пѣчь; — хочъ тамъ було душно, она трусила ся мовъ въ пропасниці. Ёй згадавъ ся Андрѣй, — вѣнъ

¹⁾ ibid., стр. 384.

же сказавъ, що прийде и посватає єѣ, а теперъ якъ зможе она глянути ему въ вѣчи? Нѣ! краще смерть, нѣжь дивити ся ему въ вѣчи! Трохи-перегода уявляло ся ѣй, що Андрѣй наближує ся до неї, — вѣдтакъ прожогомъ кинулась она зъ хаты, — выбѣгла на дворъ и побѣгла садкомъ. Ёй здавало ся, що Андрѣй єѣ наздоганяє. Она скрикнула несамовито и побѣгла до рѣчки. — „Краще въ рѣчку, нѣжь до його!“ промайнуло ѣй въ головѣ и она кинулась у воду.¹⁾

Черезъ два днѣ Андрѣй Кодоленко вернувъ ся до дому. Коли дѣзнавъ ся про долю Орисеѣ, то стало ему тяжко на серци: вѣнъ чувъ, що жите его розбите. Зъ-малку, бачивши важке мужицке бѣдуванє, постановивъ собѣ, станути крѣпко на своихъ ногахъ, зробити ся зовеѣмъ самостайною людиною, — а такою мѣгъ вѣнъ стати тѣлько маючи землю. Вѣнъ кохавъ Орисею дуже, але не мѣгъ бы бути зъ нею щасливимъ, не досягнувши своєї меты. И вѣнъ кинувъ єѣ на рѣкъ, пѣшовъ на чужину, робивъ якъ на каторзѣ неразъ и въ день и въ ночи, и заробивъ стѣльки грошей, що мѣгъ вертати ся до дому зъ певною надѣєю на забезпечене щастє. Та отъ, страшно и люто розбила доля все его мрѣѣ. Вѣнъ ходивъ якъ божевѣльный, — кѣлька разѣвъ бравъ ся за сокиру и хотѣвъ розрубати нею Гордѣеву голову, але спинявъ ся; — вѣнъ бувъ певный, що помстити ся, але якъ? — не знавъ.

Пѣсля пожежѣ ставъ Гордѣй думати, яку бы дати науку Радѣвцямъ за те, що они роблять ему въ господарствѣ чи-малї шкоды. Вѣнъ выдобувъ изъ своєї шафы судову справу зъ Радѣвскою громадою про луку, котрою она володѣла бѣльшь десяти рокѣвъ. Ся справа була цѣлкомъ скѣнчена: судъ присудивъ окономѣн луку и грошѣ

¹⁾ ibid., стр. 402.

зъ Радѡвцѣвъ, — бѡльшь трѡхъ тысячь рублѣвъ за те, що они володѣли тою лукою. Вѡнъ спинивъ бувъ ею справу за радою Демида, — але теперь хотѣвъ те дѣло довести до краю. Отже Гордѣй хотѣвъ скрутити громаду й показати їй, що вѡнъ має силу й може примусити, поважати его право. Вѡнъ поѣхавъ зъ усѣми документами въ мѣсто й опѡсля дожидавъ дома тѡлько кѡнця. Коли Радѡвцѣ довѣдались, що панъ Раденко хоче имъ вѡдбрати луку та ще виправити за нею грошѣ, то зврушились они вельми. Якъ громада зббралась коло волости, то Андрѣй Кодоленко сказавъ, що позовъ Гордѣя не по правдѣ, та що громада луки по-вѣкъ не вѡддасть. „Поступимо ся разъ“, мовивъ вѡнъ, „та тодѣ вже не оборонимо ся. Держѣмо ся свого!“ Ажъ ось приѣхавъ въ Радѡвку приставъ зѡ становимъ. Они звелѣли зѡбрати громаду, поки сами обѣдали въ Гордѣя. Коли-жъ громада довѣдала ся, що панови Раденкови треба вѡддати луку и заплатити три тысячь рублѣвъ, то озвавъ ся дѣдъ Степанъ, що се лука громадска зъ дѣда й зъ прадѣда. Тогдѣ сказавъ становый, що лука була ихъ, а теперь нѣ, — але Андрѣй вѡдновѣвъ смѣливо: „Нѣ, вона була наша й теперь наша, — наша й буде!“ Почувши сѣ слова, становый стрепенувъ ся й назвавъ Андрѣя бунтѡвникомъ. Вѡдтакъ велѣвъ его взяти въ холодну, але въ громадѣ нѣхто й не ворухнувъ ся. Опѡсля кинувъ ся становый на старого Степана й вдаривъ его зъ усей силы: кровь залила дѣдови обличе и вѡнъ упавъ до долу. Якъ же опѡсля становый замахнувъ ся на Андрѣя, то сей мовъ заплѣзными клѣщами вхопивъ его за руку и крикнувъ: „Пане! насъ царь вызволивъ одъ бѡйки!“ Тогдѣ становый ще бѡльшь розлютивъ ся и вдаривъ Андрѣя по щоцѣ. Той не тямлячи самъ, що вѡнъ робить, кинувъ станового объ землю. Якъ приставъ се побачивъ, то чкурнувъ у двѡрѣ

до Гордѣя, ба й становый, назвавши громаду бунтѡвниками, побѣгъ слѣдкою за приставомъ. Вернувшись до мѣста, оповѣдали они оба, що мужики навѣтъ не хотѣли слухати того, що имъ читано та казано, а просто кинулись на нихъ та хотѣли ихъ убити. Вѡдтакъ самъ губернаторъ переслухавъ пристава та станового: виходивъ формальный бунтъ. Потѡмъ выслано въ Радѡвку чиновника „особыхъ порученій“, щобъ спробувавъ зъ-першу вмовити селянъ, — а щобъ вѡнъ мавъ и силу въ рукахъ, дано ему баталіонъ салдатѡвъ. Але той чиновникъ, приѣхавши въ Радѡвку, не зъумѣвъ нахилити громаду до уладженя „возникшихъ непорозумѣній“, и про-те звелѣвъ вѡнъ старшинѣ й урядникови, цѣнувати майно громады. Якъ про се дѡзнались Радѡвцѣ, то гукнули они, що зъ-роду-вѣку не попустять, щобъ ихъ цѣнували; — вѡдтакъ сказали чиновникови, щобъ сѣдавъ у свою колясу, та ѣхавъ туды, вѡдкѡля приѣхавъ. Тогдѣ вѡнъ велѣвъ салдатамъ обступити громаду. Трохи-перегода зъ двохъ сотень рушницъ розлѣгъ ся голосный выстрѣлъ: почувши зойки й крики, й весь зѡбрѣ кинувъ ся въ розлѣчь бѣгти улицею. Вбито зъ десятеро чоловѣка, мѣжъ ними дѣда Степана й Андрѣя; — зъ десятокъ забрано до тюрмы.

Якъ Гордѣй дѡзнавъ ся про ею страшну подѣю, то зрозумѣвъ вѡнъ, що прийшовъ той часъ, коли треба було поводити свои рахунки. Активѡвъ у него не було, хибя кѡлька гарныхъ фразъ, а работы на користь людску вѡнъ не робивъ нѣякои. А зъ пасивѡвъ були бѡльшій отъ-сѣй: Ганна, Орися и селяне. Вѡнъ не хотѣвъ довше жити: взявъ револьверъ, — и незабаромъ бездушне его тѣло важко впало до долу. На подставѣ формального акту, все, що мавъ Гордѣй, припадало Ганиѣ.

По сѣй катастрофѣ Ганна була зъ-першу якъ божевѡльна, та може й збожеволѣла-ѡъ, якъ бы не Демидъ.

Дбзнавшись про страшну пригоду, вбнъ заразъ прифхавъ въ Радбву. Хоча-жъ Ганна зрела ся усякихъ грошей, то все таки чиновникъ звелфвъ цфнувати селянъ. Вбдтакъ черезъ тыждень пбсла того страшного дня выфхала Ганна до матери. Выфзжаючи она дала „довфренность“ Демидови, робити зъ окономією, щб вбнъ хоче, — про неф Ганна не хотбла й чути, тому що тамъ земля була въ крови. А вже-жъ Демидъ не господарювавъ самъ, а всю землю повбдававъ мужикамъ. Найголовнфйшу-жъ увагу звернувъ вбнъ на тф сфмф, де були побитф, пораненф, чи въ тюрму забранф люде. Вбнъ ходивъ по хатахъ, лфчивъ хворыхъ, присылавъ хлбба, дававъ грошей. Зъ-перегодомъ сказавъ вбнъ Радбвцямъ, що Ганна вважає страшною помилкою зъ боку Гордфя все те, щб зробило ся, и що она бажає тымъ, чи иншимъ способомъ пособити громадф. И спонукавъ Демидъ громаду, щобъ она поки-що приняла луку й тф грошф, щб зъ неѡ взято. До сихъ грошей додавъ вбнъ ще стблько-жъ и просивъ, подфлити на-рбвно на всю Радбвску громаду.

Такъ проминуло ббльше року, и Демидъ одруживъ ся зъ Ганною. Вбнъ зробивъ уже все, щобъ Радбвцъ зъ Костфвцями купували на громадску власнбсть всю Ганнину землю. Коли-жъ громада до свого гурту не хотбла прийняти сфльського глитая Семененка, то вбнъ вкупф зъ попомъ пославъ на Демида та на Радбвцфвъ доносъ губернаторови, що Демидъ бунтує народъ. Демида трусили, потбмъ арештували, але й губернаторска влада не могла нфчого зробити, бо й Демидъ и Радбвцф держались одного: землю Радбвцф зъ Костфвцями купили, а Демидъ продавъ. Губернаторъ мусфвъ плюнути на се дбло, але заборонивъ Демидови жити на селф. Такъ отже Демидъ ставъ мфйскимъ лфкаремъ вбльноѡ практики.

Минуло вже два роки, якъ Ганна пбшла за Демида, — она була спокбйна й щаслива. Крбмъ Гордфевого сына ббльше дфтей у нихъ не було. Ажъ ось украинська громадка святкувала въ Демида велике свято Шевченкове. Явивъ ся и Квфтковскфй. Вбнъ давно кинувъ своє Толстовске хлбборобство и ставъ читати философичнфй творы Шопенгавера та всякф розвфдки про Буддизмъ. Вбдъ украинського руху вбнъ давно вбдбнивъ ся, але маючи родичами українськихъ дфячфвъ, часомъ бувавъ и въ украинському товариствф.

Посходились гостф: въ хатф було до десятка людей, щб голосно й жваво балакали. Розмова не була цфлкомъ украинська: по-українськи говоривъ тблько де-хто. Иншфй намагали такожъ по-українськи балакати, але немилостиво псували мову, не можучи стулити й двохъ-трьохъ фразъ до путя. Та й тф, щб говорили по-українськи, не могли сказати й кблькохъ слбвъ, не приточивши якого москализму. Але були й такф, щб й зовсфмъ балакали по-московски. — „И се українськф патрфоты!“ гбрко подумавъ Демидъ... Вечбръ почавъ ся тымъ, що самъ Демидъ прочитавъ рефератъ про сьогочасне українське правоване. Ганна та ще одна панночка деклямували Тарасовф вфршф. Проспфвавши ще кблька пфсеень, пбшли въ другу хату до столу. Зъ половини обфду почались тоасты. Мфжъ першими встала молоденька дфвчина й озвала ся зъ докоромъ про нацфонализмъ: — „Нацфонализмъ — стара идея и мусить поступити ся иншбѡ. Нацфонализмъ тбльки форма, и такф речи, якъ мова, одежа, — це навфтъ не дургоряднфй, а хйба третьорядноѡ ваги речи. Соцфяльнфй пытаня — ось въ чому вся рфчь. На народнфй добробытъ повиннф мы звертати всю свою увагу. Звфсно, за-для народнього добробыту треба просвфты. Коли намъ не дають просвфты по-українському, возьмемо фф по-московському.

А національність — це така штука, що про неї не треба дбати... Мы, молода партія, пишемо на своєму прапорі народъ, а не націоналізм“...¹⁾

Потімъ озвавъ ся Демидъ, сказавши міжъ иншимъ ось-що: „Кажуть, що націоналізмъ рѣчь стара, — що вона вижила своєї вѣки. Стара? А де-жъ въ старовину ви знайдете націоналізмъ?... То не націоналізмъ бувъ, то державність була!... Нѣ, націоналізмъ не стара, а нова рѣчь! Выразно ця идея виявляється тільки въ-перше въ часи Наполеоновихъ вѣйнь. Наполеонъ хотѣвъ по-своєму одмінити европейську карту. Деякі народи побачили, що ихъ мають роздірати на шматки. И отодѣ ї прокинулось почування національне, и зъ того часу росте ї росте... Кажуть, націоналізмъ форма. Еге, форма, але яка? Чи така, якъ одежа, що її можна що пять хвилинъ одмінити? Нѣ! — така, якъ шкура наша нашому тѣлови. А ну, лишъ здерѣть цю форму, що станеться зъ тѣломъ? Чи не вмре воно? Та й все наше тѣло — чи не форма се нашому духови? А ну — знищѣть сю форму, якъ себе виявить тоді нашъ духъ?... Еге, націоналізмъ — форма, мова — форма, але форма така, що, віднявши її відъ цѣлого, мы тымъ и цѣле знищуємо. Ось черезъ во-що не другорядна, не третьорядна, а перворяднои ваги рѣчь — мова, національна литература. Безъ мови, безъ національної литературы нема нації. — Намъ кажуть: „коли не можемо мати своєї просвіты, берѣмо чужу!“ — Нѣ! мы не хочемо чужої просвіты, — не хочемо тымъ сáме, що вона чужа, й яко чужа не може бути просвітою, а буде ї есть самымъ запаморочуваннямъ, тільки деморалізувати-ме нашъ народъ. — Народъ и въ нашій мужичої литературѣ и въ нашій діяльности завжди

¹⁾ ibid., стор. 443.

стоить и стоять на першому пляні. Мы знаємо, що безъ народнього добробыту, безъ народньої просвіты мы нѣчого не зробимо; — тымъ и дбаємо про це все. Хіба на те, щобъ дати людинѣ шматокъ хлѣба, треба неодмінно бути не-націоналомъ? Нѣ, мы любимо народъ и дбаємо про його. — Мы надаємо соціально-економічнимъ питаннямъ велику вагу, але думаємо тільки, що одмовы на ці питання не розвязують усѣхъ вузлівъ, и думаємо, що досягти кращого зъ усѣхъ боківъ становища може коженъ народъ тільки йдучи своимъ національнымъ шляхомъ. — Народный добробытъ и націоналізмъ не ворогують въ дійсности, — нема чого ворогувати имъ и въ теоріяхъ... З'єднаймося, и будьмо певні! — тоді складемо мы зъ себе таку силу, що здолає вона перемогти всѣ перешкоды, високо підняти й на-завсѣгды твердо й непорушно поставити дорогої намъ — завжди демократичной — національной українській прапорѣ!“¹⁾

* * *

Сими словами кінчить ся повість „На роспутті“. Они проявляють ясну програму суспільно-національного змаганя Українцівъ-народовцівъ, и вважають ся провідною думкою въ сѣмъ творѣ. Репрезентантомъ того змаганя є Демидъ Гайденко. Се не декляматоръ гарныхъ патріотичныхъ фразъ, якимъ дехто мѣгъ бы вважати Марка Кравченка въ кінци повісти „Соняшний промѣнь“, — се тямущий дѣячъ, що вмѣє погодити идею націоналізму зъ питаннями соціально-економічними. Се справжній типъ Українофила, що стоить непохитно при демократично-національнѣмъ прапорѣ. Коли-жъ Демидъ з'являє стійну діяльність въ хосенъ земляківъ, — коли вінъ зъ ясною провідною думкою простує до меты суспільно-національ-

¹⁾ ibid., стор. 444.

ного побуту, то другі два Українці, що мѣжъ иншими въ сѣй повѣсти займаютьъ визначне мѣсце, — се-бѣ-то Гордѣй Раденко и Квѣтковскій, — покинувши ґрунтъ національний, — кидають такожъ всяку працю въ користь народу, и вѣдтакъ нѣгде не знаходять вдоволеня въ житю.

Гордѣй уважавъ себе Украинифиломъ и говоривъ про себе, що зрозумѣвъ жите такъ, якъ оно є, — що вѣд-кинувъ усѣ иллозіѣ, забобоны. Зъ-першу бажавъ вѣнъ працювати для народу, и про-те хотѣвъ бути мужичнимъ адвокатомъ, але при палкѣй своѣй вдачи швидко ставъ невдоволенимъ изъ своєи долѣ, — ба, въ него зъявила ся злѣсть-лютѣсть проти сего жита, тому що єго надѣѣ не справджували ся. Вѣнъ вѣдкниувъ вѣру въ Бога, та отъ, замѣць вѣры, котру вважавъ забобономъ, треба було приймати зновъ вѣру въ идеалы XIX. вѣку. Отже замѣць вѣры — зновъ вѣра! Опроче думавъ вѣнъ собѣ, що шкода бороти ся зъ невзгодинами жита, коли треба вмерти. Смерть по єго думцѣ, се та рѣчь, що сама собою знищує всю вартѣсть, чого-бъ тамъ не було на землі. Такъ отже недостача всякон вѣры довела Гордѣя до того, що єму остогидло жите.

А вже-жъ Квѣтковскій „загубивъ вѣру ще зъ хлопчыхъ лѣтъ!“ — дарма, що по словамъ автора, слухавъ ся Євангелія.¹⁾ Та не найшовъ вѣнъ правды въ житю. Зъ-годомъ зробивъ ся вѣнъ недбалый до украиньского товариства и полюбивъ Толстовске хлѣборобство. Опѣ-сля-жъ ставъ мистикомъ и читавъ не тѣлько фильосо-фичнїй творы Шопенгавера, але й розвѣдки про Буддизмъ.

Головнымъ дѣячемъ въ сѣй повѣсти є отже Демидъ Гайденко. Але-жъ авторъ добачавъ въ Гордѣю героя по-вѣсти, по-за-якъ тѣлько Гордѣй станувъ на роспуттѣи.

¹⁾ *ibid.*, стор. 243.

Вже-жъ Демидъ, одруживши ся зъ Ганною, говоривъ ось-що про Гордѣя: „Вѣнъ зробивъ багато зла, але се не тымъ, щобъ вѣнъ бажавъ його зробити, а тымъ, що вѣнъ сто-явъ на роспуттѣи, — не знавъ, куды йти. Вѣнъ не мавъ одмовы на такїй питання, що, не рѣшивши ихъ, несила жити!¹⁾ Та отъ, Гордѣй мѣгъ справдѣ знати, куды йти, коли другї, якъ н. пр. Демидъ, ишли простымъ шляхомъ до меты, — вѣнъ мѣгъ найти одмову на важнїй питаня въ житю, коли другї тямущї люде вдоволяють ся вѣд-повѣдію на сїй питаня. Такъ отже стоявъ Гордѣй на без-путтѣи, а не на роспуттѣи, бо роспуття тамъ нема, де видно просту дорогу до меты. Хто-жъ самохѣтъ пускає ся на-вманя, той зайде таки на безпуттѣ, — и тогдѣ годѣ єму жалкуватись, що єму нема силы жита, тому-що не знає, куды йти!

Изъ сєи короткои розвѣдки можѣ мабуть дѣзнатись, що авторъ поставивъ у своѣй повѣсти такїй заголовокъ, до котрого не є пристѣбна доля Гордѣя. Супроти Демиди сходить Гордѣй на другїй плянъ картины пѣдъ кѣнєць повѣсти, де Демидъ являє ся справдѣ головнымъ дѣячемъ, изъ-за чого легко запримѣтити, що въ сѣй повѣсти поде-куды єуть два богатырѣ, — та що Демидъ въ вѣдноси-нахъ до обохъ громадъ въ Костѣвцѣ й въ Радѣвцѣ вва-жає ся неначе душею въ ихъ змаганю до лучшой долѣ.

Супроти хитливои вѣдчѣ Гордѣя визначує ся гар-ними прикметами характеръ Ганны. Се типъ тямущои жѣнки, що въ невзгодинахъ родинного жита вмѣє зберегти єиду духа й рѣшучѣсть волѣ. А вже-жъ вѣдносины Гор-дѣя до Ганны являють ся подекуды неясными. Авторъ каже, що идеаломъ Гордѣя була жѣнка вродлива, щира, розумна, котра кохала-бъ єго палко. И справдѣ, въ пер-

¹⁾ *ibid.*, стор. 443.

шомъ роцѣ подружя Гордѣй бувъ щасливъ, бо найшовъ таку жінку, яку зображавъ собѣ у своихъ мрѣяхъ. Але зъ-перегодомъ ставъ вѣнъ недоволенъ, бо знавъ, що врода й розумъ и кохане — умруть, зникнуть зѣ свѣту зовсѣмъ, але поки ще зникнуть зовсѣмъ, истиѣти-муть на свѣтѣ старою руиною. Вѣнъ не знавъ, на-вѣ-що вѣнъ має кохати Ганну, коли всьому кѣнець — смерть. Та ба! тѣло его казало ему, що, коли вѣнъ мусить умерти, то хочъ поки вѣнъ живе, нехай вдовольнить ся коханємъ!¹⁾ Отже Гордѣй кинувъ любити Ганну, бо знавъ, що вмере, а самотодѣ пристрастно покохавъ Орисю, дарма, що жите було ему остогидло.

Помѣжъ особами, що стоять на другѣмъ плянѣ образа, визначуе ся статъ Андрѣя Кодоленка. Характеристика сего розумного парубка проявляє психологичну правду. А вже-жъ Орися стала трагичною героинею хіба лишъ для того, щобъ еи вѣдносини до Гордѣя закѣчили ся катастрофою сензаційною. Та отъ, дехто мѣгъ бы запытатись, чому Орися прихилила ся серцемъ до Гордѣя, а кинула любити свого Андрѣя? — Правда, що Гордѣй вьратувавъ їй жите, коли она поринала въ рѣцѣ, — отже своему добродѣви могла она зъявляти почуваня сердечной вдячности. Але-жъ она намагала втопитись безъ важной причины, дарма, що авторъ зобразивъ прегарно борню еи душѣ, коли она въ пасѣцѣ дожидала Андрѣя. Вже-жъ Андрѣй часто оповѣщувавъ Орисю про свѣй побуть въ чужинѣ и вѣднці писавъ до неѣ, що до дому верне ся по-сля жнивъ та що въ осени еѣ посватае. Чому-жъ Орися прийшлося такъ тяжко дожидати Андрѣя? — хіба-жъ для того, що въ неѣ не було такой подруги, котроѣ могла-бъ звѣрати свою душу? Але-жъ Орися була закрытна

¹⁾ *ibid.*, стор. 344.

до всѣхъ дѣвчатъ, то й привыкла въ самотинѣ терпѣти свое горе. Тому-то й смерть, яку собѣ заподѣяла Орися, не може вважати ся виправданою.

Въ повѣсти „На роспутѣ“ визначують ся психологичною правдою або й реальнымъ зображенємъ отъ-еѣ частини сего твору: 1. Идиля въ починѣ сѣмйового побуту Гордѣя й Ганны („Зоря“, 1892; стор. 224—226). — 2. Розмова Демида и мужика Петренка про шкѣльну науку (*ibid.*, стор. 283—284). — 3. Радѣвскій старшина й писарь у школѣ Демида (*ibid.*, стор. 284—286). — 4. Розмова Демида й Гордѣя про освѣту мужикѣвъ (*ibid.*, стор. 342—343). — 5. Орися въ пасѣцѣ дожидаетъ Андрѣя (*ibid.*, стор. 362—363). — 6. Зустрѣчь Орисѣ зъ Ганною и Гордѣемъ (*ibid.*, стор. 402). — 7. „Бунтъ“ Радѣвской громады противъ приетава й станового (*ibid.*, стор. 422). — 8. Розмова Ганны зъ малымъ сыномъ Гордѣевымъ про Шевченкове свято (*ibid.*, стор. 441) и и.

Хоча-жъ Чайченко в чи-малый мистецъ въ писаню повѣстей, то все-жъ можна бы бажати, щобъ въ его довшихъ оповѣданяхъ було бѣльше змѣту, а менше слѣвъ.

Мѣжъ дрѣбнѣйшими повѣстями Чайченка визначують ся отъ-еѣ три закраскою патріотичною: 1. Чудова дѣвчина. 2. Зустрѣчь и 3. Байда.

Въ „Чудовѣй дѣвчинѣ“ бачимо персонификацію Украины. Отъ и ся „дрѣбничка“-казка, тѣлько переказана корѣтше: Невеличкѣй хлопчикъ бѣгавъ по лукахъ, по гаяхъ, — любувавъ ся квѣтками. Якъ вѣнъ набѣгавъ ся и прийшовъ до матери, то сказавъ їй, що тамъ такъ гарно, такъ весело! И озвалася до него мати журливо: „Граѣ ся, мѣй сынку, поки е воля, поки не спѣтало тебе лихо!“ И хлопчикъ знову побѣгъ у гай та ставъ думати, чого се мати казала про лихо, и на-що оно колѣсь спѣткае его? И задуманый сѣвъ вѣнъ на зелену травницю.

И здавало ся єму, що на самому краю прогалини зъявила ся дѣвчина чудової вроды. Она тихо пѣдходила до хлопчика, и вѣнъ побачивъ, що єи бѣліі рученята сковано тяжкими кайданами. И заспѣвала дѣвчина тиху пѣсню, а въ тѣй пѣсни було стѣльки муки й великого горя, що хлопяче серце тяжко защемѣло въ грудяхъ. Она спѣвала про тее, якъ скривдили єѣ сестры, якъ мучили єѣ великою мукою й закували въ тяжкѣ кайданы. Вѣдтакъ прощаючись сказала она хлопцеві: „Не забувай мене нѣколи! И якъ зробишь ся великимъ и розумнымъ, тодѣ прийди й виведи мене зъ неволь!“ — Вырѣсь хлопчикъ и ставъ розумнымъ парубкомъ. Але вѣнъ не забувъ безщасної дѣвчины й що-дня спѣвавъ ту пѣсню, котру она єму проспѣвала малому. И другіі люде чули ту пѣсню й глузували зъ него, кажучи, що вѣнъ жене ся за мрѣєю, — що дѣвчины тои не було й не буде... Але вѣнъ не вважає на глузованя, — вѣнъ вѣрить святою вѣрою и працює, — певный, що прийде часъ, коли зъ бѣлыхъ рукъ тои чудової дѣвчины спадуць кайданы, и вѣнъ побачить єѣ знову веселу й щасливу.¹⁾

Коли-жъ ся „дрѣбничка“ має прикмету рѣмантичної казочки, то въ повѣсти „Зустрѣчь“ змалювавъ авторъ образокъ изъ реальної дѣйстности. Ся повѣсть є мабуць частинкою автобіографіѣ. Василь (Чайченко) розказує, що вѣнъ уже давно оселивъ середъ степѣвъ, — що вѣнъ учителює. Вѣнъ рѣдко буває въ мѣстѣ, — але-жъ одного разу справа такъ склала ся, що неминуче треба було ѣхати до мѣста. И отъ, на улиці побачивъ вѣнъ колишнього свого товариша шкѣльного, Семена Хиленка; — ледве-не-ледве пѣзнавъ єго, — передъ нимъ стоявъ заживный добродѣй въ паньскѣмъ одягу. Василь знавъ Семена ще

въ тѣ щасливѣ роки великихъ надѣй, коли они оба вѣрили, що вже прийшла нова исторична эпоха, — що вже „нѣмымъ отверзли ся уста, прорвалось слово, якъ вода, и дебръ-пустыня неполита, сцѣлющою водою вмыта, прокинулася“... Тогдѣ ще деклямували они про єй горячій надѣѣ змученого сердца, — та отъ, незабаромъ они побачили, що не потекли веселіі рѣчки, не ожили степы й озера, и що шляхи зѣстали ся верстовыми, якъ и були. Але-жъ Семень не покидавъ ще тыхъ патріотичныхъ мрѣй... Потѣмъ довелось обомъ товаришамъ розстати ся: Василь поѣхавъ на село, и що-року все далѣ й далѣ посувався у степовіі розлоги, а Семень зѣставъ ся въ мѣстѣ. Та довго не мѣгъ Василь забути сердца, щирого до всякого доброго порываня, — рукъ, охочихъ до працѣ коло улюбленого дѣла. Якъ Василь зустрѣвъ Семена, то сеї признавъ ся, що вже не шукає идеалѣвъ пѣдъ єброю свитою, — теперъ вѣнъ служить и живе задовольненный: ѣсти-пити є що, — вѣдтакъ має надѣю на бѣльшій окладъ. — „Ну, а народня просвѣта, популяриі книжки для народу?“ запытавъ ся Василь. „Знаєшь, колись усе ты захожувався...!“ — „Е, братѣку!“ вѣдповѣвъ Семень, — „нѣколи про се думати, — дѣла багато!“ — Опѣсля Семень повѣвъ Василя до своєи кватиры. Якъ увѣйшли въ салю, Семень зарекомендувавъ Василя своѣй жѣнцѣ. Теперъ ставъ вѣнъ говорити по-московски, бо на улиці закидавъ по-украиньскому. Пѣсля обѣду Семень пѣшовъ зъ Василемъ до своєо кабинету. — „Ну, що-жъ? не погано я влаштувався?“ промовивъ вѣнъ до Василя. „Нѣчого? — можна жити?“ Але-жъ Василь пригадавъ єму народне дѣло, про котре они колись мрѣяли. Коли-жъ Семень заявивъ, що вѣнъ своє дѣло робить, то вѣдказавъ Василь: „Те дѣло, котре ты робишь, робишь ты яко наемникъ, и всякѣй наемникъ зробить його такожъ добре, якъ и ты, — може

¹⁾ „Творы...“, томъ I., стор. 177—179.

краще навѣть. Але вѣдь тебе треба було сподѣвати ся иншого. На тобѣ лежавъ обовязокъ, дати бѣльше, бо бѣльша частина праведности відкрила ся тобѣ“. — Тогдѣ озвавъ ся Семень: „Що-жь то таке, за-вѣ-що я муєвѣвъ бороти ся? для чого робити? — Стѣй, стѣй! — я знаю, щѣ ты скажешь. Я знаю, щѣ ты заразъ повернешь ся до свого націонализму. Але-жь, братѣку! наука — безсторонна й позитивна наука — вже довела всю безпѣдставнѣсть національныхъ змаганъ“. Вѣдтакъ робота вѣ корнеть національныхъ змаганъ здавалася Семенови комаминымъ дѣломъ, — про-те сказавъ вѣнъ, щѣ краще робити на ширшому поли. И сказавъ Василь зѣ докоромъ, щѣ Семень не робить и на ширшому поли, — щѣ вѣнъ занехавъ усе те, щѣ колись шанувавъ, — вклонивъ ся золотому тельцеви й зробивъсь падлюкою. Почувши сѣ згѣрдий слова Семень вѣдповѣвъ гнѣвливо: „О, звѣсно! ты тамъ живучи по своихъ степахъ та выкохуючи улюбленѣ мрѣѣ, та удаючи зѣ себе борця за правду й таке инше, маєшь змогу такъ казати. Ну, такъ що-жь? щѣ зѣ того? А якъ инакше жити не можна?... А якъ инакше давить, гнѣтитъ тебе? А якъ инакше просвѣтку нема?... Опѣсля озвавъ ся Семень до Василя ось-якъ: „Мы хитали ся, мы вагали ся, и повернули у сѣй бѣкъ, бо бѣльша сила туды тягла. А вы не хитали ся, — вы твердо йшли.. Чомъ же вы не пѣддержали, не пѣдсилили насъ? — не оживили нашого погасающого духа?... Де-жь ваша робота? Де ви наслѣдки й результаты? Де выроблена своєрѣдна литература, котра роздмухала-бъ погасающѣй духъ усѣхъ тыхъ, хто вагається, — котра єднала-бъ усѣхъ до купы, до одного дѣла?“ — Коли-жь Василь натякнувъ на перешкоды зѣ боку, то Семень сказавъ, щѣ перешкоды треба усунути й свого здобути. Тогдѣ ажъ повѣритъ вѣнъ у силу й правду дѣла Василеного, — бо тѣлько те правдиве, щѣ

выходить цѣле зѣ усѣхъ перешкодъ. — Василь чувъ правду Семеновыхъ слѣвъ, и сердце его защемило. Але-жь уся правда все-жь була ще не тутъ. И сказавъ вѣнъ Семенови: „Ты забуваєшь, щѣ мы сѣме тымъ доси й не могли досягти нѣчого твердого й дужого, щѣ мѣжь насъ було дуже багато перекинъчикѣвъ. — „Такихъ, якъ я?“ гукнувъ Семень. „Правда, свята правда! Але-жь ще бѣльшь було у васъ, и єсть, баглавѣвъ, и ледарства, и недбальства“... Василь подумавъ собѣ, щѣ й се була правда, але-жь сею правдою можна було тѣлько обвинуватити народовцѣвъ, а не виправити Семена.¹⁾

Ся повѣстка важна зѣ-за того, щѣ авторъ натякнувъ на байдужѣсть народовцѣвъ вѣ ихъ змаганю до своєї меты. Сю гѣрку правду зѣявивъ вѣнъ за-для того, щѣбъ Украиннофилы не вдовольнялись своими „мрѣями“ та идеалами, але запопадливо робили свое дѣло, не жахаючись нѣякихъ перепонъ, — та щѣбъ не повертали пѣколи вѣ той бѣкъ, куды тягне бѣльша сила. Опроче заявивъ авторъ, щѣ, хто кидає націонализмъ, той часто поклоняє ся золотому тельцеви, хоча-бъ вѣнъ нахилявъ ся й до науки позитивной.

Вѣ повѣсти „Зустрѣчь“ зѣобразивъ отже Чайченко такого Украиннофила, щѣ за-для наживы ставъ перекинъчикомъ. Такожъ вѣ повѣсти „Байда“ бачимо перекинъчика, але сѣй стямивъ ся на своєму безпутю и полюбивъ опять народнѣй святощѣ. Се бувъ „столоначальникъ“ губернаторской канцелярѣѣ, Степанъ Корнѣенко. Передъ шѣснацяти роками вганявъ вѣнъ ще за украиннофильскою „мрѣєю“, та отъ, за ту провину выбувъ вѣнъ сѣмъ рокѣвъ на заслано. Тамъ довѣдавъ ся вѣнъ вѣ кѣнци семидесятихъ рокѣвъ, щѣ на Украинѣ наєтали важкѣ часы:

¹⁾ ibid., стор. 117—125.

всімъ ледви можна було дихати; — здавало ся, що все вмирало, що ніщо вже не могло жити. Отогдѣ въ-перше ввійшла въ его голову та проклята думка, що въ насъ нема сили, щобъ досягти свого, — що Українцѣвъ роздавлять. Тому-то клавъ вінъ на терезы на одну шалю вбогій українській духъ, а на другу могутно озброєну систему централизаціѣ, котрій пособляли українскій лѣнощѣ, зрадниство та неладъ. Вінъ важивъ се, й друга шала важко й глибоко спускала ся до долу. И ему тогдѣ въ грудяхъ кипѣла злѣсть на себе самого, на весь рѣдний край та народъ за те, що за стѣльки вѣковъ истиїня историчного сей край и сей народъ не мѣгъ виробити у себе нічого, опрѣчь безладного, безглузого „отарного“ духу. И отъ, ему дозволено, взяти урядъ, а зъ-перегодомъ и ѣхати до дому. Одначе Степанъ волѣвъ лишити ся таки въ тѣмъ городѣ, де живѣ, — ему здавалось, що се однаково „служити“, чи тутъ, чи въ Харковѣ. Вінъ забувъ уже про колишній идеалы й ставъ чоловѣкомъ практичнымъ. Коли-жъ разъ стоявъ при вѣкнѣ и впивавъ ся дыханемъ веснянои ночи, то почувъ вінъ спѣвъ про Байду. Вінъ знавъ сю пѣсню, — такъ часто єѣ колисъ спѣвавъ, такъ багато думавъ!... Се-жъ бувъ героя образъ, — зъ тыхъ героѣвъ, що свѣтять яснымъ свѣтломъ зъ далекои, темной минувшини на сьогочаснѣсть и пѣдносять духъ у гору. Та отъ, Байда не хотѣвъ промѣняти своєї України нѣ-за-що: муки за рѣдний край були ему кращѣ, нѣжъ уся пышна шана й повага вѣдъ чужого народу въ чужѣй землі. И здавало ся Корнієнкови, що вінъ самъ собѣ зрѣкъ ся свого Бога, — що вінъ ставъ служити мамонѣ, промѣнявши все за якусь тысячу рублѣвъ щорѣчнои платы, -- що ставъ зрадникомъ. Вінъ скрикнувъ несамовито-страшно й простяши руки въ-передъ, трохи-не впавъ до долу. Ажъ ось щось сѣйнуло ему пе-

редъ очима: ясні зорѣ свѣтили ся на високому небѣ. И ему захотѣлось жити й дихати повѣтремъ рѣдного краю, — вѣддати себе на роботу батьковщинѣ. Хоча-жъ рѣдний край бувъ примученый, то Корнієнко ставъ вѣрити въ идею, — въ еи силу. Бо хіба-жъ можуть идею подужати централизація, баїнетъ, кайданы, инквизиція?! Все зникає, тѣлько идея зѣстає ся, — тѣлько она подужає, и тѣлько ѣй треба служити!... Проминувъ мѣсяць, — Корнієнко порвавъ зъ дотеперѣшнимъ своимъ житемъ, покинувъ усе й поѣхавъ зельѣницею на пѣвдень, вѣддати свое житє Украинѣ и заробити прощєня.¹⁾

Хоча ся повѣстка проявляє чи-мале поетичне вѣтхненє Чайченка, то все-жъ романтична закраска про Байду робить сюжетъ еи трохи неимѣвѣрнымъ. Реальный напрямъ добачаемо въ писаню повѣсти „Непоко̀рний“. Симъ непоко̀рнымъ бувъ одинъ сѣльскій учитель, — чоловѣкъ непевный, якимъ уважало его начальство. Осъ бо вінъ не ходивъ до нѣкого, а сидѣвъ у своѣй школѣ, то зъ дѣтьми, то зъ якимись книжками; вѣдтакъ говоривъ вінъ по-мужицкому, а по науцѣ бавивъ ся за-любки зъ дѣтьми. Ба, вінъ бувъ навѣть неслухняный и неввѣчливый до начальства. Замѣсьць того, щобъ вдовольнитись двома поломаными лавками, котрѣ дала волость для школы, и заклеювати побитѣ шибки паперомъ, вінъ намагавъ ся, щобъ ему пороблено новѣ столы, засклено вѣкна!... А якъ волость не звернула нѣякои уваги на такѣ его „кумеднѣ“ домаганя, то вінъ написавъ про се въ земску управу, додавши, що грошѣ, котрѣ громада назначила на школу, лежать по кишєняхъ у волостныхъ, и не вживають ся, на що треба. Изъ-за того его письма скоилась ворожнєча волостного писаря й старшини супроти

¹⁾ *ibid.*, стр. 155—163.

вчителя, чоловіка „баламутного“. Писарь назвавъ его „сицилистомъ“, „возмутителемъ“. Вѣдтакъ сидячи за чаркою у глитая Семена Цупченка, старшина, писарь, урядникъ и староста урадили, скарати непокрѣного ось-якъ: а) не давати ему бѣльшь дровъ, — б) приказати батькамъ, щобъ забрали дѣтей изъ школы. Опроче урадили они, розпытатись по селу, про що балакає вчитель зъ людьми. Хоча-жь урядникъ спѣмнувъ про приказъ полицейской власти, „препаанду ловить и всячески преслѣдовать“, то годѣ було що-небудь зловити тамъ, де не було нѣякои пропаганды. Ажь ось старшина побачивъ разъ школяра, котрый нѣтъ до школы якусь книжку. Опбеля писарь розглянувъ еѣ, прочитавши московскій заголовокъ: „Бесѣды о силахъ земныхъ“. Вѣнъ ставъ читати про се, що „дождь пронесодитъ отъ паровъ, которые поднимаются отъ водяныхъ вмѣстелищъ вверхъ и собираются тамъ въ видѣ облаковъ“. Вѣдтакъ писарь промовивъ до старшины: „Ось, чуєте! — у цѣй книжцѣ щѣ? Не одѣ Бога дощѣ, а одѣ паровъ. Онѣ, щѣ!“ — „То се, значить, книжка така... проти Бога?“ запытавъ ся старшина, щѣ здивувавъ ся великимъ дивомъ. — „Конешно!“ вѣдповѣвъ хитрый писарь. И сейчасъ написавъ писарь у земску управу „доношеніе“ на вчителя, що вѣнъ не шанує старшины, та що въ школѣ нѣчого не вчить, а лишь занимає ся „препаандою“ и „книжки мыслей безбожныхъ розширяєтъ“. А полицейскій урядникъ написавъ своему начальству ще краще, бо сказавъ просто, що вчитель хотѣвъ збити на селѣ бунтъ розмовами та книжками. Трохи зъ-годомъ школьние начальство завитало у школу й заявило вчителеву, що вѣнъ чоловікъ неспокойный, „неблагонадежный“, — щѣбъ шукавъ собѣ мѣсяца де-инде.¹⁾

¹⁾ ibid., стор. 92—104.

А вже-жь авторъ зачепивъ у своихъ повѣстяхъ не тѣлько питаня національного й просвѣтного, але доторкнувъ ся такожъ болючихъ ранъ у суспѣльнѣмъ побутѣ. Уже въ двохъ повѣсткахъ, написаныхъ пѣдъ заголовкомъ „Зѣ згадокъ про дитячій лѣта“, бачимо подекуды сумній образки зъ житя народу. Сѣ-жь двѣ повѣстки суть цѣний найпаче за-для того, що вважають ся частиною автобіографіѣ Василя Чайченка.

Въ повѣстцѣ „Дядько Тимоха“ розказує Чайченко, що, бувши малымъ хлопцемъ, бѣгавъ неразъ въ кузню коваля Тимохи, котрый на першій поглядъ здававъ ся сердитымъ и похмурымъ, але вдачаю своею бувъ сердечный добряга й зъявлявъ глубокой зворушеня душѣ. Вѣнъ розказувавъ иногдѣ малому Василеву казки про всяку страховину, ковальскій легенды про коваля, щѣ чорта-неприятеля за языкъ тягъ, або про те, якъ коваль дуже хитро выпытавъ у чорта секретъ кованя, або ще щѣ инше. Окрѣмъ казокъ бывали ще й всякі чудній приспѣвки, и такъ не диво, що хлопчина вельми полюбивъ дядька Тимоху. Ажь ось старый Тимоха одруживъ ся зъ якоюсь бѣдною дѣвчиною, щѣ була чепурна й щебетлива. Ледви-жь минувъ рѣкъ, якъ Василь ставъ помѣчати, що дядько Тимоха емутный, — бѣдолаха ставъ пити зъ горюваня, бо его дружина була повѣя-ледащица на все село. Трохи-перегода кинувъ вѣнъ свою хату й село, и ставъ у наймахъ за коваля у якогось пана, а мѣсяцѣвъ черезъ три знайдено въ поли замерзлого чоловіка, въ котрому пѣзнано дядька Тимоху. Казали, що вѣнъ дуже пивъ и пьяный замерзъ у поли.¹⁾

Въ повѣстцѣ „Ксеня“ згадує авторъ про свои дитячій лѣта ось-якъ: „Тодѣ лекше жило ся, лекше дыхало

¹⁾ ibid., стор. 49—57.

ся! Материнє пестування и любовь, п'яклування трохи суворого, але доброго батька, дитячі забави, радощі й горе — все до купы злило ся, переплѣтало ся, и ветає передь очима люба, пышно-радѣсна картина дитячихъ лѣтъ. Але выразнѣйше одъ усього на цѣй картинѣ вѣдрѣзняється одна кохана постать, — така кохана й дорога, що здається, дорожча вона миѣ надъ усе на свѣтѣ, опрѣчь одной тѣльки... Це ты, Кееню, тая постать, — ты до вѣку дорога й кохана моему серцю!... Опѣсля пише Чайченко про свою сѣмью ось-що: „Сѣмья наша заможна була, й на селѣ насъ багатырями вєлавлено. Але ми жили просто, у паны не пнули ся, дарма, що було зъ чого, и що батько, и двое старшихъ братѣвъ письменни были. Я найменшій бувъ у батька й матери пѣсля двохъ сынѣвъ и чотырьохъ дочокъ, — то-жь и любили мене обоє вони найдужче. Бачучи, що всюды повели ся школы, почало ся вчиття; — батько завсѣгды казавъ, що, якъ скѣнчу сѣльску школу, то вѣддасть мене у мѣсто довчати ся“... Вѣд-такъ розказує Василь, що черезъ два роки пѣсля своего розстаня зъ першимъ своимъ другомъ, дядькомъ Тимохою, гравъ ся неразъ зъ бѣдною дѣвчинкою Кеенею. Вѣнъ навѣтъ хлопцѣвъ покидавъ и тѣлько все выглядавъ, коли она выходить ся вѣдъ своєи мачухи. Але-жь малѣй Кеени доводилось неразъ терпѣти за дитячі играшки, дарма, що Василь боронивъ єѣ вѣдъ глузования хлопцѣвъ и вѣдъ напасти злющюи мачухи. Та отъ, недовго опѣсля батько вѣд-давъ Кееню въ наймы въ мѣстечко, и Василь не бачивъ єѣ вже нѣколи.¹⁾

Обѣ повѣстки, „Дядька Тимоху“ и „Кееню“, помянуть И. Ж... добрымъ словомъ въ „Кіевскѣй Старинѣ“ (1888; томъ XXII., стор. 69—70) и заявивъ, що, хочъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 57—72.

въ писаняхъ Чайченка видно впливъ иншихъ письменникѣвъ, и пр. Некрасова, то все-жь умѣе вѣнъ надати своимъ повѣстямъ прикмету новыхъ, оригінальныхъ творѣвъ. Найпаче-жь проявляють они мягкѣсть, сердечнѣсть и правдивѣсть.

Частинкою автобіографіѣ є мабуть такожъ короткій ескизъ п. з. „Екзаменъ“. Авторъ згадує тутъ ачей про одинъ епизодъ изъ дитячого вѣку, коли вчивъ ся въ сѣльскѣй школѣ. На экзаменъ мавъ приѣхати „членъ училищного совѣта“, панъ Куценко. Давнѣйше бувъ вѣнъ волостнымъ писаремъ, а жѣнка его торгувала бакалією. И въ писарствѣ, и въ крамарствѣ єму такъ пощастило, що черезъ десять рокѣвъ вѣнъ мавъ уже свою крамницю въ повѣтовому мѣстѣ, и зъ-годомъ зробивъ ся изъ писари значною особю въ мѣстѣ. Ще не давно вѣнъ бувъ мѣскимъ головою, а теперъ ставъ директоромъ повѣтового банку и такожъ членомъ земекон управы та шкѣльнои рады. — До экзамену зъ російскои мовы вѣнъ не мѣшавъ ся, бо проклята литера Ф и вськѣ иншѣ хитрощѣ російского правопису нѣколи не давали ся до зрозумѣня головѣ экзаминаційнои комиссіѣ. За те на экзаменахъ зъ Закона Божого и зъ цѣтницѣ почувавъ ся вѣнъ вѣльнѣйше. Щѣбъ отже такого гостя гѣдно прийати, молодой учитель працювавъ зѣ сторожемъ зъ усеи ємлы. Вѣнъ самъ примазувавъ глиною стѣны и грубу, зовсѣмъ не звертаючи уваги на се, що така праця анѣ трохи не вѣдповѣдала его вчительскимъ обовязкамъ. Подоманѣй лавки позбѣivano гвѣздками и клинцями, и вѣдтакъ учитель довго працювавъ, щѣбъ у его стѣльця замѣць трьохъ було чотыри ноги; — опрѣчь того у батюшки и въ волости взято ще два стѣльця для самого батюшки и для „члена“. Того дня поприходили и школярѣ, одягши ся мовъ по-празниковому, и стали мѣжь собою балакати про того „страш-

ного" пана, що мавъ приѣхати на экзамень. Та отъ, минула година, друга, третя, а страшный панъ, що такъ довго примушувавъ себе дождати, ще ббльшь теперъ лякавъ школярѣвъ. Та не довго трѣвавъ той экзамень, — членъ школьной рады скрикнувъ, що дѣти не знаютъ арихметики, — що вчитель нѣчого не дѣлавъ; — вбдтакъ погрозивъ вбнъ ёму, що подасть на него рапортъ въ училищный совѣтъ... „Може закусити-бъ.?" оббзавъ ся батюшка. — „Обыкновенно... не мѣшало-бъ"... вбдповѣвъ Куценко. И подобрѣшавъ суворый членъ та подавъ руку вчителеви й батющѣ. Вбдтакъ пбшовъ вбнъ до батюшки, щобъ закусити й при водочѣ пбдписати протоколь экзаменьскій.¹⁾

Отъ и сумовита картинка зананащения просвѣты на Украинѣ! Чужа мова й мертва наука запоморочують духа школярѣвъ, а такіи Куценки, члены школьной рады, дбають ббльше про наживу, нѣжь про поступъ науки въ школѣ.

Реальнымъ писанемъ вызначують ся найпаче повѣсти „Безъ хлѣба" и „Хата". Въ повѣсти „Безъ хлѣба" збобразивъ авторъ тяжку долю бѣднаго мужика Петра, що въ свонхъ злидняхъ нѣгде не мбгъ найти помочи и зъ жбнкою своею не мавъ що ѣсти. Тому-то просивъ вбнъ старосту, щобъ дозволивъ изъ сѣльского магазину дати ёму хочъ мѣшокъ жита. Але староста заявивъ бѣдоласъ, що на се треба було мати дозвблъ вбдъ начальства. — „Та вже-жь така, мабуть, наша доля! Якъ Богъ поможе, то й перетерпимо", мовила Горпина, намагаючи потѣшити своего чоловіка, що вернувшись до дому похнюпивъ голову й сидѣвъ сумный-сумный. — „Та хйба-жь мы такіи грѣшніи?" вбдповѣвъ похмурый Петро, — „хйба-жь

¹⁾ ibid., стор. 1—8.

немає вже й грѣшнѣйшихъ одъ насъ, що таке лихо мы терпимо?" Опбсля подумавъ собѣ Петро: Хйба-жь то правда? За-вб-що-жь мусимо зъ голоду вмирати? Староста не давъ, а якъ самъ, то хйба не бере вбдтбля-жь?... Вони красти-мутъ наше добро, а ты зъ голоду вмирай и дитина вмирає, нехай!¹⁾... И скблько вбнъ не думавъ, то все одно въ головѣ верзлось: „Вбзьму! — не чуже-жь я вбзьму, а своє!... Пбду, дѣрку у магазен продовблю и наточу"... Опбсля сказавъ своѣи жбнцѣ, що годѣ здыхати зъ голоду, — вже-жь треба взяти своє та наточити зъ магазен. Коли-жь Горпина натякнула на грѣхъ, то Петро крикнувъ зъ пересерда: „Грѣхъ! — а зъ голоду вмирати — якъ?... Хйба я по своѣи воли йду?!"

И справдѣ пбшовъ Петро пбдъ магазинъ и проверѣвши свердломъ дѣрку въ стѣнѣ насыпавъ три мѣшки. Потбмъ заховавъ ихъ на могилѣ въ бурянѣ, а коли побачивъ, що нѣгде нѣчого не чути про крадѣжь, то перенѣвъ жито до дому. Хоча-жь того жита стало не на довго, то Петро не ходивъ уже красти. У сусѣднаго пана вбдбйшовъ наймитъ и Петро впрохавъ у наймы. Але-жь вбнъ не мбгъ заспокоитись, — не крадѣжь ёго мучила, але теє, що Горпина мовъ не та до него стала; — зникли щиріи розмовы, — она ходила сумна, та иногдѣ зъ чоловікомъ за день и слова не промовила. На теє-то тяжке горюванѣ Горпины не мбгъ Петро дивитись, — вбнъ мучивъ ся душею, и разъ середъ ночи въ него зъявилася навѣтъ думка повѣстись, або втопити ся. И отъ, перегодя рѣшивъ ся вбнъ, пбти въ волость и признатись, що вбнъ укравъ жито въ магазинѣ. Громада-жь ледви зрозумѣла, за-вб-що Петро зве себе злодѣемъ, бо нѣкому й на думку не впало, що въ магазинѣ зроблено крадѣжь. Коли-жь вбдтакъ писарь звелѣвъ арештувати Петра, то громада не дала. „Ще наше добро, нашъ и судъ!" гук-

нули люде. Опѣсля Петро збравъ всѣ грошѣ, що мѡгъ заробити, купивъ три повнї мѣшки жита й вѡдвѣзъ у магазинѣ. И немовъ гору зъ плѣчь скинувъ вѡнъ тогдѣ, — вѡнъ по-троху заспокоивъ, а Горпина зновъ стала такою, якъ и першъ була.¹⁾

Въ сѣй гарїбї повѣсти се одно здає ся намъ невыправданымъ, що Петро йшовъ до магазину красти жито, коли мѡгъ пѡти до свого тестя по хлѣбъ, дарма, що до Сироватки, де живъ батько Горпины, було сорокъ верстовъ. Опроче пытаємо ся, чому Петро не пѡшовъ на зарѡботки передъ крадѣжю? Вже-жъ по крадѣжи збравъ вѡнъ швидко всѣ грошѣ, що мѡгъ заробити, та купивши три мѣшки жита, вѡдвѣзъ ихъ у магазинѣ. Отже видно, що не було такої важной причины, щобъ Петро пѡшовъ въ ночи до „гамазевъ“ и зъ-вѡдтамъ взявъ собѣ хлѣба.

Лучше умотивована являє ся дѣя въ повѣсти „Хата“. Авторъ розказує тутъ про злидиѣ Параски Шоломѣвон, що колись у батькѡвъ жила въ гараздѣ та звелась нѣ-на-що, якъ вѡддалась за бѣдного вдовиченка Миколау. Вѡнъ пивъ безъ тямки й по смерти тестя занапастивъ все его хазайство. Зѡсталась тѡлько хата, — а зъ Параски, выкоханон, чепурнон батьковон дочки — жѣнка, побивана недолею и тяжкою працею. Та й ту хату намагавъ ѣй вѡдѡбрати сѣльскїй глитай, Семень Олексевичъ Цупченко, шануватель релїгїйныхъ розмовъ и позичокъ грѡшми селянамъ за лѣтню працю. Той-то глитай заявивъ судьямъ въ волости, що вѡнъ покойному Шоломѣвон позичивъ трицять и пять рублѣвъ, та що той ему розписку выдавъ, заявляючи, що, якъ не вѡддасть грошей „по первому востребованїю“, то его хата буде Цупченкова. Але-жъ Шоломѣй бувъ приставъ у приїмы до бать-

кѡвъ Параски, то й хата була не его, а жѣнчина. Та отъ, глитай зѣєднавъ собѣ волостного писаря и судѣвъ въ шинку, и справа скѡнчилась тымъ, що Шоломѣйцѣ прочитано присудъ, котрымъ за-для неуплаты довгу „недвижимое имущество осталось въ пользу Цупченка“. — Параска вернулась вѡдтакъ зъ волости до дому мовъ сама-не-своя. Она могла зрозумѣти тѡлько одно, — те, що ѣй выганяють изъ власнон хаты, — вѡдницмають оставне добро. Але минуло кѡлька день, — зъ волости нѣхто не приходивъ, хаты нѣхто не займавъ. Про-те Параска жила вже надѣю, що зѡстане ся у своѣй хатѣ. Бѣдна, она не знала, що ворогъ еи, Цупченко, тѡлько ждавъ, щобъ присудови волостному вийшовъ закономъ постановлений терминъ — одинъ мѣсяць. Але-жъ она незабаромъ дѡзналась про се. Одногo дня ввѣйшли въ еи хату староста й писарь зъ Цупченкомъ, и вѡдтакъ писарь сказавъ бабѣ, що часъ-пора вже хазяина въ его хату пускати. Щѡ теперь бѣднѡй вдовѣ робити?! — ѣй выганяють якъ собаку, — выганяють изъ власнон хаты, въ котрѡй вырѡсь увесь рѡдъ ихъ, Новакѡвъ, — вырѡсь еи батько, — выросла й она. Кожда дощечка, каждая брусника, каждый кѡлочокъ въ сѣй хатѣ бувъ ѣй знайомый и таки рѡдный бувъ, бо зъ каждымъ еднала ся якась гадка про минулї часы. И теперь ся хата — не еи! Невымовна злѣсть-лютѡсть зайняла ся у грудяхъ Параскиныхъ. Ый схотѣло ся чимъ небудь оддячити Цупченкови, котрый зробивъ ѣй стѡлько горя, — схотѣло ся помстити надъ нимъ. И вхопила она сокиру, що лежала пѡдъ лавою й, сама не памятаючи, що й якъ она робить, почала рубати й ломати все, що трапляло ся пѡдъ руку: и пѣчь, и лаву, и стѣну... Але незабаромъ малосилї руки все дужче втомляли ся, — она ледви махала сокирою, бючи вже обухомъ, а не вѡстремъ, а вѣдници стомлена впала до долу, якъ мертва, безъ стог-

¹⁾ *ibid.*, стор. 9—22.

наня. Другого дня Параска выбрала ся зъ хаты, — єѣ приняла до себе въ хату одна вбога сѣмья. — Минуло кѣлька рокѣвъ. Тамъ, де жили цѣлїй поколѣня чесныхъ хлѣборобѣвъ, теперь стоить Цупченкѣвъ шинкѣ. А на сѣльскому кладовищи въ куточку єсть одна могилка зъ невеличкимъ хрестомъ, — тамъ знайшло собѣ вѣдпочинокъ бѣдне перемучене сердце...¹⁾

„Хата“ — се одна зъ найкраснихъ повѣстей Чайченковыхъ. Се фотографїя зъ житя: реальна правда зъявляє ся не тѣлько въ характеристицѣ дѣвехъ осѣбѣ, але й въ психичнѣмъ процесѣ, якїй перебула Параска тогдѣ, коли довѣдалася, що їй вѣдбирають батьѣвску хату.

Прикметы реального писаня проявляє такожь повѣсть „Нелюбѣ“. Авторъ вкладає єю повѣсть въ уста Харитины, що їй мачуха звелѣла одружитися зъ нелюбомъ Яковомъ Даниленкомъ. Мачуха заподѣяла тее черезъ батькѣвщину Харитины, бо якъ батько вмиравъ, то вѣдавъ дочцѣ при людяхъ половину вѣсого й хаты половину, та отъ, мачуха сказала Харитинѣ: „Нѣчого тутъ немає твоего, — у скрини твоїй твое!“ Хотѣла отже выперти Харитину зъ хаты, а самѣй хазайнувати. — Якѣвъ бувъ вѣдчѣ тихон, та ставъ понуримъ, коли Харитина очевидячки єго не любила и нѣ словечка не хотѣла до него промовити. Коли-ж Харитинѣ не було просвѣтку нѣвѣдъ свекрухи, нѣ вѣдъ свекра, то була она рада, коли їй Якѣвъ сказавъ, щобъ они обоє вѣддѣлились вѣдъ старыхъ. Пѣшли вѣдтакъ служити въ окономїю. Тутъ бувъ наймитомъ молодой парубокъ Денисѣ, и єго-то покохала Харитина. Ъй було байдуже про людску славу та про поговѣртъ, — она была щаслива. Денисѣ причарувавъ єи

серце такъ, що безъ него она не могла жити. Та отъ, Харитина внала въ око такожь прикащикови, а коли вѣвъ почавъ єѣ разъ зачѣпати при рѣццѣ, то Якѣвъ пѣдглянувши тее, кинувъ ся на осоружного прикащика зъ сокирою й рубонувъ єго въ праву руку. Прикащикъ пустиль Харитину, а вѣдтакъ Якѣвъ взявъ єѣ за руку мовчки и вѣдвѣвъ у птшню. Незабаромъ звязали Якова й повезли въ мѣсто, а Харитину та Дениса прогнали зъ окономїѣ. Опѣдєя стала она служити въ одного хазяина, а Денисѣ сидѣвъ дома. Теперь була имъ обѣимъ воля, и они кохали ся до схочу. Харитина й не думала про Якова, ба, була ще рада, що позбула ся єго. Перегодомъ пустили Якова на волю, а коли вѣнъ спытавъ ся Харитины, якъ они обоє теперь жпти-мутъ, то вѣдказала она, що будуть жити, якъ доси жили, — що єи сердце до него нѣколи не прихилить ся. Вѣдтакъ нанявъ ся Якѣвъ до того-жь таки хазяина, де й Харитина була. И жили они знову, якъ чужї. Прожили мѣсяцѣвъ зо три и придбали зъ вѣсѣмъ рублѣвъ. Ажъ ось изъ тыхъ грошей Харитина взяла пять рублѣвъ крадькома вѣдъ чоловѣка и дала ихъ Денисови, щобъ заплативъ податокѣ. Коли-жъ Якѣвъ про се дѣзнавъ ся, то вѣдчинивъ скриню, вынявъ калитку й побачивъ, що тамъ були тѣлько три рублѣ. Хоча-жъ вѣнъ ставъ бѣлый, якъ крейда, то вгамувавъ зворушене свои душѣ, положивъ передъ жѣнку калитку на лаву и сказавъ: „Може тобѣ на-що треба буде ихъ, то не пытай ся у мене, — бери!... Хай вони у тебе будутъ!“ Потѣмъ пѣшовъ вѣнъ изъ хаты. — „Щѣ-жъ це таке?“ подумала собѣ Харитина. „Чи гордує вѣнъ такъ мною? чи любить такъ мене? А щѣ, якъ любить такъ?“ И тѣлько подумала она се, стало їй тяжко на сердце. Ъй згадало ся все єи житѣ зъ Яковомъ до сего часу; — згадалось їй, що вѣнъ нѣколи єѣ нѣ единымъ словомъ не образивъ, —

¹⁾ ibid., стор. 73—91.

що вінъ боронивъ єѣ вѣдъ прикащика, — дарма, що знавъ про єи любовь до Дениса. Вѣдтакъ встала Харитина, — вийшла въ садокъ, ажъ ось бачить: Якѣвъ сидить пѣдъ деревомъ на колодѣ, обхопивши голову руками. Пѣдѣйшла до него мовчки, и якъ стояла, такъ и впала єму до нѣгъ. „Прости мене!“ промовила она. Якѣвъ пѣдвѣвъ єѣ зъ землѣ и сказавъ: „Не минѣ прощати тебе! Самъ я винный, що євѣтъ тобѣ завязавъ. Прости у-передъ ты мене!“ Зъ того часу почало ся имъ житє нове.¹⁾

Се оповѣданє назвавъ И. Кокорудзъ гарно выкѣиченою, повною поезіѣ и образѣвъ цѣлостію.²⁾ А вже-жъ мы закинули-бъ таки авторѣ, що вѣнъ въ характеристицѣ Харитины не мотивувавъ добре тои психичной метаморфозы, яка вѣдбулась у неї саме тогдѣ, коли она своимъ сердцемъ прихилилась до Якова. Вже-жъ она сказала єму давнѣйше рѣшучо, що єи сердце до него нѣколи не прихилить ся, а въ прочѣмъ мѣла она й по-переду неразъ нагоду, дѣзнатись, що Якѣвъ єѣ любить. Отже думаємо, що та пѣдѣя зъ рублями сама собою не могла запѣдѣяти такой швидкой перемѣны, яка зъявилась въ души Харитины, коли Якѣвъ передавъ їй калитку.

Кѣли-жъ жѣбночій типъ Харитины має прикметы реального писаня, то въ иншихъ двохъ повѣстяхъ жѣбночій типъ проявляють закраску романтичну. Осъ въ повѣсти „Сама, зовєѣмъ сама!“ характеристика Марины не може зватись имѣвѣрною, дармѣ, що авторъ намагавъ зъобразити вѣдчу сєи бѣдної дѣвчини вельми поетично. Покѣйный єи батько бувъ чоботарь, а мати заробляла поденною працею. Та отъ, одного разу бѣдна мати, проробивши весь день пѣдъ дощемъ, лягла й бѣльше

не встала. Марина кинула швацку робѣтною, де працювала, бо хотѣла доглядати хвору матѣрь. Дотѣль же годувала она своимъ заробѣткомъ и себе й єѣ. Марина зостала ся сама мѣжь усѣхъ людей: нѣ знайомихъ, нѣ родичѣвъ у мѣетѣ не було. Вѣдтакъ пѣшла она до своєи колишньої хазайки и просила єѣ, чи не вѣзьме єѣ знову до роботы. Але та хазайка сказала, що вже знайшла другу замѣецъ Марины. Опѣсля-жъ нещаслива дѣвчина не могла найти роботы; — у людей не знайшла она помочи, а зазнала чи-мало глузуваня. Она занедужала, а по-за-якъ грошей не було, то довело-бъ ся їй вмерти зъ голоду. Ы снѣло ся разъ, що она лине въ гору мѣжь хвилѣ осіяного сонцемъ повѣтря. Въ тому безкрайому просторѣ стояла она сама, и осъ побачила Христа горѣ на престолѣ. И озвавъ ся до неї голосъ: „Прийди до мене, ты, труждающая ся и обремененная, и я запокою тебе!“ И впала Марина передъ Христомъ, а вѣнъ вставъ, пѣднявъ єѣ зъ землѣ, и взявши за руку провѣвъ єѣ до яконєс бабусѣ. „Ты не хотѣла жити безъ матери, и я взявъ тебе до неї!“ сказавъ Христокъ. Марина глянула на бабусю, — се-жъ була єи любѣ мама. Ажъ осъ вѣдчинили ся дѣри кѣмнатки, де Марина лежала хвора, и въ хатку увѣйшовъ хазяинъ, а за нимъ двѣрникъ. — „Що-жъ це вы, панно, у квартирѣ живете, а грошей не платите бѣльше, якъ за пѣвъ мѣсяця!“ пытавъ ся хазяинъ. Потѣмъ побачивши, що дѣвчина справдѣ лежить недужа, сказавъ вѣнъ: „Щобъ пѣсля завтѣрого минѣ грошѣ були! а то я не подивлюсь, що хвора, а одѣшлю у полицію!“ И, озирнувши ще разъ убогу хату, вѣнъ циркнувъ крѣзь зубы: „голота!“ и вийшовъ геть. Пятого дня Марина зъѣла шматочокъ хлѣба и вийшла зъ хаты, щобъ дыхнути євѣжимъ повѣтремъ. Але хазяинъ, побачивши, що она вже ходить, знову пришовъ до неї и крикнувъ: „Або

¹⁾ *ibid.*, етор. 105—106.

²⁾ „Зоря“, 1891; стор. 258.

сьогодні принесеш до вечера грош, або геть кь чортамъ вѣдцѣля...!“ Бѣдна Марина не сказала ему нічого: теперь було вѣй однаково, чи вѣнъ єв выжене, чи нѣ. Она була певна, що вѣй не довго жити, — що она скоро покине сей свѣтъ. — Трохи зъ-годомъ Марина вийшла въ ноци на улицю, хочь не знала, куды й чого она йде. Вѣй схотѣлось ити далѣ, втекти зъ своєї хаты, де зазнала стѣлько горя. — „Куды-жь ити? Може знову пѣти роботы пошукати?“ ворухнула ся у неї въ головѣ думка. — „А де-жь єв знайдешь?“... А за сею думкою заразы же зъявилась инша: „На-що-жь теперь шукати роботы? Хиба вона думає жити, чи що? Тѣльки хочь-бы швидче! — щобъ не мучитись такъ!“ — Ажь ось зачепивъ єв якійсь пьяный чоловѣкъ, що, простягаючи руки до неї, назвавъ єв чепурушечкою и своєю кралечкою, та казавъ, щобъ она йшла зъ нимъ, бо вѣнъ єв любить, — а грошъ є у него... И хотѣвъ уже обняти єв, але вона вырвалась и побѣгла. Градъ найпоганѣйшой лайки посыпавъ ся навздогнѣ за дѣвчиною. Вѣй етиснуло груди. „Такъ ось уже за кого мене вважають!“ промайнуло у неї въ головѣ. „Нѣ, годъ вже жити! — хочь бы швидче! — тѣльки — якъ, якъ?“ Саме тогдѣ перехопивъ єв думки голосный свистъ и гучне гудѣнє, — она зупинилась и глянула: темна низка вагонѣвъ бѣгла по рельсахъ. Опѣсля була она спокѣйна, — она подумала собѣ, що ось черезъ кѣльки хвилинь вже нѣхто не зможе ображувати-мучити єв, и що она побачить свою маму. Марина пѣшла за мѣсто, прихилилась до рельсѣвъ: тепла кровь зъ безголового трупа обрызкала колеса проходячому поѣздови.¹⁾

Въ сѣй повѣсти не можемо вважати виправданою смерть, яку заподѣяла собѣ Марина. Гарно се читає ся,

що бѣдна Марина пѣшла до мамы, але тяжко вражає нашу душу смерть молодой дѣвчины, котра впала духомъ за-для того, що въ двохъ мѣсяцяхъ не знайшла роботы. Хиба-жь въ великому мѣстѣ трудяща дѣвчина справдѣ мусить загинати зъ голоду? — хиба-жь се имовѣрно, щобъ бѣдна Марина була на свѣтѣ сама, зовсѣмъ сама?! — щобъ она такъ утратила охоту до житя, що бажала чимъ-скорше побачити ся зъ мамою?! Вже-жь самъ авторъ запримѣтивъ, що Марина саме-тогдѣ, коли клала ся на рельсы, хотѣла ще жити!¹⁾ Якъ же хто хоче жити, то й зможе жити на свѣтѣ, коли тѣлько не запоморочить своєю головою фантастичными мрѣями. Думаемо про-те, що не було потреби, щобъ Марина клала ся на рельсы зельзницѣ, такъ якъ не було причины, щобъ Петро (въ повѣсти „Безъ хлѣба“) пѣшовъ до „гамазеѣвъ“, красти житя, тому що не мѣгъ найти помочи у людей. А вже-жь показано выше, що Петро, коли-бъ бувъ хотѣвъ, мѣгъ справдѣ найти пѣдмогу у своего тестя; — такъ и Марина (въ повѣсти „Сама, зовсѣмъ сама“) могла жити, коли-бъ тѣлько схотѣла шукати роботы, и коли-бъ вѣй не було забавлось, побачити ся зъ мамою.

Въ повѣсти „Утѣкачка“ зобразивъ авторъ дѣвчину Сохвию, котра покохала молодого шахтара Михайла, дарма, що братъ Степанъ бивъ єв що-дня, щобъ ишла за Трофима. Вже-жь мати єи вмерла, а батько слухавъ ся Степана та не смѣвъ и слова проти него сказати. И отъ, Сохвию втекла зъ Михайломъ на одну зъ ближчихъ вугѣльныхъ шахтъ, де стала куховаркою въ артѣлѣ. И доводилось вѣй теперь жити въ довгихъ казармахъ середь смѣта въ тѣснотѣ и духотѣ. Се було справжнє пекло. И трохи зъ-годомъ дѣзналась Сохвию, що Михайло єи не любивъ,

¹⁾ *ibid.*, стор. 47.

¹⁾ „Твори...“, т. I., стор. 32—48.

що він називав є плакейкою, котра ввірилась єму своїми рюмсами. Коли она вѣдтак увѣдала, що Михайло ї не думав з нею звѣчатись, то з-першу хотѣла заподѣяти собі смерть, але она була ще така молода, — ще так хотѣло ся ї жити! Она ї тепер любила ще Михайла безь краю, хоча вже починала иногдѣ ї ненавидѣти єго за те, що він є одурив. А вже-жь незабаром дѣзналась Сохвія, що Михайло полюбив веселу ї жартовливу вдову Хведоську, котру похмурый шахтарь Кирило мабуть привѣз сюды. Найпаче вразило Сохвію, коли Михайло сказав Кирилови, щобь оба мѣняли ся молодницями, се-бъ-то, щобь Кирило взявь собі Сохвію, мѣж-тымь, коли він самъ займивь бы Хведоську. — „Мѣнять ся!... на! бери!... Хведоську минѣ, а Сохвію тобі!“ — сї слова Михайловї дзвенѣли ї у вухах не стихаючи, коли она вь ночи выбѣгла з казармы. Вѣ думки єи тогдѣ попереплутувались, все навкруги пѣшло обертомь. Она зупинилась при шахтовї машинѣ, що спустила ї вытягала шахтарѣв изь шахты. Вѣдтак повернула она на бѣкъ вѣд свѣтла ї вѣд людей, и пѣшла далѣ. Небавомъ Сохвія трохи-не впала у стару шахту, що около неї огорожа була поломана. Аж ось наближилась Хведоська, — она йшла у свою казарму. За нею-жь ишов Михайло. Сохвія, побачивши Михайла, вѣд разу станула передь нимъ и вхопивши єго за руку, спыталась єго, куды він иде. Вѣдтак она натякнула про Хведоську, а коли благаючи назвала Михайла своимъ голубомъ, то він крикнув: „Геть! хочь-бы ї до Хведоськи! — тобі що?! — геть кь чортамъ! — остогидла ты минѣ!“ И він хотѣв скинути руки Сохвїѣ, але она миттю вхопила єго за шю и тягла до шахты. Се було такъ несподѣвано, що Михайло з-першу ї не боронив ся, и дозволив дотягнути себе аж до тыну. Ще кѣльки ступнѣв,

и они обоє були-бъ вь ямѣ! И почала ся страшна борня надъ глубокою ямою, — але незабаромъ Михайло хопивъ Сохвію за-поперекъ своїми руками ї зь усей силы кинувъ осторонь до долу. Дѣвчина впала, якъ мертва. Тогдѣ Михайло пѣшов у той бѣкъ, куды йшла Хведоська. — Изь-за холодного вѣтру Сохвія скоро очутилась и пѣшла до своєї казармы. — „А! ось и наша куховарка!“ гукнувъ одинъ шахтарь, а другїй Онисько, що давно вже чѣпляв ся до Сохвїѣ, повѣв єѣ до гурту. Тутъ наливавь він ї чарку горѣлки за чаркою, и незабаромъ крикнула она: „А що-жъ? хибя минѣ не можна гуляти?... Другї гуляють, и ихъ люблять, то ї я гуляти-му, щобь и мене любили!“ — Сохвія стала пити-запиватись, — она не вернула ся до дому: живе ї доси на шахтахъ, а шахтарѣ кажуть про неѣ: „А, се вже наша шахтарька: вона усеѣх шахтарѣв любить!“¹⁾

Повѣсть „Утѣкачка“ є чи-мало сензаційна и подѣєю при старѣй шахтѣ нагадує намъ манеру писаня давнѣйшихъ повѣстярѣв французкихъ, котрї незвычайними ситуаціями намагали выкликати зворушенє душъ читача. Хоча-бъ же ось-та ситуація вь повѣсти „Утѣкачка“ була и имовѣрна, то сумнѣваемо ся, чи тиха ї терпелива Сохвія, котра знала вже давнѣйше про любовь Михайла до Хведоськи, могла справдѣ вѣд той зустрічи зь Михайломъ стати повѣєю-ледащицею.

А вже-жь, нѣгде правды дѣти, авторъ проявивъ свѣї повѣстярекї хистъ найпаче вь зьображеню вдачъ дитячихъ и дѣвочихъ. Такъ повѣстка „Сестриця Галя“ має прикметы наивной сердечности зь закраскою романтичною. Авторъ розказує, що старый мужикъ Иванъ Лаврусъ по смерти жѣнки оставъ ся одинокий та ще зь трѣма

¹⁾ *ibid.*, стор. 138—154.

дѣтьми малими. Всѣ велекї повмирали, а то въ салдаты пошли, — zostали ся дома тѣлько малї: найстаршій дѣвчинѣ Галя пошовъ дванацятый рочокъ. Але-жь она була така второпна, що братчикъ Василько й сестричка Одарка вважали єѣ мамою, по-за-якъ она ихъ мыла, чесала, одягала, — варила имъ кулѣшь, а вечѣръ розказувала казки й спѣвала пѣснѣ. Осѣ разѣ, наслухавшись єи казокъ, Василько й Одарка заснули, але Галя не спала, — она стала на-вколѣшки й тихо мовила молитвы. Бѣлолицый мѣсяць тихо плывѣ высокимъ небомъ, розливаючи свое сѣрѣбне промѣнѣ,... плывѣ и оглядаѣ свѣтъ широкїй, а оглядаючи зазирнувъ у маленьку хатину, де маленьке дѣвчатко молило ся: „Господи! вѣзьми мою маму до себе зъ холоднои ямы, — нехай ѣй у тебе гарно буде! И минѣ дай, Господи, щобъ робити навчилась, — щобъ замѣць мамы стала братикови й сестричцѣ!“... Глянувъ мѣсяць на дѣвчатко и, зачудований у овятому здивуваню, немовъ зупинивъ ся на небѣ, обливаючи маленьку дѣвчинку, що молилась середъ хаты, моремъ свого сѣрѣблястого промѣня“....¹⁾

Авторъ зѣобразивъ въ сѣй повѣсти идиллю житя трѣохъ сирѣтъ, що по смерти матери мѣли тихїй захистъ у хатѣ свого батька. А вже-жь въ повѣсти „Каторжна“ бачимо нещасну сирѣтку, Докїю, котра вѣдъ мачухи й вѣдъ єи дѣтей не зазнала просвѣтку, — „каторжна“ -- се було єдине йменя для неї. Она росла безъ ласки, безъ жалуваня, безъ дитячихъ играшокъ, — тѣлько спѣвала иногдѣ тихо та жалѣбно, якъ знала, що єи нѣхто не чує. Докїя все ховала ся вѣдъ людей, неначе-бъ було ѣй заздро, що они веселї... Минули роки, и, хочъ Докїя стала дѣвкою, то се не вѣдмѣнило єи становища, — такъ, якъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 23—31.

и давнѣйше, бида єѣ мачуха и зневажавъ пьяный батько. Та отъ, хочъ єѣ били, она й не заплакала, — завсѣгды бувъ у неї вовчїй поглядъ. Але-жь душу єи гнѣтила невесыпуща журба, котра иногдѣ розрывала єи груди... Она й на улици не мѣла подругъ, та й сама не була нѣ до кого прихильною: zostалась она „каторжною“, якъ и була. Она не дѣвувала такъ, якъ дѣввуютъ другї дѣвчата; — на вулицю, чи на вечѣрницѣ ходила мало: разѣ те, що мачуха не пускала, а потѣмъ не було въ чому йти, — всѣ смѣяли ся-бъ зъ того дрантя, въ якому водила єѣ мачуха. И хоча деякї парубки таки задивляли ся на єи станъ высокїй и рѣвний, на єи очи темнї, на косы чорнї, на бровы, — то не могли до сєи „каторжнои“ приступити, — така зла, — заразъ стусанами нагодувала. Але-жь перегадомъ покохала она молодого шахтара Семена. Той зѣ-першу морочивъ бѣдну дѣвчину своими любощами, а вѣдтакъ кинувъ єѣ, бо въ него була инша любка, Присѣка. Коли-жь Докїя дѣзналась, що й Семенъ зове єѣ „каторжною“, та що любить ту Присѣку, то она стала сама не своя: голова ѣй горѣла, думки плутали ся, въ грудяхъ пекло. Побачивши, що Семенъ зъ Присѣкою пошли на вечѣрницѣ, Докїя пѣдпалалила ту хату, де они забавлялись. Ажь осѣ пригадала она сѣбѣ, що въ тѣй хатѣ згорить маленька Санька, дочка досвѣтчанѣи матери. Докїя за останнїй часъ дуже єѣ улюбила, а дѣвчинка те-жь любила єѣ. Тому-то кинулась Докїя до огню, — хотѣла затоптати соломѣ ногами, — але огонь горѣвъ. Ый уже вчувало ся, якъ Санька кричить; — хочачи погасити огонь, она впала на полумя. Въ ту мить всѣ одежа горѣла на Докїи й она стала кричати о помѣчь. Єѣ обратували парубки та дѣвчата, що выбѣгли на єи крикъ изъ хаты, та догасили пожежу. Докїя дуже попекла ся й очутилась ажь передъ смертїю. Биля неї стояѣвъ батько; —

Докія познала его, але нічого ему не сказала, та тільки промовила: „За-що? Господи, Боже мій! — за-що?!“... Черезь кілька хвилинъ була она мертва. Її поховано, й ніхто не пожалівъ ей, — она вѣзмъ zostала ся „каторжною“. Ніхто й не думавъ одмовити собі на те питання, котре кинула дівчина вмираючи: За-що? — за-що стільки муки, горя та слізъ додають людямъ люде, коли й такъ жити таке коротке й таке сумне?!...¹⁾

* * *

Одною зъ найновішихъ повістей Чайченка є „Спроба“ — зъ записовъ про минулі пригоди. Авторъ вкладає сю повість вѣ уста одного революціонера. Вѣнъ бувъ ще молодий, вийшовъ тільки щѣ зъ университету, бувъ самостійний, — вѣдъ батьківъ мавъ спадщину, щѣ давала ему змогу жити, не вганяючи заразъ після университету за шматкомъ хлѣба. Вѣнъ ходивъ отже на революційні сходины, читавъ революційні книжки та газети, балакавъ багато... Гуртокъ той, де готовано революцію, бувъ не терористичний, а народницькій, — молоді товаришѣ жахались червоного терору, а все покладали на пропаганду середь народу. Думка була така, що скоро они до народу наближать ся, то такъ народъ за ними й посуне. — Ще дома навчивъ ся той студентъ столярувати, й теперъ була вѣ него така думка, щѣбъ ходити по селахъ, пытати ся столярекои роботы, а тымъ часомъ робити пропаганду. Набравши отже книжечокъ революційныхъ, вѣнъ ставъ ходити по деякихъ слободахъ, та не мѣгъ найти роботы. Але ему було про се байдуже; — вѣнъ читавъ мужикамъ зъ книжки, або й говоривъ свою проповѣдь, та отъ, вѣ одной слободѣ зъ-першу слухали его уважно, а далѣ одинъ мужикъ сказавъ: „Гарна казка, та якъ бы подѣ

свято! — а теперъ давайте лишъ спати!“ — Студентъ пѣшовъ далѣ. На шляху стрѣвъ вѣнъ людей: вѣхало возѣвъ зъ пятацятѣро, — везли економичный хлѣбъ у мѣсто. Якъ люде съли кругъ багаття на спочинокъ, то студентъ ставъ зъ ними балакати. Почувши, що одинъ чоловікъ жалкувавъ ся за-для прикрыхъ вѣдносинъ хлѣборобѣвъ до окономіѣ, — се-бѣ-то до двору паньскогѣо — студентъ сказавъ, що на Украинѣ панъ буде дотѣль сидѣти на шиѣ у мужика, поки мужикъ его зъ себе не скине. Коли-жъ той чоловікъ спытавъ ся, якъ скинути пана, то студентъ почавъ оповѣдати про французку революцію. Та ба! — одинъ мужикъ спѣмнувъ про царя, щѣ люде на волю пустивъ, та що паны царя не люблять, — хочуть его вбити, бо ось царъ подѣлить землю на всѣхъ мужикѣвъ. Коли-жъ студентъ почавъ ту рѣчь по-своему выясняти, то одинъ одставный салдатъ крикнувъ зъ пересердя: „Што вы, хлопцѣ, його слушаетесь?! — вяжѣть його!“... Де-хто зъ мужикѣвъ хотѣвъ заступитись за студента, кажучи, що вѣнъ нічого злого не робить, а тільки балакає, але салдатъ заявивъ, що того „голубчика“ треба посадити вѣ острогъ, а потѣмъ запроторити вѣ Сибирѣ, бо вѣнъ выступає противъ царя, — проти земного бога! Ажъ ось одинъ кремезный чоловікъ велѣвъ салдатови пустити чоловіка, щѣ нікого не вѣнъ, а вѣдтакъ звернувшись до студента сказавъ вѣнъ: „Иди собѣ, куды йдѣшь, та вѣ-другѣ чортъ-зна чого не брѣши, бо инѣдѣ й боки полатаємъ!“

Опѣсля той студентъ постановивъ оберегати ся, и бѣльшь ослѣпъ у розмовы не встрявати, а першъ роздивитись, якѣ де люде? Вѣдтакъ вѣнъ ходивъ далѣ, проповѣдувавъ усюды, де мѣгъ, и его подекуды слухано, але книжокъ его не хотѣли брати. Про-те вѣнъ усе покидавъ книжки тамъ, де почувавъ. Такъ вѣнъ проходивъ тиж-

¹⁾ ibid., стр. 126—137.

нївъ зо два, и вже ему самому докучало, ходити мѣжъ народъ, бо результату зъ той проповѣди не було нїякого. Трохи зъ-годомъ найнявъ ся вѣнъ таки столяремъ въ одну економію. Тутъ поживъ вѣнъ довше, бажаючи пѣзнати народъ. И вѣнъ порозумѣвъ, що революціонерамъ доведеться не революцію проповѣдувати, а зъ-першу мати довгу та уперту борню зъ народнымъ свѣтоглядомъ. И отъ, познайомивъ ся вѣнъ зъ однимъ письменнымъ парубкомъ, щѣ балакавъ зъ-де-бѣльшого по-московски. Студентови заблаглось, зробити зъ перевертня людину. Вѣнъ ставъ того парубка освѣчувати й говоривъ зъ нимъ про землю. Ажъ ось другого дня ввѣйшли въ столярню урядникъ, старшина й писарь. Урядникъ звелѣвъ „голубчика“ держати за руки й за плечи, а мѣжъ-тымъ вѣнъ самъ зъ писаремъ почали по всѣхъ куткахъ нишпорити. Недовго й трусили, — знайшли книжечку революційну. Вѣдтакъ урядникъ казавъ студента звязати, а п'яний старшина вдаривъ его кулакомъ по обличчю, такъ що вѣнъ заливъ кровю и впавъ до долу. Опѣсля збитого й закрѣвавленого вкинено въ „холодну“. Просидѣвъ вѣнъ до вечора голодний, а на нѣчь повезли его до станового. Прийшла нѣчь, — студента обняли тяжкї думы, — справа пахла Сибиромъ, — зъ неї могли зробити навѣтъ таке, що той революціонеръ зривавъ бунтъ, а тогдѣ не минула-бъ его й каторга. Але-жъ ему повелось, вытягнути одну руку зъ вѣршовокъ; — вѣдтакъ найшовъ вѣнъ въ кишени великій нѣжъ складаний, бо якъ трушено, то его самого не займали. Вѣнъ ставъ заразъ копати долѣвку земляну, а за яку годину-двѣ вѣнъ уже выкопавъ пѣдъ стѣною таку нору, що мѣгъ вылѣзти. И справдѣ вылѣзъ вѣнъ зъ „холодної“ та й побѣгъ въ сусѣдній лѣсъ. На вечѣръ бувъ уже въ мѣстѣ дома... Такъ онъ якъ проповѣдувавъ той студентъ революцію середъ народу!

Авторъ кѣнчить сю повѣсть ось-такъ: „Не въ хвиляхъ крѣвавыхъ, якъ кажуть революціонеры, треба обмыти нашъ край, щѣбъ вѣнъ воскреснувъ до нового жита, а въ ясныхъ погожихъ хвиляхъ широкои украинської просвѣты, — тогдѣ й революція зрѣбится ся безъ нїякихъ труднїцїй, але то буде революція нова, безъ крови й безъ пожарѣвъ, — така революція, яка робить ся щѣ-ранку, якъ ясне сяєво прогонить чорну темряву и стає бѣлий день.“¹⁾

Сю повѣсть написавъ Чайченко зъ хистомъ художницькимъ; — въ нѣй добачаемо вельми живу, драматичну мову й вдатну картину лихолѣтя народного въ темрявѣ неволѣ. Тѣлько-жъ не хоче ся якось намъ вѣрити, щѣбъ при трусеници не займано еамого студента, и щѣбъ вѣдтакъ зѣставъ ся у него великій нѣжъ, щѣо бувъ ему неначе талисманомъ въ утечи изъ „холодної“.

* * *

Доси подали мы поглядъ на повѣсти Чайченка, въ котрыхъ вѣнъ зѣобразивъ суспѣльный побутъ и просвѣтно-національнї змаганя Украинцѣвъ. Мы бачили а) повѣсти зъ тенденцією патріотичною; б) повѣсти зъ прикметами писаня реального; в) повѣсти зъ закраскою романтичности. Теперъ придивѣмо ся ближче одной повѣсти, щѣо єъ авторъ написавъ мабутъ пѣдъ впливомъ релігійно-мистичнои манеры росїйского письменника, графа Льва Толстого. *Се є „о повѣданє про Павла Хлѣбороба“. Сей-то Павло ще зъ-малку насыщавъ свою душу небеснымъ словомъ, читаючи святї книги. Шукавъ же вѣнъ найбѣльшъ правды Господньої, — клопатавъ про те, якъ на свѣтѣ жити, щѣбъ догодити Богови. И вѣнъ думавъ мѣжъ иншимъ ось-що: „Написано въ святыхъ книгахъ

¹⁾ „Правда“, 1892; стор. 321—332.

якъ треба поводити ся зъ Богомъ та людьми, и якъ не треба, та не показано, якъ-же саме це зробити? — якъ того досягти? якимъ шляхомъ до його йти?... А може цього й не покажеш у книзѣ, а можна тѣльки на людинѣ показати? А може є такі люде, щѣ вмѣють жити й живуть по правдѣ Божѣй, и одѣ ихъ треба й усѣмъ учити ся?“ — И дуже хотѣло ся Павлови такихъ людей знати, зъ ними побалакати и вѣдъ нихъ навчити ся.

Павлови було тогдѣ двацять рокѣвъ вѣдъ роду. Батько его вмеръ, а була въ него тѣлько старенька мати. Она спонукала сына, щѣбъ оженивъ ся, бо она не здужала вже робити. Радѣла тогдѣ стара мати, бо гарна господиня вдала ся зъ невѣтки, а ще лучша дружина своему чоловѣкови. Прожила молода сѣмья тихо та щасливо; вѣдтакъ знайшовъ ся у Христѣ хлопчикъ, а ще черезъ рѣкъ — дѣвчинка. Хоча-жь у хатѣ Павла велось гарно, якъ у вѣночку, то все таки не покидали его давнѣйшій думки, — вѣнъ не знавъ, чи живе по правдѣ? чи заслужить ласки у Господа милосердного. Уже-жь сказано въ книгахъ святыхъ, щѣбъ не прильпялась людина до свѣтового добра, до богацтва, щѣбъ не жила на свое тѣло, а жила на свою душу, — та отъ, Павло дѣзнавъ ся, що клопоче ся все тѣлько про тѣло, мѣжь-тымъ коли про душу клопѣть разъ на тыждень буває, якъ въ недѣлю до церкви пѣдешь. Тому-то, обробившись зъ весняною роботою, пѣшовъ вѣнъ у манастырѣ, и побачивъ, що черцѣ тихі та набожні, про-те подумавъ собѣ, що они вмѣють жити по правдѣ Божѣй. Ото-жь и хотѣвъ вѣдъ нихъ навчити ся, якъ бы то й ему такъ жити. Вѣдговѣвши тутъ, купивъ собѣ житя святыхъ и вернувъ ся до дому. Та отъ, Павло зробивсь не той: байдуже було ему про господарство, мало балакавъ зъ жѣнкою та зъ дѣтьми, а все думавъ про свое та читавъ ту книгу. Вѣдтакъ забажавъ вѣнъ

спасати ся и сказавъ собѣ: „Не спасешь тутъ свои душѣ за клопотомъ щоденнымъ; пѣду я въ манастырѣ, або куды въ пустыню.“ И отъ, на другу весну пѣшовъ Павло зновъ у манастырѣ, та хотѣвъ тамъ зѣстатись на-довго; але погадавъ собѣ, що тамъ его знайдуть, про-те пѣшовъ дальше у другій манастырѣ. Якъ ишовъ вѣнъ туды, то думавъ собѣ, що въ манастырѣ у черцѣвъ жите янгольске, але якъ поживъ тамъ трохи, то побачивъ, що черцѣ живутъ такъ-саме, якъ и всѣ нашій люде. Були въ манастырѣ и багаті люде, щѣ прийшли зъ грѣшми. Они купили собѣ келіѣ, и живучи въ нихъ, нѣчого не робили, а вбога братія и за нихъ, и за себе робила. И подумавъ собѣ Павло: „Господи! и тутъ є паны й мужики, — и тутъ убогій робить на багатого! А Богъ же казавъ, що всѣ рѣвнїи, що всѣ браты.“

Тому-то не вподобалось Павлови жите въ манастырѣ, — ему забалось, жити самому въ пустыни. Пѣшовъ отже степомъ, шукаючи собѣ мѣсця захистного та такого, щѣбъ люде про него не знали. Знайшовъ вѣдтакъ у глубокѣмъ яру пригоже мѣсце, и въ кручи выкопавъ собѣ печеру. Тутъ хотѣвъ вѣнъ жити тѣлько для душѣ, — нѣ про одежу, нѣ про ѣжу вѣнъ не думавъ. Ъвъ самый овощъ зъ дерева, та корѣнцѣ якісь выкопувавъ зъ землѣ. Вѣдтакъ почавъ свое тѣло мѣрвити, думаючи, що се все вѣнъ робить на славу та хвалу Богу. И бувъ радій, що тымъ заслугує собѣ у Бога спасѣне. Була-жь недалечко слобѣдка мала, то зъ нею помѣтили якісь побожні люде, що чоловѣкъ спасає ся, и почали потай до него хлѣбъ та иншу ѣжу носити. Такъ отже Павло перебувъ у тѣй печерѣ три роки. Ввесь часъ не мавъ вѣнъ чого робити, — вѣнъ моливъ ся безъ перестану. Все-жь таки не знавъ, чи тымъ догодивъ вѣнъ Богови. Читавъ же вѣнъ по книгахъ, що Богъ подававъ улюбленцямъ своимъ ознаки про

свою ласку та прихильність. И згадавъ вѣнъ, якъ читавъ у своѣй книзѣ про одну святу, що такъ Богови догодила, що могла по водѣ йти, якъ по-сухому. И подумавъ собѣ Павло: „Господи! якъ бы менѣ така ознака!“ Опѣсля моливъ ся вѣнъ три днѣ й три ночи, а четвертого дня вѣ-ранцѣ пѣшовъ до рѣчки й просивъ Бога, щобъ дозволивъ ему по водѣ пѣти такъ, якъ по-сухому. Але-жь вода не держала его, — вѣнъ поринавъ. Тому-то зажуривъ ся вѣнъ, бо погадавъ собѣ, що не догодивъ Богови; — почавъ про-те зъ того часу ще дужче своє тѣло мѣртвяти-катувати. Коли-жь и опять пѣшовъ до рѣчки, то дѣзнавъ ся, що вода его таки не держить. Тогдѣ стало ему тяжко на души, и вѣнъ благовъ Бога, щобъ пославъ ему смерть, — але смерть не йшла. Коли-жь проминуло ще три роки, то Павло помолившись пѣшовъ зновъ до рѣчки. Ступивъ у воду, и не здержала его вода, — вѣнъ ставъ потопати, але vyplывъ якось на берѣгъ и лежавъ зомлѣлый. Ажь ось прокинувшись учувъ вѣнъ, що щось стогне. Павло вставъ и побачивъ чоловіка ще молодого, але пораненого та знесилоного. Обнявъ жалъ душу Павлови. Ухопивъ тогдѣ пораненого та й понѣсъ до себе въ печеру. Опѣсля пообмывавъ ему раны, позавязувавъ и просивъ Бога, щобъ пораненый не вмеръ. Коли-жь той чоловікъ розплющивъ очи, то розказавъ Павлови, що въ степу напали на него комышники, пограбували, коня ему вѣдняли, а его пораненого середъ степу кинули. Коли-жь вѣнъ трохи подужавъ, то Павло вѣднѣсъ его въ слободу, щобъ було ему щѣ вѣти. А коли господаръ одного двору не хотѣвъ прийняти хворого, то Павло ставъ у него служити за наймита, щобъ вѣдробити теѣ, щѣ коштували-бъ тому господареви лѣкки та харчѣ. А якъ выдужавъ хворый и мѣгъ далѣ йхати, то сказавъ Павлови: „Не знаю я нѣчого, чимъ за твою, чоловіче Божій, послугу, мѣгъ бы

тобѣ я заплатити.“ Але Павло сказавъ ему: „Зъ того часу, якъ привѣвъ мене Богъ у це мѣсце, ще нѣколи не було въ мене такъ ясно на души. Ото-жь минѣ запла-та!“ Якъ той чоловікъ поѣхавъ до дому, то Павло вертавъ ся до своєї печеры; — дѣйшовъ до рѣчки и ставъ черезъ брѣдокъ переходити, та ось бачить вѣнъ, — не йде вѣнъ по дну въ водѣ, а держить его ноги вода на собѣ, й иде вѣнъ зъ-верху по водѣ. Перейшовъ вѣнъ рѣчку, не замочившись, и дивувавъ ся дивомъ великимъ. Опѣсля сѣвъ вѣнъ на камѣнюцѣ коло печеры й заснувъ. И снитъ ся ему, що приходитъ до него хтось ясный и каже ему: „Чадѣ Павле! На-що забувъ еси, що вѣра безъ дѣлъ мѣртва есть?... Покинувъ ты матѣрь стару и жѣнку зъ малыми дѣтьми на гѣрке бѣдування. И тутъ девять годъ живъ, и девять годъ треба було другимъ людямъ на тебе робити, щобъ тебе прогудувати. И се дѣла злѣ! — а треба минѣ добрыхъ“... Павло вправъ тремтючи до нѣгъ тому, хто прийшовъ, и спытавъ той его: „Чи зрозумѣвъ еси теперъ мою ознаку, и чи зрозумѣвъ ты, щѣ таке є: вѣра безъ дѣлъ мѣртва є?“ — И скрикнувъ Павло: „Зрозумѣвъ, Господи!“ И сказавъ голосъ Яеного: „Иди й роби такъ!“ И ту-жь митъ прокинувъ ся Павло, але нѣкого не було, и вѣнъ лежавъ ницъ на землі такъ, якъ у ночи бувъ упавъ. Вставъ Павло, й того-жь дня пѣшовъ зъ тої печеры. И вернувъ ся до дому та й побачивъ, що мати его вмерла, а жѣнка бѣдувала вельми зъ дѣтьми. И вѣд-такъ живъ Павло дома й робивъ усе, щѣ треба було господареви-хлѣборобови, та й нѣколи не забувавъ, що вѣра безъ дѣлъ є мѣртва.¹⁾

Въ сѣй повѣсти бачимо, що Павло Хлѣборобъ у сво-емъ змаганю до християньскої правды обертає ся неначе

¹⁾ „Творы...“, т. I., стор. 164—176.

въ зачарованому кружѣ, бо рокѣвъ черезъ девять шукае той правды, про яку мѣгъ кожного часу дѣзнати ся зъ Библіѣ. Вже-жъ всякому Христїянину звѣстно, що вѣра безъ дѣлъ є мертва, а якъ хто не знає, якї дѣла творити, то про се зможе увѣдати, прочитавши притчу Іеуса про чоловѣка, що впавъ мѣжъ розбѣйникѣвъ.

Сю повѣсть надруковано въ „Илюстрованѣмъ Календарѣ товариства Просвѣта“ на рѣкъ 1892. И отъ, мѣжъ иншими статьями сей книжки невподобалась она священникови Кирилову Селецкому, котрый въ „Душпастьрѣ“ (Львѣвъ, 1891; число 23.) дорѣкавъ тому товариству за-дѣя того, що оно друкує въ Календарѣ „нерелигїйнїй статьѣ“. Селецкїй попрѣкнувъ Чайченка за те, що вѣнъ у своѣй повѣсти згадує про манастырь, де черцѣ часто горѣлочки вживали та й иншихъ грѣхѣвъ допускали ся. Въ загалѣ-жъ оцѣнивъ Селецкїй сю повѣсть ось-якъ: „Въ переведеню цѣлои рѣчи не добачишь ту сего тепла религїйного, котре змогло-бъ читателя до праведного дѣла за-грѣти, — все ту таке млаве, штучне й натигнуте, — такимъ холодомъ вѣе! — ось дѣйстно православный твѣрѣ!“ — Въ оборонѣ товариства „Просвѣта“, а вѣдтакъ и въ оборонѣ Чайченка выступивъ Омелянъ Огоновскїй, котрый у своѣй вѣдновѣднїи отцю Селецкому намагавъ доказати, що тї его критичнї примѣтки не можуть уважатись виправдаными.¹⁾

Изъ огляду повѣстей Василя Чайченка можна дѣзнатись, що мѣжъ ними проявляють справжню литературну стѣйностъ найпаче повѣсти коротшї. Крѣмъ повѣстей „Екзаментъ“, „Непокрѣпный“, „Хата“ визначають ся реальнымъ писанємъ такожъ повѣсточки „Грицько“, „Украла“ и „Кавуны“. Вкѣнци годить ся ще спѣмнути про повѣсть

¹⁾ „Дѣло“, 1891; число 290.

„Середъ крижаного моря“. Про неѣ пише Мусѣй Ш—ко ось-що: „Написана вона жваво, цѣкаво; читається легко й зъ охотою. Оповѣданнїя це знайомить читача зъ побутомъ китоловцѣвъ и зъ тыми пригодами, якї нерѣдко трапляють ся имъ, коли захопить лиха година и примусить ихъ жити на якому-небудь холодному, безлюдному островѣ, ажъ поки не вызволить зъ бѣды якїсь корабель. Читаючи про життїя и обставини китоловцѣвъ, читачъ мимохѣтъ бачить и розумѣе, що-то за крижане море, що въ йому водить ся, якъ живе й чимъ живе“.¹⁾

Василь Чайченко писавъ такожъ статьѣ науковї, біографїѣ знаменитыхъ мужѣвъ, критичнї розвѣдки, оповѣданнїя природописнї, статьѣ гумористично-сатиричнї,²⁾ казки для дѣтей, збиравъ матерїялы етнографичнї и зладивъ деякї книжочки для просвѣты народу. Ось и переглядь его статей и творѣвъ, що ихъ авторъ списавъ у тыхъ рѣзнихъ напрямѣхъ литературныхъ:

1. Статьѣ науковї, розвѣдки критичнї и природописнї.

1. Про грѣмъ та блискавку. Харкѣвъ, 1883.
2. Популарнї книжки. („Зоря“, 1891; стор. 15—16; 37—38; 53—55; 73; 115—116).
3. Рецензія: „Зъ поезїѣ В. Самѣйленка“. („Зоря“, 1891; стор. 79—80).
4. Галицкї вѣршѣ. Критична статья. („Правда“, 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206).
5. Додатокъ до замѣтки „Галицкї вѣршѣ“. („Зоря“, 1891; стор. 476—477).

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 198. — Порѣвн. литературну оповѣстку И. Кокорудза („Зоря“, 1891; стор. 19).

²⁾ Статьѣ гумористично-сатиричнї В. Чайченка надруковано въ „Зеркаль“ р. 1892. и 1893. найпаче подѣ псевдонимомъ Ивана Перекотиполое.

6. Малюнки простолюдныхъ московськихъ книгарѣвъ на украинській сюжеты. („Зоря“, 1891; стор. 276—277; 297—298).

7. Кілька слівъ про нашу літературну мову. („Зоря“, 1892; стор. 297—298; 310—314).

8. Наша байдужість. (ibid., стор. 215).

9. Финляндія и Сагара. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 147. Львівъ, 1892).

II. Житєписи та историчнїй й природописнїй оповѣданя.

1. Джонъ Бровнъ, першїй борець за вызволенє американськихъ невольникѣвъ. („Зоря“, 1884; стор. 177—179).

2. Два славіи мужї. I. Иванъ Гутенбергъ. II. Джемсъ Гарфилдъ. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 124. Львівъ, 1890).

3. Жанъ Масе. („Правда“, 1891; стор. 159—168; 212—218).

4. Иванъ Котляревскїй. Житєписне оповѣданє. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 132. Львівъ, 1891). — Коротку біографію Котляревского надруковано въ „Дзвѣнку“. Львівъ, 1891; стор. 132—134; 137—139; 145—147.

5. Робинзонъ. Оповѣданя про те, якъ одинъ чоловікъ по чужихъ краяхъ мандрувавъ, и якъ вінъ самъ на островї середь моря живъ. Київъ, 1891. — Се-жъ оповѣданє надруковано такожъ у Львовї р. 1892. въ II. книжочцѣ Бібліотеки „Батьківщини“.

6. Трохимъ Звнїківскїй. Посмертна згадка. („Зоря“, 1891; стор. 296—297).

7. Григорій Квѣтка. Житєписне оповѣданє. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 143. Львівъ, 1892)¹⁾.

¹⁾ Критичнїй оглядъ біографіи „Григорій Квѣтка“ написавъ М. Драгомановъ п. з. „Неправда — не просвѣта“. („Народ“. Львівъ и Коломыя, 1892; число 19, 20, 21, 24).

— Коротку біографію Григорія Квѣтки надруковано въ „Дзвѣнку“. 1892; стор. 120—123; 131.

8. Князь Игорьъ. Оповѣданє по „Слову про полкъ Игорѣвъ“. (Бібліотека „Батьківщини“. Книжочка IV. Збѣрникъ оповѣдань. Часть II; стор. 1—19).

III. Казки.

1. Бѣднїй вовкъ. Народня казка. Харківъ, 1885.

2. Веселїй оповѣдачъ. Збѣрникъ народнихъ оповѣдань. Київъ, 1888.

3. Колоски. Збѣрникъ казокъ та оповѣдань. Одесса, 1891. — Въ сѣмъ збѣрнику надруковано 31 казокъ. Деякі зъ нихъ (Казань, Мудрий Грицько, Чоловѣкъ та жѣнка, Що страшнїше?) надруковано у Львівському „Дзвѣнку“ вже въ 1890. р. Въ сѣмъ письмѣ знаходять ся ще деякі иншї казки Чайченковї.

IV. Матеріалы етнографичнїй.

1. Колядка и вирша. („Кіевская Старина“, томъ VII; 1883; стор. 713).

2. Думы про турецьку неволю и про Самбїла Кѣшку. Київъ, 1886.

3. Ивась Удовиченко. Народня дума. — Київъ, 1890.

4. Народнї думы: а) Олексїй Поповичъ; б) Матиудова й три сыны; в) Сестра и братъ. — Київъ, 1890.

Чайченко спорудивъ ще й иншї популярнї книжки та розвѣдки науковї й критичнї, й надрукувавъ деякі народнї казки, одначе годѣ писати про нихъ літературнїй оповѣстки, по-за-якъ авторъ не бажає собѣ, щоби про нихъ згадувати.

Вкупѣ зъ М. Чайченкомъ переклавъ Василь на мову українську: „Поезії въ прозѣ И. С. Тургенева“. („Зоря“, 1887; стор. 57—58; 145; 251—252; „Рѣднїй Звѣльникъ“. Львівъ, 1891; стор. 66—68) — вѣдбитка зъ

Илюстрованого Календаря товариства „Просвіта“ на рік 1892.

Въ російській мові написавъ В. Чайченко розвідку п. з. „Нѣкоторые остатки старины въ Херсонщинѣ“. („Кіевская Старина“, томъ XXII. 1888; стор. 73—75. Документы).

Въ кінци годить ся запримѣтити, що про деякі творы Василя Чайченка надруковано критичні розвідки въ російськихъ журналахъ и часописахъ. Такъ въ „Зари“ (Київъ, 1885, III. 2; ч. 68) и въ „Харкѣвскихъ губернскихъ Вѣдомостяхъ“ (1885, III. 17; ч. 72) зъявилась рецензія збѣрника п. з. „Пѣснѣ“, надрукованого въ Харковѣ р. 1885. — Данило Мордовецъ оцѣнивъ въ Петербургскихъ „Новостяхъ“ (1886, ч. 292) збѣрникъ пѣсенъ и оповѣданъ п. з. „Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“, а вѣдтакъ въ той-же часописи (1889; ч. 53) надруковано Мордовцеву рецензію збѣрника „Веселый оповѣдачъ“. — Въ „Кіевской Старинѣ“ (1888; т. XXI.) оцѣнено три поетичні казки „Зъ народнього поля“. — Въ „Русской Мысли“ (Москва) надруковано рецензію оповѣданя „Робинзонъ“ (1891; XII), поетичной казки „Чия работа важча?“ (ibid.), збѣрника казокъ та оповѣданъ п. з. „Колоски“ (1892. II) и оповѣданя „Середь крижаного моря“ (ibid.).

* * *

Василь Чайченко зворушивъ чи-мало галицко-руськихъ письменникѣвъ, надруковавши въ „Правдѣ“ критичну статью п. з. „Галицькї вѣршѣ“¹⁾. Чайченко намагавъ тутъ доказати, що галицко-рускї поеты, Маслякъ, Франко и н. не вмѣють вѣдрѣзняти своє вѣдъ чужого, — що въ вѣршахъ тыхъ поетѣвъ ображує українське ухо мова зъ москализмами, зъ польонизмами та трохи чи не зъ гер-

¹⁾ „Правда“, 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206.

манизмами, — ображує и наголосъ, и метръ, и рифмъ. — Въ наслѣдокъ сеи статьѣ утворилась справжня полемична литература, бо ось Чайченкови вѣдповѣвъ въ „Зорѣ“ напередъ Иванъ Франко, заявляючи мѣжъ иншимъ ось-що: „Якъ властиво повинні бы писати тї поеты, коли-бъ имъ було заборонено уживати такихъ слѣвъ народныхъ, якї вони чують довкола себе? Чи вони вѣдъ мусѣли-бъ вѣдти надъ Песьоль та надъ Сулу, вчти ся української мовы? И яку властиво українську мову вважають обовязковою панове пуристы? Мова Квѣтки, Шевченка, Котляревского та Мелниського для нихъ за-мало чиста“....¹⁾

Вѣдтакъ появилась въ „Зорѣ“ статья Украинця, М. Школиченка.²⁾ Вѣнъ сказавъ, що въ сѣй справѣ виноватї оба, Чайченко и Франко. По его думцѣ „вина ихъ не въ тому, що зачепили вони цѣкаву рѣчь про чистоту нашої мовы, а въ тому, що зачепили не такъ, якъ треба. Чайченко заявивъ, що писати-ме свою критику тѣлько на користь языку, — коли-жъ почавъ писати, то зѣхавъ на авторѣвъ и не пошановавъ ихъ авторьского самолюбства. Спѣткавшись зъ цимъ Франко, заразъ-же спалахнувъ, и, хочъ сказавъ, що не буде заступатись нѣ за кого, заступивъ ся и за себе и за своихъ товаришѣвъ по письменству. Заступаючись не вдержавъ, щобъ не шпигонуть Чайченка, — отъ и вышло зъ цѣого не користь языку, а тѣлько причѣпки та докоры“...

Коли-жъ Школиченко намагавъ боронити Чайченка проти Франка, то Илья Кокорудъ заступивъ за галицко-руськихъ поетѣвъ и въ статьи „Причинокъ до спору языкового“³⁾ писавъ мѣжъ иншимъ ось-що: „Я не буду спорити зъ Чайченкомъ, чи языкъ галицко-руськихъ пое-

¹⁾ „Зори“, 1891; стор. 355—358.

²⁾ Ibid.; статья п. з. „Чайченко и Франко“, стор. 396—397.

³⁾ Ibid., стор. 471—472.

тôвъ есть чистый, чи нечистый, -- хочу тôльки звернути увагу вѣхъ, щô занимають ся и слѣдять за розвоємъ языка руського въ письменствѣ, на способъ критикованя Чайченка и пригадати деякі обставини, впливаючі на розвôй языка, на котрѣ Чайченко призабувъ. Чайченко критикуючи каже, що сей виразъ -- москвицизмъ, а той -- польонизмъ, сей -- рутенизмъ, а той -- церковщина, що ся конструкція -- германьска, а той акцентъ -- неправильный и т. п. Пытаю ся, на чôмъ оперъ ся критикъ, выдаючи такі суды? -- де критеріумъ?... Ото Чайченко самъ себе ставить ареопагомъ, свôй языкъ, котрымъ пише, и свою сторону, въ котрôй языка навчивъ ся.... Най буде Чайченко найлучшимъ белетристомъ, най знае 15.000 слôвъ украиньско-руськихъ, -- то всежь таки не може братись за серіозну критику языка безъ попередъ высказаныхъ праць. Инакше стане ся, якъ и дѣйсно стало ся, що се слово, котре находить ся въ письмахъ Котляревського, Квѣтки або Шевченка, буде уважати Чайченко за чуже, а то томú, що вôнъ его въ своѣй сторонѣ не чувъ, а тыхъ творбъ основно не перестудіювавъ. Хосеннѣйше отже було-бъ, взятись Украинцямъ (за примѣромъ Галичанъ) по-переду до такихъ праць, якъ исторія та исторично-порôвнюючі словарь языка, бо тодѣ показало-бъ ся, що не одно слово, щô кому выдав ся церковнымъ або москвицизмомъ, є найкрасшимъ, дуже давнимъ, питомымъ народно-руськимъ словомъ, котре противно Москалѣ собѣ присвоили. -- Перейдѣмъ теперь до обставинъ, впливаючихъ на розвôй языка литературного, на котрѣ Чайченко въ своѣй критицѣ призабувъ. Сѣ обставини суть безперечно инші на Украинѣ, а инші въ Галичинѣ. На Украинѣ по указѣ зъ р. 1876. ограничено розвôй языка тôльки на белетристику, -- очевидно поле за вузке для розвою языка такъ великого народу. И въ тôй-то беле-

тристицѣ выстарчає для письменникôвъ языкъ, котрого навчились вôдъ люду непосредно, а то тымъ бôльше, що вони брали безъ свѣдома кожде выречене люду за добре, за своє, не достерѣвши, що й тамъ могли бути польонизмы, або москвицизмы... Однакъ не може выстарчити языкъ люду нѣ у насъ, нѣ у жадного иншого народу, коли вôнъ приходить въ ужите въ тыхъ галузяхъ науки й на тыхъ поляхъ житя людьского, де простый людъ не выступавъ, -- отже певныхъ понять не мавъ и томú для тыхъ понять и слôвъ не утворивъ. Въ такôмъ отже широкôмъ ужитю, якъ є широка течія житя людьского, найшовъ ся языкъ руській въ Галичинѣ“....

Мѣжь-тымъ „Галицкая Русь“, органъ Руссофилôвъ у Львовѣ, пôдъ заголовкомъ „Недорозумѣнія сепаратистовъ“ стала передруковувати отъ-ту критику Чайченка (1891; чч. 157. 158. 159. и 160.), та намагала доказати, що Украинцѣ вважають галицку мову за „карикатуру малоруського языка“, ба, навѣть ви не розумѣють, -- що въ загалѣ „галицкій сепаратистъ не понимаетъ украиньского, а послѣдній первого, а всѣ разомъ не понимаютъ себе взаимно“. Не забула-жь „Галицкая Русь“ и за Чайченка, бо заявила, що вôнъ пише не по-малоруски, -- що не знає нарѣчія не то галицкого, ба й украиньского.... Вôдтакъ Украинецъ А. Хванько, доторкуючись до тои справы, написавъ статью „Наша языкова скрута та способъ зарадити лихови“. ¹⁾ Вôнъ заявивъ, що Чайченко еказавъ неправду, буцѣмъ-то всѣ Украинцѣ не читають галицкихъ вѣршѣвъ. Вже-жь стрѣчавъ вôнъ чи-мало Украинофилôвъ, котрѣ таки не люблять читати вѣршѣвъ, анѣ галицкихъ, анѣ украиньскихъ. Тôлько-жь тутъ винна не мова творôвъ, а змѣсть.... Опроче запримѣтивъ Хванько,

¹⁾ ibid., стор. 472--476.

казує, що деякі з тих слів знаходяться в поезіях Шевченка, та що трохи-не всі вони живуть досі в устах народу. Далше звертає вні увагу критика на те, що на Українці почали писати скорше по-чисто-народньому, та й що таланту проявилось там більше, ніж в Галичині. Але-ж з другої сторони Галичане в дечом стали вище Українців. Іменно що-до языка самого видимо у галицьких народців напрям, виробляти літературний язык малоруский, и з-вдтля така честь у Галичан-народців зарвно для нарвчя українського, як и для всіх нарвчій малоруского языка. „Інакше Українці“, — каже Лосунь. „Они трохи-що-не цурають ся нашим галицьким нарвчем з рожными его пдрвчями и говорами. Бсть то велика хиба, коли зважимо, що власне Галичина проявляє прехорошій матеріял языковий, можучий не лишень обогатити словню малоруську, але загалом сіяти красою в вніку інших бесід славянських. Коли Галичане залюбки студіюють твори писателів українських и виписують собі слова українські, то Українці, подыбавши в галицьких писанях яке слово, котрого не чули в своїм повітї, оклеюють его яко „польське“, або „московське“.... Друге, чим Галичане стали трохи вище Українців, єсть терминологія наукова.... Все тоє повинно спонукати Українців, ближе заняти ся літературою галицькою, студіювати твори галицьких народних писателів“.¹⁾

Опбсла не годить ся Лосунь безуусловно на те, що говорить Чайченко про устарїлост слів Шевченка и других давнїйших класиків українських. А далє каже вні, що у нових українських писателів багато знаходимо слів нових, здає ся, утворених (се-бь-то ко-

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 173—174.

ваних), котрих розббрь и значїне нераз наводять трудности. Оть и у самого Чайченка знаходимо слово „невковирний“, а не знаємо, чи се слово людове, чи автором утворене.¹⁾

Коли-ж оть-сі замїтки Лосуна обмежали ся тьлько що-до кількох слів, уважаних Чайченком ненародними, то в другій статї „Замїтки языковї“ наводять сей критик багато слів, котрі єсть чисто-руськими, дарма, що Чайченко вважає их недоладними. Лосунь зъявляє сю думку, що если йде рвч про один язык літературний як для Галичини, так для України, то нехай дїйстно буде в проявах літератури, в языкї літературнїм тая взаємнїсть, тая спільнїсть, що крїпить и оживляє.²⁾ Тому-то в утвореню цїльного літературного языка треба, именно пд зглядом лексикальним, узглядняти всі нарвчя, — бо нераз слово локальне може дати самый пригднїйшїй и красшїй терминь.³⁾

Вдтак по думц Лосуна замїтки Чайченка що-до форм граматичних єсть по найбільшїй частї одностороннїй и хибнї. Сей критик каже, що, коли-б Чайченко студіював псенї галицько-русского люду, тогд мабуть в значнїй частї змїнив бы свїй судь.⁴⁾

Дальшї цїнні свої замїтки про наголос в рускїй мовї та про літературну стїйнїсть тепершних сти-

¹⁾ „Нековирне писанє“ значить: невірне, недоладне писанє. Тут годить ся запримїтити, що Чайченко, хоча пише гарно, користує ся подекуды такими словами и фразами, якї декому з Русинів-Українців не можуть впадобатись; и пр. кшталт, стороччє (столвте), покремезнїшати, сахнути ся (жахнути ся), скорити ся (змучити ся), рехтельнї риси, найураженїша свїтлиця, почувати себе гарно, и т. и.

²⁾ „Зоря“, 1892; стор. 433. — ³⁾ *ibid.*, стор. 454. — ⁴⁾ *ibid.*, стор. 472.

хотворбв галицкихъ и украиньскихъ кбичить Лосунъ отъ-ними словами: „Замѣтки подані нами мають лишень на цѣли звернути увагу землякбв не на одно може доселѣ не добачане, або, по нашбй думцѣ, хибно поняте, при чбмъ однакожь мы далека вбдъ того, щобы кому предписовати закони. Гадка гадку родить; про тое вымѣна гадокъ дѣлае благодатно. Приказувати писателямъ поодинокимъ, якъ мають писати, було бы дѣломъ зовсѣмъ безплоднымъ и пустымъ, а навѣтъ смѣшнымъ. Духа не можна такъ мяти и гнести до впадобы, мовъ тѣсто. Правила въ письменнбмъ языкѣ живого народа не можуть накидоватись, а зовсѣмъ природно вироблюють ся за галомъ письменникбв. Розбираючи питання языкові и роздумуючи надъ ними можемъ про тое лишень подати раду письменникамъ, котру вони, если пригодить ся, не инакше, лише зъ власной волѣ, доброхбтъ можуть прийняти“.¹⁾

Хоча отже критична розвѣдка „Галицкй вѣршѣ“ могла вразити галицко-рускихъ письменникбв, — хоча въ нѣй Чайченко явивъ ся неначе диктаторомъ на поли руско-украиньского письменьства, то все-жь не була она безъ хбсна въ поясненю взаимныхъ вбдносинъ литературныхъ мѣжь Украинцями й Галичанами. Вже-жь Чайченко бажае якъ найкрасшого розвитку рбднои литературы, тому-то пише вбнъ, що „украиньска литература та украиньска интелигенція на-вбчь намъ зростае ббльше й ббльше, и вже не далеко той часъ, коли й та, й та будуть стбльки дужй, що вже нѣяка людська сила не збтре насъ зо свѣту“.²⁾ И справдѣ, коли молодой, талановитый Чай-

¹⁾ *ibid.*, стор. 474. — Вбдповѣдаючи на тѣ пять статей Франка, Школиченка, Коворудза, Хванька й Лосуна, Чайченко написавъ ще розвѣдку п. з. „Кблька слбвъ про нашу литературну мову“. („Зоря“, 1892; стор. 297—298; 310—314). — ²⁾ *ibid.*, 1891; стор. 477.

ченко, що въ кблькохъ рокахъ зьявивъ плбдну дѣяльнбсть въ рбзнихъ напрямхъ литературныхъ, поже въ здоровлю ще хочъ трийцять лѣтъ, то збогатить вбнъ уже самъ одинъ чи-мало рбдно словеснбсть творами справжньої литературной стбйности й докаже свѣтови, що наша литература не е такую вбогою, якою була до недавного часу. Тблько-жь не роздроблювати Чайченкови своихъ силъ у змаганю литературному! Ђму писати найпаче короткй повѣсти побутовй й популярнй книжки, — въ довшихъ же повѣстяхъ изъ-за палкои своєї вдачѣ не придержуе ся вбнъ подекуды єдности дѣѣ въ оповѣданю. Але-жь и довшй его повѣсти та й ббльша часть его стихотворбв зьявляють стбйнбсть художницку. Опроче Чайченко вмѣе идею національну погодити зъ реализмомъ въ писаню, и зъ-за того йде вбнъ слѣдомъ за Иваномъ Нечуємъ-Левицкимъ, а подекуды й перевершуе сего письменника почуванемъ горячого патріотизму, дарма, що повѣсти Нечуя-Левицкого вважають ся доси лучшими вбдъ повѣстей Чайченковихъ. (Кобы на Руси-Украинѣ було десять такихъ Чайченкбв, то мабуть уже въ десятиохъ рокахъ наша литература зайняла-бъ вельми поважне мѣсце мѣжь литературами славяньскимй, а идея національности зьєднала-бъ усѣхъ сынбв матери-Украины до спбльного змаганя въ хосенѣ дорогонъ батькбвщины!)

21. Наталя Кобриньска.¹⁾

Коли на Украинѣ вже вбдъ пятьдесятихъ рокбв жбдноцтво займае ся подекуды рухомъ литературнымъ, — коли тамъ за Марією Марковичкою пбшли слѣдомъ Олександра Кулѣшева й Ольга Косачева, то въ Галичинѣ й

¹⁾ Авторъ сеи исторіѣ литературы користувавъ ся автобіографією, котру по бажаню его написала для него п. Наталя Кобриньска.

на Буковині руске жіноцтво стояло зь-першу подалеки вѣдъ литературныхъ змагань своихъ батьковъ и братѣвъ, та ажъ въ нашихъ часахъ стало оно проявляти интересъ до питань просвѣтнихъ, національныхъ и суспѣльныхъ. Мѣжь сими жѣнками визначує ся Наталя Кобриньска, котра въ письменныхъ своихъ творахъ займила вѣдъ-разу становиско позитивной науки, дарма, що на Украинѣ сестра Драгоманова, Ольга Косачева (Олена Пчѣлка) є противна радикализмови й въ литературѣ придержує ся на пряму суспѣльно-національного.

Наталя Кобриньска родилась 8. червця 1855. р. въ Белелуи, повѣту Святыньского, де батько ви, Иванъ Озаркевичъ, бувъ священникомъ. Село Белелуя було рѣднимъ гнѣздомъ жѣнки Ивана, Теофилъ, котра була дочкою Данила Адама Окуневского, пароха въ Белелуи.

Дѣдъ и батько Наталѣ зъявились галицко-рускими письменниками. Дѣдъ, Иванъ, бувъ священникомъ въ Коломыи, де й умеръ р. 1854. Вѣнъ знавъ украиньску литературу, и въ 1848. р. для галицко-русской сцены приладивъ оперетку Ивана Котляревского „Наталка Полтавка“, давши їй заголовокъ: Комедіо-опера. „Дѣвка на вѣдданю, або на милованє нема силованя“. (Коломыя, 1848). Вѣнъ переробивъ такожь оперу Степана Писаревского (Стецька Шереперѣ) п. з. „Купала на Ивана“ и выдалъ єѣ въ Черновцяхъ р. 1849. пѣдъ заголовкомъ: Комедіо-опера „Весѣле, або надъ цигана Шмагайла нема розумнѣйшого“. ¹⁾ Батько-жь Наталѣ, що теперъ є парохомъ въ Болеховѣ, писавъ епичнѣ стихотворы и проповѣди. Такій тямущій батько мѣгъ отже своѣй дочцѣ подавати дома годящу науку. Осъ-що пише Наталя въ авто-

¹⁾ Порѣвн. „Исторію литературы русской“, II. 2; стор. 938 - 939.

біографіи про своѣй дитячій вѣкъ и про першій свои просвѣтній змаганя:

„Я вѣдъ малон дитини любила читати. Яка була дома книжка, я єѣ читала, хоча єи й не розумѣла. А читала я всеяку всеячину: польскихъ поетѣвъ, дрѣбнѣй рускѣй выданя 60-тыхъ рокѣвъ, фелетоны „Слова“, Шевченкового „Кобзаря“, житія святыхъ, повѣсти Основяненка, ба, навѣтъ гомиліѣ й казаня церковнѣй. Памятаю, що якось въ дванацятѣмъ роцѣ мого житя мѣй батько читавъ „Listy z Krakowa“ Кремера й лишивъ книжку отворену на якѣйсь фантастичнѣй легендѣ зь середнихъ вѣкѣвъ. Тота легенда якъ-разъ нагадувала менѣ народнѣй казки, котрѣй я пристрастно любила, и теє такъ мене заохотило, що я прочитала все три томы. Сѣ Листы я й пѣзнѣйше кѣлька разѣвъ читала й они розбудили въ менѣ палючу жажду естетичного образованя, котре-жь скѣнчило ся студіюванемъ журналѣвъ моды й движенемъ власного тѣла. Въ тѣмъ-самѣмъ часѣ, с. є. около дванацятого року мого житя, подыбала я ще щось цѣкавѣйшого, що далеко тревальше зробило на мене враженє, нѣжь Листы зь Кракова. Осъ мѣжь батьковыми книжками знайшла я разъ на подѣ невеличку польську книжку, котра дѣйстно для батька не могла мати нѣякой стѣйности, за те для мене оказала ся дуже цѣннимъ набутомъ. Въ тѣй книжцѣ подыбала я рецензію якогось французской розвѣдки, въ котрѣй авторъ обурювавъ ся на те, що въ житю суспѣльнѣмъ жѣнки ставляють ся низше мужчинѣ, и старавъ ся доказати, що оба полы суть собѣ рѣвнѣй, а хочъ рѣжнять ся мѣжь собою деякими прикметами, то власне тымъ себе взаимно доповнюють“.

„Для мене досыть було знати, що жѣнки уважають ся за низшихъ вѣдъ мужчинѣ, и се обурило мене ще бѣльше, нѣжь автора рецензіѣ. Сего я до того часу не знала:

мѣжъ батькомъ а матѣрю я не зауважала, щобы робили ся пѣдъ тымъ взглядомъ якї рѣжниці, — а до того жила при насъ бабка, — личнѣсть такъ въ нашѣй хатѣ, якъ въ цѣлѣй родинѣ дуже поважана. По чужихъ домахъ бувала я лишъ въ гостинѣ, а въ гостяхъ якъ-разъ найбѣльше поважають ся жѣнки. Вправдѣ знала я, що мужики не конче зъ великимъ поважанемъ вѣдносять ся до жѣнокъ, але се обьясняла я собѣ ихъ грубѣстю“.

„Читала я не лишъ батьковї книжки, — они попадали ся менѣ и зъ боку; именно доставала я багато книжокъ вѣдъ властительки того села, де мѣй батько бувъ парохомъ. Она зъ початку брала ся до того зъ педагогичного боку, бо давала менѣ лишъ якїсь виданя для дѣтей, а властиво для молодѣжи, але коли я тї книжки скоро прочитувала, и все їй говорила, що не маю щѣ читати, то она стала менѣ давати, щѣ мѣла у себе, и щѣ їй пѣдъ руку пѣдпало. Тымъ чиномъ запѣзнала ся я зъ усѣма польскими поетами й иншими польскими авторами. Мѣжъ иншими подыбалася я тутъ зъ Гофмановою. Для подражненои вже давнѣйше мѣои цѣкавости що-до личныхъ вѣдносинъ жѣнокъ до мужчинъ Гофманова була дуже важнымъ набуткомъ. Я єѣ читала дѣйстно зъ великимъ занятемъ, черезъ що ще бѣльше будило ся въ менѣ думокъ що-до положеня жѣнки въ суспѣльности. Однакъ сервилитичный тонъ тои писарки, — єи рады, щѣбъ жѣнка тримала ся утертыхъ шляхѣвъ, а не рвалася на якїсь новї дороги житя, дразнили й опокорювали мене. Все-жъ Гофманова зробила тѣлько, що я пѣшла єи шляхами, и старала ся всѣми силами пѣддатися провѣднымъ єи думкамъ, хочъ зъ гнѣвомъ и протестомъ для неи на днѣ душѣ. Менѣ вже за-для того тяжко було погодитися у всѣмъ зъ Гофмановою, що черезъ родиннї мѣои вѣдносини й иншї причины я довшїй часъ не пѣдхоплювала того суспѣль-

ного ладу, т. є. низшѣсти жѣнки, та ще якъ-разъ зблїжалася до епоки розцвѣту дѣвочого, — епоки, въ котрѣй жѣнка якъ-найменше може вѣдчувати высшѣсть другого пола. Бути може, що Гофмановѣй нѣколи не удало бы ся було мене поконати, кобы не далеко высша сила, — а се религїя. Самъ Богъ казавъ, що жѣнка має бути пѣдданкою свого мужа, — инакше понимати єї вѣдносини значило то-само, що выступати противъ Бога и религїѣ. А я була ексцентрично религїйна, и хто знає, если не ухопила бымъ ся була позитивной и реалистичной литературы, чи коли не скѣнчила бымъ була на религїйпѣмъ фанатизмѣ“.

„Першою книжкою позитивного напрямѣ була „Исторїя цивилизацїѣ въ Англії“ Г. Т. Бокля. Сю книжку застала я разъ у одного священника, котрый єѣ менѣ позичивъ. Она-то зробила на мене велике вражѣнє. Опѣсля прочитала я Бїхнера, Ренана, Гекля, та дещѣ зъ Дарвіна. Крѣмъ того знакомила ся я зъ нѣмецкою литературою та зъ иншими европейскими класиками, переведеными на нѣмецкїй языкъ, котрї мѣои братя, будучи учениками нѣмецкои гимназїѣ въ Чернѣвцяхъ, до дому привозили. А коли одинъ зъ тыхъ братѣвъ пѣшовъ на руску гимназїю у Львовѣ, та й познакомивъ ся тамъ зъ Франкомъ и другими, то ставъ вѣнъ привозити до дому переважно россїйскї творы Чернишевского, Бѣлинского, Добролюбова, Писарева и н.; крѣмъ того привозивъ вѣнъ такожъ писаня Драгоманова, Лимановского, Маркса й Лясаля. Про деякихъ россїйскихъ авторѣвъ знала я вже передше: братъ мѣй, старшїй вѣдъ обохъ згаданныхъ, щѣ бувъ такожъ ученикомъ Черновецкои гимназїѣ, привозивъ менѣ книжки зъ тамошної „Рускои Бесѣды“, — творы Державина, Жуковского, Тургѣнева и Гоголя. Сї авторы припали були менѣ дуже до серця, и пѣзнѣйше, коли я вѣдала ся, першимъ дарункомъ мѣого мужа були творы Тургѣ-

нева и Гоголя.¹⁾ Коли опбселя оба молодшїи мои брата стали учитись на университетѣ Вѣднськѣмъ, то присылали они менѣ книжки зъ библиѣтеки академичного товариства „Сѣчь“.

„Се ненастанне читанє книжокъ впроваджало мене въ рѣжнїи фазы духового розвою, — приносило деколи втѣхи, але бѣльше непокою и болю. Знаю, що я дуже терпѣла тогдѣ, коли зачала знакомити ся зѣ школою позитивистѣвъ. Творы сеи школы почали руйнувати не лишь мои релігїйнїи выображеня, але такожь и погляды на житє и на той суспѣльнїи ладъ, якїи мене окружають. Се не переходило у мене мирно, — я вѣдчувала, що трачу пѣдъ собою ґрунтъ, и сильна душевна борба до найвышого ступня роздражняла мои нервы. Середъ того розпучного хаосу блиснувъ промѣнь свѣтла, котрый мене навѣвъ на стежку, по котрѣи, здає ся, буду вже ити до кѣнця мого житя“.

„Я бачила ясно, що чоловікъ не бувъ тымъ въ початкахъ свого истнованя, чимъ є теперъ, що все залежить вѣдъ условїи житя; — признала я, що и теперѣшнїи суспѣльнїи ладъ не є чимсь непохитнымъ, — що въ нѣмъ за-єдно доконують ся змѣны, а релігїя, що стоить на сторожи того ладу, се лишь выображеня, выробленїи въ мѣру образованя людскости“.

„Теперъ уже нѣчо не затемнювало моихъ поглядѣвъ на становиско жѣнки до суспѣльности; — на той тематъ зачали яєнѣйше формуловати ся мои думки, въ чѣмъ немало помагало менѣ практичне житє. Мѣи мужъ перенѣсь ся зъ села до мѣста. Звуженїи въ мѣстѣ обѣмъ жѣночого газдѣвства звертавъ мою увагу на непродуктив-

¹⁾ Наталя одружилась р. 1871. зъ Теофілемъ Кобринськимъ, що бувъ спѣвакомъ и музыкальнымъ композиторомъ.

нѣсть жѣночои працѣ та страты часу на дробницѣ. То-жь стала я придумувати о реформѣ жѣночого газдѣвства, а навѣтъ запроваджувала у себе деякїи маленькїи змѣны. Але-жь моихъ думокъ не зъявляла я другимъ людямъ, — мои книжки порѣжнили мене зъ ними; — я спостерегла, що зачинаю бути для нихъ смѣшною. Я вмовкала и повѣли привела до того, що жила майже двоюкими думками, — иншими жила я зъ людьми, а иншїи мала я для себе и свого чоловіка, — терпеливого слухача моихъ фантазїи, и сердечного потѣшителя по сумныхъ досвѣдахъ, якихъ я зазнала въ зносинахъ зъ людьми“.

„Все-жь те розѣднанє зъ окружающимъ свѣтомъ мучило мене сильно, — оно стало у мене проявляти ся вже тогдѣ, коли я зачала знакомити ся зъ напрямми позитивной литературы, що постепенно змагало ся. Въ моихъ книжкахъ бачила я живїи пруды, а въ житю стагнацію. Тому-то процесъ нашихъ молодыхъ соціялистѣвъ сильно мене потрясь, — я майже не могла вѣрити, що й у насъ такїи пытаня порушають ся, — що й у насъ суть люди, нерадїи зъ окружающихъ обставинъ. Однакъ сеи мои чувства для нихъ змѣнили ся, коли ихъ думки зачали входить въ практику. Ихъ тактика, вышукувати и кидати людямъ просто въ очи пекучїи факта, зле на мене впливала. Зъ книжокъ, котрїи я читала, выплывала все на першїи плянъ толеранція, а се якъ-разъ бризгало нетерпимостїю вѣдъ молодыхъ реформаторѣвъ. Наибѣльше разило мене аплікованє декуды тои засады до родинныхъ вѣдносинъ.¹⁾ Сыны дивили ся на батькѣвъ, яко експльоататорѣвъ

¹⁾ Въ листѣ своемъ зъ д. 14. падолиста р. 1892. пише Наталя Кобринська ось-що до автора сеи исторїи литературы: „Цѣкави може будуть для Васъ мои вѣдносини до радикалѣвъ. Зъ моихъ розвѣдокъ, а особливо зъ мого реферату на загальнѣмъ жѣночѣмъ вѣчу у Львовѣ (зъ 11. цвѣтня, р. 1892.) можъ зауважати, що годжу ся зъ ними, що форма ии-

народу, а зъ другого боку вимагали великого накладу на своє образованє. Наше жѣноцтво уважало ся одною здегенерованою, темнѣйшою вѣдъ мужицтва масою, але коли зъ одной стороны такъ остро критиковало ся, зъ другої забираю тому жѣноцтву все матеріальнїй средства на користь другого пола“.

„По-за-якъ я все навикла була замыкати свои думки и чувства, вели якї вишнїй причины ихъ ранили, то зачала я вѣдмежувати ся вѣдъ того руху, а стоячи яко жѣнка на ґрунтѣ бѣльше родиннѣмъ, стала я ще живѣйше розглядати вѣдносини родиннїй, а особливо вѣдносини жѣнки до загально-культурныхъ стремлѣнь. Мѣй чоловікъ, все щирїй повѣрникъ моихъ думокъ, вѣ тѣй цѣли выстаравъ ся для мене о книжку „Про неволю жѣнокъ“ Штуарта Мілля вѣ нѣмецкѣмъ перекладѣ. Нѣчо менѣ бѣльшой не могло зроби ти прислуги, — мои декуды темнї думки обьяснялись одною зъ першихъ науковихъ повагъ, и те надавало менѣ певности и силы. Коли-жъ якоесь заразъ потѣмъ дѣсталась менѣ вѣ руки книжка Оржешковой „Kilka słów o kobietach“, то та високо теперъ много цѣнена писателька яко повѣстярка выдала ся менѣ, на-супротивъ Штуарта Мілля, слабою и неконсеквентною. Штуартъ Мілля запанувавъ надъ усема моими думками и я загадала, а навѣтъ зачала разомъ зъ чоловікомъ переводити се его дѣло на руске. Слѣдячи за прудами

дивидуальна уступає и мусить уступити формѣ коллективнѣй, — але вѣ инчихъ рѣчахъ сильно зъ ними рѣжно ся. Найлѣпшимъ доказомъ „вѣльна любовь“. Радикалы ставляють се яко майже одинокую цѣль еманципацїѣ жѣночои, наколи я нѣколи того питаня не пѣдношу, а перше хотѣла бымъ выбороти економичну незалежнѣсть жѣнки вѣдъ мужины; и пѣсля мене говорити теперъ жѣноцѣ про вѣльну любовь, значить еще бѣльше се понизити и зроби ти играшкою мужины; — то-жъ коли моя еманципацїя пѣдносить жѣнки науки и працѣ, ихъ — передъ усема кокеты и упавшиї индивідуа“.

загально-культурными, за интересами спѣльными всемъ людемъ безъ рѣзницѣ и клясе и пола, я спустила зъ ока народнѣсть, — наша національна борба видѣла ся менѣ безпѣдставною, непотрѣбною, стратою часу. Майже немѣвѣрно, що на дѣйстнїй, національнїй интересы навѣвъ мене Иванъ Франко, якъ-разъ чоловікъ, котрїй причинивъ ся найбѣльше до побореня у насъ вузкого націонализму. Вѣ его Бориславскихъ и другихъ дробныхъ оповѣданяхъ выступає не лише робѣчий людъ, але й народнѣсть, яко вѣдрубна етнографична ґрупа. Тутъ доперва стало мене застановляти, для чого Драгоманѣвъ, чоловікъ европейской учености, хочъ знає дуже добре россїйскїй языкъ, пише по-українськи. Я стала пѣзнавати, що лишъ на національнѣхъ пѣдставахъ може пѣднести ся маса до загальної культуры и цивилизацїѣ“.

„Хочъ якъ я замыкала ся вѣ собѣ, все-таки не була я безъ впливу на молодше поколѣнє у своѣй родинѣ. Найблизше мене стояла Софїя Окуневска, котра опѣсля училась медицины вѣ Цюриху. Она была вихована вѣ домѣ моихъ родичѣвъ, а коли я вийшла за-мужь, стала она жити у мене. Вѣдтакъ переймилась она на-скрѣзь моими думками“.

„Ажъ ось наступивъ найстрашнѣйшїй ударъ вѣ моѣмъ житю. Мѣй мужъ умеръ,¹⁾ а я вернула ся пѣдъ батькѣвску стрѣху. Мѣй батько, бувши посломъ до Рады державной, вѣздивъ тогдѣ зъ цѣлою родиною до Вѣдня, то й мене возивъ зъ собою. Я была вѣ крайнѣй розпуцѣ. Крѣмъ пекучого болю я нѣчого бѣльше не вѣдчувала, и крѣмъ мѣго нещастя нѣчого бѣльше мене не обходило. Се трохи непокоїло мою родину; вѣдтакъ братя и сѣвѣяки старались наводити мене на литературнїй питаня“.

¹⁾ Теофилъ Кобринскїй умеръ вѣ Снятынѣ 14. марта р. 1882.

котрі мене все такъ живо займали, але се удавало ся нимъ лише зъ трудомъ“.

„Тогдѣ пробувавъ у Вѣднї Остапъ Терлецькій. Я вже давнѣйше чула дещо про него, по-за-якѣ вѣнъ бувъ вмотаний въ процесъ соціялистичный. Вѣдтакъ въ Вѣднї заговорила я до него про загальнї справи. Я запримѣтила, що Терлецькій не уважає мене за якусь ексцентричну особу, а противно за таку, що въ загальнихъ питанняхъ має реальнї погляды. Се було причиною, що я зъ нимъ говорила зовсѣмъ щиро, не скриваючи своїхъ думокъ про питання соціяльнї. Середъ одной такої розмови Терлецькій запытавъ ся, чи я коли не пробовала дещо писати. Вѣдтакъ ставъ мене намовляти, щобъ я конечно взяла ся до писаня. — „Але про що и якъ писати?“ запыталась я здивована. — Про те, що говорите, и такъ, якъ говорите,“ вѣдповѣвъ Терлецькій лаконично. Я пѣдозрѣвала моихъ братѣвъ, що то они ужили поваги Терлецького, щобы чимъ-будь заняты мѣй умъ, — але коли вѣнъ не вѣдетупавъ вѣдъ свого, я забрала ся до работы. Представила-мъ собѣ стару жѣнку въ си вѣдноснахъ до окружающихъ обставинъ въ такїй способъ, якъ бы я про се розповѣла Терлецькому. Такимъ чиномъ вийшла моя Шуминьска и заразомъ форма оповѣданя“.

„Терлецькому Шуминьска дуже подобалась, и вѣнъ заповѣвъ въ „Сѣчи“, що буде читати се оповѣданє пѣдъ псевдонимомъ Анны Струтиньской. Я все ходила зъ братьми на вѣдчиты въ „Сѣчи“, то-жъ и теперъ пѣшла я тамъ, щобъ не звернути на себе уваги. Интересъ, якїй се оповѣданє розбудило у слухачѣвъ, зъявивъ менѣ, що я дѣйстно можу писати. Въ кѣлька мѣсяцѣвъ потѣмъ Терлецькій читавъ въ „Сѣчи“ мое оповѣданє „За для кусника хлѣба“, — се такожъ подобало ся, а навѣтъ розбирало

ся критично вѣдчитомъ одного зъ Сѣчовикѣвъ. Вѣдъ того часу я вела зъ Сѣчовиками горячї розговори на тематъ питання жѣночого, котрого найбѣльшимъ прихильникомъ бувъ Василь Полянський. Коли въ 1883. р. було вѣче академикѣвъ зъ Коломыи, Сѣчовики постановили порушити тамъ и пытанє жѣноче, и помимо протесту Львѣвскихъ академикѣвъ Полянський вѣдчитавъ рефератъ про ту справу“.

„На тѣмъ вѣчу я першїй разъ побачила Ивана Франка. Але вже передъ тымъ я помѣнялась була зъ нимъ листами по поводу моихъ оповѣданъ. Вѣнъ читавъ сї оповѣданя и оцѣнка его давала менѣ якъ-найкрасшї надѣвъ на мои литературнї подвиги. Франко бувъ тогдѣ при редакцїи „Зорѣ“, и въ сѣй часописи помѣстивъ заразъ оповѣданє „За-для кусника хлѣба“. Въ тѣмъ часѣ пѣзнала-мъ такожъ Михайла Павлика, котрого вельми цѣнила-мъ за его „Ребенщукѣву Тетяну.“

„Того, що я сама осягнула, бажала-мъ и моимъ посестрамъ. Черезъ литературу дѣйшла я до зрозумѣня положеня жѣнки въ суспѣльноети, — то-жъ хотѣла-мъ и другихъ повести на ту дорогу. Въ тѣй цѣли почала я въ 1884. р. завязувати жѣноче товариство въ Станиславѣвъ. Зъ мужчинъ интересувавъ ся нимъ найбѣльше Франко, — въ перепровадженю однакъ цѣлого плану бувъ менѣ найбѣльше помѣчнымъ Василь Полянський, потому Т. Окуневскїй. Зъ Полянскимъ я уклала статутъ и обдумувала подробицѣ. Се мавъ бути рѣдъ жѣночон читальнї, полученѣн зъ видавництвомъ литературнымъ“.

„Але якъ кожда рѣчь, такъ и товариство попало въ пѣдозрѣня. Стара клерикальна партїя пѣдняла крикъ про атеистичнї и соціялистичнї идеѣ, — народовцѣ бояли ся вытвореня нової партїи въ полученю зъ радика-

лами, — жбики роз'єднали ся мѣжь собою... Не було що робити, — я уступилась, и зь Оленою Пчѣлкою выдала р. 1887. на свою руку „Жѣночій Альманахъ“.

„Того самого року, коли вийшовъ альманахъ, поѣхала я зь Софією Окуневскою на цѣлий одинъ куреъ до Цюриху. Тамъ донерва мала-мь спосѣбнѣсть приглянути ся зь-близька жѣнкамъ, реализуючимъ мои думки на фактичній дорозѣ жѣночои самостѣйности. Пробуване въ Цюриху становить у мене певного рода матеріалъ, котрый при данѣй нагодѣ дасть ся зъужитковати. Живучи въ тѣмъ мѣстѣ, ходила-мь на выклады професора Плятера про економію политичну. Вѣнъ викладавъ про комунистичній идеѣ, — дѣлъ наибѣльше надаючій ся, а властиво наибѣльше даючій матеріалу для тыхъ, щѣ пытанемъ жѣночимъ займають ся. Будучи въ Цюриху умыне вѣздила-мь до Женевы, щѣбы лично пѣзнати Драгоманова, якъ такожь въ самѣмъ Цюриху пѣзнала-мь (соціолога-Поляка) Болеслава Лѣмановского, котрого все цѣнила-мь за его письма“.

Автобіографію Наталѣ Кобриньскои можна вважати щирою сповѣдію про єи просвѣтній змаганя и про вѣдносини єи до радикальной партіи въ Галичинѣ. Тѣлько-жь неяснымъ являє ся єи поглядъ на націонализмъ, щѣ єго она бажала-бъ зъєдннити зь радикализмомъ. Хоча бо она сказала, щѣ на дѣйстній національній интересы навѣвъ єѣ Иванъ Франко своими Бориславскими й другими дробными своими оповѣданями, то не можна дѣзнатись, щѣ она разумѣе пѣдъ такою злукою націонализму зь радикализмомъ. Правда, щѣ она є сєи думки, мабуть-то лишъ на національныхъ пѣдставахъ може пѣднести ся маса (люду) до загальнои культуры й цивилизаціи, але намъ здає ся, щѣ Кобриньска добавляє суть національности тѣлько въ мовѣ руско-українськѣй, по-за-якъ она вказує на Драгоманова,

щѣ, хоча знає дуже добре російськѣй языкъ, пише по-українськи. Та отъ, самъ Драгомановъ яєнѣйше высказавъ значѣне національности для розвою украиньскои породы; — вѣнъ бо пише, щѣ „въ насъ справа соціализму муєсть ити поручъ зь справою выратування своєи породы, — зь новымъ нарождѣннямъ національнымъ“.¹⁾

Наталя Кобриньска, бажуючи дати товчокъ до еманципаціи жѣноцтва въ Галичинѣ, засновала р. 1884. „товариство рускихъ женщинъ“ у Станиславовѣ. На першѣмъ загальнѣмъ зборѣ сєго товариства въ промовѣ до жѣнокъ сказала она мѣжь иншимъ ось-щѣ: „Наше сєгодѣшне зѣбранє, то ще одинъ доказъ на то, щѣ нашъ часъ — то часъ загального порушеня умѣвъ. Могучій силы, щѣ дрѣмали столѣтя, теперъ прокидають ся, а нові течіи прошибають свѣтъ духа и матеріи. Чи лишъ одно жѣноцтво мало-бъ остати ся недѣткнєне и непорушенє?... Мы (се-бѣ-то рускѣй женщины въ Галичинѣ) до теперъ такъ мало дали ознакъ житя. Чи-жъ бы лишъ мы одній хотѣли оперти ся загальному ходови духа? То дѣйстно значило бы плыти противъ воды... Мы не можемо жити правдивымъ товарискимъ житємъ, бо не маємо до того елементарныхъ условій, не маємо, щѣ такъ скажу, духового принципу, якогосъ загального интересу, одной єблѣной думки, котра тѣлько одна лучити може людей зь людьми безъ рѣжниціи вѣку и пола. Товариство рускихъ женщинъ хотѣло бы хочъ по-части запобѣгти тымъ недостаткамъ. Зваживши, щѣ товарискѣй вѣдносини виробляють ся въ великѣй, рухливѣй машинѣ житя приватного и публичного, товариство наше бажало бы въ наше мертве товариске житє влити нову душу, т. є. надати якусь высшу цѣль.“

¹⁾ „Громада“. № 4. Женева, 1879; стор. 213.

А се въ такій способъ, щобъ, забавляючись, прислугувати ся разомъ нашому народному и загальному добру, що при бѣдности краю може приносити єму великій пожитокъ. Пропону ю затымъ вечерки, театральнй представлєня и концерты на користь нашої литературы. Коли литература въ загалѣ єсть идеальна исторія цѣлон суспѣльности, то беллетристику смѣло можна назвати исторією женщины ... Насъ выключено вѣдъ политики, и мы, жѣнки, лишь черезъ литературу беллетристичну выразити можемо свои думки и бажаня, — она лишь займає ся нами и заступає нашй индивидуальнй до загалу вѣдноспн. Нѣщо фалшивыйшого, якъ тую нашу заступницю уважати за рѣчь пусту або за просту розрывку. — Наше товариство, положивши собѣ задачу, ширити освѣту черезъ литературу, положило тымъ самымъ задачу: поставити литературу беллетристичну на тѣмъ становиску, на якѣмъ она повинна завсѣгды стояти, чтобы бути не лишь розрывкою, але поважною наукою и обьясненємъ житя суспѣльного. Щобы достигнути тои цѣли, мусимо передовѣмъ постаратись о яке добре издавництво, и повѣрити єго людямъ зъ добрымъ литературнымъ образованємъ, котрй бы зъ умѣтнымъ доборомъ подавали намъ рѣчи правдивои вартости“....¹⁾

Кобриньска, засновавши перше жѣноче товариство, бажала „отряети жѣноцтво вѣдъ впливу уже пережитыхъ напрямкѣвъ, и завести єго на живый, реальнй шляхъ“.²⁾ Уже-жъ каже она й въ автобіографіи, що „того, що она сама осягнула, бажала и своимъ посестрамъ“. Дѣйшовши черезъ литературу до зрозумѣння положєня жѣнки въ су-

¹⁾ „Дзюа“. 1884; число 148., въ статьи: „Вѣдчитъ Наталѣ Кобриньскои, выголошений на першѣмъ загальномъ зборѣ товариства рускихъ жєнщинъ въ Станиславовѣ, 8. грудня, 1884. р.“

²⁾ „Першій Вѣнок“. Львѣв, 1887; стор. 461.

спѣльности, хотѣла она и другихъ повести на ту дорогу. Але-жъ єи товаришки не зъявляли охоты, пѣйти на „новый шляхъ“. Опроче, по словамъ Кобриньскои, стара клерикальна партія пѣдняла крикъ про атеистичнй и соціалстичнй идеѣ, — народовцѣ бояли ся вытворєня новои партіѣ въ получєню зъ радикалами, — жѣнки розъєднали ся мѣжь собою... Не було що робити, — она уступилась....¹⁾ Выступила-жъ Кобриньска зъ новои товариства тогдѣ, коли єи посестры єпископови Юліянови Пєлєшови 9. сѣчня 1888. р. въ день єго инсталаціѣ въ Станиславовѣ пѣднесли въ дарѣ чашу до Службы Божои.

Мѣжь-тымъ выдала Кобриньска зъ Оленою Пчѣлкою жѣночій альманахъ „Першій Вѣнокъ“ (Львѣв, 1887). Въ отъ-сѣмъ альманаху крѣмъ творѣвъ Кобриньскои и Пчѣлки надруковано ще писаня Уляны Кравченкѣвнои, Ганны Барвѣника, Ольги Левицкои, Климентіѣ Поповичѣвнои, Олєєѣ Бажаньскои, Дѣѣпровой Чайки, Михалины Рошкевичѣвнои, Лєєѣ Украинки, Катєрины Довбенчуковои, Ольги Франковои и и.

Наталѣ Кобриньска надрукувала тутъ отъ-сѣ свои творы: 1. Про рухъ жѣночій въ новѣйшихъ часахъ (стор. 5—23); — 2. Руске жѣноцтво въ Галичинѣ въ нашихъ часахъ (68—102); — 3. Панѣ Шуминьска. Образокъ зъ житя (177—195); — 4. Панѣ Судія. Образокъ зъ житя (376—395); — 5. Замужна жѣнка середнои веретвы (406—416); — 6. Про первѣстну цѣль товариства рускихъ жѣнокъ въ Станиславовѣ (457—463). Въ переднѣмъ словѣ пише Кобриньска мѣжь иншимъ осъ-що про свою збѣрку: „Наша книжка, се першій у насъ голосъ, пѣднесеннй въ справѣ жѣночого пытаня. Важне се пытанє давно занимає умы самыхъ передовыхъ людей въ най-

¹⁾ „Исторія литературы русской“, III, 2; стор. 1273—1274.

большь освѣченыхъ краяхъ Европы. У насъ оно лишь глухимъ вѣдѣвало ся вѣдгомономъ, та часто не такъ понятимъ, якъ зъ жерель выходивъ. Голосно въ тѣй справѣ нѣхто не вѣдзывавъ ся, и здавало ся, що нѣхто о нѣй и не думае. Але то лишь такъ здавало ся. Були такі, що думали, та зъ тымъ не виявляли ся. Таке пекуче питане не могло не застановити цѣкавѣйшихъ зъ-помѣжь самыхъ жѣнокъ; — почали они оглядати ся и пытати самыхъ себе, скѣлько є въ тѣмъ правды, — почали розбирати обставины власного житя. Що така думка мѣжь нами жила, доказомъ наше выдавництво и поданій въ нѣмъ працѣ жѣнокъ, котрѣ помимо всякихъ противностей не вѣдступали вѣдъ сѣбврѣбѣтництва“....¹⁾

Еманципація жѣнокъ була отже вѣдъ р. 1884. стѣйною идеею Кобриньскою. Коли вѣдтакъ въ 1890. р. Чешки й Нѣмки подали петицію до рады державнои о вступѣ жѣнкамъ до университетѣвъ, то за иниціативою Кобриньскою Русинки подали й вѣдъ себе таку-саму петицію. А коли за-для розвязаня рады державнои треба було поновити тѣ петиціѣ, то стало ся се 1. вересня р. 1891. на вѣчу Русинокъ у Стрию, де крѣмъ вступу до университету домагалась они такожъ заснованя хочь однои жѣночои гимназіѣ. Сю петицію предложено палатѣ петиціиною комисією 8. сѣчня р. 1892. Реферувавъ єѣ посоль Кавницъ разомъ зъ чешкою петицією, а вѣдтакъ палата приняла ту петицію и передала єѣ правительству.

Трохи перегодя, 10. квѣтня р. 1892. выступила Кобриньска на польскѣмъ жѣночѣмъ вѣчу вѣ Львовѣ зъ рефератомъ рускимъ, въ котрѣмъ она вказала на напрямъ жѣночого руху въ-загалѣ и на жѣночій рухъ въ Галичинѣ зъ-окрема. Прелегентка заявила, що „жѣноче пи-

¹⁾ „Першій Вінок“; стор. 2—3.

тане выплынуло зъ чисто економичныхъ умовъ, въ наслѣдокъ сильно розвиненои продукціѣ, упадку дробнои господарки и дробного промыслу, або економичного индивидуализму“....¹⁾

Наталя Кобриньска належить до исторіѣ рускои литературы не такъ за-для тыхъ своихъ змаганъ до еманципаціѣ жѣноцтва, якъ радше зъ-за своихъ повѣстей, въ котрыхъ она хоче подавати реальнїй картины зъ житя, дивлячись на суспѣльный побуть крѣзь призму науки сучасного позитивизму. Осъ и переглядъ повѣстей, що ихъ написала Кобриньска:

1. За-для кусника хлѣба. Оповѣдане („Зоря“. 1884; стор. 161—165; 173—174; 181—185).

2. Якъ стара Янова вѣхала желѣзницею зъ Коломыѣ до Бурштина. („Зоря“. 1886; стор. 197—200).

3. Панъ Шуминьска. Образокъ зъ житя. („Першій Вінокъ“. Жѣночїй альманахъ. Львовѣ, 1887; стор. 177—195).

4. Панъ судія. Образокъ зъ житя. (ibid., стор. 376—395).

5. Выборецъ. Оповѣдане. („Зоря“. 1891; стор. 123—127; 143—149).

6. Ядзя и Катруся. Оповѣдане. („Зоря“. 1893; стор. 1—4; 21—26; 41—48; 61—63; 105—107).

Хоча Кобриньска намагала ся вступити на новий, реальнїй шляхъ, то въ починахъ своєї литературнои дѣяльности не збереглаєь она впливу давнои школы романтично-сентиментальнои. И такъ у першѣй своѣй повѣсти „За-для кусника хлѣба“ зъобразила она поповну Галию, що по смерти свого батька жила зъ родиною въ тяжкихъ злидняхъ. Авторка пише, що на бѣдної родинѣ

¹⁾ „Народ“. 1892; стор. 164.

Галѣ завсѣгды сповняло ся того релігійне переконанє, що Богъ добрыхъ людей досвѣдчає.¹⁾ Въ бѣдности была для неи чи-малою вѣдрадою краса еи и вѣдтакъ гордувала она Антономъ, молодымъ учителемъ сѣльскимъ, що бувъ сыномъ хлѣбороба и старавъ ся о еи руку. Галя сподобала собѣ Романа, сына деканового; — коли-ж вѣнъ оженивъ ся зъ дочкою шкѣльного инспектора, то бажала одружити ся зъ семинаристомъ Стефаномъ, котрый заявлявъ їй свою любовь. Але сей женихъ потребувавъ кѣлька сотокъ, и вѣдтакъ покинувъ Галю, коли еи бѣдна мати не могла роздобути тыхъ грошей. Галя дѣзнала ся, що годѣ їй „здобути любовь правдиву, щобъ досягнути красной долѣ“. Въ одчаю душѣ рѣшилась она выйти замужъ за того сѣльского учителя, котрого не любила, — рѣшилась бути его жѣнкою за-для кусника хлѣба.

Въ отъ-сѣмъ оповѣданю характеристика Галѣ не може вважати ся вдоволяючою. Вже-ж не може намъ подобати ся вдача дѣвчины, у котрой „кокетство було тяжкимъ трудомъ, тяжкою боротьбою о именованє“.²⁾ Она гордує добрягою Антономъ за-для того, що вѣнъ їй не рѣвня, а мѣжь-тымъ жалує она, що мати не перебрала вѣ за просту дѣвчинку, що не посылала єѣ въ поле й на танець.³⁾ Опроче романтична сентиментальность проявляє ся не тѣлько въ характеристицѣ Галѣ, але й у фразеологій сего оповѣданя. Такъ и. пр. читаемо, що „дубовый хрестъ зъ широко отвертыми раменами немовъ пѣд-носивъ руки до неба и просивъ супокѣй для всѣхъ, що коло него лежали“.⁴⁾ Ба, Кобриньска пише, що „цѣла земля иѣбы въ набожий роздумъ прилякла, зложивши руки“.⁵⁾

¹⁾ „Зоря“, 1884; стор. 173. — ²⁾ *ibid.*, стор. 183. — ³⁾ *ibid.*, стор. 182. — ⁴⁾ *ibid.*, стор. 162. — ⁵⁾ *ibid.*, стор. 185.

Змѣркувала мабуть сама авторка, що еи оповѣданє має прикмету романтично-сентиментальну, и про-те въ кѣнци своего твору натякнула она на пытанє житя реального, — на еманципацію жѣноцтва, сказавши мѣжь иншимъ ось-що: „Смѣють ся зъ тыхъ жѣнокъ, що хотѣли бы зрѣвнати ся зъ мужчинами. Може бути, що то смѣшнее и званю жѣнокъ не вѣдповѣдає, але бувають всѣлякѣй случая въ житю. Если бы мама Галѣ не така была бѣдна, и могла давати доньку до вышней школы, якже то житє еи инакше було бы поплыло! Она умна и не калѣка, — она сильна и способна до працѣ, могла-бъ остояти ся о власныхъ силахъ, а не жебрати и продавати ся. Могла вправдѣ хопити ся иглы, яко дозволеного жѣнкамъ зарѣбку, але чи той заробокъ охоронивъ бы еи самостѣйность? — и чи тогды не стояла бы о ласку родины и знакомыхъ?“...¹⁾

Колѣ-жъ Кобриньска, пишучи оповѣданє „За-для кусника хлѣба“, не зѣрвала ще зъ давными традициями литературными, то въ образку зъ житя „Панѣ Шуминьска“ зъявила она справжній думки радикальнѣй. Панѣ Шуминьска — се старосвѣтека попада, що, супроти про-явъ „духа часу“ у своихъ дѣтей и внукѣвъ, уважає ся дивовижею антикварекою. „Всѣ еи дѣти, ба й внуки пѣшли иншими дорогами, иѣжь она думала й бажала. Той „духъ часу“, немовъ той демонъ, псувавъ и нищивъ все, що старѣй Шуминьскѣй було дороге“...²⁾

Авторка каже въ початку свои повѣтки, що панѣ Шуминьска зимою „замѣсьць пообѣдного сну взяла до рукъ панчѣшку и сѣла прилякити“. Перебираючи дротами, пригадала она собѣ давнѣй часы, коли-то была ще иѣнай-

¹⁾ *ibid.*, стор. 162.

²⁾ „Перший Вінок“, Львѣв, 1887; стор. 188.

пятнадцатилітньою дівчиною и вийшла за-мужь за семинариста. Коли-жь доховалась своїх дѣточокъ, то „роздумувала о ихъ будучинѣ, о собѣ, о тѣмъ, якъ колісь, окружена вѣнкомъ дѣтей и внукѣвъ, тѣшити ся буде ихъ щастемъ, привязанемъ и шанобою... Ба и тогдѣ, коли-бъ на вѣки замкнула очи, то тѣ дѣти, що дала Богу на услуги, вийдуть напротивъ матѣнки зѣ свѣчками, и заведуть єѣ передъ престолъ Всеvyšнього“.¹⁾ Она хотѣла, щоби всѣ єи сыны були попами, а доньки попадями, та щоби всѣ добре и въ достаткахъ жили. Отъ, уже дѣти єи підросли гарненько. Хоча-жь панѣ Шуминьска бажала, щоби старша єи дочка вѣддалась за такого семинариста, що бувъ бы сыномъ статочной попѣвскои родини, то она выбрала собѣ жениха, що бувъ сыномъ мужика, и що ажъ за два роки мавъ кѣнчити науку богословеку. И засумувалась мати, погадавши собѣ, що на весѣлю дочки замѣсьць кѣсондза-добродѣя и панѣ-добродѣйки сидѣти будуть тато въ кожусѣ и мама въ перемѣтцѣ, та що при благословеню дочка єи буде имъ цѣлувати руки. Та кобы той семинаристъ заразъ мѣгъ женити ся, а то ажъ за два роки! Тому-то и люде стали шептати помѣжь собою, що мати позволяє на такі „романсы“. Все-жъ таки мати була ще найщасливѣйша зъ тою дитиною: — два роки минули швидко, а она бачила свою донечку раду и веселу при тѣмъ, котрого любила. Того-ж року, коли дочка вѣддала ся, сынъ зробивъ матуру. Мати думала, що грошѣ, выдані на весѣле дочки, тымъ нагородять ся, що сынъ пѣде до семинариѣ, и що выдатки зменшать ся. Ажъ тутъ наразъ новый клопѣтъ: сынъ заявивъ, що не думає бути попомъ, — що хоче бути професоромъ. Коли-жь мати натякнула на се, що нема красшого стану вѣдъ попѣвского,

¹⁾ *ibid.*, стр. 180.

то сынъ вѣдповѣвъ, що не має до него покликаня. „Такий вже духъ часу повѣявъ!“ говоривъ вѣнъ матери. „Я дуже поважаю той станъ, але бачу, що менѣ було бы въ нѣмъ за-тѣсно, и що тамъ моимъ думкамъ положено бы певну границу, а я потребую простору, свободы въ набуваню вѣдомостей, науки!“ — „Що єе за такой духъ часу?!“ подумала собѣ мати, — и (якъ каже авторка) щось неясне, величезне и могуче мелькало передъ єи очима, — щось, що уносило и порывало цѣлый єи спокѣй, передъ чимъ гинувъ старый порядокъ, — якийсь розкладъ вѣдчужувавъ вѣдъ себе тѣ частини, що недавно близько и дружно до себе прилягали.¹⁾

Та не тѣлько сынови Шуминьскои станъ попѣвскій не бувъ по-нутру: — такожъ Ользѣ, молодшій єи дочцѣ, не хотѣлось ити за-мужь за семинариста, — она бажала вѣддатись за цивильного. А коли вѣкнці и стала попадею, то все була чогоєсь невдоволена и не своя. Вѣдтакъ и молодшій сынъ Шуминьскои не хотѣвъ бути попомъ, — вѣнъ ставъ слухати правъ. А якъ трохи-перегода приѣздивъ зъ колегами на вакаціѣ до дому, то мати почула якийсь дивный розмовы про свободу, рѣвнѣсть, революцію французку, експльоатацію мужика и т. и. Найбѣльше-жъ вражали єѣ бесѣды молодикѣвъ про Бога, про правду єго истнованя... Вѣдна мати подумала собѣ, що Богъ очевидно опустивъ тыхъ, котри єго зневажають та йдуть на безпутѣ, не освѣчені єго ласкою.

Дроты чимъ-разъ скорше порушували ся, — работа панчохи вже доходила до кѣнця. Духъ часу стоявъ передъ Шуминьскою мовъ яке страховище, „стоявъ якъ на згарщи всѣхъ єи плянѣвъ и надѣѣ.“ Вѣнъ не минувъ иѣ одной єи дитини, ба, вѣнъ доторкнувъ ся и до внучки

¹⁾ *ibid.*, стр. 185.

ви. Отъ-ся дѣвчина заявила разъ бабуся, що хотѣла-бъ такъ учити ся, щобъ мати свѣй хлѣбъ, — що хотѣла-бъ бути вчителькою. Коли бабуся почула тѣ слова, то пошибло єѣ неначе громомъ. Она бачила, що розбратъ мѣжь нею а тими, котрымъ дала житє, стававъ ся що-разъ бѣльшій и що-разъ ширшій обнимавъ круги. Веѣ они вѣдъ неи вѣдломлювали ся и гуртували ся въ иншій, особній гурты...¹⁾

Сей „образокъ зъ жита“ оцѣнивъ въ 1887. р. профессоръ Григорій Цеглинскій. Вѣдъ порѣвнавъ оповѣданє Олены Пчѣлки п. з. „Товаришки“ зъ повѣстію Кобриньскои „Панѣ Шуминьска“, и запримѣтивъ, що Пчѣлка и Кобриньска — се два зовсѣмъ вѣдмѣннї таланты. „Олена Пчѣлка“, каже Цеглинскій, „се талантъ творчій, епичный, Наталя Кобриньска — розбираючій, критичный. Зъ сего виходить и вѣдмѣнный добѣръ предмету. Олена Пчѣлка вибирає Любку, щобъ змалювати поступъ,²⁾ Наталя Кобриньска вибирає Шуминьску, щобъ критично розбратити бувальщину. Але Олена Пчѣлка обѣймає и бувальщину душею, такъ що мы побѣчь одушевленя до поступу не перестаємъ любити и бувальщину, — у Наталѣ Кобриньскои „виходить тая бувальщина трохи не идиотичною“...³⁾ „Чимъ же заявивъ ся той страшный духъ часу въ родинѣ, що такъ тяженько завернувъ голову пани Шуминьскѣй? — Перше тымъ, що найстарша дочка заявила волю ити за того, котрого любить, а тымъ щасливимъ бувъ случайно хлопскій сынъ — алюминусъ! Друге тымъ, що найстаршій сынъ заявивъ рѣшучо, що не хоче бути попомъ, а бажає бѣльше простору, свободы

¹⁾ *ibid.*, стор. 194.

²⁾ Про оповѣданє Пчѣлки „Товаришки“ гледи „Исторію литературы руской“, III. 2; стор. 1104—1108.

³⁾ „Зоря“, 1887; стор. 288.

въ набуваню вѣдомостей, науки, тому йде на философію, Трете тымъ, що друга дочка не хоче ити за алюмина, а лишъ за цивильного. Четверте тымъ, що и другій сынъ заповѣвъ по матурѣ, що не хоче бути попомъ, а йде на права. Въ кѣнци и тымъ, що и внучка не хоче перебирати насѣня, а бажає учити ся и стати учителькою. — Якъ же повелѣсь дѣти на тыхъ поступовыхъ дорогахъ? О тѣмъ не довѣдуємось, — лишъ що найстаршій наскучавъ трохи на просторѣ та вернувъ на теологію, але зновъ заскучавши за просторомъ вернувъ на философію и скѣнчивъ на суплентурѣ. И о молодшѣмъ ще довѣдуємось, що, перебуваючи на вакаціяхъ, розговорювавъ було дома зъ товаришами о народѣ, рѣвности, свободѣ, революціи французкѣй, експльоатаціи мужика, сорокъ-осѣмѣмъ роцѣ, въ кѣнци о Бозѣ та правдѣ єго истнованя и опѣки. И тѣлько всего додатного результату зъ поступовыхъ змаганъ молодого паньства Шуминьскухъ! И не мала-жъ надъ чимъ стара панѣ Шуминьска заломати рукъ? Справдѣ, вели Наталя Кобриньска мала на думцѣ, написати сатиру теперѣшнихъ мрѣйныхъ змаганъ буцѣмъ-поступовыхъ, того гоненя не знати за чимъ, того глупого нехтованя поповствомъ, а гоненя за просторомъ иѣбѣ науки и вѣдомостей, а котре кѣнчить ся лишъ патриотичною блягою о народѣ, рѣвности, свободѣ, революціи французкѣй, експльоатаціи мужика, сорокъ-осѣмѣмъ роцѣ, и т. д., то тая сатира удала ся фѣй знаменито. Однакъ той думки Наталя Кобриньска не мала. Писателька тая не выйшла ще зъ оманы т. зв. Sturm- und Drang-періоды, въ котрѣй представляє ся поступъ яко якусь невгомонну, непереперту, все руйнуючу силу, котра, поки що поставитъ, мусить все зруйнувати передше“...¹⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 307.

Сї критичнї примѣтки Цеглинського не внодобались Кобринськїм, и она написала „Вѣдповѣдь на критику Жѣночного Альманаха въ Зорѣ зъ р. 1887.“ (Чернѣвцѣ, 1888. Коштомъ и заходомъ К. Трильовеского). Кобринська пише у своѣй вѣдповѣди ось-що: „Если бы критикъ справдѣ бувъ такимъ горячимъ сторонникомъ напряду, котрый представляе лишъ дѣйснї обставини, дѣйснхъ, неподкрашенихъ людей, то може и „Паиѣ Шуминьска“ не выдала бы ся ему була такъ дуже комичною, понеже се безпретенціональне оповѣдане опирае ся лишъ на правдивыхъ фактахъ розвою однои у насъ версты, щѣ впрочѣмъ легко можемо дорести. Шуминьска, се жѣнка зъ той епоки, коли священство становило одиноку у насъ руску интеллигенцію. Для Русинки не було тогдѣ анѣ виднїшого, анѣ выгѣднїшого становиска вѣдъ сего. Починаючи ся новї змаганя жѣноцтва не доходили еще до нашої крани, и не змѣняли патріархальныхъ звичаѣвъ. Тутъ найчастѣйше жѣнка выходила за-мужъ зъ волѣ родичѣвъ, годувала дѣти, бажала, щѣбы сыны лишили ся въ томъ-самѣмъ станѣ, въ котрѣмъ бувъ ихъ батько, а дѣвочкѣ давала за-мужъ въ той спѣсѣбѣ, якъ и ѣѣ вѣддано. Любовь, котра перша въ исторїи жѣночного розвою упоминала ся о свою евободу, и въ патріархальнѣмъ ладѣ нашихъ прадѣдѣвъ ломила часто ихъ волю и псовала надѣѣ родичѣвъ. Тому-то и найстарша дѣвочка Шуминьскои не иде за того, за котрого хоче ѣѣ вѣдати мати, а за того, за кимъ промовило сердце. Критикъ вытыкаючи, щѣ Шуминьска волѣла бы мати дѣвочку за поцѣвскимъ, якъ за селянскимъ сыномъ, доводитъ лишъ, щѣ не знае поглядѣвъ нашихъ жѣнокъ того часу. Друга дѣвочка, се друга фаза розвою, се бажане освѣты и поступи, котрый еще не може собѣ пробити новои дороги, а котрого звичайнымъ обявѣвомъ е незадоволене зъ окру-

жаючихъ обставинъ. Молоденькою вичкою хотѣла я значити еще слабѣнке у насъ стремлѣне до самостѣйнои працѣ. Личнѣсть найстаршого сына, котрый — пѣсля критика — гулявъ по просторѣ, выплывае зъ факту, щѣ се першїй бувъ у насъ ступень вырабляючи ся зъ стану поцѣвского свѣтскои интеллигенцїи.. Молодшїй сынъ, се обявѣвъ сѣмдесятихъ рокѣвъ, названный критикомъ зъ высоты его поваги — буцѣмъ-то поступовымъ змаганѣмъ, гоненѣмъ не знати за чимъ, нѣбы за просторомъ науки и вѣдомостей, котрый кѣнчить ся лишъ патріотичною блягою о народѣ, рѣвности, евободѣ и т. и. Сї слова найлѣпше доказують, щѣ авторъ, пишучи свою критику, не дуже числивъ ся зъ словами, бо прецѣнь гоненѣ не знати за чимъ, а „гоненѣ за просторомъ нѣбы науки и вѣдомостей“ — не все одно, а остаточно се послѣднѣ гоненѣ все-таки лѣпше, нѣжъ горде и самодовольне обставане при своѣмъ самороднѣмъ нецѣтѣвѣ. — О скѣлько говорене молодшого поколѣня о народѣ, любѣвѣ и рѣвности мае значѣне, — се лишая въ оповѣданю будучности; о скѣлько однакъ знаемо исторїю послѣднихъ лѣтъ, то приходить ся сказати, щѣ говорене се не конче мусить бути блягою. И такъ бачимо, щѣ тї погляды молодого поколѣня зъвольна, але пѣстѣйно, помимо всякихъ супротивленѣ и лайки, принимаютъ ся чимъ-разъ глубше, такъ, щѣ неразъ и старшї, щѣбы зовеѣмъ не стратити на повазѣ, мусять хоть по части признати слушнѣсть тымъ буцѣмъ-то поступовымъ идеямъ, на котрї въ 70-тыхъ рокахъ безважливо кидано анатему“.

„Зъ усего того можъ бачити, щѣ я тримала ся сильно ґрунту и не запускалася въ жадну фантазію; если затымъ критикъ невдоволеный зъ поступовыхъ змаганѣ молодыхъ Шуманьскихъ, най скорше обвиняе еуспѣбнѣсть, а не авторку, котра старала ся ѣѣ лишъ вѣрно

представити. Чимъ властиво рѣзнитъ ся поступъ Любки вѣдъ темной поступовости дѣтей и внукѣвъ панѣ Шуминьской, критикъ зовѣмъ не виявляє. Менѣ зновъ здає ся, що абсолютно пѣчимъ, крѣмъ хіба тымъ, що старше поколѣнє на Украинѣ въ хвили розбудженя ся середъ молодѣжи поступовыхъ думокъ, було бѣльше освѣчене, нѣжъ въ Галичинѣ, такъ, що поступъ не выкопавъ тамъ мѣжъ старшимъ и молодшимъ поколѣнємъ такого рова, якъ у насъ. Сего найлѣпшимъ доказомъ єсть самъ критикъ, бо, если для него поступовѣйшій у насъ думки суть заявленємъ революційныхъ стремлѣнь, то якъ-же може представляти ся кождый обьявъ жѣнцѣ, замкненой въ чотырохъ стѣнахъ, вѣдбитой вѣдъ широкого руху загальныхъ змаганъ?!"...¹⁾

Хоча-жъ Кобриньска, вѣдповѣдаючи Цеглинському, корыстувалась вправно дїялектикою и зъявила подекуды вронїю, то вее-жъ не опрокинула она вѣсѣхъ его закидѣвъ. Бо и нѣгде правды дѣти, бувальщина, яку зъобразила Кобриньска въ особѣ Шуминьской, виходить трохи-не идіотичною, мѣжъ-тымъ коля въ патріархальнѣмъ побутѣ нашихъ старосвѣтскихъ попадъ годѣ було добачити якогось идіотизму. Вѣдтакъ се ще не бувъ поступъ въ напрямѣ суєблѣно-радикальнѣмъ, що найстарша дочка Шуминьской заявила волю йти за того, котрого любила, — що найстаршій сынъ не хотѣвъ бути попомъ, а волѣвъ стати професоромъ. „Духъ часу“ проявивъ ся хіба тѣлько въ вѣльнодумныхъ розмовахъ молодшого сына Шуминьской. Не диво про-те, що Цеглинскій не мѣгъ довѣдати ся, якъ повелось дѣтямъ Шуминьской на тыхъ поступо-

¹⁾ „Відповідь на критику Жіночого Альманаха в „Зорі“ з. р. 1887“. Чернівці, 1888; стор. 7—9. — Образокъ зъ житя п. з. „Панѣ Шуминьска“ въ польскѣмъ перекладѣ надруковано въ газетѣ „Dziennik rozpoznawski“ зъ р. 1887.

выхъ дорогахъ. Опроче по нашѣй думцѣ Кобриньска заподѣяла анахронизмъ, зъображаючи Шуминьску и ея дѣтей та внучку. Вже-жъ сама Кобриньска каже, що Шуминьска — се жѣнка зъ той епоки, коли священство становило одиноку у насъ руску интелїгенцію,¹⁾ — се значить, Шуминьска могла жити въ трицятыхъ або въ сороковыхъ рокахъ сего вѣку. Та отъ, тогдѣ не було ще и слѣду поступовыхъ змаганъ, котрї у насъ въ Галичинѣ стали проявлятись ажъ въ сѣмдесятыхъ рокахъ. Зъ того всего видно, що типъ такой попадѣ, яку авторка зъобразила въ Шуминьской, въ сѣмдесятыхъ рокахъ бувъ уже архаичнымъ, бо въ тѣмъ часѣ не було вже такой попадѣ, котра бажала бы видѣти вѣсѣхъ своихъ сынѣвъ священниками — котра-бъ тѣлько въ подружю зъ семинаристомъ, и то зъ сыномъ священника, добачала щасливу долю своєй дочки.

Въ кѣнци годить ся спѣмнути, що „Панѣ Шуминьска“ вподобалась Михайлови Павликовн, котрый ось-що про неѣ пише: „Въ сѣмъ оповѣданю Кобриньской въ загалѣ повно гарныхъ образѣвъ; воно и оброблено добре; видно, що надъ нимъ довше працювала.“²⁾

Въ другѣй повѣстцѣ, надрукованѣй въ Жіночѣмъ Альманаху, п. з. „Панѣ Судїя“ хотѣла авторка зладити такожь образокъ зъ житя. Она каже, що малюючи сеєй образокъ, мала ось-яку провѣдну думку: „Заробокъ одного чоловіка не выстарчає на цѣлу родину; — при

¹⁾ „Відповідь...“, стор. 7.

²⁾ „Народ“, орган руско-української радикальної партії. Львів, 1890, въ статї: „Перші ступні руско-українського жіноцтва“, стор. 42—50. — Краковська газета „Nowa Reforma“ присвятила Жіночѣму Альманаху довшу статью (р. 1887., ч. 31., и р. 1888., ч. 1). Тутъ приписує ся Кобриньской таке значѣнє въ рускѣй суєблѣности, яке має Гофманова-Таньска въ суєблѣности польскѣй. — Изъ листѣвъ, писаныхъ Франкомъ,

якихъ-небудь надзвичайнихъ выдаткахъ, родиннихъ нещастяхъ, браку помочи зъ боку, такои н. пр. якъ посагъ жѣнки, бюджетъ домашній може не дописати¹⁾ Вѣдтакъ зъ упадку судѣ, що ставъ хабарникомъ, виводить авторка ось-яку моральну науку: „Дайте намъ способъ до самоетѣйного удержаня, до рѣвного зъ вами зарѣбку, а мы не будемо деморализовати васъ и себе“²⁾ — Та отъ, така провѣдна думка була-бъ гарна, коли-бъ Кобриньска справдѣ була еъ маѣла, якъ писала свою повѣстку. Отъ-сѣ слова высказала она ажъ рѣкъ опѣсля, коли Цеглинскій написавъ коротку оцѣнку сего твору. Сей-то критикъ сказавъ про „Пана Судію“ ось-що: „По-разъ першій являесь ту въ литературѣ нашѣй мораль, що чоловікови „чесному“ годѣ прожити середъ теперѣшнихъ „культурныхъ потребъ“, — вѣнъ мусить стати „нечеснымъ“. Панъ судія, чоловікъ чесный и патріотъ, що въ розгарѣ національної идеї стоить на самѣмъ передѣ, — заходить наразъ въ такі „культурні потреби“, що ймаєсь хабара и то гроша сирѣтского, абы жѣнку выслати до купелѣвъ, а сына до школы. Причина тому: довги студентскі та

Драгомановомъ и Маслякомъ до Кобриньской можна дѣзнатись, що отъ-сѣ письменники високо пѣнять еи оповѣданя „За-для кусника хлѣба“ и „Панѣ Шуминьска“. Франкови сподобалось найпаче оповѣдане „За-для кусника хлѣба“, и вѣнъ пише мѣжъ иншимъ ось-що: „Чи знаєте Вы, що се Вы написали таку штуку, якои рѣвнои все наша галицка литература доси не видала“. Драгомановъ ставить Кобриньску побѣчъ Франка, а Маслякови „Панѣ Шуминьска“ сподобалась такъ дуже, що вѣнъ зладивъ польскій перекладъ сего оповѣданя за-для того, щобъ его надруковано въ фелетонѣ газеты „Dziennik rozpisński“.

¹⁾ „Відповідь...“, стор. 12.

²⁾ *ibid.* — Въ пѣсьмъ-жъ до автора сей „Исторіѣ литературы руской“ зъявляє Кобриньска ось-яку провѣдну думку: „Тяжко въ теперѣшнихъ обставинахъ суспѣльныхъ погодити обовязокъ горожанина, а батька родини, и безъ вины выступающихъ акторѣвъ выходять зъ того деморализующій наслѣдки“.

зъ першої судової практики, надто подружіє зъ бѣдною дѣвчиною. Причины такъ яснѣ, що и розвѣвають въ-скорѣ маленькѣ замѣты совѣсти пана судіѣ, и вѣнъ, обчислившись зъ нею, каже, що коли-бъ ему прийшло ся ще разъ жити, то живѣ бы, якъ теперъ, и ставѣ бы тымъ самымъ, чимъ теперъ есть. Не знаємо, чому дивовати ся бѣльше, чи тѣй морали пана судіѣ, чи цинизмови тої морали¹⁾

Супроти сихъ закидѣвъ критика Кобриньска пише въ „Вѣдповѣди“ ось-такѣ: „Згубна мораль належить такожь до головныхъ закидѣвъ, якѣ звычайно роблять новѣйшому литературному напрямови его противники. Все, що лишъ не йде пѣдъ ладъ давно уробленимъ понятямъ и выображенямъ даної суспѣльности, мусить бути зле и шкодливо вилывати. Не диво, що и д. Г. Ц., щобы, здає ся, умотивовати свои закиды въ „зле понятѣмъ Золизмѣ“, вышукавъ щось подѣбного и въ Жѣночѣмъ Альманасѣ. Если бы судія выславъ жѣнку до купелѣвъ а сына до школы за-для ихъ и свои утѣхи, то дѣйстви мавъ бы ся чимъ критикъ обурювати, — але то лишъ зъ критики такъ выходитъ. Въ оповѣданю стає передъ нимъ смерть дорогон особы, стає и кличе дитина: „Ты менѣ давъ жите, дай менѣ и хлѣба!“ — „До суду зъ нимъ!“ кричить критикъ. — Добре! але тамъ еще противъ кодексу карного стати можуть судіѣ присяжнѣ, котрѣ бы могли бѣльше узгляднити поводы и моральнѣ мотивы поступку, нѣжь се було бы по думцѣ вѣками установленыхъ правъ“²⁾

А вже-жъ, по нашѣй думцѣ, у Кобриньской ачей не було намѣру проявляти ту „мораль“, що чоловікови

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 307.

²⁾ „Відповідь на критику Жѣночого Альманаха“, стор. 9—10.

чесному годѣ прожити середь теперѣшнихъ „культурныхъ потребъ“, — що вѣнъ мусить стати нечеснымъ. Авторка хотѣла въ сѣмъ образку мабуть показати, що ентузіяетъ до національныхъ святощій, до теоретичного патріотизму, не дивить ся на жите зъ практичного боку. Такій-то чоловіккь, за-для своихъ „фантастичныхъ мрѣй“, увѣйде конечно въ коллизіѣ зъ проявами справжнього жита, — мусить морально упасти. Коли-бъ судія въ молодому вѣку стоявъ на реальномъ ґрунтѣ, то опѣсля не заподѣявъ бы кривды сиротамъ, дѣставши хабара вѣдъ жида за те, що ихъ ґрунтъ выставлено на лицитацію. Така була мабуть провѣдна думка Кобриньскои, коли зъобразжала пана судію. Коли-бъ же она въ сѣй повѣстцѣ хотѣла показати, що заробокъ одного чоловіка не выстарчае на цѣлу родину, то въ писаню своѣмъ була-бъ натякнула на теѣ, що й жѣнкамъ треба подати способъ до самостѣйного удержаня. Але про конечнѣсть еманципаціѣ жѣноцтва въ сѣмъ образку зъ жита нема згадки.¹⁾

Хоча-жь Наталя Кобриньска, выдавши Жѣночій Альманахъ, зъявила ся авторкою двохъ повѣстокъ и чотырьохъ статей змѣсту суспѣльно-економичного, то ей имя може й не належало-бъ ще до исторіѣ рускои литературы, тому-що тѣ обѣ повѣстки не мають великои стѣйности, мѣжь-тымъ коли статья змѣсту суспѣльно-економичного не мають прикметъ красы литературной.²⁾ Ажь

¹⁾ Лишь въ одномъ мѣсци сей повѣстки читаемо про жѣнку судіѣ ось-що: „Що зъ того, що вона нѣколи не закладала рукъ, що працювала и гарувала собою? Вона не могла нѣчого приробити, а лишь зменшати выдатки, котры ишли на щоденній потреби жита“... („Першій Вінок“, стор. 389).

²⁾ Мих. Павликъ каже, що въ „Першомъ Вѣнку“ сила Кобриньскои не въ отъ-сихъ оповѣданяхъ, а въ науковихъ рѣчахъ про жѣноцтво“. („Народ“, 1890; стор. 47).

оповѣдане „Ядзя и Катруся“, надае Кобриньскоѣ праву, вступити въ пантеонъ словесный и зайняти тамъ мѣсце неподалеки вѣдъ Олены Пчѣлки, котра своимъ таланомъ все-таки выше стоить вѣдъ авторки ось-того оповѣданя.

Уже сама назва оповѣданя вказуе на те, що тутъ являють ся двѣ героинѣ: Ядзя, дочка небогатого паньства Солецкихъ на Покутю, и Катруся, дочка бѣдныхъ мужикѣвъ. Мати Катрусь, бѣдна вдова, була мамкою маленькон Ядзѣ, а трохи зъ-годомъ привели въ двѣрз ту сѣльску дѣвчинку, щобъ бавилась разомъ зъ паньскою дитиною. Катруся была о два роки старша вѣдъ Ядзѣ, и вѣд-такъ при забавѣ стала она верховодити своєю товаришкою. Ба, одного разу, скоилось таке лихо, що, коли Ядзя пѣрвала цѣтки на шиѣ Катрусь, ся мужицка дитина кинула паннунцю объ землю и стала еѣ обкладати кулаками зѣ всехъ бѣковѣвъ. Вѣд-такъ панъ казавъ економови вкарати Катрусю. Бѣдна дѣвчина втекла до дому й бѣльшь не верталась до двора. Трохи-перегода вмерла ей мати. Тогдѣ сирота тынялась по мужицкихъ хатахъ слугою, а по-заякъ нѣгде не могла загрѣти мѣсця, то въ селѣ стали еѣ называти непотрѣбовнескомъ.

Мѣжь-тымъ Ядзя жила пѣдъ опѣкою мамы й гувернантки. Зъ-годомъ-перегодомъ зъ деликатной и хорошей дитины выросла висока, гнучка, зъ правильными рисами лица панна. Еи гарна стать була предметомъ загального подиву суспѣдной шляхты й интеллигенціѣ недалекого мѣсточка, куды она ѣздила щѣ свята й недѣльѣ до костела. Опѣсля молодой панъ Вацлавъ, сынъ суспѣдного паньства, часто бувавъ у Солецкихъ, и люде стали гуторити, що вѣнъ бажае одружитись зъ панною Ядзєю. Та отъ, Вацлавъ оженивъ ся на Подѣлю зъ богатою панною. Ся подѣя глубоко вразила дѣвчинку, котра была чи-мало гордою за-для свои красы. Але-жь незабаромъ панъ Со-

Амс!
 лецка ви́хала зъ дочкою до Львова на цѣлый часъ мясницъ, и про-те Ядзя стала задоволена й щаслива. Краса еи принадила багато адораторовъ, однако нѣхто изъ нихъ не думавъ женити ся зъ гарною панною, у котрой не було грошей. Хоча-жь невеличкій масточокъ Солецкихъ львовскими выдатками дуже по́дорвавъ ся, то все-жь рѣшились они, ви́хати й другого року до Львова на мясницѣ. И сего разу кавалеры по́длабузниювали ся гарно́й Ядзи, однако нѣ одинъ не зъявивъ замѣру, оженити ся зъ нею. Не диво про-те, що личко Ядзѣ помари́ло, — що зъ нудьги й туги гарна дѣвчина стала нездужати. Батьки стали непоконтись еи здоровемъ, и просили лѣкаря зъ сусѣднього мѣсточка, щобъ давъ раду знемагаючѣй ихъ дочцѣ. Се бувъ чоловікъ гарный й нежонатый, щѣ, буваючи въ домѣ панства Солецкихъ, влюбивъ ся въ ихъ дочку. Коли вѣнъ вѣдтакъ довѣдавъ ся вѣдъ сѣльскаго арендаря, що Солецкій позычае у него грошей, то гадавъ вѣнъ, що сей зъубожѣлый шляхтичъ не буде противный его жениханю зъ Ядзею. Однако старі́ Солецкі́ вѣдвернули ся зъ презирствомъ вѣдъ сего жениха, щѣ не бувъ шляхтичемъ. Вѣдтакъ Ядзя, дѣзнавши ся про тѣ замѣры лѣкаря, попала въ нервовый спазматичный плачь, зъ-за чого мати намагала еѣ втихомирити, кажучи: „Охъ! не про таку партію для тебе думали мы!“ Опѣсля Ядзя ставала що-разъ бѣльшь невдоволена своею долею: музика дразнила еѣ, читане мучило еѣ, — за те цѣлыми днями сидѣла въ покою своѣмъ, де робила вселякѣ робѣтки жѣночѣй, се-бѣ-то мистецкѣй гафты та вышиванѣй барвистыми шовками цвѣты.

Коли Ядзя переглядала разъ одну часопись, то заинтересувавъ еѣ вельми проектъ львовскихъ дамъ-аристократокъ, котрѣ уложились, зааранжувати велику лѣотерію на користь бѣдныхъ. Ще-жь бѣльшь зайняла еѣ

ось-та справа, коли одна изъ знакомыхъ панъ запросила еѣ зъ матѣрю до участи въ добродѣйнѣмъ дѣлѣ. Ядзя поѣслала кѣлька дорогихъ оказѣвъ своєї работы, и вѣдтакъ зъєднала собѣ прилюдне признае въ часописяхъ. Опѣсля посылала она свои робѣтки на публичнѣй продажѣ, коли ихъ аранжовано на добродѣйнѣй цѣли. Въ добротѣ своего сердца она любила думати про тыхъ бѣдныхъ, котрымъ она приходила въ помѣчь своими робѣтками. Трохи зъ-годомъ Ядзя подавала й лѣкарску помѣчь недужимъ селянамъ, хочъ она ихъ не любила, чувши вѣдъ матери тѣ докоры, що се людь злый и здеморализованный.

Ажь ось разъ въ зимѣ по́шла Ядзя зъ матѣрю се-ломъ и побачила маленьке хлопя лишъ въ самѣй сорочинѣ, щѣ сидѣло на приспѣ по́дъ хатою зъ кусникомъ чорного хлѣба въ рукахъ. Ядзя зглянулась надъ марненькимъ дѣтвакомъ и озвалась до него: „Чому ты, дитинко, сидишь на дворѣ? — чому не йдешъ до хаты?“ Але дитина, побачивши паню и незрозумѣвши бесѣды, схопила ся зъ мѣця и зъ плачемъ побѣгла до хаты. Для Ядзѣ, щѣ въ селѣ зъєднувала собѣ славу „доброи паннунцѣ“, було се немило, що сей хлопчикъ такъ еѣ налякавъ ся. Она рѣшилась увѣйти въ хату. На постели лежала молодца, недужа жѣнка, прикрыта грубою веретою. Двоє дѣтей дерло ся мѣжь собою надъ якоюсь мищиною, а старшій хлопчикъ, щѣ бувъ на дворѣ, привикъ на лавѣ и дививъ ся въ вѣкно, неначе-бъ хотѣвъ видѣти, щѣ роблять обѣ панѣ. Коли Ядзя станула въ дверохъ, дѣти скричали несвоими голосами й кинули ся на пѣчь. И довѣдала ся Ядзя вѣдъ сѣи недужою жѣнки, що еѣ коле въ грудьохъ, — що нѣкому нѣ дѣтей погодувати, нѣ еѣ саму обѣйти.

Се була Катруся, що колісь-то въ паньскому дворѣ бавила ся зъ Ядзею, але паннунця не по́знала своєї давной товаришки. Она обѣцяла прислати недужѣй лѣки та й

соломы, щобъ було чимъ затопити въ печи. Вѣдтакъ Ядзя, повернувши до матери, що стояла на улиці, розказала їй, що хорѣй жѣнциѣ мусить пѣселати трохи малинового соку й хочъ маленьку вязанку соломы, бо тее їй обѣцяла. Вѣдтакъ зажурила ся, чи се не буде немилло батькови, котрый часомъ криво дививъ ся на филантропійній дѣла дочки.

Катруся була вже вдовою, — си чоловѣкъ, Максимъ Иванишинъ, бувъ умеръ торѣкъ. У своѣмъ житю не знала она доброи долѣ. Коли була ще дѣвчиною, то по смерти матери росла она мовъ дика хонта въ буряні, що на неѣ не свѣтитъ ясне сонѣнько. Натынявши ся въ селѣ вѣдъ хаты до хаты, знайшла она захистъ у добрыхъ газдѣвъ. У нихъ служила Катруся кѣлька лѣтъ и выросла въ гарну дѣвку. Коли бувало въ недѣлю убрала ся и стояла на воротахъ, то всѣ парубки, що йшли улицею, зирали ся на неѣ. Тому-то парубокъ Максимъ Иванишинъ, що разомъ изъ нею служивъ, неразъ сердивъ ся, воркотячи собѣ: „Вона кобы лишъ на вулиці стояти та й до всѣхъ парубкѣвъ зубы шкирити!“ Саме-тогдѣ Катруся полюбила Ивана, вѣйтового сына, та отъ, трохи-перегода дѣзналась она, що той Иванъ засватавъ уже дѣвку въ першого богача въ селѣ. Вѣдтакъ Катруся не хотѣла жити въ тѣмъ селѣ, та змовила ся зъ жидомъ-шафаромъ одного богатого буковиньского жида, що потребувавъ робѣтниківъ до тютюну. Той жидъ завѣзъ еѣ зъ деякими другими дѣвчатами й кѣлькохъ парубкѣвъ въ Грабинцѣ на Буковину. Шафаръ придѣливъ тутъ кождоу роботу. Катрусю зъ двома дѣвками й трьома парубками взявъ до помочи при робѣтѣ розсадникѣвъ, котри закладали ся на фѣльварку за селомъ.

Катруся привыкла швидко до нового житя. Она була все скоро до смѣху и жартѣвъ, а въ такѣмъ великѣмъ

гуртѣ було чого та й зъ кого посмѣяти ся та не одно приповѣсти. И въ Грабинцяхъ подобалась не одному парубкови гарна та моторна Катруся, ба й старшій тютюникъ Михайло, и жидъ-шафаръ любили еѣ зачѣпати. Той-то Михайло бувъ жонатый, а якъ его жѣнка довѣдалась, що вѣнъ Катрусѣ не спускае зъ ока, то якъ еѣ побачила, проклінала й кричала на цѣле село. Мѣжь-тымъ Максимъ туживъ за Катрусеею, и разъ таки скортѣло его пѣйти до Грабинець и подивити ся, що тамъ она робить. Саме-тогдѣ робѣтники сидѣли на земли мѣжь купами зеленого тютюну. Робѣты доглядавъ старшій тютюникъ Михайло, и переходячи коло Катрусѣ, ставъ еѣ зачѣпати любязно. Катруся вѣдвернулась и засмѣялась. У тѣй хвили зъявила ся Михайлова жѣнка й кинула на Катрусю горнець зъ мазею. Горнець вцѣливъ у саму голову, — цѣле лице Катрусѣ замазалось мазею, а чорній, довгій струѣ сплывали по бѣлѣй сорочцѣ. Михайло побачивши таку дивовижку, поблѣдъ и прискочивъ до себе жѣнки, — вхопивъ еѣ за шию, поваливъ на землю и зачавъ ногами толочити. Ледве ихъ розбѣрвали. Мѣжь-тымъ на-вкруги Катрусѣ регѣтъ не перерывавъ ся, а бѣльшь усѣхъ смѣявъ ся шафаръ. Се чогось дуже розсердило Катрусю; зѣ слѣсти пѣрвала она розбитый горнець и кинула его сему жидови въ очи. Але шафаръ вѣдхиливъ ся, а горнець вѣдбивъ ся о дверѣ вѣдъ возобнѣ.

Катруся видячи, що всѣ зъ неѣ смѣють ся, сказала майже крѣзь слѣзы: „Богъ бы святый васъ побивъ!“ — вѣдтакъ ухопила коновку зъ водою й пѣшла до хаты. Тутъ пустились їй слѣзы зъ очей цюркомъ. Та годѣ було довго плакати, — треба було вмити ся й перебрати сорочку; — але за сорочкою треба було йти ажъ на село. У хатѣ не було нѣкого. Катруся выглянула вѣкномъ, — не подалеки стоявъ Максимъ. Она бачила его ще зъ-ран-

ку, але ледви кілька слівъ зъ нимъ поговорила; — теперъ же втѣшилась чи-мало, коли его взрѣла, — вѣдтакъ прикликала его до себе, и пѣслала до своєї подруги, Ярины, по сорочку. Коли-жъ опѣсля стала перебиратись, то шафаръ розсердивъ ся на неѣ, що она полишила роботу. Якъ же Максимъ побачивъ, що жидъ, взявши Катрусю за плечѣ, тручавъ єѣ за дверѣ, то зъ пересердя прискочивъ до него и вхонивъ за оба пейсы. Але шафаръ бувъ силачъ и вѣдкинувъ Михайла вѣдъ себе одною рукою. Хоча-жъ Максимъ двѣчи кидавъ ся на жиду, то не вдѣявъ нѣчого, а коли побачивъ, що жидъ хоче замкнути его до шпѣхлѣря, то вырвавъ ся зъ его рукъ и ставъ утѣкати. Вертаючись изъ Грабинець домѣвъ, роздумувавъ вѣнъ, що се єму стало ся, що вѣнъ, парубокъ тихій, кинувъ ся на шафара, мовъ скажений. И пригадалась єму Катруся зѣ слѣзами въ очахъ, — тогдѣ вѣнъ скочивъ бы за нею въ огонь, хочъ она й не дивила ся на него.

Ажъ ось повернула Катруся въ село, коли скѣнчилась робота тютюнникѣвъ у Грабинцяхъ. Закимъ робѣтники до дому прийшли, не одно въ селѣ перемѣнилось: одні повмирали, другі породились, инші поженились. Мѣжъ тими, що поженились, бувъ такожъ и вѣйтѣвъ сынъ, Иванъ. Иваниха не злюбила Катрусѣ, и вѣдказувала на неѣ, що она пустѣйка и жидѣвска помыйниця. Хтось сказавъ Катрусѣ, що Иваниха разъ довго стояла зъ Яриною та й говорила щось про неѣ. Єѣ розѣбрала велика злѣсть на Ярину и на Иваниху, и якъ побачила Максима, стала выкрикувати на колишню свою подругу. Максимови такъ дуже подобалась Катруся у своѣмъ гнѣвѣ, що вѣнъ бѣльшь дививъ ся на неѣ, нѣжъ слухавъ ви лайки. И ось вѣнъ промовивъ до сердитой дѣвчини: „Катрусю! отъ, знаєшь, що я тобѣ скажу: я бымъ тебе сватавъ, кобымъ знавъ, що ты за мене пѣдєшь“. Хмурне лице дѣвчини якъ-разъ

розѣяснилось, чорні бровы розтягнулись, а очи весело забѣгали. Вѣдтакъ того-жъ дня по вечерницяхъ Максимъ спытавъ ся Катрусѣ, щобъ уже разъ сказала єму „рехтєльну правду“, чи она не пѣшла-бъ за него? — „Та що ты мене пытаєшь?“ вѣдповѣла дѣвчина. „Чи я панна, що ты мене пытаєшь? Присылай старостѣвъ, та будєшь знати!“

У тыждєнь по тѣй розмовѣ Максимъ пѣславъ до Катрусѣ старостѣвъ, а трохи-перегодя они обѣ одружились. У Максима була стара хата и кусєнь городу, тому-то, маючи свѣй захистъ, жили обѣ спокѣйно и щасливо. Зъ-годомъ були у нихъ дѣти: сынъ и дочка, — вже и третє мѣло бути, коли ось Максимъ розболѣвъ ся. Катруся возила его до мѣста до доктора, ходила и до ворожки, та и робила, що могла, але нѣчого нѣ крихты не помагало: сохъ-сохъ та и врєштѣ вмеръ. — Гѣрко прийшло Катрусѣ ховати Максима: великихъ статкѣвъ не було нѣколи, а якъ хорувавъ, то маленьке газдѣвство звелось нѣ-на-що. Вѣдтакъ по смерти Максима бѣдной вдовици зъ дробными дѣточками тяжко було жити. А вже-жъ знали про неѣ въ селѣ, що она робуча жѣнка, то и незабаромъ сватавъ єѣ одинъ бѣдный парубокъ пѣниця, а вѣдтакъ удовецъ изъ трома дѣтьми. Але Катруся волѣла якійсь часъ сама бѣдувати, доки Богъ не навернувъ бы єѣ лѣпшу долю. Та отъ, въ зимѣ занедужала она, и полєкшало єѣ ажъ тогдѣ, коли до неї прийшла панна Ядзя и дала єѣ яко-жось лѣку.

На весну взяла Катруся два морѣи кокурудзѣвъ у людей, робити на третину. Вже поралась она сапанємъ, коли ось одной днини сонце стало сильно припѣкати и незабаромъ зъявила ся надъ селомъ градова хмара. Зъ-першу кинуло збитымъ у грудки ледомъ, потому посыпалось гейбы зъ мѣшка густымъ, великимъ градомъ. Пропала

гѣрка праця, тяжка кервавиця Катрусѣ и другихъ хлѣборобѣвъ; — три частини села пали жертвою граду. Се нещастѣ селянѣ глубоко вразило Ядзю й она задумала зарядити велику запомогу всен повѣтровою шляхты й интелігенціѣ на користь бѣдныхъ селянѣ. Намовила кѣлькохъ панѣвъ и панѣ изъ сусѣдньої шляхты, завязати комитетѣ, — втягнула всю вышу интелігенцію зъ поблизкого мѣсточка й урядила фантову лѣтерію, на котру пожертвовала половину вѣхъ своихъ мѣстечкихъ робѣтокѣ. Вѣдтакѣ комитетѣ устроивѣ чи-мало „танцюючихъ вечеркѣвъ“. А що того всего було ще за-мало, то Ядзя зближила ся до жѣнки лѣкаря й обѣздила зъ нею трохи не вѣсѣ знатнѣйшій дома цѣлон околицѣ. Вѣ тѣй прогульцѣ асистувавѣ дамамѣ панѣ Адамѣ Б., чоловѣкѣ въ сороковыхъ рокахъ, що бувѣ посесоромѣ невеличкои маѣтности въ сусѣдствѣ панѣства Солецкихъ. Вѣнѣ бувѣ сыномѣ колишньої властительки Грабинцѣвъ, котра за свои довги жидови Ключманови вѣдступила те велике село и въ Галичинѣ купила маленьке сѣльце. Але-жѣ панѣ Адамѣ муѣвѣ небавомѣ позбутисѣ и того сѣльця и ставѣ посесоромѣ чужихъ маѣткѣвъ. Теперѣ бувѣ вѣнѣ товаришемѣ Ядзѣ въ тѣй филантропійной прогульцѣ, и та панна-аристократка була дуже рада, що вѣй асистуѣ кавалерѣ-шляхтичѣ.

Якѣ селяне зачули, що панѣ ними пѣкляють ся, то й стали потѣшати ся, що лекше имѣ прийдѣ перебути тяжке лихо. Ажѣ ось скликали людей до двора. Ядзя роздавала имѣ збѣже и грошѣ: кождому приходило по гарцѣви збѣжа и по десять крейцарѣвъ. Люде кланялисѣ низько й цѣдували Ядзю въ руку. Але не вѣсѣ були вдоволені такимѣ даромѣ, бо ось въ гурмѣ чутно було якійсѣ голосѣ жѣночій: „Се такѣ зъ тымѣ, якѣ безѣ того!“ Якѣ Ядзя зачула сѣ слова, то повела очима и вѣрѣла тоту

хору жѣнку, котру була вѣдвѣдала въ сѣ хатѣ й ратувала въ недузѣ. Тому-то лице Ядзѣ скривилось болучо. Коли-жѣ Катрусѣ переходила коло корчмы, то арендарѣ Абрамко, усмѣхаючисѣ лукаво, запытавѣ ся сѣ: „А що, Катрусѣ, багато дѣсталисте запомоги?“ Катрусѣ лишѣ махнула рукою и пѣшла дальше, — а вечеромѣ занесла до Абрамка остатній сердакѣ.

Саме-тогдѣ панѣ Адамѣ заѣзджавѣ на двѣреке по двѣре. Привитавши ся зъ Ядзѣю, запримѣтивѣ вѣнѣ, що она була сильно роздражнена. Та-жѣ она понесла стѣлькокѣ труда, чтобы подати пѣльгу бѣднымѣ селянамѣ, а за те не учула й доброго слова. А коли въ селѣ вже вѣсѣ понули, въ дворѣ вѣла ся ще довга бесѣда про лѣнивство, пѣньство, зухвальство й невдячнѣсть простого люду.

У своѣмѣ писемѣ до автора сѣи исторіѣ литературы каже Кобриньска, що въ оповѣданію „Ядзя и Катрусѣ“ зѣобразила она вѣдносинѣ двора до села, — такѣ улюблену теперѣ тему польскихъ писатѣльвѣвъ, — вѣдносинѣ до мужчинѣ панночки а простои дѣвчини, та що она хотѣла найпаче показати, що экономичной нуждѣ мужика не помогутѣ нѣякі филантропійні подвиги, котрѣ зѣвляють ся просто пронию.

А вже-жѣ обѣ героинѣ сѣго оповѣданя не зѣобразила авторка однаковою хистью. Характерѣ Ядзѣ супроти вѣдчѣ Катрусѣ являѣ ся блѣдый и мало вызначный. Ядзя маѣ бути типомѣ аристократки, дармѣ, що майно сѣи батька хилитѣ ся до руины. Та отѣ, панѣска примха. Ядзѣ вызначуѣ ся лишѣ презирствомѣ до лѣкаря, що не бувѣ шляхтичемѣ. Она волѣла придушити почуваня своего сердца, нѣжѣ бути щасливою зъ молодымѣ, свѣчнымѣ чоловѣкомѣ, котрый полюбивѣ сѣ широко. Вѣдтакѣ Ядзя, втративши надѣю, одружитисѣ изѣ шляхтичемѣ, зѣ нудьги стала проявляти панѣскі филантропійні почуваня до бѣд-

ныхъ людей. Се-жь була для Ядзѣ якась забава, зъ котрой выходила для неї та користь, що имя єї стало го-лошенымъ мѣжъ паньствомъ. Зъ нудьги подавала она та-кожь деякї лѣки недужимъ мужикамъ та й вѣдѣдала двѣчи бѣдну Катрусю. Очевидячки бажала авторка пока-зати, що супротивъ сучасного напряду до рѣвности й бра-терства примхи аристокраціѣ, вѣдѣокромленої вѣдъ низ-шой веретвы сусѣбности, въ наслѣдкахъ своихъ бува-ють дивовижнїй й смѣшнїй.

Супроти сеї зденерованої панночки, що тѣлько зъ нудьги проявляє симпатїю до селянъ, Кобриньска ста-вить бѣдну мужичку Катрусю. Коли Катруся була дѣв-кою, то визначувала ся вдачею веселою, бадьористою. Живучи въ Грабинцяхъ мѣжъ тютюнниками, була она неначе душею всякої забавы, — була все скоро до смѣху и жартѣвъ. Коли-жь одружила ся зъ Максимомъ, то стала наразъ тихою робѣтницею, — брыклива й жартѣвлива дѣвчина перетворилась въ сумирну жѣнку. Така-жь швид-ка метаморфоза въ психичнѣмъ житїю є трохи неимовѣрна. Вже-жь въ повѣсти Левицкого-Нечуя „Кайдашева сѣмья“ брыклива дѣвка Мотря не змѣнила ся своєю вдачею и тогдѣ, коли одружила ся зъ Карпомъ. Хоча-жь Ко-бриньска въ зъображенїю характерѣвъ подекуды мало звер-тає уваги на житє психичне, то все-жь Катруся є гарнымъ типомъ сѣльской дѣвчины, а закраски етнографичнїй мужиц-кого побуту вважають ся въ сѣмъ оповѣданїю мистецкими.

Литературна стѣйностъ сего твору вывначує ся най-бѣльшь отъ-сими картинами: 1) Приѣздъ жида-шафара до села за тютюнниками (стор. 42—44).¹⁾ — 2) Сѣльскї дѣв-чата й парубки вѣдутъ на двоохъ возахъ на Буковину до Грабинець (44—45). — 3) Житє тютюнникѣвъ (46—48). —

¹⁾ „Зоря“, 1893.

4) Катруся на вечерницяхъ (63; 105). Найпаче вдалось Кобриньскѣй змалювати мистецкою хистью побутъ тютюнникѣвъ у Грабинцяхъ. Правда, що взоровзѣръ до зма-льованя сеї картины добачала она въ повѣсти Левицкого-Нечуя „Бурлачка“, а то въ зъображенїю бурлакѣвъ у су-коннѣй фабрицѣ,¹⁾ — але все-жь зъумѣла она свому образ-кови надати стѣлько новыхъ, оригинальныхъ прикметѣвъ, що вѣнъ уважає ся прегарною иллюстрацією такого по-буту мужицкого, на якїй мало хто звертає увагу. Зъ того всего видно, що Кобриньскѣй писати не образки зъ житя зъ прикметами радикализму, а картины етнографичнїй зъ побуту нашего мужицтва.

Наталя Кобриньска написала мѣжъ иншимъ критику нѣмецкої повѣсти Юлія Штиндого въ рускѣмъ перекладѣ д-ра Е. Олесницкого, п. з. „Родина Бухгольцѣвъ, — образ-ки зъ родинного житя Нѣмцѣвъ“.²⁾ У своѣй критицѣ Ко-бриньска выступає противъ автора повѣсти зъ-за того, що вѣнъ, по єї думцѣ, написавъ апотеозу теперѣшнього ро-динного житя. Осъ-що пише она въ тѣй критичнѣй роз-вѣдцѣ: „Штинде добачивъ въ житїю родиннѣмъ прехо-рошу идиллю, прислонену лишъ хмарками конечныхъ въ житїю прикростей, безъ котрыхъ картина була-бъ. якъ страва безъ соли... Изъ усего виходить мораль така, що, хоть въ житїю родиннѣмъ бувають всѣлякї пригоды, то все таки воно повинно устояти ся ненарушене въ теперѣшнѣмъ устрою, на котрого сторожи поставлено жѣнку... По думцѣ Штиндого жѣнка, хоть бы й найрозумнѣйша, мусить губити ся въ дрѣбницяхъ, бути троха дитиною, забобонною, а вже конечно не предвиджувати випадкѣвъ,

¹⁾ „Бурлачка“. Повѣсть І. Левицкого. Київ, 1881; стор. 114—123.

²⁾ Литературный додатокъ „Дѣла“. „Библиотека найзнаменитшихъ повѣстей“ — подъ редакцією Івана Белея. Томъ XXVI. Львѣвъ, 1888.

бо инакше затерлась бы гармонія життя родинного и уменьшила повага мужчини, а тымъ уже затратило ся щасте на землі. Най Богъ боронить вѣдь такой жѣнки, що въ чоловіцѣ видѣла бы лише щирого друга и порадника такого самого для себе, якимъ вона може бути для него, а не учителя!“...¹⁾

Въ кѣнци годить ся спомнути, що Кобриньска написала статью п з. „Спомины зъ прогулки до Праги“,²⁾ де описує гостину Русинѣвъ въ Чехахъ 1891. р.

Про мову Кобриньскои въ єи творахъ сказавъ дещо Михайло Павликъ. Осъ и єго слова: „Мова Кобриньскои въ науковихъ рѣчахъ дуже тяжка, — иде вона на чужій, головно польскій ладъ; — богато въ нѣй чужихъ, незрозумѣлыхъ слѣвъ та й оборотѣвъ, черезъ котрїй маловченому тяжко дѣбрати ся до сути рѣчи. — У Кобриньскои въ загалѣ та хиба, що вона мало звертає уваги на форму, котра особливо въ искуснѣмъ творѣ — добра єго половина. У Кобриньскои ролю грають власне тѣльки думки, образы, факты“...³⁾

По нашѣй думцѣ деякї похибки противъ духа руско-україньскои мовы Кобриньска заподѣяла тымъ, що вчитала ся въ творы польскои литературы и що зъ-вѣдтамъ переймила деякї зразки польскои складнї. Все-жъ таки треба признати, що Кобриньска, пѣзнавшиє изъ народноу поезїєю, пише теперъ доволѣ чистою мовою, — що вѣдтакъ форма оповѣданя „Ядзя и Катруся“ є въ загалѣ вдоволяюча.

*

*

**

¹⁾ „Товариш“. Письмо літературно-наукове. Ч. I. Львѣв, 1888; стор. 87—88.

²⁾ „Зоря“, 1891; стор. 438—439; 455—456.

³⁾ „Народ“. Львѣв, 1890; стор. 49.

Отъ, подали мы поглядъ на житє и литературнї творы тыхъ авторѣвъ и авторокъ, що по-найбѣльше писали повѣсти. Але-жъ крѣмъ тыхъ 21 письменникѣвъ є ще багато иншихъ, що въ популярнѣй литературѣ, або въ беллетристицѣ могли-бъ займати поважне мѣсце, примѣромъ Иванъ Наумовичъ, Трохимъ Зѣнькѣвскій, Мусѣй Школиченко, Вячеславъ Потапенко, Иванъ Спѣлка, Наталка Полтавка, Хванько Крымскій... Одначе Наумовичъ уважавъ (мало)рускїй языкъ нарѣчїемъ російскогo и не розвинувъ повной красы рѣднои мовы въ популярныхъ своихъ творахъ, Зѣнькѣвскій умеръ у молодому вѣку и бѣльшу часть своихъ творѣвъ лишивъ въ рукописяхъ,¹⁾ иншї-жъ почали осъ-недавно зъявляти хосенну дѣяльнѣсть литературну, зъ-за чого годѣ сказати про неѣ рѣшуче слово. Осъ и поглядъ на житє и литературнї змаганя деякихъ изъ тыхъ письменникѣвъ.

Иванъ Наумовичъ.²⁾ Вѣнь родивъ ся 14 (26) сѣчня р. 1826. въ Козловѣ, повѣту Камѣики Струмиловои въ Галичинѣ, въ домѣ свого дѣда по матери, священника Николы Дроздѣвскогo. Отець єго бувъ народнымъ учителемъ въ Буску. Школы нормальнї кѣнчивъ Иванъ въ Буску, а вѣдтакъ учивъ ся въ Доминиканьскѣй гимназїи у Львовѣ. Опѣсля приняли єго въ духовну семинарію и вѣнь ставъ слухати наукъ философичныхъ у Львѣвскѣмъ университетѣ. Бувши великимъ ентузіастомъ, молодой Наумовичъ въ 1848. р. линувъ душею до революційного руху Полякѣвъ, изъ-за чого єго выгнали зъ семинарїѣ. Але вѣнь любувавъ ся все ще въ мрѣяхъ польо-

¹⁾ Саме теперъ друкують ся у Львовѣ писаня Зѣнькѣвскогo.

²⁾ Автобіографїю надрукувавъ Наумовичъ въ „Науцѣ“ у Львовѣ, р. 1871; стор. 312—325; 359—373.

нофильскихъ, и коли разъ приѣхавъ до Залѣщикъ, куды перевели его батька зъ Буска, то пошовъ вѣнъ надъ Дибстеръ и станувъ собѣ на мостѣ. Тамъ ставъ вѣнъ балакати зъ деякими мѣщанами й селянами про братерство та про Польшу. Та отъ, одинъ зъ нихъ зѣрвавъ зъ его головы польску конфедератку и вкинувъ еѣ въ Дибстеръ сказавши: „Тамъ твоя Польша!“

Але вже въ 1849. р. полюбивъ Наумовичъ рѣдну мову и въ „Пчолѣ“, литературній газетѣ Ивана Гушалевича, надруковано его стихокъ „Милый друже!“ (стор. 199—203), де молодой поэтъ высказавъ ось-яку патріотичну думку:

А вы галицкі рутьте пташенята!
 При пѣсняхъ праця иде такъ легенько,
 Возьму веѣ пѣснѣ, возьму въ крыльнята,
 Гень-гень рознесу довго и ширенько
 Въ стороны Бескида, въ степы Украины,
 Куда руска мати, куда рускі сыны!

Въ тѣй-же „Пчолѣ“ надруковано такожъ вольный перекладъ французкой комедіи Молієра п. з. „Гриць Мазниця, або мужъ заманенный“.¹⁾

Въ 1851. р. скѣнчивъ Наумовичъ науку богословія и ставъ сотрудникомъ парохіѣ въ Городку. Трохи-перегода дѣставъ вѣнъ капелянію въ Ляшкахъ королѣвскихъ коло Глинянъ, де пробувъ три роки. Опѣсля пошовъ вѣнъ на парохію въ Перемышляны, але бувъ приневоленный сидѣти при дочерній церквѣ въ Короснѣ. Живучи въ сѣмъ селѣ Наумовичъ выдавъ деякі популярні книжочки, якъ:

1. Повѣсти къ домашнему читанью для учащейся молодежи. Львѣвъ, 1858. — 2. Ластѣвка для рускихъ дѣтей. Пере-

¹⁾ Въ оригиналь отъ-ся комедія Молієра має заголовкъ: George Dandin, ou le mari confondu.

мышль, 1860. — 3. Повѣсти и пѣсни для рускихъ дѣтей. Львѣвъ, 1861.¹⁾

Въ 1861. р. выбрано его въ Золочевѣ посломъ до сойму кравого. Незабаромъ ставъ вѣнъ въ политичній газетѣ „Слово“ помѣщувати статѣю про „исправленье нашего обряда“, але за такій починъ власть архієпархіальна засудила его на 14-дневну реколлекцію, вѣдъ котрой увѣльнивъ его митрополитъ Яхимовичъ. Трохи зъ-годомъ, въ 1866. р. пѣсля бѣтвы пѣдъ Садовою въ Чехахъ, де Прусакі побороли вѣско австрійске, появилася у „Словѣ“ статья п. з. „Поглядъ на будущность“ (ч. 59), въ котрой сказано, що галицкі Русины — не Рутены зъ р. 1848., — а справдѣшній Россіяне. Тогдѣ-то дехто вказувавъ на Наумовича, яко на автора той статѣи, але еѣ написавъ мабуть Никола Лисикевичъ, що бувъ помѣчникомъ при редакціи „Слова“. Ажъ ось 27. грудня р. 1866. при нагодѣ дебаты въ соймѣ про введенє краввой рады шкѣльной Наумовичъ выголосивъ бесѣду, въ котрой заявивъ трохи-не тѣ-самі думки, які були высказані въ тѣй статіи „Слова“. Ось-що говоривъ вѣнъ тогдѣ: „Же языкъ нашъ сѣднѣи єсть зъ языкомъ, который нынѣ употребляє ся въ сѣмѣи Москвѣ, за тоє мы чей не винни. Сходство нашего языка зъ россійскимъ єсть очевидно, бо на тыхъ-самыхъ жередахъ, на тыхъ-самыхъ правилахъ опирає ся“...²⁾

Коли въ 1868. р. Русины-народовцѣ засновали товариство „Просвѣта“, то Наумовичъ стоявъ вѣддалеки вѣдъ сего товариства; все-жъ таки похваливъ вѣнъ просвѣтну книжочку Федьковича п. з. „Фармазоны“,³⁾ а про змаганя

¹⁾ Въ сѣмъ оглядѣ литературіймъ вказуємо лишъ на деякі письма Наумовича.

²⁾ Stenograficzne sprawozdania z czwartej sesji sejmiku krajowego — w r. 1866, str. 386.

³⁾ „Паука“. Часть II. 1873; стор. 222.

„Просвѣты“ зъявивъ ось-яку думку: „Не можемъ не признати товариству „Просвѣта“ великихъ заслугъ. Книжочки нею издайи отличаются хорошими, основно обробленими статьями, прекраснымъ языкомъ и слогомъ, превосходною корректою и дешевостию по примѣру чешскихъ и нѣмецкихъ популярныхъ сочиненій“...¹⁾ А вже-жъ въ р. 1873. задумавъ вѣнъ, засновати „Матицю люду“ на взѣръ чешского просвѣтного товариства. Вѣнъ бажавъ, щобъ таке нове товариство обѣймало всю руску интеллигенцію, — щобъ вѣдтакъ давнѣйшій просвѣтній институцій, „галицко-руска Матиця“ и „Просвѣта“, перестали иснувати. И вже слѣдующого року, 1874., 7 (19) септя, Наумовичъ засновавъ въ Коломыи „общество имени Качковского“, котре въ 1876. р. перенесено до Львова. Ще 1874. року сказавъ вѣнъ въ „Рускѣй Радѣ“ (Коломыя, число 21), що намъ треба (мало)руску письменность розвивати. Въ сѣй справѣ писавъ вѣнъ тутъ мѣжъ иншимъ ось-що: „Коли Великорусъ або Москаль каже: *что и какъ* за наше *що и якъ*, або коли мы кажемъ *хобити*, а вѣнъ вимовляє *хадѣти*, то намъ за то нема що ненавидѣти ни того языка, ни того народа, а мы маемъ своего пильновати и нашу малоруску письменность тутъ пѣдъ справедливымъ австрийскимъ правительствомъ розвивати, бо нашъ языкъ лишь служитъ до науки, а чимъ лекше науку удѣлити народови, тымъ лучше. Щѣ намъ зъ того, що великорускѣй языкъ дуже високообразованый и красный, коли у насъ нимъ люде не говорятъ и его добре не розумѣють?“

Уже въ мѣсяци грудни р. 1871. почавъ Наумовичъ въ Коломыи выдавати „Науку“, письмо мѣсячное для читающихъ мѣщанъ и селянъ“. Въ першихъ рокахъ выдаваня сего письма надруковано деякѣ цѣннѣй популярнѣй

¹⁾ *ibid.*, стор. 255.

творы Наумовича, якъ: 1. Якимъ зѣльомъ вычаровавъ собѣ Онуфрѣй Грушкевичъ довгий вѣкъ и велике богатство, та якъ вѣнъ учивъ чаровати своего свояка Николая Паздерского? (1871. 1872). — 2. Крѣслатѣй тополѣ (1872). — 3. Зиѣмченый Юрко (1872).¹⁾ — 4. Повѣстка Онуфрѣя о дванацяти розбѣйникахъ (1873). — 5. Садъ, городъ и пасѣка. Якъ о тѣмъ вѣмъ розговорювали собѣ старый Онуфрѣй Грушкевичъ съ своимъ своякомъ, молодымъ Николаемъ Паздерскимъ (1874). — 6. Записки старого руского священника отца Андрея (1874) и т. и. Але вже вѣдъ р. 1877. ставъ Наумовичъ своему просвѣтному письму надавати закраску политичну,²⁾ по-за-якъ почавъ въ нѣмъ помѣщувати портреты й житєписи росѣйскихъ генералѣвъ та захвалювати порядки въ Россѣи, а вѣдтакъ вѣдъ р. 1883. почавъ вѣнъ выдавати „Науку“ въ мѣвѣ, зближенѣй до языка росѣйского.

Въ 1874. р. выдавъ Наумовичъ у Вѣднѣи „Читальню для руского народа“, а въ Львовѣ надрукувавъ вѣнъ „Золотую книжочку для дѣтей“.

Мѣжъ-тымъ перейшовъ Наумовичъ р. 1868. зъ Перемышлянѣ до Стрѣльча, Городенецкого повѣту, а въ 1873. р. дѣставъ вѣнъ парохію въ мѣстѣ Скалатѣ недалеко границѣ росѣйской, и вѣдтакъ почавъ що-разъ бѣльше нахилатись до думки про литературне й національне „объединеніе“ зъ Россіянами. Въ „Науцѣ“ надруковано р. 1877. его оповѣдане „Отецъ и дѣти“, въ котрѣмъ вѣнъ ворожо выступивъ противъ Русинѣвъ - народовцѣвъ, зъобразивши

¹⁾ Драматичный творѣ въ 2 дѣйствіяхъ п. з. „Зиѣмченый Юрко“ надруковано окремо въ Коломыи р. 1872. и 1884.

²⁾ Вѣдъ р. 1878. „Наука“ перестала бути популярною для народу. Того року Наумовичъ запоморочувавъ бути мѣщанъ статьями про спиритизмъ и про чары; порѣвн. статью „Свѣтлыи и темныи духи“ (стор. 16—20) и „Щѣ то чары, а щѣ не чары“? (стор. 133—137).

Украинофилівъ перевертнями й плеканцями Голуховского. Того-жъ (1877) року попрѣкнувъ вѣнъ докоромъ „Просвѣту“, котру въ 1873. р. хваливъ изъ-за знаменитыхъ ви книжочокъ, — ось бо въ „Русскѣй Радѣ“ (число 19) писавъ вѣнъ мѣжъ иншимъ такъ: „Просвѣта не зыскала собѣ симпатію въ интеллигенціи и народѣ русекомъ для того, що єѣ зъ-разу сильно вепирали Поляки и соймъ, а то зъ той причины, що пѣдъ нею укрывала ся партія украинская для удержованья у насъ народной замѣшанины и незгоды. Коли же Поляки прійшли до бѣльшой силы, взявши все въ руки, до чого имъ наша незгода послужила, тогда они пустили въ трубу и украинску партію и Просвѣту“.

Бувши посломъ до рады державной, зъявивъ вѣнъ бажанє на одиѣмъ засѣданю сей-жъ рады (7. марта р. 1878.), щобъ австрійске правительство завело російскій языкъ въ школахъ и урядахъ сѣдной Галичины. Вѣдъ того часу станувъ вѣнъ рѣшучо по сторонѣ московскихъ панславистѣвъ и въ „Науцѣ“ дорѣкавъ часто Русинамъ-народцямъ, закидуючи имъ сепаратизмъ, ба й зраду народну.

Трохи-перегода (12. червня р. 1882.) у Львѣвскѣмъ кариѣмъ судѣ почала вѣдбуватись розправа въ процесѣ Ольги Грабарь и товаришѣвъ. Мѣжъ сими товаришами Ольги Грабарь бувъ такожъ Наумовичъ. Єго обвинили о панславистичну агитацію мѣжъ Русинами та й о наклѣнъ до православія. Вѣнъ говоривъ, що православному церковъ уважає єдино-народною, та намовивъ громаду Гниличокъ, перейти зъ униѣ на православіє. Наумовичъ признавъ ся въ судѣ, що є щиримъ прихильникомъ Росіѣ не тѣлько въ напрямѣ етнографично-литературнѣмъ, але й пѣдъ зглядомъ церковнымъ, тому що по єго думцѣ грецко-орієнтальна вѣра й руска народнѣсть мѣжъ собою такъ тѣсно сполучені, що одна безъ другої не може

стояти.¹⁾ Вѣдтакъ 15. лютого 1883. р. власть архієпархіяльна вѣдобрала єму парохію, а въ осени т. р. бувъ вѣнъ приневоленный, выбиратись изъ Скалата.

Мѣжъ-тымъ вѣдъ конгрегаціѣ „de propaganda fide“ дѣставъ Наумовичъ „ultimatum“. Римъ домагавъ ся вѣдъ него, чтобы пѣдписавъ прислане исповѣданє вѣры (confessio fidei). Однако Наумовичъ не хотѣвъ пѣдписати того акту, зъ-за чого вѣдлучено єго вѣдъ церкви. Вѣдтакъ въ Петербургѣ выдавъ вѣнъ р. 1883. ось-яке письмо: „Апелляція къ Папѣ Льву XIII. русскаго униатскаго священника мѣтечка Скалата, Ивана Наумовича, противъ великаго отлученія єго отъ церкви по обвиненію въ схизмѣ“. Два роки опѣсля 6 (18) жовтня р. 1885. въ церквѣ православної у Львовѣ зложивъ вѣнъ исповѣданє вѣры, и трохи зъ-годомъ дѣставъ парохію въ Борщагѣвцѣ недалеко Кіѣва. Але-жъ ворохливый єго духъ не мѣгъ найти въ Россіи вѣдповѣдного поля для своєи дѣяльности. Не вѣдявши нѣчого путнього въ наверненю штундистѣвъ до православія, Наумовичъ задумавъ прославитись колонизацію Кавказа галицко-рускими селянами. Коли-жъ вѣнъ, звѣдавши мѣсеце проєктванон колонизаціѣ, вертавъ ся въ Кіѣвъ, то въ городѣ Новоросійску надъ Чернымъ моремъ занедужавъ и вмеръ 4 (16) серпня р. 1891.

Иванъ Наумовичъ визначувавъ ся великимъ таланомъ и невсыпущимъ трудомъ. Але-жъ вѣнъ бувъ вельми честилобивый, и своими дѣлами бажавъ стати славнымъ

¹⁾ Дни 23. червня р. 1882. въ оборонѣ своєй выголосивъ Наумовичъ довшу мову, въ котрой мѣжъ иншимъ ось-що сказавъ: „Я думавъ, що галицка демонстрація доведе до скликаня собору; демонструвавъ я вѣдтакъ и въ публичныхъ письмахъ въ хосєть православія, чтобы довести до скликаня собору. Та отъ, щѣ дѣє ся! Добромиль вѣддають безутамъ!... Ту мову Наумовича купивъ зъ вѣдповѣдію на неѣ выдавъ якийсь „kaplan grecko-katolicki“ у Львовѣ 15. липня р. 1882.

въ Европѣ. Хоча-жъ таке бажане само собою було похвальне, то все-жъ за-для хитливої вдачі не бувъ вѣнъ консеквентнымъ у своїхъ починахъ, и не вмѣвъ придер-жуватись мѣры у своихъ змаганяхъ просвѣтно-политич-ныхъ. А вже-жъ треба признати, що найпаче першими рочниками своєї „Науки“ зъєднавъ вѣнъ собѣ великій впливъ на масу люду, бо й, нѣгде правды дѣти, була въ него така хисть до популяризованя науки, якою нѣ одинъ изъ галицко-руськихъ письменниківъ не визначу-вавъ ся. Хоча-жъ Наумовичъ знавъ дуже добре (мало)-руську мову,* то нерадо користувавъ ся нею въ писаню своихъ творѣвъ, и тѣлько популярній статѣй й книжочки въ хосенъ люду писавъ вѣнъ подекуды въ галицко-рускій мовѣ.¹⁾ Опроче, уважаючи рѣдну мову нарѣчїемъ языка російскаго, обрядовї та политичнї статѣй въ „Словѣ“, „Проломѣ“ и въ „Червонїй Руси“ писавъ вѣнъ языкомъ макароничнымъ, зближеннымъ до языка російскаго. А вже-жъ по процесѣ Ольги Грабарь и товаришѣвъ нама-гавъ вѣнъ и „Науку“ для народу выдавати въ мовѣ нѣбы-то російскій. Справдѣ, шкода велика, що сей таланови-тый мужъ, котрый мѣгъ стати побѣчъ першихъ руско-українськихъ письменниківъ, попавшись въ тенета мо-сковскихъ панславистѣвъ, занাপастивъ свою долю въ житю просвѣтно-національнѣмъ.

Трохимъ Зѣнькѣвскїй-Певный²⁾ — родивъ ся 23. липня р. 1861. въ мѣстѣ Бердянцѣ въ Таврїи. Батько

¹⁾ Въ оповѣданю „Отець и дѣти“ пише Наумовичъ ось-що: „Провѣщенїе въ масу народа найлучше вѣйти може посредствомъ простона-родного нарѣчїя имено на такъ долго, доки школа не научить образо-ваного языка“. („Наука“, 1877; стор. 241).

²⁾ Звѣстки про житє Трохима Зѣнькѣвскаго подавъ авторови сєи исторїѣ литературы Василь Чайченко.

его бувъ зѣ-першу хлѣборобомъ, потѣмъ робѣтникомъ на корабляхъ. Тому-то батько не мѣгъ дати сынови доброй освѣты. Малай Трохимъ живъ звычайнымъ уличнымъ житємъ: бавивъ ся зѣ хлопцами й пособлявъ матери въ хозяйствѣ. Его батько бувъ письменный и зѣ-першу самъ учивъ сына, а потѣмъ вѣддавъ его вчити ся до тѣт-ки. Сѣмья Зѣнькѣвскихъ була дуже религїйна, и тому-то хлопецъ ставъ вельми богомѣльнымъ. Оповѣданя тѣтки, що була людиною вельми доброю й набожною, — опо-вѣданя про святыхъ та про ихъ муки ще побѣльшили у Трохима его набожнѣсть до того, що вѣнъ бажавъ бути черцемъ и пѣти на Атоньску гору.¹⁾ Зѣ того часу най-любѣйше було ему читати житєписи святыхъ та Библию.

Вѣдъ тѣтки пѣшовъ хлопецъ вчити ся до парафіяль-ной, а зѣ-годомъ и до повѣтовой школы. Вчивъ ся вѣнъ найкраще за всѣхъ, и читавъ усе, що мѣгъ здобути. А вже-жъ читанє его було дуже безладне: лубочнїй мо-сковскїй книжочки вкупѣ зѣ житєписами святыхъ, зѣ Би-блию, зѣ Сервантовымъ „Донъ-Кихотомъ“, а навѣтъ зѣ „католицизмомъ у Россїи“ гр. Толстого, — така була та мѣшанина. Все те читанє було московскою мовою, але одного разу трапило ся Трохимови прочитати стару книж-ку „Маякъ“ за р. 1842., и въ нѣй вѣнъ знайшовъ укра-їнскїй вѣршѣ.

Дома у Зѣнькѣвскихъ говорили все по-українськи, але въ школѣ мусѣвъ Трохимъ балакати по-московски. Зѣ-годомъ-перегодомъ ставъ вѣнъ російскимъ патріотомъ и величавъ ся державною російскою дужѣтєю. Все-жъ сподобалось ему украинське читанє, и вѣнъ за-любки по-прочитувавъ Кулѣшеву „Чорну Раду“, творы Квѣтчинї

¹⁾ Про се згадує Зѣнькѣвскїй у своѣй мрѣи „Сонъ“ („Зора“, 1892; стор. 209).

та Шевченкового „Кобзаря“. Хоча-жъ и потѣмъ читавъ вѣнъ деякі украинскій книжки, то поки-що національне самопѣзнанє не могло въ йому прокинути ся.

Въ 1876. р. скѣчивъ Трохимъ повѣтову школу, але збѣставъ ся при нѣй ще на рѣкъ, щобъ добути до 16-ти ро-кѣвъ, и тогдѣ пѣти до вчительского института, — молод-шихъ бо тамъ не приймали.

Пѣдготувавшись черезъ рѣкъ подавъ вѣнъ до мѣста Карасубазарь, то їдучи, то йдучи пѣшки. Поголодувавши кѣлька день, — бо не було грошей, — та живлячись орѣ-хами, дѣждавъ ся вѣнъ экзамену, здавъ его добре й всту-пивъ до институту. Та на лихо вѣнъ зѣпсувавъ собѣ очи читанємъ, — читавъ бо ночами при самѣй лампадцѣ, щѣ стояла коло образѣвъ. Учителѣ институтскій скинули ся грѣшми й вѣдѣслали недужого въ Харкѣвъ до окулисту.

У Харкѣвъ Трохимови припало скрутно. Грошѣ, якій були, скоро витратились, а нѣякихъ знайомихъ, чи ро-дичѣвъ, щѣ могли-бъ ему пособити, не мавъ вѣнъ у чу-жому мѣстѣ. На щастѣ трапивъ ся хлѣбопека, щѣ най-нявъ Трохима, носити на базаръ та продавати перѣжки. Зѣ-годомъ здобулось и краще мѣсце: Трохимъ найнявъ ся въ друкарню простымъ робѣтникомъ, крутивъ колесо въ машинѣ зѣ 7. години ранку до 9. вечора въ тяжкому зѣпсованому воздухѣ, и за се мавъ 5 чи 6 карбованцѣвъ на мѣсяць и харчъ. Выговивши трохи очи та заробивши стѣльки грошей, щѣ можна було доїхати до дому, вѣнъ подавъ изъ Харкова, пробувши тамъ мало-не два роки.

Въ институтъ уже не можна було теперъ ити, бо лѣтми бувъ уже не здатный, тому-то Трохимъ здавъ экзаменъ на „вольно опредѣляющагося“ у вѣйско, и по-давъ до мѣста Симферополя, зѣ-першу цароплавомъ, а потѣмъ — верстовъ зѣ 200 — пѣхтурою, зазнавши вся-кого лиха. Въ Симферополѣ принято его до вѣйска, але-жъ

незабаромъ подавъ вѣнъ до юнкерской школы въ Одесу, де его й принято р. 1880. Въ тѣй школѣ наука була не-велика, — але трапивъ одинъ учитель, щѣ мавъ вели-чезный впливъ на Трохима. Вѣнъ учивъ російской исто-рїѣ, а бувши украинскимъ патріотомъ, учивъ такъ, щѣ направлявъ своихъ слухачѣвъ на добрый украинскій шляхъ. Трохимова прихильнѣсть до всего украинского здобула тутъ теоретичный пѣдвалины, и черезъ два роки выйшовъ вѣнъ изъ школы свѣдомымъ Украинцемъ.

Ставши офцеромъ, почавъ Трохимъ дбати про бѣль-шу освѣту, и за чотыри роки самотужки приготовавъ ся зѣ-першу до экзамену на гимназїальный атестатъ „доспѣ-лости“, а потѣмъ и до важкого экзамену въ вѣйскову правничу академію въ Петербурѣ.

Першою литературною працею у Зѣнькѣвского бувъ перекладъ кѣлькохъ оповѣданъ Щедрина-Салтыкова, — але-жъ поки готувавъ ся до экзаменѣвъ, не мѣгъ вѣнъ багато робити для украинского письменства. Тѣлько перѣїхавши до Петербурга мѣгъ вѣнъ щирѣйше взяти ся до працѣ. Тамъ ставъ вѣнъ проводыромъ куцки моло-дыхъ Украинцѣвъ, щѣ признавали ся до рѣдного краю. Въ тѣй „московскѣй Пальмирѣ“ бувъ Трохимъ апосто-ломъ молодой Украины, — вѣнъ и на роковинахъ смерти батька Тараса надъ усѣма голосъ подававъ и палкимъ словомъ ворувивъ сердца Украинцѣвъ. Вѣнъ направлявъ свѣй гуртокъ на добрый шляхъ, показувавъ добру вкра-иньску стежку, й его роботы такій, якъ „Національне пы-тання въ Россїи“, „Шевченко въ свѣтлѣ европейской критики“, „Молода Украина“ — були рефератами, щѣ чи-тали ся въ тому товариствѣ. А вже-жъ вѣдчитъ про „Мо-лоду Украину“ выкликавъ обурѣнє зѣ боку тыхъ ста-рыхъ Украинцѣвъ, щѣ церковно-славянщину вважають трохи-не за народный святощѣ. Въ загалѣ треба сказати,

що Зьньківській не дуже ладнав із старими Українцями Петербурезими: він не бачив у них ніякої широти до діла. Їго патріотичні заходи занепадувалися байдужністю „старих“. Так н. пр. було зь проєктованим журналом двома мовами, як „Основа“, — про яку була надія, що влада дозволить видавати його. Однак „старі“ зовсім зреклись помочи, кажучи, що мов тепер українській журнал не на час, — бо може пошкодити „Київській Старині“.

За час свого пробування в військовій правничій академії Зьньківській написав ось-які речі: 1. „Малюнки справжнього життя“, — два оповідання, друковані р. 1889. в Петербурзі. — 2. „Історична казка“. — 3. П'єснаниця байок, — деякі з них надруковано в Черновецькій „Бібліотеці для молодіжи“ та в Львівському „Дзвінку“ (р. 1892). — 4. „Кудю йти?“ Різдвяна повістка, — друкована в „Зорі“ р. 1891; стор. 44—48. — 5. „Сон“. Мрія — в „Зорі“ р. 1892; стор. 207—210. — 6. „Сумління“. Драматичні сцени — в „Зорі“ р. 1892; стор. 231—235. — Живучи в тій академії Трохим зладив також переклад байок Езопа та й „Бджолу“, — збірник оповідань, поперероблюваних для дітей.¹⁾ Зьньківській писав також „українську граматику“, але не виконувив сеї своєї праці.

Скідчивши курси в академії, Зьньківській хотів уже кидати військову службу, вельми йому нелюбу, щоб заробляти собі хліб приватною адвокатською працею, та не так склалося, як ждалося. Знесилений давнім голодуванем, поганою їжею, надмірною працею та мо-

¹⁾ Збірник оповідань п. з. „Бджола“, російська цензура заборонила друкувати. Сей збірник, відтак „Історична казка“ й інші твори Зьньківського саме-тепер друкують ся у Львові.

ральними турботами, він перед тим, як мав виїздити з Петербурга, тяжко занедужав, и полежав хворий усе літо. На осень р. 1890. выслано його до Києва на службу. Через силу відбуваючи службові обов'язки, не покидав він трудитись и для українського письменства.

Про недугу Зьньківського пише Кониській ось-що: „Коли він освѣтъ ся в Київѣ, то зь сего часу мы бачили ся що тыждня двѣчи, а то й тричи. Помѣтивши, що голосъ у його трохи хрыпкій, я спытавъ ся, зь якои-то речі? Вінъ вѣдповѣвъ, що на веснѣ вь Петербурзѣ застудивъ ся, придбавъ запалене легкихъ и не выговни гараздъ, переѣхавъ на село вь Украину, а тутъ на лихо не трапило ся доброго лѣкаря. Небавомъ принѣсъ вѣнъ до мене перечитати свое оповѣданія „Монъ-шеръ козаче!“ Слѣпуючи минѣ було труденько читати: авторъ ставъ самъ читати. Зь кожного слова його читання знати було, що те, що вѣнъ читавъ, вѣнъ дѣйсне бачивъ и переживавъ вражѣння списанихъ фактѣвъ. Однак дочитати до кѣнця у його ледви-ледви стало голосу. Се мене стрвожило и я притѣмомъ ставъ радити йому, не задикувати недугу и швидче вдати ся до кого зь тямущихъ фаховыхъ лѣкарѣвъ Київськихъ. — Пришовъ грудень, наступила велика холоднеча. 6-го грудня довело ся минѣ бути у знайомихъ у-купѣ зь Певнымъ: тутъ помѣтивъ я, що вѣнъ недобре кашляе. Ъдучи до господы, пытаю його: „Чи були вы у лѣкаря?“ — „Збираю ся“. — „Не гараздъ! одкладъ не йде вь ладъ“. — „На сѣмъ тыждни буду“. — День за три вѣнъ сидѣвъ у мене у вечерѣ: кашель побѣльшавъ, голосъ упавъ... Пѣсля того жду я цѣлый тыждень, — не заходить Певный: чую вѣдъ другихъ, що вѣнъ нездужае, що лѣкарь заборонивъ йому выходити зь хаты. На лихо, и я занепавъ и не мѣгъ зайти до його

щось чи не ббльшь двохъ тыждивъ. Вже на Рбздвяныхъ Святахъ захожу до його, и Господи! не пбзнати його, такъ вбнъ перембнивъ ся... Небавомъ я бачивъ ся зъ однимъ зъ тыхъ лбкарбвъ, до якихъ вбнъ вдававъ ся, и довбдавъ ся, що у Певного горляна сухотка... Якъ на те-жь холодна и довга зима, а потбмъ мокра и холодна весна не давали недужому vybrати ся зъ Кибва. И очевидно вже стало, що вбнъ тана наче вбскъ, — що вбнъ стоить на божбй дорозбъ. Ледви потеплбйшало трошки, притьмомъ заходивъ ся вбнъ бхати до свого приятеля Чайченка. Даремне мы умовляли його вбдложити побздку, доки не стане на добрбй теплбй годинбъ. Нб! не послухавъ и у вечербъ 14. квбтня побхавъ зъ Кибва вб Корсунщину, де перебувъ зъ тыждень чи-що; — а потбмъ, здається, 22. квбтня, рушивъ до Чайченка. Довбй часть не приходило до насъ жаднои звбстки вбдъ його; — ледви пбдъ кбнець мая одержавъ я листъ його, але писаний не його рукою. На мою вбдповбдь, прийшовъ до мене коротенькбй листъ, писаний 7 (19) червня — слово вб слово такбй: „Дуже дякую за щирый листъ. Выбачайте минбъ, що не можу до Васъ багацько писати, — я дуже слабый, хочъ пропасниця покинула, кашель вельми поменшавъ“... Вже зъ самого писання знати було, що рука не слухае недужого, що здорове його вельми лихе; — але-жь не кидала мене надбья, що ще побачу дорогого минбъ Певного... Не судило ся!... Учора прийшла звбстка, що 9 (21) червня р. 1891. вбнъ померъ у батька вб Бердянському (вб Таврбн).¹⁾

Беллетристичнбй творы Трохима Збнькбвського-Певного, писанбй прозою, визначають ся горячимъ патрбютизмомъ украиньскимъ и вдатнымъ аллегоричнымъ писанемъ.

¹⁾ „Зоря“. 1891; вб статьи: „Памяти Трохима Збнькбвського-Певного“, стор. 274.

Вб рбздвянбй повбстцб „Кудою йти?“ збобразивъ авторъ лихолбте Украины, користуючись аллегорбєю про вбдносины Германбй до Риму за часбвъ цбсаря Августа, коли-то гордый Римъ увесь свбтъ пбдъ свою владу пбдгорнувъ. — У мрбн „Сонъ“ спбмнувъ Збнькбвскбй про дитячбй свои лбта, про свбй побуть у Пальмирбъ, де вганявъ ся за якимись мрбями, — вбдтакъ про те, якъ вбнъ по тяжкихъ невзгодинахъ побхавъ до рбдного краю, щобы спочити при рбднбй матери. „Йому ажъ дивно стало, чого се вбнъ доси наче забувавъ, наче не знавъ, що е на свбтбъ серце таке, що радбъ його радощами, сумуе його сумомъ, плаче його слбзми... Чого-жь шукавъ вбнъ? — чого ганявъ ся за якимись мрбями, за якимись щастямъ, за якимесь коханнямъ, що його одна мати йому давала й могла дати?“¹⁾

Вб гумористичнбмъ оповбданю „Монъ-шеръ козаче“ натякнувъ авторъ на матербйальный ббкъ нашего суепбльного побуту, пишучи мбжь иншимъ отъ-се: „Вб такбй часы, якъ нашбй, людина зъ высокими, идеальными думками та порываннями мусить страшенно часомъ сумувати та нудити свбтомъ. Де окомъ не скинь, — все грошозаплоды та нбгблисты, що имъ увесь свбтъ, усе житте широке, ясне та глибоке мрбється вб однбй мизернбй цяточцб-копбйцбъ, за котру купується житте ще мизернбйше, и опрбчь — а пбчогбсьнько ббльше — чистбсьньке nihil“...²⁾ Вбдтакъ авторъ розказавъ про свбй побуть у вбйску, — найпаче-жь изъ гумористичного боку збобразивъ свого женихливого приятеля Яся, названого „монъ-шеръ козаче“ за-для того, що вбнъ до говору украиньского за-любки приточувавъ францужке „mon cher“. Се

¹⁾ „Зоря“. 1892; стор. 210.

²⁾ „Правда“. 1892; стор. 65.

гумористичне оповѣданє було неначе лебединою пѣснею, котрою Зьнькѳвскій, знемагаючи тѣломъ, бажавъ себе розраювати въ недоли.

Гумористичною закраскою визначає ся такожъ оповѣданє зъ житя вояцкого п. з. „Сидѳръ Макаровичъ Притыка“. Помѣжь беллетристичными творами Зьнькѳвского тѳлько тєє одно оповѣданє зъявляє прикметы писаня реального.

А вже-жь живучи на чужинѣ въ Петербурзѣ займавъ ся вѳнъ по-найбѳльшь науковими студіями й серіознымъ писанємъ. Тогдѣ зладивъ вѳнъ „Историчную казку“, въ котрѳй зъобразивъ двохъ хлѳборобѳвъ, Грицька Козаренка та Ивана Богоносця, и пана Хвалька Ябдуновского. Сѳ три типы суть персонификацією Украины, Москвы й Польщѣ, по-за-якъ мужикъ Богоносець займавъ у свою кормигу не тѳлько свого товариша Грицька Козаренка, але й пана Хвалька Ябдуновского.

Въ загальѣ добачаємо въ творахъ Зьнькѳвского нахилъ до символики й аллегоріѣ. Отъ, и въ драматичныхъ сценахъ, написаныхъ п. з. „Сумлѳня“, авторъ змалювавъ картину паньского побуту надъ Реномъ въ XI. вѣцѣ. Панъ Оттонъ живе собѣ пышно й бучно въ замкахъ, а єго пѳдданѳ несуть свои проклони ажъ до неба, зовучи свого пана несытымъ звѳромъ, недолюдкою. Дарма, що одинъ чернець намагає вгамувати єго на безпутю, — „сей дурень остобѣсѣвъ пану Оттонови зъ своимъ братерствомъ, рѳвнѳстю, людською передъ небеснымъ володаремъ, Богомъ, и зъ гнѳвомъ божимъ и зъ пѳметою його“...¹⁾ Серце пана Оттона нѳколи не болѣло за муками людскими, — вѳнъ не любивъ нѳкого въ свѣтѣ, опрѳчь себе, — але-жь не минула єго кара божа, — вѳнъ збожеволѣвъ и вмєрть у страшныхъ мукахъ душѣ.

¹⁾ „Зоря“. 1892; стор. 232.

Манєру писаня въ аллегоріяхъ переймивъ Зьнькѳвскій мабуть вѳдъ Мордовця.¹⁾ Коли-жь сей письменникъ вѳдъ аллегоріѣ звертає ся подекуды й до реального писаня, то Зьнькѳвскій очевидячки не злюбивъ реализму, — вѳнъ бувъ справжній идеалистъ, — вѳдтакъ и въ образку зъ житя „На вулицѣ“ бачимо тѳлько етнографичну картинку, закрашену гумористичными ситуаціями.²⁾

Трохимъ Зьнькѳвскій-Певный писавъ такожъ вѳршованѳ байки, котрѳ въ великѳй части вважають ся переспѳвомъ давнихъ класичныхъ байокъ. Деякѳ зъ нихъ друковано р. 1892. въ „Библиотєцѣ для молодѣжи“ та въ „Дзвѳнку“.³⁾ Опроче переклавъ вѳнъ 97 байокъ Езоповыхъ, написавъ стихотвѳръ „Мышачѳ пригоды зъ котомъ“ (Сюжетъ зъ В. Жуковського)⁴⁾ и зладивъ перекладъ двохъ стихѳвъ Гайного: „Невѳльницькѳй корабель“ и „Якъ лѣтняя спека румянець...“ (Es liegt der heisse Sommer).

Вѳршованѳ творы Зьнькѳвского не мають великои стѳйности литературнои, по-за-якъ у него не було снаги поетичнои. За те єго писаня въ прозѣ, найпаче-жь повѣстки й оповѣданя, зъявляють глибокѳ почуваня серця, цѳ рвалоєь до правды й волѣ, и горячо любило рѳдну матѣрь. Ся любовъ Зьнькѳвского до батькѳвщины доходила подекуды до екстазы, зъ-за чого вѳнъ нахвлявъ ся до романтизму, ба й мистицизму.

¹⁾ Аллегоричною прикметою визначають ся отъ-єй оповѣданя Данила Мордовця: 1. Скажи мѣсяченку! 2. Сонъ-не-сонъ. 3. Изъ устѣ младенцѣвъ. 4. Будаєкъ.

²⁾ Повѣстку „На вулицѣ“ написавъ Зьнькѳвскій зъ поглядомъ на гумореску Ивана Левицкого-Нечуя: „Не можна бабѣ Парасцѣ вдержатись на сєлѣ“

³⁾ Байки Зьнькѳвского, числомъ 16, друкують ся тепєрь у Львовѣ въ збѳрнику єго творѳвъ.

⁴⁾ Стихотвѳръ „Мышачѳ пригоды зъ котомъ“ надруковано р. 1892. въ 20. числѣ Львовского „Дзвѳнка“.

Зьнькѳвекій писавъ такожъ деякі політичні, літературні й критичні статті. Мѣжъ его літературними статтями визначає ся студія п. з. „Тарасъ Шевченко въ свѣтлѣ европейскої критики“ („Правда“. 1890; стор. 21—29; 87—93; 175—181; 250—256; — 1891; стор. 25—31).¹⁾

Мусѣй Школиченко.²⁾ Се псевдонимъ талановитого поета-самородка, що родивъ ся 22. серпня р. 1864. въ селѣ Т—цѣ, Прилуцкого повѣту, Полтавскої губерніѣ. Батько его бувъ крѣпакомъ. Малий Мусѣй учивъ ся въ сѣльскої школѣ всего двѣ зimy, и вивчивъ ся читати й писати по-російски. На сему й закончилась его школьна наука. Вѣршѣ вѳнъ почавъ складати ще въ школѣ, звичайно на зразокъ тыхъ, що були въ російскої читанцѣ, и російскою покалѣченою мовою. Разъ якоесь бувъ вѳнъ свѣдкомъ, якъ цыганъ скривдивъ чоловѣка; — ему було жаль того чоловѣка, и вѳнъ, будши тогдѣ хлопцемъ на дванайцятому роцѣ, описавъ вѣршами сю пригоду и показавъ старшому братови, що бувъ письменнѣйшимъ вѳдъ него. Братъ сказавъ ему, що неначе кѳнци не достає, и приписавъ вѳдъ себе вже по-українськи. Се дуже здивувало Мусѣя, бо нѣколи не доводилось ему бачити українськихъ вѣршѣвъ, и вѳнъ спытавъ брата, хибажь можна складати вѣршѣ мужичою мовою? — „А чому-жь не можна?“ вѳдповѣвъ братъ, — „адже-жь у насъ спѣвають пѣснѣ, а пѣсня то все-жь однаково, що вѣршѣ“. — Розмова отъ-ся запала въ душу молодому хлопцеви, и вѳнъ

¹⁾ Сю статью пѳдписавъ авторъ псевдонимомъ „Трохимъ Звѣздохотѣ“. Се є вытязъ зъ реферату, що его Зьнькѳвекій вѳдчитавъ р. 1889. на роковинахъ Шевченковихъ въ Петербурѣ.

²⁾ Про жите сего письменника написавъ дещо М. Космаръ въ „Зорѣ“, 1887; стор. 35—36.

почавъ уже складати вѣршѣ на зразокъ звѣснихъ ему народныхъ пѣсень. Тѳлько-жь не довго довелось ему бачити ся вѣршами. Незабаромъ умеръ его батько, и Мусѣви привелось помагати старшому братови, справляючи трохи-чи-не всякія работы въ господарствѣ, — та вже тутъ не до вѣршѣвъ було. Рокѳвъ черезъ два вмеръ и братъ его, — молодому поетови стало ще важче, а тымъ бѳльше, що зъ-малку бувъ вѳнъ якійсь хирлявий. Родичѣ бачили нездатнѳсть его до тяжкої сѣльскої работы й въ 1880. р., коли ему було 16 рокѳвъ, дядько вѳдвѣзъ его въ Киѳвъ и вѳддавъ у службу до професора Шкляревского. Тутъ-то въ-перше побачивъ вѳнъ украинскѣ книжки, що продавались на столикахъ на Крещатику, и купивъ собѣ „Тополю“ и „Наймичку“ Шевченка. „Тополя“, якъ вѳнъ казавъ, причарувала его вѣршами, але сюжетъ еи не подобавъ ся ему. „Се такъ неначе казка, — по-що се писати въ книжку?“ Але-жь якъ прочитавъ „Наймичку“, то й самъ себе не тямивъ; — разѳвъ зъ-кѳлька перечитавъ еѣ, и що-разу плакавъ якъ дитина. Лякейска служба давала ему чи-мало вѳльного часу, и вѳнъ знову згадавъ свое вѣршотворство. Въ 1883. р. дѳзнали ся земляки вѳдъ Шкляревского про Мусѣя, и зъ того часу доля неначе усмѣхнулась ему. Того-жь року надрукована була за помѳчю землякѳвъ его поема „Нещасне кохання“, а дальше звернули увагу на потребу ширшой для него освѣты й красшого дѣла, нѣжь ота служба лякейска. Мусѣя почали готувати до испыту на сѣльскогo учителя, але треба було починати зъ самого початку.¹⁾ Трохи зъ-годомъ слухавъ вѳнъ педагогичныхъ курсѳвъ, та не довелось ему докѳнчити тої науки, бо вѳдъ 15. падолиста р. 1885. до 17. марта р. 1890. мусѣвъ

¹⁾ ibid.

вѣнъ вѣдбувати салдацьку службу. Выйшовши зъ вѣйска заробляв вѣнъ хлѣбъ роботою бюровою, живучи вѣ одному зъ бѣльшихъ мѣсть украинськихъ.

Въ 1885. р. довѣдавъ ся Мусѣй про галицкїй часописи, и почавъ посылати свои творы до Львова и Черновець, де ихъ друковано по-найбѣльше пѣдъ псевдонимомъ „М. Школиченко“.

Зъ-помѣжь литературныхъ творѣвъ сего письменника надруковано вѣ-перше поему „Нещасне кохання“ вѣ Кивѣ р. 1883.¹⁾ Вѣдтакъ р. 1885. выдавъ вѣнъ у Кивѣ збѣрникъ своихъ вѣршѣвъ п. з. „Лири“,²⁾ а вѣ 1889. р. напечатавъ тамъ вѣршовану казку п. з. „Москаль, змѣй та царѣвна“.³⁾ Того-жь (1889) року надруковано два его вѣршѣ у Львѣвскѣй „Зорѣ“, — одинъ пѣдъ псевдонимомъ „Вѣвѣторѣкъ“ (стор. 258—259), а вѣдъ р. 1891. творы М. Школиченка стали появляти вѣ „Зорѣ“, „Правдѣ“, „Буковинѣ“ и вѣ „Дзвѣнку“.

Школиченко почавъ свою литературну дѣяльнѣсть писанѣмъ стихотворѣвъ. У него вѣ щире поетичне чутѣ, ба, вѣнъ вмѣе малювати гарнї картинки зъ реального житя, зъ-за чого его стихотворы, щѣ зъявляють прикметы реализму, якъ „Наймитовї думки“⁴⁾ и „До украинськихъ панѣвъ“⁵⁾, мають стѣйностъ литературну.

Прозою написавъ вѣнъ казку п. з. „Ратуї“⁶⁾ и два

¹⁾ Критичнї замѣтки про сю поему надруковано вѣ Кивѣвскѣй „Зорѣ“ р. 1883., № 161, и вѣ „Кивѣлянинѣ“ р. 1883, 30. грудня.

²⁾ Критичнї замѣтки М. Комаря про „Лиру“ надруковано у Львѣвскѣй „Зорѣ“ р. 1887; стор. 35—36.

³⁾ Критичну розвѣдку Б. Вѣльхѣвского про „Москаля, змѣй та царѣвну“ напечатано вѣ „Зорѣ“ р. 1889; стор. 33.

⁴⁾ „Зоря“. 1891; стор. 230.

⁵⁾ „Правда“. 1891; стор. 45—47.

⁶⁾ „Зоря“. 1892; стор. 328—332.

оповѣданя: „Злодѣй“¹⁾ и „Выхристка“.²⁾ Такожъ зладивъ вѣнъ перекладъ оповѣданя зъ росїйского п. з. „Дѣдѣвъ скарѣвъ“.³⁾ Осъ-тї три повѣстки Школиченка визначують ся оригинальнымъ сюжетомъ и живымъ драматизмомъ. Вѣдтакъ можна спѣдѣватись, щѣ сей молодой письменникъ збогатить нашу словесностъ гарными оповѣданями зъ житя реального, та щѣ вѣнъ пѣйде слѣдомъ за Василемъ Чайченкомъ, котрый умѣе погодити реализмъ зъ идеалами просвѣтно-національными.

Коли Василь Чайченко зворушивъ галицко-русскихъ письменниковъ, надруковавши вѣ „Правдѣ“ критичну розвѣдку п. з. „Галицкїй вѣршѣ“,⁴⁾ то Школиченко намагавъ боронити Чайченка противъ Ивана Франка, котрый вѣ „Зорѣ“ заступивъ ся за себе й за своихъ товаришѣвъ по письменству, щѣ ихъ зачепивъ Чайченко у своѣй розвѣдцѣ.⁵⁾

Школиченко писавъ такожъ деякї замѣтки критичнї и розбѣравъ зъ боку естетичного стихотворѣ Шевченка: „Ой, люли-люли, моя дитино!“⁶⁾

* * *

По-мѣжь тими письменниками, щѣ саме-теперъ починають писати повѣсти, визначуе ся найпаче Украинецъ Вячеславъ Потапенко.⁷⁾ Его нарисъ „Чабанъ“⁸⁾

¹⁾ „Правда“. 1892; стор. 749—763. Се вѣ оповѣданя зъ салдацького житя.

²⁾ „Буковина“. 1892; ч. 14. 15. — ³⁾ *ibid.*, ч. 17. 19.

⁴⁾ „Правда“. 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206.

⁵⁾ „Зоря“. 1891; стор. 355—358. Того-жь року надруковано вѣ „Зорѣ“ статью М. Школиченка п. з. „Чайченко и Франко“, стор. 396—397.

⁶⁾ „Зоря“. 1893; стор. 101—102.

⁷⁾ Б. Вѣльхѣвскїй пише, щѣ В. О. Потапенко „почавъ зъ росїйской литературы, и згадавъ теперь свою“. („Зоря“. 1889; стор. 32). А вже-жь намъ не звѣсно, чи Игнатїй Н. Потапенко, щѣ писавъ повѣсти по-росїйски, вѣ Вячеславъ Потапенко — вѣ той-самый письменникъ.

⁸⁾ „Зоря“. 1891; стор. 250—253.

и оповѣдане „Перша карна справа“¹⁾ мають справжню літературну стійність. — Гарні оповѣданя пишуть ще отъ-сї Українцѣ й Украинки: Олександръ Катренко, Иванъ Спѣлка, А. Хванько Крымскій, Петро Голота, Наталка Подтавка, Дибирова Чайка и и.

Мѣжь галицкими молодими письменниками бачимо такожъ Павла Кирчова,²⁾ котрый змалювавъ кѣлька картинокъ идилличныхъ, подекуды вдатныхъ. Вѣнъ мѣгъ бы писати такожъ повѣсти въ напрямѣ реальнѣмъ, коли-бъ тѣлько зберегавъ ся вѣдъ нахилу до сензаційного оповѣданя, яке примѣромъ добачаемо въ повѣсти „Надъ Йорданьскимъ прорубомъ“.³⁾

Повѣсти писали ще отъ-сї авторы й авторки: Константинъ и Олекса Бобикевичѣ, Цезарь Бѣлило(вскій), Евсевій Грушкевичъ, Модестъ Дымскій, Евгенийъ Згарскій, Г. и С. Карпенко, Стефанъ Ковалѣвъ (Шятка),⁴⁾ Володимиръ Левенко,⁵⁾ Данило Лепкій, Володимиръ Лучакѣвскій, Данило Млака, А. Нечуй-вѣтеръ, М. Номисъ, Михайло Павликъ, З. Петрусь, К. Т. Подоленко, Омелянъ Поповичъ, Василь Рѣленко, Одарка Романова, Михаїлиа Рѣшкевичъ, Павло

¹⁾ *ibid.* 1892; стор. 407 - 410.

²⁾ Павло Кирчовъ родивъ ся 16. марта р. 1862. въ селѣ Корчинѣ, — въ Сѣвльскій верховинѣ. Скончивши науку въ семинаріи учительскій у Львовѣ ставъ вѣнъ учителемъ шкѣлы народныхъ. Кирчовъ редагувавъ по смерти Федьковича „Буковину“ (1888) и працювавъ при редакціи „Учителя“, „Дѣла“, „Зеркала“ и „Народной Часописи“. Вѣнъ зладивъ деякіи стихотворы й написавъ 15 повѣстовъ, котріи надруковано по-най-бѣльше въ галицко-рускихъ часописяхъ. Опроче зладивъ вѣнъ перекладъ кѣлькохъ повѣстей зъ чужихъ литературъ, и написавъ деякіи статьи науковѣ.

³⁾ „Дѣло“. 1893; ч. 58—63.

⁴⁾ Стеф. Шятка пише образки зъ жита зъ закраскою сатирично-гумористичною.

⁵⁾ Володимиръ Левенко написавъ гарну повѣстку (бувальщину) и з. „Солдатскій розрухъ“. У Львовѣ, 1891. (Передрукъ зъ „Дѣла“).

Свѣй (Павлинъ Свенцицкій), Людмила Старвица, Володимиръ Стебельскій,¹⁾ Алексѣй Тороньскій, Никола й Корнило Устїяновичѣ, Йосипъ Федьковичъ, Григорій Цеглинскій, Северинъ Шеховичъ, Евгения Ярошиньска и и.

Про декотрыхъ изъ сихъ письменникѣвъ сказано дещо въ попереднихъ частинахъ сїи исторіи литературы, про деякихъ же иншихъ надрукують ся окремі розвѣдки въ послѣдуючѣмъ и останнѣмъ томѣ сего твору.

До руско-украиньскои беллетристики навязуе ся такожъ литературна дѣяльність Володимира Левицкого (Василя Лукича). Хоча бо вѣнъ займае ся по-най-бѣльше критикою и писанемъ творѣвъ науковихъ, то пособляє вѣнъ вельми розвоєви нашої беллетристики тымъ, що выдае часто збѣрки литературніи, въ котрыхъ помѣщуе свои перерѣбки або й переклады повѣстей чужихъ письменникѣвъ. Опроче пише вѣнъ житєписи й оцѣнки литературной дѣяльности руско-украиньскихъ письменникѣвъ, а будучи редакторомъ литературно-наукового письма „Зоря“, е вѣнъ неначе душею руху литературного въ Галичинѣ й на Украинѣ.

¹⁾ Володимиръ Стебельскій родивъ ся въ липни р. 1847. въ Магеровѣ, повѣту Равы руской, а вмеръ 22. грудня р. 1891. въ Варшавѣ. Се бувъ письменникъ вельми талановитый, але при хитливѣй своѣй вѣдчи не бувъ консеквентнымъ у своихъ починахъ. Зъ-першу бувъ вѣнъ Русиньомъ-народовцемъ, вѣдтакъ р. 1867. ставъ Руссофиломъ а вѣдъ сѣмдесятихъ рокѣвъ ажъ до смерти працювавъ въ хосенъ польскои журналистики. Въ 1867. р. бувъ вѣнъ редакторомъ „Бояна“, письма для беллетристики и науки. Въ сѣй газетѣ проявлявъ вѣнъ думки московскихъ панславистѣвъ, пишучи мѣжь иншимъ ось-що: „Стало бытъ, мы сознали, что мы сыны 60-миліоннаго народа русскаго, — народа, святаго и единого, какъ Богъ“. („Боянъ“, стор. 104). — Мѣжь рускими его творами суть важнѣйшіи: 1. Новела „Монахъ“ (Львѣвъ, 1870); — 2. Стихотворѣ „Молитва“ (Львѣвъ, 1873). Тѣлько-жъ мова сїихъ творѣвъ е макаронична.

Володимиръ Левицкій родивъ ся въ Белзці. Золочовського повѣту, 2. вересня р. 1856. До школы людовой ходивъ вѣнъ у Белзці, а вѣдтакъ учивъ ся въ гимназій Бережаньскѣй. Тамъ користувавъ ся вѣнъ проводомъ вельми дѣяльныхъ професорѣвъ, Олександра Барвѣньского, Олександра Борковского и Костя Лучаковского. Они-то шире интересовались рускою молодѣжію, зближались до неї зъ добрымъ сердцемъ, и въ школѣ та по-за школою вцѣплювали въ неѣ любовь до рѣдной мовы.

Зробивши экзаменъ зрѣлости, Володимиръ записавъ ся на выдѣлъ правничій Львѣвского университета и слухавъ такожъ выкладѣвъ зъ рускои литературы та исторіѣ на выдѣлѣ философічнѣмъ. Коли бувъ студентомъ университетскимъ, належавъ вѣнъ до рускои громады академічної, котра тогдѣ була вельми охоча до працѣ. Членами тої громады були студенти: Иванъ Белей, Кость Бобикевичъ, Антонъ Горбачевскій, Василь Дѣдошакъ, Леонидъ Заклинскій, Омелянъ Калитовскій, Михайло Павликъ, Андрѣй Павлишъ, Иванъ Франко и и. Володимиръ Левицкій ставъ уже тогдѣ займатись литературными працями: помагавъ при редакціи „Друга“ (1876), „Правды“ (1877) и календаря-альманаха „Днѣстрянка“ (1876). Коли-жъ скѣнчивъ науки университетскіи, вступивъ (1880) на практику до суду, але-жъ по трѣохъ рокахъ выступивъ изъ суду и посвятивъ ся нотаріатови. Вѣдтакъ одруживши ся зъ Ольгою Гузарѣвною (12. вересня р. 1882), зложивъ экзаменъ нотаріальный (1888), и живе теперъ у Станиславѣ, де є субститутомъ нотаря и оборонцемъ у справахъ карныхъ.

До словесной працѣ взявъ ся Левицкій навспряжне р. 1880., и вѣдтакъ до сего дня потрудивъ ся чи-мало въ хосенъ руско-украиньскої литературы. Вѣнъ бравъ участь при впорядкованю „Антологіѣ русьскої“ (1881)

и зредагувавъ (1883) книжочку товариства „Просвѣта“ п. з. „Оповѣданя К. Михайлишина“ (І. Сирота. ІІ. Романъ Наконечный), котру одначе скофискувала ц. к. прокураторія. Для календарѣвъ товариства „Просвѣта“ зладивъ вѣнъ переклады, або й перерѣбки одинацяти оповѣданъ, а въ „Зорѣ“ (1890; ч. 20. 22) надрукувавъ образокъ зъ галицкого житя Генриха Йоссе п. з. „Молодшій братъ“. Вѣдтакъ подавъ вѣнъ огляды житя й дѣяльности десяти особѣ, щѣ визначили ся въ просвѣтнѣмъ и суспѣльнѣмъ житю Руси-Украины, и написавъ чотыри статѣѣ етнографичнѣи. — Вдатными вважають ся критичнѣи статѣѣ Левицкого. Мѣжъ ними визначають ся отъ-сѣ двѣ: 1. Закардоньска Украина въ 1881. р. („Зоря“, 1881; ч. 1—3; 5—6). — 2. Павло Полуботокъ, наказный гетьманъ Украины. Тратедія Оеипа Барвѣньского. („Дѣло“, 1887; ч. 111—114). Не менше важными суть такожъ замѣтки та статѣѣ публицистичнѣи, якъ отъ-сѣ: 1. Вѣсти зъ Украины („Дѣло“, 1888; ч. 41—43; 59—63). — 2. Новѣи переклады Тараса Шевченка („Зоря“, 1889; ч. 7). — 3. Зъ свѣта наукового („Зоря“, 1890; ч. 23—24).¹⁾ — 4. Польскѣи переклады поезій Шевченка (ibid., ч. 5). — 5. Децо про податки („Иллюстрованный Календаръ товариства Просвѣта“ на р. 1893; стор. 71—76). — Вельми цѣнними вважають ся бібліографичнѣи матеріялы, розкиненѣи по „Правдѣ“, „Зорѣ“ и и.

Литературно-науковѣи творы зѣднали Левицкому признанє руско-украиньскої интеллигенціѣ. Важнѣишій зъ нихъ суть ось-якѣи: 1. Рускѣи правотаръ домовый. (Львѣвъ, 1885; томъ I., стор. 432 + XVI). — 2. Угор-

¹⁾ Сю статью підписавъ авторъ псевдонимомъ „Наумъ Срѣбнарено“. Иниѣи важнѣишій псевдонимы В. Левицкого суть отъ-сѣ: Василь Лувиць, Василь Сѣчовникъ, Василь Левченко и Домонтарь.

ська Русь, — ви розвѣй и теперѣшній станъ („Ватра“. Стрый, 1887; стор. 177—206, и окремо). Правотаря зложили два юристы: Володимиръ Левицкій и судья Юліянъ Сельскій (Семигинѣвскій); — тѣлько вѣддѣль про опѣку й курателю зладивъ судья Володимиръ Гузарь. Левицкій занявъ ся редакцією сего твору, и выдавъ его своимъ коштомъ.¹⁾

Въ кѣнци годить ся спѣмнути, що Володимиръ Левицкій бувъ редакторомъ окремыхъ публикацій. Такъ зредатувавъ вѣнь девять Календарѣвъ товариства „Просвѣта“,²⁾ выдавъ литературный збѣрникъ „Ватра“ (Стрый, 1887) и занявъ ся передрукомъ отъ-сихъ выданъ: 1. Навѣжена. Повѣсть Ивана Левицкого. Львѣвъ, 1891. — 2. За громаду. Хроника одного села на Подѣлю К. Т. Подоленка. Львѣвъ, 1892. — 3. Титарѣвна. Драма въ 5 дѣяхъ Марка Кропивницкого. Львѣвъ, 1892. — 4. Лимерѣвна. Драма въ 5 справахъ Панаса Мирного. Львѣвъ, 1892.³⁾ — 5. Творы Василя Чайченка. Томъ I. II. III. Львѣвъ, 1892, и т. и.

Изъ огляду руско-украиньскихъ повѣстей можна дѣзнатись, що мѣжь сентиментальною манерою Григорія Квѣтки-Основяненка, а сучаснымъ реальнымъ напрямомъ проявляють ся змаганя письменникѣвъ вытворити таку повѣстярѣку литературу, яка є высѣдомъ индивидуальной вѣдчѣ народу й вѣдповѣдає просвѣтнымъ та суспѣль-

¹⁾ Вѣддѣлы въ „Правотарѣ“, обробленій Володимиромъ Левицкимъ, пѣднѣвъ особливо дѣръ Кость Левицкій („Часопись правнича“. Рѣкъ I. 1889; стор. 74—78).

²⁾ Зъ беллетристичной части трѣохъ календарѣвъ зладивъ В. Левицкій (Василь Лукичъ) вѣдбитки п. з. „Квѣтка“, „Рѣдний Зѣльникъ“ и „Левада“.

³⁾ Всѣ отъ-сѣ чотыри выдана суть вѣдбитки зъ „Зорѣ“.

нымъ змаганямъ землякѣвъ. А вже-жъ наклѣнь до реализму добачаемо подекуды й у Квѣтки, примѣромъ въ его повѣсти „Сердешна Оксана“, дарма, що вѣдача сеи героинѣ вважає ся идеальной. Вѣдтакъ Кулѣшь зъ-першу придержувавъ ся романтизму, поки не перейшовъ до національного напруму въ змальованю украиньской бувальщины. Першимъ же письменникомъ, що у своихъ оповѣданяхъ зъображавъ реальну дѣйствѣсть, бувъ Марко Вовчокъ. Коли-жъ народній оповѣданя Вовчковой про суспѣльный побуть крѣпакѣвъ мають ще й теперъ високу стѣйность литературну, то тѣ его повѣсти, що вважають ся картинами этнографичными, подобають ся найпаче за дѣля закраски романтичною. По серединѣ мѣжь Маркомъ Вовчкомъ и Олександромъ Кониськимъ стоить Йосифъ Федьковичъ. Сей-то письменникъ малювавъ вѣдтно малі картинки зъ побуту гуцульского, але не подавъ намъ бѣльшого образа зъ суспѣльного жита своихъ землякѣвъ.¹⁾ А вже-жъ Кониській зладивъ гарній образки фотографичной й етюды зъ жита всѣхъ верствъ суспѣльности, та ще й станувъ въ оборонѣ национальной самостѣйности Руси-Украины супроти змаганъ космополитѣвъ и московскихъ панславистѣвъ. Мѣжь-тымъ Мордовець покинувъ скоро реализмъ, котрого вѣнь придержувавъ ся, пишучи першій свои повѣсти украиньскѣ, а вѣдтакъ по-найбѣльше писавъ повѣсти въ напрямѣ аллегорично-национальнѣмъ. Коли-жъ Иванъ Левицкій-Нечуй и Василь Чайченко вмѣють погѣдити реализмъ въ оповѣданю зъ напрямомъ национальнымъ, то Опанасъ Мирный придержує ся такого реализму, який подекуды нахилѣє ся до позитивного свѣтогляду й

¹⁾ Въ сегорѣчній „Зорѣ“ друкує ся студія Олександра Колессы п. з. „Юрій Коссованъ [Осянъ, Доминикъ, Игорь Гордынскій де Федьковичъ]. Проба критичного розбору автобиографичныхъ його повѣстей та його житєпис“.

до пессимизму. Водтакъ Иванъ Франко закрашує реализмъ иногдѣ романтичностію, дарма, що въ деякихъ его повѣстяхъ реалистичный напрямъ зъявляє прикметы натурализму.

Ось и конецъ огляду беллетристичной литературы, але-жь не має ще кбнця исторіѣ руско-украиньскои литературы. Въ слѣдуючбмъ и останнбмъ томѣ скажемо дещо про науку въ литературѣ, се-бъ-то про етнографію, исторію, фильольогію, богословіє и т. и. А по-за-якъ деякі письменники, займаючі ся головни наукою, були такожь авторами творбвъ беллетристичныхъ, то вызначить ся имъ годяще мѣце въ томъ останнбмъ томѣ исторіѣ литературы.

П Е Р Е Г Л Я Д Ъ .

ПЕРІОДЪ ПЯТЫЙ.

В. ПРОЗА

П о в ѣ с т и .

(И. вѣддѣль.)

	Сторона
9 13. Панасть Мирный	697
14. Федѣръ Заревичъ 1835-1879	811
10 15. Володимиръ Барвѣньскій 1850-1888	839
16. Анатоль Вахнянинъ . 1841 -	891
11 17. Иванъ Фрайко . . . 1856 -	915
12 18. Ольга Косачева (Олена Пчѣлка) 1852 -	1072
13 19. Левъ Васильовичъ (Левъ Сапогѣвскій) 1858-1882	1132
14 20. Василь Чайченко 1863 -	1152
15 21. Наталя Кобриньска 1855 -	1263
Иной письменники	1305

三三三三

10. Странникъ. 1 А. Бодуринскій.
 12. Д. Ленский. 27. Володимиръ Левченко.
 14. Д. Грабъ. 16. Трехмиръ Левченко. 1861-1891.
 10. Маковей. 317. А. Кривський.
 Д. Подиланська. 4. М. Мухоморовъ. 1864.
 А. Лопатинскій. 518. Т. Наумовичъ. 1826-1891.
 6. В. Т. Куликъ.
 7. М. Коцюбинскій.
 819. Д. Чайковскій.

ПОПРАВКИ Й ДОПОВНЕНЯ.

(Часть третя, 2 вѣддѣль.)

Стор. стрѣч.

697. 2. зъ горы замѣсьць: а) *Повѣсти* — читай: *Повѣсти*.
789. 16. „ замѣсьць: за-зговорѣвъ — читай: зговорѣвъ.
811. 5. зъ долу — додати: „Переполохъ надъ свѣжою могилою Шевченка“. Написавъ Бѣликъ. (Скороченый перекладъ зъ „Кіевской Старины“, т. XIV. 1886; стор. 708—728; — у Львѣвскѣй „Правдѣ“, р. 1889; стор. 268—274; 360—365).
821. 11. зъ долу — додати: 15. „Насилована доля“. Оповѣданѣ зъ житя давнѣйшого сельскаго учителя. („Газета школьна“. 1877; стор. 173—175; 181—182).
921. 14. зъ горы замѣсьць: 1885 — читай: 1875.
930. 1. зъ горы — до слѣвъ: число 1—7), — додати: оповѣданѣ: „Добрыи заробокъ“ (стор. 44—46).
937. 3. зъ горы — додати: „Лѣтопись Подгородецкаго монастыря“. („Кіев. Стар.“ XXX. 1890. Приложение, стор. 121—128).
- „ 10. зъ горы — додати: „Къ исторіи апокрифическихъ сказаній“ — Мирона. („Кіев. Стар.“ XXXV. 1891. стор. 267—275). — „Къ объясненію одной колядки“ — Мирона (ibid; стор. 476. Документы).
967. 12. зъ долу — додати: Франко написавъ стихотворѣ п. з.: „Въ двадцать-пяти роковины смерти Тараса Гр. Шевченка“. („Зоря“, 1886; стор. 85).
969. 15. зъ горы — додати: Франко выдавъ такожъ „Думы и пѣснѣ найзнатнѣйшихъ европейскихъ поетѣвъ. I. Львѣвъ, 1879. („Дрѣбна Библиотека“. V.). Се суть переклади зъ Гетого, Лермонтова, Фрайліграта, Гайного, Томаса Мура и п.).

Стор. стрѣч.

1065. 14. зъ долу — додати: Науковий оглядь — Ивана Франка. („Правда“, 1888, грудень; стор. 208—214).
1067. 12. зъ долу — додати: „Charakterystyka literatury ruskiej XVI—XVIII wieku“ („Kwartalnik historyczny“ Rocznik VI. Lwów, 1892; str. 693—727). — Иванъ Вишенскій. Руський писатель XVI. вѣку. (Передрукъ зъ „Хлѣбороба“. Коломыя, 1892).
1068. 11. зъ горы — додати: „Вѣдповѣдь критикови Черепендѣ“ — Ив. Франка. („Правда“, 1889, цвѣтень, стор. 72—74).
1077. 12. зъ горы замѣсть: Записы — читай: Записки.
1080. 10. зъ долу — додати: Сен розправи Пчѣлки доси не надруковано.
1138. 14. зъ горы замѣсть: поглянувъ — читай: поглянувъ.
1160. 13. зъ долу — додати: Прегарный є перекладъ Гетового стихотвору Erlkönig н. з. „Лѣсовый царь“. (Правда, 1893, цвѣтень; стор. 221—222).
1166. 14. зъ горы — додати: 35. Панько. („Зоря“, 1893, стор. 108).

372603

443